

**SBORNÍK
ARCHIVU
MINISTERSTVA
VNITRA**

**ODBOR ARCHIVNÍ A
SPISOVÉ SLUŽBY
MINISTERSTVA
VNITRA ČR**

REDAKČNÍ RADA

Jan Frolík	Dalibor Státník
(předseda)	Miroslav Urbánek
Iva Kvapilová	Pavel Vaněk
Marie Muzikantová	Vladimíra Vaníčková
Světlana Ptáčnicková	(odpovědná redaktorka)

REDAKCE A ADMINISTRACE

Jana Glücksmannová
MV ČR, odbor archivní a spisové služby,
p. p. 21/ASU, 170 34 Praha 7
tel. 974 840 210
e-mail: asu@mvcv.cz

OBSAH

Studie a materiály

Iva Kvapilová: Organizační vývoj SNB v 50. letech se zaměřením na jeho veřejněbezpečnostní složku.....	9
Marie Muzikantová: Pohotovostní pluk VB MV ČSR (1969) 1970–1990 (Nástin organizačního vývoje)	75
Pavína Treneiová: Nealkoholová toxikomanie v letech 1973–1978 na území ČSR (Sonda do práce Veřejné bezpečnosti na poli protidrogové problematiky)	95
Petra Trypesová: Chalupářská subkultura v Albrechticích v Jizerských horách (1950–1989)	125
Lukáš Valeš: Rok 1989 pohledem „okresu na Západě“	151
Pavel Vaněk: K vývoji ženijnětechnického zabezpečení státní hranice v letech 1951–1955.....	183

Biografie

Jiřina Dvořáková: Bedřich Pokorný – vzestup a pád	233
Jiří Plachý: Agent A-54 a StB.....	281

Fondy

Jan Frolík: Zvláštní fond (fond Z) operativního archivu Státní bezpečnosti.....	295
--	-----

Varia

Vladimíra Vaníčková: Odbor archivní a spisové služby MV: rok 2003	307
Jan Frolík: Několik poznámek k „Zveřejnění evidenčních podkladů a seznamu personálních spisů podle zákona č. 107/2002 Sb.“	311

Anotace

Radek Minárik: Z knihovny Archivu Ministerstva vnitra.....	317
---	-----

Resumé/Summaries	323
-------------------------------	-----

Jmenný rejstřík	335
------------------------------	-----

STUDIE A MATERIÁLY

Organizační vývoj SNB v 50. letech se zaměřením na jeho veřejněbezpečnostní složku

Iva Kvapilová

Politická situace v Československu po únorovém vítězství komunistů a s tím související působení sovětských poradců přinesly další změny a úpravy v organizaci státní správy a jejích bezpečnostních složek. Již počátkem roku 1949 si zavedení krajského zřízení vyžádalo zrušení existující struktury oblastních velitelství SNB, zemských úřadoven a ústředen a vytvoření jednotného bezpečnostního aparátu v krajích – krajských velitelství NB, jim podřízených orgánů na okresech – okresních velitelství NB – a v místech – velitelství stanic SNB.

Důraz komunistů na třídní boj, snaha o zvládnutí běžné bezpečnostní problematiky a zřejmě i zákulisní tahanice komunistických špiček o mocenské pozice a vedení Ministerstva vnitra¹ si vynutily zásadní strukturální změnu v samotném řídicím orgánu – Ministerstvu vnitra, odpovídajícímu tehdy nejen za bezpečnost, ale i za státní správu, tj. za řízení národních výborů. Proto byly vytvořeny dvě víceméně autonomní skupiny. Skupinu I (Bezpečnost) a skupinu II (Vnitřní správa) spojovalo pouze zatím jednotné ministerstvo, jediný ministr a do určité míry i některé společné orgány. Jejich činnost se však fakticky vyvíjela samostatně, i když hlavní těžiště činnosti MV se logicky přesunulo na řízení bezpečnosti.

Také vztah bezpečnostních složek k národním výborům byl předmětem úvah a snah o změnu. Krajská velitelství národní bezpečnosti a krajská velitelství státní bezpečnosti obstarávala totiž úkoly národní bezpečnosti v rámci bezpečnostních referátů KNV. Na základě posledního zákona o národní bezpečnosti č. 286/1948 Sb. tedy jistá pravomoc národních výborů v oboru národní bezpečnosti zůstala zachována, i když postupně se hlavním úkolem příslušného bezpečnostního referenta stalo politické vedení a všeobecný dohled nad národní bezpečností. Jisté napětí mezi oběma skupinami na Ministerstvu vnitra se odrazilo i na nižších stupních státní správy. Podle materiálů Ministerstva vnitra docházelo k častým nedorozuměním ohledně pravomocí předsedy a bezpečnostního referenta a okresního nebo krajského velitele NB. Na jedné straně docházelo v některých případech k přímým zásahům bezpečnostních referentů do pravomocí velitelů národní bezpečnosti, dokonce se účastnili i bezpečnostní služby či prováděli bezpečnostní zákroky. Na straně druhé přešly na Sbor

¹ Více viz: FROLÍK, Jan: *Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 – 1989*. In: *Sborník archivních prací*, R. 52, r. 2002, č. 2.

národní bezpečnosti některé úkoly správního charakteru (např. záležitosti spolků a shromáždění, zabezpečení produkce a licence divadel, evidence obyvatel, průkazy totožnosti apod.), což odčerpávalo síly potřebné ve výkonu, a bezpečnost se dokonce některých agend chtěla zbavit. Už v dubnu 1950 byly Ministerstvem vnitra vypracovány a bezpečnostní komisi Sekretariátu ÚV KSČ předloženy návrhy² na změny v organizaci a působnosti III. (bezpečnostních) referátů ONV a KNV a okresních a krajských velitelství národní bezpečnosti. Oba stupně velitelství národní bezpečnosti měly být plně odloučeny od příslušných národních výborů a měly tvořit organizačně samostatné velitelské jednotky. Zásadně neměla okresní a krajská velitelství NB řešit věci tzv. bezpečnostní správy s výjimkou agendy cestovních pasů, cizinců, zbraní, střeliva a výbušnin a kontroly tisku (zvláště zahraničního). Protože v uvedených záležitostech převažoval tzv. bezpečnostní zájem, řešily tuto problematiku stejně již orgány Státní bezpečnosti (i když spadaly pod bezpečnostní referát národních výborů) samostatně. Všechny ostatní agendy správy národní bezpečnosti měli spravovat civilní zaměstnanci národních výborů pod přímým řízením bezpečnostních referentů. Jednalo se i o úpravě pravomoci I. referátů národních výborů (vedených přímo předsedou NV) tak, že některé agendy měly přejít pod III. (bezpečnostní) referáty – např. státní občanství, volební, matriční, sčítání, státní symboly, tituly, řády ad., a trestní komise.

Tento stav a napětí vyplývající z dvouskupinové organizace Ministerstva vnitra vyústil k rozdělení původního ministerstva na ministerstva dvě. Tento krok byl ovšem umožněn přijetím ústavního zákona č. 47 z 18. května 1950,³ který vládě dovoľoval zřizování a rušení jednotlivých ministerstev či jiných ústředních orgánů státní správy. Vzápětí na to bylo vládním nařízením č. 48 z 23. května 1950⁴ zřízeno Ministerstvo národní bezpečnosti (MNB). Toto vládní nařízení pak upřesňovala společná vyhláška MV a MNB⁵ ze 7. července 1950 obsahující podrobná vymezení působnosti zúčastněných ministerstev. Do kompetence ministra národní bezpečnosti (stal se jím Ladislav Kopřiva,⁶ který byl v lednu 1952 vystřídán Karolem Bacílkem⁷) se tedy přenesly řízení a správa Sboru národní bezpečnosti, ministr národní bezpečnosti získal také povolení ke zřizování a udržování bezpečnostních sborů nebo orgánů jakéhokoli druhu. Dále mělo MNB sledovat a zajistit dodržování předpisů vydaných národními výbory o tzv. místní bezpečnosti (uzavírací hodiny, povolování zábav, sypaní chodníků, zákazy koupání, potírání opilství, péče o vozovky, mosty, trhy a váhy) a vést agendu zbraní, střeliva a výbušnin (s výjimkou branné moci), hlášení pobytu obyvatelstva a cizinců, agendu občanských průkazů, cestovních pasů, správu a střežení táborů nucených

2 Archiv Ministerstva vnitra (dále jen AMV) Kanice, f. A 2/1, i. č. 1.

3 Sbírka zákonů a nařízení z r. 1950.

4 Tamtéž.

5 AMV Praha, f. 304, kart. 43, i. č. 6.

6 Ladislav Kopřiva – narozen 28. 6. 1897, ve funkci MNB od 23. 5. 1950 do 22. 1. 1952, zemřel 13. 11. 1971.

7 Karol Bacílek – narozen 2. 10. 1896, ve funkci MNB od 22. 1. 1952 do 14. 9. 1953, zemřel 19. března 1974.

prací, vysílání radiových stanic, bezpečnost silniční, železniční, letecké a vodní dopravy, poštovní holuby a vydávání obecních právních předpisů ve výše uvedených věcech. Ministerstvu vnitra (stále v čele s Václavem Noskem⁸) zůstalo řízení národních výborů,⁹ z bezpečnostní problematiky pak vedení hasičů, spolkové záležitosti, shromažďování, správní přestupky, divadla, kina, výstavy, produkce, licence, sbírky a sázky apod., dohled nad používáním vlajek, praporů a odznaků, úprava a nošení stejnokrojů (s výjimkou ozbrojených sborů), lesní a polní pých, ochrana zvířat, ztráty a nálezy, péče o válečné hroby a dohled nad mravností, alkoholismem a podobnými jevy.

Svůj vlastní pokyn k zatím provizornímu řízení Sboru národní bezpečnosti (pokyn platil i pro národní výbory) vydalo Ministerstvo národní bezpečnosti 19. července 1950.¹⁰ Na jeho základě měly být úkoly národní bezpečnosti prováděny v krajích a okresech buď přímo ministerstvem, nebo prostřednictvím krajských a okresních velitelství národní bezpečnosti a příslušnými velitelstvími Státní bezpečnosti (StB) podle toho, jak byly tyto úkoly dosud rozděleny mezi veřejnou a Státní bezpečnost. Jednotlivá velitelství již plní své úkoly samostatně, bez příslušných národních výborů. Pokud však velitelství vydávalo rozhodnutí týkající se zbraní, střeliva a výbušnin (s výjimkou branné moci), cizinecké agendy a agendy občanských průkazů, mělo vystupovat vůči občanům zatím jménem příslušného národního výboru.¹¹ Prostřednictvím III. referátů krajských (okresních) národních výborů (referát pro vnitřní věci a bezpečnost)¹² byly řešeny pouze záležitosti týkající se hlášení obyvatelstva, poštovních holubů a vydávání obecně právních předpisů ve věcech národní bezpečnosti. V těchto bodech podléhali bezpečnostní referenti přímo Ministerstvu národní bezpečnosti, ostatní jejich činnost řídilo Ministerstvo vnitra. Všechny referáty národních výborů se od této chvíle mohly dožadovat zásahu jen prostřednictvím referátu pro vnitřní věci a bezpečnost, avšak ten (taktéž předseda či jiné orgány NV) neměl právo dávat rozkazy a zasahovat do velitelské pravomoci Sboru národní bezpečnosti. Ovšem předseda měl povinnost pečovat o národní bezpečnost, „*mobilizovat občany k zajištění bdělosti a ostráživosti*“ a měl právo dožadovat se služeb Sboru. Samozřejmě v pokynu nechyběla douška o úzké spolupráci předsedy národního výboru, bezpečnostního referenta a příslušného velitele národní bezpečnosti. Krajská velitelství národní bez-

8 Václav Nosek – narozen 26. 9. 1892, ve funkci MV od 4. 4. 1945 do 14. 9. 1953, zemřel 22. 7. 1955.

9 Společná vyhláška MV a MNB tento fakt výslovně neuvádí, neboť se zabývá pouze úkoly národní bezpečnosti, které měly náležet do působnosti Ministerstva vnitra.

10 AMV Praha, f. 304, kart. 51, i. č. 6.

11 Např.: „Okresní (krajské) velitelství národní bezpečnosti v..., podle zmocnění rady okresního (krajského) národního výboru v... rozhodlo o Vaší žádosti ze dne... o vydání zbrojního pasu takto...“ Taková rozhodnutí pak podepisoval příslušný velitel. O odvoláních a stížnostech na rozhodnutí velitelství v uvedených věcech rozhodovalo vyšší velitelství a v poslední instanci Ministerstvo národní bezpečnosti. (Tamtéž.)

12 Rozkaz MNB, R. 1952, č. 4, s. 7. Vládním nařízením č. 121/1951 Sb. byly provedeny některé změny v rozsahu činnosti a označení referátů národních výborů. Pro práci bezpečnosti bylo důležité, že III. referát dostal nové agendy (vnitřní věci) a že úkoly spojené s bezpečnostní problematikou byly výslovně přeneseny na předsedy KNV (ONV), kteří tento referát teď přímo řídili.

pečnosti a Státní bezpečnosti, okresní velitelství Národní bezpečnosti a velitelství oddílů StB byla tedy již samostatná, vojensky organizovaná, řízena pouze po vertikální linii Ministerstvem národní bezpečnosti s jeho velitelstvími Veřejné bezpečnosti a Státní bezpečnosti.¹³

Na počátku 50. let, v době rostoucího mezinárodního napětí, podstatně vzrostl význam armády¹⁴ a střežení hranic vůbec. Vzhledem k neustálé obavě z emigrace a z přílivu agentů zahraničních rozvědek bylo rozhodnuto reorganizovat dosavadní systém střežení hranic. Místo ochrany státní hranice silami Pohraniční stráže SNB bylo k 1. lednu 1951 zavedeno (podle sovětského vzoru) vojskové střežení hranic. Pohraniční stráž SNB byla doplněna (došlo k zaujetí tzv. nové sestavy Pohraniční stráže¹⁵) vojáky základní služby.¹⁶ Urychleně byla vybudována materiální základna a vytvořena nová organizační struktura brigád, praporů a pohraničních rot.¹⁷ Důležitost ostrahy státní hranice zdůraznil pak zákon č. 69 z 11. července 1951¹⁸ o ochraně státních hranic. Současně s těmito opatřeními bylo přikročeno k vytvoření zakázaného a hraničního pásma podél státní hranice s kapitalistickými státy a k odsunu části obyvatelstva z prostorů vymezených těmito pásmy.¹⁹

V tomto období již tedy došlo ke zformování veřejněbezpečnostní složky v bezpečnostním aparátu. Podle nové schválené organizace (vznik MNB) se dostalo národní bezpečnosti jediného centrálního řídicího orgánu. Ministerstvo národní bezpečnosti tedy řídilo vedení ministerstva v čele s ministrem a jeho náměstký (počet náměstků se velmi často měnil) pro operativní práci, pro stranicko-politickou práci a kádrové otázky. Zcela samostatný zůstal sekretariát ministerstva. Pod jednotlivé náměstký spadala tři samostatná velitelství – Velitelství StB, Velitelství VB a Velitelství Pohra-

13 Pro úplnost uvádím přesné označení jednotlivých velitelství národní bezpečnosti: „Krajské velitelství národní bezpečnosti v...“; „Okresní velitelství národní bezpečnosti v...“.

14 Tato okolnost byla mimo jiné zdůrazněna i zrušením dosavadní autonomní kontrarozvědné složky v armádě a vznikem nové – vojenské kontrarozvědky. Dřívější tzv. Hlavní informační správa (HIS) měla pouze dvě operativní oddělení, z nichž jedno pracovalo do zahraničí a v tzv. studijním oddělení byl shromažďován veškerý operativní materiál. K 1. 4. 1951 byla HIS podřízena MNB, reorganizována a od 1. 8. 1951 z ní byla vytvořena Vojenská zpravodajská služba (novou organizaci schválil MNB již 1. 6. 1951. Vojenská zpravodajská služba byla TR MNB č. 66 z 29. 5. 1952 přejmenována na Vojenskou kontrarozvědku. – AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 74.

15 *Historie MV a SNB v základních datech* (dále jen *Historie MV a SNB*), Praha 1978, s. 33.

16 Do konce roku 1950 se Pohraniční stráž skládala z velitelství PS, 6 pohraničních praporů, 33 pohraničních rot a 127 pohraničních čet. Rota měla průměrně 4 čty, četa přibližně 35 osob a úsek střežení asi 8 km. Po 1. lednu 1951 byla PS reorganizována a měla velitelství PS se skupinami I. (štáb), II. (politická správa), III. (týl) a samostatnými sektory kádrovým a finančním, 5 pohraničních brigád (každá o 4 praporech a 1 záložním praporem) a 4 pohraniční oddíly po 4 praporech s 1 záložní rotou. Prapory v brigádách měly průměrně 5 rot, každá 61 osob a střežený úsek průměrně 3,5 km. Prapory v oddílech se skládaly z 5 rot s 41 pohraničnickem a jejich úsek střežení hranice měřil kolem 12 km. V roce 1952 došlo k nějakým změnám v umístění jednotek a dislokačních úseků i v početních stavech. Zavedly se 3 typy pohraničních rot s různým počtem pohraničnicků. Kromě této reorganizace byla koncem roku 1950 zřízena Vojenská akademie Pohraniční stráže, takže si tato složka národní bezpečnosti vychovávala již sama své důstojníky a poddůstojníky. – AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 74.

17 *Přehled dějin SNB*, zpracovaný kol. autorů v čele s akademikem Zdeňkem Snítilem, pracovní materiál pro ideologickou konferenci k 35. výročí vzniku SNB (dále jen *Přehled dějin SNB*), Praha 1980, s. 81.

18 Sbírka zákonů a nařízení z r. 1951.

19 V roce 1952 byla obdobným způsobem zajištěna ostraha státní hranice s NDR, vzhledem k tomu, že se využívala čím dál častěji k přechodům do západního Berlína.

niční stráž – a odbor pro věci kádrové a školské. Organizace funkčních útvarů ministerstva doznala některých úprav, v zásadě však zůstala zřejmě nezměněná. Až do roku 1952 tedy tvořilo Ministerstvo národní bezpečnosti²⁰ politické oddělení (původně politický sekretariát²¹) a následující velitelství, odbory a oddělení:²²

Velitelství Státní bezpečnosti s podřízeným útvarem Modřín a bezpečnostní letkou
 Velitelství Vojenské zpravodajské služby
 Velitelství Pohraniční stráže
 Velitelství Veřejné bezpečnosti
 Odbor Z (zahraniční rozvědka)
 Odbor E (státněbezpečnostní operativní evidence a archiv)
 Odbor V (vězeňský s podřízenými věznicemi MNB)
 Odbor S (spojovací)
 Odbor kádrový a školský
 Odbor H (hospodářský s podřízenými útvary pro ubytování, údržbu, sklady a dílny, dopravní rotou a tiskárnou MNB)
 Odbor O (ochrana stranických a ústavních činitelů s útvary Hrad, Javor, Jasan, Jánošík)
 Odbor LM (Lidové milice)
 Odbor organizační a mobilizační
 Sekretariát MNB (včetně kontrolního oddělení, které vzniklo rozkazem MNB v srpnu 1951 z revizního oddělení²³)
 Samostatný technický ústav MNB (velitel ústavu byl zároveň velitelem 4. sektoru Velitelství StB)
 Samostatný archivní a studijní ústav MNB

V samostatném Velitelství Veřejné bezpečnosti však již k 1. listopadu 1950 došlo k organizačním změnám, které nařídil nově jmenovaný velitel Veřejné bezpečnosti poslanec Národního shromáždění plk. Linhart, který byl vzápětí v 1. polovině roku 1951 nahrazen plk. Hofmanem a ten zase byl koncem roku 1951 vystřídán mjr. Josefem Tomešem. Některá oddělení Velitelství VB byla sloučena a přejmenována na sektory. Do dosavadního politického oddělení byl včleněn referát pro tělesnou výchovu a vznikl tak I. sektor politický. Z oddělení kádrového, školského a sociálního referátu byl vytvořen II. sektor kádrový se třemi odděleními (prověřkové, osobní a školské). Velitel budovy, podatelna a výpravna, spojovací oddělení a autočeta byli

20 AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 337.

21 AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 74: Podle směrnic předsednictva strany měla být politická oddělení vyjma Státní bezpečnosti také v krajích a okresech a u zvláštních útvarů. Přesto za „politický stav“ jednotek byli zodpovědní jejich velitelé.

22 Tamtéž.

23 AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 337.

začlenění do Velitelské čety a podřízeny přímo sekretariátu Veřejné bezpečnosti.²⁴ Velitelství VB tedy řídil velitel se dvěma zástupci a pomocníkem pro bojový výcvik, strážní a hlídkovou službu. Dále velitelství tvořil sekretariát a po dalších dílčích změnách tyto sektory:²⁵

POLITICKÝ SEKTOR – zabýval se výchovou příslušníků Sboru (v duchu oddanosti komunistické straně a vlasti), organizací stranické práce a prací s mládeží a politickým zajištěním služby.

SEKTOR PRO POTÍRÁNÍ KRIMINÁLNÍCH ZLOČINŮ – měl bojovat proti všem druhům kriminálních a hospodářských zločinů páchaných v průmyslu, dopravě i v zemědělství. Také prováděl výzkumné práce v oboru kriminalistiky a vedl evidenci.

SEKTOR PRO STRÁŽNÍ A HLÍDKOVOU SLUŽBU – měl na starosti organizaci služby veřejné a občanské bezpečnosti a ochranu státních úřadů a objektů.

SEKTOR BOJOVÉHO VÝCVIKU – zajišťoval bojový a operativní výcvik příslušníků.

SEKTOR OCHRANY DOPRAVY – organizoval ochranu letišť, nádraží, přístavů a staveb v železniční a vodní dopravě.

SEKTOR PRO ŘÍZENÍ POULIČNÍ DOPRAVY A DOHLEDU NAD STAVEM A POUŽÍVÁNÍM MOTOROVÝCH PROSTŘEDKŮ, k tomu také vyšetřoval dopravní nehody.

SEKTOR OSOBNÍCH DOKLADŮ – zabýval se vypracováním systému všeobecného zavedení občanských průkazů, organizací výdeje občanských a cestovních průkazů, vypracováním pravidel pro přihlašovací povinnost obyvatelstva a jeho evidencí, evidencí cizinců a organizací výdeje propustek a povolení k pobytu pohraničních pásmech, při čemž těsně spolupracoval s Velitelstvím Státní bezpečnosti.

SEKTOR ADMINISTRATIVNĚ-HOSPODÁŘSKÝ – vydával zbrojní průkazy, povolení k rozmnožovacím přístrojům a zajišťoval pro velitelství autopark a materiálně-technické vybavení.

SEKTOR KÁDROVÝ – zabýval se nábořem, prověrkami, přemísťováním a propouštěním velitelského a administrativního personálu.

Hlavní činností Velitelství Veřejné bezpečnosti tak byla ochrana veřejného pořádku, boj proti kriminalitě, ochrana státního a vznikajícího družstevního vlastnictví, ochrana železniční, vodní a silniční dopravy a zvláštních objektů, řízení městské dopravy a také nábor, studium a školení příslušníků na doplňování stavu v podřízených

24 AMV Praha, f. 304, i. č. 6.

25 AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 1.

organizačních jednotkách. Kromě toho pod Velitelství VB spadalo také Velitelství Lidových milic.²⁶

Organizační struktura jak Ministerstva národní bezpečnosti, tak jednotlivých velitelství byla poměrně složitá, proto zákonitě docházelo k neustálým změnám, ať už z důvodů politických, mocenských, osobních nebo neustále proklamovaných argumentů finančních. K 1. lednu 1952 po dalších snahách o zjednodušení vykrystalizovala organizační struktura Veřejné bezpečnosti do této podoby:²⁷

- Velitelství VB – sekretariát velitele VB
- politický sekretariát V VB
 - I. sektor venkovní (vnější) služby
 - II. sektor kriminální služby
 - III. sektor průkazů
 - IV. sektor dopravní bezpečnosti
 - V. sektor hospodářské administrativy

Velitel měl dva zástupce, jednoho zástupce pro věci politické, který vedl politický sekretariát. Druhým byl zástupce pro věci operativní, který řídil ostatní sektory. Sekretariát i každý sektor měl svého velitele a dělil se na jednotlivá oddělení (viz organizační schéma v příloze č. 1²⁸).

V krajích pak byla Bezpečnost organizována stejně jako dosud, existovaly zde dvě složky Bezpečnosti – Krajské velitelství Státní bezpečnosti a Krajské velitelství národní bezpečnosti. Obě velitelství měla svůj sekretariát, kádrové oddělení a oddělení pro věci hospodářské a finanční. Dále se pak obě krajská velitelství členila stejným způsobem jako jejich nadřízená velitelství.²⁹

- Krajské velitelství NB: – sekretariát KV NB
- politický sekretariát KV NB
 - K (oddělení kádrové)
 - I. oddělení venkovní (vnější) služby
 - II. oddělení kriminální služby
 - III. oddělení průkazů
 - IV. oddělení dopravní bezpečnosti
 - V. oddělení hospodářsko-administrativní

Ve vztahu Státní a Veřejné bezpečnosti se měl při operativních akcích podřídit velitel Veřejné bezpečnosti veliteli bezpečnosti státní.³⁰

Stejná organizace fungovala analogicky i na okresních velitelstvích NB:³¹

- Okresní velitelství NB: – sekretariát OV NB
- I. oddělení venkovní (vnější) služby

26 Jednotky LM byly organizovány na závodech (ZLM) i v osadách (OLM) vojenským způsobem – ZLM v praporech, rotách, četách a družstvech, OLM stejně, ale bez praporů. Jednotky LM se účastnily buď samostatných akcí, nebo akcí společných s VB, StB, PS i armádou celostátního či místního významu. V roce 1950 jim byl sestaven program výcviku se zaměřením na partyzánský boj. K tomu bylo zřízeno výcvikové středisko v Lišticích u Berouna. – AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 337.

27 AMV Kanice, Inventář H-1 (HS VB Praha), s. 3.

28 AMV Kanice, f. H 1-4, i. č. 140.

29 AMV Praha, f. 304, i. č. 6.

30 AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 1.

31 AMV Praha, f. 304, i. č. 6.

- II. oddělení kriminální služby
- III. oddělení průkazů
- IV. oddělení dopravní bezpečnosti (jen u některých OV NB)

V případě, že na okresním velitelství národní bezpečnosti nebylo dopravní oddělení, byli příslušníci konající dopravněbezpečnostní službu zařazeni k I. oddělení.

Vzhledem k jedinečnému postavení hlavního města Prahy byla zde organizace Bezpečnosti řešena poněkud odlišně. Protože Pražský kraj tvořil s městem Prahou hospodářský a politický celek, nebylo tu zřízeno zvláštní krajské velitelství jen pro Prahu, ale naopak jedno krajské velitelství mělo řídit celý Pražský kraj i s hlavním městem. Toto velitelství ovládalo přímo jak okresní velitelství národní bezpečnosti Praha-venkov, tak velitelství národní bezpečnosti v obvodu Ústředního národního výboru Praha.³² Pro zvláštní úkoly národní bezpečnosti v Praze mělo být zřízeno v rámci krajského velitelství oddělení pro hlavní město, prostřednictvím kterého by krajský velitel řešil bezpečnostní problematiku v Praze. Bezpečnostní referenti Krajského národního výboru a Ústředního národního výboru si neměli vzájemně podléhat.³³

Zásadní reorganizace Veřejné bezpečnosti se dotkla také základního (nejnižšího) výkonného článku národní bezpečnosti – stanic SNB. Místo nich byla 1. března 1951 zřízena okrsková služba. Až do této reorganizace byla početně nejsilnější složkou SNB uniformovaná část příslušníků dislokovaných k výkonu služby na stanicích SNB ve městech i na venkově. Organizace, formy a metody práce stanice SNB vycházely ze systému organizace bývalého četnictva. Výjimkou byly stanice ve velkých městech, které naopak kopírovaly systém bývalé státní policie. Stanice SNB ve městech a na venkově měly tedy rozdílnou náplň práce a rozdílné vazby na bývalé kriminální úřadovny. Zatímco stanice SNB ve velkých městech plnily převážně úkoly pořádkové služby a v přesně vymezeném rozsahu zasahovaly proti pouliční kriminalitě, stanice SNB na venkově měly rozsah a obsah práce širší. Vedle zajišťování veřejného pořádku se staraly v plném rozsahu o kriminalitu s výjimkou objasňování nejzávažnějších trestných činů, jako byly vraždy, loupeže apod. Zatímco boj proti kriminalitě ve městech spadal do výlučné kompetence bývalých kriminálních úřadoven, na venkově až na uvedené výjimky patřil do náplně práce stanic SNB. Poměrně hustá síť stanic SNB, jak ve městech, tak i na venkově, se značně stabilizovaným stavem příslušníků³⁴ umožňovala docela slušnou bezpečnostní práci díky velmi dobré osobní a místní znalosti poměrů v příslušném obvodu. Tuto výhodu stanice SNB

32 K organizaci národních výborů viz: ČECHOVÁ, Gabriela: *Vývoj organizace a působnosti národních výborů v českých zemích v letech 1945–1960*. In: *Archivní časopis*, R. 12, r. 1962, č. 3, s. 129–147.

33 AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 1.

34 Na stanicích SNB jako na nejnižších článcích národní bezpečnosti zůstal (čistky probíhaly logicky odshora) zatím největší počet příslušníků bývalých bezpečnostních sborů. I zde však brzy došlo k tzv. kádrové přestavbě, jak velitelů stanic, tak řadových příslušníků. Bývalí, většinou starší, četníci či jinak vesměs politicky nevyhovující příslušníci byli propouštěni nebo přemísťováni tak, aby se zpřetrhaly jejich dřívější společenské a pracovní svazky. Nahrazováni byli novými, mladými absolventy kurzů nebo škol SNB. V některých místech byly dokonce zřizovány stanice mladých. – AMV Kanice, nepracované studijní materiály.

postupně ztrácely. V důsledku neustálého rušení některých stanic docházelo k podstatnému zvětšování jejich obvodů, a tím se také neustále snižoval i počet příslušníků. Tato situace byla vyřešena tak, že obvody stanic se rozdělily na menší části, za které byli odpovědní jednotliví příslušníci. A to už byl vlastně jen krůček k zavedení systému okrskové služby. Základním výkonným článkem se namísto stanic stávají okresní oddělení NB. V místech, kde to bezpečnostní situace vyžadovala, byla zřízena obvodní (v některých písemnostech se vyskytuje i název obvodová) oddělení, ale jen ve velmi omezeném počtu a zejména ve velkých a průmyslových městech, a venkovní oddělení VB. Obvody působnosti okresních oddělení NB a venkovních oddělení VB byly rozděleny na okrsky. Rozdělení obvodu okresu prováděl okresní velitel se souhlasem velitele krajského. Konečné rozhodnutí pak schvaloval velitel VB. Velikost okrsků byla stanovena podle počtu obyvatel, počtu obcí, podle politické a hospodářské situace okrsku, telekomunikačního spojení a podle celkové bezpečnostní problematiky.³⁵ K výkonu služby na území okrsku byl určen okrskový zmocněnec VB, což byl samostatný zodpovědný příslušník VB, který odpovídal za pořádek a bezpečnost ve svém okrsku. Podle funkcionářů ministerstva a Sboru se měl stát „očima a ušima bezpečnosti“. Do funkce byl navrhován okresním velitelem, jmenovat ho ale mohl jedině krajský velitel. Okrskový zmocněnec (okrskář) byl součástí I. (venkovního) oddělení okresního velitelství NB a poté, v roce 1953 zřízených, okresních a městských oddělení VB. Síť okrskových zmocněnců byla budována etapově v letech 1951–1953 a v podstatě odpovídala dislokaci bývalých stanic SNB. Mimo okrskové zmocněnce na venkově a ve městech byla zřízena okrsková služba na přechodnou dobu na státních statcích a po dobu trvání Veřejné bezpečnosti na železnici existovaly okrsky i zde. Jejich velikost závisela na důležitosti a frekvencovanosti železničních tratí, uzlů a zastávek, železničních objektů a počtu železničních zaměstnanců. Zavedením funkce okrskového zmocněnce bylo nutné vymezit rámec jeho úkolů ve shodě se základním předpisem Veřejné bezpečnosti, *Řádem hlídkové služby* (vydán rozkazem MNB č. 10 dne 5. listopadu 1951³⁶ s účinností od 1. října 1951), který doplňovala a rozšiřovala (přihlízející ke zvláštnostem práce okrskového zmocněnce) *Instrukce pro okrskové zmocněnce VB*.³⁷ Obsah a rozsah práce hlídkových příslušníků a okrskových zmoc-

35 Na venkově měl jeden okrskový zmocněnec zabezpečovat asi 2–2,5 tisíce obyvatel, průměrně na 25 km². Okrsek se měl vždy kryt s katastrem jednotlivé obce. V malých městech (sídlech OV NB) se měl počet obyvatel pohybovat mezi 2,5–4 tisíci. Ve velkých městech to bylo 4–6,5 tisíce obyvatel. Na venkově tedy tvořily obvod okrsku 2–5 obcí, ve městě několik ulic, příp. blok domů, čtvrť apod. Ve městě musel „okrskář“ projít celým obvodem svého okrsku 1 až 2krát za 24 hodin, na venkově 1–2krát za týden, podle velikosti. Mimo toho byl povinen se zdržovat v určených hodinách ve své služební místnosti (v místě bydliště, které muselo být v jeho okrsku), kde vyřizoval žádosti a stížnosti občanů. Mimo toho musel svému veliteli dávat hlášení o důležitých událostech, vést pracovní deník, knihu zpráv a knihu (evidenci) osob [kromě některých hlášení se žádá z těchto pomůcek v materiálech okresních velitelství (AMV Kanice) nezachovala – pracovní deník jen v jednom případě]. – AMV Kanice, nezpracovaný studijní materiál.

36 *Historie MV a SNB*, s. 36; také *Rozkaz MNB*, R. 1951, č. 10, s. 53. – Rozkazy ministra vycházely původně ve *Věstníku SNB*, ten byl přejmenován 1. 1. 1951 na *Věstník MNB*, jehož vydávání bylo 1. 8. téhož roku zastaveno a věci v něm dosud uveřejňované začaly vycházet v *Rozkaze ministra národní bezpečnosti*.

37 Oba předpisy se nacházejí v AMV Kanice v podobě školících materiálů v nezpracovaných písemnostech.

něnců byl tedy proti stanicím SNB podstatně zúžen a zaměřen převážně na terén. Hlídkoví příslušníci plnili svoji úlohu na úseku ochrany veřejného pořádku a správného dozoru, a v dohledu na plynulost a bezpečnost v dopravě a na kriminalitu měly úkoly jen dílčí.³⁸ Stejný obsah práce měli i okrskoví zmocněnci, avšak navíc měli ve svých povinnostech dozor nad režimem průkazů, hlášení obyvatelstva a cizinců i povolení pobytu. Okrskoví zmocněnci měli plnit své úkoly za úzké spolupráce s obyvatelstvem,³⁹ s národními výbory, stranickými a společenskými organizacemi. Přestupky řešili pokutou na místě nebo oznámením, později řešili i provinění, vyřizovali spisy a dožadání. Při odhalování kriminální trestné činnosti podávali o ní zprávy, na místě trestných činů nebo dopravních nehod prováděli první zajištění, také se účastnili pátrání po osobách i věcech. Na rozdíl od stanic SNB však neprováděli úplné objasňování trestných činů a nezpracovávali trestní oznámení. Průvodním jevem tehdejší organizace (z již uvedených důvodů) byla silná fluktuace příslušníků vnější služby. Řada hlídkových příslušníků i okrskových zmocněnců byla dokonce bez základního vzdělání, projevy se i další nedostatky v organizaci tohoto systému, v administrativě či vzdělávání. Paradoxně začal vadit i jeden z požadavků na tyto bezpečnostní pracovníky – úzká spolupráce s občany. S postupem doby totiž příliš srostli se svým okolím, což údajně mělo negativní dopad na jejich samotnou práci. Celý systém vnější služby nebyl od samotného počátku svého zřízení schopen v požadovaném rozsahu zajišťovat ochranu veřejného pořádku, osob a majetku a vést „*důsledný boj*“ proti pouliční trestné činnosti, tedy plnit své základní úkoly. Přesto však byly stavy při-

38 V systému nově budované vnější služby VB patřila hlídková i okrsková služba svým obsahem k základní službě Veřejné bezpečnosti. Nová hlídková služba vycházela tedy ze stejných zásad, a to z plného zaměření hlídek na plnění základních úkolů úseku Veřejné bezpečnosti: ochranu čistoty, pořádku, plynulosti a bezpečnosti dopravy, ochranu majetku, ochranu osob i pomoci občanům. *Řád hlídkové služby* všeobecně stanovil, že hlídku tvoří jeden nebo několik příslušníků VB, a to zpravidla na určeném místě, kterým mohlo být stanoviště nebo vymezené území. To znamenalo, že hlídky se nesměly pohybovat podle vlastního uvážení, ale tak a v takovém rozsahu, jak jim učil velitel vzhledem k bezpečnostním požadavkům, aby jimi vytvořil nutnou síť k zajištění veřejného pořádku. *Řád hlídkové služby* rozlišoval dva druhy hlídek – vnější a vnitřní, obě pak měly charakter stálých nebo nepravidelných, pohyblivých nebo nepohyblivých, jednotlivých nebo párových. Hlídky vnější byly vysílány do terénu, na rozdíl od hlídek vnitřních, které byly určeny k ochraně objektů a zařízení Veřejné bezpečnosti. – Tamtéž.

39 Na těsnou spolupráci s občany byl v předpisech kladen veliký důraz. Okrskový zmocněnec měl povinnost vědět o každé události v okrsku, k čemuž měl využívat informací od spolehlivých osob. Ovšem – cituji – „...*Na spolehlivé osoby je nutno se dívat z třídního hlediska...*“. Kromě toho měli stále spolupracovat s cestáři, hradlaři, hajnými, závodní stráží a hlídači, komíníky, hostinskými a číšníky, dokonce měli oslovovat školní děti (pionýry), poštovní zaměstnance, výběřčí poplatků za elektrinu a plyn, zemědělské dělníky, kteří jsou v kontaktu s vesnickými boháči, také měli získávat zprávy od úderníků živočišné výroby i brigádníků. Ve městech pak měl „okrskář“ vyhledávat správce domů, domovní důvěrníky a důvěrníky KSČ, též vedoucí obchodů, prodáváče či čističe bot, popeláře a metaře. Zajišťovat tuto spolupráci znamenalo podle instrukcí znát všechny lidi žijící v okrsku, vědět o jejich obtížích a těžkostech, znát jejich názory a „*pokud se jedná o dělníky, drobné a střední rolníky* [pozn. I. K. – takže ostatní občané zřejmě byli z této ochrany výjimti?], *napomáhat těmto, vysvětlovat, získávat, vychovávat a rozhodně a důsledně zabráňovat, aby jim nebylo* [!] *krivděno v jakémkoliv směru z řad třídních nepřátel, které je potřeba mít v náležitě evidenci, odhalovat je a postihovat, kdykoliv se prohrší proti zájmům dělnické třídy, lidovědemokratického zřízení a jejich zákonů*“. Tedy na jednoho „okrskáře“ až dost. Díky nelehkým úkolům, nedostatečné organizaci okrskové služby ze strany okresních velitelů a změnám v postavení okrskových zmocněnců, tak jak se měnily trestně právní normy a tím i jejich autorita, dochází k neustálému snižování důležitosti i počtu příslušníků na těchto pozicích, což vyústilo v nepřetržitou kritiku stávajících poměrů. Tím, že okrskoví zmocněnci ztráceli kontakt s občany i svou autoritu, nedodržovali další předepsané požadavky, a to „*být zrcadlem, dle něhož občané posuzují a budou posuzovat celou Veřejnou bezpečnost*“. – Tamtéž.

služníků vnější služby postupně a soustavně snižovány, a zvláště hlídkoví příslušníci, používání k plnění jiných úkolů vzhledem k rozšiřování obsahu činnosti Veřejné bezpečnosti.⁴⁰

Důležitou součástí celkové soustavy vnější služby Veřejné bezpečnosti byly ještě pátrací hlídky, které měly, ať už pravidelně nebo nepravidelně, posílit síť okresových zmocněnců či stálých nebo nepravidelných hlídek. Jejich služebním posláním bylo plnit řádné nebo mimořádné úkoly Veřejné bezpečnosti s ohledem na měnící se operativní situaci. Bylo jich využíváno podle potřeby plánovaně nebo nárazově i pro akce Státní bezpečnosti. Podle úkolů a situace⁴¹ sestavoval pátrací hlídku příslušný velitel. Velitelem hlídky byl určen důstojník nebo velitel některého oddělení či sektoru (při úkolech Státní bezpečnosti byl vždy velitelem důstojník StB), členy hlídky pak byly příslušníci štábu, pohotovostních oddílů nebo útvarů, kurzů, škol, hudby, z kriminálního oddělení pak jen příslušníci realizačních skupin. I tento úsek vnější služby měl úzce spolupracovat se zainteresovanými bezpečnostními orgány (Státní bezpečnost, Lidové milice, později Pomocná stráž VB), s armádou i občany.

K posílení ostrahy hranice sloužily kromě vojskových seskupení Pohraniční strážě i pohraniční stanice SNB, které stejně jako bývalé stanice SNB spadaly pod pravomoc okresních velitelství národní bezpečnosti a patřily také k základním článkům služby Veřejné bezpečnosti. Koordinaci služby na pohraničních stanicích VB pak jistil ještě jeden určený pracovník z III. oddělení KV NB. Pohraniční stanice SNB hlídaly svůj hraniční úsek nepřetržitě buď hlídkováním, čekanou nebo stálým střežením určeného objektu nebo prostoru. Kromě toho uskutečňovaly ve svém obvodu také normální bezpečnostní službu s nepřetržitou dozorčí službou podle platných předpisů.⁴² I zde se však připravovaly změny, a to zejména právě odloučení výkonu bezpečnosti od pohraničních stanic a jejich zaměření se jen na ostrahu hranic. Nově měly být upraveny jejich obvody, volalo se po zřízení operativních orgánů pro agenturní práci, po boji

40 Proto bylo v roce 1956 ve velkých městech přistoupeno k centralizaci hlídkové služby a jejímu vyjmutí z organizace teď už okresního oddělení VB. U Městské správy Praha byl vytvořen prapor hlídkové služby, u městských správ VB v Ostravě a Brně pak roty hlídkové služby, kde vedle pěších hlídek byly zavedeny i motohlídky. Avšak ani tato organizace se neosvědčila a v r. 1961 se podstatná část hlídkové služby znovu decentralizuje na jednotlivé okresy či obvody. – Tamtéž.

41 Ve Veřejné bezpečnosti se využívaly k menším pátracím akcím, k silničním a vlakovým kontrolám, k protipožární ochraně, ke kontrolám žňových hlídek, odlehlých míst ve městech i lesích a skalách, ke kontrolám chat nebo skryš, k pozorování některých rizikových území apod. Hlídky měly také příslušnou pravomoc. Směly napomínat občany narušující veřejný pořádek, předvádět je na příslušná velitelství, za jistých podmínek je mohly i zadržet, zatknout, provést osobní i domovní prohlídku, použít zbraň či zatčené spoutat, za spáchané přestupky mohly uložit na místě blokové pokuty. Stálé hlídky se řídily plánem, který vypracoval velitel oddělení vnější služby podle pokynů příslušného velitele v rozdělovníku hlídkové služby. Velitel oddělení vnější služby vedl také knihu evidence práce hlídek. Jednotlivé (stálé) hlídky si vedly hlídkové knížky. Ani tyto služební pomůcky se v archivních fondech okresních nebo krajských velitelství nezachovaly. – Tamtéž.

42 AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 48, Prozatímní směrnice Velitelství VB z 9. dubna 1951 pro výkon služby pohraničních stanic SNB. Podle ní bylo úkolem pohraničních stanic SNB „...střežití státní hranice ČSR proti pronikání nepřátel našeho lidovědemokratického zřízení ze sousedních států na naše území, zabránění útěku sabotérům, špiónům, diverzantům a škůdcům našeho zřízení a národního hospodářství před spravedlností do sousedních států, zabránění všem ostatním ilegálním přechodům státních hranic, stíhání a zneškodňování osoby, které působí škodu našemu státu pašováním zboží, valut apod.“

proti ilegálním přechodům a pašeráctví a pracovalo se na konečných směrnicih pro výkon služby pohraničních stanic.⁴³

Celá reorganizace vnější služby znamenala pro základní fungování Veřejné bezpečnosti velký třesk a byla také od počátku značně problematická. Přesto tato struktura vydržela více jak deset let, než byla znovu od základu změněna. Nepopíratelný a nepopíraný vliv na zavedení celého nového systému měli sovětští poradci, kteří jej podle vzoru organizace sovětské milice také navrhli⁴⁴ a na jeho fungování i dohlíželi.

Další obor Veřejné bezpečnosti, kriminální služba, čekala v letech 1949–1953 na vhodnou organizaci, neboť zavedením nového systému vnější (venkovní) služby byla kriminální oddělení zaplavena trestními případy. Tím, že nedošlo nejen k materiálovému, ale ani k personálnímu posílení kriminální služby, nedokázalo kriminální oddělení řešit narůstající úkoly⁴⁵ ani dostatečně těžít z případných poznatků okrskových zmocněnců. Protože byla kriminální služba zaměřena pouze na represii, byly v druhé polovině roku 1951 zkoušeny a během roku 1952 na celém území Československa uplatněny nové pracovní metody. Jejich základem bylo zavedení operativního způsobu práce pomocí důvěrnické sítě, naprosté oddělení operativní práce od činnosti vyšetřovatelské a zaměření se na kriminalitu mládeže. Pro výkon nové kriminální služby byly připravovány směrnice, které se měly stát pomůckou při budování důvěrnické sítě. Samozřejmě i zde došlo ke „kádrové přestavbě“ (nejen velitelských funkcí), která byla z hlediska Velitelství Veřejné bezpečnosti i ministerstva zatím nedostatečná. Velkým zásahem do vyšetřování kriminálních trestních činů bylo, podle zákona č. 87/1950 Sb. o trestním řízení soudním (trestní řád), sloučení funkcí státních žalobců a vyšetřujících soudců v jeden aparát prokuratury. Prokuratura byla vyčleněná z resortu Ministerstva spravedlnosti a stala se samostatným orgánem činným v trestním řízení, podle zákona měla dohlížet nad dodržováním zákonnosti. Orgány národní bezpečnosti konaly teď tzv. „vyhledávání o trestných činech“, kdežto „vyšetřování“ měl na starosti prokurátor.

Dosud bylo oznámení týkající se přečinu nebo zločinu předáváno příslušnými orgány NB státnímu zástupci nebo vyšetřujícímu soudci, kteří fungovali u tehdejších soudů první stolice (krajských soudů), státní zástupce pak i u soudů vyšších. Funkce státního zástupce spočívala mimo jiné v tom, že navrhoval vyšetřujícímu soudci za-

43 AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 66. Při projednávání prozatímních směrnic pro výkon služby pohraničních stanic VB a poříčních oddílů VB na Dunaji bylo kolegiem MNB uloženo veliteli VB projednání případného převzetí pohraničních stanic Velitelstvím Pohraniční stráže. Velitel PS se k tomu ale stavěl negativně a odvolával se na nedostatečné stavy. Velitelství VB se chtělo tedy zbavit alespoň úseku hranic v prostoru Chomutov – Litvínov, příp. celé hranice s NDR a úseku na Dunaji. Avšak ani to se mu zatím nepodařilo prosadit.

44 Ve všech zprávách a hlášeníh o stavu reorganizace Veřejné bezpečnosti je kladen důraz na sovětské zkušenosti s organizací milice.

45 Změnou politické a společenské situace, která se odrazila mimo jiné přijetím nového trestního zákona v roce 1950 (č. 87/1950 Sb.), který „uzákonil“ hledání tzv. třídních nepřátel, došlo k nárůstu „kriminálních případů“ – rozkrádání národního majetku, černý obchod, padělání potravinových lístků apod. Také situace v zemědělství a skutečné či vykonstruované delikty v zásobování přispěly k většímu počtu případů trestné činnosti, jež řešila kriminální služba. – AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 66.

vedení tzv. přípravného vyšetřování. Mohl také navrhnout provedení jednotlivých vyšetřovacích úkonů v konkrétní věci. Sám je ale provádět nemohl, směl se však některých zúčastnit (ohledání, domovní prohlídka apod., nesměl ale být u výsledku). Vyšetřující soudce zahajoval a vykonával přípravné vyšetřování sám. Po skončení přípravného vyšetřování poslal vyšetřující soudce spisy státnímu zástupci. Ten pak byl povinen vypracovat (do osmi dnů!) obžalovací spis nebo vrátit spisy s prohlášením, že není důvod k dalšímu soudnímu stíhání. V takovém případě vyšetřující soudce přípravné řízení zastavil, jinak předložil obžalovací spis soudu I. stolice. Ovšem i v době existence vyšetřujících soudců prováděla velkou část vyšetřování kriminální služba či jiné orgány SNB.

Změnou proti dřívějšímu trestnímu řádu tedy bylo právo prokurátora nařídít orgánům SNB provedení jednotlivých vyšetřovacích úkonů, které dříve mohl na dožádání vyšetřujícího soudce provádět pouze soud. Postupem doby se toto oprávnění začalo uplatňovat tak, že kriminální služba konala z podnětu prokurátora všechny vyšetřovací úkony (kriminalistické) v přípravném řízení a prokurátoři se drželi ryze procesních aktů (vydání příkazu k osobní či domovní prohlídce, vzetí do vazby apod.). Sjednocení dosavadní vyšetřovací praxe pak měly zajistit předpisy – výnos velitele VB z 9. 8. 1950⁴⁶ o spolupráci orgánů SNB s prokurátory a rozkaz MNB č. 37 z 12. 12. 1951⁴⁷ o postupu při zatýkání, vazbách a vyšetřování, které se snažily zavést do vyšetřování byť pouze administrativní „pořádek“. Plnění úkolů kriminální služby si vyžádalo také organizační zajištění některých administrativně-technických úkonů. Pracovalo se na nových evidenčních systémech, na vybudování ústřední daktyloskopické registrace i pyrotechnické služby.

Rovněž organizace dopravní služby se díky postupnému rozvoji motorismu v průběhu sledovaných let musela změnit. Od roku 1945 do roku 1953 spadala dopravní agenda do působnosti Ministerstva dopravy. Ani zákon č. 286/1948 Sb. o národní bezpečnosti nepovažoval péči o bezpečnost silničního provozu za zvláštní úkol a zařadil ji pod všeobecný veřejný pořádek. Bezpečnost v silniční dopravě ve smyslu dohledu nad komunikacemi byla svěřena podle vládního nařízení č. 301/1948 Sb. o bezpečnostních referátech krajským národním výborům. Sbor národní bezpečnosti se zabýval v podstatě jen všeobecným dozorem nad dodržováním norem upravujících vztahy v silniční dopravě, které pocházely ještě z předválečného období. Tyto základní předpisy byly zrušeny až vydáním zákona č. 56/1956 Sb. o provozu na veřejných silnicích, který do určité míry unifikoval tzv. dopravní silniční právo. Sboru národní bezpečnosti připadl přímý dozor nad silničním provozem kontrolou chování účastníků dopravy, kontrolou řidičských oprávnění a dokladů k vozidlům i jejich technického stavu. Přímý dozor byl uplatňován v systému stanic SNB a stanic silniční

46 AMV Kanice, f. J 1, Inventář KS SNB České Budějovice, s. 9, a nezpracované studijní materiály.

47 Tamtéž.

kontroly. Mimo jiné zákon zrušil i tehdejší živnostenské koncese k provozování soukromých autoškol a zavedl ve výcviku řidičů monopol Dobrovolného svazu lidového motorismu (později Svazarm). Pokud jde o řidiče a zvláště o uchazeče o řidičský průkaz svěřil zákon Ministerstvu vnitra i prověřování jejich spolehlivosti. Kromě toho příslušníci dopravních oddělení předkládali okresnímu národnímu výboru návrhy na trvalé nebo dočasné odnětí řidičského oprávnění. Později řešil Sbor i schopnost a způsobilost řidičů. V praxi tedy šlo o účast příslušníků SNB (pouze při krajských velitelstvích NB) na zkouškách zatím jen z pravidel silničního provozu (řidičské průkazy vydávali v této době pouze zkušební komisaři KNV). Jejich rozhodnutí bylo pro zkušebního komisaře závazné. Dopravní oddělení pak ještě vyšetřovala dopravní nehody příslušníků ozbrojených sil, nehody se smrtelnými následky, dopravní katastrofy a nehody hromadných dopravních prostředků a zpracovávala statistiku dopravních nehod z podkladů ONV. Rozsah jejich úkolů zůstal prakticky nezměněn až do roku 1953. V roce 1951 vydal na základě vládního nařízení č. 11/1951 Sb. ministr národní bezpečnosti vyhláškou č. 327/1951 Sb. pravidla silničního provozu a Ministerstvo dopravy vyhláškou č. 328/1951 Sb. podmínky pro technickou způsobilost vozidel.

V roce 1951 byla dokončena nová organizace oboru dopravní bezpečnosti. Jak vyplývá z výše uvedené struktury, byla u krajských velitelství národní bezpečnosti zřízena dopravní oddělení, která se dále dělila na 1) skupinu pro řízení uličního provozu, 2) skupinu pro výkon silniční kontroly a 3) skupinu pro dozor řidičů a výchovu občanů k dopravní kázni.

Obdobně byla organizována i dopravní oddělení u okresních velitelství národní bezpečnosti, avšak byla zřízena jen tam, kde to dopravní, hospodářská a v neposlední řadě i politická situace vyžadovala. Proto jedno dopravní oddělení okresního velitelství národní bezpečnosti pracovalo pro dvě až čtyři OV NB. K dopravnímu oddělení byli zařazení ještě tzv. stíhači. Vždy v dopravním oddělení OV NB existovala skupina silniční kontroly, ostatní skupiny byly zřizovány opět jen podle potřeby. U těch OV NB, kde nebylo dopravní oddělení, byl vždy jeden příslušník z oddělení venkovní služby pověřen záležitostmi bezpečnosti silničního provozu. Také tento obor Veřejné bezpečnosti se potýkal s nedostatečným počtem příslušníků i zanedbaným materiálně-technickým vybavením.⁴⁸

Stejně tak i nová oddělení průkazů zápolila se svými úkoly. V letech 1949–1953 přechází postupně z různých resortů státní správy (zejména z národních výborů) do působnosti Veřejné bezpečnosti řada správních agend, které se ve větší či menší míře dotýkaly vnitřní bezpečnosti i obranyschopnosti státu. Jelikož k převodu agend do-

48 Tamtéž. Vzhledem k neutěšenému stavu bezpečnosti silničního provozu navrhoval velitel VB, aby ministři národní bezpečnosti, vnitra a dopravy společně zmocnili příslušná velitelství národní bezpečnosti (místo ONV) k odnímání řidičských průkazů hned po spáchání přestupku na dobu nepřesahující šest měsíců, čímž by se zvýšil výchovný účinek trestu a odstranily se průtahy v úřadování ONV.

cházel v průběhu několika let a jejich místo v systému Veřejné bezpečnosti nebylo vůbec jednoznačné, měnilo se několikrát i jejich organizační začlenění. Naproti tomu vlastní náplň jednotlivých agend se ve složce Veřejné bezpečnosti změnila jen nepodstatně. V roce 1945 byl obnoven režim vydávání dokladů totožnosti podle vládního nařízení č. 48 z r. 1919. Podstatná změna nastala až v roce 1948, kdy byla zákonem č. 198/1948 Sb. zavedena na území ČSR pro občany starší 15 let všeobecná povinnost mít občanský průkaz. Podle zákona č. 198/1948 Sb. byly vydáváním občanských průkazů pověřeny příslušné národní výbory. Jim však asistovaly orgány SNB, které občany k vydávání občanských průkazů předvolávaly, snímaly otisky palce do průkazu a hotový OP občanů předávaly a naopak neplatné průkazy totožnosti odebíraly. V Praze vydávaly a vyplňovaly občanské průkazy v plném rozsahu orgány Sboru. Evidence totožnosti obyvatelstva však nebyla pro potřeby národní bezpečnosti dostatečná, takže při zřízení Ministerstva národní bezpečnosti v roce 1950 bylo rozhodnuto převést celou agendu občanských průkazů do působnosti Veřejné bezpečnosti. V roce 1951 se musela nově vzniklá oddělení průkazů vypořádat s akcí občanských průkazů a s uspořádáním evidencí OP i za dobu, kdy občanské průkazy vydávaly národní výbory. Byl předložen návrh na nový OP a v roce 1952 pak Sekretariát ÚV KSČ rozhodl o vydání nových občanských průkazů s tím, že celá akce skončí do roku 1960. Nový vzor OP byl pak zaveden na základě vládního nařízení č. 61/1953 Sb. a vyhlášky MNB č. 240/1953 Sb. Do kompetence Veřejné bezpečnosti patřila od roku 1950 také agenda hlášení a evidence pobytu obyvatelstva, která byla původně (po zavedení všeobecné ohlašovací povinnosti zákonem č. 52/1949 Sb.) vedena národními výbory. Výkonné orgány Sboru i v tomto případě s národními výbory pouze spolupracovaly. Kontrolovaly sice dodržování ohlašovacího režimu a postihovaly zjištěné přestupky, ale na evidence vliv neměly, což se změnilo právě převzetím celé agendy. Již v roce 1952 byly zavedeny jednotné okresní a ústřední evidence (v Praze, Brně a Bratislavě) pobytu občanů starších 15 let, které se staly během času účinným nástrojem bezpečnostních orgánů.

Oddělení průkazů zpracovávala také agendu povolování držení zbraní, střeliva a výbušnin, kterou získala již v roce 1949 od bezpečnostních referátů okresních národních výborů, kde však povolování prováděl vyčleněný příslušník Sboru. V roce 1954, kdy byla tato agenda začleněna do povolovacího odboru, tvořila její náplň nejen administrativní stránka, ale i operativa (pátrání po ilegálně držných zbraních). Do kompetence oddělení průkazů patřilo po roce 1951 na základě zákona č. 69/1951 Sb. o ochraně státních hranic i vydávání propustek do hraničního pásma a malý pohraniční styk. Až do roku 1964 byl rozsah této agendy poměrně široký, neboť hraniční pásmo bylo stanoveno na rozsáhlém území s velkým počtem osídlených obcí. Pak bylo hraniční pásmo redukováno, postupem doby obyvatelstvo z velké části vystěhováno, takže se agenda propustek stala jen nepatrnou částí správních služeb VB. Jen pro zajímavost – záležitosti pasové patřily podle vládního nařízení č. 125/1951 Sb. zatím do působnosti Ministerstva zahraničních věcí. Pro další období dostala oddělení průkazů za úkol

uspořádat a vytěžit ústřední evidenci OP a připravit vydání nových OP, provést vystěhování osob ze zakázaného pásma, zavést nový režim ve vydávání zbrojních průkazů a zlikvidovat nevyhovující skladiště výbušnin, vybudovat řádnou evidenci cizinců a usměrnit povolování pohybu a pobytu cizinců.

V podstatě se dá říci, že Veřejná bezpečnost se v této době potýkala s organizačním experimentem vyhotoveným podle sovětského vzoru, s nejednotností v administrativě a jejím neúměrným nárůstem, improvizací a nízkou kvalitou bezpečnostní služby, nedostatečným a neustále se snižujícím počtem příslušníků ve složce Veřejné bezpečnosti,⁴⁹ nepřehledným hospodařením, problémy s výstrojí a výzbrojí, zaostalým materiálním vybavením a v neposlední řadě s tzv. kádrovou přestavbou spojenou s nedostatkem nových, náležitě „*vychovaných a poučených*“ velitelů (na Velitelství Veřejné bezpečnosti se např. během necelých dvou let čtyřikrát změnil velitel⁵⁰) i řadových příslušníků.⁵¹ Všeobecně platila zásada, že příslušníku SNB stačí pro výkon služby dostatečná politická vyspělost.⁵² Často byla kritizována nevraživost jedné složky národní bezpečnosti vůči druhé a všech proti armádě.

49 AMV Kanice, f. H 1–4, i. č. 139; K 1. 6. 1950 bylo ve složce VB 26 114 příslušníků, k 31. 12. 1951 už jen 25 777, z toho důstojníků bylo ke stejným datům 903 a 776, ve výkonu bylo zařazeno také ke stejným datům 22 421 a 21 848 příslušníků a v kancelářích jich pracovalo 3 693 a 3 929. – AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 337; V roce 1951 bylo propuštěno 1 248 příslušníků, do penze odešlo 852 příslušníků a převedeno na jiné pracoviště bylo 222 příslušníků. Ve stejné době přijali 784 nových adeptů. – Tuto statistiku uvádím jen pro představu. Jako v celé Bezpečnosti tak i v její veřejněbezpečnostní složce docházelo k deformacím ve statistickém vykazování. Požadavek na co největší výslednost práce vedl k tomu, že statistické výkazy byly podle potřeby různě upravovány od okresů až po ústředí, takže jsou pro naše potřeby vlastně znehodnocené.

50 Tito velitelé se měli údajně zdiskreditovat ve veřejnosti i mezi příslušníky Sboru řadou závažných poklesků – pitím, výtržnostmi, zneužíváním podřízených příslušnic SNB. – Tamtéž.

51 AMV Kanice, nezpracovaný školící materiál. – Nutným politickým a morálním profilem příslušníka VB „*hodného důvěry, péče a podpory pracujícího lidu*“ byla „*bezmezná oddanost straně a vládě, politická uvědomělost, organizovanost, vychovanost, revoluční bdělost, odhodlání k osobnímu hrdinství a sebeobětování, přísné zachovávání socialistické zákonnosti, slušné, taktické a pozorné chování k občanům, dokonalá znalost práv a povinností a vzorná osobní ukázněnost*“.

52 V jedné zprávě MNB se při hodnocení situace uvádí, že od června 1951 je na základě rozkazu prováděna bojová příprava ve VB; a tedy bylo se všemi příslušníky VB uskutečněno systematické politické školení 1 hodinu týdně, při kterém byla probírána usnesení strany a vlády, stati marxismu-leninismu, přičemž bylo dosaženo dobrých výsledků. – AMV Kanice, f. H 1–4, i. č. 222.

Pro ilustraci zde uvádím početní stavy MNB, s rizikem uvedeným v předchozích poznámkách:⁵³

MNB

Ministr a sekretariát	10
Náměstci a sekretariáty	14
Politické oddělení MNB	76
Velitelství StB	779
Velitelství VZS	270
Velitelství PS	314
Velitelství VB	332
Odbory: kádrový	162
O	16
Z	neuvedeno
E	161
V	55
S	20
H	179
LM	17
Sekretariát MNB	68
Kontrolní oddělení MNB	10
CELKEM	2 483

POMOCNÉ ÚTVARY A SLOŽKY PODLÉHAJÍCÍ PŘÍMO MNB

Bezpečnostní letka	36
Velitelství škol	71
Úbytovací a údržbářská četa (správci, uklízečky, správy budov, řemeslníci)	226
Dílny a sklady	209
Spojovací útvar	121
Automobilní četa	177
Technický ústav MNB	96
Archivní a studijní ústav MNB	93
Tiskárna MNB	30
CELKEM	1 059

ZVLÁŠTNÍ ÚTVARY

HRAD	720
JASAN	1 133
JAVOR	289
JÁNOŠÍK	161
JIZERA	2 867
StB útvar MODŘÍN	446
CELKEM	5 616

KRAJSKÉ A PODŘÍZENÉ ÚTVARY

Krajská velitelství StB	7 264
Krajská velitelství NB	25 445
Příslušníci PS z povolání (mimo V PS)	2 877
Příslušníci odvelení do škol	88
CELKEM	35 674

REKAPITULACE:

Ministerstvo národní bezpečnosti	2 483
Zvláštní útvary	5 616
Pomocné útvary	1 059
Krajské a podřízené útvary	35 674
CELKEM	44 832

Základní zákon č. 286/1948 Sb. o národní bezpečnosti, který vlastně opravňoval bezpečnostní orgány k činnosti, samozřejmě po všech změnách v organizaci národní bezpečnosti již nevyhovoval. Už od roku 1951 se připravoval zákon nový, kde by byly zahrnuty nové skutečnosti, zejména vznik nového ministerstva a s tím související přerodění úkolů národní bezpečnosti dříve plněné Ministerstvem vnitra, Sborem národní bezpečnosti a bezpečnostními referáty národních výborů. Do starého zákona o národní bezpečnosti nezapadaly také nově vydané zákony související s personálními (kádrovými) otázkami příslušníků ozbrojených sborů – zákon č. 85/1950 Sb. o kázeňském právu a zákon č. 281/1949 Sbírky o překládání veřejných zaměstnanců do výslužby –, které některá ustanovení dosud platného zákona změnily. Po vydání zákona o ochraně státních hranic se také jinak upravit poměr příslušníků SNB a PS k armádě.

53 AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 337.

Bylo tedy třeba stanovit „*nové principy, kterými se vyjádří přestavba lidovědemokratického bezpečnostního aparátu podle vzoru z SSSR, a to zejména pokud jde o náplň úkolů dosavadní VB, součinnosti s pracujícím lidem a nového poměru k národním výborům. Nový zákon je naléhavý proto, že dnes již málokdo dovede rozpoznat, co ze starého zákona dosud platí a co je zrušeno, dále proto, že připravujeme řadu podrobnějších předpisů pro SNB (řád vnitřní služby) a tyto je těžko možno správně postavit, když není nový zákon, a konečně i proto, že Ministerstvo vnitra dokončuje práce na základním zákoně o národních výborech a MNO pracuje na novém branném zákoně a po jejich vydání rozpor mezi dosavadním zákonem o NB a skutečností bude ještě hlubší*“.⁵⁴ Podkladem k vypracování zásad nového zákona byly dosavadní zkušenosti a práce sovětského profesora Studěnikina *Administrativní právo*.⁵⁵ Zřejmě nemá význam návrhy nového zákona zatím v této stati rozebírat, protože odpovědní funkcionáři (kromě sovětského poradce se na jeho zpracování měla podílet komise složená ze zástupců složek MNB, krajský velitel NB Praha a krajský velitel StB Liberec⁵⁶) nepracovali dost intenzivně, takže nový bezpečnostní zákon, který měl nahradit zákon starý, vyšel až v roce 1965! Nelze si však nevšimnout, že jednou z navrhovaných změn bylo přejmenování Veřejné bezpečnosti dle sovětského vzoru, jak jinak než na milici⁵⁷ (stejně tak se o milici mluvilo ještě i v prvních návrzích na sjednocení krajských a okresních velitelství NB a StB pod jednoho náčelníka).

Systém organizace Ministerstva národní bezpečnosti sledoval především konsekventní sjednocení a centralizaci činnosti československých bezpečnostních orgánů. Ještě než se stačil zaběhnout, byl kritizován jako nevyhovující, nejen pro svou těžkopádnost. Proto již v roce 1952 došlo k dalším reorganizacím. Rok 1952 začal nástupem nového ministra K. Bacílka. Ten k 10. březnu zrušil podle pokynů Politického sekretariátu ÚV KSČ⁵⁸ tzv. bezpečnostní pětky v krajích a bezpečnostní trojky na okresech a zavedl krajské a okresní bezpečnostní porady. Podle názoru politického sekretariátu strany už tento systém stranického dohledu nad národní bezpečností v krajích a okresech nevyhovoval, neboť tímto způsobem docházelo často k zasahování do kompetence jednotlivých bezpečnostních složek a k podlamování jejich iniciativy a autority. Bezpečnostní porady měl pro příště svolávat v kraji i v okrese vedoucí tajemník komunistické strany a v kraji se jich měli účastnit vedoucí tajemník KV KSČ, předseda KV KSČ nebo jiný člen předsednictva výboru, předseda KNV a krajský velitel NB. V okrese to bylo analogicky stejné. Složení těchto porad bylo téměř

54 AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 57 (materiál pro schůzi kolegia MNB dne 13. 10. 1951).

55 Tamtéž.

56 Tamtéž.

57 Tamtéž: Ministerstvu národní bezpečnosti měla být podřízena a) Státní bezpečnost, b) milice, c) Pohraniční stráž, d) ochranné útvary (dosavadní zvláštní útvary). – Materiál obsahuje i definici milice: „*Milice je nový název pro orgány Veřejné bezpečnosti a odpovídá názvu užívanému pro tuto složku v SSSR a ostatních lid. dem. republikách. Náš název Veřejná bezpečnost je nevhodný, neobsažný [sic!] a působí potíže pro odlišení obsahu úkolů, které dělá VB, a dalších úkolů milice při plnění veřejného pořádku.*“

58 AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 416.

identické, avšak rozdíl nastal v kompetencích. Bezpečnostní porada neměla žádnou rozhodující pravomoc ke krajským a okresním výborům strany, ani neřídila práci jednotlivých bezpečnostních složek a orgánů státní správy, nemohla je nahrazovat ani opomíjet. Posuzovala pouze závažnější případy a doporučovala veliteli národní bezpečnosti své stanovisko. Nesouhlasil-li vedoucí tajemník KSČ nebo velitel národní bezpečnosti s doporučením porady, měl žádat o rozhodnutí svůj nadřízený orgán.⁵⁹

Po zavedení vojskové ochrany státních hranic (Pohraniční stráž) bylo přistoupeno ke stejnému systému v ochraně československé ekonomiky (ekonomické problémy se začaly v první pětiletce komunistům vymykat) vytvořením Vnitřní stráže MNB⁶⁰. Další složka Ministerstva národní bezpečnosti byla zřízena 2. května 1952 (její instalaci potvrdila vláda až 10. 6. 1952) ke střežení některých zvlášť důležitých průmyslových, dopravních a energetických podniků, závodů a objektů. Postupně probíhala příprava velitelských „kádrů“ a výcvik vojáků a poddůstojníků základní služby, takže od února mohla Vnitřní stráž po etapách zaujmout určenou sestavu svých praporů, rot a od roku 1954 brigád, zahájit vojskové střežení stanovených objektů a podílet se na zabezpečování i některých státněbezpečnostních úkolů. Pro velení vojskům byla zřízena 1. května 1952 Hlavní správa Pohraniční a Vnitřní stráže. Současně byly budovány týlové orgány vojsk a další složky zabezpečující jejich činnost.⁶¹

Další zatím jen dílčí reorganizace přišla na řadu 2. května 1952,⁶² kdy byly zrušeny politické sekretariáty Ministerstva národní bezpečnosti a při krajských velitelstvích NB a StB a nahradily je – politická správa u Hlavní správy VB a Hlavní správy Pohraniční a Vnitřní stráže (správy vznikly až za necelý měsíc) a politická oddělení u Správy ochrany prezidenta ČSR, Správy ochrany vládních a stranických činitelů, Správy vojenské kontrarozvědky, Správy národní bezpečnosti v Jáchymově a u krajských správ VB. U náčelníků okresních oddělení VB, učilišť a výcvikových středisek byli instalováni zástupci náčelníků pro věci politické. Všichni se pak měli řídit směrnicemi předsednictva ÚV KSČ o politické práci v národní bezpečnosti a armádě. V rozkaze náměstka MNB pro věci politické č. 2/1952⁶³ vyšly instrukce k organizaci, řízení a provádění politické práce ve VB. Politická správa HS VB měla pečovat pod vedením náčelníka politické správy o veškerou politickou, výchovnou a masovou práci ve VB a organizovat, řídit a usměrňovat činnost podřízených politických oddělení. Politická oddělení u krajských správ VB vedl zástupce náčelníka KS VB pro věci politické, který byl služebně podřízen náčelníku KS VB a současně za svou činnost odpovídal náčelníku politické správy HS VB. Zástupci náčelníků okresních oddělení VB (a dalších uvedených útvarů) pro věci politické měli stejnou náplň práce

59 Tamtéž.

60 *Historie MV a SNB*, s. 37.

61 *Přehled dějin SNB*, s. 82.

62 TR MNB č. 68/1952. – AMV Praha, f. A 6/3, i. č. 165.

63 Tamtéž.

a analogické postavení. Velmi brzy, ani ne po ročním působení politické správy HS VB, byly výsledky její práce velmi kritizovány, a to zejména malá péče o politickou vyspělost a výchovu příslušníků, nedostatečná spolupráce s kádrovou správou Ministerstva národní bezpečnosti, nedůsledná kontrola kázně apod. Aktivita politické správy byla soustředěna totiž především na kulturní činnost (soutěže tvořivosti, vystoupení uměleckých souborů, přednášky, zájezdy, hromadné návštěvy divadel, nástěnné noviny apod.) a masovou práci s veřejností. Tato byla prováděna hlavně v rámci kampaně „*Za zvýšení bdělosti a ostrážitosti pracujících a za upevnění svazku SNB s lidem*“, která měla seznámit veřejnost „*s prací a posláním národní bezpečnosti*.“ Další propagační kampaní byla akce ke zvýšení kázně v dopravě s využitím výstavek, hudebních estrád (!), filmů atd., ovšem v nevhodnou dobu, v období žní, prázdnin a dovolených.⁶⁴ Takových i daleko závažnějších nedomyšleností odpovědných funkcionářů v centrálních orgánech ministerstva i jednotlivých složek se však v průběhu doby vyskytlo nespočet. Dá se předběžně říci, že žádná důležitá reforma nebyla kvalitně a do důsledků uvážena, takže reorganizace systému národní bezpečnosti byla téměř permanentní.

Změněné názvy součástí Ministerstva národní bezpečnosti napovídají, že vzápětí, 27. června 1952, dochází k dalším úpravám MNB. Tajný rozkaz MNB č. 82/1952⁶⁵ zrušil jednotlivá velitelství a zavedl systém správ a odborů. U funkčních útvarů vznikla:⁶⁶

- kádrová správa MNB (z kádrového a školského odboru)
- hospodářská správa (z odboru H)
- zdravotní správa
- odbor operativní evidence (z odboru E)
- odbor vězeňský (z odboru V)
- odbor spojovací (z odboru S)

Názvy ostatních útvarů MNB zůstaly nezměněny nebo byly zrušeny.

Výkonné útvary byly přejmenovány na:

- Hlavní správu Státní bezpečnosti (z Velitelství StB)
- Hlavní správu Veřejné bezpečnosti (z Velitelství VB)
- krajské správy Státní bezpečnosti (z KV StB)
- krajské správy Veřejné bezpečnosti (z KV NB)
- okresní oddělení Státní bezpečnosti (z O StB)
- referát pasové kontroly (z OPK)
- okresní oddělení Veřejné bezpečnosti (z OV NB)
- venkovní oddělení Veřejné bezpečnosti (ze stanic SNB)
- Správa národní bezpečnosti Jáchymov (z Velitelství NB Jáchymov)

64 AMV Kanice, f. H 1–4. i. č. 222.

65 *Historie MV a SNB*, s. 37.

66 AMV Praha, f. A 6/3, i. č. 180 – změny názvů součástí MNB vyšly v TR MNB č. 83 dne 27. června 1952.

Samozřejmě k MNB patřila nově vzniklá Správa Pohraniční a Vnitřní stráže, Hlavní správa vojenské kontrarozvědky a městská oddělení VB (pouze v Plzni a Ostravě). Obvodní velitelství v Praze se nyní nazývala okresní oddělení Veřejné bezpečnosti Praha 1–16.

Také na Hlavní správě VB došlo k organizačním úpravám. 1. března 1952 byl nově jmenován do funkce velitele VB a poté náčelníka Hlavní správy Veřejné bezpečnosti plk. Jan Janulík. Ten byl řízen ministrem NB prostřednictvím jeho náměstka pro VB (nyní plk. Kotal). Nový náčelník zrušil organizační členění HS VB na sektory a zavedl opět odbory. Na okresních odděleních VB byla jednotlivá oddělení přejmenována na referáty. Hlavní správa VB se tak členila na:⁶⁷

- sekretariát
- dozorčí službu
- samostatné oddělení organizační, mobilizační a CO
- politickou správu
- kriminální institut
- I. odbor kriminální služby
- II. odbor venkovní služby
- III. odbor průkazů
- IV. odbor dopravní služby
- V. odbor hospodářsko-finanční
- zdravotní odbor
- podřízené hospodářské útvary

(Organizační schéma HS VB, krajských správ VB a okresních oddělení VB je znázorněno v přílohách č. 2 a 3.⁶⁸)

K podpoře práce Veřejné bezpečnosti a k jejímu „*přiblížení se pracujícím lidu*“ byla nařízením Ministerstva národní bezpečnosti⁶⁹ vytvořena 15. července 1952 Pomocná stráž Veřejné bezpečnosti. Úkolem Pomocné stráže VB bylo poskytování pomoci orgánům VB při výkonu jejich služby a účast v boji proti narušování pravidel občanského soužití, proti rozkrádání národního majetku a dalším jevům ohrožujícím veřejný pořádek. Členové Pomocné stráže VB měli plnit tuto veřejnou funkci dobrovolně, bezplatně a zásadně ve svém volném čase. Za organizování pomocných stráží VB odpovídali náčelníci krajských správ VB a okresních oddělení VB. Soustavné řízení činnosti pomocných stráží VB prováděl v každém příslušném objektu svého obvodu u okresních oddělení VB náčelník referátu vnější služby, náčelník obvodního oddělení VB a okrskoví zmocněnci VB. Pomocné stráže VB byly zřizovány pouze na venkově a tam, kde sídlily jednotná zemědělská družstva, státní statky

67 AMV Kanice, f. H-1, Inventář HS VB Praha, s. 4. – Zde je uveden odbor venkovní služby jako I. a odbor kriminální služby jako II., v dalších materiálech HS VB se však vyskytuje výhradně výše uvedené očíslování těchto odborů.

68 AMV Kanice, f. H 1–4, i. č. 756.

69 Sbírka zákonů a nařízení č. 31/1952.

a strojní traktorové stanice. Při plnění svých služebních povinností museli být pomocníci VB označeni modrou páskou a mít u sebe průkaz.⁷⁰ Ve městech vykonávaly podobnou dobrovolnou činnost závodní stráž.

Podstatné změny se dočkalo vězeňství, když tajným rozkazem MNB z 18. července 1952 byl úsek vězeňství a příslušníci Sboru vězeňské stráže převedeni z působnosti Ministerstva spravedlnosti do kompetence Ministerstva národní bezpečnosti. Zde pak byla 20. srpna 1952 tajným rozkazem MNB zřízena Správa nápravných zařízení MNB a k 15. září 1952 začala fungovat její krajská oddělení.⁷¹

Další kosmetická úprava se odehrála 16. srpna 1952, kdy byly dosavadní samostatná Správa ochrany prezidenta republiky a Správa ochrany vládních a stranických činitelů sloučeny do Hlavní správy ochrany MNB.⁷²

Odpovědní straníční funkcionáři a vedení Ministerstva národní bezpečnosti se rozhodli, kromě neustálých úprav organizační struktury národní bezpečnosti, posílit upadající renomé bezpečnostních složek i takovým vnějším atributem, jako byl stejnokroj. Rozkazem ministra národní bezpečnosti č. 136 byly od 25. listopadu 1952 zavedeny nové stejnokroje Veřejné bezpečnosti, Vnitřní stráž, Dunajské pohraniční stráž⁷³ a provedeny změny u stejnokroje Státní bezpečnosti a Ministerstva národní bezpečnosti.⁷⁴

Reformy pokračovaly i v dalším roce. Důležitá změna nastala v dopravní službě Veřejné bezpečnosti. Rok 1953 se stal dokonce mezníkem ve vývoji této speciální služby. Již v září předešlého roku bylo uloženo ministru národní bezpečnosti převzít do konce roku od Ministerstva dopravy větší část agend týkajících se silničního provozu a zřídit k výkonu dopravněbezpečnostní služby dopravní inspektoráty (DI). Uskutečnění tohoto úkolu se ale muselo odložit, neboť se zdržely přípravné a legislativní práce pozdním dodáním sovětských předpisů, a tedy těch „správných“ informací. Nakonec byly dopravní inspektoráty vládním nařízením č. 54/1953 Sb. zřízeny ke konci března 1953, 1. dubna měly převzít novou agendu až dosud náležející do působnosti jiných orgánů státní správy, zejména národních výborů, a od 1. července měly začít uplatňovat nové předpisy.⁷⁵ Dopravní inspektoráty byly vybudovány ve všech okresech a krajích, hlavní dopravní inspektorát byl zřízen u Hlavní správy VB v Praze. K provedení vládního nařízení vydal ministr národní bezpečnosti 30. června 1953

70 Rozkaz MNB, č. 22 z 16. 7. 1952, s. 97–104, Instrukce o organizování a praktickém použití Pomocné stráž VB na venkově orgány MNB – Veřejné bezpečnosti.

71 *Historie MV a SNB*, s. 38, a TR MNB č. 95 z 18. 7. 1952, TR MNB č. 126 z 11. 9. 1952.

72 TR MNB č. 115 z 16. 8. 1952.

73 TR MNB č. 101 z 29. 7. 1952 – do sestavy Pohraniční stráž byl začleněn Dunajský poříční oddíl Veřejné bezpečnosti 29. 7. 1952.

74 R MNB č. 32 z 25. 11. 1952 – nový stejnokroj SNB měl modrou barvu a vojenský střih, ke služebnímu stejnokroji patřily jezdecké kalhoty a vysoké boty, k vycházkovému dlouhé kalhoty, které měly ve švu na vnější straně lemovku višňové barvy, tatóž byla všita na rukávy vycházkové blůzy, čepice – brigádýrka byla modrá s černým podbradníkem, okolek a lemovka měly višňovou barvu, knoflíky byly zlaté s pěticípou hvězdou (místo zkřížených mečů), boty černé, nový odznak na čepici byl ve tvaru pěticípé rudé hvězdy se zlatým lemováním a se stříbrným lvem malého státního znaku.

75 AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 443.

vyhlášku č. 196/1953 Ú. I. obsahující úkoly nových útvarů, pravidla silničního provozu, ustanovení o způsobilosti řidičů a vozidel v provozu na silnicích a zvláštní ustanovení o trestání dopravních přestupků. Kompetence a úkoly Veřejné bezpečnosti v této oblasti se tedy nebyvale rozrostly.

Veřejná bezpečnost řídila provoz na silnicích, dohlížela na výcvik a školení řidičů a řidičů trolejbusů a tramvají, rozhodovala o odborné způsobilosti učitelů autoškol a vydávala jim průkazy, řídila výchovu ostatních účastníků silničního provozu, dohlížela na konstrukci a technický stav vozidel a vydávala příslušné průkazy, vedla evidenci řidičů a motorových vozidel, měla spolupracovat s národními výbory a Státní pojistovnou. Významná byla také změna kompetencí ve stíhání a trestání dopravních přestupků, které dosud příslušely národním výborům a teď byly svěřeny dopravním inspektorátům VB s poměrně vysokou trestní pravomocí. Pro stíhání závažných přestupků se zřídily u okresních oddělení VB trestní komise dopravních inspektorátů, které mohly ukládat pokuty nebo dočasně či trvale odebírat řidičské průkazy. Vedle toho bylo možné odejmout řidičský průkaz i tzv. administrativní cestou. V dozoru nad silničním provozem byly tedy zrušeny dopravní odděly u okresních oddělení VB, které nahradili u krajských dopravních inspektorátů vedení motocyklisté, tzv. „stíhači“, s působností v rámci celého kraje.

V souvislosti s touto reorganizací dochází k přesunu působnosti i na dalších úsecích činnosti Veřejné bezpečnosti. K vyšetřování dopravních nehod se stávají věcně příslušné výhradně dopravní inspektoráty VB. U hlavního DI i okresních a krajských DI byli systemizováni vyšetřovatelé dopravních nehod (dosud řešené kriminální službou). Ke specializaci dochází současně i u prokuratur a justice. Na krajských soudech byla zřízena instituce dopravních senátů, u krajských prokuratur instituce dopravního prokurátora, který se zabýval stíháním vážnějších trestních činů v silničním provozu. Pro organizaci výkonu dopravních inspektorátů je charakteristický vysoký stupeň centralizace. Výkonem se např. zabýval i hlavní dopravní inspektorát, který byl nejen organizátorem dopravní služby a odvolací instancí, ale prováděl i zkoušky řidičů I. třídy.

Současně bylo nutné plnit celou řadu celostátních úkolů. Byla zahájena výměna řidičských průkazů, došlo i na přeregistraci všech motorových vozidel (výměna státních poznávacích značek), byla založena evidence řidičů a prováděna všeobecná klasifikace motorových vozidel a přívěsů. Také krajský dopravní inspektorát působil jako řídicí článek i jako přímá exekutivní složka, a to především na úseku dozoru nad silničním provozem, při provádění prevence a v některých případech při vyšetřování dopravních nehod, při zkouškách řidičů a učitelů, při registraci autoškol a výcvikových zařízení, při schvalování technické způsobilosti jednotlivě sestavených vozidel a vozidel po podstatných změnách atd.⁷⁶ Dopravní služba byla jednou z mála činností Ve-

řejné bezpečnosti, která po svém zformování⁷⁷ v roce 1953 fungovala bez větších zásahů⁷⁸ až do roku 1957.

Ještě než došlo k obrovskému zemětřesení v organizaci národní bezpečnosti, přechází na složku Veřejné bezpečnosti další role, a to v oblasti bezpečnosti železniční dopravy. Ochrana železnic se jevila jako naprosto nedostatečná, zastaralá a pro SNB nepřehledná.⁷⁹ Dosud bezpečnost silničního provozu zabezpečovalo Ministerstvo dopravy se svou ochrannou stráží, pátrací službou a vyšetřujícími úředníky ČSD. Z důvodů „účinnějšího“ zabezpečení bezpečnosti železnic, ale hlavně z hlediska ovládnutí železničních tratí, důležitých dopravních uzlů a železničních objektů ke kontrole pohybu osob a zboží, což ve funkcionářské dikci znamenalo úspěšné vyšetřování a zamezení dopravním nehodám, hospodářským trestným činům, zhářství, krádežím národního majetku a přepravovaného zboží,⁸⁰ byly tajným rozkazem MNB zřízeny v rámci Veřejné bezpečnosti útvary VB na železnici⁸¹ – na Hlavní správě VB VII. odbor VB na železnici a jemu podřízené oblastní železniční odbory (bylo jich šest – v Praze, Plzni, Ústí n. L., Ostravě, Bratislavě a v Košicích) a 19 železničních oddělení VB. Organizace Veřejné bezpečnosti na železnici v podstatě opisovala strukturu organizace železniční dopravy.⁸²

V září 1953 dospěli odpovědní straničtí a vládní funkcionáři,⁸³ bezpochyby za sovětského souhlasu, k další, tentokrát dost podstatné, reorganizaci státní správy. Vládním nařízením č. 77/1953 Sb. ze dne 11. září 1953 o nové organizaci ministerstev a ústředních orgánů státní správy bylo sloučeno Ministerstvo vnitra a Ministerstvo národní bezpečnosti v Ministerstvo vnitra. Z Ministerstva vnitra byly vyčleněny některé agendy, které byly dosud v jeho kompetenci. Tajný rozkaz ministra vnitra č. 143 k „zániku“ MNB vyšel 1. října 1953.⁸⁴ Současně byla schválena také organizace nového Ministerstva vnitra.⁸⁵ Ministrem vnitra byl jmenován Rudolf Barák,⁸⁶ který vedl ministerstvo se svými čtyřmi náměstkyněmi. Odpovědnost za Veřejnou bezpečnost svěřil plk. Jindřichu Kotalovi. Ministr vnitra teď řídil pouze bezpečnostní

77 I když rozjezd DI také nebyl bez problémů, neboť měly zpoždění hlavně potřebné legislativní předpisy. Vládní usnesení o zřízení DI vyšlo až 7. dubna a vládní nařízení upravující předpisy silničního provozu a veškerou působnost DI, kterými se měly DI začít řídit od 1. 7. 1953, nebyly ještě v červnu k dispozici.

78 V roce 1956 došlo k novelizaci vyhlášky č. 196/1953 Ú. l. vyhláškou MV č. 145/1956 Sb., která upravovala některé úkoly DI – pravidla silničního provozu, otázky výcviku, evidence vozidel a přívěsů a trestání dopravních přestupků. – AMV Kanice, f. H 1–4, i. č. 197.

79 AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 83. SNB se podílel na bezpečnosti železnic pouze při vyšetřování závažných trestných činů spáchaných v souvislosti se železniční dopravou prostřednictvím kriminální služby (po celé ČSR bylo zapojeno pouze 9 kriminalistů). Sbor národní bezpečnosti pak nemohl „správně informovat stranické a vládní činitele o bezpečnostní situaci na ČSD a činit potřebná opatření“.

80 AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 101 a i. č. 83.

81 TR MNB č. 68 z 24. 4. 1953 (viz *Historie MV a SNB*, s. 40).

82 Podrobnější organizaci Veřejné bezpečnosti na železnici přinese studie připravovaná kolegou Mgr. Radkem Kučerou zřejmě v příštím čísle *Sborníku Archivu MV*.

83 Personální i mocenské peripetie této změny líčí ve své studii FROLÍK, Jan: *Ještě k nástupu organizačního vývoje*.

84 AMV Praha, f. A 6/3, i. č. 427.

85 Tamtéž, i. č. 428.

86 Rudolf Barák se narodil 11. 5. 1915, ve funkci MV byl od 14. září 1953 do 20. 6. 1961, zemřel 12. 8. 1995.

aparát,⁸⁷ všeobecné řízení národních výborů přešlo přímo na vládu⁸⁸ a některé úkoly byly přeneseny na jiné ústřední úřady – např. úsek místního hospodářství či legislativní práce na ústavě. Do působnosti Ministerstva vnitra se však vrátilo (z MNB) i značné množství správních agend. Lze tedy říci, že po roce 1953 bylo Ministerstvo vnitra opětovně formováno v duchu tradičního pojetí jeho působnosti, tj. bezpečnostní a správní povahy. Bezpečnostní aparát, jemuž se v řízení ministerstva věnovala hlavní pozornost, však jevil snahu využívat správního úseku především pro své účely a ve skutečnosti ho víceméně řídil. V důsledku toho pronikaly do výkonu správní služby metody práce bezpečnostního aparátu. Tato deformace byla umožněna jak stávajícím politickým prostředím, tak nahodilostmi a subjektivními chybami při provádění četných reorganizací Ministerstva vnitra a jeho složek podle okamžité potřeby, bez přihlídnutí k delším vývojovým perspektivám. Ke konci roku 1953 se Ministerstvo vnitra utvořilo do této podoby:⁸⁹

- Vnitřní správa
- sekretariáty jednotlivých náměstků
- Inspekce MV⁹⁰
- Hlavní správa Veřejné bezpečnosti
- Hlavní správa Pohraniční a Vnitřní stráže
- Správa kádrů MV
- I. – IX. správa (vznikly z HS StB)
- Správa vyšetřování
- Správa nápravných zařízení
- Správa hospodářská
- Ústřední účtárna
- Odbor finanční
- Správa zdravotní
- I. – V. zvláštní odbor
- Odbor spojovací
- Letecký oddíl MV
- Rudá hvězda
- Ústřední dům MV⁹¹
- III. oddělení

87 Do jeho působnosti byl k 5. 5. 1954 začleněn ještě úsek civilní obrany a její vojenské jednotky.

88 Sbírka zákonů a nařízení č. 81 ze 16. září 1953.

89 AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 137.

90 *Historie MV a SNB*, s. 39, a R MNB č. 58/1953 (AMV Praha, f. A 6/3, i. č. 342). Inspekce MV vznikla ze samostatného inspekčního oddělení MNB, které bylo zřízeno 7. dubna 1953 a mělo dbát na dodržování státní disciplíny a socialistické zákonnosti u příslušníků národní bezpečnosti a kontrolovat jejich činnost.

91 TR MV č. 165 z 23. 11. 1953. Ústřední dům MV byl zřízen 20. 11. 1953 jako středisko spoluorganizující kulturní, společenský a mimoslužební život příslušníků všech složek MV.

Spolu se Správou civilní obrany a školami MV bylo na ministerstvu zaměstnáno více než 10 000 příslušníků.⁹²

Reorganizace neminula ani Veřejnou bezpečnost, jejíž organizační struktura ani početní stavy současné bezpečnostní situaci nevyhovovaly. K 1. lednu 1954 byl vyhlášen další pokus o vylepšení těžkopádné a složité organizace Hlavní správy VB. Domnívám se však, že ani tentokrát se nepovedlo řízení HS VB zjednodušit. K udržování veřejného pořádku a bezpečnosti na železnici byla z dosavadního VII. odboru vytvořena Správa Veřejné bezpečnosti na železnici vedená přímo náčelníkem Hlavní správy.⁹³ Na politické správě se vytvořily dva odbory a současně sem byla převedena redakce časopisu SNB. Nynější I. odbor kriminální služby byl rozdělen do šesti operativních odborů s tím, že každý odbor se bude zabývat vymezenou problematikou. Toto rozčlenění mělo umožnit lepší řízení a kontrolu práce jak na Hlavní správě VB, tak i směrem na podřízené útvary.⁹⁴ V prvé řadě vznikly dva specializované odbory – odbor boje proti kriminálním trestným činům a odbor boje proti rozkrádání a spekulaci. Také úsek kriminální techniky prošel organizačními úpravami. Do roku 1952 bylo součástí IV. sektoru Velitelství VB (kriminální ústředna) a (po vzniku Hlavní správy VB) Kriminálního institutu i technické oddělení. Při této reorganizaci byl zřízen na HS VB samostatný vědeckotechnický odbor s vymezenými právy a povinnostmi až na nejnižší útvary Veřejné bezpečnosti.⁹⁵ Z dosavadní organizace kriminálního odboru byla vyjmuta výcviková střediska psovodů v Býchorech a v Bratislavě a zařazena do příslušných krajských správ VB (Praha a Bratislava).⁹⁶ K organizačním změnám došlo i na úseku vyšetřování kriminální trestné činnosti.⁹⁷ Rozkazem náčelníka HS VB č. 64/1953⁹⁸ byl na Hlavní správě VB zřízen samostatný vyšetřovací odbor. Od této doby se vlastním vyšetřováním kriminální trestné činnosti zabývali výhradně jen příslušníci zařazení na úseku vyšetřování. Toto opatření mělo zajistě

92 AMV Praha, f. A 6/3, i. č. 428. 1. náměstkovi MV plk. Antonínu Prehalovi byla podřízena I. – V. správa MV, V. odbor MV; náměstkovi mjr. Karlu Košťálovi patřila Správa vyšetřování MV, VII. a IX. správa MV, I. až III. odbor MV; náměstkovi genmjr. Oskaru Jeleňovi byla podřízena Hlavní správa Pohraniční a Vnitřní stráže, VI. správa MV, Správa CO, Správa požární ochrany a IV. odbor MV; pod náměstkem Jindřicha Kotala spadala Hlavní správa VB, Správa nápravných zařízení, Správa tisku a letka MV; osobně si ministr vnitra podřídil Vnitřní správu MV, Správu kádru, Inspekční oddělení MV, III. oddělení MV, VIII. správu MV a Rudou hvězdu (sport); ostatní správy a odbory (hospodářskou, finanční, zdravotní atd.) měl dostat na starost nový, ještě nejmenovaný náměstek.

93 Správa VB-Ž bezprostředně řídila činnost podřízených součástí, jejichž organizační struktura zůstala zachována. V jednotlivých sídlech správ drah fungovaly oblastní železniční odbory VB, podřízené SVB-Ž a v sídlech oddělení drah zase oddělení VB-Ž podřízené OŽO-VB. V některých železničních uzlech byla vytvořena úseková oddělení VB-Ž, která byla podřízena příslušnému oddělení VB-Ž. – AMV Kanice, f. H 1–4, i. č. 358.

94 AMV Kanice, f. H 1–4, i. č. 224.

95 AMV Kanice, f. K 1, Inventář KS SNB Ústí n. L., s. 14.

96 AMV Kanice, f. H 1–4, i. č. 224.

97 Do této doby vyšetřování bývalé stanice SNB (teď venkovní oddělení VB) poměrně široké spektrum méně závažných skutkových podstat, městské útvary Veřejné bezpečnosti se specializovaly na pořádkovou službu a řešily jen drobnou kriminalitu, závažné trestné činy objasňovala kriminální služba. Stanice SNB pro ni sbíraly tedy jen materiální důkazy a informativní výpovědi svědků a poškozených. Jejich zprávy byly oficiálně označovány jako „udání“. Útvary kriminální služby mimo opatřování materiálních důkazů vyhotovovaly i protokoly o výpovědích podezřelých a svědků a jejich závěrečné sdělení se nazývalo „trestní oznámení“.

98 AMV Kanice, f. K 1 – Inventář KS SNB Ústí n. L., str. 15.

svůj původ v dřívějších letech, kdy byl zaveden nový trestní řád, a tím zrušena funkce vyšetřujících soudců. Tak se hlavním vyšetřujícím orgánem v přípravném řízení stala mimo jiných kriminální služba, čímž požadavky na její výkon stouply, takže na provádění vyšetřovacích aktů byli vyčleněni samostatní pracovníci – to byl už jen krůček k zavedení nové organizace vyšetřování. Současně byl upraven administrativní postup při vyšetřování, sjednoceny obsahové a vnější úpravy trestních oznámení, návrhů na zahájení vyšetřování, návrhů na provedení osobní a domovní prohlídky, návrhů na vzetí do vazby, rozhodnutí o skončení vyšetřování apod.⁹⁹ V průběhu roku 1954 bylo rozdělení kriminální služby a zřízení vyšetřovacích útvarů provedeno i na podřízených součástech.¹⁰⁰ Vlivem enormní politizace práce bezpečnostního aparátu, upevňování „vedoucí úlohy KSČ“ a neustálého hledání viníka současných ekonomických i společenských problémů se měnil také obsah činnosti Veřejné bezpečnosti. Při „tradičních“ formách a metodách boje proti trestné činnosti se začaly ve Veřejné bezpečnosti používat i agenturně-operativní techniky. Na Hlavní správě VB a krajských správách VB byly zřízeny operativně-pátrací odbory, jejichž náplní bylo sledování osob podezřelých z trestné činnosti.¹⁰¹ Díky této reorganizaci se na boji s kriminální trestnou činností podílely: odbor boje proti kriminálně trestným činům, odbor boje proti rozkrádání a spekulaci, odbor vyšetřování, odbor operativně-pátrací, odbor statisticko-evidenční, odbor vědecko-technický, odbor povolovací (zbraně, jedy, výbušniny). Vzhledem k tomu, že nebyla zajištěna účinná koordinace v řízení těchto odborů (jejich vrcholné řízení bylo rozděleno mezi náčelníka Hlavní správy Veřejné bezpečnosti a jeho dva náměstky), nebyl ani výsledek práce těchto úseků pro nadřízené funkcionáře příliš uspokojivý.

Za účelem „zefektivnění“ práce dosavadního III. odboru průkazů byl tento odbor také rozdělen na tři odbory – odbor průkazů a hlášení obyvatel, odbor cizinců a osob bez státní příslušnosti a odbor povolení zbraní, jedů a výbušnin. Všechny odbory byly nejen řídicím orgánem pro podřízené útvary, ale současně se měly stát výkonným orgánem pro hlavní město Prahu.¹⁰² Ke zvýšení nízké odborné a politické úrovně okrskových zmocněnců VB byla nově zřízena v Kutné Hoře škola pro okrskové zmocněnce.

Po všech provedených úpravách se vedení HS VB¹⁰³ (celkové organizační schéma

99 Rozkaz náčelníka HS VB č. 34/1953 (AMV Kanice, nezpracované studijní materiály).

100 Zatím to bylo pouze interní opatření Veřejné bezpečnosti, protože v trestním řádu nebyla jejich existence ještě zakotvena.

101 S agenturně-operativní prací se mělo začít s okamžitou platností. Do konce roku 1953 musel ovládat a pracovat s agenturou na Hlavní správě VB její náčelník, jeho zástupci, náčelníci operativních odborů, jejich zástupci a náčelníci oddělení, na krajských správách VB náčelníci KS VB, jejich zástupci a náčelníci operativních odborů. Od 1. 1. 1954 se mělo začít s agenturní prací i na širší základně tak, aby do 1. 7. 1954 tuto práci ovládali všichni určené operativní pracovníci. – AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 137.

102 AMV Kanice, f. H 1–4, i. č. 224.

103 AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 137.

viz příloha č. 4¹⁰⁴) skládalo z náčelníka, jeho I., II. a III. zástupce a zástupce pro věci politické, který byl současně náčelníkem politické správy.

Ve vedení byly jednotlivé úkoly rozděleny tak, že náčelník byl řídicím orgánem celé složky Veřejné bezpečnosti a osobně řídil činnost Správy VB na železnici, kádrového odboru, inspekční skupiny a sekretariátu. I. zástupce náčelníka zodpovídal za II. odbor boje proti rozkrádání a spekulaci, IV. odbor vyšetřovací, V. odbor operativně-pátrací a XII. odbor cizinecký. II. zástupce řídil I. odbor boje proti kriminálním trestným činům, VI. odbor statisticko-evidenční, VII. odbor vědecko-technický a XI. odbor výdeje povolení na zbraně, jedy a výbušniny. III. zástupce vedl III. odbor vnější služby, IX. odbor průkazů, X. odbor dopravního inspektorátu a XIV. odbor údržby a ochrany budov. Zástupce náčelníka pro věci politické a současně náčelník politické správy osobně řídil činnost politických pracovníků politické správy, byl zodpovědný náčelníku HS VB za morálně-politický stav příslušníků celé složky a řídil též XIII. odbor školský.

Sekretariát stál na úrovni odboru a měl tři oddělení. Řídil administrativní úsek práce ve Veřejné bezpečnosti, zejména evidování spisů a rozkazů, stížností, šifroval a dešifroval utajované zprávy a zodpovídal za dozorcí službu.

Osobní inspekce náčelníka HS VB prováděla pravidelné průzkumy na odborech Hlavní správy a na podřízených součástech VB, dohlížela na plnění rozkazů ministra vnitra, náměstků a náčelníka HS VB a spolupracovala s inspekční skupinou ministra.

Politická správa HS VB řídila politickou práci na všech krajských správách VB a oblastních železničních odborech VB, dbala o růst politických, odborných i všeobecných znalostí příslušníků i o jejich kulturní „vyžití“ a v neposlední řadě dohlížela na to, aby výkon Veřejné bezpečnosti byl v souladu s usneseními strany a vlády (v tomto pořadí). Dětila se na dva odbory – I. odbor organizačně-výchovný a II. odbor masové práce.

Správa Veřejné bezpečnosti pro železnici zajišťovala veřejný pořádek a bezpečnost na železnici, vyšetřovala železniční nehody, závady, sabotáže, požáry, hospodářské trestné činy, rozkrádání národního majetku apod. Její organizační členění je uvedeno v příloze č. 6.

I. odbor boje proti kriminálním trestným činům měl na starosti odhalování běžné kriminální činnosti, mravnostních deliktů, alkoholismu, hazardních her, trestné činy mládeže a v tomto směru budoval a řídil agenturu, pečoval také o chov a výcvik služebních psů. Tato činnost byla rozdělena mezi čtyři oddělení.

II. odbor boje proti rozkrádání a spekulaci řídil pátrání po rozkrádání socialistického majetku v průmyslu, zemědělství, obchodu a distribuci i v jiných nevýrobních sektorech, bojoval proti spekulantům, padělatelům peněz a úředních dokladů. II. odbor byl rozdělen na pět oddělení.

III. odbor vnější služby prostřednictvím tří oddělení organizoval a kontroloval službu okrskových zmocněnců, hlídkových příslušníků, pomocných stráží VB, dozorčí službu VB, ochranu separací a eskortní službu VB, službu poříčních oddílů, službu civilní obrany, zajišťoval využívání pomocných sborů pro boj s trestnou činností a rovněž výkon hraniční služby na hranicích s ostatními lidovědemokratickými státy a SSSR.

IV. odbor vyšetřovací řídil vyšetřování trestných činů celostátního významu nebo rozsahu, které nemohly vyšetřovat nižší útvary (ovšem kromě trestných činů státně-bezpečnostních), dohlížel na vyšetřování u nižších útvarů a měl na starosti také odbornou úroveň vyšetřovatelů. Měl čtyři oddělení.

V. odbor operativně-pátrací organizoval operativní pátrání po všech pachatelích trestných činů, vydával pátrací prostředky, prováděl ustanovku a sledování a usměrňoval v tomto směru podřízené útvary VB. Kromě toho řídil operativní pátrání pro město Prahu. Měl tři oddělení a jedno zvláštní oddělení.

VI. odbor statisticko-evidenční vedl evidenci agenturních spolupracovníků všech součástí Veřejné bezpečnosti, finanční záležitosti spojené s agenturou, archiv osobních svazků a spisů, operativní evidenci VKO, kriminální statistiku, evidenci vyšetřovacích spisů a úschovu důkazních věcí. K tomu měl tři oddělení.

VII. odbor vědecko-technický prováděl kriminálně technickou expertizu a diagnostiku, řídil práci mechanoskopickou, daktyloskopickou, kriminálně chemickou, kriminální fotografii a grafognosii. Vedl též redakci knižnice pro kriminalistiku a kriminalistické muzeum. Svou činnost měl rozdělenou mezi šest oddělení.

VIII. odbor kádrový prováděl personální práci v soustavě (nomenklatuře) náčelníka Hlavní správy VB a současně vyšetřoval jejich případná provinění. Řídil i kontroloval práci kádrových oddělení krajských správ VB a administrativně zpracovával všechna kádrová opatření náčelníka HS VB. Děлил se na jedno oddělení a dvě skupiny.

IX. odbor průkazů řídil výdej občanských průkazů, vydával propustky do hraničních pásem pro Prahu a vedl ústřední evidenci obyvatelstva v Praze. Měl tři oddělení.

X. odbor – dopravní inspektorát reguloval činnost podřízených dopravních inspektorátů, sledoval činnost kvalifikačních komisí, dbal na technický stav vozidel, rozhodoval o odvolání proti rozhodnutí krajských dopravních inspektorátů a rozhodoval ve věcech podle vyhlášky č. 196/1953 Ú. l. K této činnosti měl čtyři oddělení.

XI. odbor výdeje povolení zbraní, jedů, výbušnin, rozmnožovacích strojů, razítek a kontroly tiskáren měl uvedenou agendu rozdělenou mezi dvě oddělení.

XII. odbor povolování pobytu a evidence cizinců a osob bez státní příslušnosti usměrňoval tento úsek na celém území ČSR. V obvodu Ústředního národního výboru Praha (tedy pro město Prahu) vydával doklady a povoloval trvalý pobyt cizincům, plnil funkci ohlašovny, vedl a využíval pozorovací svazky. Byl také odvolací instancí proti vysloveným zákazům pobytu na území ČSR. Byl rozdělen na dvě oddělení.

XIII. odbor školský prováděl studijní práci, sjednocoval výuku na školách Veřejné bezpečnosti, vedl zdokonalovací školení a kontroloval bojovou přípravu. Zajišťoval

pro podřízené útvary služební předpisy a příslušný studijní materiál. Měl dvě oddělení a podléhal mu kurs VB v Kutné Hoře.

XIV. odbor údržby a ochrany budov hospodařil s materiálem k údržbě budov Hlavní správy VB, čistícími prostředky, kancelářskými potřebami, výstrojí a výzbrojí i vnitřním zařízením. Zabezpečoval rovněž ostrahu budov Hlavní správy VB. K tomu měl dvě oddělení.

Všechny uvedené činnosti vykonávalo na HS VB zhruba přes 800 zaměstnanců.

Krajské správy VB a okresní oddělení VB se po vzniku nového Ministerstva vnitra dočkaly jen nepatrných úprav a v podstatě opisovaly uvedenou organizační strukturu Hlavní správy VB. Brzy však došlo i na jejich zásadní přeměnu. K 1. lednu 1954¹⁰⁵ byly nově zformovány krajské správy Ministerstva vnitra a okresní oddělení Ministerstva vnitra a obě bezpečnostní složky – státní a veřejná, stejně tak i krajská oddělení nápravných zařízení, se tak dostaly pod jednotné řízení náčelníků krajských správ MV.¹⁰⁶ Odbory ekonomické, spojovací, zdravotní a ostrahy byly pro Státní a Veřejnou bezpečnost společné. Ve své vlastní činnosti pak Veřejnou bezpečnost řídila v rámci krajské správy MV Správa VB. Obdobně tomu bylo i u Státní bezpečnosti, avšak její agenda byla rozdělena do několika odborů a oddělení stejně jako na Ministerstvu vnitra do jednotlivých správ.¹⁰⁷ Podobná organizace VB začala fungovat i na okresních odděleních MV, kde Veřejnou bezpečnost řídilo oddělení VB, a na městských odděleních VB. Původně byla městská oddělení zřízena jen v Plzni a Ostravě. Značná rozloha kraje a různorodá bezpečnostní situace ve větších krajských městech a na venkovském území kraje si vynutila zřízení městských správ VB v Praze, Brně, Ostravě a v Bratislavě, s kompetencí jen pro obvod města. V ostatních krajských městech vznikly pro teritorium města městské odbory VB. Ve své činnosti byly městské správy nebo odbory přímo podřízeny správám VB, stejně tak měly obdobné organizační členění. Výjimkou byla městská správa VB v Praze, kterou řídila Hlavní správa VB přímo. Všechny tyto městské útvary stály na úrovni okresních oddělení MV a měly i stejnou organizační strukturu. Městské správy byly členěné na městská oddělení, která měla působnost jen pro část města, v Praze byla městská oddělení postavena na úroveň okresních oddělení VB.¹⁰⁸

Reorganizovanou krajskou správu MV tedy vedl náčelník se svými zástupci¹⁰⁹ (organizační schéma viz příloha č. 5¹¹⁰).

Náčelník přímo řídil:

105 TR MV č. 197 z 31. 12. 1953 (AMV Praha, f. A 6/3, i. č. 481) a TR MV č. 1 z 5. 1. 1954 – plán spisových značek KS MV (AMV Praha, f. A 6/3, i. č. 485). Pro zajímavost – tento spisový plán byl zrušen až v r. 1964.

106 Vývojem myšlenky na sjednocení Veřejné a Státní bezpečnosti pod jednoho krajského náčelníka se podrobně zabývá již citovaný článek Jana Frolíka: *Ještě k nástinu...*

107 Tamtéž.

108 AMV Kanice, f. H 1–4, i. č. 358.

109 AMV Praha, f. A 6/3, i. č. 481, f. A 2/1 i. č. 133 a 145.

110 AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 145.

- *Vnitřní oddělení* (provádělo administrativní práci aparátu KS MV a podřízených součástí, redakčně upravovalo pravidelná hlášení a zprávy předkládané KS MV, zajišťovalo zákonnost [!] a technicko-redakční úpravu rozkazů a jiných písemností náčelníka, připravovalo materiály pro KV KSČ a KNV, evidovalo, rozesílalo, dokumentovalo a archivovalo zákony a nařízení vlády, rozkazy MV a jeho náměstků a náčelníka KS MV a služební knihy a pomůcky, přijímalo, protokolovalo a vypravovalo poštu krajské správy, provádělo dozorčí službu krajské správy a řídilo dozorčí službu na podřízených součástech¹¹¹)
- *Inspekci náčelníka* (plnila úkoly uložené jí náčelníkem)
- *Odbor (oddělení) kádru* (prováděl personální práci v rámci systému funkcí náčelníka KS MV a organizoval zdokonalovací školení příslušníků)
- *III. zvláštní skupinu* (šifrovala a dešifrovala důležité zprávy a zodpovídala za jejich utajení)
- *Oddělení tiskového dohledu* (s výjimkou Prahy a Bratislavy)
- *Sekretariát Rudé hvězdy*
- *Sekretariát ÚO KSČ*

Dva zástupci náčelníka pro operativu vedli:

- *II. odbor* (boj proti kapitalistickým a špionážním agenturám v kraji)
- *III. odbor* (boj proti vnitřnímu nepříteli, odhalování ilegálních a protistátních skupin)
- *IV. odbor* (boj proti špionáži, diverzi a sabotážím v průmyslu a zemědělství, ochrana státního tajemství)
- *V. odbor* (někde oddělení) (totéž v dopravě a spojích¹¹²)
- *VII. odbor* (sledování, ustanovka, zatýkání, osobní a domovní prohlídky)
- *VIII. odbor* (jen v Bratislavě)
- *IX. odbor* (operativní technika pro kontrarozvědku)
- *Odbor vyšetřování* (prováděl státněbezpečnostní vyšetřování)
- *Odbor (oddělení) nápravných zařízení – věznic*
- *1. zvláštní oddělení* (operativní evidence a operativní archiv)
- *2. zvláštní oddělení* (perlustrace korespondence)
- *5. odbor (oddělení) VM*
- *Oddělení archivní*

K posílení výzvědné činnosti, především směrem ke kapitalistické cizině, byl u některých krajských správ MV (Bratislava, Brno, České Budějovice, Plzeň, Karlovy Vary, Ústí n. L., Ostrava a Košice) zřízen rozkazem MV č. 216/1954 I. odbor, který

111 AMV Praha, f. A 6/3, i. č. 555, TR MV č. 71 z 16. dubna 1954 – Statut vnitřního oddělení krajských správ MV (vnitřní oddělení tvořil náčelník oddělení, pracoviště pro vnitřní věci, kancelář, dozorčí služba a překladatel).

112 Další praxe ukázala, že bylo vklínění spojů do oblasti veškeré dopravy neopodstatněné, takže v roce 1956 byla problematika spojů z V. odborů (oddělení) krajských správ MV vyčleněna a předána IV. odborům, stejně jako na V. a IV. správě MV. – AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 220.

byl podřízen služebně přímo náčelníkovi krajské správy MV a odborně náčelníkovi I. správy MV.¹¹³

Pomocník náčelníka pro věci hospodářsko-administrativní se staral o:

- *Odbor hospodářsko finanční*
- *Samostatné oddělení spojů*
- *Samostatné oddělení zdravotní*
- *Samostatné oddělení ostrahy*

Zástupce náčelníka pro VB a současně náčelník Správy Veřejné bezpečnosti tvořil se svými třemi zástupci vedení. Správa VB se dále členila na odbory a oddělení řízená náčelníkem přímo (organizační schéma v příloze č. 5):

- *Vnitřní oddělení* Veřejné bezpečnosti (administrativní úsek, evidence spisů a rozkazů, dozorčí služba)
- *Odbor (oddělení) kádrů* Veřejné bezpečnosti (personální práce v rámci nomenklatury náčelníka správy VB)

Zástupci náčelníka pro VB řídili:

- *Oddělení (skupina) politické*
- *Odbor boje proti kriminálním trestným činům*
- *Odbor boje proti rozkrádání a spekulaci*
- *Odbor (oddělení) vnější služby* (organizoval a kontroloval službu okrskových zmocněnců, hlídkových příslušníků, pomocných stráží VB, ochranu separací a eskortní službu, pořádkovou službu CO,¹¹⁴ zajišťoval výkon služby na hranicích s „bratrskými“ státy, řídil bojovou přípravu)
- *Odbor vyšetřování Veřejné bezpečnosti* (vyšetřoval trestné činy většího rozsahu a významu, které nemohly vyšetřovat nižší útvary, kromě činů státobezpečnostní povahy)
- *Odbor (oddělení) operativně-pátrací* (organizoval pátrání po všech pachatelích trestných činů, vydával pátrací prostředky, prováděl ustanovku a sledování)
- *Oddělení (skupina) statisticko-evidenční* (vedlo evidenci agenturních spolupracovníků všech podřízených útvarů, archiv osobních svazků a spisů, operativní evidenci, kriminální statistiku, evidenci vyšetřovacích spisů a úschovu důkazních věcí)
- *Oddělení (skupina) operativně-technické* (provádělo kriminální fotografie, práci mechanoskopickou, daktyloskopickou a vypracování plánek)
- *Oddělení (skupina) průkazů* (se zabývalo výdejem občanských průkazů, propustek do hraničního pásma, kontrolou hlášení obyvatelstva)
- *Dopravní inspektorát* (řídil činnost podřízených DI, kontroloval přípravu řidičů, sledoval činnost kvalifikačních komisí a rozhodoval ve věcech podle vyhlášky 196/53 Ú. I.)

113 AMV Praha, f. A 6/3, i. č. 700.

114 Systém Civilní obrany a její vojenské jednotky byly začleněny do působnosti ministra vnitra TR MV č. 86 z 5. 5. 1954; viz *Historie MV a SNB*, s. 41.

- *Oddělení (skupina) zbraně, jedy, výbušniny* (vydávalo povolení na zbraně, jedy, výbušniny, rozmnožovací přístroje, tiskárny a výrobu razítek a provádělo kontrolu tiskáren)
- *Oddělení (skupina) cizinců a osob bez státní příslušnosti* (vydávalo povolení pobytu)

Organizace a náplň práce správ Veřejné bezpečnosti byly přibližně stejné jako u Hlavní správy VB, ovšem územně omezené a s rozdílnou systemizací. Ta se lišila i u jednotlivých správ VB podle toho, zda šlo o správu VB I. stupně (MS VB a S VB Praha, S VB Plzeň, Ústí nad Labem, Brno, Ostrava, Bratislava a Košice) nebo II. stupně (ostatní správy VB).¹¹⁵

Ve všech okresních městech byla v rámci okresních oddělení MV zřízena oddělení Veřejné bezpečnosti (OO MV – O VB), která byla podřízena správě VB v příslušném kraji. Náčelník okresního oddělení MV řídil skupinu vnitřní správy, skupinu hospodářskou a své zástupce pro operativu a pro Veřejnou bezpečnost. Operativní úsek pracoval v linii II. – IV. odboru krajské správy MV a úkoly podle problematiky určoval jednotlivým referentům zástupce náčelníka okresního oddělení MV. Zástupce náčelníka pro Veřejnou bezpečnost řídil oddělení VB, která byla rozdělena do tří stupňů a lišila se pouze v systemizaci. Organizační struktura byla stejná.¹¹⁶

- 1. skupina – boj proti kriminálním trestným činům a povolovací systém
- 2. skupina – boj proti rozkrádání a spekulaci
- 3. skupina – vnější služba
- 4. skupina – vyšetřování
- 5. skupina – průkazů
- 6. skupina – dopravní inspektorát

Náčelník oddělení VB měl k dispozici jednoho nebo dva zástupce a přímo řídil skupinu pro vnitřní věci.

Ve větších průmyslových městech, která nebyla krajskými nebo okresními sídly, nebo i na větších sídlištích byla vybudována obvodní oddělení VB, podřízená okresním oddělením VB. Obvodní oddělení, stejně jako městská oddělení VB, zajišťovala vesměs pouze vnější službu, někde byla instalována ještě skupina průkazů.

Na větších řekách a přehradách byly vytvořeny pořiční oddíly VB, podřízené tomu oddělení VB (v Praze MS VB), na jehož území se nacházely.

Na státních hranicích, které nebyly střezeny útvary Pohraniční stráže MV, zůstala pohraniční oddělení VB, která řídila to oddělení VB, v jehož obvodě ležely.¹¹⁷

Jak už bylo řečeno, k 1. lednu 1954 byla v hlavním městě tajným rozkazem MV č. 198 z 31. prosince 1953 zřízena Městská správa Praha.¹¹⁸ Byla sice podřízena přímo

115 AMV Kanice, f. H 1 – 4, i. č. 358.

116 AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 136.

117 AMV Kanice, f. H 1 – 4, i. č. 358.

118 AMV Praha, f. A 6/3, i. č. 482.

náčelníkovi Hlavní správy VB, ale její hospodářsko-finanční věci byly obstarávány prostřednictvím hospodářsko-finančního odboru Krajské správy MV v Praze. Struktura Městské správy VB v Praze se od ostatních správ VB lišila jen nepatrně (viz příloha č. 6).¹¹⁹

- vedení
- vnitřní oddělení VB
- odbor kádrový VB
- oddělení politické
- odbor boje proti kriminálním trestným činům
- odbor boje proti rozkrádání a spekulaci
- odbor vyšetřování VB
- odbor operativně-pátrací
- oddělení statisticko-evidenční a technické
- odbor průkazů
- odbor vnější služby
- dopravní inspektorát
- oddíl poříční služby
- oddíl řízení dopravy

Městská správa VB pak byla ještě rozdělena na 16 městských oddělení. Tato struktura byla zrušena až v roce 1960 v důsledku územní reorganizace.

Na podzim roku 1953 navrhoval náčelník Hlavní správy VB zjednodušení a sjednocení administrativy v této složce. Do roku 1952 neexistoval pro Ministerstvo národní bezpečnosti žádný jednotný předpis zásad kancelářské služby. Otázka administrativy byla sice upravena několika rozkazy ministra a náčelníka Hlavní správy VB, ale až do vydání přednášky „*Administrativa a její vedení ve VB*“ nevyšla žádná pomůcka k dosavadní praxi. Pouze nejednotnost evidence přípisů byla upravena rozkazem velitele VB č. 831 ze dne 26. 12. 1951.¹²⁰ Ten rušil způsob evidence na karty podle spisového plánu a zavedl jednotný univerzální protokol (pouze I. odborům a referátům byla ponechána jejich dosavadní úprava až do konečného rozhodnutí). Od ledna 1952 bylo sice dosaženo jednotné evidence přípisů, avšak na každé součásti bylo dále vedeno několik tajných a obyčejných protokolů podle odborů a referátů. Evidence tak byla roztržena po celém útvaru a písemnosti se velmi těžko dohledávaly. Proto bylo rozhodnuto, že od 1. ledna 1953 povede evidenci písemností centrálně sekretariát každé součásti. Tento systém byl nejprve (v druhé polovině roku 1952) vyzkoušen na Hlavní správě VB a od 1. ledna 1953 zaveden na všech útvarech Veřejné bezpečnosti podle tajného rozkazu náčelníka HS VB č. 89 ze dne 22. 12. 1952.¹²¹ Výhodou tohoto systému bylo odstranění několikrát evidence jedné písemnosti a jed-

119 AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 145.

120 AMV Kanice, f. H 1-4, i. č. 189.

121 Tamtéž.

notný přehled o došlých a odeslaných písemnostech a vedení tajných a obyčejných písemností v jednom protokole, kromě toho se počítalo s tím, že bude zřízena centrální spisovna. V praxi se však ukázalo, že na jednotlivých odborech HS VB a KS VB se musí vést pomocné protokoly, aby byl přehled o přidělení písemností jednotlivým pracovníkům. Takže původně stanovená centralizace protokolů nemohla být v praxi stejně dodržena a musely být zase učiněny výjimky pro ty odbory nebo referáty, které písemnosti ke své agendě musely mít delší dobu u sebe nebo sídlily v jiných budovách než sekretariát, který nad nimi ztrácel kontrolu. Výsledkem této změny však bylo zjištění, že přílišná centralizace je výhodou pro evidenci, a nevýhodou pro potřebu referentů a pružný výkon služby. Problémem bylo také ukládání písemností (zda ukládat utajované a obyčejné zvlášť nebo podle čísel v protokole) a v neposlední řadě i velký nárůst hlavně utajovaných písemností. Pro tentokrát bylo zvoleno jednotné ukládání i evidence obou druhů spisů a měl být také vypracován nový spisový plán. Řešit se musela i nedostatečná znalost pravopisu a stylistiky, protože některé zprávy a hlášení byly zbytečně dlouhé a těžko srozumitelné. Pro rok 1953 a 1954 proto byla do zdokonalovacích školení zařazena česká a slovenská gramatika. Situace v evidenci operativních pomůcek byla podobná. K odstranění nepřehlednosti ve vydaných rozkazech byl vydán ministrem národní bezpečnosti rozkaz o zřízení dokumentačního střediska v sekretariátu ministra a o vydávání *Rozkazu MNB* a *Tajného rozkazu MNB* (místo *Věstníku MNB*) pro záležitosti všeobecného charakteru. Toto opatření sice stávající systém vylepšilo (byly vyjmuty rozkazy všeobecné povahy a vedeny zvlášť), ale v zásadě neřešilo. Byl zaveden seznam vydaných rozkazů, ale už k němu nebyl veden věcný rejstřík, takže se i nadále ztrácel dokumentační přehled. Navíc bylo vydáváno 14 druhů rozkazů¹²² a podle rozkazu ministra musel být každý druh rozkazu, jak podle stupně utajení, tak podle vydavatele veden ve zvláštním pořadači (kolik jich musely mít nejnižší články Veřejné bezpečnosti, se dá lehce spočítat). Navíc i počet jednotlivých druhů vydaných rozkazů stoupal geometrickou řadou. Kromě toho vydával náčelník HS VB osobní dopisy (podobné poučným rozkazům). V roce 1953 sice na Hlavní správě VB klesl počet vydaných rozkazů, ale zase bylo umožněno náčelníkům odborů, aby si sami vydávali tzv. pokyny. V době od 1. června do 1. září 1953 vydaly jednotlivé odbory HS VB pro podřízené součásti celkem 165 různých pokynů nebo směrnic na 803 stránkách. K tomu vycházela různá vyhodnocení pracovních plánů, hloubkových průzkumů a instrukcí, která se evidovala a ukládala. K administrativě přibyla v roce 1953 další operativní pomůcka – plány práce, zpočátku měsíční, později čtvrtletní. Vydáním tajného rozkazu č. 166/1952 byla zavedena na každé krajské správě VB také evidence *Knih československé branné moci* a na zá-

122 Jednalo se o Tajný rozkaz MNB; Rozkaz MNB; Tajný rozkaz náčelníka HS VB; Rozkaz náčelníka HS VB; Poučný rozkaz náčelníka HS VB; Tajný rozkaz náčelníka KS VB; Rozkaz náčelníka KS VB; Poučný rozkaz náčelníka KS VB; Tajný rozkaz náčelníka OO VB; Rozkaz náčelníka OO VB; Kádrový rozkaz nám. MNB; Kádrový rozkaz náčelníka KS VB; Bezpečnostní zpravodaj HS VB (od července 1953); Bezpečnostní zpravodaj KS VB. – Tamtéž.

kladě rozkazu náčelníka HS VB z dubna 1953 *Knihy evidence stížností* u všech útvarů Veřejné bezpečnosti. Vzhledem k takovému obrovskému nárůstu administrativy byla v roce 1953 nařízeno vytrídění písemností a skartace či archivace písemného materiálu (někde i 50 a více let starého).¹²³ Toto nařízení však nebylo vykonáno bezezbytku a k plné spokojenosti, neboť byly pro skartaci stanoveny pouze všeobecné zásady, takže pohled na hodnotu písemností byl značně subjektivní a výsledek velmi rozmanitý. Další taková „uklízecí“ akce byla zřejmě až v roce 1959, kdy ministr vnitra svým rozkazem č. 82 z 12. listopadu 1959¹²⁴ nařídil odstranění nepotřebných písemností z pracovišť ministerstva a vytrídění spisů u Státní i Veřejné bezpečnosti. I teď se jednalo o některé velmi staré písemnosti, např. z dob první republiky, z období nacistické okupace či z poválečné etapy,¹²⁵ a díky absenci nějakého jednotného systému ne všechny skončily tam, kde měly.

V únoru 1954 došlo na reorganizaci Vnitřní stráže přechodem od samostatných jednotek na brigádní systém,¹²⁶ avšak pořád ještě fungovala jako Sbor vnitřní stráže v rámci Hlavní správy Pohraniční stráže. Ta dokončila veškeré přípravné práce (výcvik důstojníků, materiální vybavení apod.) na organizaci Vnitřní stráže v průběhu 1. pololetí roku 1954 tak, že mohlo být velitelství sboru Vnitřní stráže vyčleněno z podřízenosti Hlavní správy Pohraniční a Vnitřní stráže a tajným rozkazem MV č. 135 z 29. června 1954 byla v rámci Ministerstva vnitra zřízena samostatná Správa Vnitřní stráže.

V průběhu roku 1954 a 1955 došlo v organizaci Ministerstva vnitra a Veřejné bezpečnosti pouze k nepatrným změnám. Usnesením kolegia MV ze dne 13. května 1954 bylo Hlavní správě VB uloženo vybudovat v roce 1955 jednu celostátní evidenci obyvatel a krajské evidence obyvatel.¹²⁷ Zatím existovaly ústřední evidence obyvatel v Praze, Brně a v Bratislavě, tyto byly v průběhu 1. pololetí 1955 sloučeny v jednu centrální se sídlem v Praze.¹²⁸ Krajské evidence obyvatel však nakonec zřízeny nebyly, byly ponechány pouze evidence okresní, které byly cennou a ceněnou operativní pomůckou pro výkon státní i veřejné bezpečnostní služby.¹²⁹

Všechny uvedené změny v organizačním vývoji Veřejné (národní) bezpečnosti od posledního zákona o národní bezpečnosti z roku 1948 však musely dostat své zákonné

123 Tamtéž.

124 AMV Kanice, f. A 6/2, i. č. 45.

125 Také v tomto předpise byly uvedeny pouze povšechné zásady vytrídění písemností, i když tentokrát byly na útvarech sestaveny komise, které rozhodovaly o zařazení písemností do tří skupin.

126 *Historie MV a SNB*, s. 41.

127 AMV Kanice, f. H 1–4, i. č. 279.

128 Tamtéž. Současně byly zjišťovány technické možnosti pro mechanizaci celostátní evidence. Při průzkumu (ve Státním úřadu důchodového zabezpečení, ve Státním statistickém úřadu, v rejstříku trestů Generální prokuratury) bylo zjištěno, že v ČSR neexistuje „mechanizace“ sloužící rychlému vyhledávání. Podle sdělení sovětského poradce na Hlavní správě VB používala moskevská evidence obyvatel zvláštního technického zařízení v podobě otáčecích bubnů, takže příslušní pracovníci měli zjistit podrobnější technické údaje a možnosti. Není mi známo, zda nakonec toto zařízení bylo přímo pro evidenci obyvatel pořízeno, ale v resortu Ministerstva vnitra se pár exemplářů zachovalo dodnes.

129 Tamtéž.

zakotvení, neboť nešlo donekonečna všechny reorganizace řešit pouhými interními předpisy. Bezpečnostní politika KSČ a její neustálé hledání vnitřního a vnějšího nepřítele vyžadovala sice preferenci státněbezpečnostní služby, přesto i složka Veřejné bezpečnosti měla v systému národní bezpečnosti svůj nepopíratelný význam. Jisté emancipace se Veřejné bezpečnosti dostalo až v roce 1956 vydáním *Statutu Veřejné bezpečnosti* a zároveň *Statutu Hlavní správy VB*.¹³⁰ Ty potvrdily stávající organizační strukturu i obsah činnosti Veřejné bezpečnosti dosažený předchozím vývojem. Veřejná bezpečnost tedy byla jako součást Ministerstva vnitra výkonným orgánem státní správy pro zajišťování veřejného pořádku a bezpečnosti. Ve své práci se měla řídit zákony, rozkazy ministra vnitra a podle zákona i nařízeními národních výborů. Nebyla zde opomenuta ani spolupráce s občany a jejich organizování v dobrovolných pomocných sborech. Statut konečně zakotvil i převzetí velkého množství správních agend od ostatních orgánů státní správy a přesun mnohých pravomocí na Veřejnou bezpečnost (ukládání pokut, nejen vyhledávání ale i vyšetřování trestných činů a přestupků, provádění osobních a domovních prohlídek apod.), stejně jako zavedení agenturního aparátu. V podstatě měla Veřejná bezpečnost podle *Statutu* sloužit občanům, neboť byla „*povinna udržovat veřejný pořádek, zajišťující nerušenou práci a odpočinek pracujících lidu*“. Jak bylo řečeno, také organizační struktura Hlavní správy VB zůstala téměř nezměněna. Došlo pouze k přesunu úkolů hospodářsko-finančního odboru k odboru vnitřnímu, který tedy již prováděl nejen administrativu, ale i dozorcí službu, ostrahu budov, vyřizování stížností a žádostí občanů a nově také administrativně-hospodářskou činnost. Hospodářsko-finanční odbory byly zrušeny také na správách VB a jejich náplň převedena k hospodářsko-finančním odborům krajských správ MV. Pro úplnost uvádím dosavadní organizační členění HS VB¹³¹ (organizační schéma viz příloha č. 7):

- Inspekce náčelníka HS VB
- vnitřní odbor
- politická správa
- Správa VB na železnici
- odbor boje proti kriminálním trestným činům
- odbor boje proti rozkrádání a spekulaci
- odbor operativně-pátrací
- odbor povolovací
- odbor vyšetřovací
- odbor vnější služby
- odbor kádrový
- odbor statisticko-evidenční

130 TR MV č. 32 z 1. března 1956. – AMV Praha, f. A 6/3, i. č. 974.

131 Tamtéž.

- odbor vědecko-technický
- odbor průkazů
- dopravní inspektorát
- odbor víz a registrace cizinců¹³²

Brzy po vydání *Statutu Veřejné bezpečnosti* však dochází k dalším, i když jen dílčím, změnám, a zejména k velké kritice současného postavení VB v organizaci Bezpečnosti. S úmyslem zjednodušit práci byla přenesena pravomoc ve věcech zatýkání ze VII. správy MV (7. odborů KS MV, respektive 7. samostatných oddělení KS MV) na Správu vyšetřování (vyšetřovací odbory KS MV). Zatýkání, domovní a osobní prohlídky měly i nadále provádět jen určení pracovníci uvedených vyšetřovacích útvarů s tím, že měli právo si přizvat k akci pracovníka, který vedl operativní rozpracování příslušného případu.¹³³ Rozkazem ministra vnitra č. 72/1956¹³⁴ byly zrušeny na všech krajských správách MV místa ochránců vedoucích tajemníků KV KSČ a strážní služby VB u OV KSČ. Ochranu stranických funkcionářů a budov musela Veřejná bezpečnost zabezpečit vlastními silami zavedením pochůzkové služby. Mimo to se už začalo diskutovat o sloučení kádrových odborů krajských správ MV a správ VB, ovšem zatím tento návrh nebyl realizován.¹³⁵ Proběhla však změna v systému funkcí, hodností a kádrové pravomoci jednotlivých náčelníků útvarů Ministerstva vnitra.¹³⁶ Kádrová pravomoc byla přesunuta ve větší míře na náčelníky jednotlivých součástí (u nichž existují kádrové útvary), takže mohli schvalovat všechny funkce a služební místa až do zástupců náčelníků odborů. Jejich pravomoc byla zvýšena také v povyšování do všech poddůstojnických funkcí, které dosud prováděl náčelník Správy kádrů MV. Podle předchozí nomenklatury jmenoval ministr 776 funkcí, nyní určoval 231 funkcí a své pravomoci přenesl na své zástupce. Ti zase dál přenesli některé funkce do nomenklatury náčelníků správ a krajských správ MV. Totéž se pak odehrálo i na nižších úrovních řízení. Například dosud stanovil náčelník HS VB 458 funkcí, teď to mělo být 187 funkcí s tím, že na něho přešly některé posty z pravomoci náměstka ministra vnitra pro Veřejnou bezpečnost, a to zejména náčelníci odborů správ VB a náčelníci odborů Městské správy VB v Praze. Ze soustavy (nomenklatury) náčelníka HS VB se naopak přesunuly kádrové pravomoci na zástupce náčelníka KS MV pro Veřejnou bezpečnost, který mohl jmenovat zástupce náčelníků oddělení VB, náčelníky odborů městských správ VB a náčelníky městských oddělení VB. Náčelník KS MV měl možnost mimořádně povyšovat do všech poddůstojnických hodností i příslušníky správy VB. Kádrová pravomoc byla značně rozšířena i u náčelníka Městské správy VB v Praze, který ustanovoval také zástupce náčelníků městských oddělení

132 Později byl přejmenován na odbor cizinecký. Na správách VB pak tuto agendu zajišťovala samostatná skupina cizinecká.

133 TR MV č. 66 z 2. 7. 1956. – AMV Praha, f. A 6/3, i. č. 1008.

134 AMV Praha, f. A 6/3, i. č. 1014.

135 AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 221.

136 AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 223.

VB, což dosud dělal náčelník HS VB. Změny v nomenklatuře se udály také u Veřejné bezpečnosti na železnici.

Centralizace provedená sloučením složek Státní a Veřejné bezpečnosti v krajích a okresech pod jednoho náčelníka neměla očekávaný efekt a stala se terčem kritiky z obou stran. Zejména vedení Hlavní správy VB přineslo v roce 1956 návrhy¹³⁷ na opětovné vyjmutí Veřejné bezpečnosti z organizace krajských správ MV a okresních oddělení MV. Měli k tomu důvody jednak služební, neboť nynější organizace, zejména její dvoukolejnost, odporovala vojenským zásadám centralizovaného vedení a nedílné velitelské pravomoci. Stávající systém zanesl poměrně dost chaosu do služby hlavně u podřízených útvarů. Například pracovník oddělení VB (okres) se musel podřídit po oborové linii rozkazům náčelníka HS VB, správy VB (kraj) a oddělení VB a současně na základě organizační hierarchie rozkazům ministra vnitra, náčelníka krajské správy MV nebo okresního oddělení MV. Ne vždy se jednotlivé rozkazy shodovaly, zvláště pokyny k zajišťování různých akcí náčelníků na stejných úrovních (KS MV x S VB nebo OO MV x O VB) se velmi často rozcházeły. Dalším problémem byla určitá izolovanost náčelníků Veřejné bezpečnosti od přímého kontaktu s národními výbory. Zásada jednoho náčelníka, zodpovědného za bezpečnost v kraji či okrese, vedla k tomu, že národní výbory a konečkonců i straniční funkcionáři jednali výhradně s náčelníky MV. Vzhledem ke skutečnosti, že do funkcí náčelníků Ministerstva vnitra byly zařazováni automaticky bývalí náčelníci Státní bezpečnosti, kteří neměli s různorodou a širokou oblastí Veřejné bezpečnosti žádné zkušenosti, ale rozhodovali o různých veřejněbezpečnostních opatřeních a svá rozhodnutí či rozkazy, termíny nebo pokyny shora pouze přenášeli na náčelníky VB. Tento způsob řízení byl považován za podceňování Veřejné bezpečnosti a byl jednou z hlavních příčin prohloubení již evidentního rozporu mezi oběma složkami. Také tím byla porušována další propagovaná zásada, že představitel Veřejné bezpečnosti má být v co nejširším kontaktu s veřejností, zatímco reprezentant Státní bezpečnosti nemá být oficiálně příliš viděn. Dalším důvodem k nespokojenosti bylo odejmutí jakékoliv pravomoci náčelníkům Veřejné bezpečnosti ve věcech hospodářsko-finančních zrušením těchto odborů na správách VB. Své materiální požadavky (přidělení služebního vozidla, pohonné hmoty, technické prostředky i vnitřní zařízení apod.) musel náčelník správy VB řešit přes náčelníka krajské správy MV. Rovněž tak i v otázkách odměňování, povyšování, vyznamenávání i instalace do funkcí příslušníků VB byl jejich náčelník vázán na souhlas náčelníka MV, i když mu kázeňský řád pro Veřejnou bezpečnost dával právo o těchto záležitostech rozhodovat. Přes značnou nespokojenost s takovým způsobem řízení práce Veřejné bezpečnosti, nebyla vůle tento systém změnit.

Na celostátní konferenci KSČ v červnu 1956 byla konečně činnost bezpečnostních orgánů, prokuratury a soudů z předchozích let kritizována a jejich „přehmaty“, vy-

137 AMV Kanice, f. H 1–4, i. č. 332.

robené na politickou objednávku komunistického vedení, měly být odstraněny. Ovšem nakonec došlo jenom k dalšímu posílení samostatnosti a nekontrolovatelnosti institucí činných v trestním řízení. Především byl 19. prosince 1956 s účinností od 1. ledna 1957 přijat zákon č. 64/1956 Sb. o trestně soudním řízení (trestní řád). V něm byly zakotveny v podstatě všechny návrhy vyslovené v usnesení celostátní konference KSČ s tím, že nakonec nebyl zřízen institut vyšetřujících soudců a vyšetřování měli vykonávat jediné vyšetřovatelé prokuratury a Ministerstva vnitra a přípravné řízení se nemělo konat formou vyhledávání a vyšetřování, jak bylo navrhováno, ale pouze formou vyšetřování. Bezpečnostní orgány mohly nadále provádět pouze ty úkony, které trestní řád výslovně stanovil, jako např. zatčení pachatele přistiženého při činu, vzetí do prozatímní vazby, provedení osobní či domovní prohlídky. Tyto úkony však mohl provést bez předchozího souhlasu prokurátora jediné tehdy, jestliže věc nesnesla odkladu. Nový trestní řád přinesl vyšetřovatelům VB určitou procesní, byť ne vždy úplnou, samostatnost tím, že se stali jedním z orgánů činných v trestním řízení. Podle nového zákona měli právo samostatně zahajovat vyšetřování, vznášet obvinění a z vlastní iniciativy provádět vyšetřovací operace. Vyšetřovali zpravidla samostatně, i když v některých činnostech byli omezeni souhlasem prokurátora nebo je směl konat jediné prokurátor (ještě větší procesní samostatnost dal vyšetřovatelům VB až další zákon z roku 1961). Dozor nad vyšetřováním byl tedy v této době dvojí. Jednak ze strany prokurátora v rozsahu jeho práv a povinností (všechny pokyny prokurátora v zákonem vymezeném rozsahu týkající se procesní nebo kriminalistické stránky vyšetřování byly závazné a nebylo proti nim odvolání), jednak ze strany příslušného územního náčelníka, který prováděl dozor z titulu svého služebního postavení. Jeho dohled se zpravidla omezoval na dávání pokynů (rozkazů) týkajících se kriminalistické stránky, k zahajování vyšetřování, vznášení obvinění a omezení svobody pachatele v těch nejzávažnějších případech.

Koncem roku 1956 se znovu oživila diskuse o zpracování nového zákona, tentokrát o Veřejné bezpečnosti. Fakt, že starý zákon z roku 1948 byl ve všech směrech zastaralý a překonaný, zejména ve svých ustanoveních o organizaci (Sbor národní bezpečnosti měl být výkonným orgánem krajských a okresních národních výborů) a o přijímání a propouštění příslušníků SNB, si uvědomovali všichni odpovědní funkcionáři. S výjimkou článku o právu na použití zbraně již prakticky nic ze starého zákona neplatilo, takže zákon přestal plnit funkci základního právního předpisu pro bezpečnostní orgány v Československu. V návrhu zákona byly zakotveny zejména zásady poměru orgánů Veřejné bezpečnosti k národním výborům, soudům a prokurátorům, její zásadní úkoly, organizační struktura, právní postavení a pravomoc příslušníků VB a otázky Pomocné stráže VB. Zatím se však dospělo pouze k myšlence dalšího interního projednávání nové předlohy s tím, že v současné době není vhodné nový zákon o bezpečnostních orgánech vydávat.

Další rok přinesl opět alespoň dílčí změny v organizaci Veřejné bezpečnosti. K „vylepšení“ práce Veřejné bezpečnosti byly stanoveny komise, které zkoumaly systém

a metody práce Veřejné bezpečnosti a své závěry pak zapracovaly do návrhů na reorganizaci, z nichž některé byly realizovány. S platností od 1. července 1957 nařídil ministr vnitra svým rozkazem č. 88 z 24. června 1957¹³⁸ na Hlavní správě VB, správách VB a odděleních VB zrušení dopravních inspektorátů a jejich sloučení s odborem (skupinou) vnější služby v odbor (skupinu) vnější a dopravní služby. Důvodem pro sloučení byl podobný charakter výkonu služby při zajišťování veřejného pořádku a dopravní bezpečnosti. Spojení obou odborů (skupin) mělo umožnit jednotné řízení hlídkových příslušníků, okrskových zmocněnců i už bývalých dopravních inspektorátů zejména směrem k dopravní bezpečnosti. Dále ministr vnitra zrušil povolovací odbor a sloučil jej s operativně-pátracím odborem v odbor operativně-pátrací a povolovací. Mělo tak být ujednoceno pátrání po osobách, věcech, ilegálně držených zbraní, jedech a výbušninách, které dosud prováděly kriminální, operativně-pátrací, povolovací odbory a v některých případech i dopravní inspektoráty (motorová vozidla). Dopravní nehody měly být u správ VB a oddělení VB vyšetřovány výhradně vyšetřovacím odborem. Další změnou bylo začlenění statisticko-evidenčního oddělení (skupiny) u správ VB jako zvláštní skupiny do vnitřního odboru (oddělení). Kriminálně-technickou skupinu a funkci pyrotechnika (dosud povolovací oddělení) zařadil ministr vnitra do vyšetřovacího odboru správy VB, aby došlo k lepší spolupráci při vyšetřování trestných činů. U oddělení VB od této doby prováděla pátrání po osobách, věcech, ilegálně držených zbraních, jedech a výbušninách vnitřní skupina, kde byl zařazen operativní pracovník z kriminální skupiny. U menších oddělení Veřejné bezpečnosti, kde to současná hospodářská a bezpečnostní situace vyžadovala, bylo ponecháno v pravomoci náčelníka oddělení VB využívat při šetření případů operativní pracovníky kriminální skupiny a skupiny rozkrádání a spekulace bez ohledu na to, o jakou trestnou činnost se bude jednat. Za účelem odstranění duplicity v práci mezi útvary VB a VB-Ž bylo u součástí VB na železnici zrušeno sledování, ustanovka a povolovací systém. Tyto úkoly zabezpečovaly pro příště příslušné útvary Hlavní správy VB, správ VB a oddělení VB. Po všech uvedených transformacích měla organizace Ministerstva vnitra a orgánů Veřejné bezpečnosti na podzim roku 1957 tuto podobu,¹³⁹ přičemž vedení MV tvořil ministr vnitra a jeho pět náměstků. MV bylo rozdělené do několika pracovních celků – bezpečnostní složky, vojska MV, civilní složky a pomocné složky – které se podle náplně práce dělily na jednotlivé součásti:

- bezpečnostní složky
- Státní bezpečnost
 - Veřejná bezpečnost
 - nápravná zařízení¹⁴⁰
 - Pohraniční stráž

vojska MV

138 AMV Kanice, f. A 6/4, i. č. 398.

139 AMV Kanice, f. H 1–4, i. č. 358.

140 NZ byla organizačně rozdělena na věznice a nápravné pracovní tábory. NZ řídila Správa nápravných zařízení. 1. 1. 1958 byl vydán přísně tajným rozkazem MV č. 11 *Statut nápravných zařízení a Statut Správy nápravných zařízení. Viz Historie MV a SNB*, s. 46.

civilní složky

- Vnitřní stráž
- Civilní obrana¹⁴¹
- státní požární dozor¹⁴²
- archivní součásti
- tiskový dohled¹⁴³

pomocné složky

- odbor pro národní výbory
- vnitřní správa
- správa kádrů
- hospodářská správa¹⁴⁴
- zdravotní správa
- spojovací odbor
- odbor kulturních zařízení MV
- finanční odbor
- letecký oddíl
- odbor tělovýchovy

Organizační struktura Veřejné bezpečnosti se od minulé reorganizace prakticky nezměnila. V čele složky VB stála Hlavní správa VB, která byla podřízena ministru vnitra a jeho náměstkovi pro VB. K zajištění řízení podřízených součástí byla HS VB rozčleněna na tyto správy, odbory a oddělení:

- vedení (náčelník HS VB, dva zástupci pro operativní útvary a jeden pro věci politické, který současně řídil politický odbor); náčelník zodpovídal za práci Veřejné bezpečnosti v celostátním měřítku, vydával rozkazy a směrnice a zásadní dokumenty ministra vnitra a jeho náměstků, prostřednictvím MV a jeho náměstka pro VB musel informovat vládu a „politbyro“ ÚV KSČ o situaci v bezpečnosti a předkládat návrhy na opatření
- Inspekce náčelníka HS VB prováděla podle pokynů náčelníka HS VB kontrolu plnění rozkazů a směrnic MV a jeho náměstka pro VB a náčelníka HS VB, prověřovala práci útvarů VB, vypracovávala rozborů a předkládala návrhy k odstraňování zjištěných nedostatků
- vnitřní odbor organizoval a kontroloval evidenci, včasné doručování a oběh služební korespondence, rozkazů a směrnic, realizoval dozorčí službu, administra-

141 Civilní obrana byla speciální složkou MV, jejímž úkolem byl výcvik a výchova občanů v zacházení se všemi ochrannými prostředky proti biologickým, chemickým a leteckým útokům a proti radioaktivnímu záření. Po organizační stránce byla rozdělena na speciální jednotky podle druhu úkolů. Při jejich plnění měla úzce spolupracovat s národními výbory, aby tak byla zajištěna masová účast z řad obyvatelstva. – AMV Kanice, f. H 1–4, i. č. 358.

142 Orgány státního požárního dozoru připravovaly a vydávaly právní předpisy, směrnice, pokyny a technické normy v oboru požární ochrany. Dále prováděly kontrolu protipožárních opatření a pečovaly o výcvik jednotek PO. Organizačně byla požární ochrana rozdělena na Správu státního požárního dozoru MV, která řídila krajské správy SPD, okresní inspekce SPD a městské, příp. obvodní inspekce SPD, jež byly organizační složkou příslušného národního výboru. – Tamtéž.

143 Úkolem tiskového dohledu bylo zabránit jakémukoliv zveřejnění či šíření údajů a skutečností obsahujících státní, hospodářské nebo služební tajemství. V Praze existovala Hlavní správa tiskového dohledu, v Bratislavě Oblastní správa TD a při krajských správách MV fungovala oddělení TD. – Tamtéž.

144 1. července 1958 byl TR MV č. 125 dosavadní hospodářský aparát MV zrušen a místo něj vytvořen hlavní týl MV. Viz *Historie MV a SNB*, s. 47.

tivně-hospodářské práce, vyřizoval stížnosti a žádosti občanů, vedl zápisy z porad štábu, zajišťoval utajování písemností, prováděl agendu mobilizační a CO

- Správa VB pro železnici
- odbor boje proti kriminálním trestným činům
- odbor boje proti rozkrádání a spekulaci
- odbor vnější a dopravní služby
- odbor vyšetřovací
- odbor operativně-pátrací a povolovací¹⁴⁵
- odbor vědecko-technický
- odbor občanských průkazů
- odbor cizinecký¹⁴⁶
- odbor statisticko-evidenční
- odbor kádrový
- odbor politický

(Odborům, ke kterým neuvádím podrobnosti, zůstala náplň práce nezměněna.)

V rámci jednotlivých krajských správ byly i nadále organizovány správy VB pro výkon služby Veřejné bezpečnosti a pro řízení podřízených útvarů v rámci kraje. Jejich organizace a náplň přibližně opisovala organizační strukturu HS VB.

V organizaci okresního oddělení MV bylo pro úkoly Veřejné bezpečnosti v okrese začleněno oddělení VB, jeho náčelník byl zástupcem náčelníka OO MV pro Veřejnou bezpečnost a byl mu přímo podřízen. Zatímco Hlavní správa VB a správy VB byly převážně řídicími orgány služby VB, základním úkolem oddělení VB byl přímý výkon bezpečnostní služby, kterou vykonávalo prostřednictvím okrskových zmocněnců, hlídkových, operativních, vyšetřovacích a ostatních příslušníků. Organizační struktura oddělení VB byla následující:

- vedení
- vnitřní skupina + operativní pracovník
- skupina boje proti kriminálním trestným činům
- skupina boje proti rozkrádání a spekulaci
- skupina vnější a dopravní služby
- skupina vyšetřovací + technik a psodod
- skupina průkazů

Náplň práce jednotlivých skupin oddělení VB byla shodná s náplní práce příslušných odborů, samostatných oddělení a skupin na správách VB, ovšem v rozsahu pů-

145 Součástí tohoto odboru od roku 1955 bylo 3. zvláštní oddělení. Příslušníci zvláštních oddělení, která byla zřízena i na správách VB, vykonávali tajnou službu pro vedení účinnějšího boje s trestnou činností a na pomoc operativním odborům. Zvláštní oddělení organizovalo, řídilo a provádělo ustanovku a sledování. – AMV Praha, f. A 6/3, i. č. 887: vydaný Instrukce pro práci zvláštních oddělení v součástech VB v R MV č. 160/1955, a AMV Kanice, f. H 1–4, i. č. 258.

146 V archivním materiálu ze 4. 9. 1957 (AMV Kanice, f. H 1–4, i. č. 358) je uveden odbor zahraniční, avšak ten vznikl sloučením cizineckého odboru HS VB a zbytku agendy III. zvláštního odboru MV až v červenci 1958, jak je uvedeno v dalším textu.

sobnosti oddělení VB. U některých oddělení VB byla začleněna i obvodní oddělení VB, kde byli obvykle dva operativní pracovníci a okrskoví zmocněnci. Ve výjimečných případech zde fungoval též jeden vyšetřovatel a příp. hlídkoví příslušníci. V pohraničních okresech, kde neoperovala Pohraniční stráž, nadále pracovala pohraniční oddělení VB,¹⁴⁷ řízená okresními odděleními VB.¹⁴⁸ V rámci některých oddělení VB existovaly stále pořiční oddíly VB, konající hlídkovou službu k udržení bezpečnosti a pořádku na vodních tocích a přehradách (organizační struktura celé složky Veřejné bezpečnosti viz příloha č. 8).

Částečné reformy organizace bezpečnostních složek se odehrály i v následujícím roce. Dnem 1. ledna nabylo účinnosti vládní nařízení č. 64/1957 Sb. o místní bezpečnosti. Vládní nařízení vytvořilo právní základ pro rozšíření a upřesnění činnosti národních výborů ve věcech bezpečnostní povahy a pro uskutečnění nového vztahu orgánů Veřejné bezpečnosti k národním výborům. Podle tohoto dokumentu zajišťují místní bezpečnost národní výbory prostřednictvím svých výkonných orgánů a orgánů Veřejné bezpečnosti. Ty jsou odpovědny národním výborům a jejich radám za plnění uložených úkolů v místní bezpečnosti a jsou povinny úkoly jim národními výbory uložené plnit. Provádění vládního nařízení mělo být uzpůsobeno místním podmínkám, takže konkrétní náplň činnosti národních výborů a orgánů Veřejné bezpečnosti na tomto úseku byla na různých místech odlišná. Úkoly místní bezpečnosti byly dvojího druhu. Za první všeobecná péče o pořádek a bezpečnost osob a majetku na místech veřejně přístupných, např. na ulicích, náměstích, nádražích, stadionech, v závodech veřejného stravování, v prodejnách a domech (zachovávání „socialistického“ soužití, čistoty, nočního klidu), která byla dosud zajišťována Veřejnou bezpečností, měla být obstarávána národními výbory, ale i nadále prostřednictvím orgánů Veřejné bezpečnosti. Za druhé péče o bezpečnost na veřejných komunikacích (odstraňování sněhu a bláta, instalování zábradlí, patníků a osvětlení apod.), ochrana před požáry, ochrana úrody, polního a lesního majetku, péče o bezpečnost a pořádek při veřejných představeních, při lidových zábavách, tělovýchovných a sportovních podnicích, dohled nad dodržováním shromažďovacího práva a potírání alkoholismu měly národní výbory zajišťovat výhradně prostřednictvím svých výkonných orgánů. Pouze při vyžádání operativního zásahu bezpečnostních orgánů byla Veřejná bezpečnost povinna spolupracovat.¹⁴⁹

Změn se dočkala v roce 1958 také pasová, vízová a pobytová agenda. Dosavadní organizace tohoto úseku Ministerstva vnitra, vzhledem k jisté roztržičnosti, nepřesnému vymezení kompetencí Státní a Veřejné bezpečnosti a neustále stoupajícímu

147 Kromě hlídání svěřeného úseku státní hranice měla pohraniční oddělení VB i síť důvěrníků. – AMV Kanice, f. H 1–4, i. č. 358.

148 1. ledna 1957 začal platit *Statut pro hraniční službu Veřejné bezpečnosti* a 15. července 1957 byl vydán *Statut hraničního a zakázaného pásma ČSR*. Viz *Historie MV a SNB*, s. 43 a 45.

149 Rozkaz MV č. 13 ze dne 1. února 1958. – AMV Kanice, f. A 6/2, i. č. 647.

počtu žádostí o povolení zahraničních cest, již plně nevyhovovala. Rozkazem MV č. 101 ze dne 23. 7. 1958¹⁵⁰ byl zrušen III. zvláštní odbor MV a státněbezpečnostní agenda (materiály státněbezpečnostního charakteru, prověřování osob) byla převedena k I. zvláštnímu odboru, čímž byl vytvořen centrální orgán, který uvedenou agendu řídil. Operativní součásti MV se pak pouze vyjadřovaly k předloženým materiálům. Naproti tomu, aby byla dodržena zásada styku žadatelů (cizí státní příslušníci, osoby bez státní příslušnosti a českoslovenští občané) výhradně s orgány Veřejné bezpečnosti, měly být žádosti i případné urgencye podávány pouze u těchto útvarů. Zbývající část agendy a pracovníků zrušeného III. zvláštního odboru byla tedy převedena k cizineckému odboru na Hlavní správě VB, kde se tak vytvořil zahraniční odbor HS VB. Tímto opatřením byla tedy většina administrativních výkonů přesunuta na Veřejnou bezpečnost, kde byl soustředěn podkladový materiál k evidenci cizích státních příslušníků a osob bez státní příslušnosti. Decentralizováno bylo rovněž rozhodování o povolení soukromých a turistických cest do Sovětského svazu a dalších lidovědemokratických států na krajské správy MV a správy VB (sporné otázky měly řešit komise zřízené při krajských národních výborech v říjnu 1957), kde se měly žádosti nejen přijímat, ale i vydávat příslušné cestovní doklady. U krajských správ MV řešily tuto agendu I. zvláštní odbory za úzké spolupráce s odbory operativními. Tím se měl uvolnit prostor pro útvary Ministerstva vnitra věnující se vyřizování žádostí československých občanů o cesty do kapitalistických států a naopak osob z těchto států do ČSR. K 1. srpnu 1958 bylo provedeno na Hlavní správě VB další sloučení zahraničního odboru a odboru občanských průkazů v jeden odbor zahraniční a OP. Obdobné sloučení oddělení (skupin) proběhlo i na správách VB.

Také rozdělení kompetencí u útvarů Veřejné bezpečnosti v některých případech přestalo vyhovovat. Obzvláště duplicita v činnostech městských odborů a oddělení VB na území jednoho města a zasahování jednoho do práce druhého a naopak nedostatečná ochrana některých úseků se stala neúnosnou, neboť se jejich služební úkoly nedaly úplně vymezit. Ministr vnitra proto svým rozkazem č. 118 ze dne 30. srpna 1958¹⁵¹ zrušil městské odbory VB v některých krajských městech [České Budějovice, Plzeň, Ústí n. L., Liberec, Hradec Králové, Pardubice, Jihlava, Olomouc, Gottwaldov (Zlín), Nitra, Banská Bystrice, Žilina a Prešov] a sloučil je s odděleními VB v uvedených okresech. Impulsem k tomuto kroku byly pravděpodobně také organizační změny ve stranickém aparátu, kde došlo k integraci OV KSČ s MV KSČ v uvedených krajských městech.¹⁵²

Všechny uvedené změny z poslední doby byly poté zahrnuty do nového *Statutu Hlavní správy Veřejné bezpečnosti* vydaného rozkazem MV č. 166 dne 12. prosince

150 AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 1224.

151 AMV Praha, f. A 6/4, i. č. 627.

152 AMV Kanice, f. H 1-4, i. č. 377.

1958¹⁵³ (spolu s ním byl vydán také *Statut správy Veřejné bezpečnosti na železnici*). Vzhledem k tomu, že k další reorganizaci Ministerstva vnitra¹⁵⁴ a Veřejné bezpečnosti do konce sledovaného období nedošlo, uvádím pro přehlednost celou organizační strukturu i obsah činností služby Veřejné bezpečnosti vcelku. Součástí Ministerstva vnitra byla Hlavní správa VB podřízená ministru a jeho náměstkovi pro VB. Hlavní správu VB řídil náčelník buď osobně nebo prostřednictvím svých zástupců a náčelníků správ a odborů. Řídícími dokumenty byly rozkazy, instrukce a směrnice vydávané ministrem vnitra nebo s jeho souhlasem. Náčelník HS VB vydával rozkazy a směrnice k provedení zásadních dokumentů vydaných MV. K zajištění řízení a kontroly práce podřízených útvarů VB fungovaly na HS VB tyto správy a odbory:

Inspekce náčelníka HS VB vykonávající jednotlivé příkazy náčelníka HS VB prověřovala plnění rozkazů a směrnic MV a jeho náměstka pro VB, prováděla rozborů pracovní činnosti na součástech VB a předkládala návrhy na odstranění zjištěných nedostatků.

Vnitřní odbor organizoval a kontroloval práci spojenou s evidencí a oběhem služební korespondence, rozkazů, směrnic MV, jeho náměstka pro VB a náčelníka HS VB; k tomu prováděl dozorčí službu, administrativně-hospodářské práce a vyřizoval stížnosti a žádosti občanů, vedl zápisy z porad, zajišťoval utajení písemností, řídil vnitřní oddělení a podřízených útvarů a ve spolupráci s odborem vnější a dopravní služby vedl agendu mobilizační a CO.

Správa VB na železnici vedla boj proti rozkrádání, spekulaci, pašování a proti kriminálním trestným činům v železniční dopravě, zajišťovala zde veřejný pořádek a bezpečnost, vyšetřovala nebezpečné trestné činy a složité případy přesahující rámec podřízeného útvaru (OŽO VB), k tomu řídila a kontrolovala podřízené útvary VB-Ž na základě svého statutu (organizační struktura je uvedena v příloze č. 9¹⁵⁵).

Odbor boje proti kriminálním trestným činům organizoval prevenci k zamezení trestné činnosti (vražd, loupeží, výtržností, těžkých ublížení na zdraví, mravnostních deliktů a prostituce, opilství, krádeží všeho druhu, podvodů, zpronevěr, hazardních her a trestné činnosti mládeže), kontroloval práci podřízených součástí, koordinoval případy celostátního rozsahu a připravoval celostátní akce, pečoval o agenturní aparát¹⁵⁶ schopný pronikat do různého prostředí, vedl operativní evidence pachatelů,

153 AMV Praha, f. A 6/4, i. č. 675.

154 Od 1. 1. 1959 došlo pouze ke změnám v podřízenosti některých součástí centrálního aparátu MV jednotlivým náměstkům ministra vnitra. Impulsem pro tuto změnu byla diskuse kolem rozkazu MV č. 45/1958 o zvýšení úrovně řízení a kontroly práce MV. Zlepšení organizace práce mělo tedy přinést převedení kontrarozvědných útvarů pod jednoho náměstka, také spojovací odbor byl přiřazen k ostatním technickým útvarům vedených jedním náměstkem, letecký oddíl MV byl přiřazen k VIII. správě MV (přeprava stranických a vládních činitelů) pod jednotné vedení dalšího náměstka. – AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 295.

155 AMV Kanice, f. H 1-4, i. č. 358.

156 V této době už byly další zkušenosti z používání forem agenturně-operativní práce na útvarech VB. Původní, v roce 1954 vydané, instrukce o práci s agenturou v součástech VB (VB-oper-I-1 až 3) byly v koncem roku 1959 nahrazeny novými, jež zahrnovaly některé zásadní úpravy a přesnější formulace. Jednotlivé pojmy byly ujednoceny, došlo k upřesnění druhů spolupracovníků, upuštěno bylo také od podmínky členství v KSČ u držitelů schůzkových místností a rezí-

zajišťoval řádný chod hlásné služby na tomto úseku, dělal rozbory trestné činnosti a zevšeobecňoval poznatky, organizoval odbornou přípravu psovodů a výcvik služebních psů a řídil práci ostatních psovodů na podřízených útvech.

Dělil se na:

- vnitřní skupinu
- 1. oddělení (násilné trestné činy)
- 2. oddělení (trestné činy majetkové a mravnostní)
- 3. oddělení (trestné činy mládeže a na mládeži)
- 4. oddělení (kynologie)

Odbor boje proti rozkrádání a spekulaci měl podobnou náplň práce, ovšem se zaměřením na delikty v oblasti národního a družstevního hospodářství a státní správy (sabotáže, padělání peněz a dokladů, úplatkářství, porušení povinnosti veřejného činitele, pašeráctví apod.), sledoval hospodářské objekty socialistického sektoru s možností páchání hospodářských trestných činů a k tomu budoval vlastní agenturu. Odbor se dělil na:

- vnitřní skupinu
- 1. oddělení (operativně-kontrolní)
- 2. oddělení (průmysl)
- 3. oddělení (zemědělství)
- 4. oddělení (obchod a distribuce)
- 5. oddělení (spekulace, pašování, padělání peněz a dokladů)

Odbor vnější a dopravní služby zajišťoval veřejný pořádek, dopravní bezpečnost a boj proti drobné trestné činnosti a pátrání po hledaných osobách, za tímto účelem organizoval také pomocné síly (Pomocná stráž VB, Pomocná služba DI a důvěrníci) a řídil hlídkové příslušníky a okrskové zmocněnce, řídil dozor nad hraničním režimem v úseku státních hranic s SSSR, Polskem a Maďarskem, kontroloval činnost pohraničních oddělení VB a přímo řídil oddělení pasových kontrol,¹⁵⁷ organizoval službu poříčních oddílů VB a eskortní službu VB, zajišťoval výchovu pomocných sil a občanů v oblasti VB, vydával bezpečnostní opatření při požárech, povodních, epidemiích apod., řídil ostrahu cel předběžného zadržení, zajišťoval organizaci v bezpečnosti a pořádku v silničním provozu, ve spolupráci s politickým odborech HS VB organizoval masovou propagační práci mezi řidiči a občany, řídil provádění technických prohlídek motorových vozidel apod., dohlížel na výcvik řidičů a učitelů, kontroloval vedení evidencí na tomto úseku, dohlížel na trestání dopravních přestupků a řídil a kontroloval práci podřízených útvarů. Byl rozdělen na:

dentů (název *resident* byl nový název místo zatím používaného termínu *informátor-prostředník*) a nadále se od nich vyžadovala „pouze“ oddanost lidovědemokratickému zřízení. Nová instrukce také zjednodušila evidenci spolupracovníků i sjednotila a snížila počet tiskopisů (z 35 na 17). – AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 332.

157 Bývalá oddělení a skupiny pohraničních kontrol převzala Veřejná bezpečnost v roce 1956 od Pohraniční stráže v úsecích uvedených státních hranic. – AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 224.

- vnitřní skupinu
- 1. oddělení (vnější služba)
- 2. oddělení (dopravní služba)

Odbor vyšetřovací řešil zvlášť nebezpečné trestné činy a složité skupinové případy celostátního významu včetně dopravních nehod, řídil a kontroloval vyšetřování na podřízených útvarech, dbal na dodržování stanovených vyšetřovacích lhůt, kontroloval „odůvodněnost“ zahájení vyšetřování, vazeb, osobních a domovních prohlídek a „objektivnost“ vyšetřování. Odbor se dělil na:

- vnitřní skupinu
- 1. oddělení (kriminální trestné činy)
- 2. oddělení (hospodářské trestné činy a vyšetřování dopravních nehod)

Odbor operativně-pátrací a povolovací řídil i prováděl pátrání po pachatelích zvlášť nebezpečných trestných činů, cizincích, osobách bez státní příslušnosti, uprchlících, osobách vyhýbajících se zákonné vyživovací povinnosti, poskytoval pomoc oběma kriminálním odborům při pátrání po uvedených osobách a věcech, vedl kartotéku osob vyhlášených k pátrání, agenturně-pátrací spisy a vydával pátrací oběžníky, též prováděl ustanovku a sledování, vydával povolení a oprávnění k nákupu, držení, převozu a používání zbraní, výbušnin, rozmnožovacích přístrojů a jedů a vedl jejich evidenci, dohlížel na dodržování předpisů o používání nebezpečných látek a prevenci, dohlížel na provozovny polygrafického průmyslu a rytecké dílny pro výrobu razítek se státním znakem a řídil podřízené útvary. Odbor se skládal z:

- vnitřní skupiny
- 1. oddělení (pátrání)
- 2. oddělení (povolovací)
- 3. oddělení (zvláštní – ustanovka a sledování)

Kriminalistický ústav (bývalý vědecko-technický odbor) řídil kriminalistickou práci ve VB, prováděl znalecké posudky v oboru technické kriminalistiky pro všechny útvary MV a na dožádání prokuratur a soudů i všechny daktyloskopicko-identifikační práce, podle závažnosti případů vysílal své pracovníky na místa činu, zevšeobecňoval vědecko-technickou práci VB pomocí vydávaných učebních textů a časopisu *Kriminalistický sborník*, spolupracoval s vědeckými institucemi v oboru, zaváděl a propagoval nové vědeckotechnické metody v kriminalistice. Byl rozdělen na:

- vnitřní oddělení
- 1. oddělení (monodaktyloskopie, vyhodnocování stop všeho druhu, monodaktyloskopická registrace recividistů)
- 2. oddělení (mechanoskopie, expertiza střelných zbraní, ústřední sbírka nábojnic a střel)
- 3. oddělení (chemie)
- 4. oddělení (biologie)
- 5. oddělení (grafická expertiza)

- 6. oddělení (metodicko-instrukční, kriminalistický kabinet, *Kriminalistický sborník* apod.)
- 7. oddělení (soudní fotografie)

Odbor zahraniční a občanských průkazů řídil a kontroloval práci odborů, oddělení a skupin zahraniční agendy a občanských průkazů na podřízených útvech VB, v zahraniční agendě řídil a kontroloval přijímání a prověřování žádostí československých občanů o cesty do zahraničí, vydával propustky do hraničního a zakázaného pásma a do oblastí malého pohraničního styku či turistické oblasti Vysokých Tater, povoloval soukromé a turistické cesty čs. občanů do SSSR a lidovědemokratických států a vystavoval potřebné cestovní doklady, vedl ohlašovací a pobytovou agendu cizinců a osob bez státní příslušnosti a vystavoval potřebná víza, vydával doklady pro místně omezený přestup státních hranic, povolení k rozmluvě na státní hranici a vedl celostátní evidenci cizinců a osob bez státní příslušnosti trvale žijících v ČSR a přejezdů hranic zahraničními vozidly; v agendě občanských průkazů řídil vydávání OP a vše, co se jich týkalo (odcizení, ztráty, stížnosti), registroval totožnost občanů, řídil práci ohlašovatelů pobytů a jejich okresní evidence, ústřední evidenci obyvatel a podával informace o pobytu osob, spolupracoval s operativními orgány MV a VB. Děлил se na

- vnitřní oddělení
- 1. oddělení (cizinecké, povolování, ohlašovna)
- 2. oddělení (řízení výdeje OP, ústřední evidence obyvatel)

Odbor statisticko-evidenční vedl evidenci a registraci vyšetřovacích, agenturních a evidenčních spisů a daktyloskopických karet, vyhodnocoval celostátní statistické údaje a úzce spolupracoval s operativními útvary. Byl rozdělen na:

- vnitřní skupinu
- 1. oddělení (evidence)
- 2. oddělení (statistiky)
- 3. oddělení (daktyloskopie – sbírka „závadových“ osob desetiprstová)

Odbor kádrový prováděl personální výběr a doporučoval rozmístění jednotlivých pracovníků, realizoval zvláštní prověrky příslušníků VB, vedl jejich osobní spisy, připravoval návrhy na kádrová opatření (povyšení, přemístění, jmenování do funkcí, uvolňování, vyznamenávání, nábor apod.), připravoval a evidoval kádrové rozkazy v soustavě pravomocí (nomenklatuře) náčelníka HS VB, vydával a evidoval služební průkazy, vyšetřoval přestupky a trestné činy příslušníků VB, ve spolupráci s příslušnými náčelníky prováděl výběr příslušníků do škol a kurzů VB, řídil podřízené kádrové útvary, organizoval zdokonalovací školení, bojovou a tělesnou přípravu.

Odbor politický podle směrnic ÚV KSČ, rozkazů MV a jeho náměstka pro VB a náčelníka HS VB organizoval politickou činnost a výchovu příslušníků VB v duchu „bezmezne oddanosti straně a vládě“, zvyšování jejich vzdělání a vypracovával pro ně přednášky, řídil redakční radu ústředního časopisu a nástěnných novin VB. Byl rozdělen na:

- 1. oddělení (instrukční)

- 2. oddělení (masová výchova)
- redakce časopisu *Bezpečnost*

V krajských městech byly v rámci krajských správ MV organizovány správy VB podřízené náčelníku KS MV a po stránce odborné náčelníku HS VB. Organizační struktura a obsah činností správ VB byl přibližně stejný jako u Hlavní správy VB. Rozdílná byla pouze systemizace a některé detaily. Správu VB vedl náčelník, jeho zástupce pro operativu a zástupce pro věci politické, mimo MS VB Praha a správ VB v Ústí nad Labem, v Praze, Ostravě, Brně, Bratislavě a v Košicích, kde byli dva zástupci pro operativu. Dále byla do vnitřního oddělení začleněna skupina statisticko-evidenční a do vyšetřovacího odboru správy VB skupina techniků.

Pro hlavní město Prahu fungovala Městská správa VB, přímo podřízená Hlavní správě VB. V Brně, Ostravě a v Bratislavě byly zřízeny pro obvod města také městské správy VB, ale tyto byly podřízeny příslušným správám VB. Městské správy byly rozděleny na městská oddělení Veřejné bezpečnosti. Pro obvody některých krajských měst pracovaly městské odbory pod pravomocí příslušné správy Veřejné bezpečnosti.

Ve všech okresních městech byla v rámci okresních oddělení MV zřízena oddělení VB,¹⁵⁸ která byla v podřízenosti jak k náčelníku okresního oddělení MV tak, po stránce odborné, správě VB v příslušném kraji. Organizačně byla rozdělena na:

- vedení (náčelník a zástupce pro věci politické, u větších O VB i zástupce pro operativu)
- vnitřní skupina + operativní pracovník (pátrání a povolování)
- skupina pro boj s kriminálními trestnými činy
- skupina pro boj proti rozkrádání a spekulaci
- skupina vnější a dopravní služby
- skupina vyšetřovací + technik a psovod
- skupina zahraniční a občanských průkazů

U některých oddělení VB byla nadále organizována obvodní oddělení VB (dále

158 Vzhledem ke stále sílícím rozporům obou bezpečnostních složek musely být v roce 1959 vydány MV *Zásady součinnosti okresních oddělení MV a oddělení VB*. V rámci základního společného úkolu a společné odpovědnosti za bezpečnost v okrese se okresní oddělení MV soustřeďovalo na boj proti „kontrarevoluční“ trestné činnosti a oddělení VB na boj proti kriminálně trestné činnosti, na zajištění veřejného pořádku, dopravní bezpečnosti, dodržování pravidel, na výchovnou práci mezi občany a zajištění bezpečnosti občanů a jejich majetku. Okresní oddělení MV mělo plnit své úkoly přísně konspirativně s perspektivou ještě většího utajování státněbezpečnostní práce na rozdíl od oddělení VB, které operovalo převážně ve stejnokroji a jeho příslušníci byli zřejmými představiteli bezpečnostního aparátu. Obě bezpečnostní složky odpovídaly za svoji práci příslušným orgánům strany, svým představeným náčelníkům a pokud šlo o Veřejnou bezpečnost ve věcech místní bezpečnosti též okresním národním výborům. Představitelem Bezpečnosti na okrese byl výhradně náčelník okresního oddělení MV, který řídil práci obou složek, ale do konkrétních odborných otázek VB neměl přímo zasahovat, aby nenarušoval osobní odpovědnost náčelníka oddělení VB. Samozřejmě zde platila zásada jednoho náčelníka a zásada podřízenosti (jak už bylo řečeno, pro náčelníka oddělení VB z toho vyplývala dvojí služební podřízenost – směrem k náčelníku OO-MV a náčelníku S VB v kraji). Ústní a písemné zprávy o bezpečnostní situaci v okrese však podávali OV KSČ výhradně společně. Kromě zásady součinnosti si měly obě složky pomáhat při organizování operativních opatření. – AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 304.

rozdělená na okrsky), podle potřeby poříční oddělení VB a v pohraničních okresech pohraniční oddělení VB.

* * *

Hlavní poslání a úkoly Veřejné bezpečnosti se tedy v průběhu 50. let oproti předchozímu období výrazně změnily. Nejenže převzala velké množství správních činností od ostatních orgánů státní správy, také metody a formy její práce se dost podstatně přetransformovaly. Veřejná bezpečnost procházela v této době složitou a nejednoznačnou etapou, od komunistického temna, kdy za každým rohem číhal „třídní nepřítel“, sabotér, rozvraceč lidovědemokratického státu či kapitalistický agent, přes dusno počátků studené války a likvidaci některých společenských vrstev i soukromého vlastnictví k vynucenému přiznání chyb a deformací v „socialistické zákonnosti“ a k postupnému obratu pozornosti k obyčejnému „pracujícímu lidu“ a až panickému strachu z možných projevů nespokojenosti. Z tohoto důvodu se čím dál markantněji projevovala snaha formovat Veřejnou bezpečnost tak, aby s jistou dávkou ostražitosti sloužila občanům, a Státní bezpečnost tak, aby jejich názory, postoje či projevy ve spolupráci s VB neméně ostražitě hlídala. V dochovaných písemnostech Veřejné bezpečnosti je vidět jisté úsilí o postupnou simplifikaci některých činností nebo správních agend, např. administrativy občanských průkazů, procedur při vydávání některých dokladů, správních poplatků, zjednodušení a snížení počtu formulářů či hlášení pobytu apod., i když tzv. bezpečnostní hledisko a co nejlepší využití a podchycení možných nepřátel při různých úpravách vždy převažovalo. Aby tyto úseky mohly „lépe sloužit bezpečnostním účelům [!] a aby občané byli oproštěni od zbytečných povinností“, hledalo se i uvnitř Veřejné bezpečnosti (a nejen u ní) co „nejvýhodnější“ a nejlevnější organizační uspořádání. Mnoho zásadních reorganizací i dílčích úprav nebylo vždy tím nejlepším řešením (např. zrušení stanic SNB a zavedení systému okrskové služby či vytvoření nového Ministerstva národní bezpečnosti). Výkon služby Veřejné bezpečnosti ztěžovalo permanentní snižování početních stavů příslušníků (zejména v terénu) a díky „kádrovým“ čistkám na počátku 50. let i z hlediska kvalifikace nevyhovující personální obsazení. Například k 1. lednu 1957 měla Veřejná bezpečnost k dispozici 21 293 příslušníků a 691 občanských zaměstnanců.¹⁵⁹ Z toho vysokoškolské vzdělání mělo jen 29 příslušníků, vyšší odbornou školu 62 příslušníků, nižší odbornou školu 411 a tzv. jedenáctiletku 130 příslušníků, základní vzdělání absolvovalo 12 400 a neúplné základní vzdělání mělo 8 261 příslušníků. V náčelnických funkcích bylo instalováno pouze 7 vysokoškoláků, 27 maturantů, 456 náčelníků vychodilo základní školu a 106 náčelníků mělo jenom tzv. obecnou školu. Přesto, že museli příslušníci absolvovat odborné školy a kurzy MV a VB,¹⁶⁰ vzdělanostní úroveň

159 AMV Kanice f. A 2/1, i. č. 237.

160 Svým vývojem prošel i systém rezortních škol. Byly samozřejmě využívány i možnosti přípravy vybraných přísluš-

byla dlouho velmi nízká. Nedotknutelné postavení komunistické strany bylo příčinou úplného zpolitizování práce bezpečnostních složek. To se odrazilo také v politické angažovanosti příslušníků. V KSČ bylo organizováno 18 133 příslušníků Veřejné bezpečnosti a 287 občanských zaměstnanců.¹⁶¹ Nejen „politická úroveň“, ale i ten správný původ byl důležitou podmínkou k přijetí do služeb bezpečnostních sborů. Dělnický původ však mělo 16 874 příslušníků Veřejné bezpečnosti a 525 občanských zaměstnanců, ze zemědělských rodin bylo 3 249 příslušníků a 77 občanských zaměstnanců, zbytek měl úřednický, živnostenský a jiný původ.¹⁶² S tímto stavem byli odpovědní funkcionáři celkem spokojeni, horší to bylo se složením pracovníků podle délky služby. Počet příslušníků sloužících více než 5 let činil téměř 49 % celkového stavu. Značný byl však počet mladých příslušníků pracujících ve VB do 2 let – 13 %, který byl vyvolán dost velkou fluktuací, způsobenou propouštěním zaměstnanců bývalých bezpečnostních sborů. Přesto jich zatím však fungovalo ve VB asi 20 %. Sloužili převážně na úseku vnější služby, v administrativě a neobešly se bez nich ani vyšetřovací skupiny zejména na odděleních VB (v náčelnických funkcích ovšem nebyli zastoupeni). Jen nepatrný počet z nich, vzhledem k jejich odborným znalostem, vykonával funkce vedoucích vyšetřovacích skupin na odděleních VB. Plánovalo se však, že během 3 – 5 let bude tento problém vyřešen, neboť ročně muselo odejít ze služby asi 1 000 příslušníků bývalých bezpečnostních sborů.¹⁶³

Jak vyplývá z uvedených náplní práce jednotlivých útvarů VB, zasahovala tato složka dost výrazně do života celé společnosti a naopak se v ní odrážela daná politická a společenská situace. Přes všechny změny zůstávalo základním úkolem Veřejné bezpečnosti udržování klidu a veřejného pořádku, boj proti nejružnější trestné činnosti a ochrana osobního a národního majetku. Je nutno ovšem podotknout, že v tomto období docházelo k porušování veřejného klidu nebo k projevům nespokojenosti většího rozsahu jen zcela výjimečně, a to zejména v roce 1953 v souvislosti s měnovou reformou nebo s odstraňováním soch T. G. Masaryka na Olomoucku. Ani události v Maďarsku a Polsku či ekonomické problémy v komunisty řízeném hospodářství se na aktivizaci veřejnosti příliš neprojevovaly.¹⁶⁴ Další případy tzv. výtržnictví (potluchy, tramské akce, majálesy apod.) neměly větší politický význam. Charakteristickým rysem těchto hromadných akcí byly naprosto rozdílné podněty a lokální omezenost, což usnadňovalo jejich likvidaci většinou vlastními silami VB. Veřejná bezpečnost,

níků v sovětských bezpečnostních školách. V průběhu 50. let vykristalizoval v československých bezpečnostních složkách jednotný, třístupňový systém školení příslušníků SNB. Prvním stupněm byly základní školy MV a VB, druhý stupeň tvořila Střední odborná škola MV a třetím stupněm pak byl kurs při právnické fakultě UK. Viz TR MV č. 68 ze dne 4. 7. 1956. – *Historie MV a SNB*, s. 43.

161 AMV Kanice, f. A 2/1, i. č. 237.

162 Tamtéž.

163 Tamtéž.

164 Viz PERNES, Jiří: *Ohlas maďarské revoluce roku 1956 v československé veřejnosti. Z interních hlášení krajských správ MV*. In: *Soudobé dějiny*, R. III., č. 4, r. 1996, s. 512–526; týž: *Československý rok 1956. K dějinám destalinizace v Československu*. In: *Soudobé dějiny*, R. VII, č. 4, r. 2000, s. 594–618.

zejména její kriminální útvary, tedy řešila hlavně jednotlivé případy překračování zákonů, ať už z důvodů politické objednávky¹⁶⁵ nebo se jednalo o standardní trestnou činnost. Je zároveň nutné připomenout, že Veřejná bezpečnost byla nedílnou součástí bezpečnostního aparátu totalitního státu a nejen, že existovala v jednom bezpečnostním sboru vedle Státní bezpečnosti, byla také povinna s ní spolupracovat a spolupodílet se na nejrozličnějších státněbezpečnostních akcích a opatřeních.

165 Např. situace na venkově při likvidaci sedláků, viz JECH, Karel: *Soumrak selského stavu 1945–1960*. Praha 2001.

ARCHIVNÍ PRAMENY

Archiv MV ČR Praha

- Studijní ústav, fond č. 304 – bezpečnostní složky
- Fond A 6/3–4 (organizační a vnitřní správa FMV)

Archiv MV ČR Kanice

- Fond H 1–4 (vnitřní odbor Hlavní správy VB)
- Fond H 1–1 (náměstek ministra vnitra ČSSR Záruba)
- Fond H 2–1 (sekretariát Hlavního velitelství VB MV ČSR)
- Fond H 2–3 (inspekce Hlavního velitelství VB MV ČSR)
- Fond A 6/1–2 (organizační a vnitřní správa FMV)

PUBLIKOVANÉ PRAMENY

- Sbírka zákonů a nařízení ČSR
- Úřední listy
- Věstník Ministerstva vnitra
- Věstník Sboru národní bezpečnosti
- Věstník Ministerstva národní bezpečnosti
- Rozkaz ministra národní bezpečnosti

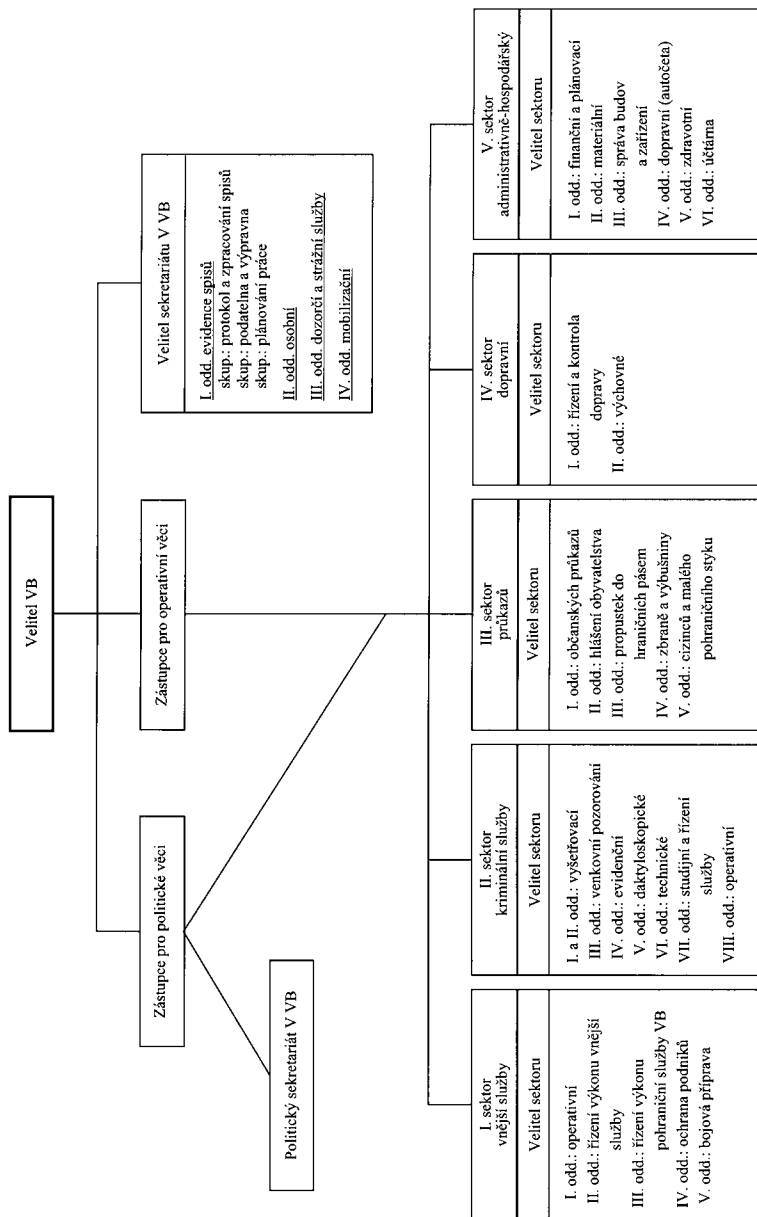
POUŽITÉ ZKRATKY

AMV	Archiv Ministerstva vnitra
BKT	boj proti kriminálním trestným činům
BRS	boj proti rozkrádání a spekulaci
CO	Civilní obrana
ČSD	Československá železniční doprava
DI	dopravní inspektorát
FMV	Federální ministerstvo (ministr) vnitra
HIS	Hlavní informační správa
HS VB	Hlavní správa Veřejné bezpečnosti
HS StB	Hlavní správa Státní bezpečnosti
i. č.	inventární číslo
kart.	karton
KNV	krajský národní výbor
KR	kádrový rozkaz
KV KSČ	Krajský výbor Komunistické strany Československa
KV NB	Krajské velitelství národní bezpečnosti
LM	Lidové milice
MNB	Ministerstvo (ministr) národní bezpečnosti
MO VB	městské oddělení Veřejné bezpečnosti
MS VB	městská správa Veřejné bezpečnosti
MV	Ministerstvo (ministr) vnitra
MV KSČ	Městský výbor Komunistické strany Československa
N HS VB	náčelník Hlavní správy Veřejné bezpečnosti
N KS MV	náčelník krajské správy Ministerstva vnitra
N MNB	náměstek ministra národní bezpečnosti
N MV	náměstek ministra vnitra
NB	národní bezpečnost
NV	národní výbory
OBKTČ	odbor boje proti kriminálním trestným činům
OBRS	odbor boje proti rozkrádání a spekulaci
ODI	občanští dopravní inspektoři
ONV	okresní národní výbor
OO MV O VB	oddělení Veřejné bezpečnosti okresního oddělení Ministerstva vnitra
OP	občanský průkaz
OPK	oddělení pohraniční (pasové) kontroly
OSH	ochrana státních hranic
OV KSČ	Okresní výbor Komunistické strany Československa
OV NB	okresní velitelství národní bezpečnosti
OZ	okrskový zmocněnec
OŽO VB	Oblastní železniční odbor Veřejné bezpečnosti
PK	pohraniční nebo pasová kontrola
PO	požární ochrana
PSP	Pohraniční stráž
PT R	přísně tajný rozkaz
PVS	Pohraniční a Vnitřní stráž
R MNB	Rozkaz ministra národní bezpečnosti
R MV	Rozkaz ministra vnitra
S VB Ž	Správa Veřejné bezpečnosti na železnici

SNB	Sbor národní bezpečnosti
SNZ	Správa nápravných zařízení
SPD	Státní požární dozor
SPK	skupina pohraniční (pasové) kontroly
StB	Státní bezpečnost
TD	tiskový dohled
TR	tajný rozkaz
Ú. l.	Úřední listy
ÚO KSČ	útvarová organizace Komunistické strany Československa
ÚV KSČ	Ústřední výbor Komunistické strany Československa
V PS	Velitelství Pohraniční stráže
V PVS	Velitelství Pohraniční a Vnitřní stráže
V StB	Velitelství (velitel) Státní bezpečnosti
V VB	Velitelství (velitel) Veřejné bezpečnosti
VB	Veřejná bezpečnost
VB Ž	Veřejná bezpečnost na železnici
VDS	dopravní a vnější služba
VKR	Vojenská kontrarozvědka
VZS	Vojenská zpravodajská služba

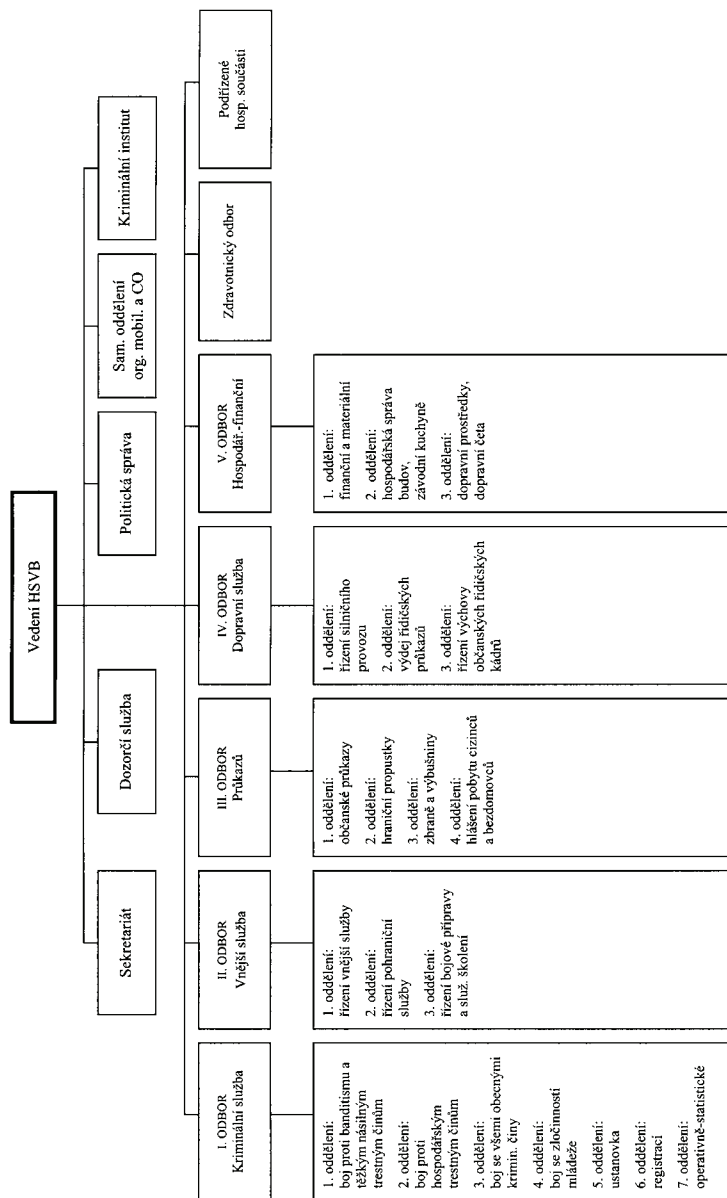
Příloha č. 1

Velitelství Veřejné bezpečnosti (k 1. 1. 1952)

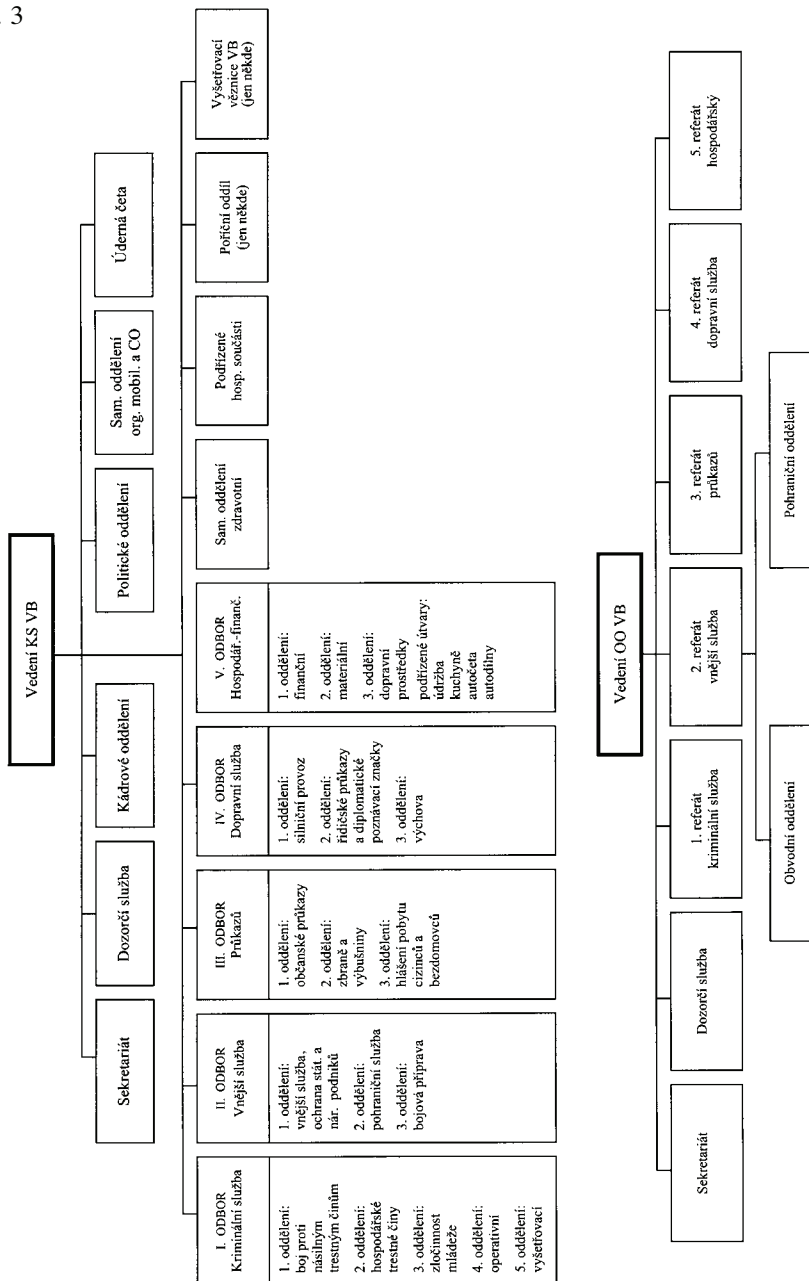
Příloha č. 2

Schéma organizace složky Veřejné bezpečnosti (k 1. 3. 1952)

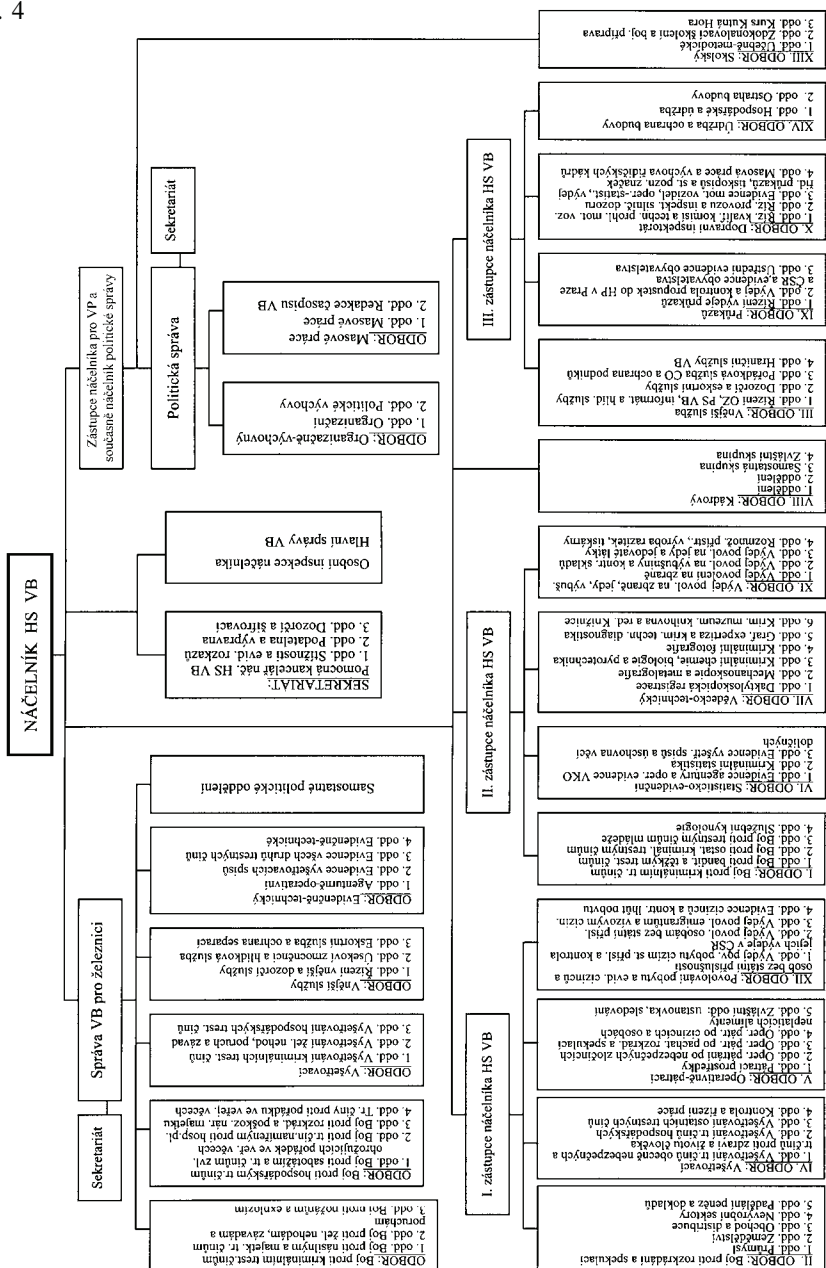
Příloha č. 3

Schéma organizace krajské správy Veřejné bezpečnosti (k 1. 3. 1952)

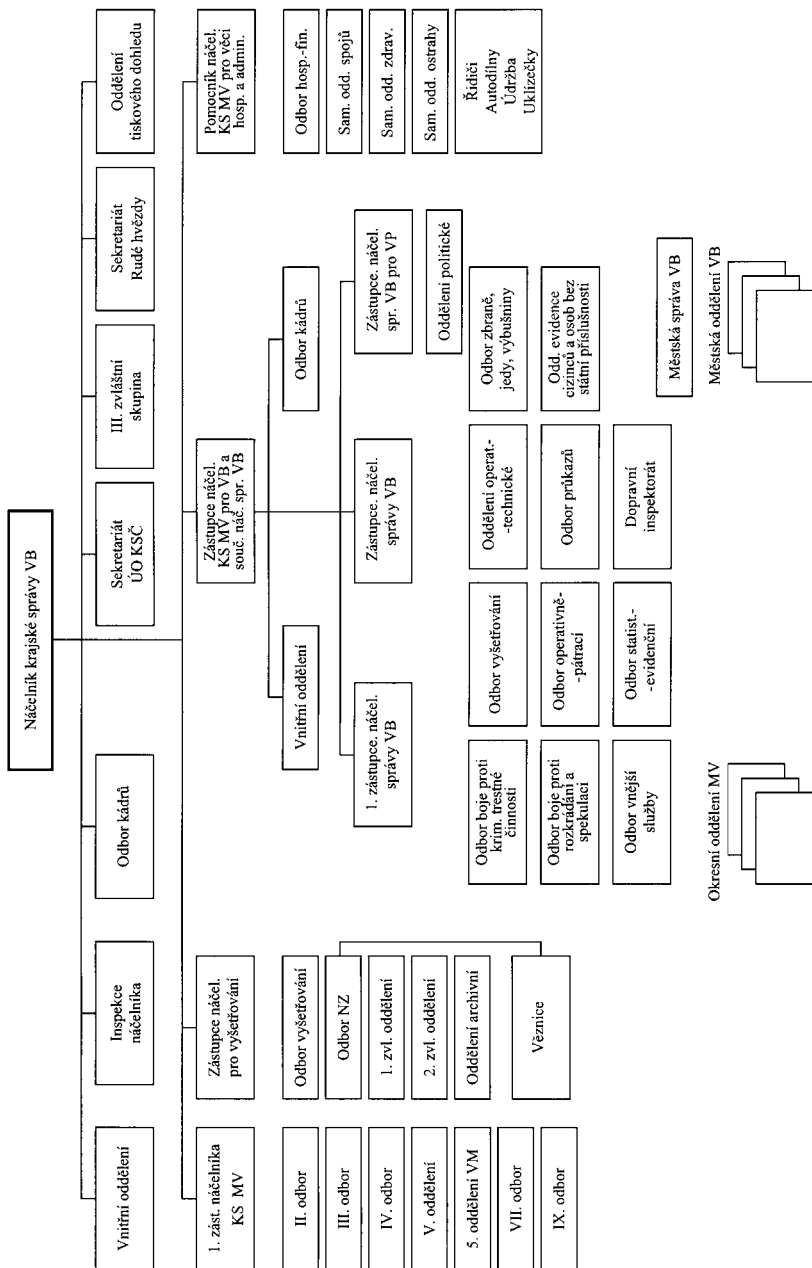
Příloha č. 4

SCHEMA HLAVNÍ SPRÁVY VB (konec roku 1953)

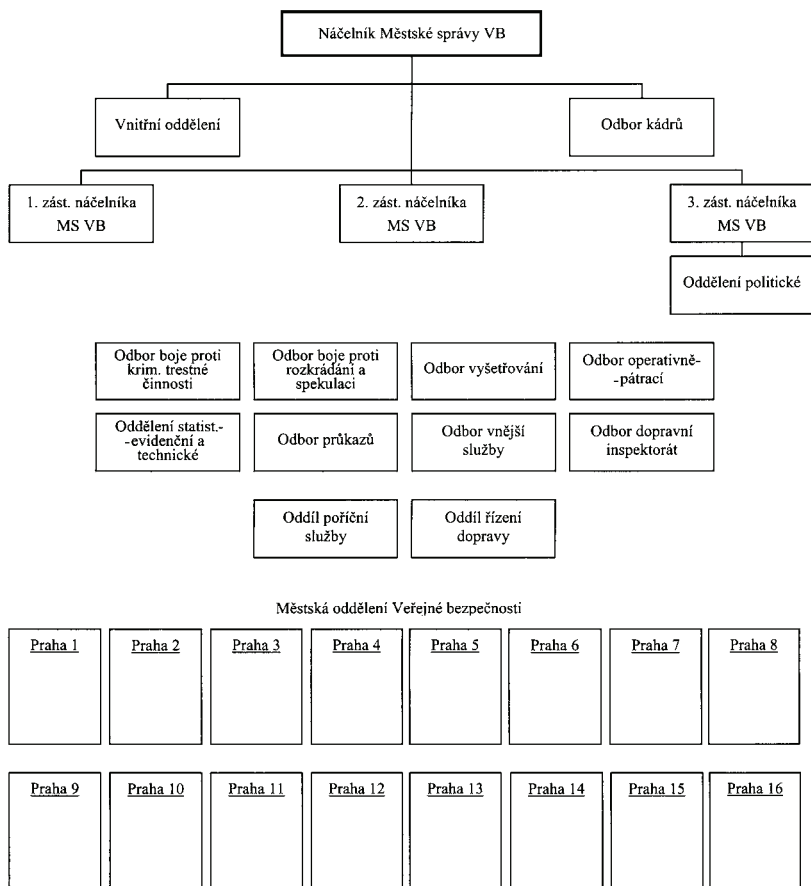
Příloha č. 5

Schéma organizace krajské správy Ministerstva vnitra (k 1. 1. 1954)

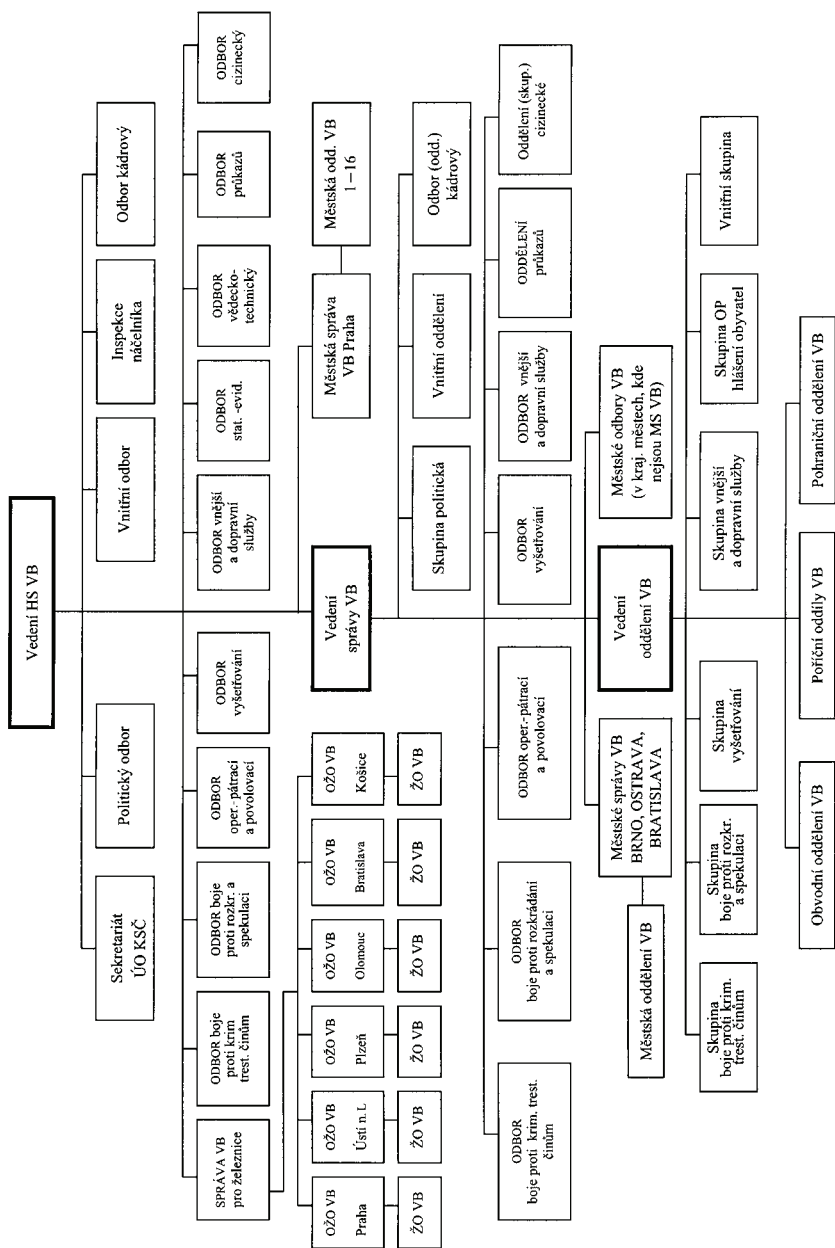
Příloha č. 6

Schéma organizace Městské správy VB v Praze (k 1. 1. 1954)

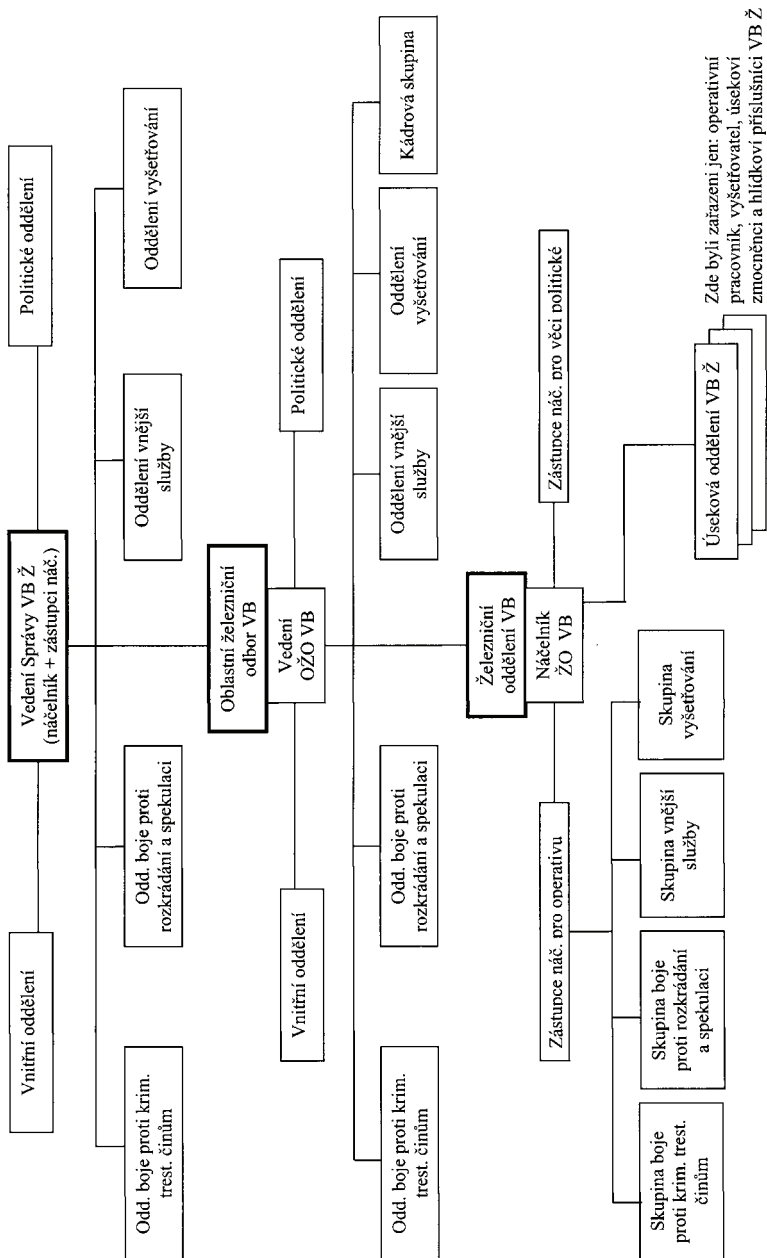
Příloha č. 8

Schéma organizace složky Věřejné bezpečnosti (od června 1957)

Příloha č. 9

Schéma organizace Správy VB na železnici (od prosince 1958)

Pohotovostní pluk VB ČSR (1969) 1970–1990 (Nástin organizačního vývoje)

Marie Muzikantová

Rok 1969 byl zahájen tradičním novoročním projevem prezidenta ČSSR, v němž Ludvík Svoboda označil právě skončený rok šedesátý osmý za rok, který „*nebyl lehký pro nikoho z vás, nebyl lehký ani pro mne a nutí nás vyslovit otázku, jaké místo zaujme v našich dějinách*“, ¹ a vyjádřil naději, že nadcházející rok pro občany této země bude lepší a radostnější. Ale následující běh událostí měl ukázat, že tomu tak nebude, že rok 1969 bude pro obyvatele tohoto státu mnohem těžší, že dojde opět ke ztrátám na lidských životech (hlavně mladých a nevinných lidí, kteří se proviní jen tím, že budou v nesprávném čase na nesprávném místě) a že důsledky událostí z roku 1969 neblaze ovlivní život celé jedné generace.

Od okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy neuplynulo ani pět měsíců, když se 16. ledna 1969 na Václavském náměstí v Praze polil hořlavinou a zapálil jednadvacetiletý student Filozofické fakulty Univerzity Karlovy Jan Palach; 19. ledna 1969 svým rozsáhlým popáleninám v nemocnici podlehl. Svým hrůzným činem chtěl vyburcovat československou společnost z letargie, do které upadla po 21. srpnu 1968. Palachova příkladu následovali další mladí lidé.

V období od 15. do 20. ledna 1969 probíhaly v Praze mohutné protirežimní demonstrace, proti kterým zakročovali příslušníci SNB.

V pátek 28. března 1969 v 19 hodin začalo utkání na hokejovém mistrovství ve Stockholmu mezi SSSR a ČSSR a v souvislosti s vítězstvím československých hokejistů došlo v noci z 28. na 29. března 1969 ve všech českých krajích k velkým protisovětským demonstracím, zejména pak v těch městech, kde byla dislokována sovětská vojska. ² V hlavním městě Praze se soustředilo na Václavském náměstí cca 15–20 000 občanů a stovky automobilů s rozsvícenými reflektory za stálého houkání pomalu projížděly Václavským náměstím a přilehlými ulicemi. Dav se později rozšířil až na počet asi 100–150 000 lidí. Před budovou Aeroflotu na Václavském náměstí se soustředilo přibližně 4 000 lidí, došlo k rozbití výkladní skříně, poté dav vnikl do budovy Aeroflotu, bylo demolováno vnitřní zařízení a nábytek byl pálen na chodníku před budovou, zničeny byly i veškeré písemnosti. ³ Svým rozkazem nařídil ministra vnitra

1 *Rovnost*, 2. 1. 1969, R. 84, č. 1, s. 1.

2 AMV Kanice, f. H 2–1, I. díl, kart. č. 5, i. č. 74.

3 AMV Kanice, f. H 2–1, I. díl, kart. č. 5, i. č. 74.

ČSR náčelníkům všech součástí MV ČSR zajistit 50% pohotovost všech příslušníků dne 29. března 1969 v době od 16 hodin a dne 30. března 1969 od 14 hodin zvýšit stupeň pohotovosti s přihlédnutím ke konkrétní místní bezpečnostní situaci.⁴ Pozdějším svým rozkazem nařídil náčelníkům krajských správ, správ VB a náčelníkovi Městské správy VB Praha zřídit k zabezpečení veřejného klidu a pořádku na území ČSR u každého okresního oddělení VB pořádkové jednotky o síle dvaceti až padesáti příslušníků VB, u MS VB Praha pět pořádkových jednotek o síle nejméně 100 příslušníků VB a u městských správ Brno, Ostrava a Plzeň pořádkové jednotky o síle 50–100 příslušníků VB. Tito příslušníci VB měli být především fyzicky zdatní, jmenovitě určení k okamžitému povolání do pořádkových jednotek, současně měl být zajištěn potřebný počet příslušníků do zálohy pro doplnění v případech nemoci a dovolených. Dále měl být zpracován samostatný poplachový plán, plán svozu a určeno místo k soustředění jednotky, rovněž měly být pro každou pořádkovou jednotku jmenovitě určeny k obsazení velitelské posty a v rámci kraje zajištěn dostatečný počet dopravních prostředků a spojovací techniky pro rychlou přepravu na místo určení.⁵ V souvislosti s událostmi z noci z 28. na 29. března 1969 bylo celkem předvedeno na útvary VB na území ČSR 175 osob (z toho 3 osoby do 15 let a 32 mladiství; mezi nimi bylo 5 školáků, 13 učňů, 10 studentů, 82 dělníků a 7 vojáků).⁶ Byla to největší protestní akce československých občanů po invazi vojsk Varšavské smlouvy, která zároveň donutila vládu ČSSR zaujmout k těmto protestním shromážděním nějaké stanovisko.

Vláda ČSSR se dne 2. dubna 1969 usnesla na opatřeních v souvislosti s událostmi, k nimž došlo ve dnech 28. a 29. března 1969⁷ a uložila ministru vnitra ČSSR, aby v součinnosti s ministrem vnitra ČSR a ministrem vnitra SSR učinil okamžitá preventivní opatření k udržení a posílení klidu a pořádku ve státě, k vybavení Veřejné bezpečnosti technickými prostředky, k její odborné a politické přípravě k účinným zákrokům proti nezákonným akcím většího rozsahu a k předložení návrhu na vytvoření pohotovostních jednotek SNB do jednoho měsíce.⁸ Myšlenka vytvořit pohotovostní jednotku SNB, která by v případech velkého shromáždění nepokojných davů zasahovala, nebyla tak zcela nová. Již 26. listopadu 1968 předložil náčelník kádrové a organizační správy MV k projednání do kolegia ministra vnitra předběžný návrh na zřízení pohotovostních záloh SNB. V návrhu se v podstatě vycházelo ze dvou základních variant:⁹ Varianta č. 1: zřídit pohotovostní zálohy z příslušníků SNB z povolání za předpokladu navýšení početních stavů o 1 500 funkčních míst, 1 500 osob a 45 milionů Kčs na mzdový fond ročně.¹⁰ Varianta č. 2: zřídit pohotovostní zálohy z vojáků

4 RMV ČSR č. 8 ze dne 29. března 1969 (tamtéž, Rozkazy MV ČSR, ročník 1969).

5 RMV ČSR č. 51 ze dne 11. července 1969 (tamtéž).

6 AMV Kanice, f. H 2–1, I. díl, k. č. 5, i. č. 74.

7 Usnesení vlády ČSSR č. 66 ze dne 2. dubna 1969 – výtisk č. 77 (AMV Kanice, f. H 2–1, I. díl, kart. č. 5, i. č. 71).

8 AMV Kanice, f. H 2–1, I. díl, kart. č. 5, i. č. 71.

9 AMV Kanice, f. A 6/2, i. č. 1177.

10 Tamtéž.

základní služby ČSLA v počtu cca 1 500 a příslušného počtu příslušníků štábu a služeb.¹¹ Jak se později ukázalo, pohotovostní útvary SNB byly vytvořeny a formovány na základě kombinace obou výše zmíněných variant.¹² 14. dubna 1969 zaslal hlavní velitel VB ČSR plk. dr. Josef Hrubý generálnímu inspektorovi MV ČSR plk. dr. Jindřichu Thonovi podrobně zpracovaný návrh na zřízení pohotovostních jednotek VB ČSR ve smyslu usnesení české vlády č. 44/69 ze dne 2. 4. 1969.¹³ Návrh navazuje na náměty již dříve zpracované a kategoricky prosazuje myšlenku vytvořit pohotovostní útvar z příslušníků VB získaných ke službě nábořem z řad branců ještě před jejich nástupem k výkonu základní vojenské služby u útvarů ČSLA. V případě, že by se nepodařilo náborovým střediskům při KS SNB ve spolupráci s okresními vojenskými správami získat potřebný počet uchazečů o službu ve VB, byly by pohotovostní jednotky doplňovány z řad vojáků základní služby. Návrh dále předpokládá, že pohotovostní jednotky VB budou v podřízenosti národních ministerstev vnitra a navrhuje vytvořit a dislokovat pohotovostní jednotky na území ČSR s počty příslušníků takto: hlavní město Praha – 1 000 (s tím, že potřeby S VB Praha bude zajišťovat pohotovostní jednotka MS VB Praha), Jihomoravský kraj – 500, Severomoravský kraj – 450, Severočeský kraj – 450, Západočeský kraj – 400, Východočeský kraj – 350, Jihočeský kraj – 300. V neposlední řadě klade návrh důraz na odbornou kvalifikaci, praktickou a teoretickou připravenost příslušníků k provedení zákroku, na kvalifikované vedení a fyzickou dostatečnost.¹⁴

Návrh na zřízení pohotovostních útvarů SNB byl poté projednáván na 4. schůzi kolegia MV ČSSR dne 30. dubna 1969. Zde byla velmi důrazně postavena myšlenka, aby pohotovostní útvary SNB byly zřízeny jako stálé bezpečnostní složky, speciálně vycvičené a podřízené národním ministrům vnitra. Na vybudování pohotovostních útvarů je perspektivně počítáno s částkou 210 milionů Kčs (ubytování, materiálně-technické zabezpečení) a 65 milionů Kčs ročně na mzdový fond.¹⁵ V tomto období, kdy probíhala stálá diskuse o konečné podobě pohotovostních útvarů VB, uskutečnila delegace zástupců českého a slovenského ministerstva vnitra v čele s plk. dr. Josefem Hrubým jako hlavním velitelem VB MV ČSR a hlavním velitelem VB MV SSR pplk. dr. Josefem Vadovickým služební cestu do PLR za získáním praktických zkušeností z činnosti pořádkového pohotovostního pluku milice ve Varšavě. Některé zde nabyté vědomosti byly aplikovány v pozdějších verzích návrhů na zřízení pohotovostních útvarů VB.¹⁶ Současně byly v této době, s předkládanými návrhy na zřízení pohotovostních útvarů VB, zkoumány možnosti stavebně-ubytovací. V informaci předložené 6. srpna 1969 odborem pro hospodářské řízení MV ČSSR ministru vnitra ČSSR bylo

11 Tamtéž.

12 Pohotovostní útvary SNB byly tvořeny příslušníky SNB a jejich počty doplňovány nábořem mezi branci ČSLA.

13 AMV Kanice, f. H 2–1, II. díl, kart. č. 8, i. č. 26.

14 AMV Kanice, f. H 2–1, II. díl, kart. č. 8, i. č. 26.

15 AMV Kanice, f. A 2/3, i. č. 191.

16 AMV Kanice, f. H 2–1, II. díl, kart. č. 8, i. č. 26.

konstatováno, že zajistit ubytování pohotovostního útvaru o počtu 1 600 mužů (ve stávajících ubytovacích fondech MV na území hlavního města Prahy ani v jeho nejbližším okolí) nelze a jedinou možností je výstavba nového areálu. Útvar hlavního architekta města Prahy vytipoval pro tento účel staveniště v Praze 9 o rozloze cca 5 ha, kde bylo možno řešit definitivní výstavbu kasárenského areálu a eventuelně i dočasné provizorium na dobu deseti roků.¹⁷ 31. října 1969 ministr vnitra ČSR svým rozhodnutím schválil výstavbu pro ubytování pohotovostního útvaru VB ČSR v Praze 9-Hrdlořežích s předpokládaným stavebním nákladem ve výši 88 milionů Kčs. Stavba byla zařazena do výhledového plánu investic MV ČSR a pravděpodobně zahájení bylo naplánováno na rok 1970.¹⁸

20. října 1969 předložil náčelník bezpečnostního odboru VB MV ČSR pplk. JUDr. Josef Poláček do kolegia ministra vnitra ČSR konečný návrh zásad pro výstavbu a činnost pohotovostního útvaru VB v ČSR.¹⁹ Návrh byl vypracován v součinnosti s hospodářskou správou MV ČSR, správou spojení MV ČSR, personální a organizační správou MV ČSR a Hlavním velitelstvím VB a podrobně rozpracovával otázky týkající se účelu zřízení pohotovostního útvaru VB ČSR, početního stavu včetně velitelské sestavy, podmínek k náboru a zařazování branců do služeb VB,²⁰ jejich ubytování a stravování. Dále byla v tomto návrhu řešena otázka podřízenosti pohotovostních útvarů a jejich vnitřní organizační struktury, materiálně-technického vybavení, hospodářského zabezpečení, organizace a systému spojení, bojové a tělesné přípravy, zdravotnického zabezpečení, školského systému i kulturního využití. Zároveň bylo řečeno, že pohotovostní útvary VB začnou plnit úkoly k 1. 9. 1970 se stavem 400 příslušníků, k 1. 4. 1971 se stavem 800 příslušníků a k 1. 9. 1971 bude dosaženo plánovaného počtu, tj. 1 200 příslušníků.²¹ Koncem roku 1969 byla zřízena poddůstojnická škola, ve které byl vycvičen potřebný počet poddůstojníků – velitelů družstev pro první běh výcviku vojáků vyčleněných pro pohotovostní útvary VB.²² Dnem 1. prosince 1969 byl ustanoven do funkce náčelníka štábu pohotovostního útvaru VB pplk. Jaroslav Veishaipl. O dva roky později byl povýšen do hodnosti plukovníka a dnem 1. prosince 1971 byl ustanoven do funkce velitele Pohotovostního pluku VB ČSR.²³

Ze všech těchto jednání, diskusí, předkládaných a připomínkovaných návrhů vzešla v první čtvrtině roku 1970 konečná podoba zásad, podle nichž měly být zřizovány

17 AMV Kanice, f. A 2/3, i. č. 2417.

18 AMV Kanice, f. H 2–1, II. díl, kart. č. 8, i. č. 26.

19 AMV Kanice, f. H–4, kart. č. 1, i. č. 3.

20 Než byla schválena definitivní směrnice pro výběr a nábor branců do pohotovostních útvarů VB, probíhala ve 2. polovině roku 1969 čilá korespondence mezi personálním a organizačním odborem MV ČSSR a generálním štábem ČSLA. Viz AMV Kanice, f. A 26, i. č. 20, a f. H 2–1, II. díl, kart. č. 8, i. č. 26.

21 AMV Kanice, f. H–4, kart. č. 1, i. č. 3.

22 AMV Kanice, f. A 2, i. č. 283.

23 V roce 1969 měl za sebou pplk. Veishaipl (nar. v roce 1926) skoro třicetiletý služební poměr u MV (AMV Kanice, PS).

pohotovostní útvary VB na území obou republik. Tyto zásady byly součástí nařízení ministra vnitra ČSSR č. 10 ze dne 10. března 1970, jímž se vydávají jednotné pokyny pro zřizování pohotovostních útvarů Veřejné bezpečnosti ve smyslu usnesení vlády ČSSR č. 180 ze dne 23. července 1969.²⁴ Aby byl zabezpečen jednotný postup při zřizování a výstavbě pohotovostních útvarů VB, jejich organizace, úkolů a materiálně-technického zabezpečení, staly se součástí tohoto nařízení ještě tři přílohy:

1. Zásady pro výstavbu pohotovostních útvarů Veřejné bezpečnosti,
2. Pokyny pro výběr branců k pohotovostním útvarům Veřejné bezpečnosti,
3. Pokyny pro zabezpečení spojení u pohotovostních útvarů Veřejné bezpečnosti.

V obecném ustanovení zásad pro výstavbu pohotovostních útvarů Veřejné bezpečnosti bylo explicitně řečeno, že se zřizuje pohotovostní útvar VB pro ČSR a pohotovostní útvar VB pro SSR k posílení akceschopnosti Veřejné bezpečnosti a že tyto útvary budou plnit tři základní úkoly:

1. vytvářet stálou pohotovost příslušníků a technických prostředků ke zvládnutí mimořádných událostí, demonstrací a porušování veřejného pořádku velkými skupinami osob;
2. posilovat výkon bezpečnostní služby ve velkých městech a při velkém shromáždění osob;
3. plnit funkci odborné nástupní školy VB pro příslušníky zařazené u pohotovostních útvarů.²⁵

Pohotovostní útvary VB měly zahájit svou činnost k 1. 9. 1970 a být postupně doplňovány tak, aby dosáhly k 1. 9. 1971 plánovaného počtu.²⁶ K pohotovostním útvarům VB měli být zařazováni jen předem vybraní branci, kteří se dohodou zaváží po ukončení náhradní vojenské služby vstoupit do služebního poměru příslušníka VB a vykonávat po dobu 19 měsíců službu u pohotovostního útvaru VB a potom ještě další tři roky u výkonných součástí Veřejné bezpečnosti.²⁷ Na výše podrobně popsané nařízení federálního ministra č. 10 z roku 1970 navazovaly postupně vydávané rozkazy českého ministra vnitra: především RMV ČSR č. 37 ze dne 28. května 1970 o zřízení pohotovostního útvaru Veřejné bezpečnosti pro ČSR ke dni 1. června 1970 a o jeho podřízení hlavnímu veliteli VB ČSR, zároveň jím byly vydány tabulky plánovaných počtů s platností od 1. června 1970,²⁸ dále později vydaný RMV ČSR č. 50 ze dne

24 Nařízení vyšlo ve *Věstníku MV ČSSR*, ročník 1970, částka 8 (AMV Kanice, f. RV, kart. č. 4, i. č. 76).

25 Bylo určeno, že výukový proces u pohotovostních útvarů bude probíhat podle osnov pro základní odborné školy VB a bude rozložen pro zařazeného příslušníka do třech stupňů: v průběhu prvního stupně skládají příslušníci dílčí zkoušku ze znalosti práv a předpisů o zákrocích, o používání mírnějších prostředků a o použití zbraně, ve druhém a třetím stupni výuky má být prohlubována teoretická a praktická příprava pro budoucí zařazení příslušníka do výkonných součástí VB (viz pozn. č. 24, oddíl III, článek 16–18).

26 Pohotovostní útvar VB pro ČSR: 1 200 příslušníků Pohotovostního útvaru a 400 příslušníků VB stálého stavu zařazených ve štábních a pomocných útvech a Pohotovostní útvar VB pro SSR: 600 příslušníků Pohotovostního útvaru a 200 příslušníků VB stálého stavu (tamtéž, oddíl II., článek 3).

27 Tamtéž, oddíl II., článek 10.

28 AMV Kanice, f. RV, kart. č. 2, i. č. 23.

1. září 1970, kterým byl vydán *Prozatímní statut Pohotovostního útvaru*,²⁹ a RMV ČSR č. 51 ze dne 1. září 1970, kterým byl vydán *Řád vnitřní služby u Pohotovostního útvaru VB*.³⁰

Podle *Prozatímního statutu* vydaného RMV ČSR č. 50 v roce 1970 organizace PÚ VB vypadala takto:

V čele PÚ VB je velitel, který se svými zástupci a štábem řídí veškerou činnost útvaru.

Vnitřně je PÚ VB členěn na:

- a) velitelství
 - velitel PÚ VB
 - zástupce velitele pro věci politické
 - zástupce velitele pro výuku
 - zástupce velitele pro týl
 - zástupce velitele pro věci technické
 - náčelník štábu
- b) výkonné jednotky
 - samostatný oddíl obrněných transportérů
 - samostatné roty (které se člení na čety a družstva)
 - samostatné čety (které se člení na družstva)
 - samostatná družstva
- c) školský útvar
- d) útvary služeb
- e) pomocné služby.

V čele výkonných jednotek stojí velitelé, kteří jsou podřízeni přímo veliteli PÚ VB a ve vymezeném rozsahu jeho zástupcům a náčelníku štábu. Školský útvar a útvary služeb jsou ve dvojí podřízenosti: jednak podléhají veliteli PÚ VB po stránce velitelské a jednak jsou po metodické stránce řízeny odbornými součástmi MV ČSR.

Velitel PÚ je podřízen přímo hlavnímu veliteli VB a je jmenován a odvoláván na návrh hlavního velitele VB ministrem vnitra ČSR.

Usnesení vlády č. 180 z roku 1969 i prováděcí předpisy MV ČSSR a MV ČSR z následujícího roku počítaly s etapovou výstavbou PÚ VB. Jednotlivé etapy měly navazovat na nástupní termíny branců ČSLA nastupujících do výcvikových praporů CO MV a jejich pozdější zařazování do PÚ VB po skončení zkráceného základního vojenského výcviku.

1. etapa výstavby PÚ VB byla termínována dnem 1. 9. 1970, kdy mělo být po ukončení vojenského výcviku zařazeno k PÚ VB prvních 400 příslušníků, 2. etapa výstavby dnem 1. 3. 1971, kdy mělo být zařazeno k PÚ VB dalších 400 branců (početní stav se tím zvýší na 800), a poslední 3. etapa výstavby byla termínována dnem 1. 9. 1971, kdy k PÚ VB mělo být přiřazeno posledních 400 branců a počet příslušníků tedy

29 AMV Praha, Rozkazy MV ČSR, ročník 1970.

30 AMV Praha (tímto rozkazem ministr vnitra ČSR stanovil s účinností od 1. září platnost *Řádu vnitřní služby ozbrojených sil ČSSR* pro PÚ VB s tím, že ustanovení tohoto řádu neplatí ve věcech výkonu vnitřní služby, které s ohledem na zvláštní povahu služby v PÚ VB jsou upraveny zvláštními předpisy MV ČSR).

dosáhnout konečného plánovaného stavu, tj. 1 200. V praxi mělo být v budoucích obdobích k PÚ VB postupně zařazováno vždy 400 nováčků a současně vyřazováno 400 příslušníků, kteří dokončí výcvik a školení; a ti pak budou přerazováni k výkonu služby na jednotlivé útvary VB.³¹ Této myšlence termínované a etapové výstavby pohotovostního útvaru VB pro Českou republiku byla podřízena taktéž příprava ke splnění úkolů v oblasti organizačního, kádrového, ubytovacího a materiálně-technického vybavení PÚ VB. Pro 1. etapu výstavby PÚ VB byla zajištěna finanční částka cca 23 milionů Kčs.³² Snad největší problém nastal se zajišťováním ubytování. Do zprovoznění objektu projektovaného přímo pro potřeby PÚ VB v Praze-Hrdlořežích bylo nutné zajistit provizorní ubytování pro 1. etapu PÚ VB. Nakonec byl získán v srpnu 1970 objekt ČSLA v Jincích, po stavebních úpravách tam bylo umístěno 400 příslušníků a příslušná část velitelských a štábních útvarů. Objekt byl v době převzetí v takovém stavu, že nemohl naplnit dosavadní představy pro provádění výuky, proto bylo rozhodnuto o dalším provizorním řešení a část 1. etapy PÚ VB byla umístěna v objektu školy MV ve Svatém Janu pod Skalou.³³ Vlastní činnost zahájily oba pohotovostní útvary VB k 1. 9. 1970 s třetinovými stavy.

17. září 1970 se konalo v Jincích slavnostní shromáždění u příležitosti zahájení činnosti PÚ VB spojené s předáním zástavy útvaru. Tento den byl poznamenán tragickou dopravní nehodou služebního vozidla, při níž zahynul pplk. Josef Liška, služebně zařazený jako učitel na škole MV ČSR ve Svatém Janu pod Skalou.³⁴ Když na sklonku roku 1970 předložil náčelník štábu PÚ VB pplk. Jaroslav Veishaipl zprávu hlavnímu veliteli VB ČSR o dosavadní činnosti Pohotovostního útvaru VB ČSR, hodnotil výstavbu PÚ VB v 1. etapě kladně; přes všechny počáteční obtíže se nevyklytly zásadní problémy a nedostatky.³⁵ V 1. etapě nastoupilo k PÚ VB 393 frekventantů. Z celkového počtu 400 funkčních míst pro velitelské a štábní útvary bylo obsazeno celkem 86 funkčních míst. Vyhodnocující zpráva pplk. Veishaipla přiznává, že kádrové obsazení funkcí velitelských a štábních útvarů bylo prováděno s velkými potížemi. V některých případech bylo nutné přistoupit i na provizorní řešení, a i přes všechna přijatá opatření zůstala zatím některá místa neobsazena.³⁶

Již na počátku roku 1971 předložil velitel PÚ VB ČSR pplk. Jaroslav Veishaipl svému přímému nadřízenému hlavnímu veliteli VB a náměstkovi ministra vnitra ČSR návrh na nové organizační uspořádání Pohotovostního útvaru VB ČSR. Předkládaný návrh měl vytvořením nové organizační struktury zabezpečit vyšší bojeschopnost

31 AMV Kanice, f. H 2–1, II. díl, kart. č. 8, i. č. 26.

32 Tamtéž.

33 AMV Kanice, př. č. 1314–1316/84, balík č. 33. – Ministr vnitra ČSR rozkazem č. 44 ze dne 25. července 1969 zřídil dnem 1. září 1969 ve Sv. Janu pod Skalou Střední odbornou školu MV ČSR – směr VB namísto dosavadní Odborné školy MV (AMV Kanice, Rozkazy MV ČSR, ročník 1969).

34 Plně obsazené služební vozidlo havarovalo ve večerních hodinách, když odváželo účastníky oslav z Jincí do Svatého Janu pod Skalou. (AMV Kanice, př. č. 1314–1316/84, balík č. 33).

35 Tamtéž.

36 AMV Kanice, př. č. 1314–1316/84, balík č. 33.

a operativní použitelnost útvaru a vytvořit dokonalejší podmínky k provádění výcviku a výuky. V době vzniku se vycházelo z předpokladu, že útvar bude vystupovat převážně jako celek, a této představě odpovídal dosavadní jak rotní systém organizace, tak i náplň funkcí velitelsko-štábních útvarů. V praxi se však neosvědčila přímá podřízenost zásahových rot veliteli útvaru, který současně řídil i celou soustavu zásahových jednotek.³⁷ Návrh dále předpokládal řešit novou organizační strukturu útvaru – tak, že útvar se bude dělit na tři prapory podle místa dislokace,³⁸ – a nástupních termínů frekventantů. Každý z těchto praporů bude zahrnovat čtyři roty o celkovém počtu 458 příslušníků u 1. praporu a 447 příslušníků u 2. a 3. praporu. Podle tohoto návrhu by se střídání frekventantů provádělo u 1. a 2. praporu po jednom roce, pouze u 3. praporu by nástupní jednotka měla cyklus půlroční. V novém organizačním uspořádání se plánovalo zvýšení počtu důstojnických funkcí na úkor funkcí praporčíků a občanských zaměstnanců. Přesto, že by došlo ke zvýšení platů u některých řídicích funkcí, plánovaný roční náklad na hodnostní a funkční platy by byl nižší téměř o více než půl milionu Kčs, neboť v návrhu se počítalo se snížením funkčního platu frekventantů.³⁹ Vzhledem k navrhovanému uspořádání útvaru žádal pplk. Veishaipl i nový název – Pohotovostní pluk.⁴⁰ Navrhované organizační uspořádání Pohotovostního útvaru Veřejné bezpečnosti ČSR (prapory, roty, čtyři) vstoupilo v platnost během poloviny roku 1971 a v podstatě neměnně zůstalo až do zániku tohoto útvaru v roce 1990.

Náměstek ministra vnitra ČSR a hlavní velitel VB ČSR předložil jako přímý nadřízený velitele PÚ VB ČSR do kolegia ministra ČSR zprávu ze dne 27. října 1971 o dosavadní činnosti PÚ VB ČSR, v níž především zdůraznil to, že etapová výstavba PÚ VB ČSR byla dokončena a útvar plní v plné míře tři základní funkce, které mu byly vymezeny usnesením vlády ČSSR č. 180 z roku 1969 a rozkazy federálního a národního ministra vnitra. Zejména poukázal na dobrou úroveň výuky, která je připravena tak, aby frekventanti v praxi bravurně zvládli jim přidělené úkoly, proto je výuka rozdělena na tři období po šesti měsících:

- v prvním období byla prováděna odborná výuka a bojový výcvik;
- v druhém období vykonávali příslušníci PÚ VB praktický výkon služby (hlídková a dopravní služba v rozsahu 528 hodin a 132 hodin), pokračuje se ve výcviku zámků pořádkových jednotek za použití techniky;
- ve třetím závěrečném období byla dokončována výuka odpovídající obsahu deseti

37 AMV Kanice, př. č. 1314–1316/84, balík č. 29 a f. H 2–1, II. díl, kart. č. 21, i. č. 79.

38 Části PÚ VB ČSR byly v té době rozmístěny na čtyřech místech: 1. v objektu ubytovny SONP Kladno-Dubí, když vypršela nájemní smlouva na tyto objekty SONP Kladno-Dubí k 31. 3. 1972, byla ta část PÚ VB ČSR zde ubytovaná dislokována do objektu MV ČSR Kladno-Dřín; 2. v objektu MV Dolní Břežany; 3. v objektu školy MV Svatý Jan pod Skalou; 4. v objektech ČSLA Jince.

39 AMV Kanice, př. č. 1314–1316/84, balík č. 29.

40 PÚ VB ČSR byl přejmenován na Pohotovostní pluk VB ČSR rozkazem ministra vnitra ČSR č. 24 z roku 1972 (AMV Kanice, f. H 2–1, II. díl, kart. č. 9, i. č. 26).

a půl měsíců základní školy VB; v této době jsou frekventanti současně zálohou ministra vnitra ČSR jako pořádková jednotka v síle jednoho praporu.

Oproti jiným základním školám VB byla výuka u PÚ VB podstatně rozšířena o výuku odborných předmětů, zavedena byla mj. i výuka psychologie, a byl kladen důraz na fyzickou zdatnost a odbornou přípravu v řízení motorových vozidel v rozsahu oprávnění skupiny B, C, D.⁴¹ K 1. 9. 1971 byl zahájen III. běh. Nastoupilo celkem 390 příslušníků a příslušníci I. běhu, kteří nastoupili k 1. 9. 1970, byli vyřazeni k 1. 3. 1972, příslušníci II. běhu, kteří nastoupili k 1. 3. 1971, byli vyřazeni k 1. 9. 1972.⁴² Z vyřazených příslušníků od PP VB se rekrutovaly výkonné posily u složek VB.

K 1. 9. 1972 bylo ve štábu a štábních útvech PP VB obsazeno celkem 348 míst z plánovaného počtu 400. Z 348 obsazených funkčních míst mělo dosažené vysokoškolské vzdělání 17 příslušníků, středoškolské 147 příslušníků a základní vzdělání 184 příslušníků. V průběhu následujících let mělo tedy dojít ještě k obsazení 52 míst na těchto útvarech PP VB.⁴³ V této době výstroj příslušníka PP VB vypadala už tak, jak si ji pamatujeme zejména ze zásahu na Národní třídě v Praze dne 17. listopadu 1989: stejnokroj SNB v barvě olivy, dlouhý plášť, boty vzor 60, opasek, bílá přilba SNB, ochranná maska, ochranné brýle.⁴⁴ Nařízením ministra vnitra ČSSR č. 7 z roku 1972 byl zřízen rezortní odznak pohotovostních útvarů VB a stanoveny podmínky pro jeho udělování a nošení. Podle tohoto nařízení byl odznak přidělován všem příslušníkům SNB zařazeným k pohotovostnímu útvaru VB, kteří byli povinni nosit ho na služebním stejnokroji (po vyřazení od PÚ VB si příslušník odznak ponechá, může jej však nosit jen při slavnostních příležitostech).⁴⁵

Od 1. ledna 1972 do 30. listopadu 1972 proběhlo celkem 30 akcí (ochrana vládních tras, významné oslavy, sportovní a bezpečnostní akce), do kterých byli nasazeni příslušníci PP VB (summa summarum 34 114 příslušníků).⁴⁶ Dne 23. února 1974 o 9. hodině dopolední bylo slavnostně zahájeno otevření nově vybudovaného areálu pro Pohotovostní pluk VB ČSR v Praze-Hrdlořezích. Výstavba areálu byla schválena usnesením předsednictva vlády ČSSR č. 122 ze dne 1971, následně bylo započato s výstavbou. Náklady ke sklonku roku 1972 činily cca 180 milionů Kčs.⁴⁷ Rozkazem ministra vnitra ČSR č. 20 ze dne 30. 12. 1975 přešel Pohotovostní pluk VB ČSR k 1. 1. 1976 do přímé podřízenosti ministra vnitra ČSR. Pouze některé vymezené pravomoci byly přeneseny na náměstka ministra vnitra ČSR.⁴⁸ Dne 2. února 1977 vydal velitel Pohotovostního pluku VB ČSR nařízení k provádění praktického výkonu služby u KS

41 AMV Kanice, f. H 2–1, II. díl, kart. č. 21, i. č. 79.

42 AMV Kanice, f. A 2/3, i. č. 1291.

43 Tamtéž.

44 AMV Kanice, f. H 2–1, II. díl, kart. č. 30, i. č. 143.

45 AMV Kanice, f. A 2/3, i. č. 625.

46 AMV Kanice, př. č. 1314–1316/84, balík č. 33.

47 AMV Kanice, př. č. 1314–1316/84, balík č. 33 a f. H 2–1, II. díl, kart. č. 30, i. č. 146.

48 AMV Kanice, př. č. 1506/85, balík č. 1.

SNB v rámci ČSR, které upravovalo organizaci a způsob provádění praktického výkonu služby frekventantů PP VB ČSR u SVB jednotlivých KS SNB.

Zařazení frekventantů se mělo provádět podle předem zpracovaného a schváleného plánu, a to tak, aby každý byl zařazen po dobu jednoho měsíce v dopravní službě, jeden měsíc ve hlídkové službě a tři měsíce u výkonného příslušníka s územní a objektovou pravomocí.⁴⁹

13. března 1977 zemřel ve věku sedmdesáti let významný český myslitel, univerzitní profesor, „*kníže českých filozofů*“ a chartista prof. Jan Patočka. Vládní garnitura se obávala, aby se jeho pohřeb neproměnil ve velkou demonstraci. Byla proto přijata řada bezpečnostních opatření. Již 15. března 1977 vydal velitel Pohotovostního pluku plk. Jaroslav Veishaupl organizační pokyny k zajištění akce „Pohřeb“. Ve dnech od 15. března (od 22. hodiny) do 16. března (od 7. hodiny) měli být vyčleněni k dispozici MS VB Praha příslušníci PP VB z 3. a 4. praporu v počtu 50–100 spolu s příslušnou výstrojí a výzbrojí.⁵⁰

Ke dni 1. července 1977 byl odvolán z funkce velitele Pohotovostního pluku VB ČSR plk. Jaroslav Veishaupl a vedením pluku byl dočasně pověřen dosavadní 1. zástupce a náčelník štábu plk. Jan Kovařík.⁵¹ V době předání funkce velitele plk. Veishauplem vypadala organizační struktura Pohotovostního pluku VB ČSR takto:

1. velitel Pohotovostního pluku VB ČSR
2. první zástupce velitele Pohotovostního pluku VB ČSR a současně náčelník štábu
3. zástupce velitele Pohotovostního pluku VB ČSR pro politicko-výchovnou práci
4. zástupce velitele Pohotovostního pluku VB ČSR pro výuku
5. zástupce velitele Pohotovostního pluku VB ČSR pro věci technické
6. zástupce velitele Pohotovostního pluku VB ČSR pro týl
7. kádrové oddělení
8. štáb pluku
 - a) skupina obrany
 - b) operační oddělení
 - c) plánovací oddělení
 - d) vnitřní oddělení
 - e) spojovací oddělení
9. politickovýchovné oddělení
10. školské oddělení
 - a) katedra marxismu-leninismu
 - b) katedra odborně-bezpečnostní přípravy
 - c) katedra československého socialistického práva
 - d) katedra tělesné a bojové přípravy

49 AMV Kanice, př. č. 1314–1316/84, balík č. 35.

50 Tamtéž.

51 Jan Kovařík (nar. v roce 1928) byl po dohodě s MNO v roce 1971 propuštěn ze služebního poměru vojáka z povolání a převeden do služebního poměru příslušníka SNB, zároveň byl jmenován do hodnosti podplukovníka a ustanoven náčelníkem štábu PP VB ČSR (AMV Kanice, PS).

- e) předmětová skupina odborněvzdělávacích předmětů
- f) katedra všeobecněvzdělávacích předmětů
- 11. technická služba
 - a) oddělení bojové a operativní techniky
 - b) dopravní oddělení
 - c) autodílny
 - d) dopravní rota
- 12. týlová služba
 - a) intendantní oddělení
 - b) proviantní oddělení
 - c) kuchyň a jídelna
 - d) ubytovací oddělení
 - e) finanční a plánovací oddělení
- 13. zdravotnická služba
- 14. zásahové jednotky
 - a) 1. prapor
 - b) 2. prapor
 - c) 3. prapor
 - d) 4. prapor.

Každý prapor sestával ze tří zásahových rot, přičemž zásahová rota u 1., 2. a 3. praporu se skládala ze čtyř čet, u 4. praporu ze dvou čet. Velitelé praporů byli přímo podřízeni veliteli PP VB ČSR.⁵² Co se týče početních stavů a kádrového obsazení, byl v roce 1977 ve stálém stavu z plánovaného počtu 416 celkem skutečný počet 379, u frekventantů z plánovaného počtu 1 200 bylo ve skutečném stavu celkem 1 179 a mezi občanskými zaměstnanci z plánovaného počtu 113 bylo ve skutečném stavu celkem 100 osob.⁵³ Dočasné pověření plk. Jana Kovaříka výkonem funkce velitele Pohotovostního pluku VB ČSR trvalo od 1. července 1977 do října 1977. Na aktivu služebních funkcionářů PP VB ČSR, který se konal 3. října 1977, byl na ústní rozkaz ministra vnitra ČSR plk. Jan Kovařík zbaven dočasného velení Pohotovostního pluku a do funkce velitele byl dnem 1. října 1977 byl ustanoven pplk. Miroslav Tůma.⁵⁴ 18. října 1977 vydal federální ministr vnitra nařízení č. 32, které obsahovalo směrnice pro činnost SNB při likvidaci tzv. záškodnických, teroristických a jiných nebezpečných ozbrojených skupin.⁵⁵ V odstavci II čl. 4 je řečeno, že likvidaci nepřátelských skupin provádějí mimo určené pořádkové jednotky SNB, které jsou trvale organizovány jako základní taktické mobilní jednotky, také v síle jednoho praporu příslušníci Pohotovostního pluku VB ČSR pro území ČSSR. Organizaci pořádkových jednotek SNB u pohotovostních útvarů VB schvaluje příslušný náměstek národních ministrů vnitra

52 AMV Kanice, př. č. 1314–1316/84, balík č. 35.

53 AMV Kanice, př. č. 1506/85, balík č. 1.

54 Miroslav Tůma byl KR MV ČSSR č. 257 ze dne 30. 9. 1977 propuštěn ze služebního poměru vojáka z povolání, KR MV ČSR č. 454 ze dne 30. 9. 1977 přijat do služebního poměru příslušníka SNB a zároveň jmenován do hodnosti podplukovníka a ustanoven do funkce velitele Pohotovostního pluku VB ČSR; k 1. prosinci 1977 byl povýšen do hodnosti plukovníka, později ukončil studium na Právnické fakultě UK v Praze a získal titul JUDr. (AMV Kanice, PS).

55 AMV Kanice, f. RV, i. č. 83.

a návrh organizace musí obsahovat kromě sil a prostředků i funkční obsazení rozhodujících velitelských funkcí.

V návaznosti na toto nařízení federálního ministra z roku 1977 vydal velitel Pohotovostního pluku VB ČSR rozkaz č. 49 ze dne 24. května 1979, kterým vyjádřil své stanovisko k úkolům a k organizaci pořádkové jednotky PP VB ČSR.⁵⁶ Podle tohoto rozkazu se pořádková jednotka u PP VB ČSR řídí typovými projekty bezpečnostního opatření pro činnost SNB a spolupodílí se:

- v případech pasivního a aktivního únosu letadel,
- při organizování ochrany cizích zastupitelských úřadů,
- při výskytu nepřátelských skupin,
- při výskytu výroby a rozšiřování protizákonných písemností a v případech teroru.

Pořádková jednotka SNB u Pohotovostního pluku VB ČSR je organizována v síle praporu takto:

- velitel praporu,
- štáb velitele praporu,
- tři roty schopné samostatného zásahu.

Velitelem pořádkové jednotky SNB PP VB ČSR je určen velitel toho praporu, který je právě v pohotovosti, a o nasazení pořádkové jednotky PP VB ČSR v době mimo MBO rozhoduje ministr vnitra ČSR nebo jím pověřený náměstek.

Komplexní příprava frekventantů zařazených do pořádkové jednotky PP VB ČSR musí být zahrnuta do učebních plánů a osnov bojové přípravy, vzhledem k tomu, že je kladen především důraz na jejich střeleckou a fyzickou přípravu. Výběr z řad frekventantů musí proběhnout již ve výcvikovém středisku v době náhradní vojenské služby a vyřazení příslušníci z PP VB ČSR budou zařazováni do pořádkových jednotek SNB u krajských správ.

O rok později, 6. června 1980, vydal velitel Pohotovostního pluku VB ČSR v příloze č. 2 ke svému rozkazu č. 49/79 směrnice pro činnost speciální skupiny PP VB ČSR.⁵⁷ Na základě těchto směrnic je speciální skupina PP VB ČSR nasazována k přímému střetu s nepřátelskými skupinami na území ČSR po souhlasu ministra vnitra ČSR, v době MBO (mimořádných bezpečnostních opatření) po souhlasu ministra vnitra ČSSR. Do 30 minut od doby zpohotovění musí být skupina připravena k výjezdu.

Platnost rozkazu velitele Pohotovostního pluku VB ČSR č. 49 z roku 1979 byla zrušena nově vydaným rozkazem velitele Pohotovostního pluku č. 14 ze dne 10. března 1982, kterým byly vydány směrnice pro činnost pořádkové jednotky PP VB ČSR a speciální skupiny PP VB ČSR k likvidaci tzv. nepřátelských skupin.⁵⁸ V roce 1978, v souvislosti s blížícím se 10. výročím invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa, byla přijata rozkazem velitele PP VB ČSR č. 73 ze dne 11. srpna

56 AMV Kanice, př. č. 1748/88, balík č. 3.

57 AMV Kanice, př. č. 1748/88, balík č. 3.

58 Tamtéž.

1978 mimořádná bezpečnostní opatření, podle nichž byl PP VB ČSR v době mimořádných bezpečnostních opatření přeřazen do zálohy ministra vnitra ČSSR. V době od 19. srpna do 22. srpna 1978 byl vyčleněn jeden prapor PP VB ČSR k potřebě federálního ministerstva vnitra, který měl být okamžitě připraven k přesunu, a případnému zákroku, do velkých měst na území Československa. Ve dnech 18. až 22. ledna 1978 bylo vyčleněno z PP VB ČSR k posílení výkonu služby pro Městskou správu VB Praha celkem 200 příslušníků a zároveň obrněné transportéry, které v těchto dnech projížděly Prahou.⁵⁹

Dne 3. září 1979 rozkazem č. 74 vydal velitel Pohotovostního pluku VB ČSR pokyny k úpravě adresy a k bližšímu označení pracovišť PP VB ČSR.⁶⁰ Pohotovostnímu pluku VB ČSR nadále zůstala přidělená spisová značka PP, ale od vydání tohoto rozkazu se nadále v číslech jednacích neměla psát doposud užívaná zkratka VB; číslo jednací získalo následující podobu: PP, pomlčka, číslo jednací, za lomítkem bližší označení pracoviště, pomlčka, rok vzniku písemnosti. Označení jednotlivých pracovišť Pohotovostního pluku VB ČSR ve spisové značce bylo následující:

- písemnosti velitele PP VB ČSR / 01
- písemnosti I. zástupce velitele pluku – náčelníka štábu / 02 -
- písemnosti ZVP pro politicko-výchovnou práci / PVO -
- písemnosti ZVP pro výuku / Sk -
- písemnosti ZVP pro věci technické / T -
- písemnosti ZVP pro týl / H -
- písemnosti operačního oddělení / O -
- písemnosti skupiny obrany / ZU -
- písemnosti vnitřního oddělení / SV -
- písemnosti spojovacího oddělení / S -
- písemnosti kádrového oddělení / K -
- písemnosti zdravotního oddělení / Zdr -
- písemnosti oddělení stížností a oznámení občanů / St -
- písemnosti dopravního oddělení / TD -
- písemnosti dopravní roty / TR -
- písemnosti oddělení bojové a operativní techniky / TZ -
- písemnosti finančního a plánovacího oddělení / HF -
- písemnosti proviantního oddělení / HP -
- písemnosti intendantského oddělení / HI -
- písemnosti ubytovacího oddělení / HU -
- písemnosti 1. praporu / 1 -
- písemnosti 2. praporu / 2 -
- písemnosti 3. praporu / 3 -
- písemnosti Rady klubu / W -
- písemnosti poradní komise / PK -
- písemnosti úrazové komise / UK -
- písemnosti náhradové komise / NK -

59 AMV Kanice, př. 1314–1316/84, balík č. 29.

60 AMV Kanice, př. č. 1506/85, balík č. 3.

Adresa pro služební i soukromý poštovní styk v plném znění nesla označení pro místo určení Praha 91, PS 3, přičemž označení pro 1. prapor bylo v PS 3 za lomítkem U, pro 2. prapor písmeno V a pro 3. prapor písmeno X.

V této době vypadala organizační struktura Pohotovostního pluku VB ČSR následovně.

Veliteli Pohotovostního pluku byli přímo podřízeni jeho zástupci:

1. zástupce VPP a náčelník štábu, jemu byla podřízena
 - skupina obrany
 - operační oddělení
 - plánovací oddělení
 - vnitřní oddělení
 - spojovací oddělení
2. zástupce VPP pro politickovýchovnou práci, jemu bylo podřízeno
 - oddělení politickovýchovné práce
 - plukovní výbor SSM
3. zástupce VPP pro výuku, jemu bylo podřízeno
 - školské oddělení
 - katedra marxismu-leninismu
 - katedra odborné bezpečnostní přípravy
 - katedra československého socialistického práva
 - katedra bojové a tělesné přípravy
 - katedra všeobecněvzdělávacích předmětů
4. zástupce VPP pro věci technické, jemu podléhalo
 - oddělení bojové a operativní techniky
 - dopravní oddělení
 - dopravní rota (1., 2. a 3. četa)
5. zástupce VPP pro týl, jemu bylo podřízeno
 - intendantní oddělení
 - proviantní oddělení
 - ubytovací oddělení
 - finanční a plánovací oddělení

Dále veliteli PP VB ČSR podléhalo kádrové oddělení a zdravotnická služba a v jeho přímé podřízenosti byli taktéž velitelé 1., 2. a 3. praporu. Každý prapor měl tři zá-
sahové roty a zásahová rota čtyři čty. ⁶¹ Třídní a věková struktura všech příslušníků
PP VB ČSR vypadala k 31. prosinci 1980 následovně: z dělnických a rolnických rodin
pocházelo celkem 278 příslušníků, tj. 71 %, a co se týče věkové struktury příslušníků
PP VB ČSR, procentuálně nejvyšší počet se týkal příslušníků ve věku 26–30 let

61 AMV Kanice, př. č. 1506/85, balík č. 1.

(28,2 %) a procentuálně nejmenší počet se týkal příslušníků ve věkové kategorii 46–50 let (4,3 %).⁶²

Při jednání se svými nadřízenými dne 26. února 1981 pracovní a zdravotně vyčerpaný dosavadní velitel Pohotovostního pluku VB ČSR plk. JUDr. Miroslav Tůma emočně selhal a byl posléze ústním rozkazem ministra vnitra ČSR odvolán ke dni 20. března 1981 z funkce velitele Pohotovostního pluku VB ČSR. K témuž dni byl dočasně pověřen výkonem této funkce dosavadní 1. zástupce PP VB ČSR a náčelník štábu plk. Jan Kovařík.⁶³ Rozkazem velitele Pohotovostního pluku č. 92 ze dne 1. září 1982 byl vydán *Organizační řád* PP VB ČSR.⁶⁴ Organizační struktura PP VB ČSR vypadala takto:

1. velitel Pohotovostního pluku VB ČSR
2. první zástupce velitele PP VB ČSR a náčelník štábu
3. zástupce velitele PP VB ČSR pro politickovýchovnou práci
4. zástupce velitele PP VB ČSR pro výuku
5. zástupce velitele PP VB ČSR pro věci technické
6. zástupce velitele PP VB ČSR pro týl
7. kádrové oddělení
8. štáb pluku
 - a) skupina obrany
 - b) operačně-plánovací oddělení
 - c) vnitřní oddělení
 - d) spojovací oddělení
9. politickovýchovné oddělení
10. školské oddělení
 - a) katedra marxismu-leninismu
 - b) katedra odborně-bezpečnostní přípravy
 - c) katedra československého socialistického práva
 - d) katedra bojové a tělesné přípravy
 - e) katedra všeobecněvzdělávacích předmětů
11. technické služby
 - a) oddělení bojové a operativní techniky
 - b) dopravní oddělení
 - autodílny
 - c) dopravní rota
12. týlové služby
 - a) intendantní oddělení
 - b) proviantní oddělení
 - kuchyň a jídelna
 - c) ubytovací oddělení
 - d) finanční a plánovací oddělení

62 AMV Kanice, př. č. 1748/88, balík č. 3.

63 AMV Kanice, př. č. 2025–2052/91, balík č. 8.

64 AMV Kanice, př. č. 2025–2052/91, balík č. 9.

13. zdravotnická služba
 - a) ambulantní a lůžková část
 - b) stomatologická část
14. zásahové jednotky
 - a) 1. prapor
 - b) 2. prapor
 - c) 3. prapor

Velitel PP VB ČSR byl přímo podřízen ministru vnitra ČSR, v době mimořádného ohrožení klidu a veřejného pořádku federálnímu ministru vnitra. Velitel PP VB ČSR řídil činnost svých zástupců, náčelníka kádrového oddělení, hlavního lékaře a velitelů praporů, zastupoval PP VB ČSR navenek.

Stálým poradním orgánem velitele PP VB ČSR je štáb velitele, zvláštní komise, výběrová komise, pedagogická rada, komise pro posuzování náhrad škod, úrazová komise, komise vynálezecko-zlepšovatele hnutí, racionalizační komise, bytová komise, patronátní komise, rekreační komise, komise bezpečnosti práce a Rada klubu.

Pohotovostní pluk VB ČSR při zabezpečování úkolů spadajících do společné působnosti ČSSR a ČSR nebo při zajišťování úkolů spadajících do výlučné působnosti federálního ministerstva vnitra v oblasti vnitřního pořádku a bezpečnosti měl v této oblasti spolupracovat s příslušnými útvary federálního ministerstva vnitra.

KR MV ČSR č. 592 ze dne 28. prosince 1983 byl plk. Jan Kovařík ke dni 31. 12. 1983 přeřazen do zálohy pro věkově starší příslušníky a ke dni 1. března 1984 byl jmenován do funkce velitele Pohotovostního pluku mjr. JUDr. Břetislav Zdráhala.⁶⁵ V této době bylo ve stálém stavu 393 příslušníků z plánovaného počtu 400, z plánovaného počtu 1 200 frekventantů 1 158 osob a z plánovaného stavu 110 občanských zaměstnanců celkem 101.⁶⁶ Ve 2. polovině 80. let zpracovala operační kancelář Hlavního velitelství VB ČSR podrobné materiály na základě analýz všech operací provedených v letech 1980–82 orgány Veřejné bezpečnosti. Vypracovaný rozbor měl sloužit k zdokonalení strategie a taktiky, k výběru použití adekvátní techniky a i k určité předvídatelnosti zákonitosti v chování sročeného davu při zásahu „v organizovaných antisocialistických ilegálních pouličních událostech jako formě veřejného pořádku cestou malých pohyblivých agresivních skupin mladých útočníků a velmi mladých lidí“.⁶⁷ Tyto materiály zaslané Pohotovostnímu pluku VB ČSR sloužily jako učební pomůcka na katedře bojové a technické přípravy.

Až do poloviny roku 1988 Pohotovostní pluk VB ČSR plnil v tichosti a v podstatě bez problémů ony tři základní úkoly dané mu při jeho vzniku, to znamená:

- a) vytvářet stálou pohotovost příslušníků a technických prostředků ke zvládnutí

65 V době, kdy byl Břetislav Zdráhala (nar. v roce 1943) ustaven do funkce velitele PP VB ČSR, byl ve služebním poměru u MV celkem 20 let (AMV Kanice, PS).

66 AMV Kanice, př. č. 2025–2052/91, balík č. 1.

67 AMV Kanice, př. č. 2676/95, balík č. 1.

mimořádných událostí, demonstrací a porušování veřejného pořádku velkými skupinami lidí;

b) posilovat výkon bezpečnostní služby VB ve velkých městech při velkých soustředěních obyvatelstva;

c) plnit funkci odborné nástupní školy pro příslušníky zařazené u PP VB.

Frekventanti přijatí k PP VB ČSR s maturitním vzděláním byli vyřazováni po 19 měsících a frekventanti se základním vzděláním po 23 měsících. Délka pobytu u PP VB ČSR se započítávala do délky základní vojenské služby.

V prvních letech své existence plnil Pohotovostní pluk VB ČSR úlohu základní školy SNB, od roku 1974 též úkoly střední odborné školy ukončené maturitní zkouškou. Tímto způsobem bylo připraveno pro praktický výkon služby celkem přes 13 000 příslušníků, z toho více než 6 000 jich získalo úplné střední vzdělání.⁶⁸ Hlavním posláním Pohotovostního pluku VB ČSR byla výchova a příprava mladých příslušníků pro přímý výkon služby u Veřejné bezpečnosti. Kromě tohoto úkolu byl Pohotovostní pluk VB ČSR využíván zejména k posílení výkonu služby na územních útvarech SNB při konání významných společenských, kulturních a sportovních akcí.

Negativní obraz Pohotovostního pluku VB ČSR se začal ve veřejnosti vytvářet zhruba od poloviny roku 1988, kdy byli příslušníci PP VB ČSR povolováni k posilování bezpečnostních opatření na území hlavního města Prahy.⁶⁹ V roce 1988 vyčleňoval Pohotovostní pluk VB ČSR příslušníky k posílení bezpečnostních opatření pro potřebu Správy hlavního města Prahy a Středočeského kraje na základě rozkazu ministra vnitra ČSR č. 15/87. Nad rámec tohoto rozkazu poskytl Pohotovostní pluk VB ČSR v době od 1. ledna do 23. listopadu 1988 své síly a prostředky celkem 14x. Nejvíce bylo vyčleněno příslušníků Pohotovostního pluku VB ČSR v době MBO ve dnech 19. – 22. srpna 1988 – 20. výročí invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa (celkem 606 příslušníků a v celkovém počtu 9 487 hodin), dále pak v době 27. až 31. října 1988 (celkem 700 příslušníků, 14 366 hodin) a při anežské pouti v Praze ve dnech 5. až 7. března (celkem 410 příslušníků a 4 912 hodin).⁷⁰ Z obav z projevů stále více rostoucí nespokojenosti s vládnoucí mocí nařídil 1. náměstek ministra vnitra ČSR veliteli Pohotovostního pluku VB ČSR pravidelně kontrolovat připravenost a procvičenost pořádkových jednotek PP VB ČSR. O situaci měl být nadřízený orgán velitelem PP VB ČSR pravidelně informován.

Velitel PP VB ČSR nařídil provést v měsíci březnu 1989 pravidelné pololetní secvičné u 1. a 2. praporu, v dubnu pak secvičné obou praporů jako celku a poté provést opakovací secvičné všech tří praporů. Při těchto akcích byly nacvičovány různé varianty zásahu: jednak s použitím vodních děl a obrněných transportérů, jednak bez

68 AMV Kanice, př. č. 3005–3007/00, balík č. 17.

69 Zásahy PP VB ČSR formálně umožnila vyhláška Národního výboru města Prahy č. 6 z 20. 10. 1988, která zakazovala konat veřejná shromáždění s výjimkou oficiálních shromáždění pořádaných orgány Národní fronty a organizacemi v ní sdruženými v tzv. Pražské památkové rezervaci, která zahrnovala zejména Václavské a Staroměstské náměstí (AMV Kanice, př. č. 3005–3007/00, balík č. 17).

70 AMV Kanice, př. č. 2025–2052/91, balík č. 8.

těchto prostředků, jednak i kombinované. Z taktického hlediska byly nacvičovány klasické vytlačovací varianty, pak varianta „RUKÁV“ (obklíčení a vytlačení demonstrantů do přílehlých prostor) a varianta „VAJÍČKO“ (obklíčení demonstrantů na místě a jejich postupné předvádění).⁷¹

Rozkazem federálního ministra vnitra č. 9 z roku 1989 byl vyhlášen III. stupeň MBO od 16. hodiny dne 15. srpna 1989 do 8. hodiny ranní dne 23. srpna 1989. Na základě tohoto rozkazu vydal velitel PP VB ČSR rozkaz č. 59/89, kterým uvedl jednotky, štáb, školský útvar a služby PP VB ČSR do pohotovosti.⁷² 21. srpna 1989 se začali scházet demonstranti v horní části Václavského náměstí a pak před budovou bývalého ČKD v dolní části Václavského náměstí u pěší zóny. Před 17. hodinou byla do tohoto prostoru nasazena pořádková jednotka PP VB ČSR. Kolem 16. hodiny byl proveden 2. praporem PP VB ČSR zákrok v prostoru Václavského náměstí, při něm bylo zadrženo celkem 40 osob. Po 20. hodině byla provedena 1. praporem úplná uzávěra Václavského náměstí. Po 22. hodině byla obnovena v místě zákroku individuální a hromadná doprava. Ve své zprávě ze dne 29. srpna 1989, zaslané českému ministru vnitra, hodnotil velitel PP VB ČSR zákrok jednotek PP VB ČSR proti demonstrantům dne 21. srpna 1989 pozitivně a konstatoval, že „*byl proveden organizovaně pod jednotným velením, byl rychlý, dynamický a důrazný, avšak na korektní profesionální úrovni, nebylo použito žádných posilových technických prostředků.*“⁷³

Rozkazem ministra vnitra ČSR č. 14 ze dne 4. října 1989 byl vyhlášen III. stupeň MBO na období od 8. hodiny dne 25. října 1989 do 8. hodiny dne 30. října 1989. Rozkazem velitele PP VB ČSR byly uvedeny do 100% pohotovosti jednotky, dopravní rota a další součásti PP VB ČSR. V odpoledních hodinách dne 28. října 1989 ve vzdálenějším prostoru od Václavského náměstí zaujaly stanoviště 1. a 3. prapor a 1. prapor PP VB ČSR byl uveden do stavu bojové pohotovosti. Kolem 15. hodiny bylo rozhodnuto o provedení uzávěry celého Václavského náměstí 3. praporem. Demonstranti se postupně přesouvali z Václavského náměstí do přílehlých ulic, 3. prapor nadále zajišťoval prostor Václavského náměstí, 1. a 2. prapor byly podle potřeby operativně přesunovány do okolních ulic. Po 21. hodině byla činnost PP VB ČSR ukončena a jednotky se vrátily na základnu.⁷⁴

Zásahu proti studentům dne 17. listopadu 1989 v Praze se zúčastnily tři prapory PP VB ČSR. Zásah trval zhruba šest hodin. Pokyn k návratu na základnu byl vydán postupně nejprve ve 21.45 hodin 2. praporu, ve 22.10 hodin 3. praporu a ve 22.15 hodin 1. praporu.⁷⁵ Jakkoliv se předchozí zásahy PP VB ČSR obešly bez velkého násilí, 17. listopadu 1989 se zákrok PP VB ČSR proti demonstrujícím studentům vy-

71 AMV Kanice, př. č. 2676/95, balík č. 1.

72 AMV Kanice, př. č. 2676/95, balík č. 2.

73 AMV Kanice, př. č. 2676/95, balík č. 2.

74 AMV Kanice, př. č. 2676/95, balík č. 1.

75 Tamtéž.

stupňoval do neurvalé brutality. Skandující dav označil PP VB ČSR za „*Jakešovo gestapo*“⁷⁶ a veřejné mínění nejenže odsoudilo samotný zákrok, ale v pozdějších dnech, kdy se politická situace vyjasnila, přímo zpochybnilo samotnou existenci PP VB ČSR.

Aby dala patinu jakési právní zákonnosti zásahu PP VB ČSR dne 17. listopadu 1989, začala Vojenská obvodová prokuratura v Praze s přešetřováním zákroku 17. listopadu 1989 a dne 5. prosince 1989 se obrátila dopisem na velitele PP VB ČSR s tím, aby byli jednotlivě vyslechnuti všichni zakročující příslušníci PP VB ČSR, kteří tvořili uzávěru na Národní třídě před křižovatkou Spálená ulice – Pernštýn „*vzhledem k do-savadní důkazní situaci a mimořádné povaze věci*“.⁷⁷ Avšak ani tento v té době již zoufalý krok Vojenské obvodové prokuratury další existenci PP VB ČSR nemohl zachránit. Po 24. listopadu 1989 byly dny PP VB ČSR sečteny.

Usnesení vlády ČSR č. 3 ze dne 10. ledna 1990 rozhodlo o zrušení PP VB ČSR a zřízení odborné nástupní školy VB pro ČSR.⁷⁸ Usnesení vlády Československé socialistické republiky č. 128 ze dne 26. února 1990 odsouhlasilo zrušení pohotovostních útvarů Veřejné bezpečnosti v České i Slovenské socialistické republice a zřízení odborných nástupních škol Veřejné bezpečnosti národními ministry vnitra.⁷⁹ Odborná nástupní škola VB pro ČSR byla zřízena 1. března rozkazem ministra vnitra ČSR č. 10 ze dne 27. února 1990.⁸⁰ Stávající technické prostředky, kterými disponoval PP VB ČSR, měly být převedeny jednak do správy ČSLA a jednak požárních sborů.

Poslední velitel Pohotovostního pluku, za něhož probíhaly zákroky proti demonstrantům od 2. poloviny roku 1988 a zejména brutální zákrok proti demonstrujícím studentům dne 17. listopadu 1989, v roce 1990 tvrdil, že pouze plnil rozkazy nadřízených orgánů a s řešením politické situace zákroky svých podřízených „*vnitřně nesouhlasil*“.⁸¹ Přesto však že žil už od roku 1988, eufemisticky řečeno, ve vnitřní rozpolcenosti, dokázal řídit Pohotovostní pluk VB ČSR a posílat jeho příslušníky k takovým zákrokům, o nichž musel vědět, že se neobejdou bez použití silových prostředků.

Na základě stanoviska občanské komise ze dne 17. května 1990 byl KR MV ČSR č. 418 ze dne 4. června 1990 propuštěn ze služebního poměru.⁸² Nihil novi sub sole. Historie, ta velká učitelka života, nám poskytuje mnoho příkladů z minulosti dávné, ale i velmi blízké, kdy člověk, aby nemusel přiznat své spolupodílnictví na odsouzených činech, se často zaštiťoval tvrzením, že přece on nic špatného nedělal, jen plnil vůli a rozkazy těch druhých.

76 Tamtéž.

77 AMV Kanice, př. č. 2676/95, balík č. 1.

78 AMV Kanice, př. č. 3005–3007/00, balík č. 17.

79 Tamtéž.

80 Tamtéž.

81 AMV Kanice, PS.

82 Tamtéž.

SEZNAM ZKRATEK

CO	Civilní obrana
KR	kádrový rozkaz
KS SNB	krajská správa Sboru národní bezpečnosti
MS	městská správa
MZA	Moravský zemský archiv
PP VB	Pohotovostní pluk Veřejné bezpečnosti
př. č.	přírůstek číslo
PÚ VB	Pohotovostní útvar Veřejné bezpečnosti
RMV	rozkaz ministra vnitra
SVB	Správa Veřejné bezpečnosti

Nealkoholová toxikomanie v letech 1973–1978 na území ČSR (Sonda do práce Veřejné bezpečnosti na poli protidrogové problematiky)

Pavlaína Trenevová

Zneužívání narkotických a psychotropních látek se jako jeden z atributů lidského chování stal součástí naší civilizace a jeho rozšíření je jedním z negativních jevů, které kromě rostoucí agresivity, hrubosti, apatie a otrlosti přineslo nanejvýš protikladné dvacáté století.¹ Socialistický stát obecně existenci abúzu drog z politických a ideologických důvodů popíral, ovšem situaci sledoval a také se snažil ji regulovat.

Předkládaná práce se pokouší na základě pramenů vzniklých z činnosti Ministerstva vnitra České socialistické republiky (MV ČSR) a jeho součástí po linii Veřejné bezpečnosti (VB) naznačit, jak tento postup vypadal v období let 1973–78. Zneužívání drog dosáhlo takové míry, že již nebylo možné jej ignorovat a bezpečnostní orgány začaly soustavněji mapovat situaci a hledat konkrétní způsoby omezování tohoto jevu.

Právně byly negativní účinky drog v mezinárodním měřítku eliminovány již od počátku 20. století, kdy hlavním garantem v této oblasti byla Společnost národů, po 2. světové válce Organizace spojených národů, především Komise pro narkotické látky. Československo na tyto aktivity následně reagovalo svou vnitrostátní legislativou.²

1 STEHLÍK, Jiří: *Budoucnost lidského společenství*, Praha 2000, s. 19–21.

2 Požadavek kontroly drog, zejména opia, morfinu a heroínu, byl projednáván na Šanghaiské konferenci v roce 1909. První tzv. Haagská mezinárodní opiová konvence, sjednána byla v roce 1912, stanovila zásadu mezinárodní spolupráce při kontrole narkotických drog, žádala zákonná opatření na kontrolu výroby a distribuce opia, stanovila, že narkotické drogy (opium, morfium, kokain) se budou užívat pouze k medicínským a zákonným účelům. Československo přistoupilo ke konvenci podepsáním *Versailleské smlouvy*, vyhlášena u nás byla pod č. 159/1922 Sb. Prováděcími předpisy k ní byly zák. č. 28/1923 Sb. a vládní nařízení č. 147/1925 Sb. V roce 1925 byla v Ženevě sjednána *Mezinárodní opiová úmluva*, která zavazovala vlády, aby podávaly stálému výboru roční zprávy o výrobě opia a kokových listů a čtvrtletní zprávy o dovozu a vývozu drog. U nás byla vyhlášena pod č. 147/1927 Sb. a vykonána vyhláškou č. 21/1928 Sb., zákonem č. 135/1928 Sb., vládním nařízením č. 37/1929 Sb. a vyhláškou č. 181/1930 Sb. V roce 1931 došlo opět v Ženevě k sjednání *Úmluvy o omezení výroby a úpravě distribuce omamných látek*, kde byla určena spotřeba drog pro jednotlivé státy. V ČSR byla vyhlášena pod č. 173/1933 Sb. Na základě mezinárodních úmluv byl v Československu vydán tzv. opiový zákon č. 29/1938 Sb., jímž bylo dovršeno předválečné úsilí proti zneužívání omamných prostředků na našem území. Podle opiového zákona byla výroba, zpracování, příprava, rozdělování, obchod, dovoz, průvoz a vývoz látek (rozdělených do 4 skupin) pod úředním dozorem. Při porušení zákona byly přestupky v kompetenci okresních úřadů, přečiny a zločiny byly v kompetenci soudů. – Po 2. světové válce byla v roce 1961 v New Yorku sjednána *Jednotná úmluva o omamných látkách*, která nahradila většinu dosavadních mezinárodních úmluv. Naše republika ji podepsala ještě téhož roku, ratifikována byla v roce 1963 a v platnost vstoupila v roce 1964. Vydána byla jako vyhláška Ministerstva zahraničních věcí pod č. 47/1965 Sb. V roce 1971 ve Vídni byla sjednána *Jednotná úmluva o psychotropních látkách*, jež u nás nabyla účinnosti v roce 1989 a publikována byla jako vyhláška Ministerstva zahraničních věcí č. 62/1989 Sb. *Jednotnou úmluvu* z roku 1961 pozměnil tzv. *Protokol o změnách Jednotné úmluvy o omamných látkách* vyhlášený ve sdělení federálního Ministerstva zahraničních věcí pod č. 458/1991 Sb. Dalším významným dokumentem byla *Úmluva OSN proti nedovolenému obchodu*

V období, jemuž se věnujeme, tvořily právní rámec zejména zákon č. 20/1966 Sb. o péči o zdraví lidu, vládní nařízení č. 56/1967 Sb. o jechech a jiných látkách škodlivých zdraví, vyhláška Ministerstva zdravotnictví a Ministerstva spravedlnosti č. 57/1967 Sb., kterou se provádí nařízení o jechech a jiných látkách škodlivých zdraví, zákon č. 120/1962 Sb. o boji proti alkoholismu, zákon o přečinech č. 150/1969 Sb., zákon o přestupcích č. 60/1960 Sb. a zejména trestní zákon č. 140/1961 Sb. a trestní řád, zák. č. 141/1961 Sb. Tyto právní předpisy však nedávaly dostatečnou možnost postihu a ze strany strážců zákona byly neustále vznášeny požadavky na jejich úpravu a doplnění.

Právní normy obsažené v trestním zákoně umožňovaly totiž postih pouze tzv. klasické toxikomanie,³ tzn. zneužívání klasických drog, které byly uvedeny v seznamu omamných látek ve smyslu § 195 tr. zák. v příloze č. 3 vyhlášky Ministerstva zdravotnictví a Ministerstva spravedlnosti č. 57/1967 Sb.⁴ Pro trestný čin nedovolené výroby a držení omamných prostředků a jedů podle § 187 tr. zák. bylo možno postihnout pachatele, který bez povolení vyrobil, dovezl, vyvezl, jinému opatřil nebo přechovával omamné prostředky nebo jedy. Za zvlášť přitěžující okolnost se považovalo, dopustil-li se pachatel shora uvedeného jednání jako člen organizované skupiny, získal-li takovým činem značný prospěch nebo způsobil-li těžkou újmu na zdraví více osobám nebo smrt. Podle § 188 tr. zák. bylo možno postihnout pachatele, který vyrobil sobě, jinému opatřil nebo přechovával-li předmět způsobilý k nedovolené výrobě omamných prostředků a jedů.

Drogová scéna se však zdaleka neomezovala na tzv. klasické drogy, a naopak v důsledku jejich nedostupnosti byly nahrazovány nejrůznějšími způsoby,⁵ takže byly v ČSR mnohem častěji zneužívány látky v seznamu omamných prostředků neuvedené. Pak bylo nutné hledat další možnosti postihu. V případě, že byla vyrobená látka tak závadná, že by byla nebezpečná lidskému zdraví, bylo možno jednání pachatele kvalifikovat jako trestný čin ohrožení zdraví závadnými potravinami a jinými potřebami podle §§ 193 nebo 194 tr. zák. Jestliže došlo k ublížení na zdraví způsobenému druhou osobou nebo k těžké újmě na zdraví nebo i smrti, byl možný postih podle §§ 223 a 224 tr. zák. Nedovolený dovoz léčiv bylo možno postihnout podle § 124 tr. zák. za předpokladu, že pachatel značnou měrou ohrozil obecný zájem (hospodářský i na zdraví občanů) tím, že porušil zákaz nebo omezení dovozu, vývozu nebo průvozu

s omamnými a psychotropními látkami uzavřená v Vídní v roce 1988 a vyhlášená u nás sdělením Federálního ministerstva zahraničních věcí pod č. 462/1991 Sb. – Viz ŠTÁBLOVÁ, Renata a kol.: *Návykové látky a kriminalita*. Praha 1995, s. 48–51; JURÁKOVÁ, Iveta: *Trestněprávní postih toxikomanů*. Brno 1999, s. 73–77, 175; VANĚČEK, Miloš: *Trestněprávní úprava drogové problematiky*. In: *Bulletin Národní protidrogové centrály*, R. 8, 2002/2, s. 16–19.

3 K problematice trestního postihu viz: *Právní normy upravující trestní postih toxikomanů*, In: *Informační věstník VB*, č. 21/1974, příloha č. 6.

4 Seznamy omamných látek byly vyhlášovány ve Sbírce zákonů. Byly zde rozděleny do třech kategorií podle míry nebezpečí chorobného návyku, psychických změn a rizik zneužití.

5 Vynalézavost osob toužících po drogovém opojení ilustruje případ dvou patnáctiletých dívek, které inhalovaly okenu s dýmem z majoránky a banánových slupek a požívaly algenu a diazepam. Poté zdemolovaly část zařízení v pionýrské klubovně v Chocni. Viz AMV Kanice, přír. č. 1189/82, bal. 2, č. j. VB-02005/HK-3-74, Komplexní vyhodnocení trestné činnosti v oblasti omamných prostředků za rok 1974, fol. 8.

zboží. Často byl aplikován § 132 tr. zák., rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví, převýšila-li škoda 1 500 Kčs. Nedosahovala-li způsobená škoda stanovené výše, bylo možno využít ustanovení § 9 odst. 3 zák. č. 150/1969 o přečinech, a to i v případech, kdy nevznikla vůbec žádná škoda a podezřelý, který zneužil receptu, si léky platil sám. Při zneužívání léků a syntetických či přírodních látek ve skupinách byl k postihu využíván § 217 tr. zák., neboť tak docházelo k ohrožování mravní výchovy mládeže, ke svádění k zahálčivému nebo nemravnému způsobu života se strany organizátorů, byť i mladších 18 let, kteří sváděli jiné osoby mladší 18 let k soustavnému zneužívání toxických látek nebo umožňovali toxikomanii poskytováním léků, bytů aj. Toxikomané byli často postižitelní rovněž podle § 203 tr. zák. pro trestný čin příživnictví, pro přečiny proti pracovní kázní podle § 8 zák. č. 150/1969 Sb., pro vyhýbání se branné povinnosti aj. Vzhledem k tomu, že nealkoholové toxikomanie se dopouštěla především mládež, bylo možno použít i řadu právních norem a vnitřních předpisů souvisejících s ochranou mládeže.⁶

Problematika trestné činnosti související s nedovolenou výrobou a držením omamných prostředků byla zákonem č. 128/1970 Sb. vyčleněna do působnosti Federálního ministerstva vnitra (FMV), výkon jeho působnosti zajišťovala Federální správa VB (FS VB). Ta na základě usnesení předsednictva ÚV KSČ a předsednictva vlády ČSSR ze dne 5. dubna 1973 č. 121⁷ o schválení postupu při řešení problematiky alkoholismu a jiných toxikomanií vydala ve smyslu nařízení ministra vnitra č. 11/1971 dne 6. 8. 1973 „Závazný koordinační pokyn náčelníka FS VB FMV o postupu orgánů Veřejné bezpečnosti při řešení problematiky alkoholismu a jiných toxikomanií“.⁸ Tímto pokynem měl být zajištěn jednotný postup orgánů VB. Připojená „Informace o řešení problematiky alkoholismu a jiných toxikomanií“⁹ mj. uvádí, že opatření se mají orientovat hlavně na oblast výchovy a zdravotní péče, jako např.: zesílení propagandy a prohloubení kulturněvýchovné činnosti v hromadných sdělovacích prostředcích, ve školní výchově a v kulturněvýchovných zařízeních k vytvoření žádoucího celospolečenského klimatu; zlepšení ambulantní a ústavní léčby a zainteresování na ní závodních a obvodních lékařů, vedení podniků a společenských organizací; omezení volného prodeje

6 Zákon o rodině aj., zásadní politickou směrnicí bylo usnesení předsednictva ÚV KSČ ze dne 4. 7. 1973, které stanovilo úkoly všem státním a hospodářským orgánům, institucím a společenským organizacím „v oblasti výchovy mladého pokolení a jeho přípravy pro život a práci v rozvinuté socialistické společnosti“. Vláda ČSR tyto úkoly rozpracovala do usnesení č. 186/1973, FMV vypracovalo „Úkoly resortu MV, Sboru národní bezpečnosti a vojsk MV“. Pro vyšetřovací útvary VB v ČSR byly úkoly přetransformovány do pokynu „Systém práce na úseku kriminality dětí a mladistvých“ uveřejněného ve Sbírce pokynů HV VB č. 4/1973. Dále bylo uplatňováno usnesení vlády ČSR č. 20/1974 o součinnosti orgánů Bezpečnosti, prokuratur a soudů s národními výbory, ostatními státními a společenskými organizacemi při postihu protispoločenské činnosti. Viz AMV Kanice, příř. č. 1655/87, bal. 2, č. j. VV-0440/10-1976, Zpráva o stavu a úrovni vyšetřování trestné činnosti mládeže a páchané na mládeži ve smyslu opatření k usnesení vlády ČSSR č. 287/1974 a vlády ČSR č. 67/1975 v roce 1975, fol. 2–3.

7 Vláda ČSR toto usnesení vzala na vědomí svým usnesením č. 125 z 23. května 1973.

8 AMV Kanice, f. H 2-1, i. č. 245, Postup orgánů VB při řešení problematiky alkoholismu a jiných toxikomanií – připomínkové řízení.

9 Tamtéž.

léků, vyvolávajících chorobnou závislost, a přezkoumání rozsahu preskripce těchto léků; zabezpečení výzkumu příčin a důsledků alkoholismu i jiných toxikomanií, výzkumu prevence a ekonomických, společenských a zdravotních důsledků. Posláním Sboru národní bezpečnosti v této oblasti mělo být především „...*zajišťování ochrany veřejného pořádku a boje proti trestné činnosti*...“. Konkrétněji spočívaly úkoly VB ve zvýšení efektivnosti boje proti nelegální přepravě omamných látek přes území našeho státu z Blízkého východu do západní Evropy a v zavedení systému odhalování latentní kriminality páchané v souvislosti s omamnými látkami.¹⁰

Na základě „*Závazného koordinačního pokynu*...“ a zákona č. 128/1970 Sb. vydala FS VB v roce 1973 „*Metodický pokyn k odhalování trestné činnosti s omamnými prostředky*“.¹¹ Ten se stal, i přes své nedostatky, na příštích 5 let nejvýznamnějším dokumentem pro organizování boje s nealkoholovou toxikomanií na všech úrovních VB.¹²

Federální správa VB FMV byla současně řídicím a výkonným útvarům VB. Výkonnou funkci zajišťovala prostřednictvím stávajících stupňů řízení VB. Odhalování a rozpracování trestné činnosti v souvislosti s nealkoholovou toxikomanií bylo začleněno do úseku hospodářské kriminality, neboť se vycházelo z předpokladu, že těžiště boje proti toxikomanii bude spočívat v odhalování pašování a rozšiřování klasických drog, příp. v rozkrádání farmaceuticky zpracovaných omamných prostředků uvnitř zdravotnických zařízení. V rámci řídicí a koordinační činnosti plnila FS VB tyto úkoly:¹³

- vydávání předpisů upravujících výkon služby,
- organizování a provádění kontroly jednotného výkonu služby v této problematice,
- rozhodování o tom, na kterých útvarech bude prováděno rozpracování konkrétních případů,
- provádění výkonu a operativní činnosti na závažných případech převzatých od územních útvarů k FS VB k vlastnímu rozpracování,
- zodpovědnost za zdokonalování metod a prostředků používaných k odhalování omamných prostředků,
- provádění celostátních rozborů situace na úseku trestné činnosti související s omamnými prostředky za účelem zdokonalování celého systému,

10 Tamtéž, Informace o řešení problematiky alkoholismu a jiných toxikomanií, s. 2, 23, 25.

11 Metodický pokyn k odhalování trestné činnosti s omamnými prostředky, vydalo FMV, FS VB v Praze 1973 (dále Metodický pokyn 1973).

12 Na začátku r. 1974 se pokoušelo Hlavní velitelství VB vydat ve své Sbírce pokynů „Zásady součinnosti služeb VB v boji proti zneužívání a rozšiřování omamných prostředků“, které by doplňovaly Metodický pokyn 1973 vydaný FS VB, zejména v otázce rozdělení kompetencí mezi skupiny hospodářské a obecné kriminality. „Zásady...“ však nebyly vydány, neboť bylo upozorňováno jednak na to, že takový dokument by měla vydat přímo FS VB, a jednak pro přílišnou popisnost a malou instruktivnost materiálu. Viz AMV Kanice, přír. č. 1098/80, bal. 1, č. j. VB-03/HK-3-74, Návrh Sbírky pokynů HV VB ČSR „Zásady součinnosti služeb VB v boji proti zneužívání a rozšiřování omamných prostředků“.

13 Metodický pokyn 1973, s. 9–10.

- uskutečňování součinnosti s jinými složkami a resorty při odhalování trestné činnosti s omamnými prostředky,
- organizování mezinárodní součinnosti v případech zasahujících mimo státní území,
- na základě analýzy situace zpracovávání prognóz dalšího vývoje trestné činnosti související s omamnými prostředky s využitím všech domácích a zahraničních zkušeností a provádění odpovídajících opatření.

Hlavní velitelství VB MV ČSR (a MV SSR) se mělo podílet na řízení a kontrole výkonu u podřízených útvarů VB v rozsahu stanoveném FS VB, zajišťovat rozpracované případy, které přesahují rámec jednoho kraje, zajišťovat další úkoly spojené s centrálním řízením v boji proti trestné činnosti s omamnými prostředky ve smyslu těchto pokynů, spolupracovat s jinými složkami a resorty v rámci územní působnosti.

Hlavní těžiště práce spočívalo na okresních (obvodních) odděleních městských správ a správ VB. Ostatní služby VB, vyšetřovatelé a vyhledavatelé, byli povinni poznatky zjištěné z jiných případů k této trestné činnosti neprodleně předávat pracovníkům z úseku hospodářské kriminality, kteří byli pověřeni řešením této problematiky. Při zjištění poznatků k cizincům, jejichž vstup byl na naše území nežádoucí, měly územní správy VB provést potřebná opatření cestou orgánů pasů a víz.

Na odděleních VB, správách VB a FS VB měla být podle prozatímní směrnice provedení a využívání poznatkových evidencí VB-krim-I-7 vedena evidence rozpracovaných případů souvisejících s omamnými prostředky. Na O VB a FS VB byla dále vedena evidence narkomanů, která měla sloužit ke kontrole a sledování osob, u nichž byla prokázána trvalá závislost na omamných prostředcích nebo návykových lécích. Byla utajena a lustraci v ní prováděl pracovník, který ji vedl, nebo jeho bezprostřední náčelníci. Pracovníci FS VB, HV VB a S VB měli postupovat získané poznatky z objektů, které obhospodařovali, příslušným útvarům VB podle trvalého nebo dlouhodobého přechodného pobytu narkomanů. Hlášení o rozpracování pachatelů trestné činnosti související s omamnými prostředky byly útvary VB povinny zasílat ve smyslu ustanovení VB-krim-I-7 i v těch případech, které nepřesahovaly rámec okresu. Hlášení o zjištěných osobách, u kterých byla prokázána trvalá závislost na omamných prostředcích, měly útvary VB zasílat na kartách pro poznatkovou evidenci v jednom vyhotovení Federální správě VB cestou HV VB MV ČSR.¹⁴

Důležitou roli v boji s toxikomanií představovala schopnost spolupráce bezpečnostních složek mezi sebou navzájem a také s ostatními státními orgány a organizacemi. Toto bylo v Metodickém pokynu 1973 opatřeno následovně. FS VB zajišťovala součinnost s II. správou FMV, Ústřední celní správou ČSSR, společenskými organizacemi na federální úrovni a se zahraničními bezpečnostními sbory. Náčelníci okresních a obvodních oddělení VB, MS VB, S VB zajišťovali spolupráci s příslušnými náčelníky útvarů StB. S celními orgány upravovaly součinnost směrnice a pokyny

14 Tamtéž, s. 10–11.

o spolupráci mezi orgány Veřejné bezpečnosti a Celní správy.¹⁵ Podle zásad dohodnutých mezi MZd a FS VB byli vedoucí zdravotnických zařízení povinni sdělovat orgánům VB skutečnosti, týkající se osob závislých na drogách nebo drogy požívajících i bez jejich souhlasu, jestliže bylo ohroženo jejich zdraví nebo vývoj osobnosti a bylo-li to v zájmu ochrany proti toxikomanii.¹⁶

K zajištění úkolů měli územní náčelníci určit pracovníka skupiny (oddělení, odboru) hospodářské kriminality pro práci na úseku omamných látek a obhospodařování psychiatrických oddělení a léčeben zdravotnických zařízení, který měl udržovat styk s lékaři-psychiatry za účelem výměny poznatků v oblasti omamných prostředků, vyhodnocovat soustředěné poznatky a předkládat je příslušným náčelníkům s návrhem na opatření, získávat ve služebním obvodu přehled o osobách, které požívaly omamné prostředky. Tento přehled měl být využitelný pro operativní činnost a evidence vedené na O VB a FS VB. Dále měl vyčleněný pracovník zajišťovat úkoly týkající se boje s trestnou činností související s omamnými prostředky pro jiné útvary VB, vyžadovat odborné posudky od Kriminalistického ústavu VB FS VB nebo podle §§ 8 a 158 odst. 3 tr. řádu ve zdravotnických zařízeních a měl předkládat návrhy na preventivní opatření.

Federální správa VB měla spolu s republikovými orgány VB poskytovat podklady vrcholným zdravotnickým orgánům obou republik a řešit s nimi celostátní problémy v oblasti nealkoholové toxikomanie spolu s ústavními psychiatrickými léčebnami a výzkumnými ústavy, jichž se tato problematika týká.

Takto byl formulován Metodický pokyn, k jehož ideálu se jednotlivé útvary VB v praxi více či méně blížily. O situaci svědčí komplexní vyhodnocení, zpracovávané od roku 1973. Na republikové úrovni je vypracovával odbor hospodářské kriminality Správy kriminální služby HV VB MV ČSR, později pouze SKS MV ČSR,¹⁷ na vyžádání Federální kriminální ústředny FS VB (FKÚ FS VB). Ta si materiál zajišťovala jako podklad ke svému vlastnímu vyhodnocení trestné činnosti související s nedovolenou výrobou a držením omamných prostředků na území ČSSR, které měla sestavit podle N MV ČSSR č. 11/1971. Podkladem pro zpracování zprávy SKS byla krajská vyhodnocení, sestavovaná odbory hospodářské kriminality správ VB (MS VB Praha).

Zprávy byly sestavovány za celý rok a měly obsahovat přehled o realizovaných případech, případech v rozpracování, ověřených poznatcích, počtu evidovaných narkomanů a spolupráci se zdravotnickými zařízeními. Vztahovaly se na všechny druhy

15 NMV ČSSR č. 11/1972 z 29. 3. 1972; Metodický pokyn náčelníka FS VB č. 1/1972 – uveřejněn v IVVB č. 46–47/1972 z 22. 11. 1972.

16 Věstník MZd ČSR, částka 4–5 z 15. 6. 1972 – Informace č. 12; Zápis z porady zástupců MV ČSSR, MV SSR a MZd SSR ze 16. 3. 1972 v Bratislavě; Zásady dohodnuté na společné poradě projednané a zajištěné na pracovní poradě vedoucích zdravotních pracovníků – ředitelů – MZd SSR.

17 Hlavní velitelství VB MV ČSR bylo zrušeno ke dni 31. 12. 1975 na základě přísně tajného rozkazu ministrů vnitra ČSSR, ČSR a SSR č. 5 ze dne 29. 9. 1975. Citovaným rozkazem byly k 1. 1. 1976 zřízeny u MV ČSR útvary, mezi nimi i Správa kriminální služby. Viz AMV Kanice, Inventář k archivnímu fondu H-2, Hlavní velitelství VB ČSR Praha, 1977, s. 4.

zneužívání omamných prostředků (omamné prostředky, návykové léky, vdechování syntetických prostředků), všechny druhy trestné činnosti (pašování, rozkrádání aj. nelegální odčerpávání ve zdravotnických zařízeních, vloupání do lékáren atd.). Správy VB měly samostatně popsat „...jednotlivé případy a poznatky s následujícími údaji: druh a formy trestné činnosti, základní data pachatelů a rozpracovaných či podezřelých osob, event. následky a škody způsobené trestnou činností, způsob rozpracování, který útvar a služba VB případ zpracovává.“¹⁸ Podklady pro zpracování byly získávány z jednotlivých okresů.

V roce 1973 bylo podle výše uvedeného vyhodnocení¹⁹ nejzávažnější formou, vzhledem k zdravotním následkům i k problematice trestního postihu, vdechování toxických látek, které se šířilo zejména mezi učni odborných učilišť a žáky škol. Velký podíl na rozšíření měla zejména snadná dostupnost, neboť prostředky jako Či-ku-li, Toluen, Okena aj. bylo možno levně zakoupit v maloobchodních prodejnách Drogerie. Nejčastěji bylo „fetování“ zjištěno v Jihomoravském a Severomoravském kraji. Další oblíbenou formou toxikomanie bylo zneužívání návykových léků a látek z nich vyrobených. Mezi zneužívané léky patřily Dexfenmetrazin, Fenmetrazin, Yastil, Dolsin, Triphenidyl, analgetika Alnagon, Algena, ojediněle Papaverin, Psychoton, Veralgin aj. Byly běžně dostupné v lékárnách na lékařský předpis nebo i bez něj. Na míru společenské nebezpečnosti pouhého požívání těchto léků a nutnost řešení byly však rozporné názory, a to i v lékařských kruzích.²⁰ Se získáváním léků pak často souvisela trestná činnost vloupání do lékáren a zdravotnických zařízení (ordinace, nemocnice, sklady léčiv), machinace s lékařskými předpisy, rozkrádání, spekulace aj. Množství případů klasické toxikomanie bylo hodnoceno jako „zanedbatelné“ a bezpečnostní orgány se soustředily spíše na podchyčení pašování drog, zejména z oblastí Středního východu do západních států.²¹

S toxikomanií se setkávaly vojenské obvodní komise a stále se zvyšoval počet branců neodvedených z důvodu, že se pod vlivem omamných prostředků pokusili o sebevraždu, byli v ústavním léčení aj. Při jednání pracovníků OHK SKS s pracovníky psychiatrického oddělení Ústřední vojenské nemocnice v Praze-Střešovicích bylo zjištěno zneužívání omamných látek mezi příslušníky základní vojenské služby a i vojenští psychiatři zatím stáli před problémem, jak věc řešit. Problémem bylo i zneužívání

18 AMV Kanice, přír. č. 1298/84, bal. 1, č. j. VB-03/HK-3-74, Komplexní vyhodnocení trestné činnosti v oblasti omamných prostředků za rok 1973 (dále jen Vyhodnocení 1973), fol. 3.

19 Tamtéž, fol. 6–30.

20 Výzkumný ústav psychiatrický v Praze 8 dal návrh, aby byl alespoň rozšířen seznam léčiv, která jsou dle rozhodnutí MZd od r. 1970 označována jako nevhodná pro řízení motorových vozidel – Dinyl, Alnagon, Algena. Proti tomu byli někteří pracovníci Výzkumného ústavu pro farmacii a biologii v Praze, kteří připouštěli, že některá psychoaktivní léčiva zasahují do řídicích funkcí centrální nervové soustavy, „ale pro nedostatek objektivních důkazů o přímých účincích léků na schopnost řídit... návrh odmítli.“ Zkoumáním se dále zabýval jeden pracovní tým Institutu hygieny a epidemiologie v Praze. Tamtéž, fol. 9.

21 Této otázce se věnuje i „Informace k trestné činnosti na úseku omamných prostředků“, která upozorňuje na možnost pašování hašiše a marihuany. In: IV VB, R. XV, 1973/42, ze dne 5. 12. 1973, s. 1.

omamných prostředků rozšířené ve věznicích, kde byl zvláště populárním lékem Yastil.²²

Dopadenými pachateli trestných činů byli především mladiství, za rok 1973 bylo zachyceno 139 osob účastnících se na zneužívání či rozšiřování omamných prostředků. Celkem bylo zjištěno 47 osob, které inhalovaly toxické látky, jejich věk se pohyboval mezi 14 a 19 lety. Vloupání či pokusů o vloupání do lékáren bylo 30, nejvíce v obvodu MS VB Praha. Byly odhaleny 3 případy pašování drog (hašiš, marihuana). Podrobnější přehled o výsledcích v jednotlivých krajích je uveden v tabulce.

**Přehled výsledků v boji s nealkoholovou toxikomanií v roce 1973
v jednotlivých krajích**

rok 1973	odhalené případy 1 trestní postih	2 jiné řešení	rozpracované případy	prověřené poznatky
ČSR	24/36/3 neznámí	12/29	34/48/5 skupin	22/26/3 skupiny
OHK SKS	–	–	–	3/3/2 skupiny
MS VB Praha	8/15/2N	2/3	4/23	–
S VB Praha	2/5	–	1/1	3/6/1 skupina
S VB Č. Budějovice	3/2	1/1	1/1	2/2
S VB Plzeň	3/3	2/2	1/1	2/2
S VB Ústí nad Labem	2/3	–	6/4/2 skupiny	–
S VB Hradec Králové	1/1	–	10/5/2 skupiny	6/6
S VB Brno	1/1	5/16	7/7/1 skupina	–
S VB Ostrava	4/5	2/7	4/6	6/7

Legenda: 1 – případy, v nichž bylo zahájeno trestní stíhání, 2 – případy, kdy nebylo možno trestní stíhání zahájit a byly řešeny operativním opatřením aj., první číslo = počet případů/druhé číslo = počet zjištěných osob/třetí číslo = počet neznámých pachatelů nebo přesně nezjištěné skupiny

Opatření, která měla zlepšit boj s nealkoholovou toxikomanií, byla zaměřena především na navazování spolupráce s lékaři a zdravotnickými zařízeními. Cílem bylo získání odborných znalostí k omamným látkám a vytipování osob zneužívajících omamné látky. Řada lékařů se však zdráhala informace poskytovat z důvodu zacho-

22 Šlo o v lékárnách volně získatelný lék proti průduškovému astmatu a v nápravných zařízeních s ním a jinými medikamenty kvetl dobře organizovaný černý obchod. K této problematice viz např. GRUMLÍK, René: *Drogová závislost v praxi bezpečnostních orgánů*. In: *Kriminalistický sborník*, R. 12, 1968, s. 395; SOPKO, Roman, HRDLÍČKOVÁ Antonia, OLEJKÁR, František: *Prejavy narkomanie u mladistvých odsúdených v nápravno-výchovnom ústave v Prešove*. In: *tamtéž*, R. 17, 1973, s. 168–171.

vání lékařského tajemství. Další problémy vznikaly nejasností v pojmech. Nebyl stanoven termín „závislost na omamných prostředcích“, který byl navíc rozdílný z hlediska lékařů a VB. Lékaři pak nesdělovali některé dle jejich mínění méně závažné osoby, které ale z hlediska VB závažné pro boj proti toxikomanii byly. Také bylo konstatováno, že „...ani lékař nemůže přesně stanovit, za jakých podmínek a kdy se stane osoba narkomanem. Z tohoto pohledu není pak možno, protože dosud nejsou známa kritéria pro posouzení člověka jako narkomana, stanovit, kdo je narkoman a také kdo tuto osobu takto označit“.²³ Odbor hospodářské kriminality SKS HV VB spolupracoval se Střediskem pro drogovou závislost v Praze v Apolinářské ulici, s Psychiatrickou léčebnou v Praze 8 Bohnicích, s Výzkumným ústavem psychiatrickým v Praze a s psychiatrickým oddělením Ústřední vojenské nemocnice. Tak byly získány poznatky k 23 osobám požívajícím omamné prostředky, které byly po částečném prověření postoupeny k provedení dalších opatření příslušným útvarům VB. S VB (MS VB Praha) a O VB spolupracovaly s okresními psychiatry, řediteli jednotlivých OÚNZ, s primáři psychiatrických oddělení OÚNZ, psychiatrickými léčebnami v okresech, okresními lékárníky.

Dále byla spolupráce navazována s pracovníky ve školství, s vychovateli, učiteli aj., opět za účelem získání poznatků o podezřelých osobách a pro předání informací pedagogům. Projednávána byla součinnost s orgány správy StB. Probíhala školení pracovníků na úseku zdravotnictví²⁴ a mládeže. Pracovníci OHK SKS HV VB prováděli prověrky a sledovali dodržování předpisů na jednotlivých správách VB. Situace a další postupy byly projednávány na celostátních poradách náčelníků OHK a OOK S VB. Úsilí bylo věnováno vytvoření evidencí podle Metodického pokynu 1973.

Podle hodnocení odboru hospodářské kriminality SKS HV VB za rok 1973 však výsledky neodpovídaly situaci a potřebám účinného řešení zneužívání omamných prostředků všeho druhu a trestné činnosti, páchané při jejich získávání a rozšiřování. Celkově bylo konstatováno, že trestní postih nesplňuje preventivní funkci.²⁵ Rovněž ochranná léčba prováděná v psychiatrických léčebnách byla hodnocena jako nedostatečná. Pacienti často při léčení požívali omamné látky, které jim na návštěvě předali jejich kamarádi, měli téměř neomezenou možnost i několikadenního ilegálního vzdálení se z léčebny apod.²⁶

23 Vyhodnocení 1973, fol. 38–39.

24 Odbor HK S VB Plzeň provedl školení pracovníků na úseku zdravotnictví, kteří byli pověřeni zpracováním případů dle § 187 aj. v souvislosti s omamnými látkami na základě školení FKÚ FS VB ve Štěchovicích. Tamtéž, fol. 48–50.

25 Např. ošetřovatelka nemocnice rozkrádala Dolsin a Morfin, pacientům aplikovala ochuzené dávky nebo je nahrazovala méně účinnými utišujícími prostředky. Část spotřebovala sama, část dávala známým. Obvodním soudem byla odsouzena pro tr. čin dle § 187/1 k podmíněčnému odnětí svobody na 3 měsíce a i po odsouzení zůstala zaměstnána na chirurgickém oddělení téže nemocnice, kde se omamné prostředky běžně používaly. Tamtéž, fol. 11.

26 Problémy se zabezpečením léčby toxikomanů jsou k roku 1984 popsány takto „Zřetovaný jedinec... je odvezen do psychiatrické léčebny Bohnice (VB nebo lékařská služba přiveze osobu do přijímací kanceláře, vyloží ji a odjedou)... V léčebně je mladistvý pacient přijímán na oddělení ženským personálem, zdravotními sestrami, a případný neklid, agresivita... se zvládá velmi obtížně..., neboť zdravotnické zařízení v tomto směru na dorostovém oddělení nedisponuje ani dostatečnými omezovacími prostředky. Po vystřízlivění pacient manifestačně demonstruje, že se nechce léčit, dává to

Vliv na činnost VB měly dále nedostatek zkušeností, nedostatečně vžitá a koordinovaná spolupráce. Ostatně Metodický pokyn 1973 byl teprve proškolen²⁷ a uváděn do praxe: „*V současné době je kladen důraz především na vysvětlení, správné pochopení a zajištění úkolů, které pro útvary VB vyplývají...*“²⁸

Situaci se však nedařilo významně změnit ani po celé zkoumané období a v podstatě každoročně bývalo konstatováno, že došlo k „...určitému zkvalitnění práce součástí VB ČSR v uvedené problematice, ale přesto existují některé nedostatky v činnosti VB i dalších orgánů, které negativně ovlivňují výslednost a účinnost.“²⁹

V období let 1974–78 byly postupně získávány zkušenosti a zaváděna opatření, jejichž cílem bylo jednak zmapovat drogovou scénu, jednak omezovat šíření nealkoholové toxikomanie. Tento proces probíhal sice na základě společných výše uvedených předpisů, přesto, jak dokazují každoroční analýzy,³⁰ byl v jednotlivých krajích ba i okresech rozdílný co do kvality, účinnosti a rychlosti. Ještě v roce 1976 bylo konstatováno, že práce v Severomoravském a Středočeském kraji je dle šetření štábu Ministerstva vnitra ČSR a pracovníků SKS MV ČSR účelně rozdělena mezi útvary obecné a hospodářské kriminality při odhalování i při provádění preventivních opatření na úseku boje s toxikomanií. Na MS VB Praha bylo však průzkumem zjištěno, že se naopak toxikomanii podle Metodického pokynu 1973 nevěnují „*a tento ani neznají*“!³¹

Ve Středočeském kraji byl Metodický pokyn 1973 rozpracován Sbírkou pokynů náčelníka S VB Praha č. 4 z 28. 2. 1974. V listopadu 1975 se konala celokrajská porada pracovníků po linii hospodářské kriminality (HK), na níž přednášel primář léčebny v Horních Bečkovících a zástupce krajské prokuratury podal výklad k ustanovení § 217 tr. zákona.³²

Na S VB České Budějovice v roce 1975 odbor HK vydal ve třech případech po-

najevo svým chováním, nerespektuje režim oddělení (kde jsou i velmi vážné duševně nemocní), podřívá autoritu personálu, odmlouvá, nechce vstávat, uklízet, kouří na lůžku, chová se drze a arogantně, což vyvolává v personálu pocit bezmocnosti... Ze zdravotnického zařízení uteče toxikoman v podstatě vždy, kdy se mu zachce, neboť není možno vytvořit dokonale karcerální podmínky... Ve zdravotnickém zařízení násilně odvykacího typu (ochranná léčba nařízená toxikomaniím soudy) chybí např. ostraha...“ KLÁŠTERSKÝ, Kamil, CIMICKÝ, Jan: *Situace v oblasti boje s toxikomanií mladistvých*. In: *Kriminalistický sborník*, R. 28, 1984/11, s. 686.

27 Např. ve Východočeském kraji byla na základě Metodického pokynu 1973 svolána dne 17. 10. 1973 celokrajská porada vedoucích skupin hospodářské a obecné kriminality O VB a provedeno seznámení s pokynem, dne 4. 12. 1973 se konala porada pracovníků SHK a SOK, jejíž součástí bylo proškolení výkladu k pokynu. Zúčastnili se i krajský psychiatr a pracovníci FMV, kteří seznámili s manipulací s detekční soupravou. Viz Vyhodnocení 1973, fol. 51–54.

28 Tamtéž, fol. 29.

29 AMV Kanice, přír. č. 1189/82, bal. 2, č. j. VB-02005/HK-3-74, Komplexní vyhodnocení trestné činnosti v oblasti omamných prostředků za rok 1974 (dále jen Vyhodnocení 1974), fol. 7.

30 Vyhodnocení 1974; přír. č. 1256/83, bal. 1, č. j. VB-01835/HK-3-75, Komplexní vyhodnocení trestné činnosti v oblasti omamných prostředků za rok 1975 (dále jen Vyhodnocení 1975); přír. č. 1256/83, bal. 2, č. j. VB-010/HK-2-76, Komplexní vyhodnocení trestné činnosti v oblasti omamných prostředků za rok 1976 (dále jen Vyhodnocení 1976); přír. č. 1324/84, bal. 3, č. j. SKS-3336/HK-2-77, SKS-039/HK-2-78, SKS-0777/HK-2-78, Komplexní vyhodnocení trestné činnosti v oblasti omamných prostředků za rok 1977 (dále jen Vyhodnocení 1977); přír. č. 1324/84, bal. 4, č. j. SKS-03491/HK-2-78, Komplexní vyhodnocení trestné činnosti v oblasti omamných prostředků za rok 1978 (dále jen Vyhodnocení 1978).

31 Vyhodnocení 1976, fol. 83.

32 Vyhodnocení 1975, fol. 95.

drobné metodické pokyny, které byly zpracovány skupinami HK až na základní útvary.³³

S VB Ústí nad Labem vydala dne 28. 10. 1975 pokyny pro okresní oddělení VB.³⁴ V červnu 1978 se v Severočeském kraji konal celokrajský seminář k nealkoholové toxikomanii, účastnili se jej specialisté po linii HK i obecné kriminality (OK), okresní psychiatři, pediatři a dětské sestry. Z rozhodnutí odboru zdravotnictví KNV se měla akce každoročně opakovat. Dále se v kraji konaly každoročně od roku 1974 semináře orgánů činných v trestním řízení a byla zde přijímána závazná opatření. Od roku 1978 měla toxikomanii řešit krajská meziresortní porada.³⁵

Na S VB Hradec Králové byl rozpracován odborem HK návrh na opatření ke zlepšení stavu v boji proti nealkoholové toxikomanii a tento byl realizován v rozkazu náčelníka KS SNB, č. j. KS-0396/OV-75 z 8. 12. 1975. Rozkaz byl pro sjednocení postupu v boji rozeslán na S VB, OO VB, správu StB, krajské oddělení pasů a víz, krajské oddělení ochrany státních hranic a odbor vyšetřování VB.³⁶ V roce 1978 byly u všech okresních správ SNB zpracovány lekce pro základní útvary se zaměřením na boj proti toxikomanii a provedeno proškolení „v *přiměřeném rozsahu*“ příslušníků základních útvarů VB.³⁷

V Jihomoravském kraji byla v r. 1974 toxikomanie proškolována s příslušnký vnější služby, zařazenými v jednoměsíčních kurzech ve školním pohotovostním útvaru při KS SNB Brno.³⁸

S VB Ostrava vydala pod č. j. VB-0596/SV-75 komplexní opatření k boji s nealkoholovou toxikomanií.³⁹ V roce 1974 dal odbor obecné kriminality S VB Ostrava podnět k meziresortní poradě, které se účastnili zástupci odboru školství KNV, specialisté z psychiatrické léčebny v Opavě a Krajské psychologicko-výchovné kliniky v Ostravě. Ti vyhodnotili situaci a stanovili společný postup, s nímž byli seznámeni všichni pracovníci škol I. a II. stupně. V roce 1978 byl vyčleněn pracovník odboru OK S VB, který se aktivně podílel na šetření všech případů toxikomanie mládeže, což mělo vést k důslednému prošetření případů ve všech souvislostech. V kraji se dále konala meziresortní porada k toxikomanii dne 20. 6. 1978 na Krajské prokuratuře Ostrava. Ve dnech 13.–15. 11. 1978 proběhlo školení operativních pracovníků, vyšetřovatelů, pracovníků prokuratur a soudů zaměřené na nealkoholovou toxikomanii a trestnou činnost mládeže, byl připravován pokyn ředitele KÚNZ Ostrava (na popud HK S VB), který měl zajistit povinnost lékařů zaslat hlášení o osobě, jíž stanoví diagnózu 304 (toxikomanie), že je nezpůsobilá řídit vůz, bez ohledu na to, zda má

33 Tamtéž, fol. 46–49.

34 Tamtéž, fol. 61–64.

35 Vyhodnocení 1978, fol. 38–51.

36 Vyhodnocení 1975, fol. 70.

37 Vyhodnocení 1978, fol. 110–113.

38 Vyhodnocení 1974, fol. 98.

39 Vyhodnocení 1975, fol. 76–81.

řidičský průkaz nebo nemá. Na duben 1979 bylo plánováno konání sympozia k problematice toxikomanie za účasti odborníků.⁴⁰

Štáb S VB Plzeň přijal opatření dne 10. 5. 1976, podle nichž měla být evidovaným osobám věnována pozornost prostřednictvím odboru VB v kraji a okresních oddělení VB v okresech, udržování styku mezi službami SNB. Dohodnuto bylo hlášení setkání mládeže a diskoték odbory kultury ONV orgánům VB.⁴¹

Úkoly v boji byly dále rozpracovány v pracovních plánech jednotlivých útvarů a jejich plnění bylo hodnoceno a využíváno k dalšímu upřesnění úkolů a k preventivní činnosti.

V roce 1977 vedení FKÚ FS VB uspořádalo k problematice toxikomanie dvou-denní seminář pro náčelníky odborů obecné a hospodářské kriminality správ VB a operativní pracovníky po linii HK. V jednoměsíčním kurzu operativních pracovníků ve Vzdělávacím institutu MV ČSR Veltrusy se konala přednáška pracovníka OHK SKS MV ČSR. Dne 12. 10. 1977 byla uspořádána celostátní porada operativních orgánů. Na týdenním školení operativních pracovníků okresních správ SNB v problematice mládeže v listopadu 1977 byly proškoleny zásady součinnosti mezi pracovníky HK a OK a zásady vedení a využívání poznatkových evidencí vedených na odděleních HK OS SNB.⁴²

Na štábu náčelníka SKS bylo v lednu 1978⁴³ projednáno a schváleno vyhodnocení situace v problematice nealkoholové toxikomanie na území ČSR za rok 1977 a byla přijata následující opatření: a) na společné poradě vedení SKS MV ČSR a Celního ředitelství ČSR v únoru 1978 projednat zjištěnou situaci v pašování drog na území ČSR, b) předávat Federální správě VB zjištěné poznatky, případy a podklady k projednávání s Generální prokuraturou ČSSR k ujednání postupu při trestním postihu toxikomanů dle ustanovení §§ 187 a 217 tr. zákona, c) vyhodnocení situace v problematice nealkoholové toxikomanie na území ČSR v roce 1977 zaslat všem S VB a MS VB Praha k provedení vlastních opatření a d) s vedením NVÚ dislokovánými v Praze dohodnout na zkoušku spolupráci o předávání poznatků zjišťovaných k nealkoholové toxikomanii u osob ve věznicích.

Zmiňovaná vyhodnocení o činnosti na úseku nealkoholové toxikomanie se jako nástroj zpětné vazby podle potřeby pozměňovala a i na kvalitě jejich zpracování lze zaznamenat posun v chápání problému toxikomanie. Od roku 1975 měly být navíc zvlášť vykazovány případy úmrtí na následky zneužívání toxických látek, včetně sebevražd, počty evidovaných narkomanů, zhodnocení spolupráce se zainteresovanými orgány a organizacemi a jaká opatření byla provedena, navrhovaná opatření ke zvý-

40 Vyhodnocení 1978, fol. 60–66. Konference se konala dne 4. 4. 1979 v Ostravě, účastnilo se jí 185 osob, z toho 89 lékařů, 43 příslušníků Bezpečnosti, 39 farmaceutů a 14 zástupců ostatních, na problematice zainteresovaných složek. (Vyhodnocení 1979, fol. 89.)

41 Vyhodnocení 1976, fol. 18–25.

42 Vyhodnocení 1977, fol. 102.

43 Tamtéž, fol. 67–68.

šení účinnosti boje v oblasti nealkoholové toxikomanie. Bylo zdůrazněno, že vyhodnocení má obsahovat údaje získané po linii hospodářské i obecné kriminality. Za rok 1976 byly ve vyhodnoceních samostatně uváděny případy trestního stíhání dle §§ 187 a 188 tr. zákona. Naopak byly vynechány počty evidovaných narkomanů.

Jedním z problémů, které metodický pokyn z roku 1973 přímo neřešil, bylo rozdělení kompetencí mezi úseky obecné a hospodářské kriminality. Již v roce 1974 však došlo na většině útvarů k dělbě práce „...odpovídající pracovní náplni a kádrovým a operativním možnostem jednotlivých služeb“.⁴⁴ Po linii obecné kriminality byla řešena vloupání, zneužívání omamných prostředků mládeží, sebepoškozování na zdraví, násilná, mravnostní, majetková aj. trestná činnost, které spadaly do působnosti obecné kriminality. Především se toxikomanií zabývali pracovníci z úseků mládeže. Úkol zabezpečení účinnějšího boje proti trestné činnosti s omamnými prostředky s využitím metodického pokynu FS VB měl v harmonogramu úkolů i odbor obecné kriminality SKS hlavního velitelství VB.⁴⁵ Po linii hospodářské kriminality byly řešeny případy zneužívání a rozšiřování omamných prostředků, rozkrádaných či nelegálně odčerpávaných zaměstnanci zdravotnických zařízení, pašovaných do ČSSR aj. Šlo ale o „...vžitou dělbu práce, která má velmi málo společného se systematickou a koordinovanou spoluprací všech služeb a útvarů VB, jakou vyžaduje charakter problematiky, nutnost jednotné evidence a vyhodnocování situace, spolupráce s různými orgány a institucemi atd.“⁴⁶

Boje se účastnily i ostatní složky VB. Spolupráce probíhala s útvary StB, usnesení vlády ČSR č. 125/1973 se odrazilo v činnosti vyšetřovacího aparátu VB MV ČSR.⁴⁷ Jeho realizace byla zajištěna osobním dopisem náčelníka SV VB MV ČSR č. j. VV-1100/10-1973 ze dne 3. 6. 1975, obsahujícím direktivní úkoly vyšetřovacím útvarům VB v oblasti ochrany mládeže před alkoholismem a jinými toxikomaniemi.⁴⁸

44 Vyhodnocení 1974, fol. 24–25.

45 AMV Kanice, přír. č. 1189/82, bal. 2, č. j. VB-046/OK-1974, Harmonogram úkolů odboru obecné kriminality SKS hlavního velitelství VB pro rok 1974, bod č. 42.

46 Vyhodnocení 1974, fol. 25.

47 Jako příklad spolupráce uvádíme opatření S VB Plzeň, ke kterému došlo v roce 1976 proti skupině mládeže, která se u Boleveckého rybníka u Plzně scházela v restauraci Ostende. Zde mládež čichala toxické látky, požívala alkohol a zneužívala léky. Skupina byla rozpracována bezpečnostní akcí a rozložena. Akce se účastnilo 87 příslušníků SNB, jak StB, tak VB ve stejnokroji i občanském oděvu. Akci připravili S VB, OHK, OOK a OVS s orgány MS Plzeň a byla provedena za použití školního pohotovostního oddílu VB ve Zbuchu u Plzně. Viz Vyhodnocení 1976, fol. 19.

48 AMV Kanice, přír. č. 1655/87, bal. 2, č. j. VV-0440/10-1976, Zpráva o stavu a úrovni vyšetřování trestné činnosti mládeže a páchané na mládeži ve smyslu opatření k usnesení vlády ČSSR č. 287/1974 a vlády ČSR č. 67/1975 v roce 1975, fol. 2. Např. v Severomoravském kraji byli s úkoly seznámeni v červnu 1975 náčelníci vyšetřovacích útvarů VB na pracovní poradě a bylo jim uloženo seznámit s těmito úkoly všechny vyšetřovatele a znovu proškolit zákon č. 120/1962 Sb., zákon 128/70 Sb., vyhlášku MZd a MS č. 57/67 Sb., vládní nařízení 57/67 Sb. a metodický pokyn FS VB FMV z roku 1973. Dne 28. 5. 1975 byl vydán pokyn náčelníka OVŠ VB KS SNB Ostrava č. 6/1975 pojednávající o zaměření k odhalování trestné činnosti související s nedovolenou výrobou a držením omamných prostředků. Jeho přílohou byl seznam léčiv, která byla omamnými prostředky podle mezinárodní konvence. Bylo zde poukázáno na aktuálnost řešení tohoto problému, na nejčastější způsoby projevující se narkomanie a stanoveny konkrétní úkoly pro vyšetřování útvarů VB Severomoravského kraje. Náčelníkům vyšetřovacích útvarů VB bylo uloženo, aby v případech,

V otázce toxikomanie u odsouzených žádala SKS MV ČSR o její signalizování, proto Správa nápravné výchovy ČSR dala pokyn náčelníkům oddělení nápravně-výchovné činnosti v nápravně-výchovných ústavech, aby v hlášení o propuštěném, které bylo zasíláno orgánům VB podle místa bydliště, bylo uvedeno, zda měl problém s toxikomanií.⁴⁹ Od r. 1974 byla snaha navázat styk s vojenskými psychiatry, krajskými a okresními vojenskými správami. Po linii obecné kriminality byli v r. 1975 prošetřováni branci, kteří nebyli odvedeni pro diagnózu 304 – toxikomanie. V roce 1976 probíhalo jednání s Federálním ministerstvem národní obrany, „... jehož cílem je provedení společných celostátních opatření, která by řešila toxikomanií branců v těsné spolupráci mezi SNB a ČSLA“.⁵⁰ V roce 1977 byli S VB Praha více sledováni branci, náčelník S VB Středočeského kraje vydal dodatek ke Sbírce pokynů č. 13/76 o boji proti toxikomanií v řadách branců, koordinující postup okresních správ SNB (OS SNB) a okresních vojenských správ.⁵¹ Spolupráci se zdravotnickými zařízeními si S VB vesměs chválily. Například S VB v Ústí nad Labem vykazovala za rok 1974 oficiální styk s řediteli OÚNZ a KÚNZ, okresními psychiatry a psychiatry na poliklinikách, s psychiatrickými léčebnami v Horních Bečkovcích a Petrohradě. V postupu napomáhaly i orgány péče o mládež při národních výborech, zejména při rozkládání skupin fetující mládeže, postupně byl navazován kontakt s orgány SSM a ROH, se školskými orgány a organizacemi, s vychovateli na internátech apod. Z důvodu častých vloupání do lékáren a zdravotnických zařízení útvaru Bezpečnosti spolupracovaly s lékárenskou službou, okresními komisemi účelné farmakoterapie, okresními lékárníky. Prováděly v lékárnách a jiných zdravotnických zařízeních kontroly hospodaření s omamnými prostředky, prověřovaly vedení evidenčních knih opiátů a jedů a jejich uložení. Správa Veřejné bezpečnosti v součinnosti s lékárenským oddělením Krajského ústavu národního zdraví v Praze provedla např. v roce 1975 kontrolu hospodaření s omamnými prostředky na klinikách a odděleních fakultní nemocnice. Nedostatky byly projednány s vedením KÚNZ a ředitel KÚNZ měl pak vydat vlastní nařízení.⁵² I přes takto prováděná opatření k zlepšení zabezpečení lékáren byly některé objekty vyloupeny i vícekrát v krátké době, někdy stejným pachatelem.

Do hlášení o stavu boje s toxikomanií se dostaly i tzv. srazy toxikomanů, jako např. akce v Kostelci u Křížku v roce 1975.⁵³ Ve skutečnosti šlo o koncert skupiny The

kdy v souvislosti se zneužíváním návykových, těkavých nebo omamných látek dojde k zahájení trestního stíhání pro trestné činy podle §§ 132, 187, 188, 217, 223 a 224 tr. zákona, neprodleně o tom vyrozuměli OVŠ VB KS SNB Ostrava a předložili stejnopis usnesení a po skončení vyšetřování opět předložili stejnopis závěrečné zprávy nebo meritorního rozhodnutí. – Tamtéž, Zpráva odboru vyšetřování VB KS SNB Ostrava ze dne 13. 2. 1976, fol. 2, 132–133.

49 Vyhodnocení 1978, fol. 113.

50 Vyhodnocení 1976, fol. 136.

51 Vyhodnocení 1977, fol. 18–25.

52 Vyhodnocení 1975, fol. 95.

53 Tamtéž, fol. 95.

Plastic People of the Universe a případný výskyt drog byl pouze jednou ze záminek k pronásledování a kriminalizaci nezávislých struktur.⁵⁴

Orgány VB prováděly na celostátní, krajské či okresní úrovni různé bezpečnostní akce. Speciálně toxikomanii se prozatím nevěnovala žádná, tento jev však byl sledován v rámci jiných akcí, jako byly „Mládež a alkohol“, „Příživníci“ aj., zaměřené „...proti kriminálně závadovým osobám, zvláště proti recidivistům, fluktuantům, příživníkům a jiným protispolečenským živlům, včetně mládeže páchající trestnou činností a osob páchajících trestnou činností na mládeži, vypátrání pobytu a zadržení hledaných osob, prověrkám na spáchanou a neobjasněnou trestnou činností, odhalení odcizených věcí, ilegálně držných střelných zbraní, střeliva a výbušnin.“⁵⁵ Na prověrku dovozu zahraničních léků se zaměřila akce „Tablety“, s pracovníky dopravní služby VB byly organizovány akce „Řidičské průkazy“, ve spolupráci s celní správou akce „Hranice“ a jiné.

Přibližně od roku 1978 byl soustavněji sledován jako nový jev výskyt dopravních nehod pod vlivem omamných prostředků.⁵⁶ Pracovníci dopravní služby VB byli nabádáni, aby při řešení dopravních nehod věnovali maximální pozornost otázce přítomnosti toxických látek v krvi řidičů, neboť dosud byla praxe taková, že „...i když řidič jeví známky podnapilosti a zkouška na alkohol je negativní, neprovádí se zpravidla další zkoušky na přítomnost jiných toxických látek v krvi.“ Na S VB Plzeň byl v roce 1978 vydán metodický pokyn k opatření na postih toxikomanů – držitelů řidičských průkazů.⁵⁷

Pomůckou pro tipování pachatelů trestných činů, zjištění souvislostí s ostatními případy aj., měly být evidence, jak je vyžadoval i metodický pokyn z roku 1973. S jejich vedením i využíváním však byly neustále potíže. Byly vedeny na součástech jak hospodářské, tak obecné kriminality. Na součástech hospodářské kriminality byly vedeny osoby, u kterých byla prokázána závislost na omamných prostředcích, na úseku obecné kriminality byly vedeny další pomocné evidence po linii mládeže, které podchycovaly mladistvé osoby, u nichž byla zjištěna jakákoliv forma toxikomanie.⁵⁸ Navzájem se nedoplňovaly a z této nejednotnosti plynuly i rozdíly, které se vyskytovaly každoročně při zpracování komplexních vyhodnocení, zjištěných porovnáváním výsledků celokrajských (zpracovávaných OHK) a výsledků po linii obecné krimina-

54 Zmiňovaný koncert se do analýz Bezpečnosti zapsal nejen jako „sraz toxikomanů“, ale také jako „poilach“. AMV Kanice, f. B1/II, i. č. 39, Vyhodnocení stavu státobezpečnostní situace a kontrarozvědné činnosti na O StB Středočeského kraje – oddělení StB Praha východ – západ, 19. 11. 1975. – Za cenná upozornění k této problematice děkuji Mgr. Pavlu Ptáčníkovi.

55 AMV Kanice, f. K2-1, i. č. 64, Celostátní bezpečnostní akce Příživníci a mládež – vyhodnocení v rámci ČSSR. Akce se konala na základě metodického pokynu náměstka MV ČSSR č. j. VB/F-0435/OK-75 ve dnech 9.–11. 12. 1975, bylo zjištěno celkem 76 případů požívání narkotických a jiných látek, zejména barbiturátů, čichání halucinogenních látek. KS SNB Plzeň – S VB – vnitřní oddělení, 1975.

56 Vyhodnocení 1978, fol. 106–107.

57 Vyhodnocení 1978, fol. 33–34.

58 Vyhodnocení 1976, fol. 85.

lity.⁵⁹ Proto bylo navrženo provést celostátní opatření, které by přispělo k ujednovení a zjednodušení poznatkových evidencí.⁶⁰ Poznatky v kartách byly v některých krajích rozšířeny na základě opatření provedeného v rámci S VB o doplňující údaje typu: zda jde o toxikomany řidiče, držitele zbraně nebo osoby s propustkou do hraničního pásma,⁶¹ byly zajišťovány fotografie narkomanů pro potřeby při předkládání falešných receptů v lékárnách⁶² aj. Postupně byly evidence přehodnocovány a osoby, u kterých závislost na drogách pominula nebo které zemřely, byly vyřazovány.

Příčiny šíření zneužívání toxických látek byly hledány v morálním narušení jedince a často v „...*přijímání negativních západních vlivů, které je usnadněno rozvojem turistického ruchu se západem a častými zájezdy mládeže z kapitalistických států k nám.*“⁶³ Zpráva S VB Ústí nad Labem k tomu uvádí, že „*Realizací a proovrkou toxikomanů je zjišťováno, že tyto osoby jsou stoupenci a propagátory západních úpadkových kulturních či filozofických proudů. V kraji je evidováno 980 osob – stoupenců hnutí Hippie, z toho 600 osob je evidováno pro toxickou závislost. Z těchto osob je 35 signatářů Charty 77...*“⁶⁴ Další důvody šíření toxikomanie byly spatřovány v nedostatečné výchově a dozoru v rodině, školách, internátech aj., ve spolčování se v závadových partách a také ve snadné dostupnosti léčiv a chemických látek, které měly toxické účinky. Proto se orgány VB snažily omezit možnost získání těchto látek.

V roce 1974 pracovníci OHK SKS poněkud kuriózně ověřovali možnost, jak zabránit inhalování toxických látek odstraněním jejich toxických účinků.⁶⁵ Věc byla konzultována s Výzkumným ústavem psychiatrickým v Praze a s pracovníky několika

59 Při projednávání těchto nesrovnalostí na poradě náčelníků OOK S VB a MS VB Praha dne 7. 6. 1979 bylo přesněji formulováno, jak postupovat při dokumentaci případů úmrtí na následky intoxikace omamnými látkami. Odbor obecné kriminality SKS MV ČSR ve spolupráci se Správou vyšetřování VB MV ČSR provedl rozbor a vyhodnocení spisových materiálů úmrtí 23 osob, které dle hlášení územních útvarů VB zemřely v r. 1978 na předávkování drogami. Bylo zjištěno, že skutečných případů bylo pouze 8. U dalších 15 případů nešlo podle spisů o úmrtí v důsledku návyku na omamné látky. Proto bylo doporučeno, jak postupovat. Měly být zjištěny a zajištěny všechny stopy a důkazy, které mají přičinnou souvislost s vyšetřovaným případem, provedena kvalitní fotodokumentace a zpracování plánu místa nálezů mrtvol. Při dokumentaci případů měly být využity taktické hodnoty zajištěných stop a důkazů, prověřeny okolnosti případu, výpovědi svědků aj. osob, poznatky, signály a další skutečnosti, zjišťována skutečná motivace jednání poškozeného, a tím potvrzena nebo vyloučena toxická závislost, zjišťován způsob a okolnosti získání omamných prostředků, jejich distribuce, překupníci, osoby, které se s poškozeným stýkaly a rovněž požívaly omamné látky, zjišťována místa, kde poškozený drogy požíval, prováděna preventivní opatření. Podle charakteru případu se měla rozvíjet spolupráce s dalšími službami VB, orgány StB, orgány činnými v trestním řízení aj. státními, hospodářskými a společenskými orgány a organizacemi. Při vyhodnocení jednotlivých případů úmrtí toxikomanů bylo doporučeno zaměřit se na a) místo a čas nálezů mrtvol, b) národně poškozeného, c) příčinu smrti, d) použitý omamný prostředek – droga, léky, těkavé látky, e) způsob požití – inhalování, injekce aj., f) motivaci – návyk, zvědavost, sebevražda, popud od jiné osoby, g) způsob získání – v práci, nákupem, krádeží, v lékárně, od jiné osoby, h) druh pitvy, provedená vyšetření a expertizy, i) ukončení případu, j) v poznámce uvést, zda se jednalo o evidovaného toxikomana, zda jde o osobu, u níž byla toxikomanie zjištěna až v průběhu šetření aj. Při celkovém hodnocení vykazovat a) případy úmrtí evidovaných toxikomanů, b) případy úmrtí osob, u nichž byla toxická závislost až v průběhu šetření případů, c) vždy rozlišovat, zda smrt nastala předávkováním nebo jako důsledek dlouhodobého požívání omamných prostředků. Viz Vyhodnocení 1978, fol. 67–70.

60 Vyhodnocení 1976, fol. 85.

61 Tamtéž, Zpráva S VB Plzeň, fol. 18–25.

62 Vyhodnocení 1978, Zpráva MS VB Praha, fol. 19–20.

63 Vyhodnocení 1976, fol. 132.

64 Vyhodnocení 1977, fol. 34.

65 Vyhodnocení 1974, fol. 11–13.

podniků, kde se tyto látky vyráběly a používaly. Toxické účinky měla řada chemikálií – ředidel barev, lepidel, čistících prostředků, náplní hasičských přístrojů, surovin pro farmaceutické účely aj. „Odborníci... hovořili o tom, že skutečně existuje prostředek, kterým by bylo možno uvedené chemické prostředky zbavit toxických účinků. Jedná se však o zahraniční (kapitalistický) výrobek, k jehož dovozu nejsou vzhledem k množství vyráběných a používaných těžkých chemických prostředků volné devizové prostředky.“⁶⁶ Navrhováno bylo, aby se zneužívání předešlo přidáváním různých chemikálií do toxických prostředků, které by způsobily buď zápach, silné dráždění horních cest dýchacích a slzných žláz nebo žaludeční potíže. Tento způsob by však značně znepríjemnil používání prostředků k obvyklým účelům, takže vhodné řešení touto cestou nalezeno nebylo. Správa VB Praha navrhovala alespoň „Zvážit značení látek používaných k fetování (Či-ku-li, Toluen apod.). Značení by sloužilo především rodičům k orientaci výskytu těchto látek v držení jejich dětí.“⁶⁷

Hlavními způsoby získávání farmaceuticky zpracovaných omamných prostředků a návykových léků k přímé spotřebě nebo jako surovin pro domácí výrobu omamných prostředků byly legální nákup volně prodejných léků, získávání léků na padělané lékařské předpisy, vloupávání se do lékáren a zdravotnických zařízení (např. i do sanitních vozů aj.), rozkrádání aj. trestná činnost přímo ve výrobních podnicích (farmaceutických, chemických závodech) a zdravotnických zařízeních. Podle výsledků po linii VB začal tento druh toxikomanie od roku 1977 převažovat. V průběhu sledovaného období stále častěji referují příslušníci o výrobě a úpravě léků aj. přípravků podomácku, v roce 1978 správně spatřovali nebezpečí „...v počínání několika pachatelů v Praze, kteří se zabývali nedovolenou výrobou a přechováváním pervitinu. Podle vyjádření lékaře jde o opiát, látku podobnou psychotonu, jejíž výroba pro trochu zručného a zkušeného chemika není problémem. S ohledem na možné nebezpečí rozšíření této trestné činnosti bylo SKS MV ČSR v tomto směru vyžádáno písemné stanovisko Ministerstva zdravotnictví ČSR.“⁶⁸ Přesto ve vyhodnocení za rok bylo konstatováno, že práce orgánů je orientována především na zjišťování toxikomanů, kteří zneužívají těžké látky, a méně na zneužívání léků a klasických drog.⁶⁹

Při vloupání do lékáren a zdravotnických zařízení byly předmětem zájmu kromě výše uvedených léků také Efedrin, Mesocain, Calcium, Centedrin, Brufen, Novopon,

66 Tamtéž, fol. 13.

67 Vyhodnocení 1975, fol. 40.

68 Ve vyhodnocení za rok 1978 byly popsány i 2 případy výroby pervitinu: 1) OOK MS VB Praha realizoval trestný čin J. G. (*1947), 2x soudně trestaného pro trestný čin spojené s nealkoholovou toxikomanií. Vyráběl a rozšiřoval pervitin, dopustil se trestného činu pohlavního zneužívání a ohrožení mravní výchovy mládeže. J. G. byl evidovaný toxikoman s hlubokými znalostmi v oblasti farmakologie. 2) OS SNB Praha 8 řešila trestný čin nedovolené výroby a držení omamných prostředků u 2 osob. U jednoho z nich se v bytě scházela parta, požívali zde vyráběný a skladovaný pervitin. Oba jmenovaní byli zadrženi dle § 76 trest. řádu a na příkaz obvodního prokurátora po 48 hodinách propuštěni. Oba pak ilegálně překročili hranice do Polska, kde byli zadrženi. Případ později řešila S StB Hradec Králové. Viz Vyhodnocení 1978, fol. 105.

69 AMV Kanice, příř. č. 1189/82, bal. 2, Zhodnocení operativní činnosti po úseku omamných prostředků – zaslání, Vyhodnocení problematiky toxikomanie z pohledu FKÚ – FS VB FMV, 1977, s. 34.

Valoron, Radepur, Diazepam, Fenobarbital aj. Pachatelé nepohrdli ani zdravotnickým materiálem, injekcemi, razítky, prázdnými tiskopisy lékařských předpisů apod. Ze strany VB byl vyvíjen tlak na lepší zabezpečení těchto objektů. Na poradě náčelníků OOK S VB a MS VB Praha ve dnech 3.–4. 4. 1979 a poradě zástupců náčelníků správ VB a MS VB ve dnech 19.–20. 4. 1979 byl projednáván dokument „Informace o stavu krádeží vloupáním do lékáren v roce 1978“.⁷⁰ Podle něj bylo na území hl. m. Prahy 142 lékárenských objektů, z toho u 104 byla provedena kontrola. Pouze 8 objektů v Praze a 1 v Brně se mohlo pochlubit elektronickým signalizačním zařízením a řada objektů byla nedostatečně zabezpečena. Proto byly přijaty úkoly zaměřené k dokonalejší ochraně lékárenských objektů. MZd vydalo na základě upozornění MV ČSR pod č. j. 04089/78 z 29. 9. 1978 přípis všem vedoucím odborů zdravotnictví KNV v ČSR, v němž uložilo zajistit všechna odpovídající opatření nejen z hlediska řádného zabezpečení omamných prostředků, ale i zabezpečení pracovníků lékáren. Podle zprávy o provedených opatřeních proti vloupání do lékáren a zneužití narkotik⁷¹ proběhla různá opatření k zamezení vloupání a krádeží omamných prostředků. Kromě povinnosti ukládat omamné látky v uzamykatelných skříních, omezení výdeje některých léků (Centedrin, Fenmetrazin, Dexfenmetrazin a Sydnocarb) pouze na vybrané lékárný aj., se uvažovalo o zavedení elektronických ochranných zařízení do co nejvíce lékáren a zdravotnických zařízení. Ovšem i osazení oken a dveří mřížemi činilo potíže: „...podle našich zkušeností lze klasické zabezpečení zajistit cca do 2 let. Pokud se jedná o zařízení elektronická...nelze zatím stanovit termín jejich osazení. Naše objednávky na tato zařízení jsou zatím bez odpovědi a nejsou tedy zatím uzavřeny žádné hospodářské smlouvy. Náklad na elektronické zařízení... dosahuje částky 30 – 150 000,- Kčs. Mříže podle dosavadní výroby stojí cca 600,- Kčs jeden m² bez osazení. K zabezpečení všech uvažovaných otvorových prvků (dveře, okna apod.) bude zapotřebí cca 400 mříží.“⁷²

Útvary hospodářské kriminality věnovaly pozornost lékařům a zdravotnickému personálu, který měl možnost spekulovat s omamnými látkami a léky nahrazováním léků jinými, neopodstatněně vystavovat předpisy na léky, které osoby, jimž jsou vystaveny, nepotřebují aj.⁷³ Podmínky k této trestné činnosti vytvářela nedostatečná preventivní opatření ze strany nadřízených orgánů a organizací, nedostatečná kontrola zdravotníků nadřízenými a kontrolními orgány. Na základě faktu, že např. v roce

70 Vyhodnocení 1978, fol. 82–87.

71 Zpráva o provedených opatřeních proti vloupání do lékáren a zneužití narkotik, která byla zpracována v únoru 1979 a dne 14. 3. 1979 byla zaslána Lékárenskou službou řediteli Ústavu národního zdraví hl. m. Praha. Tamtéž, fol. 88–90.

72 Tamtéž, fol. 90.

73 Např. OS SNB Praha 2 realizovalo v roce 1977 případ rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví dle § 132/1 b tr. zák. a nedovolené výroby a držení omamných látek a jedů dle § 187/1 a § 188 tr. zák., kterého se dopustil laborant OÚNZ Praha 2, který omamné látky upravoval, držel a obchodoval s nimi, kupovali je od něj jeho známí. Pachatel doznal, že se touto činností zabývá od roku 1974 a získal tak cca 14 000 Kč. Suroviny získával odcizováním v laboratoři fakultní nemocnice, odcizil zařízení k úpravě léků a měl v držení 1/2 kg kodeinu, jehož původ nebyl do okamžiku, kdy byl případ uzavřen, zjištěn. Viz Vyhodnocení 1977, fol. 7–17.

1974 téměř polovina případů byla odhalena v Severomoravském kraji, bylo předpokládáno, že většina případů odhalena nebyla.

Na úseku postihu klasické toxikomanie byl v roce 1974 odhalen případ zneužívání marihuany a 9 dalších bylo prověřováno. Šlo o kouření hašiše, marihuany, šíření a požívání LSD a požívání „tvrdých drog“ skupinou mladých lidí v Liberci (nespecifikováno jakých drog).⁷⁴ Prověřováno bylo pašování hašiše a marihuany italskými občany a převážení různých omamných prostředků rychlíkem Vindobona.⁷⁵ Za rok 1975 byly odhaleny 2 případy pašování hašiše (11 dkg) a marihuany (40 g) v západních Čechách a 1 případ požívání a nedovoleného přechovávání opia v Jihomoravském kraji, které si pachatelé opatřili neznámým způsobem.⁷⁶ V roce 1976 bylo k problematice pašování poznamenáno, že „...mezinárodní situace v rozšiřování a požívání omamných látek je charakterizována vzrůstajícím zájmem toxikomanů o klasické drogy a návykové léky. Z informací poskytovaných Radou pro celní spolupráci je dokumentováno, že osoby zabývající se pašováním narkotik používají stále rafinovanějších a nebezpečnějších forem.“⁷⁷ Následující rok byl na Plzeňsku ve třech případech nalezen hašiš v mezinárodních rychlících z NSR v tzv. mrtvých schránkách – celkem cca 14 g hašiše. Proto orgány VB ve spolupráci s celními orgány provedly v listopadu 1977 na všech celních přechodech v Západočeském kraji akci „Hranice“. Nalezeno nebylo nic, ale pes označil ve vlaku některé větrací schránky a sedadlo, což mohlo znamenat, že tam drogy byly uschovány při některé z minulých jízd.⁷⁸ Předpokládalo se, že tranzit přes naše území je daleko větší než „celkem náhodně zadržené zásilky“. Od roku 1972 byl prokázán průvoz přes ČSSR v šestnácti případech, kdy bylo přepraveno celkem 343,36 kg hašiše, 2 kg heroinu, 2 kg opia. V NSR však bylo jen v roce 1976 v zabaveno 1 800 kg hašiše, v NDR 72 kg, v Polsku 7,5 kg, v Bulharsku 644 kg, ve Švédsku 268 kg, v Turecku 4 903 kg. Podle mezinárodních orgánů vedly některé trasy přes Bulharsko – ČSSR – Polsko, Polsko – ČSSR – Rakousko, Bulharsko – ČSSR – Západní Berlín.⁷⁹ V roce 1978 byla spolupráce mezi VB a CS projednána na poradě vedení ČR ČSR a SKS MV ČSR. Odhaleno bylo 7 případů pašování drog, kdy bylo převáženo celkem 16 g hašiše a 2,5 kg marihuany a hašiše.⁸⁰

Bylo jasné, že rozsah toxikomanie značně převyšoval počty odhalených případů.⁸¹ Roční vyhodnocení zdůrazňovala malou aktivitu některých součástí VB, na což pou-

74 Vyhodnocení 1974, fol. 22–23.

75 Tamtéž.

76 Vyhodnocení 1975, fol. 83.

77 Vyhodnocení 1976, fol. 130.

78 Vyhodnocení 1977, fol. 84.

79 Tamtéž, fol. 118–119.

80 Vyhodnocení 1978, fol. 97–98.

81 Např. dorostové oddělení psychiatrické léčebny v Bohnicích provedlo za rok 1983 celkem 150 záchytů toxikomanů. Ani tento počet nebyl konečný, neboť podle zkušeností čítaly party toxikomanů cca 25–30 osob a na oddělení PL se z takových part dostali 2–3 účastníci. Viz KLÁŠTERSKÝ, Kamil, CIMICKÝ, Jan: *Situace v oblasti boje s toxikomanií mladistvých*. In: *Kriminalistický sborník*, R. 28, 1984/11, s. 685.

kazovaly značné rozdíly ve výslednosti S VB. Nejlepší výsledky mívala S VB Ústí nad Labem, nejméně se toxikomanii věnovali na S VB Praha a Plzeň: „...*cílevědomá agenturní práce do evidovaných osob nebo na odhalování osob závislých... není prakticky prováděna, neboť uvedená problematika není v kraji zdaleka tak aktuální jako např. ochrana kulturních památek, pašování nebo devizová tr. činnost, což bývá náplň orgánů zabývajících se též toxikomanií.*“⁸² Po celé období byla totiž řešena otázka nedostatku kádrů. Od roku 1976 byl mezi návrhy na další postup zařazován požadavek vyčlenit samostatného pracovníka, který by se nealkoholovou toxikomanií zabýval bez ohledu na příslušnost (obecná kriminalita/ hospodářská kriminalita/Státní bezpečnost).

Trestná činnost bývala řešena „*nejednotně, často nesprávně či liberálně*“, nedostatečně byly využívány všechny možnosti trestního postihu.⁸³ Toto plynulo z nejednotného právního výkladu ustanovení trestního zákona, nedostatečného právní vymezení pojmu „*drogová závislost*“. Při dopadení pachatele krádeže byl problém s postihem, neboť při postihu dle § 187 tr. zákona soudy požadovaly prokázat, že pachatel předal opiát další osobě. Použil-li ho pouze sám, bylo jeho jednání posuzováno jako přestupek, přečin či trestný čin rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví (§ 132 trestního zákona, § 3/1b zákona 150/1969 Sb. o přečinech), v závislosti na hodnotě odcizených léků. To nebylo považováno za správné, protože „*finanční hodnota opiátů ovlivňující společenskou nebezpečnost při posuzování majetkových trestných činů je zanedbatelná ve srovnání se společenskou nebezpečností zneužití opiátů.*“⁸⁴ Trestní právo umožňovalo pouze „...*postih klasické nealkoholové toxikomanie. Samotná konzumace však postižitelná není, pokud není páchána ve skupině, v níž dochází k rozšiřování návyku na osoby, které dosud návyku nepodlehly. Je postižitelný tedy organizátor, návodce, pomocník a přímé podání třetí osobě, a to i v případech tzv. primitivní toxikomanie, kdy opatřování různých chemických látek je obecně dostupné... je možný právní postih toliko opatřování klasických opiátů a šíření návyku. Proto by bylo vhodné rozšířit trestní odpovědnost ve smyslu § 201 tr. zák. i na ochranu před nealkoholickými toxikomaniemi... obtíže vznikají v souvislosti s potřebou jednotné aplikace... trestněprávních norem, neboť v praxi jsou rozdílné názory na právní posouzení skutků mezi VB, prokuraturami a soudy. Orgány justice dosud inklinují ke kvalifikaci deliktů, páchaných v souvislosti s opatřováním návykových léků jako prostých majetkových deliktů. Stejně tak nejsou v dostatečné míře ofenzivní i v úsilí o postih šíření i primitivních projevů toxikomanie mezi mládeží.*“⁸⁵

Další kámen úrazu představovala léčba toxikomanů. Celkově byl v roce 1977 stav léčení osob závislých na omamných prostředcích a ostatních návykových látkách v za-

82 Zpráva S VB Plzeň, Vyhodnocení 1975, fol. 51.

83 Vyhodnocení 1974, fol. 23–25.

84 Vyhodnocení 1976, fol. 76–77.

85 Tamtéž, fol. 87.

řízení státní zdravotnické správy popisován velmi nelichotivě: „...pokud v ČSR bude odvykácí léčba prováděna tak, jak doposud, pokud nebudou vybudována speciální zdravotnická zařízení k léčení nealkoholové toxikomanie, potom boj pracovníků VB proti toxikomanii bude málo účinný a neefektivní.“⁸⁶ Hlavní chybou bylo, že léčení nebylo soustavné, ale nahodilé. Počátek léčení totiž závisel na včasném rozpoznání, což bylo ale v praxi obtížné, pokud na sebe osoby výrazně neupozornily např. sebevražedným pokusem. Takové osoby pak byly předávány orgány VB do zdravotnických zařízení a z rozhodnutí odborných lékařů přijímány do ambulantní protitoxikomanické léčby. Některý toxikoman se přihlásil sám, „...avšak proto, že tím sleduje získání různých výhod, jako např. vyhýbání se vojenské službě, řešení konfliktních situací na pracovišti (nejčastěji zakrývání absencí) apod. ...takoví pacienti pak léčebný režim svévolně narušují a léčba sama je neúčelná, a tedy zbytečná.“⁸⁷ U ústavního léčení byla situace ještě horší. „Dochází k řadě případů, kdy odsouzený není léčebnou přijat s odůvodněním, že není volné lůžko. Např. v Praze je v psychiatrické léčebně v Bohnicích, v pavilonu 26, vyhrazeno 15 lůžek k provádění ochranného léčení ústavní formou. To je naprosto nedostačující, neboť čekací doba je potom od vydání rozsudku soudem do umístění v léčebně i několik roků... Nedostatečnou záruku na převýchovu toxikomanů dává v současné době rovněž protitoxikomanická léčba, prováděná v psychiatrických léčebnách. Např. v psychiatrické léčebně v Praze-Bohnicích jsou zjišťovány případy, že pacienti i při léčení nadále požívají omamné prostředky nebo jiné návykové látky, které jim do ústavu přinášejí jejich kamarádi, dále mají pacienti možnost ilegálního vzdálení z léčebny apod. ...Zkušenosti ukazují, že dosud neexistuje v ČSR takové odborné pracoviště, kde by byla prováděna odvykácí léčba mající skutečný efekt. Hlavní příčina tkví v tom, že psychiatrická odvykácí zařízení nejsou natolik uzavřena, aby léčení toxikomané nemohli i zde zneužívat různé omamné prostředky a ostatní návykové látky. Proto se jeví jako nutné, aby bylo vytvořeno pracoviště odpovídající všem požadavkům moderní léčby, neboť jinak se budeme omezovat pouze na evidování toxikomanů.“⁸⁸

Léčba byla navíc poměrně nákladná, jak uvádí zpráva Správy Veřejné bezpečnosti Ústí nad Labem za rok 1976. „Dle sdělení krajského metodika pro léčení toxických závislostí... v Severočeském kraji bude toxikomanie problémem. Průměrný pobyt osob s toxickou závislostí v psych. léčebně H. Beřkovic je 3 měsíce a většina osob v průběhu roku recidivuje i 3x. Náklady na pacienta hospitalizovaného na lůžkovém oddělení pro toxikomanii činí v průměru 41 000,-Kčs.“⁸⁹ Následující rok se ve zprávě objevil požadavek, aby byla léčba alespoň částečně hrazena toxikomany, podobně jako v pří-

86 AMV Kanice, příř. č. 1097/80, bal. 1, č. j. SKS-2413/HK-1977, Podklady ke zpracování zprávy o zkušenostech VB s léčením nealkoholových toxikomanii pro MZ ČSR zpracované odborem hospodářské kriminality SKS MV ČSR, dne 6. 9. 1977, s. 4.

87 Tamtéž, s. 1–2.

88 Tamtéž, s. 2–3.

89 Vyhodnocení 1976, fol. 32.

padě protialkoholních záchytných stanic, kde je úhrada nákladů za ošetřování zavedena.⁹⁰

V rámci spolupráce jednotlivých služeb VB byla nedostatečná vzájemná informovanost, předávání podkladů k vyhodnocení situace, získávání přehledu o osobách aj. včetně hlásné služby. Protože pracovníci po linii OK prováděli od roku 1974 analýzy o činnosti v oblasti nealkoholové toxikomanie samostatně, byly jejich výsledky v tomto roce porovnány s vyhodnocením, které sestavili pracovníci po linii HK za všechny součásti VB a „...byly... zjištěny podstatné rozdíly, které svědčí buď o neserióznosti, nebo o nedostatku podkladů při zpracování celkových krajských vyhodnocení“.⁹¹ Údaje útvarů obecné kriminality byly mnohem vyšší, např. osob z řad mládeže, které zneužívaly různé omamné prostředky, zjistili pracovníci obecné kriminality 701, zatímco po linii HK bylo pouhých 112. Proto bylo upozorňováno na nutnost zkvalitnění hlásné služby. Dosud byla upravována metodickým pokynem FS VB k odhalování trestné činnosti s omamnými prostředky, prozatímní směrnici o vedení a využívání poznatkových evidencí VB-krim-I-7, směrnici k zajištění informací z útvarů VB ministerstev vnitra ČSR a SSR⁹² a žádostí FS VB o celkové roční vyhodnocení situace v oblasti omamných prostředků, která vyžadovala data a další údaje o osobách, k nimž měla být předložena hlášení podle některého z uvedených předpisů. V této souvislosti bylo opět shledáno, že by bylo vhodné, „aby se problematikou toxikomanie centrálně zabýval buď odbor obecné nebo hospodářské kriminality, a tím aby se zamezila nežádoucí duplicita, což je bezesporu ku škodě věci...“⁹³

Problémy činila identifikace omamných prostředků, neboť ve všech krajích nebyly centralizovány laboratoře tak, jako např. v Ústí nad Labem, takže příslušníci nemohli rychleji odhalovat příčiny intoxikace a zjistit druh léku.

Z navrhovaných změn a opatření, které by přispěly ke zlepšení postupu proti toxikomanii se ve vyhodnocení za rok 1976 objevil požadavek na konání pravidelných pracovních seminářů svolávaných FS VB a upravení gesce a všeho, co souvisí s řízením boje (organizování bezpečnostních akcí, využití vyhodnocení podřízených součástí VB, analyzování stavu nealkoholové toxikomanie v kraji a stanovení konkrétních opatření na skupinách hospodářské kriminality a skupinách obecné kriminality dle místních podmínek aj.). Správa kriminální služby měla předložit v roce 1977 v tomto směru příslušný návrh.⁹⁴ Na celostátním seminárním školení, které na úseku omamných prostředků ve Vzdělávacím institutu v Pardubicích ve dnech 20.–21. 9. 1977

90 Vyhodnocení 1977, fol. 100–101.

91 Vyhodnocení 1974, fol. 26–27.

92 Věstník FMV, částka 21/1971.

93 Vyhodnocení 1975, fol. 46–49.

94 Vyhodnocení 1976, fol. 87.

pořádala FS VB FMV,⁹⁵ byly vytyčeny hlavní úkoly v dalším boji. Šlo o překonání tendencí podceňování nebezpečí toxikomanie; častější využívání sdělovacích prostředků; účinnější koordinaci mezi pracovníky VB a CS k zamezení protizákonného dovážení a přepravy omamných látek do i přes ČSSR; organizování bezpečnostních akcí v rámci krajů i okresů a využívání výsledků z nich jak k represí, tak k preventivně-výchovným opatřením; provedení opatření k zamezení úniku léků aj. omamných látek ze zdravotnických zařízení a z výroby, zvýšení operativní kontroly nad osobami, které disponovaly s opiáty; na úrovni náčelníků projednání součinnosti a dělby práce mezi pracovníky obecné a hospodářské kriminality a stanovení konkrétních opatření k řešení nepříznivého stavu; spolupráci s okresními a krajskými vojenskými správami za účelem omezení toxikomanie mezi branci; zkvalitnění agenturně-operativní práce; přehodnocení evidence narkomanů, vyřazení zemřelých osob nebo těch, které již omamné látky neužívají, a vyloučení osob, které je užívají pod lékařskou kontrolou; dodržování hlásné služby.

Mezi návrhy se objevovaly i požadavky na novelizaci metodického pokynu z roku 1973.⁹⁶ FS VB FMV předložila v roce 1976 náměstkovi ministra vnitra ČSSR genmjr. Jánu Pješčakovi návrh na zrušení prozatímní směrnice VB-krim-I-7 a na úpravu vedení a využívání poznatkových evidencí nařízením ministra vnitra ČSSR. Současně bylo náměstkem ministra vnitra ČSSR rozhodnuto novelizovat Metodický pokyn z r. 1973, „...který v současné době je již překonán a nevyhovuje potřebám služby“.⁹⁷ Dnem 1. 1. 1977 nabylo účinnosti Nařízení ministra vnitra ČSSR č. 33, které upravovalo vedení a využívání poznatkových evidencí. Protože toto nařízení nezahrnovalo do poznatkových evidencí oblast související s omamnými prostředky, bylo zdůrazněno, že budoucí metodický pokyn by se měl dotýkat konkrétněji i tohoto úseku práce.

Předsednictvo ÚV KSČ na své 50. schůzi konané dne 8. 7. 1977 projednalo materiály FMV a ke zprávě o stavu obecné kriminality v hlavních městech uložilo realizovat opatření.⁹⁸ K zabezpečení realizace uložil ministr vnitra ČSSR po projednání v kolegiu dne 6. 9. 1977 náčelníkům centrálních správ a republikovým orgánům úkoly. Pod bodem 11 „Harmonogramu postupu prací při zajišťování úkolů vyplývajících pro FS VB, MV ČSR a MV SSR z usnesení P ÚV KSČ z 8. 7. 1977 a z kolegia ministra vnitra ČSSR z 6. 9. 1977 ke zprávě o stavu obecné kriminality v hl. m. Praze a Bratislavě a opatřeních ke zlepšení situace“ byl úkol „*Postupně a cílevědomě omezovat vliv*

95 AMV Kanice, přír. č. 1189/82, bal. 2, Zhodnocení operativní činnosti po úseku omamných prostředků – zaslání. Složka obsahuje jednak Vyhodnocení problematiky toxikomanie z pohledu FKÚ FS VB FMV, jednak Úkoly z celostátního seminárního školení, konaného ve dnech 20.–21. 9. 1977 ve Vzdělávacím institutu FMV v Pardubicích.

96 Zpráva o situaci MS VB Praha, Vyhodnocení 1976, fol. 2–7.

97 AMV Kanice, přír. č. 1189/82, bal. 2, Zhodnocení operativní činnosti po úseku omamných prostředků – zaslání, Vyhodnocení problematiky toxikomanie z pohledu FKÚ-FS VB FMV, 1977, s. 32.

98 AMV Kanice, přír. č. 1324/84, bal. 1, č. j. SKS-00186/1977, Informace pro kolegium ministra vnitra ČSR o zasedání Koordinační rady VB dne 27. 9. 1977.

alkoholu a omamných prostředků na trestnou činnost a na zdraví mládeže“. K tomuto účelu bylo třeba po schválení již zpracované novelizace zák. č. 120/62 Sb., o boji proti alkoholismu a jiným toxikomaniím, zabezpečit realizaci úkolů z ní vyplývajících pro SNB. Za toto zodpovídaly MV ČSR, MV SSR, FS VB FMV. FKÚ FS VB FMV a SPDS měly zajistit v součinnosti s Generální prokuraturou ČSSR a Nejvyšším soudem ČSSR jeho výklad do 20 dnů po účinnosti zákona. Dále měly připravit a uskutěčnit poradů s příslušnými funkcionáři centrály a krajů k výkladu a uplatňování a připravit podnět pro novelizaci vyhlášky č. 57/67 s cílem uplatnění maximálního postihu pachatelů.⁹⁹ K tomu měla FS VB (FKÚ) zpracovat návrh připomínkového řízení, zajistit připomínkové řízení a po něm zpracovat konkrétní návrh. Dalším úkolem bylo „v návaznosti na novelizaci vyhlášky č. 57/67 Sb. novelizovat i metodický pokyn náčelníka FS VB K odhalování trestné činnosti s omamnými prostředky z roku 1973“. Pro splnění tohoto úkolu měla FS VB připravit návrh metodického pokynu, provést připomínkové řízení, po dopracování návrh předložit štábu náčelníka FS VB a zajistit vydání a uplatňování.¹⁰⁰

V roce 1978 byl konečně vydán nový vnitřní předpis, který měl „zakotvit současné potřeby výkonu služby, ... upravit organizaci a dělbu práce mezi oddělením a odbory obecné a hospodářské kriminality, práci na místě činu při vloupání do lékáren a zdravotnických zařízení, ... upřesnit hláskou službu, součinnost, vedené evidencí, předávání poznatků apod.“¹⁰¹ Byly jím „Zásady k jednotnému postupu boje proti nealkoholové toxikomanii“ zpracované komisí pracovníků FKÚ FS VB a SKS MV ČSR a SSR a vydané rozkazem náčelníka FS VB č. 28/78 ze dne 10. 11. 1978. Metodický pokyn z roku 1973 nahrazovaly a upřesňovaly.

V činnosti Federální správy VB¹⁰² bylo blíže stanoveno, že má rozhodovat v případech, zasahujících do území obou republik, který útvar VB bude případ zpracovávat. Dále měla řídit práci pracovníků kriminální služby VB při zpracování případů, které svým rozsahem přesahují rámec jedné republiky nebo zasahují do zahraničí; měla organizovat a uskutečňovat mezinárodní součinnost v případech zasahujících mimo státní území, včetně hraničních schůzek a vyřizování dožádání ve vztahu k zahraničí; spolupracovat se správami FMV, CS, GP ČSSR, společenskými organizacemi na federální úrovni a se zahraničními bezpečnostními sbory; vést celostátní evidenci toxikomanů a osob, zabývajících se trestnou činností související s nealkoholovou toxikomanií.

Úkoly Hlavního velitelství VB MV ČSR v oblasti toxikomanie převzala SKS MV

99 Za splnění zodpovídala FKÚ FS VB.

100 AMV Kanice, příř. č. 1324/84, bal. 1, č. j. SKS-00186/1977, Informace pro kolegium ministra vnitra ČSR o zasedání Koordináční rady VB dne 27. 9. 1977, fol. 20–22.

101 AMV Kanice, příř. č. 1493/85, bal. 4, č. j. SKS-0678/HK-2-79, Výklad „Zásad k jednotnému postupu boje proti nealkoholové toxikomanii“, s. 2 (dále Zásady 1978).

102 Zásady 1978, s. 32–34.

ČSR.¹⁰³ Kromě podílu na řízení a kontrole výkonu u podřízených útvarů VB, zajišťování a řízení rozpracovaných případů, které přesahovaly rámec jednoho kraje v rámci jedné republiky, spolupráce s jinými složkami a resorty v rámci územní působnosti, zajišťování dalších úkolů spojených s centrálním řízením v boji proti trestné činnosti s nealkoholovou toxikomanií, přibýly dva nové. K 31. 1. každého kalendářního roku měla SKS MV ČSR předkládat FS VB vyhodnocení situace za uplynulé období s úkoly, které budou plněny následující období, a s návrhy na opatření; správy VB a MS VB Praha měly předkládat SKS vyhodnocení situace v oblasti nealkoholové toxikomanie ve své územní působnosti ke dni 30. 6. a 31. 12. každého kalendářního roku. Okresní, městské a obvodní správy SNB prováděly výkon služby v oblasti toxikomanie a předkládaly správám VB (MS VB) vyhodnocení situace ke dnům 15. 6. a 15. 12. kalendářního roku. „Zásady...“ podrobně stanovovaly způsob vypracování komplexních vyhodnocení.

I nadále spočívalo hlavní těžiště práce při vyhledávání, rozpracování a dokumentování trestné činnosti na okresních, městských, obvodních správách SNB a správách VB (MS VB).¹⁰⁴ K zajištění úkolů byla důležitá součinnost mezi pracovníky obecné a hospodářské kriminality a ostatních služeb VB.¹⁰⁵ Měli ji řídit a organizovat zástupci pro operativu na správách VB (MS VB) a zástupci pro operativu náčelníků odborů VB na okresních, městských a obvodních správách SNB. Náčelníci okresních, městských a obvodních správ SNB (nebo jejich zástupci) a náčelníci správ VB (jejich zástupci) projednávali na horizontální úrovni spolupráci s příslušnými náčelníky útvarů Státní bezpečnosti, součinnost na úrovni správ FMV zajišťovala Federální správa Veřejné bezpečnosti FMV.

Při rozhodování, která součást kriminální služby provede rozpracování případu, bylo podle „Zásad...“ nutno přihlížet k charakteru zjištěné či předpokládané trestné činnosti a možnostem pro nejefektivnější rozpracování. Vodítkem měly být např. zdroje zneužívaných nebo rozšiřovaných návykových látek a jejich získávání, trestná činnost spáchaná pod jejich vlivem, charakter osoby pachatele aj. Rozpracování mělo v každém případě být vedeno v koordinované spolupráci mezi pracovníky obecné a hospodářské kriminality. O tom, který útvar měl případ rozpracovávat, rozhodoval náčelník či jeho zástupce pro operativu. K boji měli samozřejmě přispívat i pracovníci základních útvarů VB a vyšetřovatelé.

103 Tamtéž, s. 34–35.

104 Tamtéž, s. 35–36.

105 Prozatím úseku nealkoholové toxikomanie nebyl převod do gesce pouze útvarů obecné kriminality, jak navrhoval odbor HK SKS MV ČSR v květnu 1977 s odůvodněním, že „...zkušenosti posledních let ukázaly, že odbory a odd. OK mají lepší předpoklady boje proti nealkoholové toxikomanií...“ Návrh byl cestou náměstka ministra vnitra ČSR zaslán FS VB (Vyhodnocení 1977, fol. 102). Ta se k tomu vyjádřila takto: „...není důvodů měnit převod gesce na odbory a skupiny obecné kriminality. Není důvod po 4 letech, kdy gesce je určena hospodářská kriminalita, ji měnit na obecnou kriminalitu. Tato změna by celé situaci neprospěla, ale naopak by vyvstaly další problémy.“ Viz AMV Kanice, přír. č. 1189/82, bal. 2, Zhodnocení operativní činnosti po úseku omamných prostředků – zaslání, Vyhodnocení problematiky toxikomanie z pohledu FKÚ-FS VB FMV, 1977, s. 35. – K tomuto kroku došlo až v roce 1982.

Po linii hospodářské kriminality¹⁰⁶ určoval náčelník odboru HK S VB (MS VB) a odboru VB okresní, městské a obvodní správy SNB pracovníka oddělení HK pro práci na úseku nealkoholové toxikomanie. Ten ve svém obvodu udržoval styk s lékaři-psychiatry, vyhodnocoval soustředěné poznatky a předkládal je příslušným náčelníkům s návrhem na opatření. Získával přehled o osobách zneužívajících omamné prostředky a ostatní návykové látky a o osobách, které odebíraly na lékařské předpisy neúměrné množství těchto látek. Prováděl opatření k omezení rozkrádání a odčerpávání omamných prostředků a návykových léků ve výrobě, lékárnách, skladech, lůžkových a dalších zdravotnických zařízeních. Plnil úkony, týkající se boje s trestnou činností související s toxikomanií pro jiné útvary VB, vyžadoval odborné posudky u Kriminalistického ústavu VB FS VB nebo podle §§ 8 a 158 odst. 3 tr. řádu ve zdravotnických zařízeních, pokud k odbornému posouzení měly potřebná vybavení. Měl předkládat iniciativně návrhy na preventivní opatření a o záměrech využívání sdělovacích prostředků předem informoval FKÚ FS VB cestou SKS MV ČSR. Měl se účastnit práce na místě činu při vloupání do zdravotnických zařízení, kde byly odcizeny opiáty nebo návykové léky a při náhlých úmrtích v důsledku intoxikace. Zajištěné omamné prostředky a léky předával proti potvrzení pracovníkům podniku Zdravotnického zásobování v kraji. Dále prováděl potřebná opatření k omezení toxikomanie v řadách branců, spolupracoval s pracovníky celní služby, zejména v případech, kdy byly zajištěny drogy nebo bylo podezření na pašování drog. Zaměřoval operativní činnost na tranzitní přepravu drog přes naše území, a to jak na hraničních přechodech, tak ve vnitrozemí. Vedl evidenci toxikomanů a osob, které se zabývaly trestnou činností související s nealkoholovou toxikomanií. Při změně trvalého bydliště evidované osoby měl postoupit kartu do místa přestěhování. Plnil povinnosti hlášené služby.

Odbory a oddělení obecné kriminality řešily případy krádeží vloupáním a krádeží, při nichž byly odcizeny omamné prostředky a jiné návykové látky, případy toxikomanie mezi mládeží, případy charakteru obecné kriminality spáchané pod vlivem drog a případy, kdy došlo k ublížení na zdraví nebo úmrtí v důsledku intoxikace. Spolu s orgány péče o mládež při NV, školskými pracovníky a s funkcionáři společenských organizací zajišťovaly dozor nad činností mladistvých v internátech, učňovských a vysokých školách.

Pracovník obecné kriminality na úseku nealkoholové toxikomanie dále informoval určeného pracovníka HK o připravovaných akcích směřujících k boji s toxikomanií a společně připravovali preventivní a represivní opatření (srazy tzv. závadové mládeže aj.), předkládal iniciativní návrhy na preventivní opatření z úseku boje s trestnou činností související s nealkoholovou toxikomanií a o záměrech využívání všech sdělovacích prostředků informoval FKÚ FS VB cestou SKS MV ČSR. Ve svém služebním

obvodu měl získávat přehled o osobách zneužívajících drogy včetně osob, které se vracely po odpykání trestu z nápravně výchovných ústavů a byla u nich ve výkonu trestu zjištěna toxikomanie. Na zjištěné osoby – toxikomany vyhotovoval karty poznatkové evidence a předával je k dalším opatřením určeným pracovníkům HK. Rovněž tak i u osob, které se zabývaly trestné činnosti v souvislosti s toxikomanií omamnými látkami a byly rozpracovány na odborech či odděleních OK. Poznatky k tzv. protispolečenské činnosti související s toxikomanií, které nebyly náplní OK, předával písemnou formou určenému pracovníku HK a obecně měl spolupracovat s pracovníkem HK při vyhodnocování situace na úseku nealkoholové toxikomanie a společně navrhnout opatření.¹⁰⁷

Pracovníci kriminální služby spolupracovali s jednotlivými službami VB a dalšími orgány a organizacemi mimo resort MV.

Spolupráci měli vyvíjet s útvary StB a orgány celní služby, „...*především s ohledem na účast navrátilců z kapitalistických zemí, studentů rozvojových zemí a různých vízových cizinců při zneužívání drog*“.¹⁰⁸ Dále „Zásady...“ vyžadovaly spolupráci s odbory pasů a víz, dopravními inspektoráty v otázkách vydávání řidičských průkazů (příp. jejich odebrání), vyhledavateli a vyšetřovateli VB k poznatkům k toxikomanii, zjištěných při vyšetřování, vyhledávání v souvislosti s jinou trestnou činností, s pracovníky Správy nápravných zařízení Ministerstva spravedlnosti s ohledem na zneužívání drog v NVÚ a o signalizaci propuštěných toxikomanů z výkonu trestu útvarům VB dle místa bydliště. S pracovníky ČSLA, s nimiž bylo nutno čelit zneužívání drog mezi brančí a vojenskými osobami, rozkrádání uvedených prostředků ve vojenských zdravotnických zařízeních a skladech, s příslušnými pracovníky zdravotnických zařízení, školskými pracovníky, vychovateli učňovského dorostu a vedoucími internátů a domovů mládeže a s příslušnými funkcionáři státních a společenských orgánů a organizací.

Evidence toxikomanů měla být i nadále vedena na odděleních hospodářské kriminality okresních, městských a obvodních správ SNB a na FKÚ FS VB samostatně. Měla sloužit ke kontrole a sledování osob, u kterých byla zjištěna drogová závislost a k tipování pachatelů trestných činů v souvislosti s nealkoholovou toxikomanií. Postup vedení evidence byl rozveden v „Zásadách...“.

Problém v minulém období činila hlášená služba, neboť nebyla řádně plněna, a nemohla tak zabezpečit informovanost pro řídicí a koordinační činnost ministerstev vnitra k informování vedoucích, stranických a státních činitelů. Předmětem hlášení měly být „*trestné činy, události nebo vzniklé situace v oblasti toxikomanie, které je třeba vzhledem k jejich charakteru a významu považovat za výrazné vybočení z mezí obvyklého dění v místě*“.¹⁰⁹ Hlášení měly zasílat všechny součásti VB, počínaje základ-

107 Tamtéž, s. 39–40.

108 Tamtéž, s. 41.

109 Tamtéž, s. 43.

ními útvary, služebním postupem správám kriminální služby MV ČSR a MV SSR a FKÚ FS VB.¹¹⁰

Dospěli jsme k bodu, kdy došlo v postupu Veřejné bezpečnosti proti nealkoholové toxikomanii slovy tehdejších referentů „*k zaktivizování sil*“. Ve vydaných předpisech byly konkretizovány úkoly, nealkoholová toxikomanie se dostala do plánů práce a to byl začátek koordinovaného postupu proti ní. Přes rozsáhlé možnosti policejního totalitního státu se ji však nedařilo vymýtit. Místo klasické toxikomanie u nás kvetl specifický druh „dostupné toxikomanie“ ve formě zneužívání různých léků a chemických látek s toxickými účinky. Obrovský drogový boom po listopadu 1989 zřejmě nebyl jen důsledkem otevření hranic a celkového uvolnění společnosti, ale i přirozeným pokračováním již započatých tendencí.

110 Určení pracovníci po linii OK i HK měli hlásit rozsáhlé případy s větším počtem pachatelů a se zvláštní společenskou nebezpečností a jednáním pachatelů; případy vloupání do lékáren, skladů, výrobních závodů léčiv a jiných zdravotnických zařízení, kde byly odcizeny opiáty nebo větší množství léčiv; ztráty opiátů ve zdravotnických aj. objektech; sročení, „potlachy“ a podobné srazy tzv. závadové mládeže, pokud by bylo zjištěno požívání drog, již v období jejich přípravy; podezřelá a náhlá úmrtí související s nealkoholovou toxikomanií včetně sebevražd; případy, kde došlo k těžké újmě na zdraví zaviněné druhou osobou; trestnou činnost nebo událost zasahující do více krajů nebo území obou republik, popřípadě přes hranice ČSSR a byla-li nezbytná koordinace celého případu; případy týkající se pašování drog, zjištěných na hraničních přechodech; zahájení rozpracování případu v agenturních a operativních spisech, v rozkrádání léčiv většího rozsahu zdravotnickým personálem, spekulace s drogami. Tamtéž, s. 44–45.

SEZNAM ZKRATEK

CŘ	Celní ředitelství
CS	Celní správa
FKÚ	Federální kriminální ústředna
fol.	folio
FS VB	Federální správa Veřejné bezpečnosti
GP	Generální prokuratura
HK	hospodářská kriminalita
HV VB	Hlavní velitelství Veřejné bezpečnosti
KS SNB	Krajská správa Sboru národní bezpečnosti
MS	Ministerstvo spravedlnosti
MS VB	Městská správa Veřejné bezpečnosti
MZd	Ministerstvo zdravotnictví
N MV	nařízení ministra vnitra
NVÚ	nápravněvýchovný ústav
O VB	oddělení Veřejné bezpečnosti
OHK	odbor/oddělení hospodářské kriminality
OK	obecná kriminalita
OO VB	okresní oddělení Veřejné bezpečnosti
OOK	odbor/oddělení obecné kriminality
OS SNB	okresní správa Sboru národní bezpečnosti
OVS	okresní vojenská správa
OVŠ	odbor vyšetřování
S VB	správa Veřejné bezpečnosti
SHK	skupina hospodářské kriminality
SKS	Správa kriminální služby
SNV	Správa nápravné výchovy
SOH	skupina obecné kriminality
SPDS VB	Správa pořádkové a dopravní služby Veřejné bezpečnosti
SV VB MV ČSR	Správa vyšetřování Veřejné bezpečnosti MV ČSR

Chalupářská subkultura v Albrechticích v Jizerských horách (1950–1989)

Petra Trypesová

Úvod

Chalupaření je zajímavý fenomén, který se v Československu masově rozšířil ve 2. polovině 20. století. Chalupaření můžeme charakterizovat jako všechny aktivity odehrávající se ve venkovském objektu, který původně nebyl postaven pro rekreační účely, k nimž byl později využíván. Pro tyto rekreační objekty je typické, že se většinou vyskytují v intravilánu obce, ale nemusí to být pravidlem. Chalupaření se jako forma rekreace odlišuje od jiné formy rekreace, která byla a stále je na území naší republiky také oblíbená – chataření.¹ Tyto formy rekreace nebyly ovšem typické jen pro Československo, mohli bychom se s nimi setkat také v ostatních evropských státech. Letní sídla a víkendové chaty byly rozšířené například ve Francii, Švýcarsku, Německu či ve skandinávských zemích. V západní Evropě mělo chataření a chalupaření jiné rysy než u nás. Hlavní rozdíl spočíval v jisté míře sociální exkluzivity charakteristické pro západní Evropu. V Československu si chatu nebo chalupu mohl pořídit v podstatě každý občan a na rozhraní 70. a 80. let se dokonce jednalo o „nedostatkové zboží“.

Rozhodla jsem se věnovat problematice chalupaření raději než chataření. Zajímalo mne, kdy se tato forma rekreace v Československu rozšířila, proč se stala mezi občany tak oblíbenou a v neposlední řadě, jakým vývojem prošly rekreační objekty samotné. Hlavní pozornost jsem však soustředila na konkrétní lokalitu, v níž jsem realizovala terénní výzkum.

Moje základní úvaha, že chalupaření je fenomén, který se rozšířil v 70. letech jako reakce na tehdejší společenskou situaci a který byl chápán jako „*uchýlení se do soukromé sféry*“, ² vzala brzy za své. Již při realizování pilotních rozhovorů bylo zřejmé, že takové vysvětlení není dostačující. Ani další úvaha, která chalupaření vysvětlovala jako „*kompenzaci zmařených profesních drah v 70. letech a jako východisko z nemo-*

1 LIBROVÁ, Hana: *Dva typy druhého bydlení v ČR*. In: *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské univerzity*. Brno 1975, s. 53.

2 OTÁHAL, Milan: *První fáze opozice proti takzvané normalizaci (1969–72)*. In: *Dvě desetiletí před listopadem 89*. Praha, ÚSD AV ČR 1993, s. 15.; srov. HOLÝ, Ladislav: *Malý český člověk a skvělý český národ*. Praha, Slon 2001, s. 31–35.

žnosti cestovat“,³ nemohla plně objasnit takové rozšíření chalupaření na relativně malém prostoru. I když bylo v těchto tvrzeních mnoho pravdivého, bylo třeba je doplnit. Chalupaření se v Československu v období tzv. normalizace sice dařilo, ale jeho počátky můžeme sledovat již o dvě desetiletí dříve. Proto jsem pozornost soustředila na období let 1950–1989.

Prameny a metoda práce, terénní výzkum

O Čechách se často hovoří jako o národu chatařů a chalupářů.⁴ Vzhledem k velké oblibě tohoto fenoménu mě překvapil relativně malý počet vědeckých studií, které se jím hlouběji zabývaly. Informace jsem čerpala z odborné literatury historické, sociologické a architektonické, dále jsem prostudovala časopis *Chatař*,⁵ který přinášel praktické návody a rady chatařům i chalupářům, a získané poznatky jsem konfrontovala s vlastním terénním výzkumem v dané lokalitě.

Na počátku bádání jsem vytvořila několik hypotéz:

1. Chalupaření prošlo během 2. poloviny 20. století několika etapami.
2. Majitelé rekreačních chalup měli jiné motivace a jinak trávili volný čas v rekreačním objektu než majitelé chat. V některých ohledech však mohlo být chování chatařů a chalupářů stejné.
3. Chalupáři se většinou neizolovali od svého okolí, navazovali kontakty s chalupáři i místními usedlíky.
4. Chalupaření se masově rozšířilo v 70. letech na základě následujících faktorů:
 - a) nemožnost seberealizace
 - b) touha po přírodě
 - c) rozvoj automobilismu
 - d) zkrácení pracovního týdne
 - e) omezená možnost cestovat do zahraničí.

Cílem mého snažení bylo popsat vývoj chalupaření v dané lokalitě, kdy a z jakého důvodu se tento jev rozšířil. Proč se vlastně chalupaření stalo tolik oblíbenou formou rekreace a kdo jsou vlastně ti chalupáři? Po prvotní analýze pramenů jsem se rozhodla uskutečnit několik rozhovorů s chalupáři metodou orální historie a ukázat tak její sepětí s výzkumnými metodami, které používá antropologie, respektive etnologie.

Orální historie je specifická historiografická metoda využívaná při kvalitativním výzkumu. Jednoduše řečeno, orální historie zaznamenává životní příběhy lidí a jejich svědectví o určité události tak, jak si je lidé sami pamatují a interpretují. V kontrastu k tradiční historii se orální historie zabývá každodenním životem člověka, viděním určité doby či nějaké historické události vlastníma očima. Zajímá se o konkrétní zá-

3 LIBROVÁ, Hana: *Pestří a zelení. Kapitoly o dobrovolné skromnosti*. Brno, Veronica a Hnutí Duha 1994, s. 92.

4 Poslední takovou zmínku jsem objevila v časopisu *Reflex*. In: *Reflex*, R. 13, č. 37 (2002), s. 14. Téma „Národ chatařů a chalupářů“ dominovalo letnímu vydání *Nové Přítomnosti*, 2002.

5 *Chatař. Časopis pro chataře a chalupáře*. Praha, Státní zemědělské nakladatelství 1969–1989.

žitky a osudy jednotlivců, které pro ně mají svůj vlastní smysl. Narátoři⁶ hodnotí svými slovy situaci, kterou prožili takřkajíc na vlastní kůži, a toto hodnocení je tak závislé na životních hodnotách a postojích člověka.

Hlavním zájmem orální historie tedy není studium historických faktů na pozadí tzv. „velkých dějin“, ale subjektivní prožitky jedince („malé dějiny“), který svým individuálním zkušenostem přikládá svůj vlastní význam a interpretaci. Orální historie tak do dějin vnáší každodenní život člověka a vede k demokratizaci dějin.⁷ Výhodou orální historie je její flexibilita a schopnost prostřednictvím svědectví účastníků konkrétní události doplnit chybějící prameny, které mohou být z různých důvodů nedostupné či zničené. Orální historie pomáhá dokumentovat zkušenosti generačních, menšinových či utlačovaných skupin.⁸

Při realizaci rozhovorů jsem se snažila respektovat rady a pravidla uvedená v praktické příručce *Doing Oral History*.⁹ Cílem bylo zachytit osobní reflexe a zkušenosti narátorů týkající se chalupaření. Protože všichni mnou zpovídaní narátoři „chalupáři“ minimálně dvacet let, je zřejmé, že chalupaření je důležitou součástí jejich životních příběhů.

Pro rozhovor jsem si stanovila základní soubor otázek,¹⁰ jejichž pořadí nebylo zcela závazné. Snažila jsem se nechat narátorům při vyprávění co největší prostor a usměrňovat je jen při úplném tematickém odbočení. Dozvěděla jsem se tak informace „navíc“, které mi později pomohly v sestavení celkového obrázku o chalupaření, a také o narátorech samotných a jejich zajímavých zkušenostech.

Terénní výzkum jsem uskutečnila v Albrechticích v Jizerských horách. Obec se nachází v údolí mezi horou Špičák a Mariánskou horou asi 10 km severozápadně od Jablonce nad Nisou. Albrechtice v Jizerských horách mají v současné době 330 obyvatel, 437 domů, z toho 160 rodinných a 277 rekreačních.¹¹ V této horské vesnici se již od 50. let soustřeďuje mnoho chalupářů, je to svým způsobem typická „chalupářská lokalita“.

Během července 2002 jsem uskutečnila 8 rozhovorů na dané téma, rozhovorů s chalupáři jsem však vedla více. Při kontaktování narátorů jsem nejprve využila

6 Termínu narátor užívá metoda orální historie.

7 VANĚK, Miroslav, OTÁHAL, Milan: *Sto studentských revolucí: Studenti v období pádu komunismu*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1999, s. 32.

8 VANĚK, Miroslav: *Centrum orální historie Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR*. In: *Soudobé dějiny*, R. 9, č. 2 (2002), s. 332.

9 RITCHIE, Donald: *Doing Oral History*. Twain Publishers 1995.

10 Kdy a jakým způsobem jste chalupu pořídil/a?

V jakém stavu chalupa byla. Byla nutná rekonstrukce či menší úpravy?

Proč jste se rozhodl/a pořídit si chalupu?

Od začátku jste chtěl/a chalupu anebo jste přemýšlel/a také o koupi chaty?

Jak často a na jak dlouhou dobu jste na chalupu jezdil/a?

Jak vypadaly sousedské vztahy?

Jak jste na chalupě trávil/a volný čas?

Jaký význam pro Vás chalupa měla s ohledem na 70. a 80. léta?

11 Údaje získány 25. 9. 2002 na oficiální webových stránkách obce: www.jizerske-hory.cz/obce/Albrecht/

osobních známostí a následně metodu „snowball“. Se všemi chalupáři jsem se setkala minimálně dvakrát. Při prvním setkání jsem se s narátory seznámila a vysvětlila jim svůj výzkumný záměr. Všichni oslovení s rozhovorem souhlasili, a tak jsem mohla při druhém setkání realizovat samotné interview. Ze statistického hlediska nebyla velikost souboru ani jeho výběr reprezentativní. Účelem bylo realizovat rozhovory v dané lokalitě, která nemusí reprezentovat celou republiku.

Všechny výpovědi jsou samozřejmě velmi subjektivní a omezené kapacitou lidské paměti, podle toho k nim také musíme přistupovat. Kritickou analýzou rozhovorů však můžeme objevit určité opakující se vzorce v chování lidí v podobných situacích.

Historický vývoj chalupaření

Chalupaření se u nás rozvíjelo díky několika na sobě nezávislých faktorech, které se začaly postupně uplatňovat ve stejnou dobu na stejném místě. Chalupaření jako forma rekreace se začíná prosazovat až po 2. světové válce, ale jeho počátky lze vysledovat již dříve. V této kapitole se budu zabývat vznikem chalupaření jako určitého způsobu života a jednotlivými fázemi, kterými chalupaření během druhé poloviny minulého století prošlo.

Pomineme-li dávná letní šlechtická sídla, první tendence trávit volný čas na venkově se objevily již v předminulém století. Obyvatelé městských aglomerací v 19. století rádi trávili volný čas na venkově. Umělci tu hledali inspiraci pro svá díla, zapálení sběratelé zde nacházeli poklady lidového umění. Někteří jezdili na krátkodobé výlety na různá místa, která byla snadno přístupná,¹² narůstal však i počet těch, kteří si cílevědomě budovali vlastní objekty, kde by mohli trávit více času. Byli to především příslušníci středních vrstev, kteří jezdili na letní byt do různých letovisek anebo k příbuzným.

Také významní představitelé tehdejšího společenského života trávili volný čas mimo město. Jedním z prvních, kdo užíval určitou budovu jako rekreační objekt, byl Antonín Strnad, spoluzakladatel Královské české společnosti nauk, univerzitní rektor, astronom a meteorolog. Zlonický kníže Kinský mu koncem 18. století přepustil malý neobyvatelný zámek v Sazené u Velvar. Strnad tam několikrát přijel na zotavenou a nakonec zde také zemřel. František Palacký vyženil záměček v Lobkovicích, jeho rodina jej užívala o prázdninách jako letní byt.

V polovině 19. století se oblíbeným výletním místem Pražanů staly například Roztoky, Chuchle nebo Břevnov. Podnikatelé, intelektuálové a umělci začali v Tichém údolí v Roztokách budovat vily a vytvořili tak pravděpodobně nejstarší vilovou čtvrť mimo hranice města. V letním sídle trávila žena s dětmi a služebními prázdniny, manžel za nimi dojížděl vlakem, později automobilem. V zimě byla vila prázdná,

12 Např. středočeské Povltaví a Polabí mělo železniční spojení.

zůstával jen zahradník.¹³ Majitelé letních sídel nebyli chalupáři v dnešním slova smyslu, můžeme snad hovořit o společné potřebě odreagování se od města. S místními venkovskými obyvateli se muži stýkali většinou v hostinci, ženy v obchodech.

Mezi městskými obyvateli, kteří odjížděli na prázdniny na venkov do svých sídel, můžeme najít i výjimky, kdy si rodina nepostavila honosnou vilu, ale koupila starší objekt, který původně nesloužil k rekreaci. Tato skutečnost se velmi podobá chování chalupářů z 2. poloviny 20. století. Například politik F. A. Brauner zakoupil v Roztokách tzv. malý mlýn, který se částečně zadaptoval, ale původní venkovský ráz stavení zůstal zachován. Mlýn se později stal téměř trvalým bydlištěm a ateliérem Zdenky Braunerové. Další politik Julius Grégr si sice nechal postavit vilu u Libčic nad Vltavou, léta se sem ale vydával z Prahy na neděli anebo na delší pobyty a pracoval zde prý zcela v dnešním „chalupářském duchu“ a nakonec zde i zemřel.¹⁴ Tehdejší „chalupáři“ začali pronikat i do vzdálenějších míst. Křivoklátsko si například oblíbil houslista František Laub. Rodiče jeho ženy mu tam postavili dřevěnou chaloupku s dalšími přístavky, kde se Laub zotavoval domácími pracemi a zahradničením. Na Příbramsku zase převzal do vlastnictví Antonín Dvořák starý špýchar s rozsáhlou zahradou. „*Z jednopatrového objektu dal zřídit obytné stavení a zahradu převážně vlastní prací změnil na velmi pěkný ovocný i ozdobný sad. Typickou součástí jeho chalupaření se stal chov holubů...*“¹⁵ Chalupářem se stal i básník Svatopluk Čech, roku 1895 koupil domeček v Obříství na Mělnicku. Mnoho prací si tam obstarával a dělal sám vlastníma rukama, možná ze stejného pocitu radosti nad zdařilým dílem jako chalupáři pozdější. Čech v Obříství zahradničil, choval včely a holuby, opravoval chalupu, chodil po výletech a také tvořil. Většinou zde trávil celé léto a několikrát dokonce i zimu. Kvůli zdravotnímu stavu se ale musel roku 1903 vrátit natrvalo do Prahy.¹⁶ Již před 1. světovou válkou si obyvatelé měst pronajímali pokoj nebo byt v nějaké pěkné vesnici a o několik let později to byl již zcela běžný jev. Místní obyvatelé na to byli zařízení a pronajímání pokojů jim zvláště v letních měsících zvyšovalo rodinný příjem. Během 2. světové války se tento trend ještě rozšířil, protože na vesnicích se v kritické době přece jenom dalo lépe sehnat něco k jídlu. Po válce trend pronajímání venkovských chalup formou letních bytů poklesl, v té době se v soukromém pronajímání pokojů viděla nežádoucí forma výdělků.¹⁷ Vlastní chalupaření se začalo rozvíjet prakticky až po 2. světové válce a během 2. poloviny 20. století prošlo několika etapami. Po roce 1945 se díky několika faktorům zásadně změnil charakter vesnice, což mělo přímý vliv na jejich rekreační využití.

Významným prvkem, který zahájil éru chalupaření, byl odsun Němců z pohraničí

13 BLAŽEK, Bohuslav: *S úsměvem idiota proti ideologii*. In: *Nová přítomnost*. Praha 2002.

14 ŠPECINGER, O.: *Chalupaření v minulém století*. In: *Chatař*. R. 12, č. 1 (1980), s. 18.

15 Tamtéž, s. 19.

16 ŠPECINGER, O.: *Chalupář Svatopluk Čech*. In: *Chatař*. R. 12, č. 2 (1980), s. 27.

17 KADLEC, Alex, KADLECOVÁ, Anna: *Rekreační chalupy*. Praha, SNTL 1968, s. 8–9.

po 2. světové válce. Před válkou tvořili Němci téměř 30 % obyvatelstva českých zemí. V roce 1950 zůstalo podle oficiálních statistik 1,8 % německých obyvatel. Ti kteří zůstali, byli většinou rozptýleni z pohraničí do vnitrozemí.¹⁸ Dosud se o odsunu Němců vedou vzrušené debaty. Pro téma této práce je zásadní okolnost, že se v důsledku odsunu uvolnilo obrovské množství stavení, která zůstala prázdná. To byl první impuls k hromadnému zabírání opuštěných objektů, které začaly být využívány pro rekreační účely. Pokud se totiž nenašli zájemci o trvalé bydlení, „...*nabízely národní výbory chalupy k rekreaci různým zájmovým organizacím nebo i jednotlivcům.*“¹⁹ Mnoho z těchto objektů slouží dodnes, jiné se rozpadly nebo byly zbourány a zmizely v nenávratnu.

Osídlování pohraničí probíhalo v různých oblastech rozdílným tempem. Například jižní Morava byla osídlena rychle a spontánně hned v letních měsících roku 1945. Naproti tomu převážně v horských oblastech západních a severních Čech a severní Moravy probíhalo osídlování pomalu a komplikovaně.²⁰ A právě horské oblasti se nakonec staly oblíbenou lokalitou chalupářů. Mnoho lidí navíc stále cítilo po válečných útrapách jistou averzi k Němcům a do těchto oblastí se jim moc nechťelo. Averze mezi starousedlíky a přistěhovalci byly časté. Zmiňují se o tom proto, že během terénního výzkumu jsem u lidí, kteří zažili 2. světovou válku takříkajíc na vlastní kůži, narazila na přetrvávající antipatie vůči Němcům: „*Upřímně řečeno, já jsem nikdy neměla tendenci jít do těchhle končin. Já bych byla šla na jižní Čechy nebo tam někam. Já jsem pořád měla pocit, že tady takovej ten německej živel je tak jasnej a ty lidi jsou tím poznamenaný.*“²¹ V Albrechticích v Jizerských horách rostl od 50. let počet rekreačních chalup a počet trvale žijících obyvatel se zmenšoval. Větší objekty byly přidělovány podnikům pro závodní rekreaci, menší jednotlivcům. Narátoři, kteří koupili chalupu v 50. letech, vzpomínají na prázdné a někdy už zdevastované objekty, které zůstaly po odsunu Němců: „*To znamená, že polovina těch baráků byla prázdná po odsunu Němců a začali se sem stěhovat lidi z vnitrozemí, kteří tady dostávali zadarmo ty chalupy.*“²² „*Ta chalupa byla určená k demolici jako ostatní chalupy. Protože to byl původně majetek těch Němců, kteří se odstěhovali. A samozřejmě ty chalupy byly zplundrovaný a opuštěný.*“²³ Lidé přicházeli s čistými úmysly založit v pohraničí trvalou existenci, ale přicházeli i „zlatokopové“, kteří však brzy více či méně uspokojeni

18 Němečtí kolonisté pronikali do Jizerských hor již ve 13. století, ale i mnohem později v 18. století za vzrůstajícího sklářského podnikání. „*Češi zůstávali spíše v nížinách, Němci zabydleli předhůří. Na jižních svazích Ještědského hřebene hovořili lidé pouze česky, na severních svazích německy.*“ NEVRLÝ, Miloš: *Kniha o Jizerských horách*. Ústí nad Labem, Severočeské nakladatelství 1981, s. 222. Vytvořila se tak jazyková i teritoriální bariéra. Srov. WAGNEROVÁ, Alena: *Neodsunutí vzpomínky. Česká zkušenost pohraničí*. Praha, Prostor 2000, s. 74.

19 KADLEC, Alex, KADLECOVÁ, Anna: *Rekreační chalupy*. Praha, SNTL 1968, s. 8.

20 SULITKA, Andrej: *K otázce stěhování a rozmantitých skupin presídlelců a ich kultur v pohraničí*. In: *Český lid*, R. 72, č. 4 (1985), s. 196.

21 Rozhovor s paní TB vedla P. Trypesová, Albrechtice v Jiz. horách, 19. 7. 2002. Archiv autorky.

22 Rozhovor s panem ŠG vedla P. Trypesová, Albrechtice v Jiz. horách, 23. 7. 2002. Archiv autorky.

23 Rozhovor s panem VK vedla P. Trypesová, Albrechtice v Jiz. horách, 21. 7. 2002. Archiv autorky.

odcházel. Slévaly se sem i vlny přechodných pracovních sil a brigádníků a nakonec chalupářů: „*A oni sem vyhnali, protože tady byl dobytek a neměl ho kdo pást, tak měli takový nucený nábor vysokoškoláků, museli sem na tzv. brigádu a oni tu pásli krávy. A na národním výboru jim dali seznam, včetně albrechtického kostela, že si můžou vybrat chalupu, kde budou teda bydlet. Dostali akorát nějakou slámu, nacpali si slameníky, takže to bylo primitivní, když jsme sem začali do té chalupy s paní jezdit, tak se spalo na slamenících v té době že jo.*“²⁴

Poválečná realita měla pochopitelně vliv na život tehdejší vesnice v pohraničí. Střetávaly se tu skupiny lidí, které se lišily etnicky, regionálně i sociálně, což se nakonec projevovalo i odlišným vztahem k lidové architektuře. Lidem, kteří se do pohraničí stěhovali natrvalo, připadaly německé domy cizí a často si je přebudovávali podle svých potřeb.²⁵ Adaptace starých objektů chalupářů měla jiný ráz. Chalupáři se snažili, pokud to bylo možné, zachovat původní ráz stavení a zejména mladší generace již nechápaly dochované prvky jako rušivé německé elementy, nýbrž jako starou původní hodnotu.

Dalším faktorem, který přispěl k rozvoji chalupaření, byla „...socializace zemědělské výroby a s tím spojená výstavba velkých zemědělských provozoven, způsobujících pokles požadavků na pracovní síly, odchod lidí z vesnice do měst...“²⁶ Začala se budovat soustava střediskového osídlení, které mělo zajistit venkovským obyvatelům vyšší standard bydlení i služeb a přiblížit tak úroveň bydlení na vesnici úrovni městské. Do měst odcházeli především mladí lidé, staří na vesnici dožívali nebo se časem přestěhovali ke svým dětem či do domova důchodců.²⁷ Následkem tohoto pohybu obyvatel se uvolňovaly další objekty i ve vnitrozemí, které se postupně stávaly rekreačními chalupami a ztratily tak svou původní funkci. Některé vesnice tak značně změnily svůj ráz. Během roku mají několik set obyvatel, ale v sezoně se počet zvyšuje až na tisíce.

Zpočátku byly úpravy chalupy vedeny romantizující snahou o zachování daného prostředí. Hygienický standard odpovídal tehdejší obecné úrovni bydlení a možnosti obyvatelstva. Voda se do chalupy nosila ze studny, samostatná koupelna byla výjimkou, záchod byl suchý. Interiéry se většinou zařizovaly původním selským nábytkem, kterým tehdejší i trvale obydlené chalupy oplývaly.²⁸ Chalupáři z 50. a 60. let tvořili první vlnu, která byla založena převážně na záchraně starých objektů. Vzhledem k nízkému stupni motorizace, nesnadné dostupnosti odlehlých vesnic, nedostatku materiálu atd. museli být tito chalupáři opravdovými nadšenci, kteří „chalupařili“ se zvláštním zaujetím: „*Ze začátku to bylo těžké, protože tatínek byl bez auta a veškery*

24 Rozhovor s panem ŠG vedla Petra Trypesová, Albrechtice v Jiz. Horách, 23. 7. 2002. Archiv autorky.

25 SULITKA, Andrej: *K otázke stretávania sa rozmanitých skupín presídľencov a ich kultúr v pohraničí*. In: *Český lid*, R. 72, č. 4 (1985), s. 194–200.

26 KADLEC, Alex, KADLECOVÁ, Anna: *Chalupy, vesnice, rekreace*. In: *Chatař*, R. 12, č. 5 (1980), s. 100–101.

27 KADLEC, Alex, KADLECOVÁ, Anna: *Rekreační chalupy*. Praha, SNTL 1968, s. 8–10.

28 KADLECOVÁ, Anna, KADLEC, Alex: *Chalupy, vesnice, rekreace*. In: *Chatař*, R. 12, č. 5 (1980), s. 100–101.

materiál, vzal si třeba do ruksaku pytel s cementem a jel sem autobusem nebo vlakem. Takže to byly takový ty začátky.“²⁹

Další etapa chalupaření nastala v 70. letech. V té době se objevila nová vlna chalupářů, kteří museli často zdlouhavě a namáhavě volný objekt hledat. Díky několika faktorům se chalupaření stalo módou.³⁰ Svoji zásluhu na tom měla velká publicita v televizi, rozhlasu nebo v tisku. Například v časopisu *Chatař* se objevovaly rozhovory se známými umělci, kteří si pořídili chalupu.³¹ Vtipně a trefně popisuje chalupaření také František Nepil.³² Roku 1968 se zkrátil pracovní týden na pět dnů a delší víkend nabízel nové možnosti. Podstatně se také zvýšil počet automobilů, což umožňovalo dostat se i do hůře přístupných a vzdálených míst. Po roce 1968 se značně omezila možnost cestovat do zahraničí a chalupa se v mnoha případech stala místem, kde bylo možné určitou osobní svobodu znovu najít. Rodinné chalupaření bylo protikladem k nepříliš oblíbeným kolektivním rekreacím na poukaz ROH.³³ V neposlední řadě přispěla k novému zájmu o chalupy skutečnost, že díky novým zákonným opatřením o ochraně zemědělské půdy byla omezena možnost výstavby chat.

Na tomto místě si dovoluji malou odbočku, která se netýká přímo tématu, ale v podstatě jej do určité míry ovlivňuje. Jaká vlastně byla v období normalizace celková situace? Jak vypadal život v tehdejší Československu, jaké názory a postoje měli občané a konečně jaká byla jejich životní úroveň? Pomůže nám to možná pochopit, co přimělo tolik lidí pořídit si tehdy chalupu. Tento krátký exkurs do nedávné historie nám může být nápomocen k pochopení fenoménu chalupaření, který se v tehdejší československé společnosti masově rozšířil.

Po srpnové okupaci v roce 1968 a po událostech, které následovaly, nastala ve společnosti deziluze a rezignace na vzniklou situaci. Dubnové plénum ÚV KSČ roku 1969 odvolalo Alexandra Dubčeka z funkce generálního tajemníka ÚV KSČ a nahradilo jej Gustavem Husákem. Později následovaly prověrky a čistky uvnitř KSČ, během nichž „...bylo vyloučeno a vyškrtáno na půl milionu členů KSČ. Tyto čistky představovaly druhou největší akci poválečné pomsty. Husákově vedení se v nich vyrovnalo především s humanitní inteligencí, která byla oporou reformního procesu v roce 1968.“³⁴ Normalizační program, který tehdejší politická moc prosazovala, vyvolal v lidech nechuť podílet se na veřejném životě, která pramenila z „absence pozitivní alternativy“.³⁵ Podle mnoha historiků i sociologů, zabývajících se obdobím tzv. normalizace, se většina československých občanů uzavírala do soukromí, do nejbližšího

29 Rozhovor s panem VK vedla P. Trypesová, Albrechtice v Jiz. horách, 21. 7. 2002. Archiv autorky.

30 Srov. OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost. 1969/1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1994, s. 32.

31 Např. BÜRGEROVÁ, J.: *Pojďte s námi na návštěvu. (Chalupa A. Borna.)* In: *Chatař*, R. 2, č. 3 (1970), s. 60–61; BÜRGEROVÁ, J.: *Neznámé o známých – utajená láska V. Chramostové*. In: *Chatař*, R. 1, č. 8 (1969), s. 181–183.

32 NEPIL, František: *Jak se dělá chalupa*. Praha, Středočeské nakladatelství a knihkupectví 1984.

33 MOŽNÝ, Ivo: *Proč tak snadno...* Praha, Slon 1999, s. 36.

34 OTÁHAL, Milan: *První fáze opozice proti takzvané normalizaci (1969–72)*. In: *Dvě desetiletí před listopadem 89*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1993, s. 13. Srov. MOŽNÝ, Ivo: *Proč tak snadno...* Praha, Slon 1999, s. 106–107.

35 MOŽNÝ, Ivo: *Proč tak snadno...* Praha, Slon 1999, s. 49.

kruhu příbuzných a přátel. Lidé se začali více zajímat o individuální blahobyt než o politické záležitosti. Mezi stranou a občany platila nepsaná společenská smlouva, která občanům zaručovala jisté sociální výhody a zabezpečení výměnou za loajalitu a poslušnost režimu.³⁶ Prioritou mnoha obyvatel se v období normalizace stalo uspokojování vlastních potřeb a většina jich rezignovala na jakoukoli politickou či ekonomickou alternativu.³⁷ Zvyšující se životní úroveň utlumila zájem obyvatel o jakékoli alternativní projevy. Jak ukazují nejnovější výzkumy na tomto poli, zájem občanů o věci veřejné nebyl potlačen úplně. Mohli bychom najít několik výjimek, které nezapadají do hlavního proudu. Kromě známých „nezávislých iniciativ“³⁸ v Československu působily také skupiny ekologů a dalších příznivců alternativní kultury.³⁹ Podle rozšířeného názoru se lidé uchýlovali do soukromí, privátní sféra byla chápána jako místo, kde může člověk svobodně jednat a kde může najít své uplatnění a seberealizaci. „Chalupářská horečka“ 70. let bývá připisována zmíněnému „úniku do soukromí“. To je pravda jen částečně. Jak bylo řečeno výše, chalupaření se jako forma rekreace objevila po 2. světové válce a chataření dokonce ještě dříve. V období tzv. normalizace nabyl chalupářský trend nových rozměrů, ale společenská situace byla jen jedním (nikoli jediným) faktorem, který jej ovlivňoval. Chalupy a chaty se stávaly prostorem, kde lidé hledali náhradní náplň svého života a zapomínali na každodenní šed. Rekreční objekty tak vyplňovaly jednu ze základních potřeb člověka, totiž mít svůj prostor, kde se člověk cítí svobodný. V tomto smyslu nespátřuji rozdíl mezi chalupařením a chatařením.

Již jsem se zmínila o tom, že jedním z důvodů, proč si lidé pořizovali chalupy, byla touha po smysluplné realizaci. Značná část vědeckých odborníků byla nucena opustit své místo anebo byla přeložena na podřadné funkce.⁴⁰ Při obsazování pracovního místa se ani tak nedbalo na vzdělání a zkušenosti, hlavním kritériem při výběru nového zaměstnance se stala jeho stranická příslušnost, loajalita a poslušnost při plnění daných úkolů.⁴¹ Mnoho lidí cítilo, že není schopno využít svého vzdělání a kvalifikace.

Podle výzkumu provedeného v polovině roku 1982⁴² byl prakticky každý druhý dotázaný toho názoru, že požadovaná kvalifikace není dostatečně finančně oceněna ve srovnání s těmi, jimž kvalifikace chybí nebo mají kvalifikaci nižší. S růstem vzdělání

36 OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost. 1969/1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994, s. 15, 121–122. Srov. ŠIMEČKA, Milan: *Konec nehybnosti*. Praha, LN 1990, s. 104–105.

37 HOLÝ, Ladislav: *Malý český člověk a skvělý český národ*. Praha, Slon 2000, s. 32–35.

38 Např. Charta 77, VONS (Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných), České děti, Nezávislé mírové sdružení, Hnutí za občanskou svobodu, Jazzová sekce aj.

39 VANĚK, Miroslav a kol.: *Ostrávky svobody*. Praha, ÚSD AV ČR a Votobia 2002.

40 KALINOVÁ, Lenka: *K sociálním dějinám Československa v letech 1969–1989*. Studie z hospodářských dějin č. 12, FNH VŠE, Praha 1999, s. 73–78.

41 Srov. OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost. 1969/1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994, s. 32.

42 Výzkum s názvem *Názory občanů na práci a zaměstnání* provedl Ústav pro výzkum veřejného mínění při FSÚ. Závěrečná zpráva je z ledna 1983.

se zvyšuje počet názorů, že kvalifikace není dostatečně oceňována.⁴³ Z uvedeného výzkumu ale také plyne, že vzdělání, praxi a schopnosti a osobní vlastnosti uplatňuje na svém pracovišti buď plně nebo z větší části 70 % dotázaných. Zbývajících 30 % tento pocit uplatnění nemá, 12 % tvrdí, že se mohou uplatnit jen z malé části nebo vůbec ne. Zajímavé a dobově typické je konstatování řešitelů výzkumu, že lidé, kteří nemají pocit seberealizace, jsou fluktuanti, což dokazují průzkumy fluktuace v průmyslových podnicích.⁴⁴ Nerada bych se pouštěla do podrobnějších analýz pocitu uplatnění v zaměstnání, myslím si ale, že je zřejmé, že určitá část občanů nebyla spokojena se svou prací a že pro ni nebyla smyslem života. Mohou o tom vypovídat například časté absence v práci, pozdní příchody a vyřizování soukromých záležitostí v pracovní době.

Od dubna 1969 se kladl důraz na dodržování pracovní kázně. V této souvislosti bylo kritizováno i zavedení pětidenního pracovního týdne realizované usnesením vlády č. 63/1968. „Podle této kritiky proběhl přechod na zkrácený pracovní týden jednorázově bez přípravy podmínek a navíc se nedodržovala ani zkrácená pracovní doba. Trvaly pozdní příchody a předčasné odchody z práce a vytváření bloků několika volných pracovních dnů.“⁴⁵ V 70. a 80. letech bujela v Československu šedá ekonomika, s níž šlo ruku v ruce úplatkářství, korupce a melouchaření. „Tolerance těchto aktivit souvisela i s tím, že to byl jeden z nástrojů uspokojování potřeb, které legální ekonomika nemohla zajistit.“⁴⁶ Rozkvět šedé ekonomiky a také soukromých aktivit přispěl k určité sociální diferenciaci.⁴⁷ Výrobky a služby, které byly považovány za nadstandardní, byly nedostatkové, často bylo možné opatřit je na černém trhu a díky dobrým známostem.⁴⁸ Někteří chalupáři vyprávěli o svých útrapách, které zažili při shánění stavebního materiálu. Někdy se přiznali k drobným krádežím jako posledního možného řešení. Jeden chalupář například vždycky když viděl na ulici volnou dlažku, tak si ji vzal a upotřebil při nějakých úpravách. Jiný zas vzpomíná: „Když chtěl člověk něco opravit, vždycky byla otázka, jestli ve stavebninách něco z toho vůbec budou mít. Nebylo možný sehnat delší cihly, až jsme nakonec museli někde nějaký ukrást a který tam jsou teda dodnes. Prostě nic nebylo, i kdyby se člověk rozkrájel...“⁴⁹

Část příjmů domácností tvořily sociální příjmy, například důchody, mateřské příspěvky, bezplatné služby, různé formy dotací a daňové úlevy. „Odměny za práci za-

43 *Názory občanů na práci a zaměstnání*. Praha, Ústav pro výzkum veřejného mínění při FSÚ 1983, s. 10.

44 Tamtéž, s. 37.

45 KALINOVÁ, Lenka: *K sociálním dějinám Československa v letech 1969–1989*. Studie z hospodářských dějin č. 12, FNH VŠE, Praha 1999, s. 18.

46 Tamtéž, s. 60.

47 Srov. MOŽNÝ, Ivo: *Proč tak snadno...* Praha, Slon 1999, s. 65–69.

48 Srov. OTÁHAL, Milan: *Opozice, moc, společnost. 1969/1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994, s. 52–53.

49 Rozhovor s panem MP vedla P. Trypesová, Albrechtice v Jiz. horách, 20. 7. 2002. Archiv autorky.

hrnovaly často sociální kritéria, podniky poskytovaly některé sociální služby, jako je rekreace, levné stravování často i bydlení.⁵⁰ Stát také zabezpečoval školství, zdravotnictví, dotoval dopravu, komunální služby apod.⁵¹ Příjmy nebyly sice nijak závratné, ale spolu se sociálním zabezpečením představovaly pro obyvatele určité sociální zabezpečení. Jisté omezení životní úrovně v porovnání s vyspělými zeměmi bylo zase kompenzováno množstvím výhod.

Vybavení domácností standardními výrobky se postupně zlepšovalo. Podle výzkumu z roku 1974⁵² vlastnilo osobní automobil 31 % domácností. V 80. letech se mohla téměř každá druhá domácnost pochlubit barevnou televizí, ledničkou a každá druhá domácnost vlastnila osobní automobil.⁵³ Zajímavá je otázka, jak sami obyvatelé Československa vnímali vlastní míru životní úrovně. Výzkumy, které se zaměřovaly na takové názory občanů, mohou být dobově poznamenané, ale přesto jsou pramenem, který může lecco naznačit.

Z výsledků šetření z roku 1989⁵⁴ plyne, že vývoj životní úrovně v ČSSR v období let 1985–1989 hodnotili respondenti méně příznivě než období let 1980–1985. Při posuzování vývoje vlastní životní úrovně dotázaných v období od roku 1970 se projevil pokles pozitivního a nárůst negativního hodnocení. Velká míra napětí mezi jednotlivými potřebami a možnostmi je uspokojit se projevila hlavně v oblasti „...získání finančních prostředků, posílení zdraví rekreací a odpočinkem, dostatku času pro záliby a kulturu, zdravého stravování, vybavení bytu nebo modernizaci jeho zařízení a většího uspokojení z práce.“⁵⁵ Například potřebu získat chatu nebo chalupu uvádí 17 % dotázaných a možnost chatu nebo chalupu získat má 13 % respondentů. Podle velikosti místa bydliště se preference potřeb liší. V městech s 5 000–100 000 obyvateli je touha po chatě či chalupě vyšší. Posílit své zdraví rekreací a odpočinkem uvádí 75 % a takovou možnost má 58 % dotázaných. Osobní automobil by chtělo 29 % a 16 % má možnost jej získat.

Chataření a chalupaření v podstatě moc tolerovala, kolektivní rekreace netáhly a navíc neexistoval dostačující výběr rekreačních a sportovních aktivit. První kritika z nejvyšších orgánů se objevila až v 2. polovině 80. let, kdy byl tento soukromý způsob využívání volného času odsuzován.

Akutním problémem, který v 70. a 80. letech ovlivňoval životy lidí, bylo výrazné zhoršení životního prostředí. Důsledky tohoto zhoršení se projevíly také na zdraví

50 KALINOVÁ, Lenka: *K sociálním dějinám Československa v letech 1969–1989*. Studie z hospodářských dějin č. 12, FNH VŠE, Praha 1999, s. 43.

51 Srov. MOŽNÝ, Ivo: *Proč tak snadno...* Praha, Slon 1999, s. 40–42.

52 Výzkum uskutečnil Kabinet pro výzkum veřejného mínění při FSÚ pod názvem *Aktuální problémy života občanů. Závěrečná zpráva*, s. 35 a 79.

53 KALINOVÁ, Lenka: *K sociálním dějinám Československa v letech 1969–1989*. Studie z hospodářských dějin č. 12, FNH VŠE, Praha 1999, s. 58.

54 Výzkum provedl Institut pro výzkum veřejného mínění pod názvem *Názory občanů na vybrané problémy životní úrovně v ČR. Závěrečná zpráva*, prosinec 1989.

55 *Názory občanů na vybrané problémy životní úrovně v ČR*. Praha, Institut pro výzkum veřejného mínění 1989, s. 23.

občanů. Klesl průměrný věk obyvatelstva, přibýval počet dětí, které trpěly chronickým onemocněním. Životní prostředí je jedinou ze všech sledovaných složek výzkumu, který provedl IVVM v dubnu 1989, kde se v budoucnosti očekávalo spíše zhoršení než zlepšení situace, a to především ve velkých městech a velkoměstech nad 100 000 obyvatel. Nespokojení občané převládali nad spokojenými dokonce dvojnásobně.⁵⁶ Špatné životní prostředí uváděli chalupáři také jako jeden důvod, proč jezdili na chalupu. Šlo převážně o rodiny s malými dětmi.

Často se hovoří o tom, že v období normalizace bylo hlavní prioritou většiny lidí dosáhnout určitého životního standardu, což většinou znamenalo mít pěkný a zařízený byt, chatu nebo chalupu a auto.⁵⁷ Tento životní způsob byl kritizován hlavně disidenty, kteří v něm viděli morální úpadek společnosti. Myslím, že je to jen jedna strana mince, pokud jde chalupaření. Jako jedinečný fenomén vzniklo už v poválečných letech a v tomto období se jen dále rozšiřuje díky specifickým podmínkám, které jsem zmínila výše. Chalupaření provázely jistě negativní jevy ale i mnoho pozitivních. Byla to jakási náhražka, jedinec se tu choval podle svého, mohl si podobně jako při sportu vybijet agresivní náboj. Chalupaření představovalo i určitý vzdor vůči každodennímu životu v totalitní společnosti.

Požadavky a možnosti tehdejších chalupářů se zvyšujícím se životním standardem přirozeně rostly. Běžně se v upravených chalupách objevuje vodovod, koupelna, suchý záchod nahradil splachovací, někde se objevuje i ústřední topení. Touha po romantickém prostředí nevymizela, hledá se v jiných výrazových prostředcích, například v netradičně řešeném prostředí, atraktivním interiéru nebo okolí chalup.

Kulturně upravené rekreační chalupy představovaly pro vesnici velký přínos. Často se hovoří o tom, že chalupáři zachraňovali vesnici ducha. Pravdou je, že chalupy „luftáků“ byly mnohdy nejlépe opravené a udržované objekty ve vesnici a pozitivně tak ovlivnily její celkový vzhled. Mohly se stát zdrojem inspirace pro trvalé obyvatele vesnice, kteří se rozhodli opravit své stavení.

Koupě chalupy s sebou přinášela rozmanité problémy. Jeden ze zásadních spočíval v tom, že občanský zákoník (46/1964 Sb.) a bytový zákon (41/1964 Sb.) vůbec neznaly kategorii „rekreační chalupa“. Občanský zákoník totiž považoval za nemovitosti, které mohou být v osobním vlastnictví, jen stavby, které jsou svým uspořádáním určeny k uspokojování hmotných a kulturních potřeb občanů, tj. rodinné domky, rekreační chaty a garáže. Většina vesnických chalup byla svým uspořádáním vlastně rodinný domek a podle ustanovení bytového zákona o dvojím bytu by se vlastník musel rozhodnout, který z objektů si ponechá, protože podle tehdejších zákonů nebylo možné vlastnit dva byty. Výjimkou byli význační vědečtí nebo umělečtí pracovníci anebo významní veřejní činitelé. Podle platných právních předpisů se situace dala

56 Tamtéž, s. 25–30.

57 HOLÝ, Ladislav: *Malý český člověk a skvělý český národ*. Praha, Slon 2001, s. 33 a 35.

řešit tak, že se vesnické objekty považovaly za druh rekreační chaty.⁵⁸ Až v roce 1976 vešla v platnost vyhláška, podle které „...na rekreační chalupy se mohou upravit, popřípadě využít stavby bytové nebo hospodářské venkovského rázu, které jsou součástí venkovského osídlení a byla u nich povolena změna účelu užívání.“ (83/1976 Sb.)

Na počátku 90. let chalupářský trend mírně zeslábl. Lidem se otevřely nové možnosti, mohli se seberealizovat v práci, neomezeně cestovat po světě apod. V současné době se k chalupaření a chataření opět vracejí a otvírají tak novou kapitolu tohoto fenoménu.

Prvotní motivace

Chalupaření je zvláštní a zajímavý společenský fenomén. V Československu, převážně v jeho české části, doznal svého největšího rozkvětu a také vlastního specifického rysu v 70. a 80. letech 20. století. Podle průzkumu uskutečněného roku 1974 vlastnilo v ČSSR chatu 9 % domácností, v ČSR to bylo 11 % a v SR 4 % domácností.⁵⁹ V rámci tohoto šetření se nerozlišovala chata a chalupa a musíme brát v potaz také dobové zatížení výzkumu. Například při sčítání lidu roku 1991 bylo zjištěno 200 194 chat, chalup a rekreačních domků, z toho naprostá většina v Čechách. Na Slovensku bylo těchto objektů jen 21 116.⁶⁰ V Čechách bylo chataření a chalupaření rozšířenější než na Slovensku, převážně z důvodů geografických a teritoriálních. Na Slovensku žila větší část obyvatel na venkově. Chalupaření se u nás díky výjimečné časové i prostorové konstelaci dařilo velmi dobře už od prvopočátků.

Zabýváme-li se více problematikou, jistě nás napadne zásadní otázka: Co vlastně vedlo tolik lidí k tomu, že si chalupu pořídili, a to mnohdy za velmi složitých podmínek? Jaké byly prvotní představy a myšlenky těch, kteří se na několik let dobrovolně odsuzovali k ohromné námaze a lopotné dřině, jenž si chalupy povětšinou vyžádaly? Jaká byla jejich motivace a jaké byly jejich důvody?

Uvědomíme-li si, jaká byla u nás ve 2. polovině 20. století životní úroveň, mohl by nás velký počet chalupářů respektive chatařů překvapit. V době, kdy byl relativní nedostatek zboží včetně věcí, bez kterých se chalupář neobejde, počínající různými druhy lepidel, prken, cementu a dalších stavebních materiálů až po potřebné služby.⁶¹ V 70. a 80. letech byl v Československu nedostatek různého zboží. Pro mnoho občanů to ale nebyl ten zásadní problém, někteří navíc cítili určité omezující společenské tlaky, které je ve svém důsledku mohly pobízet k tomu, aby „utíkali“ pryč z měst například na chalupy.

58 KADLEC, Alex, KADLECOVÁ, Anna: *Rekreační chalupy*. Praha, SNTL 1968, s. 34–35.

59 *Aktuální problémy života občanů*. Praha, Kabinet pro výzkum veřejného mínění při FSÚ 1974, s. 35.

60 KALINOVÁ, Lenka: *K sociálním dějinám Československa v letech 1969–1989*. Studie z hospodářských dějin č. 12, FNH VŠE, Praha 1999, s. 60.

61 Dokonce i redakce časopisu *Chatař* ve svém úvodníku k 25. výročí osvobození od fašismu přiznává: „Vždyť každý ví, že tu nesežene hřebíky, tu kus prkna, o řadě složitějších výrobků ani nemluvě.“ In: *Chatař*, R. 2, č. 5 (1970), s. 97.

Ráda bych se v této kapitole zaměřila na důvody a motivace, které nemalou část obyvательства vedly k tomu stát se chalupáři. Na začátku práce jsem si vymezila několik možných motivací, které se mi, jak pomalu postupoval terénní výzkum, víceméně potvrdzovaly. Během rozhovorů s chalupáři jsem došla k závěru, že existují různé typy motivace k tomuto způsobu života, které se komplementárně odrážejí v jednotlivých typech chalupářů – od těch nejnadšenějších až po ty střízlivé.

Hlavním důvodem, který většina chalupářů uvedla, je touha dostat se na pár dnů z města do přírody. To pochopitelně odpovídalo trendu, že naprostá většina chalupářů byla z měst. V podstatě platila úměra čím větší město, tím víc chalupářů.⁶² Řada rodičů chtěla dostat své děti z prostředí se zhoršeným nebo špatným ovzduším města na „čistý a čerstvý vzduch vesnice“.⁶³ Narátorka vzpomínala na to, jak její rodiče chtěli koupit chalupu právě kvůli jejímu zdraví. Na otázku, koho napadlo pořídit si chalupu a proč, odpověděla: „*Nás to nenapadlo, to napadlo moje rodiče, když mi bylo pět let, ...byla jsem příliš slabá, chorá a nemocná, tak rodiče napadlo, že chalupa venku bude to pravý ořechový...*“⁶⁴

Potřeba přírody se tedy ukazuje jako jasná motivace k tomu pořídit si chalupu. Z rozhovorů navíc vyplynulo, že se nejednalo jen o to dostat se ven z města, ale v širším aspektu zde nacházíme původní touhu po svobodě a po změně jako takové.

Chalupaření se začalo pěstovat už v 50. letech, jeho velký rozmach přišel v tuhém období normalizace, kdy bylo řadě lidí znemožněno vykonávat své povolání a chalupa jim to v jistém ohledu mohla nahradit. Někteří nárátoři rádi vzpomínali na to, jak si chalupu opravili svépomocí: „*To znamená, já si sem nevemu zedníka, když potřebuju třeba nahodit si stěnu. To si udělám sám anebo tu verandu, tu jsme si dělali sami. A nakonec když přišel truhlář, kterej nám nahoře dělal ložnici, tak říkal, máte to hezčí, než kdyby jsem to dělal já. Protože oni tady nemají takovou tu invenci, kterou vy si do toho vezmete že jo, nedat palubky takhle, ale nějakým způsobem ten prostor rozčlenit, aby to nepůsobilo jako když jste v tunelu. Práce je tady plno, ale člověka to svým způsobem baví, i když někdy na to nadáváme.*“⁶⁵

Další důvod, který v mých počátečních úvahách figuroval, byla omezená možnost cestovat do zahraničí. Chalupy, resp. chaty se tak mohly stát jakousi náhražkou, protože hromadná rekreace nebyla v oblíbě a pronajímání pokojů či ubytování v hotelích nebylo nejlevnější nehledě na to, že nabídka ubytovacích zařízení byla nedostatečná.

Zapadnout by neměla ani myšlenka, která chalupaření v 70. a 80. letech spojuje

62 Holý uvádí, že v Čechách vlastnilo roku 1991 12,2 % domácností chatu, chalupu či rekreační domek, přičemž v Praze to bylo 27,7 %, více jen v Plzni – 28,9 %, která leží blíž k pohraničním oblastem osídleným do konce války Němci. HOLÝ, Ladislav: *Malý český člověk a skvělý český národ*. Praha, Slon 2001, s. 140.

63 Z ankety časopisu *Chatař* z roku 1975 vyplynulo, že nejčastějším důvodem chalupaření, resp. chataření je potřeba rekreovat se v přírodě, pobyt na čerstvém vzduchu, zajistit dětem a rodině rekreaci v přírodě, touha po odpočinku a klidu. In: *Chatař*, R. 7, č. 7 (1975), s. 145.

64 Rozhovor s paní MJ vedla P. Trypesová, Albrechtice v Jiz. horách, 20. 7. 2002. Archiv autorky.

65 Rozhovor s panem ŠG vedla P. Trypesová, Albrechtice v Jiz. horách, 23. 7. 2002. Archiv autorky.

s módní záležitostí, což ale většina chalupářů popírá. Odborníci občas kritizovali úpravy interiérů i exteriérů chalup a sváděli to právě na skutečnost, že se chalupaření stalo módou, a tak se k chalupám dostanou i „kutilové“, kteří nedovedou přemíře své tvořivosti najít úměrnou hranici.⁶⁶ Chalupáři spíše zdůrazňovali obrovskou dřinu a sebezapření, které si chalupa vyžádala. Přesto se mi jedna upřímná chalupářka svěřila, že její rodinu určitě ovlivnil tehdejší chalupářský trend a přiznala, že to byla svým způsobem móda: „*A u nás to bych uvedla ještě jeden důvod, to bych byla neupřímná, kdybych to nepřiznala, taková módní vlna. My na to moc nejsme, ale naši přátelé skoro všichni měli chalupu v Jizerských horách. A my jsme měli chatu v Klánovicích, kde se nám nelíbilo. A my jsme k těm přátelům jezdili a moc se nám tam líbilo. To bylo v době, to byl sedmdesátý osmý rok, kdy chalupy nebyly už vůbec žádné, to už bylo přebraný. Takže to říkám beze studu, že i tohle v nás vzbudilo, v absolutně městskéjch a nešikovnejch lidech jako jsme my, tu touhu mít chalupu.*“⁶⁷

O chalupářích se často mluví jako o zvláštní skupině lidí, jejichž jedinou touhou a motivací bylo zachránit polorozpadlá stavení, v nichž spatřovali uměleckou a duchovní hodnotu, která pomalu mizí a ztrácí se, a která by měla být zachována pro další generace. Domnívám se, že tento další rozměr jen doplňuje všechny ostatní. Osobně jsem se nesetkala s žádným chalupářem, jehož jediným zájmem by bylo donekonečna opravovat zchátralé objekty. Šlo spíše o sekundární jev. Najdou se ale samozřejmě tací, kteří v tom nakonec najdou jisté zalíbení a nakonec i uspokojení.

Chalupáři měli radost a byli hrdí na to, když viděli, že se jejich chalupa líbí sousedům nebo kolemdoucím. V době, kdy se člověk nemohl ze svého hlediska téměř nikde hodnotně angažovat, představovaly chalupy pro své majitele společenskou prestiž. Chalupáře mohl uspokojit pocit, že přeci jenom něco dokázali a že mohou být na svoji práci pyšní. Tito lidé si chtěli dokázat, že i za tak často svérázných podmínek je možné dělat něco smysluplného a svým způsobem povznášejícího. Pro část veřejnosti představovala chalupa však jen doplnění tehdejšího konzumního trojúhelníku: byt – auto – chata/chalupa.

Na druhou stranu si ale nemyslím, že za masovým rozkvětem chalupaření stojí pouze tehdejší politický režim a společenská situace. Jistě k tomu v mnoha ohledech přispívala, lidé se přestali zajímat o veřejnou sféru a stahovali se do vlastního soukromého prostředí chat a chalup. Ty se staly nejtypičtější ukázkou soukromého vlastnictví, které tehdejší politická moc tolerovala. Zůstává otázkou, jestli by se chataření a chalupaření rozšířilo v takové míře, kdyby bylo zakázané. V chalupaření vidím jasný původní cíl vrátit se aspoň na okamžik k přírodě a načerpat v ní chybějící energii. Chalupa představovala prostor, v němž člověk mohl realizovat své myšlenky, kde se mohl cítit svobodný a kde vnímal určitou změnu v tom smyslu, že se vymanol ze svých

66 „...pro mnohé se chalupa stala druhým domovem, koníčkem, nebo někdy také jen módním povyražením.“ In: Chatař, R. 5, č. 1 (1973), s. 2.

67 Rozhovor s paní EV vedla P. Trypesová, Albrechtice v Jiz. horách, 25. 7. 2002. Archiv autorky.

každodenních zvyklostí. V některých rysech se sice chalupaření a chataření překrývalo, ale v konečném důsledku jde o dva odlišné životní způsoby.

Rozdíl mezi chalupařením a chatařením

Jestliže se kdokoli začne zajímat o chalupy a chalupaření, nepochybně narazí také na chaty a chataření. Tyto dva pojmy se někdy ani neodddělují a většinou se obojí vyslovuje jedním dechem. Stále se v médiích i odborné literatuře objevují články hovořící o Čechách jako o národu chatařů a chalupářů. Každá z těchto skupin ale vytváří dvě odlišné kultury, které se vůči sobě navzájem zřetelně odlišují. Tématem této kapitoly je analýza vzájemných vztahů chatařů a chalupářů. Zajímá mě, co je navzájem spojuje a čím se od sebe liší. Pokusím se vymezit základní rozdíly i možné spojitosti mezi chalupařením a chatařením jako jistým způsobem života.⁶⁸ Jasně rozlišování chalupářů a chatařů je patrné už na samotném počátku jejich existence. Zásadní prvky, které chalupaření a chataření určují, přímo závisí na jejich odlišném historickém vývoji, který má následně i společenský dosah.

Počátky chataření lze vysledovat už v trampském hnutí, jehož počátky spadají do let v průběhu první světové války. Postupně byly stany nahrazovány dřevěnými chatkami. První chatové osady začaly vznikat na jih od Prahy v okolí soutoku Vltavy a Sázavy. Chaty se často stavěly na nesnadno přístupných místech, třeba na skalních útesech, a dokonale tak splňovaly romantickou touhu po svobodě.⁶⁹ Chataření se masově rozšířilo po 1. světové válce. Jeho rozvoj na počátku 20. let pravděpodobně souvisí s první pozemkovou reformou, při níž byly parcelovány některé větší lesní majetky. Noví chataři byli pohodlnější než trampové anebo to byli trampové, kteří dosáhli určitého věku a začali proto vyhledávat snadno přístupnější místa. Důležité bylo, aby se na místo dalo dojet vlakem nebo později autem. Ve 30. letech tento trend vyvrcholil stavbou luxusních vil, které měly sloužit jen letním pobytům. Majitelé těchto sídel⁷⁰ patřili k vyšším sociálním vrstvám, které se zcela vzdálily obrazu trampů a prvních chatařů z chudších vrstev, jejichž chaty měly jiný účel a častěji byly součástí chatové osady narozdíl od vil „boháčů“ postavených na samotě.

Většina chat byla postavena na lesní půdě, která tak byla zcela zbavena svého původního účelu. Během 2. světové války se vývoj chataření kvůli nedostatku financí i materiálu zpomalil, ale po válce se opět začalo živelně stavět, mnohdy dokonce na

68 Chaty jsou přízemní objekty s případným podkrovím, se stanovenou maximální velikostí a jsou určeny výhradně pro rekreaci. Většinou slouží pouze sezonně a vytvářejí vlastní chatové kolonie a osady. Chalupa je naproti tomu již existující objekt venkovského typu původně určený pro trvalé bydlení, který byl z různých důvodů (např. změna zemědělské výroby, odchod původních majitelů) vyčleněn k rekreačním účelům. Podstatná vlastnost ale chalupě zůstala a tou je výhoda trvalého obývání a také její velikost. Většinou stojí chalupa v intravilánu obce, ale jinak také volně v krajině (např. na horách). Mimo bývalé zemědělské usedlosti se na rekreační chalupy proměňovaly i nevyhovující sýpky, mlýny, pily, kovárny, stodoly apod.

69 BLAŽEK, Bohuslav: *S úsměvem idiota proti ideologii*. In: *Nová přítomnost*, Praha 2002.

70 Pejorativně označování „paďouři“.

černo. Roku 1956 stanovilo vládní usnesení základní zásady při výstavbě chat, čímž ji významně usměrnilo. Výstavbu chatových lokalit v krajině omezila regulační opatření obsažená v usneseních vlády ČSR z roku 1971 a 1973. Roku 1976 vstoupila v platnost novela zákona o ochraně zemědělského půdního fondu (75/1976 Sb.). V ní je stanoveno, že na zemědělské půdě je zakázána výstavba objektů pro rekreaci. Lesní zákon z roku 1979 znemožnil výstavbu chat na lesní půdě. Tím se značně omezil počet pozemků vhodných pro stavbu chaty.

Rozdíl mezi chatařením a chalupařením je patrný v původních motivech, v trávení volného času a v neposlední míře i v tom, jak se chataři a chalupáři zapojují do společenských vztahů.

Ze sociologických průzkumů na přelomu 60. a 70. let⁷¹ plyne, že chataři uváděli jako hlavní motiv potřebu přírody, klidu a samoty a rekreace pro děti. Také u chalupářů byla na prvním místě potřeba odreagování se od způsobu života ve městě, dále obytné prostředí podle vlastního vkusu a představ (u chatařů na osmém místě z dvanácti možností). Důležitou motivací u chalupářů bylo odreagování se od městského způsobu života převážně nemanuálního charakteru práce, uniformního bydlení a také dočasná změna sociální role. U chalupářů i chatařů je také patrná potřeba romantiky. Dříve ji představovala trampská chata, ale v chatových osadách 70. let ji najdeme jen stěží. Většina chalupářů vnímala chatové osady jako naprosto neromantická místa plná hluku a rámusu. Naopak stará chalupa v pěkném prostředí jim evokovala romantiku dokonale. Někteří chalupáři měli také zálibu ve starých a původních věcech, které se snažili opravovat.

Rozdílné motivace chalupaření a chataření se odrážely i ve způsobu využití volného času. Chataři se po dokončení stavby spíše věnovali výletům do přírody, sportu a podobně, zatímco chalupáři se nadále věnovali manuálním pracím. Je dlužno dodat, že chalupáři si tuto variantu zvolili vědomě. Většina jich od začátku počítala s tím, že chalupu bude nutné stále opravovat, což zabere spoustu volného času.

Další podstatný rozdíl mezi chalupáři a chataři spatřuji v míře zapojení do místního společenství. Protože naprostá většina chat stojí v extravilánu, chataři v podstatě nepřicházejí s venkovskými obyvateli do styku (snad jen při nákupu a v hostinci). Jestliže pěstovali nějaké sousedské vztahy, tak jen mezi sebou navzájem. Podle výzkumu Evy Librové na Ostravsku z roku 1969 jen polovina chatařů zná své sousedy.⁷² Dispoziční řešení chaty navíc ani neumožňovalo dlouhodobé návštěvy příbuzných či přátel a chataři se tak víceméně izolují od širšího okolí. Naproti tomu chalupáři v určité míře vytvářeli dobré sousedské vztahy s místními obyvateli i mezi sebou navzájem. Chataři měli podle výše zmíněného výzkumu⁷³ víc dětí do 15 let než cha-

71 LIBROVÁ, Hana: *Dva typy druhého bydlení v ČSR*. In: *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university*. Brno 1975, s. 53.

72 Tamtéž, s. 57.

73 Tamtéž, s. 59.

lupáři, a měli tedy přirozeně jiné styky s okolím. Jistě to ale nelze vztáhnout na celou chatařskou a chalupářskou populaci.

Je zajímavé sledovat, jak se sami chalupáři striktně od chatařů odlišují. Chalupáři jsou na své chalupy pyšní a někteří dokonce chatami opovrhují. Nikdy by chatu nechťeli. Naopak jsem zaznamenala případy, kdy rodina vyměnila chatu za chalupu. Chalupáři vidí ve svých chalupách kouzlo a romantiku danou jejich stářím a polohou. Často si chatu představí jako malou bedničku mezi mnoha jinými: „...*nikdy jsem nechťela chatu, ta chata mně nic neříkala, to je prostě bednička tak na přespání, ale ne na žití, to teda ne. A my jsme počítali s tím, že bychom sem jezdili na dovolený, že bysme tady trávili každou sobotu a neděli...*“⁷⁴

Rozdíl mezi chatařením a chalupařením je patrný i z hlediska architektonického, urbanistického a krajinářského. Chaty se většinou sdružují do větších kolonií, a jejich hustota potom působí v krajině rušivě. Chatařské osady někdy působí dojmem malého sídliště, odkud paradoxně někteří obyvatelé utíkají. Rušivým momentem je hlavně okolnost, že chatové osady jsou umístěny v extravilánu, zatímco chalupy jako původní venkovská stavení jsou většinou součástí obce. Jestliže chalupy stojí ve volné přírodě, svým koloritem přirozeně zapadají do místní krajiny, neboť jejich dávní stavitelé respektovali přírodní podmínky a členitost terénu. Samozřejmě existuje bezpočet chat, které jsou architektonickým skvostem a okolní prostředí nijak nenarušují. Ale všechny chaty takové nejsou, a proto se už od 60. let jejich výstavba regulovala. Živelná výstavba chat navíc mnohde vedla k poškození přírodního prostředí, ke znečištění půdy a vody.

Vládní usnesení č. 130/1971 přistoupilo k regulaci chatové výstavby a výrazně ji tak omezilo a ve stejném roce usnesení vlády č. 283/1971 začíná podporovat rekreační využití stávajícího bytového fondu nestřediskových obcí, tj. chalupaření a výstavbu rekreačních domků. Mnoho lidí se v této době orientuje na získání staršího objektu z dochovaného vesnického fondu, který postupně adaptují na rekreační obydlí. Podle jednorázového šetření Českého statistického úřadu o počtech objektů individuální rekreace provedeného k 31. 10. 1971 bylo na území ČSR 156 402 užívaných rekreačních objektů, z toho 24 659 chalup.⁷⁵ Kladným prvkem chalupaření je zachování starých chalup jako dokladu dávného lidového stavitelství. Právě s rozvojem rekreace nacházeli staré a mnohdy zchátralé budovy nové uplatnění. Většinou ale bylo velmi složité chalupu opravit, rekonstruovat, modernizovat a udržovat v takovém stavu, aby nebyl poškozen původní vzhled chalupy i jejího okolí. Mnoha chalupářům se jejich úsilí vydařilo a jejich chalupy přirozeně zapadají do krajiny a také zařízení a využití interiéru bývá zdařilé. Na druhé straně existují i takové chalupy, na nichž je vidět necitlivý přístup při jejich přestavbě, ať již jde o volbu materiálu, tvaru nebo barvy.

74 Rozhovor s paní TB vedla P. Trypesová, Albrechtice v Jiz. horách, 19. 7. 2002. Archiv autorky.

75 LIBROVÁ, Hana: *Dva typy druhého bydlení v ČSR*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, Brno 1975, s. 61.

Vždy velmi záleží na celkovém technickém stavu budovy, na použitých materiálech a na dispozičním řešení. Těžko také najdeme dvě stejné chalupy, každá je svým způsobem jedinečná. A tato jedinečnost dodává chalupám zvláštní kouzlo a romantický půvab.

Chalupáři se sice snažili zachovat určitý styl a někteří shromažďovali staré předměty, kterým vdechovali nový život, ale nešlo jim o to vybudovat muzeum starých věcí: „*Ještě bych chtěla říct k týhle chaloupce, která má interiér moc krásnej. Řekla bych, že v podstatě žádná z těchto chalup si nekladla za cíl, aby to byl nějaký skanzen z konce minulého století, protože ten život dnešní tomu neodpovídá. Takže to je spíš účelný. A tahle chaloupka je úplně kouzelná, protože tam mají nábytek malovanéj, ktorej Věra ještě dneska restauruje.*“⁷⁶ Někteří chalupáři sběratelské vášni podlehli. Sbírají staré předměty a vytvářejí pseudofolklor. Typickým příkladem jsou kola od žebříňáků zavěšená na zdech chalupy, koňské chomouty nebo různé zemědělské nástroje.

Chalupářům se podařilo zachránit mnoho staveb před jejich zánikem a někteří jim citlivými zásahy zachovali původní ráz. Zároveň se hlavně interiéry chalup postupně přizpůsobovaly novým potřebám.

Sousedské vztahy

V této kapitole bych se ráda zaměřila na to, jaké vztahy měli chalupáři mezi sebou navzájem a jaké vztahy panovaly mezi chalupáři (tzv. Pražáci nebo luffáci) a místními usedlíky (tzv. domorodci). Výše jsem naznačila, že chalupáři se spíše zapojovali do společenských vazeb než chataři. Je to dáno přirozeně tím, jak je chalupa umístěna. Většinou stojí chalupy v intravilánu obce, tudíž nějaké vzájemné kontakty s okolím jsou nasnadě.

Ke komunikaci většinou docházelo v místním hostinci a v obchodě. Hostinec je přirozeně spíše mužskou záležitostí, jednodušeji se zde překonávají komunikační bariéry. To platilo jak pro vztahy mezi chalupáři, tak mezi „luffáky“ a „domorodci“. Chalupáři zde často sbírali užitečné informace týkající se stavebních úprav a také tu snáze sháněli „odborné pracovní síly“: „*Často se dalo v hospodě něco pochytit anebo někoho přesvědčit, aby s něčím na chalupě pomohl. Nevím, jestli bych to jinak sám všechno zvládnul. Člověk byl rád za každou radu a pomocnou ruku.*“⁷⁷

Všichni chalupáři, se kterými jsem mluvila, znali aspoň jednu rodinu, která chalupařila v okolí. Chalupáři si vypomáhali radami při opravách svých stavení a občas spolu trávili chvilky volna. Naprostá většina narátorů má mezi chalupáři z vesnice několik přátel. Nakonec i samotné rozhovory se někdy odehrávaly v širším kruhu, protože rodiny chalupářů jsou často zvyklé se spolu stýkat, vyměňovat si zkušenosti

76 Rozhovor s paní EV vedla P. Trypesová, Albrechtice v Jiz. horách, 25. 7. 2002. Archiv autorky.

77 Rozhovor s panem TP vedla P. Trypesová, Albrechtice v Jiz. horách, 24. 7. 2002. Archiv autorky.

anebo jen tak si povídat. Setkávání chalupářů se odehrávalo ve dvou rovinách. Jednak je to otázka společenské zábavy jednak sousedské výpomoci, především na stavebních úpravách chalupy.

Všichni narátoři se zmiňovali o tom, že se díky „chalupaření“ seznámili se zajímavými lidmi a během let se s nimi v různé míře setkávali. Chalupáři, kteří vlastnili své stavení už od 50. let, vzpomínali, jak se tenkrát společně scházeli. Pro některé chalupáře bylo chalupaření vysloveně společenská záležitost: *„Na jednu stranu se na tom hodně udělalo, ale tenkrát se od té chalupy zas až tak moc nečekalo, že tam člověk bude mít kdovíjakej komfort. V těch prvopočátcích to bylo takový, že ty lidi se spíš spolu stýkali, že to byla taková společenská záležitost, chodilo se na výlety a dělali se táboráky a nebralo se to jako budování nějakýho majetku.“*⁷⁸ Chalupáři se často zmiňují o neustálém kolotoči prací na chalupě a o tom, jak si navzájem radili a pomáhali. Zároveň s tím ale zdůrazňují, jak jim práce na chalupě zabírá veškerý čas, a tak na druhou stranu na sebe nemají čas. Ale vzájemnému kontaktu se nebránili, mnohdy udržují mezi sebou spojení až dodnes. Mezi některými vzniklo pouto pevnější, které přerostlo v opravdové přátelství. Záleží samozřejmě na tom, v jakém věku se lidé sešli, jaké měli názory, jestli měli děti apod. Chalupáře navíc spojovala láska k jejich chalupám a rádi si předávali užitečné informace a navzájem si chalupy obdivovali.

Chalupaření je typické tím, že nerozlišuje mezi sociálními, profesními či generačními skupinami. Chalupu si mohl v druhé polovině minulého století dovolit v podstatě každý občan Československa. Chalupaření tak stíralo socioprofesionální rozdíly. Doktoři i instalatéři se o víkendech převlékali do „chalupářských hadrů“, aby opravili střechu, plot nebo komín. Naprostá většina mých narátorů má vysokoškolské vzdělání. Nikdo z nich však své vzdělání nebo postavení ve společnosti na chalupě nezdůrazňoval, protože tam nehrálo v podstatě žádnou roli. Naopak lidé s dělnickou profesí měli při opravě chalupy jistou výhodu.

Jiná otázka je, jaké měli chalupáři vztahy s místními obyvateli. V této souvislosti můžeme hovořit o ambivalentních pocitech z obou stran. Dlouholetí chalupáři, kteří se s místními usedlíky přátelí odnepaměti, jsou místními dokonce někdy označováni za „domorodce“ a místní je dávno neberou jako „lufťáky“. Tito chalupáři neměli problém zapadnout do místního prostředí. Někteří dokonce hovoří o tom, že zde zapustili kořeny.

Venkovští obyvatelé se občas dívali na chalupáře jako na blázny z měst, kteří se o víkendech pachtí na ruinách. Na druhou stranu právě při práci na adaptaci stavení místní usedlíci často vypomohli přímo prací nebo aspoň radou a zkušenostmi a mnohdy ocenili snahu městského člověka naučit se devateru řemesel. Jiní venkované zase pohlíželi na chalupáře jako na Pražáky, kteří mají peníze a mohou si dovolit druhý byt. Aspoň někteří chalupáři to tak cítili.

78 Rozhovor s paní MJ vedla P. Trypesová, Albrechtice v Jiz. horách, 20. 7. 2002. Archiv autorky.

Typická se mi zdá právě vzájemná důvěra a nedůvěra mezi městem a venkovem. Typické bylo označení jakéhokoli návštěvníka za „Pražáka“. Lidé z města žili v naprosto jiném světě než lidé na vesnici, což je mohlo odcizovat. Chalupáři někdy hovoří o tom, že měli s místními dobré vztahy, občas si vzájemně vypomohli, ale v podstatě si s nimi neměli co říct. Podle Blažka je u nás jistá nedůvěra venkova a města dána násilnou kolektivizací a budováním střediskových obcí, což mělo přispět k sbližování města a venkova.⁷⁹ Domnívám se, že tato okolnost hraje jen malou roli ve vztazích vesničanů a obyvatel měst. Hlavní důvod této nedůvěry spatřuji v rozlišných lidských postojích a zkušenostech. Tím že je u nás tak rozšířená tradice druhého bydlení na venkově, mohou se bariéry postupně překonávat a někde se tak opravdu už delší dobu děje. V některých případech jsou styky se sousedy dokonce častější a pevnější než v místě trvalého bydliště.

Chalupáři více pěstovali kontakty mezi sebou i s místními usedlíky než chatáři. V chatářských koloniích spolu do kontaktu přicházeli jen chatáři, často zde vznikaly osadní výbory, které se staraly o pořádek v osadě, vydávaly různé vyhlášky například o dodržování nočního klidu.

Frekvence pobytu na chalupě

Na základě výše uvedených kapitol jsme si mohli udělat představu o tom, jak a proč se lidé stávali chalupáři. Dosud nezodpovězenou otázkou zůstává, jak často se městští lidé v chalupáře proměňovali a na jak dlouhou dobu.

Již jsem se zmínila o úplných prvopočátcích chalupaření, kdy rodiny trávily ve svých sídlech celé léto. S růstem volného času v druhé polovině minulého století se měnil i charakter rekreace na chalupách. Chalupy jako původní vesnická stavení jsou typické tím, že jsou přirozeně využitelné i v zimních měsících, narozdíl od chat, které na zimu nejsou většinou vhodně zařízeny.

A skutečně, všichni narátoři využívali a využívají své rekreační objekty i v zimních měsících za nevlídného počasí. Pro chalupy v horách je typické, že tam jejich majitelé jezdí rádi i v zimě. Pro některé chalupáře to byla jedna z hlavních motivací, proč si chalupu pořídit. Chtěli být na horách a využít možností, které v zimě nabízejí. Většina chalupářů, které jsem zpovídala, byli a jsou nadšenými lyžaři nebo vyznavači jiných zimních sportů.

Chalupáři tedy využívají své chalupy po celý rok, ale s jakou frekvencí? V první fázi, kdy byly ještě pracovní soboty a auto si nemohla dovolit každá domácnost, byla návštěvnost chalup pochopitelně menší než v pozdějších letech. Bylo to dáno také tím, že chalupy jsou často daleko od místa trvalého bydliště. V případě horských chalup, které leží vlastně v pohraničních oblastech, je vzdálenost od Prahy minimálně 100 kilometrů. Chatáři měli v tomto ohledu situaci jednodušší, protože chatové osady leží

79 BLAŽEK, Bohuslav: *Venkov města média*. Praha, Slon 1998, s. 96–98.

zpravidla v dosahu Prahy (či jiného velkého města) a od počátků tam bylo pohodlné dopravní spojení. Nevýhodou Albrechtic, tak jako ostatních horských lokalit, mohla být tedy větší vzdálenost od Prahy (cca 120 km), odkud většina chalupářů pochází. V současné době již není problém překonávat větší vzdálenosti, značně se rozšířila síť dálnic.

V minulé kapitole jsem se zmínila o tom, že se chalupáři společně scházeli, někteří se informovali už předem, kdo a kdy přijede. Nejčastěji se scházeli v létě o prázdninách, které zde trávily většinou ženy s dětmi a muži přijížděli na víkend. „*Já jsem tady byla s dětma celý prázdniny, měla jsem tu i děti sestry. Manžel sem tenkrát jezdil vlakem, auto mi tady nechal, protože jsem tady měla ty čtyři děti. Tak mi přenechal auto a v pátek sem vždycky přijel vlakem.*“⁸⁰

Krátký víkend, absence automobilu a velká vzdálenost byly ze začátků hlavními omezujícími faktory častých návštěv na chalupě. Přesto se chalupáři snažili jezdit tak často, jak jen to situace dovolila. Ovšem našli se i tací, kteří jezdili už v 50. letech na chalupu týden co týden na motorce: „*To se jezdilo pravidelně každý týden. Samozřejmě, když jste musela na 1. máje, tak jste nemohla, ale taky se jezdilo. Ale když se dneska podívám zpátky, ještě když jsme dělali, tak jsme jezdili v pátek po práci na večer. A ty dva dny se nám zdály být hrozně krátký. A předtím jsme chodili z práce, já nevím, ve dvě odpoledne v sobotu, to už bylo všechno připravený, tašky byly naházený a přijeli jsme vlastně navečer a v neděli navečer se jezdilo zpátky.*“⁸¹

Po zkrácení pracovního týdne v roce 1968 se na chalupy začalo jezdit častěji i o víkendech. Také stoupal počet domácností, které vlastnily automobil. Podle výsledků ankety časopisu *Chatař* z roku 1979 (nerozlišuje chatu a chalupu) vlastnilo asi 85 % chatařů vlastní auto, z toho asi 75 % mělo nejdříve auto a pak si pořizovalo chatu, asi 30 % mělo nejdřív chatu a pak si pořizovalo auto.⁸² Je otázkou, nakolik byl tento výzkum reprezentativní, ale zhruba doplňuje myšlenku, že v 70. a 80. letech měla naprostá většina chalupářů auto. Podle statistických přehledů Ministerstva vnitra bylo v roce 1987 evidováno 1 333 643 osobních automobilů.⁸³ Typický obrázek pátečního odpoledne v Praze se každému jistě vybaví. Kolony automobilů směřujících pryč z města. A to nebyly dopravní zácpy tak běžným jevem jako dnes. Důvodem mohl být špatný stav silnic a také neexistence dálnic. Můžeme se domnívat, že víkendovými autoturisty byli převážně majitelé chat a chalup.

Častým jevem bylo, že se v pátek v některých podnicích končilo dřív. Pracující tak mohli co nejrychleji odjet na chatu nebo chalupu. V tomto smyslu žádný rozdíl mezi chatařením a chalupařením nevidím. Rodina naložila do auta vše potřebné a vyrazila

80 Rozhovor s paní JD vedla P. Třepesová, Albrechtice v Jiz. horách, 27. 7. 2002. Archiv autorky.

81 Rozhovor s panem ŠG vedla P. Třepesová, Albrechtice v Jiz. horách, 23. 7. 2002. Archiv autorky.

82 TODLOVÁ, Markéta: *Rekreace a doprava*. In: *Chatař*, R. 13, č. 5 (1981), s. 97.

83 www.mvcr.cz/statistiky; 23. 8. 2002.

na cestu. Paradoxem bylo, že lidé se chtěli dostat na čistý vzduch do přírody a v klidu si odpočinout, ale už právě páteční hromadný úprk z města tuto idylu narušoval.

Volný čas

V předešlých kapitolách jsem se pokusila vysvětlit, jak se lidé stávali chalupáři a co pro ně chalupaření vlastně znamenalo. V souvislosti s rozdílnými motivacemi u chatářů a chalupářů jsem se již zmínila o tom, že i využívání volného času se u chatářů a chalupářů liší. Jak tedy chalupáři tráví na svých chalupách volný čas?

Na začátek musím říct, že když jsem se chalupářů ptala, co na chalupě ve volném čase dělají, někteří se mi vysmáli a říkali, že na chalupě přece žádný volný čas není. Pod pojmem volný čas na chalupě si totiž chalupáři představovali situaci, kdy prakticky nemuseli na chalupě a kolem chalupy něco opravovat.

Pro většinu chalupářů nepředstavoval víkend strávený na chalupě volný čas. Znamenné to bylo především v začátcích, kdy bylo na chalupě nejvíce práce. Víkend nebo svátky strávené na chalupě představovaly pro chalupáře spíše aktivní odpočinek než nějakou pasivní zábavu. Nebývalo výjimkou, že se po tvrdě odpracovaném víkendu na chalupě mnozí vraceli do svých skutečných zaměstnání více unavení, než z nich v pátek odcházeli.

I když si opravy chalup vyžádaly značné úsilí a vytrvalost od svých majitelů, ti si často různé manuální práce zamilovali. Protože někteří lidé nebyli se svým zaměstnáním spokojeni, rádi se na pár dnů oddávali jiným pracím – řemeslům, aby si dokázali, že dokáží něco smysluplného. I když si někteří chalupáři na chalupě neodpočinuli po fyzické stránce, tvrdili, že po duševní určitě ano. Taková náročná práce mohla představovat opravdový očistec od běžných starostí.

Chalupy a chaty chápeme jako rekreační objekty, ale pro mnoho jejich vlastníků paradoxně představovaly místo nekonečné práce, kde k rekreaci nebyl čas. Nebylo výjimkou, že někteří chalupáři vůbec neznali okolí chalupy, nevěděli, že nedaleko je nádherný rybník ke koupání a v neposlední řadě jim nezbyval čas na sousedy a přátele.

Chalupáři prožívali o víkendech v podstatě dva typy volného času. Jednak to byl volný čas, který byl striktně oddělen od práce ve smyslu zaměstnání, a za druhé volný čas jako opak k jakékoli manuální práci. V prvním případě trávili chalupáři svůj volný čas zase prací. Naprostá většina chalupářů jej tak chtě nechtě musela trávit, aby jim chalupa nespadla na hlavu. Někteří ani netušili, kolik námahy si chalupa vyžádá. V prvních fázích to byla naprostá nutnost. U někoho později přerostla tato práce v zálibu a na chalupě stále něco zlepšuje, jinému stačí, aby se v chalupě dalo bydlet. Někteří chalupáři si přímo libují, když zjistí, že je potřeba něco opravit a vylepšit.

Jak trávili chalupáři čas, když se nemuseli zabývat samotnou chalupou? Velký rozdíl samozřejmě spočíval v ročním období. V letních měsících to byla hlavně zahrádka, výlety do okolí, koupání, rybaření či houbaření a v zimě sportování. Popisují situaci, která je typická pro horské oblasti. Všichni nárátoři vyprávěli o klasickém

i sjezdovém lyžování, kvůli kterému na chalupy jezdili rádi i v zimě, kdy bývají dost drsné podmínky.

Na chalupách i chatách se většinou realizoval volný čas rodin, které zde doháněly to, co přes týden zameškaly. Rodiče měli na děti více času a více se jim věnovali. Na chalupě se v mnoha případech rodinné vztahy upevňovaly. Život na chalupě či na chatě probíhal jiným způsobem než doma. Děti zde mohly dělat věci, které měly ve městě zakázány. Čas strávený na chalupě navozoval určitý pocit volnosti.

S chalupařením i chatařením je spojeno také pěstování zeleniny, ovoce a také květin: „*Já se vlastně připravuju přes celou zimu, protože si tady ostrhám kytky a kořínky a to všechno, co ještě stojí za to, si vezu domu a přes celou zimu to pomalu kultivuju, rozsazuju na tu další sezonu, na jaře když vyrazíme, tak to tady rozvším a těším se na to.*“⁸⁴ V horských oblastech k tomu nebyly a nejsou dobré podmínky, ale všichni narátoři se aspoň pokoušeli něco zasadit a pěstovat. Ti kteří jezdili často anebo trávili na chalupě celé léto, měli nádherně udržované zahrádky se zeleninou, ovocem a květinami.

Závěr

Pokusila jsem se zmapovat fenomén chalupaření 2. poloviny 20. století, přesněji řečeno let 1950–1989. Záměrem této práce nebylo zachytit jistě rozdílné projevy chalupaření v jednotlivých krajích Československa, ale to, jakým vývojem prošlo chalupaření v malé obci v Jizerských horách, která je podle mého názoru typickou „chalupařskou lokalitou“.

Hypotetické předpoklady, které jsem stanovila na počátku bádání, se potvrdily anebo se ukázaly alespoň jako částečně správné. Chalupaření prošlo během 2. poloviny 20. století několika fázemi, které jsou vymezeny jednak historickými okolnostmi a jednak celkovou společenskou situací daných let. Jednotlivé fáze ovšem nelze jasně omezit přesnými daty či událostmi, je to spíše rámcové vymezení, které má napomoci snadnější orientaci. Charakteristické projevy a typy chalupaření se často překrývaly a prolínaly.

V první fázi let padesátých a šedesátých bylo chalupaření v pohraničních oblastech spojeno s odsunem Němců a také s modernizací venkova doprovázenou odchodem obyvatel do měst. Tato skutečnost jistě podnítila rozvoj chalupaření i v jiných oblastech než pohraničních. Tito první chalupáři pojímali chalupu především jako prostor, v němž se cítili svobodní a blíž přírodě. Navíc někteří zdůrazňovali společenský rozsah chalupaření, který podle nich později slábl.

Léta sedmdesátá a osmdesátá jsou charakteristická zvýšeným zájmem o chalupaření. Tomuto trendu napomohl rozvoj automobilismu, zkrácení pracovního týdne,

84 Rozhovor s paní TB vedla P. Trypesová, Albrechtice v Jiz. horách, 19. 7. 2002. Archiv autorky.

nepřímo také nemožnost seberealizace v zaměstnání či nemožnost cestovat do zahraničí. Jednou ze základních motivací chalupaření byla stále touha po přírodě.

Po sametové revoluci roku 1989 obliba chalupaření z pochopitelných důvodů slábla, ale, jak se časem ukázalo, ne na příliš dlouhou dobu. Chalupaření se ale posunulo dalším směrem. Chalupy už nejsou jen místem práce, ale mnohem více také místem odpočinku.

Domnívám se, že některé z těchto závěrů mají obecnou platnost a lze je doložit i v jiných částech České republiky.

Během bádání se potvrdila skutečnost, že chalupaření a chataření jsou sice dvě odlišné formy rekreace, ale v několika aspektech se překrývají. Rozdílné jsou však společenské kontakty chatařů a chalupářů.

Zajímavým zjištěním bylo, že až do roku 1976 československý právní řád neznal pojem „rekreační chalupa“, přestože mezi obyvatelstvem bylo chalupaření velmi populární. Do jisté míry mohla tato skutečnost souviset s tím, že tehdejší politický režim v podstatě obě formy rekreace toleroval. Otázkou zůstává, zda by občané Československa chatařili a chalupařili s takovým záplem, kdyby to bylo zakázané.

Rok 1989 pohledem „okresu na Západe“

Lukáš Valeš

Téma roku 1989 se těší neutuchajícímu zájmu české historické vědy. Z poslední doby připomeňme jen práce Milana Otáhalo, Miroslava Vaňka, Jiřího Suka a řady dalších autorů. Dosavadní výzkum se zaměřil především na události probíhající v hlavním mocenském centru – Praze. Z hlediska fungování mocenského mechanismu komunistického režimu a vysokému stupni centralizace české politiky obecně je tento postup pochopitelný. Pro poznání vývoje české společnosti (a také vnitřního vývoje horizontálních struktur komunistické moci na úrovni krajů a okresů) je však nezbytná jeho „decentralizace“. Koncepce této studie vychází z předpokladu, že pro pochopení chování české společnosti, její tehdejší vládnoucí elity i opozičních struktur v roce 1989 je třeba se pokusit i o zmapování a analýzu nižších hierarchických úrovní – krajské, okresní a místní. I na tomto poli vykazuje česká historiografie (spolu s politologií) první výsledky.¹ Dosavadní pozornost průběhu roku 1989 v regionech však neodpovídá jejich významu v celkovém dění. Autor článku soudí, že pro poznání vývoje celého tehdejšího Československa i pro úspěch vlastního Listopadu 1989 byla důležitá situace v jednotlivých místech tehdejšího Československa. Zásadní význam pro sledování jakýchkoliv společenských a politických změn v českých zemích má také fakt, že většina obyvatel ČR vždy žila a žije v malých a středních sídlech.

Každé z nich se vyvíjí vlastním způsobem, ve kterém se odráží jak aktuální místní podmínky – ekonomická situace, sociální struktura, aktuální složení místní politické elity – tak i dlouhodobější vývojové trendy – kontinuita a diskontinuita osídlení, místní historické tradice, politická kultura apod. Výzkum místních, resp. regionálních procesů rovněž umožňuje soudobým dějinám pokládání nových metodologických otázek – problém elit a opozice před rokem 1989 na místní úrovni – definice disentu a jeho fungování mimo Prahu, vliv politické kultury maloměsta, zdroje polistopadových elit na místní úrovni apod. Okresní a oblastní archivy přispívají svými fondy také k rozšíření pramenné základny pro výzkum českých soudobých dějin.

Cílem tohoto článku je přiblížit vývoj v české společnosti v předlistopadovém období – od ledna 1989 do 17. listopadu tak, jak probíhal v podmínkách středně velkého

1 Např. PERRON, C.: Vznik nové lokální politické elity v Plzni, in: *Politologická revue*, 1998/1. s. 61–81; VANĚK, M.: Listopadové události roku 1989 v Plzni, in: *Dvě desetiletí před listopadem 89*, Praha 1993, s. 93–109; VALEŠ, L. (ed.): *Rok 1989 v Plzni a západních Čechách*, Dobrá Voda 2003.

českého okresního města Klatovy, a to především pohledem místní komunistické elity. Článek je upravenou částí disertační práce *Proces politické změny 1989–1990 v Klatovech*, která byla obhájena na Ústavu politologie FF UK v prosinci 2003.

Jeho pramennou základnu tvoří tehdejší tisk, městská kronika, dochované archivní materiály a rozhovory s pamětníky, zpracovávané metodou „oral history“.² Dobový tisk byl zastoupen týdeníkem *Nové Klatovsko* a deníkem *Pravda. Nové Klatovsko* (založeno v roce 1959) bylo okresním týdeníkem, společně vydávaným OV KSČ a ONV Klatovy. *Pravda* pak byl oficiální deník KV KSČ v Plzni. Z archivních materiálů byly použity zápisy ze zasedání Městského národního výboru Klatovy (pléna i rady) a ONV (taktéž) Klatovy, městská kronika a dochované zápisy ze zasedání OV KSČ Klatovy. Uvedené archiválie jsou uloženy ve Státním okresním archivu Klatovy. Rozhovory byly vedeny s 20 narátory, vybranými rovnoměrně z řad tehdejších představitelů státních orgánů, vedoucích představitelů KSČ, ČSL a ČSS, řadovými členy pléna MěstNV a OV KSČ Klatovy, lidmi, hlásícími se nějakým způsobem k opozičním strukturám a budoucími představiteli politických a státních orgánů po politické změně v Listopadu 1989.

Klatovy – stručná charakteristika města a okresu

Okres Klatovy má 88 600 obyvatel a rozkládá se na 1 140 kilometrech čtverečních.³ Vznikl v roce 1960 sloučením tří samostatných okresů – Klatovy, Horažďovice a Sušice. Tímto umělým spojením vznikl jeden z největších okresů tehdejšího Československa, zároveň také významné regionální disproporce mezi jeho jednotlivými částmi. Okres se skládá de facto ze tří celků – Klatovska, Sušicka a území Národního parku Šumava, který nahradil původní pohraniční pásmo. Vzhledem k rozsáhlým (a neobydleným) prostorům Šumavy je řídce zalidněn (hustota obyvatel činí 31 obyvatel na kilometr²). Donedávna také přetrvávala regionální animozita mezi oběma největšími městy – Klatovy a Sušicí – kvůli ztrátě statusu okresního města v případě Sušice. Obě největší města – Klatovy a Sušice (a částečně i Horažďovice) – jsou přirozenými regionálními centry se silnou územní spádovostí. Klatovy jsou považovány za centrum s nadregionálním významem.⁴ Na sklonku 80. let zde žilo 23 143 stálých obyvatel.⁵ Skutečný počet obyvatel města byl ale vyšší. Vzhledem k vysoké koncentraci středního školství⁶ do Klatov dojíždějí studenti z celého klatovského okresu i z okresů sousedních: Domažlice, Strakonice, Prachatice a Plzeň-jihu. Jejich prostřednictvím tak dění v Klatovech ovlivňovalo i místa jejich stálého bydliště.

2 O ní podrobněji např. VANĚK, M., SVOBODOVÁ, J., URBÁŠEK, P.: *Orální historie. Meze využití v současné historiografii*. Olomouc 2003; OTÁHAL, M., VANĚK, M.: *Sto studentských revolucí*. Praha 1999.

3 BARTUŠEK, O.: *Územní plán velkého územního celku okresu Klatovy*. Praha 1997, Ternplan.

4 Tamtéž; důvodem je vysoká koncentrace průmyslu, škol, dopravní význam apod.

5 Tamtéž; s. 3, podle výsledků sčítání obyvatel z roku 1991.

6 Na největší z nich – gymnáziu – studuje přes 650 studentů. Dalšími jsou střední zemědělská, průmyslová, zdravotní, ekonomická a integrovaná škola (původně střední odborné učiliště).

Do roku 1989, respektive 1990 počet obyvatel města výrazným způsobem rozšířili i vojáci, dislokovaní do 3 vojenských útvarů,⁷ které navazovaly na silnou, téměř dvoustoletou historickou tradici Klatov jako posádkového města klatovských dragounů. Další početná vojenská posádka se nacházela v nedalekých Janovicích.

Nadregionální postavení Klatov bylo a je dáno i silnou koncentrací průmyslu. Ten svou strukturou, vytvořenou již na přelomu 19. a 20. století, odpovídá nedostatku vlastních nerostných surovin i vzdálenosti města od jejich zdrojů. Převažují tedy odvětví, která navazují na místní zemědělskou činnost či využívají příhodné přírodní podmínky – průmysl kožedělný, textilní, drůbežářský, masný, dřevozpracující, mlékárenský. V roce 1989 byl dokončován právě v Klatovech jeden z největších závodů na zpracování mléka v zemi – nová klatovská mlékárna. Ve městě dále najdeme i strojírenství (Škoda Klatovy). Politicky byl v roce 1989 nejvýznamnější závod Kozak (kožedělný), který byl jakousi „výkladní skříní“ klatovského průmyslu (jeho hlavním exportním odbytištěm byl SSSR). I když průmysl byl dominantním sektorem klatovské ekonomiky, sociální struktura města byla vyváženější. Terciální sektor zastupovali nejen pracovníci služeb (OPOS⁸), ale i řady státních institucí. Vedle zmiňovaných pěti středních a pěti základních škol zde sídlil Okresní národní výbor, Městský národní výbor, Okresní prokuratura, soud, statistika, dva archivy apod. Klatovy si tak udržovaly tradici významného správního střediska.⁹ Fakt, že Klatovy byly (a jsou) průmyslovým centrem jinak spíše zemědělského okresu, měl i politický význam. Politický tón totiž neudávali představitelé průmyslových Klatov, ale především zástupci zemědělských družstev. Z jejich středu pocházel jeden ze dvou klatovských zástupců v ÚV KSČ, bývalý předseda JZD Švihov Karel Mraček. Jeho bratranec Jan byl předsedou ONV, z řad zemědělců byl také v roce 1989 vybrán nový kandidát pro volby do Sněmovny národů FS. Silná lobby předsedů JZD rovněž výrazně určovala směřování okresních i celostátních investic, které byly využity při budování tzv. přidružených výrobní JZD v 80. letech.¹⁰ Členové družstev se oproti obyvatelům měst těšili vyšší životní úrovni – jak vybaveností domácností, vyšší úspor, tak také možností cestovat na zahraniční dovolené, včetně „kapitalistických států“.

Volnější struktura družstev – a v případě Klatovska i jejich silný politický vliv – umožnila flexibilnější ekonomické chování a využití možností, které nabízela „přestavba hospodářského mechanismu“. V zemědělství se tak uplatnil tzv. čínský model: relativní ekonomická svoboda byla doprovázena zachováním rigidních politických poměrů a vazeb, včetně osobní moci předsedů JZD a členů tzv. zemědělské lobby.¹¹

7 Jednotlivé útvary byly lokalizovány v kasárnách „U tanku“, „Jaselských“ a v budově bývalé jezuitské koleje.

8 Okresní podnik oprav a služeb.

9 V letech 1751–1849 byly krajským městem. In: VÁŇOVÁ, L., PROCHÁZKA, Z.: *Klatovy – město*. Domažlice 2000.

10 Příkladem může být výstavba výroby smažených bramborových lupínků v JZD Měčín u Klatov.

11 Do ní patřili představitelé družstev i lidé, kteří sice již v zemědělství nepracovali, ale při výkonu své stávající profese (například předsedy ONV, ministerského úředníka apod.) i nadále udržovali se svým původním zaměstnáním kontakty a protežovali jeho zájmy (resp. zájmy celého zemědělského sektoru).

Proto právě odtud zaznívala ostrá kritika „protisocialistických sil“, které by mohly tuto moc ohrozit.

Důležitý byl také pohraniční charakter klatovského okresu, a to hned z několika důvodů:

Za prvé kvůli silné dislokaci armády a vojsk Ministerstva vnitra – Pohraniční stráž. Jejich početní síle odpovídalo i zastoupení v orgánech OV KSČ a tím i v klatovské politice – například vliv na ONV apod. Právě důstojníci z pohraničních posádek a Pohraniční stráž patřili k politicky nejkonzervativnějším stoupencům tvrdé linie „zdravého jádra strany“. Tomu odpovídal i nesmlouvavý přístup vůči jakékoliv politické opozici, souhlas a podpora tvrdých zásahů Bezpečnosti proti protirežimním demonstracím atp.

Něšlo jen o to, že mezi důstojníky a vojáky těchto útvarů byli vybíráni jen ti pro režim „spolehliví“. Stejně významný byl i jejich regionální výběr. Jednalo se většinou o lidi, kteří nebyli „zdejší“ (z Ostravska, ze Slovenska apod.), vzhledem ke svému povolání i jazykovým odlišnostem nikdy zcela nesplynuli s místní komunitou, a nebyli tudíž vázáni v tomto případě pozitivními ohledy na své spoluobčany.

Tím se výrazně lišili od ostatních obyvatel okresu, především ve městech a vnitrozemských oblastech. S výjimkou města Nýrsko a pohraničního pásu, kde došlo k odsunu německého obyvatelstva po 2. světové válce, je celý okres charakteristický dlouhodobou kontinuitou osídlení, etnickou, jazykovou a náboženskou homogenitou.

Významnou roli zde hraje silný místní patriotismus, daný jak přírodními krásami Šumavy, tak také historickou tradicí regionu. Klatovy i Sušice jsou městy s téměř 750letou historií (založené ve 13. století), mezi jejich rodáky či návštěvníky (zejména v případě Klatov) patřily významné osobnosti českých dějin – Bohuslav Balbín, Josef Dobrovský, J. V. Kramerius, Jaroslav Vrchlický, František Palacký, Antonín Randa atp. Město Klatovy proslavilo pěstování karafiátů, dragouni, místní gymnázium i řada dochovaných historických památek. To vše vzbuzovalo (a vzbuzuje) v jeho obyvatelích citové pouto ke svému rodišti, které se zároveň projevovalo a projevuje v klatovské politice, včetně té před rokem 1989, a výrazně ovlivňuje chování klatovských politiků. Stejně tak jako typické rysy maloměsta (velký význam dodržování nepsaných pravidel chování, vzájemná znalost, ohledy na „dobré jméno rodiny“, specifická sociální stratifikace apod.) a relativně velká vzdálenost Klatov od hlavních dopravních tahů země, které jsou spíše regresivními prvky vývoje regionu.¹² Druhým významným faktorem, vyplývajícím z pohraniční polohy okresu, byla existence československo-německé hranice:

12 Blíže VALEŠ, L.: *The political climate of the Czech town Klatovy*. In: CABADA, L. (ed.): *Contemporary Questions of Central European Politics*, Dobrá Voda 2002, s. 136–142; JEŘÁBEK, H. a kol.: *Utváření postojů obyvatel českého města I. – pracovní texty*. Praha 1999; VAJDOVÁ, Z.: *Politická kultura lokálních politických elit: srovnání českého a východoněmeckého města – pracovní texty*. Praha 1997.

1. Vliv Německa.¹³ Přes dlouhodobou neprůchodnost československo-německé hranice byl zřetelný. Zatímco oficiální propaganda režimu líčila Německo jako revanšistické nebezpečí,¹⁴ proti němuž jsme chráněni přítomností sovětských vojsk na našem území a členstvím ve Varšavské smlouvě, vnímání Německa obyvateli pohraničí bylo jiné. Německo bylo chápáno jednak jako vzor demokratického státu (byť zejména mezi starším obyvatelstvem přetrvávaly válečné vzpomínky a nedůvěra k Němcům obecně) a především jako „zaslíbená země bohatství a konzumu“. Tento obraz podporoval v příhraničních domácnostech i příjem televizního signálu německé televize (někdy dokonce silnějšího než československé). České domácnosti, sužované permanentním nedostatkem zboží, sledovaly právě v televizi, jak vypadá nabídka západoněmeckých obchodů a životní úroveň německé společnosti. Televize tak byla jedním z prostředků udržení česko-německého „pohraničního“ vědomí.¹⁵ Toto společné vědomí bylo podporováno i intenzivní výukou němčiny v klatovských školách, která byla po povinné ruštině nejrozšířenějším cizím jazykem.
2. Šumava. Jak už bylo řečeno, Šumava byla (a je) jedním z identifikačních zdrojů obyvatel klatovského okresu. Existence střeženého a téměř neproniknutelného pohraničního pásma však vyvolávala v jeho obyvatelích pocit frustrace. Právě lidé na hranici si lépe než kdo jiný uvědomovali existenci železné opony (a rozdělení světa) na základě svých každodenních zážitků. Šumava se tak stala symbolem rozděleného světa a zároveň našeho spojení s Evropou – „branou do Evropy“. Tento fakt měl pak vliv na podporu listopadových změn v regionu.

Díky příhraniční poloze okresu měli jeho obyvatelé také lepší možnosti přístupu k alternativním informačním zdrojům – německá televize, rádia, poslech rozhlasových stanic Svobodná Evropa, Hlas Ameriky, BBC. Ty zajišťovaly nadstandardní informovanost lidí v pohraničí a nahrazovaly velkou vzdálenost okresu od centra.

Rok 1989

Palachův týden

5. 1. 1989 vyšlo první číslo *Nového Klatovska*. Na jeho první straně se objevily dva články, které věrně vystihly situaci, v níž se česká společnost – a s ní i obyvatelé Klatov – nacházela. Článek *Rozhodne iniciativa všech* informoval o nových ekonomických podmínkách, zaváděných od 1. ledna 1989, které měly posílit osobní zodpovědnost zaměstnanců a hospodářskou samostatnost podniků. Také úvodník vedoucího tajem-

13 Myšlena Spolková republika Německo – tedy západní Německo.

14 Vojenské ohrožení, snaha o znovupřipojení tzv. Sudet k Německu, majetkové nároky Němců vůči občanům ČSSR apod.

15 Svět nekončí drátěnými zátarasy na západní hranici Československa, na druhé straně také žijí lidé a s námi je spojuje obývání společného prostoru – Šumavy.

níka OV KSČ Zdeňka Vrby *S předsevzetím dobrých hospodářů* se věnuje ekonomice. Je v něm ale obsažena řada informací, které napovídaly o problémech (a krizi) komunistického systému. Po optimistických slovech o splnění úkolů minulého roku Zdeněk Vrba připustil, že: „*Zvýšením pracovní aktivity... se podařilo překonat problémy roku 1987.*“ Občané sice nebyli informováni o propadu růstu hrubého domácího produktu v polovině 80. let¹⁶ a skutečném stavu ekonomiky, ale fakt, že sám vedoucí tajemník OV připustil nesplnění plánu v roce 1987, byl alarmující.

Stejný efekt mělo i poděkování občanům a organizacím okresu za humanitární pomoc Arménii, kterou postihlo v roce 1988 zemětřesení. Vedoucí tajemník nehovoří o sovětské republice Arménii, nemluví o pomoci sovětskému lidu. I to byl výrazný posun. Ze zpráv o názorové hladině obyvatelstva okresu víme, že občané sledovali pozorně rostoucí národnostní napětí v dosud sovětských republikách. Slova vedoucího tajemníka tyto informace jen podpořila.

Jeho článek má obecně vysokou vypovídací hodnotu. Padla v něm i tato prorocká slova: „*Stojíme na prahu roku 1989, který bude velmi významný z hlediska historického i současného rozvoje naší společnosti.*“ Zdeněk Vrba netušil, jak pravdivým se jeho výrok stane. Sám jej zamýšlel zcela jinak – rok 1989 měl být pokračováním úspěšné cesty Československa – a tedy i klatovského okresu – k socialismu. Historické milníky, které tento vývoj provázely a jejichž výročí si měli obyvatelé ČSSR v tomto roce připomenout, byly z pohledu vedoucího tajemníka jasné: „*[V roce 1989] Vzpomeneme 60. výročí V. sjezdu KSČ, v němž se prosadilo nové vedení strany v čele s Klementem Gottwaldem důslednou leninskou linií... Vzpomeneme v něm historického IX. sjezdu strany, který přijal generální linii výstavby socialismu v Československu. Připomeneme si 20. výročí dubnového zasedání ÚV KSČ z roku 1969, na kterém se marxistické vedení strany definitivně rozešlo s pravicovými silami, revizionisty i oportunisty, a nastoupilo cestu ke konsolidaci ve straně a společnosti... Vzpomeneme také 40. výročí vzniku pionýrské organizace.*“¹⁷ Tento výčet není jen pouhou naučenou ideologickou frází vedoucího stranického funkcionáře. Zároveň dobře ukazuje na nálady a obecné politické postoje v Okresním výboru KSČ a ve straně obecně. Tato historická výročí jsou důležitými významovými nositeli – Komunistická strana Československa chce i nadále pokračovat v konzervativním, „osvědčeném“ kursu. Proklamace o demokratizaci a glasnosti jsou jen kosmetickými úpravami, které na správném směřování socialistického Československa (vymezeném zmíněnými historickými událostmi) nic nemění.

Symbolika těchto vyzdvihovaných historických událostí měla být zároveň pevným ideovým východiskem pro odražení aktivizace „protisocialistických sil“. Podle značného prostoru, který jejich kritice vedoucí tajemník OV KSČ věnoval, to bylo pro

16 Blíže viz TUREK, O.: *Podíl ekonomiky na pádu komunismu v Československu*. Praha 1995

17 *Nové Klatovsko* 1989, č. 1, s. 1.

klatovské komunisty téma, kterému přikládali velkou váhu. Tento zájem pak věnovala klatovská KSČ opozici po celý rok 1989 – měnila se jen jeho intenzita. Duch článku zároveň předznamenal i přístup stranických orgánů k řešení narůstajících problémů doby a jejich chování v listopadových dnech – ideovou oporou byl únor 48 a likvidace roku 1968, „materiální“, hmatatelnou pak úspěchy socialismu v předchozích 40 letech: „...jen slepý nevidí, co vytvořila poctivá práce našich lidí. Nedopusťme proto, aby ji někdo znehodnotoval. Byla i údobí, kdy vše neprobíhalo tak, jak bylo žádoucí. Avšak tyto problémy či nedostatky nemohou zastínit to dobré, co bylo vykonáno pod vedením naší strany... na naší cestě k socialismu nemusíme nic měnit.“¹⁸

Komunistický systém ztratil svou vývojovou dynamiku – v oblasti politiky neexistovala ochota k jakékoliv reformě. Výjimkou byla sféra ekonomiky, ve které měla proběhnout „přestavba hospodářského mechanismu“. Ta totiž tvořila skutečný obsah obecného termínu *přestavba*: „S přestavbou naší společnosti je spjata především přeměna ekonomického prostředí.“ V ekonomické oblasti vyzýval vedoucí tajemník k pravdivé informovanosti o stavu podniků, družstev a dalších součástí národního hospodářství, k osobní aktivitě a iniciativě, individuální odpovědnosti zaměstnanců. Tento přístup odrážel problémy, s nimiž se socialistická ekonomika potýkala v 80. letech.¹⁹ Relativně prosperující ekonomika byla zároveň klíčovou podmínkou fungování normalizačního komunistického systému – když budou uspokojeny materiální potřeby obyvatelstva, nebudou se lidé míchat do politiky. Těch několik „zbloudilých“ napříště odradí zásahy bezpečnostních orgánů při potlačení „protistátních akcí“.

V závěru článku pak popřál Zdeněk Vrba klatovským pracujícím „revoluční nadšení“ ve splnění úkolů roku 1989.

První výraznou událostí, která rozhýbala dosud poklidnou hladinu, byl tzv. Palachův týden.²⁰ Reakce místních orgánů na tuto sérii protirežimních demonstrací u příležitosti sebeupálení studenta Jana Palacha v roce 1969 byla pozoruhodná. V *Novém Klatovsku* vyšel na první straně článek *Jsme proti provokacím* Nebyl ale oficiálním projevem některého orgánu KSČ, NF či státní správy. Pod článkem je podepsán náčelník výcvikového střediska Svazarmu²¹ Antonín Binder. Je zajímavé, že na události v Praze reagoval zástupce Svazarmu a nikoliv některý ze stranických či správních orgánů.²²

18 Tamtéž.

19 TUREK, O.: *Podíl ekonomiky na pádu komunismu*. Praha 1995.

20 Blíže o něm například OTÁHAL, M.: *Opozice, moc, společnost*. Praha 1994.

21 Základní organizace 1 Svazarmu Klatovy, in: *Nové Klatovsko* 1989, č. 4, s. 1.

22 Proč tomu tak bylo, nevíme. Ve zprávě o zasedání předsednictva OV KSČ, Rady MěstNV či městského výboru NF, které *Nové Klatovsko* přineslo na téže stránce, se o „protistátních akcích“ v Praze nedočeteme. Možná, že stranické orgány potřebovaly „spontánní“ reakci některé ze složek Národní fronty. Zároveň ale od takové, která by byla dostatečně „ideově pevná“, aby její odpověď byla zcela v souladu s politikou strany. Právě Svazarm takové nároky splňoval na 100 %. Dalším možným vysvětlením je, že „stranické a státní orgány“ situaci nepovažovaly za natolik vážnou, aby stálo za to vydávat k ní nějaká prohlášení. Ta se objevují až v březnu, kdy zasedá plénům MěstNV a NF a zároveň celý okresní výbor KSČ. Teprve tyto kolektivní orgány odsuzují ve svých usneseních události Palachova týdne.

Názor představitele této organizace je ideově jasný: „*Odsuzujeme tyto provokace.*“ To jsou ale jediná tvrdá slova na adresu opozice. Jinak se spíše jedná o obhajobu stávajícího politického systému, který je dosti idealizován: „*Myslíme si, že náš politický systém vytváří velký prostor pro široké demokratické uplatňování pluralismu, názorů všech sociálních vrstev i zájmových a politických organizací občanů.*“

Zvlášť je zdůrazněno: „*Mrzí nás, že mezi těmi, kteří se v centru našeho hlavního města podíleli na vyvolávání nepokojů, byli i mladí lidé.*“²³ Vedle toho, že činnost Svazarmu byla orientována právě na mládež, byla tato poznámka zároveň zařazena pravděpodobně i z obav o její názorový vývoj. Mládež se režimním poměrům stále více vzdalovala²⁴ – vliv rockové a punkové hudby, mnohem větší vnímavost pro problémy režimu, zejména ekologii, větší znalost a přístupnost opozičním myšlenkám, které se šířily právě na hudebních koncertech. Právě proto bylo třeba „ideově působit“ zejména na mládež a upevnit její kolísající prorežimní orientaci. Z tohoto důvodu také autor článku uzavírá: „*Zavazujeme se, že soustavným a cílevědomým působením budeme rozšiřovat politický rozhled branců, pěstovat a rozvíjet u nich branné vědomí i vlastnosti odpovídající zásadám socialistické morálky a vlastenectví.*“²⁵

O významu mládeže v politice KSČ svědčí i zpráva z aktivu předsedů základních organizací KSČ v klatovských průmyslových závodech. Tajemník OV KSČ František Kostlán ve svém projevu „...*upozornil na nutnost zkvalitnění práce s mládeží, zejména v souvislosti se 40. výročím PO SSM... a uvedl, že se mladí lidé musejí daleko aktivněji podílet na sociálním a ekonomickém rozvoji naší společnosti.*“ Přestože právě na setkání komunistů z průmyslové sféry by měla být projednávána témata spíše související s problémy výroby a hospodářství, mládež se stala prioritou a závěrečná diskuse „*byla orientována především na zvýšení úrovně práce s mládeží.*“²⁶

Zatímco se stranické orgány staraly především o problémy politického rázu, orgány státní správy věnovaly svou pozornost spíše praktickým věcem, které měly rovněž nemalý vliv na budoucí pád režimu.

V již uváděném vydání *Nového Klatovska* z 27. ledna 1989 nebylo ústředním článkem jeho první strany zmiňované prohlášení náčelníka Svazarmu k dění v Praze (ten se nacházel až ve spodní části) ale článek *Výzva z Klatov*. V něm se Rada MěstNV v Klatovech a předsednictvo městského výboru Národní fronty přihlášily k plnění výzvy vlády ČSR, která vyhlásila rok 1989 rokem péče o životní prostředí, o čistotu a pořádek.²⁷

23 Téměř 45 % účastníků byli mladí lidé do 25 let (41 % do 40, 13 % do 60, 2 % nad 60 let). In: OTÁHAL, M.: *Opozice, moc, společnost*. Praha 1994, s. 62.

24 Blíže viz např. VANĚK, M. a kol.: *Ostrůvky svobody*. Olomouc 2002.

25 *Nové Klatovsko* 1989, č. 4, s. 1.

26 Tamtéž.

27 O významu, který redakce listu a potažmo i jeho autoři tomuto článku věnovali, svědčí nejen jeho poloha uprostřed první strany, ale též jeho silné orámování. Toto zvýraznění je o to překvapivější, jestliže problematika životního prostředí dostala tímto způsobem přednost před politicky důležitějším prohlášením k lednovým událostem v Praze.

Výzva Rady MěstNV v Klatovech a předsednictva městského výboru NF je vedle svého neobvyklého umístění hodna pozornosti hned ve dvou směrech. Jednak výběrem tématu a zároveň i dikcí, kterou se výrazně liší od všech dosud publikovaných politických prohlášení. Tyto rozdíly zároveň ukazují diferencovanost politického systému v Československu před rokem 1989.

Dosud opomíjené téma – ekologie – bylo prakticky přes noc povýšeno na politickou prioritu městských orgánů – na rozdíl od orgánů stranických, které v tomto čísle *Nového Klatovska* svou pozornost zaměřují jen na průmyslovou výrobu: „*Jde o to, aby se... ekologická hlediska stala běžnou normou našeho každodenního života.*“²⁸

Od běžných stranických prohlášení se výrazně liší i svou neideologičností – jedná se o řešení věcného problému. Cílem je, aby se ekologie stala „...zákonem, který bude předznamenávat každou práci na všech úsecích našeho života“. Otázka životního prostředí je ale přesto součástí „politiky“ ve smyslu správy věcí veřejných,²⁹ není samoučelná. Cílem prosazování ekologických hledisek je, „aby se všechna města a obce staly *přívětivým domovem*“.

Pro jeho nepolitičnost svědčí fakt, že v celém článku chybí jakákoliv zmínka o socialismu, komunistické straně či její vedoucí úloze, nebo apel na socialistickou morálku a politickou vyspělost našeho lidu. Nesetkáme se zde ani se slovem lid. Naopak zde rezonuje termín občan. Chybí také obecně deklarovaná spokojenost s dosaženými výsledky – charakteristickým prvkem prohlášení je naopak nespokojenost se stávající situací životního prostředí.³⁰ Prohlášení se nese ve výrazně občanském duchu – směřuje k osobní zodpovědnosti každého za stav životního prostředí ve městě. Jiný je také jazyk. Na jednu stranu je věcný, nejsou použity jednoduché ideologické fráze. Na druhou stranu pozitivně „mobilizuje“ občany apelem na jejich zájem o obec, aby se stala „*přívětivým domovem*“. Svou roli sehraává i silný klatovský patriotismus – osud a stav města nebyl jeho občanům a ani jeho předlistopadovým představitelům lhostejný.

Prohlášení dále působí objektivně – nevyhýbá se kritice, popisu současných ekologických problémů i společenských nedostatků, které se projevují i v horší kvalitě životního prostředí: „*Se stavem, který mnohde v našem městě převládá, nemůžeme být spokojeni. Vidíme mnoho nepořádku, projevů nezájmu a lhostejnosti i necitlivého vztahu k prostředí, jež nás obklopuje.*“

Nejsou nabízena laciná a rychlá řešení. Špatný stav se mění „*postupně*“, pro změnu je nezbytná osobní angažovanost každého občana bez rozdílu politické příslušnosti.

28 Tamtéž.

29 Autor vychází z Duvergerova rozdělení politické vědy na vědu o státu a vědu o moci. In: ŘÍCHOVÁ, B.: *Úvod do politologie*. Praha 2002, s. 18.

30 Klatovy přitom byly považovány za město s dobrým stavem životního prostředí, které netrpělo vážným narušením ekosystému, exhalacemi apod. jako například severní Čechy.

Projev není stavěný jen na efekt, není přehledem „slibů, hezkých slov a plánů“, před nimi naopak varuje.

Zatímco pozornost orgánů KSČ přitahovala politická témata související s výkonem moci – přestavba, činnost „protisocialistických sil“, mládež, zahraničněpolitická situace apod., zájem orgánů města byl zaměřen na naprosto praktické věci, související s běžným životem občanů. Právě místní orgány tak zůstaly alespoň do určité míry nositeli „politiky“ jako správy věcí veřejných bez ohledu na charakter režimu, ve kterém ji vykonávaly.

Řešení věcných problémů se stalo kontinuem, které propojilo před- a polistopadové poměry – včetně osobností státní správy, které ji v obou obdobích zajišťovaly – například paní Růžena Zýková,³¹ sekretářka na Městském národním výboru, či Maxim Kloud na ONV.

Zájem o životní prostředí zaplňoval stránky *Nového Klatovska* po celý rok a kulminoval právě v období listopadových událostí. Na jaře 1989 ale byl zatlačen „velkou“ politikou. Jednoznačným politickým „hitem“ se staly lednové události v Praze.

Nikdo nesmí narušovat naši práci

První oficiální reakcí na ně bylo usnesení Okresního výboru KSČ, který na svém zasedání koncem ledna přijal stanovisko k „nedávným protistátním akcím v Praze“. Zveřejnilo jej *Nové Klatovsko* pod titulkem: „Nikdo nesmí narušovat naši práci: Se znepokojením a rozhořčením jsme sledovali aktivizaci protisocialistických skupin, které se pokoušely ve dnech 15.–19. ledna 1989 zneužít 20. výročí sebevraždy Jana Palacha, a řadou provokací na Václavském náměstí v Praze narušit pořádek a zorganizovat protistátní a protispolečenská vystoupení, která měla vyjadřovat masový nesouhlas se současnou politikou KSČ a socialistického státu.“ Nejvyšší stranický orgán okresu se vyjádřil i k charakteru zásahu, když ocenil „...rozhodnost, ale také organizovanost, které vedly k rychlému a účinnému obnovení klidu a pořádku“.³²

Možná nejdůležitější významovou část prohlášení tvořil závěr: „Spontánně vyjadřovaný nesouhlas s provokacemi a rozhodný postup při jejich eliminaci posiluje autoritu strany a státních orgánů a potvrzuje, že pracující tohoto státu již nikdy nedovolí opakování krizových let 1968 až 1969.“ Rok 1968 byl tedy stále živý. Zdeněk Vrba v této souvislosti ještě zdůraznil, že se „...nepřátelé socialismu snaží o návrat do starých poměrů“.

Přestože lednové demonstrace organizovaly opoziční skupiny, jejichž program myšlenky roku 1968 neobsahoval, a 45 % účastníků byli mladí lidé do 25 let, trvali

31 Paní Růžena Zýková byla a dodnes je sekretářkou předsedy MěstNV, respektive starosty města Klatov, funkčně „přežila“ již 5 představitelů města. Maxim Kloud zastával v roce 1989 funkci tajemníka ONV, do zrušení Okresního úřadu Klatovy zde pracoval ve vedoucích funkcích.

32 *Nové Klatovsko* 1989, č. 5, s. 2.

klatovští komunisté na hrozícím nebezpečí „*návratů do starých poměrů*“ a „*opakování krizových let 1968–69*“.

Pozadu nezůstaly ani orgány města a okresu. Ve stejný den, 23. února, přijala společná zasedání ONV a okresního výboru NF a pléna MěstNV a městského výboru NF svá vlastní prohlášení. Ta měla být původně – vzhledem k době konání – především oslavou „únorového vítězství pracujícího lidu“ (převzetí moci komunisty v únoru 1948 – tedy klíčového ideologicko-historického mezníku československého komunistického režimu): „*My, účastníci společného zasedání MěstNV a MěstVNF v Klatovech, se s hrdostí hlásíme k pokrokovému odkazu Vítězného února 1948, kdy zvítězil pracující lid pod vedením KSČ nad reakcí. Projevujeme hlubokou úctu ke všemu, co bylo vytvořenou obětavou prací dělníků, družstevníků rolníků a tvůrčí inteligence v období více než 40leté socialistické výstavby.*“³³ Lednové události ale byly natolik významné, že zabraly celý zbytek prohlášení (a co do věnované pozornosti dokonce překonaly události únorové): „*Jsmе znepokojení narůstající protispoločenskou aktivitou jednotlivců a skupin, které v poslední době vyvíjejí neodpovědnou činnost, která směřuje k narušení klidu, pořádku a bezpečnosti... Stavíme se plně za důsledné uplatnění a použití všech platných zákonů proti protisocialistickým skupinám.*“ I poslanci a členové MěstNV a MěstV NF se dále postavili za provolání ÚV KSČ k 41. výročí „Vítězného února“.

Nejzajímavější částí je ale závěr: „*Prohlašujeme jednoznačně, že spojujeme své osudy se socialistickou perspektivou, která je zárukou trvalého života v míru a dalšího společenského pokroku.*“ Tato slova chyběla jak v podobném prohlášení pléna ONV, tak i OV KSČ. Byla-li „lidovou iniciativou zdola“, snažící se ještě o vyšší míru podpory než byla požadovaná (Klatovy by se tak „nahoře“ zapsaly jako zvláště loajální, což jim mohlo vynést nejen politickou přízeň, ale možná především větší subvence pro rozvoj města), nevíme. Ale fakt, že členové pléna veřejně deklarovali spojení svých osudů s další perspektivou socialismu v ČSSR, o něčem vypovídá. Řečeno s politologem Jiřím Kuncem (a Dankwartem Rustowem), jestliže by to bylo samozřejmostí, nebylo by třeba tuto věc explicitně zdůrazňovat (byl by to: „*fakt objektivní a nezpochybnitelný, to znamená tichý, o němž se nehovoří*“³⁴). Naopak „*hlasité deklarace jsou varováním*“ a jejich autoři si jejich pravdivostí většinou nejsou jisti. A tak prohlášení, které mělo posílit stávající komunistický režim, zároveň vypovídá o jeho slabínách a nedůvěře v jeho další trvání – a to dokonce i mezi jeho příslušníky.

Ve stejném duchu se nese i prohlášení poslanců ONV a členů OV NF. Pasáže o únoru 1948 zcela chybí, zato je vyjadřován „*nesouhlas s vystoupením zfanatizovaných protisocialistických skupin v uplynulých dnech v Praze*“ a podpora zásahu státních orgánů „*ke sjednání pořádku*“. Jeho součástí (stejně jako v případě prohlášení

33 SOKA Klatovy, fond Zápisy z plenárních zasedání MěstNV Klatovy 1989, nestr.

34 KUNC, J., DVOŘÁKOVÁ, V.: *O přechodech k demokracii*. Praha 1994, s. 19; RUSTOW, D.: *Transitions to democracy*. In: *Comparative Politics*, 1970, č. 2, s. 337–363.

městských orgánů) je tzv. „klidová vložka“: „*k plnění náročných úkolů potřebujeme klid, abychom mohli postupně realizovat řešení úkolů přestavby.*“ Groteskně pak působí opět závěr: „[Potřebujeme klid], ...*abychom mohli přispět k uskutečňování demokratizačních přeměn v naší socialistické společnosti.*“

V únorových i březnových číslech *Nového Klatovska* pak vycházely na prvních stranách „spontánní“ ohlasy na provolání předsednictva ÚV KSČ k 41. výročí „Vítězného února“ od institucí i jednotlivců. Vycházely pod titulky: „*Stop narušitelům pořádku*“, „*Především poctivou práci*“, „*Přispějeme prací*“ apod. Svým obsahem tak naplňovaly prohlášení OV KSČ k lednovým událostem: „*Spontánně vyjadřovaný nesouhlas s provokací a rozhodný postup při jejich eliminaci posiluje autoritu strany a státních orgánů.*“³⁵ Otištěné reakce opravdu nenechávaly nikoho na pochybách: „*Rozhodně odsuzujeme jakékoliv snahy mařit proces demokratizace a přestavby vyvoláváním neklidu a narušováním veřejného pořádku.*“³⁶

Zajímavý byl výběr organizací – je otázkou, zda byly opravdu spontánní nebo zda byly podrobeny nějaké formě výběru. Stejně jako sérii spontánních prohlášení odsuzujících „protisocialistické skupiny“ zahájili představitelé Svazarmu, štafetu převzaly závodní jednotky Lidových milicí. V obou případech branné složky, úzce personálně propojené s komunistickou stranou, jejichž názor byl v tomto směru opravdu spontánní a nenechával „protisocialistické síly“ na pochybách: „*Ubezpečujeme všechny občany, orgány a organizace KSČ, že budeme plně stát na pozicích socialismu, rozhodně vystupovat při potřebě udržení klidu a pořádku.*“³⁷

Symbolickým výrazem „*jednoty strany a lidu*“ byla manifestace k 41. výročí „Vítězného února“ 25. 2. na klatovském náměstí. Hlavní projev přednesl předseda ONV v Klatovech Jan Mraček. I on měl stejné ústřední téma. Po krátké vzpomínce na historické výročí „*porážky buržoazie a vítězství socialismu*“, z něhož „*čerpáme historický odkaz*“, se i Jan Mraček zaměřil na „*aktivizaci reakčních sil, jejichž pravé cíle se projeví na nedávných provokativních vystoupeních v Praze*“. „*Zpochybňování výsledku práce poctivých lidí, vyvolávání a šíření, domnělá nevýhodnost orientace na SSSR, to je základna, na které se sjednocují reakční síly, hesla, kterými se snaží manipulovat zejména s mladou generací.*“³⁸ Odpověď na „*aktivizaci reakce*“ čerpal předseda ONV právě z únorového odkazu, resp. z Gottwaldova výroku „*Republiku si rozvracet nedáme*“.

Také v závěrečném prohlášení manifestace na počest 41. výročí „*únorového vítězství*“ bylo zdůrazněno: „*Poučení událostmi historického vývoje znovu při dnešní příležitosti prohlašujeme jednoznačně, že spojíme své osudy se socialistickou perspektivou, která je zárukou trvalého života v míru a dalšího společenského pokroku.*“ Stejná

35 Tamtéž.

36 *Nové Klatovsko* 1989, č. 9, s. 1.

37 Tamtéž.

38 Tamtéž.

slova – a nevyřčené obavy o další budoucnost režimu – zaznívají během dvou dnů již podruhé. Lednové události tak dosáhly neočekávaného vedlejšího efektu. Přestože byly demonstrace potlačeny, vyvolaly u mocenské elity všech stupňů strach „o další osud socialismu v naší zemi“ (a tím také o jejich mocenské postavení). Reakcí na tento strach bylo horečné úsilí odsoudit počínání a projevy opozice a zabránit opakování podobných akcí.

Tím ale vznikl paradox, který měl přesně opačný účinek: Čím více odsuzoval režim opozici, tím více ji posiloval – ona a její akce byly *raison d'être* drtivé většiny stranických projevů, rezolucí a stanovisek. Svým způsobem se kritika opozice³⁹ stala hlavní náplní stranické činnosti. Palachův týden tak byl mimořádně úspěšný – opozici se podařilo vnutit vládnoucí moci téma – lidé, kteří dosud neměli o činnosti „protisocialistických sil“ ani tušení, byli každý den zásobováni informacemi, byť kritickými a ideologicky zabarvenými. Už to ale muselo k činnosti (a vlastní existenci) disentu přilákat pozornost i dosud neznalých občanů, nehledě na obecně panující skepsi a nespokojenost jak s politickou nesvobodou, tak vzrůstajícími hospodářskými potížemi. Již tak nepříznivou situaci zhoršili představitelé režimu, když obvinili disent, že „... si za svůj cíl vytkli změnu společenského zřízení u nás a návrat k předmnichovským poměrům buržoazní demokracie.“⁴⁰ Sami tak vytvořili dojem, že zde existuje politická opozice, která usiluje o zisk politické moci (což bohužel nebyla až do listopadu 1989 pravda).

Pro budoucí činnost opozice se tak vytvářela obrovská základna jejích potencionálních sympatizantů, která pak byla využita v listopadových událostech. Zcela paradoxně byla pro opozici nejlepší reklamou právě horečná činnost KSČ, mající za cíl její odsouzení a diskreditaci v očích československých občanů.

Mládež

Dalším velkým tématem byla mládež a její velký podíl na Palachově týdnu, který vyvolával u funkcionářů klatovského okresu obavy. „*Mladí lidé často podléhají názorům, které jsou do společnosti vnášeny jak vnějším, tak i vnitřním nepřítelem. Podléhají vlivu společenské kritiky, která je často vyvolána malichernými důvody, často pro nedostatek některého zboží na trhu či obsahem některých zveřejněných faktů o nesprávném postupu funkcionářů strany jak u nás, tak i v Sovětském svazu.*“⁴¹ Funkcionáři OV KSČ tedy hledali cestu, jak tomu zabránit.

Na mládež mělo být působeno především ideově: „...osobním příkladem starších, přesvědčivostí argumentace, trpělivostí a především výchovou k práci, při níž se formují i základy socialistického vlastnictví a internacionalismu.“ Důležité místo mělo samo-

39 Jakkoliv je tento termín sporný – viz OTÁHAL, M.: *Opozice, moc, společnost*. Praha 1994.

40 SOKA Klatovy, fond OV KSČ, Zápis č. 5 ze zasedání OV KSČ 22. 3. 1989, s. 56.

41 SOKA Klatovy, fond OV KSČ, Zápis č. 5 ze zasedání OV KSČ 22. 3. 1989 – projev člena PKV KSČ Josefa Hochmana.

zřejmě socialistické školství: „*Lednové události v Praze nás důrazně upozornily, jak složitý je vývoj a proces výchovy mladého socialistického člověka. Je zřejmé, že v našich školách nemůže jít jen o výuku, ale i o vzdělávání charakteru mládeže a utváření jejího světového názoru.*“⁴² Více se měly zdůrazňovat příklady naší revoluční historie a pokrokové tradice. Nedílnou součástí výchovy mládeže měla být i „branná výchova“.

Březenové zasedání OV KSČ uložilo ředitelce základní školy na Plánické ulici v Klatovech, aby prověřila „*názorovou hladinu 7. a 8. tříd na negativní projevy nepřátelských sil vyskytujících se v naší společnosti*“. Průzkumu se zúčastnilo téměř 220 dětí ze dvou klatovských škol a byl doplněn o 72 žáků 1. ročníku SOU v Klatovech. 197 dětí uvedlo, že považuje Československo za svůj domov (jen 3 děti by tu nechtěly žít) – stejně jako u SOU. Na otázku, co se jim nelíbí v naší republice, odpověděly v souladu s většinovým míněním ve společnosti: Na prvním místě kritizovaly znečišťování životního prostředí, dále špatné vztahy mezi lidmi, alkoholismus, ale také špatnou kvalitu zboží (již v 8. třídách!), jeho nedostatek, malý zájem o život mladých lidí a také „[opomíjenou] *úlohu americké armády při osvobození*“. Podobné výsledky vyplynuly i z průzkumu mezi žáky SOU – jen se změnilo (vzhledem k vyššímu věku) pořadí – na prvním místě bylo kritizováno zboží v obchodech jako nemódní, nekvalitní a drahé. Zlepšení by podle respondentů měly přinést větší postihy za poškozování životního prostředí, korupce, ale také „*změny v řízení státu a ekonomiky*“.

Zajímavé jsou také odpovědi patnáctiletých na politické otázky. Tak například na otázku „*Znáš jiné skupiny mládeže, než je PO SSM?*“ uvedlo šest žáků základních škol Chartu 77, dvě dokonce České děti a dále byli zmiňováni „*satanisté*“. U učňů už 10 % znalo „*nelegální skupiny*“. Jen tři děti z téměř 300 nevěděly, k jakým událostem došlo v lednu v Praze – ve dvou případech se dokonce objevil názor, že to připomíná rok 1968. O vysoké míře zájmu o politiku v české společnosti svědčí to, že jen jeden žák uvedl, že o lednových událostech neslyšel. Mluvílo se o nich doma, ve škole i mezi kamarády.

Informace získávali především z rádia (pětkrát se objevila odpověď Svobodná Evropa), z novin, televize a také od příbuzných a známých z Prahy (!). Na otázku, co bys dělal v podobné situaci, 18 žáků vůbec neodpovědělo, 7 by akci sledovalo, 61 nevědělo, jak by se zachovali (asi by odešli), 55 by se vůbec neúčastnilo, 3 by upozornili Státní bezpečnost a s výjimkou 2 by všichni ostatní šli demonstrovat také (ti dva se báli potrestání). Po tomto šokujícím zjištění – kdy si režim nemohl být jist ani chováním nejmladší generace – se od průzkumu mezi staršími studenty SOU raději upustilo.

Hledali se také „viníci“ tohoto stavu. Vedle působení zahraniční propagandy a „antisocialistických sil“ na mládež to byla z pohledu KSČ rocková hudba, kterou „*vyznává asi třetina naší mládeže*“ a koncerty rockových skupin: „*Tyto koncerty jsou*

někdy příležitostí k vystoupení jednotlivců i skupinek proti naší společnosti.“⁴³ Řešením mělo být zpřísnění povolovacího řízení vystoupení, zejména kapel z jiných okresů. Kritizována byla i Československá televize a rozhlas, které „...někdy popularizují hudební skupiny, s jejichž koncerty nemáme v našem okrese dobré zkušenosti“.

Na Klatovsku tak vyvrcholil odpor členů KSČ k projevům tzv. nové vlny⁴⁴ rockové a punkové hudby. Její radikální odmítnutí ale vedlo ke střetu mezi klatovskými komunisty a českým ÚV SSM, který se kritizovaných kapel zastal: „*Pokud se týká souboru ‚Hrdinové nové fronty‘, soubor hrával opravdu styl blížící se punku, což však není důvod podobné skupiny zakazovat. Myslíme si, že je nutné najít dialog s mladými lidmi, kteří se zajímají o heavy metal nebo punk. V opačném případě si najdou příležitost jinde a možnost přímého působení na ně nebude možná.*“⁴⁵

Správnému výchovnému působení se asi vyhnulo také 20 branců na jarních odvozech, kteří měli natrženou nebo zcela vytrženou stranu 17 (a 18) občanského průkazu. „*Po dotazu těchto chlapců... je teda řečeno tolik, že je to teda vyjádření protestu anebo nesouhlasu s politikou strany a s politikou 17. sjezdu.*“⁴⁶ (Jednalo se o učně středních odborných učilišť v Sušici a Plzni – SOU stavební.)

„Problém mládeže“ ale zasahoval přímo do činnosti KSČ. Ve zprávě o vývoji stranického života, předložené březnovému zasedání OV KSČ, se mimo jiné píše: „*Projevují se problémy s přijímáním nových kandidátů... V roce 1988 se nepodařilo naplnit záměr rozvoje členské základny o 73 kandidáty. Analýza ukazuje, že tento stav je ovlivňován především těmito faktory:*

nedostatečnou přípravou mladých lidí pro vstup do KSČ (malá příkladnost komunistů) celkovou vnitřní a mezinárodní situací, kdy řada mladých lidí se v současných podmínkách obtížně orientuje

postupujícím procesem přestavby a demokratizace společnosti spojeným s nedůvěrou v realnost přestavby.“⁴⁷

Navrhaná řešení jsou příznačná pro mentalitu tehdejšího stranického vedení. Například tajemník krajského výboru KSČ Burian viděl řešení v „...*prohloubení ideologické práce, zejména směrem k mládeži, a neustálém upevňování vedoucích úloh a jednoty strany*“.

OV zasedá

22. 3. 1989 se opět konalo zasedání OV KSČ.⁴⁸ To mělo na programu zhodnocení splnění plánu za uplynulý rok 1988. Zatímco parametry pro průmysl a zemědělství

43 *Nové Klatovsko* 1989, č. 5, s. 1.

44 VANĚK, M. a kol.: *Ostrávky svobody*. Olomouc 2002.

45 SOKA Klatovy, fond OV KSČ, Zápis č. 6 ze zasedání OV KSČ 14. 6. 1989, s. 146.

46 SOKA Klatovy, fond OV KSČ, Zápis č. 5 ze zasedání OV KSČ 22. 3. 1989, s. 42.

47 SOKA Klatovy, fond OV KSČ, Zápis č. 5 ze zasedání OV KSČ 22. 3. 1989, s. 100.

48 *Nové Klatovsko* 1989, č. 13, s. 1.

se splnit podařilo, sami komunisté přiznali, že „bytová výstavba vázne“. Místo plánovaných 860 bylo dokončeno jen 623 bytů, což byla pro klatovský okres, dlouhodobě sužovaný nedostatkem bytů, především ve vlastních Klatovech, špatná zpráva.

Okres vzhledem ke své pohraniční poloze patřil z hlediska vybavenosti službami, bytovým fondem, nabídkou perspektivních pracovních míst, nabízeným sortimentem zboží apod. k oblastem dlouhodobě zanedbávaným a ani spíše proklamativní programy vlády na pomoc příhraničním oblastem situaci nezlepšily. Komplikací navíc byla existence hraničního pásma a dislokace velkého množství armády – velení divize v Sušici, 3 útvary v Klatovech, rozsáhlý areál v Janovicích. Ta pro uspokojení potřeb svých vojáků, především důstojníků, odčerpávala značnou část už tak malých zdrojů, které měly být využity pro civilní sektor – především se to týkalo bytové výstavby, kdy nově postavené byty byly přednostně a v masové míře přidělovány právě příslušníkům ozbrojených sil. I z tohoto důvodu existoval silný odpor k armádě a její příslušníci byli nuceni čelit osobní kritice i anonymům.

Pod vlivem lednových událostí i vývoje v socialistických státech byly ale prakticko-politické otázky odsunuty stranou.

Obecně charakterizuje všechna vystoupení členů OV silný konzervativismus. Samo zasedání se odvíjelo v duchu hesla: Přestavba je pokračováním „Února 1948“. Toto datum prostupovalo jako „světlý bod“ celým zasedáním (stejně ale jako rok 1968 – ovšem s opačným znaménkem). Přestavba a s ní spojená demokratizace byly chápány jen jako kosmetická – minimální korekce jinak zcela správného čtyřicetiletého vývoje, kde jediným rušivým elementem byly události v roce 1968.

Obecné politické proklamace, které odsuzovaly činnost „antisocialistických sil“ a vyzdvihovaly úspěchy budování socialismu v uplynulých 40 letech, ale nemohly zakrýt postupně rostoucí obavu z dalšího vývoje jak v Československu, tak v ostatních státech sovětského bloku, včetně Sovětského svazu.

Představitelé prakticky všech zájmových skupin v OV KSČ neskrývaly svoje rozpaky:

Předseda ONV Jan Mraček vystoupil s ostrou kritikou usnesení ÚV KSSS k zemědělství z posledního pléna: „*Jako komunista, který se podílel na socializaci vesnice, budování JZD a přímo řízení JZD jsem byl uražen analýzou, která byla udělaná, protože to neodpovídá mým vlastním zkušenostem, které jsem měl a zvláště ne na jednom místě, v nejlepším kolchoze v Sovětském svazu... každý si musí řešit svoje problémy – i soudruzi v Sovětském svazu, ale nevyrovnám se s rozpouštěním kolchozů.*“ Byť i jen úvaha o obnově soukromého sektoru v zemědělství, jehož likvidace byla v ČSSR jedním z pilířů „budování socialismu“, vyvolávala v řadách československých komunistů radikální nesouhlas – a to platilo pro soukromé podnikání obecně –

včetně služeb. „Naopak, na zemědělství můžeme ukázat, že socialistické zemědělství dokáže svůj úkol splnit.“⁴⁹

Po „zemědělci“ vystoupili zástupci vojáků. Otakar Pasker ve svém příspěvku seznámil „nejvyspělejší komunisty okresu“ s rozhodnutím Rady obrany státu o částečném snížení počtu osob a výzbroje a reorganizaci ČSLA v rámci okresu. To vzbudilo v klatovské veřejnosti naděje, že se alespoň část armády z okresu stáhne. Ty se ale vzápětí ukázaly liché: „Chci o tom hovořit proto, že zde panuje mnoho nejasností mezi veřejností způsobených netřídním, částečně pacifistickým hodnocením současné vojenskopolitické situace a nepochopením zásad vojenské doktríny socialistických států... To se projevuje zvýšeným počtem zatím slovních útoků, urážek vůči vojákům z povolání a jejich rodinným příslušníkům.“⁵⁰ Jednotlivé projevy veřejnosti pak vedou k narušení jednoho ze základních principů budování ČSLA, „jednoty armády a lidu“.

Otakar Pasker (a sním i řada jeho kolegů) odmítl vzít na vědomí také skutečný stav mezinárodních vztahů – především probíhající proces odzbrojování, který měl za cíl odstranit vojenské napětí mezi oběma bloky. Tomu mělo napomoci i neoznačování druhé strany jako případného agresora. Jeho pohled je jiný: „...jestliže existují dvě různé antagonisticke soustavy, je potencionálním protivníkem jednoznačně Západ... Z historického hlediska od dob krále Dagoberta přicházel nepřítel vždy ze západu a historicky je možno dokázat, že naše národy se musely bránit vždy na západě naší vlasti. Chtěl bych s tím vzpomenout i 50. výročí ČSSR [?] a snahy revanšistů na západě zpochybnit jejich odpovědnost za statisíce mrtvých, nejlepších příslušníků našich národů.“

Závěr jeho vystoupení byl jednoznačný: „Snížení počtu útvarů a jednotek se našeho svazku, ale ani ostatních v západních Čechách netýká.“ Krize důvěry veřejnosti vůči režimu se dále prohloubila.

Krize ve straně

V souvislosti s lednovými událostmi kritizoval tajemník KV KSČ Josef Hochman na březnovém zasedání OV některé členy strany za nedostatek odhodlání bojovat proti nepřátelům socialismu. Právě represe spolu s vyzdvihováním dosažených úspěchů budování socialismu pod vedením KSČ měla být podle Hochmana receptem na posilování autority strany u široké veřejnosti (spolu s „důsledným uplatněním Gottwaldova hesla ‚Čelem k masám‘...“). Ideálem bylo „spojení strany a lidu“.

Jeho kritika nebyla ojedinělá – události Palachova týdne ukázaly, že dlouhodobá krize společnosti zasáhla i samu KSČ. Silně ohrožena byla její akceschopnost a podpora rozhodnutí stranických orgánů zdola, především v podobných krizových okamžicích.

49 SOKA Klatovy, fond OV KSČ, Zápis č. 5 ze zasedání OV KSČ v Klatovech 22. 3. 1989.

50 SOKA Klatovy, c. d.

I mezi členy strany se objevovaly dotazy, „*Proč nás předstihl kapitalismus ve vývoji?*“, „*Plní volba ředitelů své poslání, když navrhované kandidáty na funkci ředitelů státních podniků většina pracujících nezná?*“ či „*Jaká byla úloha americké armády v západních Čechách?*“, která byla po 40 let přísně tabu.

Klesal zájem o vstup do strany, a to i mezi dětmi z komunistických rodin. Obecně panovala neochota členů KSČ zapojovat se do funkcí ve straně i NF. Prohlubovala se názorová divergence nejen mezi členy KSČ a společností, ale i mezi řadovými straníky a stranickými funkcionáři. Jejich řešením byl jen apel na platnost demokratického centralismu (a vyloučení těch, kteří zpochybňují stranická usnesení). Nejen pro československou společnost, ale i pro samotnou KSČ se s demokratizací (neřkuli demokracií) nepočítalo.

Projevem krize ve straně byly i rostoucí obavy mezi jejími členy: „*Často se setkáváme u starých komunistů s obavami o politický vývoj v naší zemi a někdy je máme i my sami.*“ Vedoucí straníční funkcionáři si ale věděli rady: „*Záleží jen na nás, na práci komunistů. Rozvineme-li takovou práci, jaká se projevovala v komunistické straně v období Února 48, nemusíme mít o budoucnost strany v socialistické společnosti žádné obavy.*“⁵¹

Realita ale byla jiná. Provolání ÚV KSČ právě k 41. výročí „Února 48“ podpořilo na klatovském okrese jen 15 % pracovních kolektivů v průmyslu (23 % ze školství a 71 % v zemědělsko-potravinářském sektoru!). Strana tak ztrácela (nebo už ztratila) podporu ideologicky i početně nejvýznamnější skupiny obyvatelstva – dělníků (a zaměstnanců průmyslové sféry). Klatovy tak kopírovaly vývoj v celé republice.⁵² Vedoucí funkcionáři KSČ i nadále neholdali na dosavadním kursu nic měnit: „*Rozhodujícím úkolem v současném období je posílení autority stranických organizací a prohloubení vedoucí úlohy. V žádném případě nesmíme ustupovat před tendencemi pravicových sil prosadit se v rámci demokratizace do přímého vlivu na veřejné dění. Cesta je jediná. O linii strany a její správnosti přesvědčit především komunisty a s jejich pomocí i celou veřejnost.*“⁵³ „*Vytvořit takovou situaci, aby bylo zřejmé, že komunisté i nestranická veřejnost stojí za politikou komunistické strany.*“⁵⁴

To byl pro českou veřejnost příliš náročný úkol. Tak například právě tajemník KV KSČ Josef Hochman při rozboru příčin zpoždování bytové výstavby navrhoval následující postup: „*...rozhodující je řídicí činnost, politická práce na stavbách, kde by měly být zřizovány dočasné stranické skupiny*“ – a ty by pak svým ideovým působením pomohly „*posunout věci vpřed*“. Tento návrh by obstál v období před 40 lety – na problémy moderní české společnosti už nestačil.

51 SOKA Klatovy, fond OV KSČ, Zápis č. 5 ze zasedání OV KSČ v Klatovech 22. 3. 1989, s. 57.

52 Tamtéž, s. 58.

53 Projev vedoucího tajemníka OV KSČ Zdeňka Vrby, SOKA Klatovy, fond OV KSČ; Zápis č. 5 ze zasedání OV KSČ v Klatovech 22. 3. 1989, s. 86.

54 Projev tajemníka KV KSČ Josefa Hochmana, SOKA Klatovy, fond OV KSČ; Zápis č. 5 ze zasedání OV KSČ v Klatovech 22. 3. 1989, s. 56.

O tom svědčí i ohlasy na lednové události mezi klatovskou veřejností, zveřejněné na březnovém zasedání OV. „*V průběhu ledna byly tyto akce jednoznačně odsuzovány. Vlivem vysílání západních sdělovacích prostředků se však v poslední době objevují tendence vyjadřující příliš tvrdý zákrok pořádkových sil.*“ A co bylo pro režim ještě horší, i na klatovském okrese „*se tyto názory objevují zejména mezi středoškolskou a učňovskou mládeží.*“

Ne příliš optimistické bylo také zjištění, že se „*projevuje značný vliv západních sdělovacích prostředků, zejména vysílání rozhlasových stanic a západoněmeckých televizních společností. V této souvislosti jsou vznášeny připomínky k lepší informovanosti našimi sdělovacími prostředky... za pravdivé jsou uznávány pouze zprávy západních sdělovacích prostředků.*“⁵⁵

Ekonomika a politika

Zatímco v politice přetrvávaly normalizační postupy, v ekonomice vypadala situace v prosazování „demokratizačních“ mechanismů lépe. Příkladem mohou být první pokusy o volení, tedy nikoliv prosté jmenování ředitelů a rad pracovních kolektivů nově vznikajících státních podniků. V březnu 1989 proběhla ředitelská volba a volba rady pracovního kolektivu shromážděním delegátů 11 závodů státního podniku Mlékárenský průmysl Klatovy, jednoho z klíčových na okrese Klatovy. Byl to pravděpodobně první experiment toho druhu, a proto mu také věnovaly stranické orgány přiměřenou pozornost. Shromáždění se zúčastnili zástupci KV KSČ, OV KSČ, ministerstva zemědělství. Samozřejmě, že již výběr kandidátů byl „po stranické linii“ předem dobře připravený a také účast vysokých stranických špiček okresu i kraje dávala tušit, že o svobodné volbě v opravdu demokratickém duchu asi hovořit nelze. Přesto to byla první vlaštovka. Už to, že byly volby tajné a fakt, že sice byl zvolen dosavadní ředitel podniku Jan Havelka, ale už jen 74,7 % a nikoliv 99,9 %, ⁵⁶ bylo určitým pokrokem. ⁵⁷ Volby ředitelů ale byly jen jedním z mnoha kroků, kterými podniky měly na cestě přestavby projít. Březnové zasedání OV KSČ v této souvislosti konstatovalo, že: „*V současné době je zapotřebí zajistit úkoly související s urychlením komplexní přestavby společnosti, ustavováním státních podniků a jejich přechodem na podmínky samostatnosti, samofinancování a socialistické samostatnosti.*“⁵⁸ Takto pojatý program přechodu k samosprávě, byť socialistické, bohužel ve sféře politiky nenajdeme. Ekonomické problémy dosahovaly již takových rozměrů, včetně s tím rostoucí masové nespokojenosti obyvatelstva, že reforma byla nezbytná. Uspokojení alespoň základních životních potřeb občanů bylo alfou a omegou existence normalizačního režimu.

55 SOKA Klatovy, fond OV KSČ. Zápis č. 5 ze zasedání OV KSČ v Klatovech 22. 3. 1989, s. 156.

56 *Nové Klatovsko* 1989, č. 13, s. 1.

57 *Nové Klatovsko* 1989, č. 17, s. 1.

58 Tamtéž, s. 2.

Naproti tomu proti dosud uplatňované politice strany zatím stále protestovalo jen pár tisíc lidí, z „politického hlediska“ zanedbatelný počet, s nimiž si poradily bezpečnostní složky, které měl režim jednoznačně na své straně, a nebyl tudíž ničím a nikým nucen k provedení jakýchkoliv výrazných změn. Naopak v politické oblasti slovo reforma vzbuzovalo vzpomínky na reformní proces v roce 1968. A ten se už nikdy nesměl opakovat.

Volby

Hlavním politickým tématem dubna byly doplňovací volby do Sněmovny národů FS. Volby se konaly 20. dubna, a to ve volebním obvodu číslo 24, který zahrnoval okresy Klatovy a Domažlice. Dosavadní poslanec, Josef Havlín, rezignoval na poslanecký mandát kvůli svému jmenování velvyslancem v Polsku.

Prvním kandidátem byl Josef Mixán z Nýrska, druhým MUDr. Zdeněk Šos z Horšovského Týna. Oba samozřejmě členové KSČ – Josef Mixán, člen předsednictva OV KSČ v Klatovech, byl opravářem zemědělských strojů, MUDr. Šos, člen pléna OV KSČ v Domažlicích, primářem traumatologického oddělení domažlické nemocnice. Volební souboj obou kandidátů má zajímavou symboliku – proti sobě stojí představitelé profesí, reprezentujících vývojově odlišné typy společností – a v mnohém tak zobrazují situaci, v níž se česká společnost nacházela. Průmyslovou společnost reprezentuje zástupce dělnické profese, opravář strojů Josef Mixán, postindustriální, vzdělanostní společnost, založenou na službách a vysokém podílu inteligence, zastupuje MUDr. Zdeněk Šos. Pro tehdejší situaci české společnosti je z tohoto pohledu příznačné, že vyhrál Josef Mixán. Branou pro nástup vývojově vyššího typu postindustriální společnosti se stal až Listopad 1989 a nikoliv přestavba.

Svou roli mohla sehrát i „osmašedesátnická“ minulost MUDr. Šose, který se narodil v Klatovech a v roce 1968 se zde i veřejně angažoval. To byl pro klatovské vedení KSČ ještě v roce 1989 dostatečný důvod, aby se stal nežádoucí: „*Jmenovaný se osobně podílel v roce 1968 na organizování různých protisocialisticky zaměřených akcí v Klatovech,*“⁵⁹ zdůraznil předseda ONV Klatovy Jan Mraček na schůzi OV KSČ i na veřejné prezentaci obou kandidátů v kulturním domě Družba (pořádání této předvolební prezentace bylo vedle postavení dvou kandidátů novinkou těchto voleb). Také městská organizace KSČ v Klatovech protestovala proti Šosově kandidatuře na úrovni obou okresních výborů strany i KV KSČ.

Klatovští komunisté tak v praxi realizovali jednu z politických zásad kádrové práce v nových podmínkách, kterou přednesl vedoucí tajemník klatovského OV KSČ Zdeněk Vrba na jeho březnovém zasedání: „*Ani v nových podmínkách uplatnění tajných voleb, konkurzů si strana nemůže dovolit vzdát se svého vlivu na výběr rozmístování*

59 SOKA Klatovy, fond OV KSČ, Zápis č. 6 ze zasedání OV KSČ 14. 6. 1989, s. 155.

kádrů. *Stranické orgány a organizace musí zabezpečit politickým vlivem, aby plnou podporu dostali ti, kteří nejen, že chtějí, ale dovedou a jsou schopni realizovat politiku strany a socialistického státu... jde o to, že nestačí jen vědět a umět, ale musí mít také odvahu, zejména chuť bojovat za politiku KSČ a upevňování socialistického státu.*⁶⁰ Přestavba a demokratizace měla své výrazné limity.

20. 4. se k urnám dostavilo 95,74 %⁶¹ obyvatel a z nich 53,25 % dalo svůj hlas Josefu Mixánovi. MUDr. Zdeňka Šose podpořilo 43,74 %. Poslancem Sněmovny národů za okresy Klatovy a Domažlice byl tedy zvolen Josef Mixán. Vzhledem k politickému stanovisku OV KSČ v Klatovech by byla možná na místě otázka objektivit voleb. Důležitou roli sehrál také fakt, že větší okres Klatovy volil „svého člověka“. Zvolení „Domažličáka“ – ať už by byly jeho kvality jakékoliv – bylo pro „Klatováky“ horší variantou. Názor MUDr. Šose „*Myslím, že by se měly oba regiony rozvíjet souběžně, bez rivalit...*“⁶² tedy ve volbách neuspěl.

Období klidu: duben – červen 1989

Období od dubna do června 1989 se neslo ve znamení dokonalé politické idylly.

Na konci dubna proběhla ve městě velká oslava Dne pionýrů a zároveň 40 let Pionýrské organizace SSM za účasti vedoucího tajemníka OV KSČ, tajemníka OV NF i předsedy ONV. Ta měla být startem nové etapy ve výchově mladého socialistického člověka.

Optimistické heslo „*Za radost z tvořivé práce v míru*“ rámovalo oslavy 1. máje 1989. Oficiální zhodnocení bylo pozitivní: „*Nikomu nevadilo, že bylo poměrně chladné počasí. Také letos si na shromáždění podávali ruce lidé nejrozličnějších povolání, aby společně vyjádřili svou touhu po míru i odhodlání podílet se činy na urychlení sociálně-ekonomického rozvoje naší společnosti.*“⁶³ Přestavba byla nejčastěji skloňovaným tématem vystoupení prvomájových řečníků – zmínky o činnosti protisocialistických sil chyběly. Na druhé straně závěrečná zpráva komise pro prvomájové oslavy už tak optimistická nebyla. Kritizován byl nezájem, málo spontánní chování účastníků, nedostatečná výzdoba (jen 1 alegorický vůz) apod.

5. 5. se konala další manifestace, tentokrát „*na počest 44. výročí osvobození Československa Sovětskou armádou,*⁶⁴ 68. výročí založení KSČ a 40. výročí konání IX. sjezdu KSČ“, pořádaná OV KSČ, OV NF a ONV.

Třetí májovou akcí bylo uctění obětí 2. světové války 9. května u památníku Pod Valy. Všechny tyto manifestace byly využívány k vyzdvížení úspěchů budování socia-

60 SOKA Klatovy, fond OV KSČ, Zápis č. 5 ze zasedání OV KSČ 22. 3. 1989, s. 64.

61 Před jejích konáním existovaly ze strany funkcionářů KSČ obavy, že „část občanů“ bude tyto volby bojkotovat (tamtéž, s. 88). Proto byl jako den D ustanoven čtvrtek – aby se voleb mohli zúčastnit i na víkend vyjíždějící chalupáři, „*abychom tak zabezpečili všechny místní občany, kteří jsou schopni se zúčastnit.*“ Tamtéž.

62 *Nové Klatovsko* 1989, č. 14, s. 2.

63 *Nové Klatovsko* 1989, č. 18, s. 1.

64 Paradoxně v den výročí osvobození města americkou armádou.

lismu během 40 let vlády KSČ – bytovou výstavbou počínaje a zmodernizováním průmyslu zdaleka nekonče. Přestavba pak měla být další úspěšnou fází budování socialismu. Nechybělo ani přiznání některých nedostatků. Tak vedoucí tajemník OV KSČ Vrba 5. května „*zdůraznil, že v průběhu socialistické výstavby došlo i k nedostatkům a chybám.*“ *Zaznělo dokonce dosud netušené spojení „Přehodnocení minulého vývoje“, které však bylo uvedeno v jednoznačném kontextu: „Přehodnocení minulého vývoje však neznamená odmítání a zpochybňování všeho, co bylo lidským umem a poctivou prací vytvořeno.“*⁶⁵

Ochabl také zájem stranických orgánů o činnost „protisocialistických sil“. Například ve vzpomínkovém úvodníku k 68. výročí založení KSČ *V čele pokroku*⁶⁶ zmínka o jejich činnosti či existenci zcela chybí. Tohoto výročí bylo naopak opět využito k vyzdvihování budovatelských úspěchů, kterých Československo právě pod vedením KSČ dosáhlo a díky přestavbě ještě dosáhne.

Pozornost klatovské veřejnosti ale byla upřena jinam. *Nové Klatovsko* pořádalo anketu, v níž se obyvatelé okresu mohli anonymně vyjádřit ke stavu služeb na okrese. Její výsledky nebyly radostné.

Výstava Elektronika – gastronomie – Zenit v kulturním domě Družba byla naopak příkladem toho, jak by to v zásobování a službách mělo vypadat. Na výstavě bylo k mání i jinak „podpultové zboží“, které v obchodech chybělo: „*Velký zájem byl o prodej barevných televizorů, videomagnetofonů a videopřehrávačů.*“ Nešlo jenom o nákup nedostatkového zboží. Tato výstava byla i prezentací technických novinek – videoprojekcí, využití výpočetní techniky, digitální hudby apod. Vedle hladu materiálního (včetně degustace vybraných lahůdek) tu existoval neméně silný hlad právě po všem moderním – technikou počínaje a módou zdaleka nekonče. Lidé si alespoň po dva dny konání výstavy užili „konzumu“ a snění o době, kdy se tyto jednorázové akce stanou běžnou záležitostí. Na rozdíl od oficiálních „povinných“ akcí se tato výstava těšila masovému spontánnímu zájmu klatovských občanů (navštívilo ji přes 4 000 občanů).⁶⁷

Koncem května uspořádal OV KSČ seminář o významu IX. sjezdu KSČ.⁶⁸ Z hlediska dosavadního výkladu historie nebyl ničím novým. Pozitivně hodnocena byla kolektivizace zemědělství, její důsledky pro klatovské zemědělce a ideová pevnost okresu v 50. letech. Lektori, například vedoucí komise regionální historie, vyzdvihovali, jak se právě na Klatovsku strana vypořádala s třídním nepřítelem, jehož představitelé utíkali po únoru 1948 přes území okresu, i s místními odpůrci režimu. Ortodoxní komunistický pohled na dějiny přes proklamovanou demokratizaci nadále trval. Jeho neměnnost korespondovala s celkovou ochotou režimu ke změnám politického

65 *Nové Klatovsko* 1989, č. 19, s. 1.

66 *Nové Klatovsko* 1989, č. 20, 19. 5., s. 1.

67 *Nové Klatovsko* 1989, č. 21, 2. 6., s. 1.

68 Uskutečnil se v květnu roku 1949. Na něm byla schválena „generální linie výstavby socialismu“.

systému. I tady se objevila myšlenka, že je třeba využít zkušenosti z tehdejší doby pro přestavbu – zejména v přesvědčování lidí, v „*masově politické práci*“.⁶⁹ Pozornosti se nadále těšila otázka mládeže a její výchovy. Okresní výbor NF věnoval této tématice celé zasedání na konci května. Tajemník OV NF F. Strnad „*zdůraznil nutnost komplexnější součinnosti rodiny, školy, pracovních kolektivů a společnosti při působení na výchovu mladé generace*.“ Strnad ve svém vystoupení zmínil i to, že, „*ne vždy je vliv rodiny v souladu se zájmy celé společnosti*.“,⁷⁰ což nebyl vzhledem k silným protirežimním náladám šťastný výrok. Zasedání bylo vzhledem k závažnosti tématu považováno za velmi důležité. Svědčí o tom účast vedoucího tajemníka OV KSČ Zdeňka Vrby, který ve svém závěrečném vystoupení ukázal význam „*socialistické výchovy mládeže*“: „*Výchova mladé generace se stala trvalou součástí politiky KSČ, socialistického státu, orgánů i členských organizací NF i v podmínkách našeho okresu*.“

Na tomto zasedání NF bylo také schváleno přijetí Českého svazu ochránců přírody mezi organizace Národní fronty.

Na počátku června navštívil Klatovy předseda komise pro stranickou práci KSČ v ČSR Karel Urbánek. Byla to první návštěva tak vysoce postaveného stranického funkcionáře na okrese v roce 1989. Do té doby si Klatovy „vystačily“ s vlastními zástupci v ÚV. Nebyla to ale návštěva poslední – Karla Urbánka vystřídala na srpnovém zasedání OV KSČ tajemnice téhož orgánu Hutterová.⁷¹ Hlavním tématem jeho vystoupení před plénem vybraných klatovských komunistů byla „*přestavba hospodářského mechanismu k zabezpečení dalšího rozvoje československé ekonomiky*“.⁷² Hned vzápětí věnoval pozornost „*nelegálním strukturám*“: „*... přes bohaté možnosti [vyžití v Národní frontě] ožívají některé neformální skupiny, podporované některými kruhy na Západě, jejichž cílem není další rozvoj naší země, ale postupný rozklad a návrat ‚zlatých časů‘ soukromého podnikání. Nepřátelské tendence nemohou u nás najít podporu, řešení všech otázek spočívá v jednotě všech povětivých sil při uplatňování zásad strategie urychlení sociálně-ekonomického rozvoje*.“⁷³ Karel Urbánek se pak v diskusi věnoval i procesu odzbrojování, situaci v RVHP a jednotlivých socialistických státech.

Kvůli „*aktuálním otázkám mezinárodněpolitické situace*“ se v druhém červnovém týdnu sešel krajský stranický aktiv. Tiskové informace o jeho průběhu byly velmi nekonkrétní: „*V úvodním vystoupení naznačil vedoucí oddělení ÚV KSČ Michal Štefaňák složitost doby, její rozpornost i skutečnosti, které potvrzují přežití řady jevů...*“. Ke konkrétnímu vývoji například v Polsku a Maďarsku se aktiv přímo nevyjádřil. Michal Štefaňák jen kritizoval „*jednostranné posuzování některých otázek*“ – vývoje v Maďarsku, v Polsku a v dalších zemích. Závěr stranického aktivu zněl: „*Účastníci*

69 *Nové Klatovsko* 1989, č. 21, 2. 6., s. 1.

70 *Nové Klatovsko* 1989, č. 22, s. 1

71 Tamtéž.

72 *Nové Klatovsko* 1989, č. 23, s. 1.

73 Tamtéž.

aktivu využijí získaných prostředků k ideovému působení ve svých stranických organizacích.“⁷⁴

Ve skutečnosti právě probíhající eroze komunistických režimů v Polsku a Maďarsku byly v té době považovány za hlavní zdroj potencionálního nebezpečí pro stabilitu režimu. Důvodem byla i nízká aktivita československé opozice. Výstižně to shrnula členka OV KSČ z plánické Tesly: „*Nepříznivý dopad na myšlení pracujících má i velmi nepříznivá situace v Polské lidové republice, Maďarské lidové republice a v Sovětském svazu.*“ Obavy z možnosti podobného vývoje i v jejich zemi byly pro československé komunisty noční můrou.

Zahraničněpolitické otázky se tak staly tématem, které prostupovalo téměř všechny příspěvky červnového zasedání OV KSČ. Od informace o vojenském cvičení (kdy byly přes noc povolány téměř všechny zálohy v okrese a náčelník Okresní vojenské správy Josef Hrdlička musel uklidnit veřejné mínění, že cvičení nebylo reakcí na události v Polsku, Maďarsku či potlačení studentských demonstrací v Číně) až po zprávu o stavu názorové hladiny v okrese (která mimo jiné konstatovala, že „*mezi mladou generací velkou pozornost vyvolalo zpětné zaregistrování Solidarity v PLR...*“). Zvýšenou pozornost vyvolávaly i události v Sovětském svazu: „*S rozpaky je nadále přijímán vývoj politické a ekonomické situace v SSSR. Jedná se o Moldávii, Gruzii a Pobaltí.*“⁷⁵

Oficiálním hlavním tématem zasedání byl „*vnitřní život strany*“. Tomu odpovídalo i heslo „*Zvýšit aktivitu všech komunistů*“⁷⁶. Pro jeho atmosféru jsou příznačné podtitulky zprávy o jeho průběhu: „*Demokratizovat vnitřní život základních organizací strany – Odvážně řešit problémy – Učit se zdolávat překážky – Do čela orgánů neschopnější komunisté – Každému členu konkrétní stranický úkol – Autorita strany se utužuje v boji za uskutečnění přestavby společnosti.*“

Pohled materiálů OV je jiný. V roce 1989 klesla účast na schůzích základních organizací a dosáhla jen 75 %. Dále klesal zájem o vstup do KSČ – za první pololetí bylo přijato 51 kandidátů, „*to je 17,17 % ze záměru letošního roku.*“⁷⁷

Červnové zasedání OV mělo být také přípravou na blížící se výroční členská schůze. Ty byly plánovány na jaro roku 1990. Při zachování „*sociálního, věkového a třídního složení*“ předsedů a členů výboru mělo dojít k obměně 20 % funkcionářů v základních organizacích. OV KSČ vytyčil pro nové funkcionáře následující kritéria: „*...lidé čestní, skromní, zásadoví, rozhodní v boji proti porušování zásad socialistické zákonosti, morálky a disciplíny, příkladní ve své ideové pevnosti... musí vnášet do stranické činnosti politickou pevnost, demokratické zásady a vysokou disciplínu.*“⁷⁸

74 Nové Klatovsko 1989, č. 24, s. 1.

75 SOKA Klatovy, fond OV KSČ, Zápis č. 7 ze zasedání OV KSČ 30. 8. 1989, s. 20.

76 Nové Klatovsko 1989, č. 25, s. 1.

77 SOKA Klatovy, fond OV KSČ, Zápis č. 6 ze zasedání OV KSČ 14. 6. 1989, s. 89.

78 Nové Klatovsko 1989, č. 25, s. 1.

Tyto nároky měli splnit noví absolventi večerní univerzity marxismu-leninismu, jejichž slavnostní vyřazení proběhlo na konci června. Hlavní projev měl vedoucí tajemník OV KSČ Zdeněk Vrba: „...absolventi večerní univerzity se stanou aktivními realizátory přestavby i socialistické demokracie a budou účinně bojovat proti negativním jevům a nepřátelským názorům.“⁷⁹

Poklidný život okresu narušilo 7. června mimořádné vojenské cvičení. Během noci bylo povoláno 1 200 záložních vojáků z celého okresu. Nic nevěděl ani velitel Okresní vojenské správy. Vojáci pro potřeby armády zrekvírovali i 500 motorových vozidel (traktorů, autobusů atp.). Mezi obyvateli tak vznikly dohady, zda cvičení není reakcí na vývoj v sousedním Polsku a Maďarsku.⁸⁰

Několik vět

V červnu 1989 zveřejnila skupina disidentů včetně Václava Havla petici *Několik vět*, požadující změnu politických poměrů v zemi – propuštění politických vězňů, zrušení cenzury apod. Teprve poté mohla podle autorů petice proběhnout změna ústavy a ekonomická reforma.

Peticí se zabývalo společné zasedání krajské a okresní komise pro stranickou práci počátkem července. Jejich vyjádření nenechávalo nikoho na pochybách: „*Jednomyslně byla odsouzena výzva protisocialisticky orientovaných jednotlivců, která otevřeně útočí na podstatu socialismu v Československu, snaží se vyvolávat politické a sociální napětí.*“⁸¹

Skončilo tak období několika týdnů klidu, kdy po odeznění zájmu o lednové události byly stranické orgány „ukolébány“ nečinností opozice a věnovaly jí ve svých projevech podstatně méně místa. Zveřejnění *Několika vět* odstartovalo novou vlnu rezolucí a prohlášení, odsuzujících činnost „nelegálních struktur“.

Taktika stranických orgánů byla stejná jako v lednu. Odsouzení *Několika vět* a opozičních organizací nebylo vedeno přímo stranickými orgány, ale prostřednictvím „*spravedlivě rozhořčených*“ organizací Národní fronty, aby bylo opět dosaženo „*spon-tánního efektu*“, který měl potvrdit podporu politiky strany „*zdola*“. Přidaly se i základní organizace KSČ a národní výbory. První stránky *Nového Klatovska* se tak znovu zaplnily články s příznačnými názvy: „*Klid pro poctivou práci*“, „*Jednoznačná odpověď*“, „*K čemu se hlásíme*“, „*O současných úkolech*“, ale také „*Účinněji ve výchově dětí*“, „*Rozhodně proti rozvratníkům*“. Bez zajímavosti není interpretace požadavků *Několika vět*: „*Odvolat poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ, rozbit jednotu Národní fronty, návrat k soukromému podnikání.*“⁸²

79 *Nové Klatovsko* 1989, č. 26, s. 1.

80 *Nové Klatovsko* 1989, č. 26, s. 3.

81 Tamtéž, s. 2.

82 *Nové Klatovsko* 1989, č. 28, 14. 7., s. 1.

Stejně článek „*O co jim jde*“ vyzdvihuje propojení Charty 77 a událostí roku 1968: „...to, o co jim jde, se nikterak neliší od požadavků z období let 1968–1969.“⁸³

I zveřejnění *Několika vět* přineslo nečekaný efekt. Došlo k němu v „okurkové sezoně“, noviny neměly o čem psát a odsudek *Několika vět* byl pro ně vítaným soustem. Možná právě proto se tomuto tématu dostalo mnohem většího prostoru než událostem Palachova týdne. Dopad na veřejné mínění byl ale týž: Jestliže se v novinách nepíše o ničem jiném, než o chartistech, musí být činnost opozice pro režim opravdu nebezpečná. Kampaň proti *Několika větám* navíc pomohla i k rozšíření zájmu o obsah této petice.

Po sérii rezolucí odsuzujících nekalé cíle „chartistů“, následovaly v srpnu články vyzdvihující dosažené úspěchy při budování socialismu – konkrétně na klatovském okrese – a mobilizující občany k jeho další výstavbě v rámci přetavby (například články „*Přestavba je věcí všech*“, „*Poctivou prací řešit problémy*“, „*Jasná fakta*“). Ideovou posilou měly být klatovským pracujícím pokrokové tradice okresu, například 70. výročí železnorudské vzpoury, i osobní příklady zasloužilých komunistů (předsedy ONV Jana Mračka, člena ÚV KSČ Karla Mračka, vedoucího tajemníka OV KSČ Zdeňka Vrba apod.).

Co bylo podstatnější – ze stránek novin nezmizel zájem o otázky životního prostředí (*Národní fronta ekologii*, NK č. 30/s. 1, *Dvakrát měř – jednou řež*, NK 30/3, *Lípy nebo jidelná*, 36/3). Díky iniciativě klatovských ochránců přírody i některých organizací Národní fronty se toto téma stalo všeobecně uznávaným a státní instituce i podniky musely na ekologická hlediska své činnosti brát ohled. Ekologie se jako projev „nepolitické (věcné) politiky“ stala kontinuálním tématem, které „přežilo“ Listopad 1989.⁸⁴ Místní média věnovala pozornost také zkušenostem klatovských podniků s fungováním v nových ekonomických podmínkách – například zavedení systému samofinancování v klatovské Škodovce.⁸⁵

Srpen 1989

Kampaň proti *Několika větám* na stránkách *Nového Klatovska* probíhala po celé prázdniny. Kulminovala v polovině srpna a byla tak „přípravkou“ pro „správný politický postoj“ české veřejnosti k blížícímu se výročí 21. srpna 1968.

V polovině srpna se sešel „*celostátní aktiv k aktuálním otázkám masové politické práce*“. Zúčastnili se ho krajští i okresní funkcionáři KSČ (J. Huspek za KV KSČ, Zdeněk Vrba za OV KSČ apod.) a národních výborů. Své zastoupení tu měla pod-

83 *Nové Klatovsko* 1989, č. 32, s. 1.

84 A podle názoru tehdejších ekologů bylo i na Klatovsku jedním z důvodů pádu režimu (Rozhovor s Ing. Ivo Šaškem, CSc., vedl Lukáš Valeš, Klatovy 21. 6. 2003.) Klatovy a především okolní Šumava sice nebyly postiženy takovou devastací jako severní Čechy, ale právě krása a zachovalost zdejší přírody, spojená se silným místním patriotismem, byla důvodem zvýšeného zájmu o ochranu přírody a také zvýšené citlivosti vůči jejím poškozování.

85 *Nové Klatovsko* 1989, č. 32, s. 1.

niková sféra, Národní fronta a především Lidové milice, armáda a SNB. Jeho úkolem bylo znovu odsoudit reformní pokus v roce 1968 (a odradit tak případné pokusy o vzpomínkové akce k tomuto datu) a činnost „nelegálních struktur“, „které se snaží zpochybňovat socialistický vývoj a zneužívají demokracie k prosazování svých zájmů.“ Výsledkem bylo „provolání adresované ÚV KSČ“: „S veškerou rozhodností odmítáme snahy protisocialistických sil o zpochybňování našeho postupu, o rozbíjení jednoty strany a lidu a přerušení naší socialistické cesty... všem připomínáme, že si republiku rozvracet nedáme, a žádáme aby socialistická státní moc proti nim postupovala v souladu s právním řádem ČSSR.“⁸⁶

Přes sebevědomá prohlášení stranických bosů existovala po lednových zkušenostech vážná obava, jak očekávané protirežimní demonstrace dopadnou. Ve hře bylo tentokrát mnohem víc: 21. srpen byl „začátkem nové éry“ normalizace, která vynesla nahoru všechny současné nositele moci, byl základem legitimacy režimu a politického systému, jeho napadnutí znamenalo útok na samé základy režimu a jeho vážné ohrožení. Už na první pohled neúspěšné lednové události byly pro něj hlubokým otřesem. Opakování podobných masových demonstrací 21. srpna mohlo mít mnohem závažnější následky.

Podmínkou jejich úspěchu bylo spojení aktivity opozice a široké účasti občanů na protirežimních akcích. Vzhledem k rozporům v řadách opozice a odmítavému postoji části disentu⁸⁷ se ale očekávaný střet nekonal.⁸⁸ To byla politická chyba. KSČ chápala činnost opozice jako politický boj – zápas dvou politických protivníků o moc. Jiný pohled opozice na tom nic neměnil. Jestliže se tedy opozici nepodařilo shodnout na organizaci protirežimních akcí 21. srpna a na většině území republiky panoval relativní klid, chápala to KSČ jako své politické vítězství a potvrzení správnosti svého postupu proti opozičním skupinám.

V tomto duchu se odehrálo i zasedání OV KSČ 30. 8. 1989.

Část vystoupení bilancovala uplynulý půlrok. Tak například náčelník OS SNB předložil zhodnocení bezpečnostní situace okresu Klatovy v období 1. pololetí roku 1989, ve které mj. konstatuje: „Zvýšilo se ideodiverzní působení – zasílání většího množství tiskovin z kapitalistických států... zvýšil se počet přijíždějících devizových cizinců – už je jich přes 2 000 – jedná se o působení na naše občany, kteří vyjždějí do kapitalistických států a v neposlední řadě je to působení naší emigrace.“⁸⁹

Jen za první půlrok vycestovalo z okresu Klatovy na Západ 2 250 lidí, což oproti předchozímu roku znamenalo nárůst o 100 % (za celý rok 1988 vycestovalo 2 500 občanů okresu). Jen 18 lidí z okresu v tomto období emigrovalo. Vrásky na čele dělal

86 *Nové Klatovsko* 1989, č. 33, 18. 8., s. 2.

87 Včetně Václava Havla – viz OTÁHAL, M.: *Opozice, moc, společnost*. Praha 1994.

88 OTÁHAL, M.: *Opozice, moc, společnost*, Praha 1994.

89 SOKA Klatovy, Zápis č. 7 ze zasedání OV KSČ 30. 8., s. 18.

místním orgánům růst počtu cizinců, kteří se zajímali nejen o krásy Československa, ale také o jeho vnitropolitický vývoj a veřejné mínění.

„Aktivizovaly“ se rovněž nelegální struktury, jmenovitě Charta 77, Společnost přátel USA a Nezávislé mírové sdružení. Centrem jejich působení bylo především Sušicko. Obzvláště nebezpečné elementy byly ty se spojením na Prahu, „kteří jsou zvaní do soukromých bytů v Praze a následně rozšiřují nepřátelské tiskoviny.“⁹⁰ Na Klatovsku a Sušicku tak byly k mání VOKNO, Lidové noviny, časopis Atak, Zpravodaj SPUSA apod.

Až v této zprávě je také zmíněno pořádání podpisových akcí: „...za propuštění nepřátelských osob z vazby, souhlas s prohlášením Charty 77... a v neposlední řadě s pamfletem Několika vět.“ Jestliže tedy nebyli členové nejvyššího stranického orgánu informováni jinak, například ústně, byla to první oficiální informace o skutečné činnosti disentu i na klatovském okrese. Další aktivitou opozice na okrese bylo „několik malých letáčků“ zajištěných na Plánické ulici, kritizujících vládu, a v srpnu pak nápisy Charta 77, HOS, letáky „Ať žije Solidarita“ a „Komunistům dáváme ještě 3 roky života“.

Závěr zprávy byl ale optimistický – přes významný nárůst má činnost opozice jen místní význam a neovlivňuje celkovou politickou situaci. To se projevilo i 21. srpna, kdy na celém okrese „byl klid a pořádek“.

A to navzdory tomu, že zahraničněpolitické události režimu v Československu nepřály. Prezident USA G. Bush navštívil Polsko a Maďarsko. Tuto návštěvu považovali českoslovenští komunisté (a také veřejnost) za „narušení soudržnosti socialistického tábora“. Nespokojenost vzbudilo i maďarské zastavení výstavy vodního díla Gabčíkovo-Nagymaros. Obavy dále vyvolával vývoj v SSSR.

Další slabinou „popularity režimu“ byla pokračující kritika zásobování na úseku spotřebního zboží – barevných televizorů, ledniček, osobních automobilů. S tím byla spojená i kritika „společenského zřízení“ v zemi a „chvála Západu“.⁹¹ Přesto panovala mezi členy OV dobrá nálada. Vedle „porážky“ opozice na ní mělo vliv i vystoupení tajemnice českého výboru pro stranickou práci Hutterové. Ta vedle obecné kritiky nelegálních skupin přišla jako první stranický funkcionář s konkrétním nástinem dalšího pokračování přestavby – změny způsobu řízení podniků, omezování úřednického aparátu atp. V jejím obsáhlém projevu (zabírá téměř 10 stran) bylo méně ideologických fráží stranické hantýrky, zato více konkrétních a promyšlených postupů, jak dosáhnout kýžené ekonomické prosperity, a tedy jak zajistit přežití režimu. Přítomní získali dojem, že strana už ví, jak dál.

Lapidárně to shrnul nestor klatovské politiky, poslanec Václav David: „Můžeme se

90 Těmito rozkladnými elementy byli v Klatovech například manželé Kučerovi. Ing. Jana Kučerová pracovala v té době v Praze a osobně se znala s řadou disidentů (Ludvík Hradílek). Přes ni a jejího manžela Michala proudily do Klatov v Praze vydávané „nelegální tiskoviny“ – viz bezpečnostní zpráva.

91 SOKA Klatovy, Zápis č. 7 ze zasedání OV KSČ 30. 8., nestr.

se všemi těmi problémy vyrovnat a tím zahnat ty naše reakční živly do děr jako krysy a krtky.“⁹²

A tak jediný disharmonický tón zazněl překvapivě z řad členů OV. Na tomto jednání OV vystoupil předseda okresního výboru SSM Jiří Štěpánek a představil Socialistický svaz mládeže jako autonomní organizaci, jejímž cílem je především obhajoba zájmů mladé generace, která „*má trochu jinou mentalitu než střední a starší generace*“. Také jeho vystoupení nakonec vyznělo smířlivě, a tak po jednání OV zavládla mezi funkcionáři strany všeobecná harmonie.

Po srpnovém výročí se v místním tisku několik týdnů ještě objevovaly články kritizující opoziční skupiny. Ty zdůrazňovaly podporu politiky strany „*širokými masami pracujících*“, stejně jako úspěchy socialistické výstavby (*Dobře připravovat mládež, Ocenění příslušníků armády, Otevřeně a konstruktivně, Zrychlit tempo přestavby*). Kritický ohlas na události 21. srpna 1989 ale trval poměrně krátce.

To, že se režimu podařilo zvládnout srpnové výročí – neorganizované demonstrace proběhly jen ve velkých městech – se významným způsobem podepsalo na jeho chování a vnímání reality. KSČ upadla do mylného přesvědčení, že situace není zase až tak špatná: Dosavadní postup proti opozici je správný. Nesmíme připustit žádné vyjednávání (a tím jejich legitimizaci). Naopak. Na místě je tvrdá represe – vývoj v Polsku a Maďarsku byl v tomto směru výstrahou („*Jestli to ÚV nevezme pevně do rukou, tak to dopadne jako v Polsku.*“). Dobře vyznívaly výsledky hospodaření – změny v řízení podniků se negativně neprojevyly v jejich hospodářských výsledcích – ty byly dokonce lepší než v minulém roce – a cíle stanovené plánem se dařilo plnit (průmysl 102,3 %⁹³).

Zatím se také neprokázal negativní vliv vývoje v sousedních socialistických zemích. Představitelé KSČ z toho vyvodili následující závěr: Situace Polska a Maďarska byla způsobená špatnou ekonomickou politikou a přílišnou liberálností vůči opozičním strukturám. Jestliže se tedy československé vedení těchto chyb vyvaruje, má šanci „přežít“.

Nespokojenost veřejnosti navíc nepřekročila „obvyklou“ míru.

Aby byla v tomto postoji ještě upevněna, publikovalo *Nové Klatovsko* hned několik článků, které se snažily ukázat těžkou sociální situaci „pracujících“ v západních zemích, Francii, Japonsku atd. Kupodivu menší strach začali mít členové KSČ z dalšího směřování SSSR. Ten sice i nadále zůstával naším přítelem a spojencem, ale zdálo se, že českoslovenští komunisté udrží moc i bez jeho pomoci.

Celý podzim 1989 vyzníval v pojetí *Nového Klatovska* i zpráv OV KSČ jako bezproblémové, klidné období, kde se řeší jen některé drobné problémy běžného života.

92 Tamtéž.

93 Myšleny výsledky v okrese Klatovy; SOKA Klatovy, Zápis č. 8 ze zasedání OV KSČ 18. 10. 1989, s. 150.

Ve společnosti panuje radostný optimismus, uspokojení z výsledků rozvoje socialismu na okrese a pevná víra v úspěchy socialismu do budoucna.

To už se ale blížilo další symbolické datum – 28. říjen.

28. říjen 1989

Stejně jako před 21. srpnem bylo třeba *ofenzivního postupu k masové politickému působení mezi pracujícími*.⁹⁴

27. října proto *Nové Klatovsko* otisklo na první straně článek „28. říjen 1918 a dnešek“ (podepsaný redakcí), který měl za úkol vykreslit činnost protistátních skupin ve správném ideovém světle a ukázat opozici jako sílu, která svou činností brzdí zdárný průběh přestavby. „*Jsou iniciátory provokačních vystoupení, shromáždění, vzpomínkových akcí, vydávají různé ‚dokumenty‘, které dávají k dispozici zahraničním sdělovacím prostředkům.*“ Článek pak graduje slovy: „*Kdo dává těmto skupinám právo hovořit za všechny občany? Cožpak pamflety, petice a provokační akce, které mají vytvářet emoce a vášně, mohou naplnit úkoly státního plánu? Jedině každodenní poctivá práce je zárukou zvládnutí úkolů přestavby.*“ Důležitý byl také důraz na to, že občané okresu stojí za stranickým vedením: „*Výsledky podniků a závodů našeho okresu potvrzují, že si jsou pracující našeho okresu plně vědomi svých základních povinností podílet se na úspěšném rozvoji Klatovska.*“⁹⁵

Apel na úspěšný rozvoj Klatovska nebyl náhodou. Části opozice – Demokratické iniciativě a Hnutí za občanskou svobodu – se podařilo díky místním pobočkám zorganizovat vzpomínkové akce i v Karlových Varech, Plzni a Sušici. V jednání opozice tak došlo k významnému posunu. Její činnost se decentralizovala⁹⁶ a začala pronikat i do jednotlivých okresů republiky. Mítinky opozice se staly přístupnější pro mnohem širší okruh lidí.⁹⁷ To ale místní stranické funkcionáře nezneklidňovalo. Na říjnovém zasedání OV se sice chystanému „politickému střetu“ věnovali, nebylo to ale zdaleka hlavní téma. Tím se staly hospodářské výsledky za první pololetí, chystané změny v ekonomice či dosavadním průběh příprav výročních schůzí.

Akce v Sušici se zúčastnili i lidé z Klatov, kteří měli k disentu blízko – Karel Jungwirth, ing. Jana Kučerová, Michal Kučera, Václav Žufan. Místní složky Bezpečnosti neponechávaly nic náhodě – hlavní organizátoři (například bratři Černegové) byli pozatýkáni, na silnicích kolem města hlídkovaly kontroly. Celkový počet účastníků nepřesáhl 50 lidí, kteří podle instrukcí zazpívali hymnu a poté se zhruba půl

94 SOKA Klatovy, Zápis č. 7 ze zasedání OV KSČ 30. 8., s. 112.

95 *Nové Klatovsko* 1989, č. 43, 27. 10.

96 Akce opozice oficiálně organizovali koordinační výbory HOSu a Demokratické iniciativy Západočeského kraje. Demokratická iniciativa tak vytvořila svou územní pobočku pro západní Čechy.

97 Na několika místech okresu byly zachyceny letáky vyzývající jménem obou organizací k účasti na oslavách 71. výročí vzniku ČSR, za HOS je podepsali Jiří Marek z Kolinec u Klatov a Václav Žufan z Klatov. Za DI Petr Hrach ze Sušice. – SOKA Klatovy, fond OV KSČ; Zápis č. 8 ze zasedání OV KSČ 18. 10., s. 80.

hodinu procházeli kolem Masarykova památníku Pod Valy.⁹⁸ Politicky významnější byla pro klatovské komunisty celostátní konference SSM v Praze. „*Není tajemstvím, že se na konferenci objevily snahy motivované různými cíli o rozbití naší mládežnické organizace.*“ I tuto krizi se podle oficiálních míst podařilo zažehnat: „*Nenašly však podporu u naprosté většiny účastníků. Jsme rádi, že také naše okresní delegace k tomu přispěla.*“⁹⁹ Na OV zavládla spokojenost. Článek s těmito větami vyšel v *Novém Klatovsku* 17. listopadu 1989.

98 Rozhovor s Karlem Jungwirthem, Klatovy 3. 2. 2002.

99 Rozhovor s Jiřím Štěpánkem, in: *Nové Klatovsko* 1989, 17. 11., s. 1.

K vývoji ženíjnětechnického zabezpečení státní hranice v letech 1951–1955

Pavel Vaněk

Zřizování tzv. ženíjnětechnického zabezpečení na státní hranici s NSR, Rakouskem a také s NDR bylo jedním z projevů komunistického režimu tak, jak se u nás počínaje rokem 1948 konstituoval a následně upevňoval svou moc. Ve směru k občanům vlastního státu představovalo toto zajištění, v dikci sdělovacích prostředků „železná opona“, ztělesnění jednoho z příznaků tehdejší moci, jímž bylo využívání bezpečnostních složek k nátlaku, zastrašování a násilí vůči společnosti. V přenesené významové rovině tato opatření odkazovala (i pohledům zvenčí) k myšlenkovému uzavření, implementaci sociálních, ekonomických a myšlenkových schémat určitého druhu. I proto veřejnost vnímala přestřižení drátů v zátarasu na československo-západoněmecké hranici po listopadu 1989 tehdejším československým ministrem zahraničních věcí Jiřím Dienstbierem a jeho západoněmeckým kolegou H.-D. Genscherem jako velmi významný symbol.¹

Ženíjnětechnické zabezpečení, které v listopadu 1989 na státní hranici existovalo, bylo výsledkem postupného vývoje, přičemž v tomto článku se zaměříme na počátky jeho budování a ustálení v určité variantě, která byla schopna dlouhodobějšího fungování. Začátek tohoto kontinuálního vývoje je spojen s ustavením tzv. nové sestavy Pohraniční stráže počátkem roku 1951. Tato nová sestava znamenala jak kvantitativní, tak kvalitativní změnu ve střežení státní hranice, lze-li v této souvislosti vzhledem k postiženým pojmu kvalita střežení použít. Pohraniční stráž (PS) vzrostla početně díky začlenění příslušníků některých útvarů armády a mohla tak postupně opustit dosavadní pochůzkový způsob střežení dlouhých úseků státní hranice, neboť na jednoho pohraničníka připadl podstatně kratší úsek než dříve.² Navíc byly roty PS umísťovány co nejbližší státní hranici a ač se při střežení hranice opíraly především

1 O symboličnost šlo především, neboť, jak vyplývá z vyjádření Jiřího Dienstbiera, fotografie z této akce byly nahrané. Kus drátěného zátarasu, jenž oba politici stříhali, byl údajně postaven jen pro tuto příležitost. Viz PELÍŠEK, Antonín: *Kvilda připomene oponu*. In: *Mladá fronta Dnes*, 9. 9. 2002. S rakouským kolegou A. Mockem učinili totéž jižně od Mikulova. DIENSTBIER, J.: *Od snění k realitě. Vzpomínky z let 1989–1999*. Praha 1999, s. 38nn. Cit. dle DEJMEK, J.: *Československo, jeho sousedé a velmoci ve 20. století (1918–1992)*. Praha 2002, s. 194.

2 Stav PS tzv. staré sestavy byl 6 124 mužů. Nová sestava útvarů PS pak měla po prvních dvou měsících roku 1951 ve svých stavech 17 000 pohraničníků, přičemž předepsané počty dosahovaly téměř 18 000. Viz Archiv Ministerstva vnitra ČR (dále jen AMV) Brno-Kanice, fond (dále jen f.) 2357, Hlavní správa Pohraniční stráže, karton (dále jen k.) 7, Situační zpráva štábu velitelství PS, březen 1951.

o živou sílu, v průběhu 50. let využívaly již i dalších prostředků. Jedním z nich bylo i ženijnětechnické zabezpečení.

Obecně lze ženijnětechnická opatření charakterizovat jako opatření budovaná převážně či výhradně silami Pohraniční stráže, která měla osobám, pokoušejícím se o nedovolený přechod státní hranice, tehdejší terminologií narušitelům státní hranice, ztížit či znemožnit její dosažení, případně naopak proniknutí do vnitrozemí. Měla tedy pronikající osobu zdržet, zadržet či zastavit do zásahu pohraniční hlídky. Co se týče názvosloví, jsou v archivních materiálech vzešlých z činnosti Pohraniční stráže užívány zaměnitelně termíny *ženijnětechnické zabezpečení (zajištění)* státní hranice (ŽTZ) nebo *ženijnětechnická opatření (ŽTO)*.

Vymezit časové období vývoje ženijnětechnických opatření, které článek sleduje, na prvních pět let, je dáno nejen množstvím pramenů, ale ukázalo se být dostatečným i z řady dalších skutečností. V rámci daných pěti let lze postihnout jak dobu potřebnou k jejich prostému vybudování, tak fázi určité reflexe či přehodnocení v oblasti umístění, využívání ženijnětechnických opatření a vsazení služby na nich do relativně stabilního rámce směrnic a pokynů. Přitom není od věci ani poukaz na stažení vojsk čtyř mocností z Rakouska v roce 1955, které nesporně ovlivnilo dosavadní zadání Pohraniční stráže.

Ačkoli byly druhy ženijnětechnického zajištění reglementovány platnými rozkazy a směrnicemi Velitelství Pohraniční stráže,³ záviselo jejich konkrétní provedení na řadě místních a časových faktorů. Z tohoto důvodu jsme se rozhodli pojednat problematiku na základě situace u dvou brigád Pohraniční stráže – u 5. chebské a 4. znojenské pohraniční brigády Ministerstva národní bezpečnosti (MNB). Zmapování situace u těchto útvarů umožňuje, vedle zjištění vývoje ŽTZ v podmínkách konkrétní brigády, též dobrat se formou sondy poznatků o vzájemných shodách či rozdílech v ženijnětechnickém opatření na hranici s NSR a Rakouskem.

1. Ženijnětechnická opatření v podmínkách 5. chebské pohraniční brigády

V této části se pokusíme jednotlivé druhy ženijnětechnických opatření charakterizovat a připojíme analýzu jejich zřizování v konkrétních podmínkách chebské brigády.

Nástražná osvěcovadla

V rámci zkoumaného období lze používání nástražných osvěcovadel zařadit mezi první ženijnětechnická zařízení používaná jednotkami PS, a to již v krátkém časovém horizontu po zaujetí tzv. nové sestavy počátkem roku 1951. V případě chebské bri-

3 Další změny názvů této řídicí složky útvarů PS během sledovaného pětiletí: od května 1952 Hlavní správa Pohraniční a Vnitřní stráže (HS PVS), po 1. 7. 1954 Hlavní správa Pohraniční stráže (HS PS).

gády je doložitelné zhotovování nástražných osvěcovadel na rotách v dubnu, což je první nebo přinejmenším jedna z prvních zmínek v rámci celé sestavy PS.⁴

Terminologicky se v pramenech setkáváme s označením *nástražná osvěcovadla*, v menší míře pak *nástražná osvětlovadla*, přičemž někdy je dvouslovné pojmenování nahrazováno jednoslovným termínem *nástrahovadla*. Na rozdíl od ostatních prvků ŽTZ, které si vyžadovaly soustředění většího počtu pohraničnicků, materiálu, techniky a také času, v případě použití nástražných osvěcovadel toto nebylo nutné: nástražná osvěcovadla umísťovali do terénu jednotliví pohraničníci. Během doby se ustálila praxe, že hlídka svá nástrahovadla buď po skončení služby deaktivovala, svinula nástražný drát na cívky a odnesla s sebou,⁵ nebo zůstávala nástrahovadla v terénu víceméně trvale. Nástrahovadly byly do služby vybavovány zpravidla nepohyblivé hlídky, střežící z jednoho stanoviště některé z nejvíce používaných (pravděpodobných) míst postupu tzv. narušitelů ke státní hranici. Na těchto místech mohla být nástrahovadla rozmístěna i trvale. Nebyl tedy nástrahovadly přehrazen celý úsek roty, i když na druhé straně mohla určitý směr přehrazovat ve více sledech. Poté, co byl vybudován drátěný zátaras, byla stacionární nástrahovadla po určitou dobu rozmísťována v něm, přičemž nemáme na mysli jen případ, kdy jich bylo užíváno v úseku pobořeného drátěného zátarasu.⁶ Nástražných osvěcovadel bylo sice několik druhů, avšak od počátku nejužívanějším byla osvěcovadla na signální náboje spádová a úderníková, resp. jindy nazývaná s pevným nebo volným úderníkem. Skládalo se z výmetné trubky (výmetnice), do níž byl vkládán signální náboj (světlice). Od výmetnice vedl jeden drát o možné délce až 100 m nebo dva dráty o délce až 50 m na dvě strany. V činnost se uvedlo tahem (zavaděním) za nástražný drát. Poté došlo k iniciaci interakcí zápalky signálního náboje s úderníkem výmetnice⁷ buď pádem signálního náboje na úderník, nebo tím, že pružina vymrštila naopak úderník vzhůru proti zápalce signálního náboje.⁸

Dále je třeba zmínit ještě jeden druh nástrahy, označované jako *signální nástrahovadlo*. Toto zařízení využívalo také nástražný drát, ovšem při zavaděním o drát došlo k zapnutí běžné ploché baterie, což rozsvítilo malou žárovku. V případě chebské brigády se dosud nepodařilo bezpečně prokázat jeho používání v roce 1951 ani později; ačkoli by užívání pojmenování „nástrahovadla“ mohlo vyplynout ze zkrácení pojmenování „signální nástrahovadla“, mají zprávy chebské brigády na mysli nástrahy se signálními náboji. Snad bylo příčinou i to, že signální nástrahovadlo bylo zavedeno původně jako zlepšovací návrh u znojemského pohraničního oddílu a až poté sank-

4 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 8, Vyhodnocení výkonu služby... za duben 1951, 5. brigáda. První zmínka o zavádění nástražných osvěcovadel u PS celkově: AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 7, Vyhodnocení výkonu služby za duben, s. 4 (PS).

5 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 26, Vyhodnocení výkonu služby za červenec 1952, 5. brigáda.

6 Tamtéž, k. 49, Vyhodnocení výkonu služby za květen 1953, 5. brigáda.

7 AMV Brno-Kanice, f. 2342, 5. brigáda PS Cheb, i. j. 336, k. 128, čj. PS-001815/11-OS-52 z 8. 11. 1952, s. 7. AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 25, Vyhodnocení výkonu služby za březen 1952, s. 3, 4. brigáda.

8 Muzeum Policie ČR Praha (dále jen MP), Sbírky, mat. PS, rok 1951, sv. 67/7, čj. PS-02120/11-OS-51 z 21. 12. 1951.

cionováno Velitelstvím PS jako vhodné po ostatní útvary,⁹ naproti tomu chebská brigáda od počátku vyráběla svépomocí nástražná osvěcovadla na signální náboje.

Při instalaci signálního nástrahovadla bylo nutné dbát na kolmé postavení; při jiném než kolmém postavení hrozilo, že signál nebude spatřen, resp. že světlice, jsoucí ve vzduchu kratší dobu, bude dohořívát v porostu a vznikne nebezpečí požáru.¹⁰ Ze stejných důvodů (zachycení světlice ve větvoví) bylo upuštěno též od upevňování nástrahovadel na stromy nebo do jejich blízkosti a byla umísťována na zatlučený kolík. V souvislosti s trvalým umístěním nástrahovadel v terénu hrozilo nebezpečí ztráty funkčnosti zvlhnutím náboje nebo zamrznutím v případě zimního období. Naopak v činnost nástrahovadla uváděla v zimním období tíže námrazy (nástražný drát musel být podpírán),¹¹ po celý rok pak silné poryvy větru;¹² to samozřejmě neslo nutnost vysílání prověřovacích a technických hlídek. Působení těchto sil na drát bylo možné do jisté míry eliminovat natažením dvou drátů na dvě strany; takto bylo řešeno též pozdější zdokonalení, kdy světlice vystřelila i v důsledku přestřihnutí drátu.¹³

Vlivy poryvů větru, sněhu, námrazy a vlhkosti obecně omezovaly, zvláště při dlouhodobé instalaci v terénu, funkčnost tohoto druhu ŽTZ, což se zrcadilo v nákladech na údržbu, a to jak z hlediska materiálního, tak z hlediska časové náročnosti pro pohraničnický. Dlouhodobé používání v terénu neslo s sebou nároky na konzervaci (nátěr) drátu, konzervaci výmetnic a také na uchránění signálního náboje před vlivem vlhkosti. Udržovat všechna trvale umístěná nástrahovadla v úseku rotý ve funkčním stavu bylo prakticky nad síly pohraničnicků rotý,¹⁴ i když časem byla pro tento úkol zřizována technická hlídka.¹⁵ Při současném budování dalších ženijnětechnických zařízení, zátěži služby, odvelování do škol a kursů, nemocích atd. však „nebyli lidé“ na přezkušování nástrahovadel, nabíjení vystřelených, spravování nataženého nástražného drátu...

Používání nástražných osvěcovadel na signální náboje však mělo ještě jednu „vadu na kráse“, která způsobovala, že je pohraničníci nepoužívali právě s nadšením. Jejich instalace byla nejen pracná, ale i nebezpečná. Pokud nahlédneme do výkazů činnosti chebské brigády, pak za rok 1952 zde došlo asi k 18 zraněním pohraničnicků způsobených výstřelem signálního náboje z nástrahovadla. Zpravidla se jednalo o jedno zranění měsíčně, ovšem v dubnu a listopadu jich bylo po třech, v červnu dokonce čtyři. Jednalo se o poranění rukou, hlavy, případně popáleniny, přičemž některá zranění

9 MP, Sbírky, mat. PS, 1951, sv. 68/4, čj. PS-0010818/11-OS-51, 15. 10. 1951.

10 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 104, Nařízení náčelníka štábu HS PVS č. 024, čl. 34, z 30. 4. 1953.

11 Např. AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 48, Vyhodnocení výkonu služby za únor 1953, 5. brigáda.

12 AMV Brno-Kanice, f. 2342, i. j. 336, k. 128, Situační zpráva 5. brigády za rok 1952 (pro kolegium ministra národní bezpečnosti, dále jen MNB), s. 21.

13 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 40, Nástrahy používané u PVS – předání zkušeností.

14 Tamtéž, k. 41, Vyhodnocení inspekční prověrky z pohraniční přípravy u 1. rotý 1. praporu dne 14. 12. 1953, s. 2, 7. brigáda.

15 Tamtéž, k. 22, čj. PS-010516/11-OS-52 z 21. 5. 1952. Viz též výkazy činnosti 5. brigády za květen a/nebo červen 1952. Tamtéž, k. 26.

byla hodnocena jako těžká. Důsledkem poranění rukou byly i amputace článků prstů. Právě větší počet zranění v dubnu a červnu vedl k tomu, že velitelé rot začali k nastavení a ošetřování nástrah vyčleňovat zvláštní kontrolní hlídky.¹⁶ Nicméně zranění se nevyhýbala ani těmto hlídkám. Nástražné osvěcovadlo na signální náboj bylo totiž už z principu nestabilní. Zranění vznikala spadnutím nabitě výmetnice na zem, při vkládání signálního náboje do výmetnice, při uklouznutí s výmetnicí.¹⁷ Pro tehdejší dobu je příznačné, že velmi dlouho trvalo, než byla uznána nebezpečnost tohoto druhu nástrahovadel při dlouhodobém užívání. Velení PS zpočátku, ve snaze snížit počty zraněných, a tím zabránit poklesu stavů na rotách, jednání zraněných pohraničnicků hodnotilo jako neopatrné, jako nedodržování platných nařízení a nabádalo ještě navíc ke kriminalizování. Nebralo tak v úvahu, že nabytí zručnosti v instalaci nástrahovadel množstvím pohraničnicků nebylo v počátcích reálné. O tom, jaký způsob byl pro instalaci nástražného osvěcovadla bezpečný, svědčí i to, že pro vložení signálního náboje do výmetnice, prováděné na závěr instalace osvěcovadla, byl uznán jako jedině správný a bezpečný způsob – vleže.¹⁸

O zhotovování a používání nástražných osvěcovadel na chebských pohraničních rotách máme doklady, jak jsme již uvedli, od dubna 1951, běžně pak z léta.¹⁹ Počátkem roku 1952 dosahují počty nástrahovadel na jedné rotě 35–40 ks. Část z nich je dílem příslušníků rot, část byla zhotovena jednotkami velitelství brigády a část (mohla být) dodána velitelstvím PS. V polovině roku 1953 pak mají počty nástražných osvěcovadel dosahovat na rotě 50 ks.²⁰ Hlídky měly být do služby vybavovány dvěma nástražnými osvěcovadly, zejména pak v době noční. V zimním období měla být používaná nástrahovadla natřena podle možností bílou barvou.²¹

Nejen počty zranění pohraničnicků, mezi nimiž bylo i několik těžkých, ale i náhodné výstřely nástražných osvěcovadel vlivem větru a klimatických podmínek, a tím i vzrůst finančních nákladů, vyvolaly u 5. brigády myšlenky po jejich náhradě bezpečnějšími. Na trase drátěného zátarasu bylo proto uvažováno koncem roku 1952 o vybudování elektrických a uhlíkových nástrahovadel. Tato nástrahovadla nespotřebovávala drahé signální náboje, jichž nebyl vždy dostatek, a byla bezpečnější. Své výhody měla též z hlediska trvalé instalace, neboť byla odolnější vůči klimatickým vlivům.²² Musela však být napojena na elektrickou síť, což byl důvod, proč byly práce na nich několikrát zastaveny pro nedostatek materiálu k vybudování elektrického rozvodu. Přípravné práce na nich byly zahájeny již koncem roku 1952 (přinejmenším v listopadu), kdy se

16 Tamtéž, k. 25–27, Výkazy činnosti 5. brigády v roce 1952. Ke kontrolním hlídkám viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 26, Vyhodnocení výkonu služby za červen 1952, 5. brigáda.

17 Tamtéž, k. 25–27, Výkazy činnosti 5. brigády v roce 1952.

18 Tamtéž, k. 22, sv. TS 1952, čj. PS-010516/11-OS-52 z 21. 5. 1952.

19 Tamtéž, k. 8, Vyhodnocení výkonu služby... za červen 1951, 5. brigáda; tamtéž, k. 9, Vyhodnocení výkonu služby... za srpen 1951, 5. brigáda.

20 Tamtéž, k. 49, Vyhodnocení výkonu služby za červen 1953, 5. brigáda, s. 4.

21 Tamtéž, k. 66, sv. 17, čj. PS-011146/11-OS-54 z 9. 11. 1954.

22 Tamtéž, k. 27, čj. PS-0047/11-OS-53 ze 7. 1. 1953.

udává provedení přípravných prací v délce 10 000 m.²³ Koncem roku 1953 mělo být u sedmi rot chebské brigády na hranici s NSR vybudováno celkem 450 nástrahovadel tohoto druhu.²⁴ Problémem byla tedy materiálová náročnost a bez problémů nemuselo být ani zajišťování žárovek do lamp.²⁵

I přes pokus s jiným druhem osvětlovadel zůstala údržba stabilně instalovaných osvětlovadel se signálním nábojem stálou zátěží a problémem. V závěru zkoumaného období bylo proto nařízeno vyjmutí těchto nástražných osvětlovadel z drátěného zátarasu (DZ) s tím, že mají být zásadně instalována hlídkami v terénu. Rozhodnutí bezpochyby ovlivnila ztížená údržba elektrifikovaného drátěného zátarasu (sekání trávy uvnitř něj), tak i ztížený přístup technických hlídek k nástrahovadlům. Proto se ustálila zásada vybavovat nástražnými osvětlovadly především nepohyblivé hlídky střežící státní hranici a instalovat je na „nebezpečných směrech“, v nepřehledném terénu nebo za podmínek ztížené viditelnosti.²⁶

Lesní průseky

Z hlediska časové posloupnosti prací na ženinětechnickém opatření k ochraně státní hranice byly průseky kácené v zalesněných úsecích pohraničních rot nezbytným předpokladem vybudování dalších druhů ŽTO, stejných jako na volných prostranstvích; navazovala na ně stavba drátěných překážek, orných pásů, konec konců i věžové pozorovatelný mohly plnit svoji roli až po jejich vykácení.

Průseky byly káceny v zásadě podél střežené hranice. Přesné pravidlo o vzdálenosti od státní hranice však nelze stanovit, jelikož linie průseků státní hranici nekopírovala, nýbrž se snažila co nejdelšími přímými úseky poskytnout maximální přehled pohraniční hlídce, ať už střežila z pozorovací věže či na zemi v terénu.

Důležitým parametrem průseku, ovlivňujícím umístování dalších ŽTO, byla šíře. Ta byla původně stanovena na hodnotu 10 m.²⁷ Na tuto šířku byly u chebské brigády káceny v roce 1951 průseky na státní hranici s Bavorskem. Poté, co se však začátkem roku 1952 ustoupilo od využívání drátěných překážek vybudovaných na kraji průseku a lesa, neboť hlídky neměly přehled o přístupu k překážce z vnitrozemí, byl průsek rozšiřován o 6 m. Přitom došlo na některých místech k úpravě dosavadní trasy. V témže roce vytvářený průsek na hranici s NDR byl již kácen do šířky 18 m²⁸ a pravděpodobně na stejnou hodnotu byl pak rozšiřován i stávající průsek v úseku tří rot převzatých v polovině dubna 1953 od sousední karlovarské brigády.²⁹

23 AMV Brno-Kanice, f. 2342, i. j. 336, k. 128, Situační zpráva 5. chebské pohraniční brigády MNB za rok 1952, s. 21.

24 Tamtéž, čj. PS-0025/11-OS-53 ze 7. 1. 1954, s. 24.

25 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 50, Doplnující zpráva k výkazu činnosti... za listopad 1953, 5. brigáda.

26 Tamtéž, k. 66, čj. PS-0011231/11-OS-54 (po 7. 7. 1954).

27 MP, Sbírky, mat. PS, 1951, sv. 67/11, čj. PS-0010649/11-OS-51 (nejdříve z 10. 7. 1951).

28 AMV Brno-Kanice, f. 2342, i. j. 336, k. 128, čj. PS-001815/11-OS-52 z 8. 11. 1952, s. 10.

29 Rozšiřováno od června 1953. Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 49, Vyhodnocení výkonu služby za červen 1953, 5. brigáda. Předpokládalo se rozšíření o 5 m.

Tato šíře již byla definitivní, i když koncem roku 1954 Hlavní správa PS učinila pokus v souvislosti s dobudováním systému ženijnětechnických opatření tento prostor rozšířit na 20 m, zejména ve prospěch širší kontrolního pásu. K tomuto však již, na rozdíl od rozšiřování průseků v roce 1952 a 1953, nedošlo. S poukazem na vážné hospodářské ztráty vzniklé kácením odepřel veliteli PS Hlavačkoví svolení jeho nadřízený, náměstek ministra vnitra O. Jeleň.³⁰

Vytvoření průseků bylo prováděno silami brigády i s pomocí nadřízeného Velitelství Pohraniční stráže (Hlavní správy PVS). Přesto byl počátek spojen s nedostatkem nářadí všeho druhu a nedostávalo se i těžké mechanizace k odklizení poražených kmenů z průseků.³¹ Počátek prací lze klást, po vyznačení trasy průseku – pravděpodobně záseky do stromů – v květnu 1951,³² do průběhu či závěru měsíce června. Započalo se u rot 2. praporu Aš, 10. roty Nový Žďár a 11. roty Polná, které měly vesměs celý úsek zalesněný³³ a jejichž úseky byly pro blízkost Aše státní hranici dosti „frekventované“.

Do konce roku 1951 byl na chebském úseku státní hranice s Bavorskem průsek hotov zcela nebo přinejmenším ze tří čtvrtin.³⁴ Po dokončení kácení na této hranici se v roce 1952 kácení průseků přesunulo k rotám na státní hranici s NDR, kde byly vytvořeny průseky o délce 12 870 m. Celkově u brigády dosáhly koncem roku 1952 délky průseků na obou hranicích přes 35 km.³⁵ Tím byl u brigády průsek dokončen. S převzetím zmiňovaných tří karlovarských rot pak dosáhla v roce 1953 délka průseků u chebské brigády 49 649 m.³⁶

Z hlediska dalšího využití průseku pro potřeby PS bylo nezbytné zvládnout vytrhávání pařezů. Jelikož zpočátku nebyla zmiňována myšlenka dobývat pařezy pomocí trhaviny, řešení se zdálo být stejné jako v případech přibližování dřeva z průseků: získat dostatečně výkonný pásový traktor.³⁷ To byl ovšem v té době „úzký profil“, a tak se s vytrháváním pařezů začalo v září 1951 poté, co ředitelství státních lesů

30 Náměstek si dokonce vyhradil právo rozhodnout o každém rozšiřování průseků. Na 20 m měly být káceny jen průseky u těch útvarů, kde dosud nebyly; týkalo se to jen brigád 3. karlovarské a 19. děčínské. Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 68, čj. PS-011223/11-OS-54 z 1. 12. 1954. Tamtéž stanovisko náměstka pod čj. N/J-01517/54 ze 7. 12. 1954.

31 Jen pro ilustraci: „...sekyry a pily, které byly dodány, jsou ve špatném stavu a nehodí se k této práci. Pásový traktor ČKD je velmi slabý.“ Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 7. Celkové vyhodnocení výkonu služby PS za červenec 1951, s. 5.

32 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 8, Vyhodnocení výkonu služby a bojové přípravy za květen 1951, 5. brigáda. Po čase muselo být toto značení obnoveno. Záseky totiž zarůstaly, a tak se znovu „trasovalo“, tentokrát již vápnem. Viz tamtéž, k. 8, Vyhodnocení výkonu služby... za srpen 1951, 5. brigáda, s. 10.

33 Tamtéž, k. 8, Vyhodnocení výkonu služby... za červen 1951, 5. brigáda. Do konce srpna pak bylo vykáceno na 10 000 m průseku. Viz tamtéž, k. 7, Vyhodnocení výkonu služby... za červenec 1951, PS.

34 Zpráva brigády za rok 1951 hovoří totiž jen o 18 km průseků, zatímco zprávy za rok 1952 hovoří o délce průseku 23,5 resp. 25,1 km na úseku hranice s NSR, která měla být vytvořena již v roce 1951. Viz AMV Brno-Kanice, f. 2342, i. j. 335, čj. PS-0015/11-OS-52 ze 4. 1. 1952, bod II. Dále tamtéž, i. j. 336, k. 128, čj. PS-001815/11-OS-52 z 8. 11. 1952, s. 10. Též tamtéž, Situační zpráva 5. brigády za rok 1952 pro kolegium MNB.

35 Zprávy lišící se vznikem dvěma měsíci uvádějí dvě hodnoty 35 a 36 km. Viz tamtéž, i. j. 336, k. 128, čj. PS-001815/11-OS-52 z 8. 11. 1952, s. 10. Též tamtéž, Situační zpráva 5. brigády za rok 1952 pro kolegium MNB.

36 Tamtéž, i. j. 335, čj. PS-0025/11-OS-53, s. 26.

37 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 8, Vyhodnocení výkonu služby... za červenec 1951, 5. brigáda.

Františkovy Lázně poskytl výkonnější pásový traktor; pomalý postup prací však vedl k myšlence vystřelovat pařezy trhavinou.³⁸

Větším problémem než samo vykácení průseků také bylo, že dřevo, těžené příslušníky brigády při tvorbě průseků, mělo být zpracováno podle dispozic správce lesa, v tomto případě ředitelství státních lesů Františkovy Lázně; ředitelství totiž nemělo dostatek (z hlediska požadavků MNB) spolehlivých zaměstnanců, kteří by při státní hranici mohli pracovat. V zásadě mělo být zabráněno tomu, aby dřevo zůstalo na hromadách v lese, kde by hnilo a poskytovalo vhodné prostředí pro rozmnožení škůdců. Při obecném nedostatku mechanizace a překotnosti ženijních prací však právě toto bývalo běžným jevem.³⁹ Nebezpečí poškození lesa však nevznikalo jen v důsledku ponechání kmenů na hromadách v lese. Už samotný průsek byl zásahem do souvislého porostu, který pak byl ve zvýšené míře vystaven účinkům větru – zvláště když se potom průběh zátarasů a průseku musel upravit. Riziko pro stromy představovalo i vystřelování pařezů trhavinou.⁴⁰

K práci na budování průseku byla určena ženijní rota brigády, vedle ní jsou uváděny i jednotky záložního praporu brigády (ti „nespolehliví“). Na budování ŽTZ však nebylo možno soustředit maximum pohraničnicků (tedy především z ostatních zabezpečovacích jednotek brigády i praporů a také z rot), neboť byla potřeba i jiných druhů zařízení, v počátcích často mnohem aktuálnějších: ubikací rot nebo střelnic.⁴¹

Kontrolní orný pás

Kontrolní pás měl zachytit stopy tzv. narušitelů, z jejichž směru na zoraném pásu mohla hlídka PS určit směr – zda bylo narušení z ciziny nebo z vnitrozemí – a podle toho reagovat. Základním znakem tohoto druhu ženijnětechnických opatření k ochraně státní hranice měla být jeho souvislost a dostatečná šíře. Požadavek souvislosti znamenal, že pás měl obsáhnout celý úsek brigády, včetně např. lesních, kamenitých a bažinatých úseků. Dostatečná šíře pak měla vyloučit překonání kontrolního pásu narušitelem bez otisku stop.

Šíře ovšem závisela na terénních poměrech. Tam, kde bylo budování orného pásu nákladné na prostředky i čas, připouštěla se Hlavní správou šíře 6 m.⁴² Pro podmínky lesního průseku pak bylo ideálem, aby narušitel nepřekonal kontrolní pás pomocí tyče přeskočením, zorat 10 m. Pro většinu úseku chebské brigády lze však v průsecích očekávat šíři kolísající mezi oběma hodnotami, přihlédneme-li k širším průseků zprvu

38 Tamtéž, k. 8, Vyhodnocení výkonu služby... za září 1951, 5. brigáda. O pomalosti prací viz AMV Brno-Kanice, f. 2342, i. j. 336, k. 128, Situační zpráva 5. brigády za rok 1952 pro kolegium MNB.

39 Pro celou PS odhadovala HS PVS množství na desítky tisíc plometrů dřeva, které byly pokáceny a před vybudováním drátěných zátarasů se je nepodařilo odvézt. Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 103, Nařízení náčelníka štábu PVS č. 010, čl. 15, ze 17. 3. 1953.

40 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 68, čl. PS-011293/11-OS-54.

41 Tamtéž, k. 9, Vyhodnocení výkonu služby... za srpen 1951, 5. brigáda, s. 4.

42 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 22, Nařízení náčelníka štábu PVS, č. 0042, čl. 56, z 11. 6. 1953.

10 m, poté rozšířených na 16 m a 18 m na hranici s NDR. Při šířce průseku 15 m totiž bylo předepsáno minimálně 8 m, při šířce průseku 10 m pak na orný pás mělo zbyť alespoň 6 m.⁴³ Co se týče volného prostranství, zde o maximální šířce doklady nejsou, je však jasné, že byla přinejmenším stejná jako u maxima orného pásu v průseku.⁴⁴

Vedle diskutování šíře pásu bylo důležité i jeho okolí, jak měl být zapojen do ženijnětechnického zabezpečení. Na okraji průseku směrem od státní hranice měla být pěšinka pro kontrolu pásu, poté následoval vlastní orný pás. Mezi pásem a drátěným zátarasem muselo být pamatováno na technickou (ženijní) pěšinku. Zbývající prostor průseku od drátěného zátarasu k lesu mohl být využit k postavení věžové pozorovatelné a měl sloužit hlídkové pěšince.⁴⁵

Požadavek souvislosti kontrolního pásu byl dán postupem orby. Relativně nejjednodušší bylo zřízení kontrolního pásu mimo les. Vyznačení průběhu bylo provedeno v květnu 1951, tedy stejně jako v případě trasy průseku.⁴⁶ Problémem značení však bylo jeho dochování. Vytyčená trasa se mohla ztrácet – na polích se během roku 1951 ještě bez omezení pracovalo. Z toho důvodu také pásy ještě nemohly být orány.⁴⁷ S orbou se započalo až v září, kdy bylo zoráno 17 km orného pásu.⁴⁸ Tento číselný údaj ještě neznamená, že by kontrolní pás již byl v „provozu“. Aby byl schopen zachytit stopy, musel být převlácen a zbaven všech předmětů, např. velkých kořenů a kamení, které by na něm znemožňovaly zachytit stopy. Původně se sice počítalo s tím, že orbu provedou traktory STS, ale pro jejich zaneprázdněnost musely být orány kolovými traktory, které dostala brigáda přiděleny od Velitelství PS.

Nastíněné „komplikace“ ve tvorbě kontrolního orného pásu pramenily do jisté míry z toho, že v této době ještě nevstoupilo v platnost v plné míře ustanovení o pohraničním území z dubna 1951, které s platností od 1. 6. 1951 zavádělo na rozdíl od stávající situace dvě kategorie území: hraniční a při hranici se nacházející zakázané pásmo. Jelikož však tato pásma nebyla ještě vytyčena, uplatňovalo se nové ustanovení v rámci stávajícího vytyčení pohraničního území a s přítomností obyvatelstva na území předpokládaného zakázaného pásma.⁴⁹

Během zimy 1951–52 pak zmínky o budování orného pásu logicky mizí. Pro obnovu kontrolního pásu po zimním období mělo být ustaveno podle představ náčelníka štábu PVS čtyřčlenné strojní družstvo. Družstvo mělo udržovat i později zorané úseky kontrolního pásu,⁵⁰ jehož bylo v roce 1952 v celém úseku brigády již plánováno přes

43 Tamtéž, k. 68, čj. PS-011223/11-OS-54 z 1. 12. 1954 a čj. PS-011155/11-OS-54 z 11. 11. 1954.

44 AMV Brno-Kanice, f. 2340, 3. brigáda PS Karlovy Vary, složka Zlepšovací návrhy 1959, ZN č. 93/58: „... podél celého DZ je vybudován KOP široký 10 – 13 m.“

45 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 68, čj. PS-011223/11-OS-54 z 1. 12. 1954.

46 Tamtéž, k. 8, Vyhodnocení výkonu služby... za květen 1951, 5. brigáda.

47 Tamtéž, k. 9, Vyhodnocení výkonu služby... za srpen 1951, 5. brigáda, s. 11.

48 Tamtéž, Vyhodnocení výkonu služby... za září 1951, 5. brigáda.

49 AMV Brno-Kanice, f. PS, k. 107, i. j. 225, čj. PS-010323/11-OS-51 z 30. 5. 1951.

50 V případě, že by družstvo práci nezvládalo, což pokládáme při nárůstu délky kontrolního orného pásu za jisté, měly vypomoci pohraniční roty ve svých úsecích. Viz MP, mat. PS, rok 1952, sv. 67/9, čj. PS-0010376/11-OS-52, nejdříve 1. 4.

90 km. Kontrolní pás byl také průběžně zřizován, takže na konci roku 1952 bylo na volných prostranstvích v provozu přes 49 500 m pásu. V délce 5 746 m nebyl orný pás v nezalesněném prostoru upraven, neboť nebyly prostředky, které by si poradily s nepříznivým terénem (prudké stráně, úvozy, močály).⁵¹ V lese pak mělo být zřízeno 36 436 metrů, z čehož však bylo plně upraveno pouze 5 494 metrů: největší potíže působilo odstraňování pařezů a kořenů, k němuž bylo třeba trhavin a buldozeru.⁵²

V roce 1953 byl při dobudovávání kontrolního pásu kladen důraz na jeho souvislost, s čímž korespondovalo, vedle dalších zoraných kilometrů, zaměření se na „obtížná místa“ trasy orného pásu. Konkrétně se to na hranici s Bavorskem projevilo v zavážení skalnatého povrchu např. popelem a snahou o odvodnění rozbahněného terénu. V lesních průsecích se pak pokračovalo v dobývání pařezů a prováděla se orba kontrolního pásu pásovými traktory zapůjčenými Hlavní správou Pohraniční a Vnitřní stráže (HS PVS). Také u převzatých tří rot 3. praporu Hazlov bylo (po provedeném rozšíření průseku) započato s dobýváním pařezů tak, aby byla trasa kontrolního pásu připravena pro orbu.⁵³ Během 2. pololetí se již někde začíná s budováním pěšinek podél kontrolního pásu – za účelem lepšího sledování jeho stavu a stavu drátěného zátarasu.⁵⁴ Na konci roku 1953 pak brigáda udává bez půl kilometru zřízený kontrolní pás mimo les v celé délce (bezmála 62 km). V lesních průsecích pak zbývalo upravit 7,5 km z celkových 49,5 km. V tomto zbytku ovšem již bylo z větší části provedeno odstranění pařezů.⁵⁵

Kontrolní orný pás byl tedy v úseku brigády hotov v zásadě během dvou let. Již během budování nastávají v podstatě všední starosti o jeho funkčnost („čitelnost“). Po roztátí sněhu, oblevách, velkých deštích bylo nutné jej obnovit: nejen převláčet, ale též obnovit jeho souvislost v těch místech, kde z něj byla zemina odplavena – tj. ze skalnatých míst a povalových cest, vybudovaných na rozbahněném terénu.⁵⁶ Vedle toho byla nutná také běžná údržba: časté vláčení, aby byl povrch sypký a nezaruštal. Na špatný stav údržby pásu upozorňovaly mnohé kontroly z Hlavní správy.⁵⁷ Příčina byla hledána v nedostatku či poruchovosti traktorů. Je třeba také říci, že prognóza

1952. Organizačními tabulkami byly totiž každé rotě systemizováni 2 tažní koně. Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 23, Org. PS na rok 1952... opravená dle tajného rozkazu MNB č. 66/1952. – Je to spíš zajímavé jako doklad pokusů začít řešit údržbu nejen orného pásu, ale obecně ŽTZ.

51 AMV Brno-Kanice, f. 2342, i. j. 336, k. 128, čj. PS-001815/01-OS-52 z 8. 11. 1952, s. 11.

52 „Úprava v lese je nesporně nejtěžší a nejpomalejší druh ženijních prací prováděných k zajištění státní hranice.“ Viz AMV Brno-Kanice, f. 2342, i. j. 336, Situační zpráva 5. brigády za rok 1952 pro kolegium MNB, s. 19. Z pohledu úseku praporů to znamenalo, že u dvou praporů byly „...až na malé nedostatky dohotoveny úplně orné pásy“ a u dalších dvou ze 70 %. Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 27, čj. PS-0047/11-OS-53 ze 7. 1. 1953, s. 2.

53 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 49, Vyhodnocení výkonu služby za červen 1953, 5. brigáda, s. 3. I za červenec (tamtéž). Velitelství praporu záhy přemístěno do Vojtanova.

54 Tamtéž, k. 50, Vyhodnocení výkonu služby za říjen 1953, 5. brigáda.

55 AMV Brno-Kanice, f. 2342, i. j. 335, čj. PS-0025/11-OS-53 ze 7. 1. 1954, s. 26.

56 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 50, Vyhodnocení výkonu služby za I. čtvrtletí 1953, 5. brigáda, s. 3. Tamtéž, k. 58, Vyhodnocení výkonu služby za duben 1954, 5. brigáda, s. 4.

57 Tamtéž, k. 22, Nařízení náčelníka štábu PVS č. 01, září 1952.

o vytvoření pásu nebyla naplněna v případech bažinatých úseků na hranici s NDR: nepodařilo se je opatřit kontrolním pásem, ještě v květnu 1954 je zmínka o tom, jak se bažiny odvodňují.⁵⁸

Pokud bychom chtěli být velmi přesní, tak bychom museli konstatovat, že kontrolní pás nebyl hotov během zkoumaného období vlastně nikdy. Příčinou byly jednak práce na již zmíněných problematických lokalitách, jednak změny trasy a přestavby drátěného zátarasu, které byly prováděny v letech 1954 a 1955.⁵⁹ Nicméně, bereme-li v úvahu dobudování pásu vyjádřené v kilometrech, je výrazným předělem rok 1953, následné práce na údržbě či překládání trasy pásu již nevyplyvají z procesu budování plánovaných ženijnětechnických zajištění jako systému, jako spíše z jeho perfekcionizace.

Drátěný zátaras

Jak již bylo naznačeno v částech věnovaným průsekům a ornému pásu, drátěný zátaras má několik etap vývoje. Přitom výklad budeme věnovat třístěnnému drátěnému zátarasu, neboť ten lze ve zkoumaném pětiletém období pokládat za dominující. Šíře této překážky dosahovala tří metrů, pole každé stěny byla dlouhá rovněž tři metry. Budování drátěného zátarasu (DZ) vždy předpokládalo, stejně jako v případě kontrolního pásu, přípravné práce: urovnat, často za pomoci těžké techniky, hrboly, násypy, zasypat příkopy, odstranit velké kameny, v místech průseků pařezy. Pokud byl drátěný zátaras plánován do lesního průseku, pak se měla umístit jeho vnější stěna (tj. stěna nejbližší státní hranici) doprostřed průseku; další dvě stěny pak byly situovány v průseku směrem do vnitrozemí. Pro stavbu měly být připraveny kůly o délce 280 cm (na prostřední stěnu, průměr 14–16 cm) a 220 cm (pro krajní stěny, průměr 12–14 cm). Pro dosažení maximální trvanlivosti měly být kůly odkorněné, impregnovány, spodní část pak opálena. Výsledky kontrol však dokládaly spíše opak. Konec konců opakované přebudovávání DZ poškozeného vystřelováním pařezů z průseků pro přípravu kontrolního pásu, po výbuších min a následcích povětrnostních vlivů odnášelo podobnou motivaci. Kůly obou krajních stěn se měly zatloukat, zatímco pro kůly střední stěny měly být jámy kopány či vrtány. Pro stabilizaci stěn šikmým ostnatým drátem a kotevními kolíky uvnitř DZ byla užívána tyčovina (60 cm). Zmíněné rozměry materiálu měly zajistit výšku obou krajních stěn 160 cm a výšku prostřední stěny 220 cm.⁶⁰

Pro výstavbu drátěné překážky bylo užíváno ostnatého drátu. Vodorovné dráty byly upevňovány na skobičky, přitom mělo být dbáno optimálního napnutí; aby drát průvěsem neskýtal možnosti k prolezení nebo větším napnutím nemohlo dojít k jeho

58 Tamtéž, k. 58, Vyhodnocení výkonu služby za květen 1954, 5. brigáda, s. 4. Koncem roku 1954 uvádí brigáda např. odvodnění 2,7 km terénu, odstraněno trhavinou 1,1 km skal. Viz MP, Sbírky, mat. PS, rok 1954, sv. 68/7, s. 6.

59 AMV Brno-Kanice, f. 2342, i. j. 336, k. 128, čj. PS-001023/11-OS-56 ze 4. 1. 1956, list 5.

60 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 22, čj. PS-0010836/11-OS-54, s. 2. AMV Brno-Kanice, PS, k. 108, i. j. 226, složka DZ.

přetržení. Původní „vybavení“ zátarasu ostnatým drátem⁶¹ bylo v krajních stěnách tvořeno v jednom poli sedmi vodorovnými dráty, dvěma křížově napnutými jedním kotevním drátem. Střední stěna pak měla výplet z osmi vodorovných a na rozdíl od krajních stěn také sedmi svislými dráty v jednom poli. Na vrchu jejího kůlu byly umístěny příčné latě (tzv. téčka), po jejichž svrchní stěně byl veden ostnatý drát a po středu téčka též pátý elektrifikovaný vodič (počáteční varianta měla jen tři nebo čtyři bez horního vodiče). Čtyři ostnaté vodiče proudu o vysokém napětí byly umístěny na izolátorech z vnitřní strany střední stěny, bráno směrem z vnitrozemí. Pohybu uvnitř mezi stěnami mělo bránit využití jednak již zmíněných kotevních drátů, jednak drátů napjatých od země šikmo mezi kůly sousedních stěn. (Viz obr. 1.)

Každý rok pak při rozšiřování drátěného zátarasu či jeho obnově po zimním období přinášel jeho zdokonalování (zde bohužel musíme použít slova s pozitivními sémantickými rysy pro věc, která znamenala potenciální smrtelné nebezpečí pro člověka, pokud by se dostal do její blízkosti). V případě varianty roku 1953 byly již svisle propleteny i krajní stěny. V případě prostřední stěny to bylo již 13 svislých drátů na jedno třímetrové pole, u krajních stěn o něco méně (asi 10). Svislé dráty měly být svázány s osnovou vázacím drátem tak, aby se „nedaly snadno bez prostředků rozpojit“. Narostl i počet vodičů. Na izolátorech na střední stěně bylo umístěno 5 vodičů, rovněž z ostnatého drátu. Šestý byl veden po zašpičatěném horním konci kůlu, tedy zakončení bylo v tomto případě bez téčka. Podle exponovanosti úseku mohl být od roku 1954 používán i další „zdokonalený“ typ DZ s šesti vodiči ve střední stěně a jedním nahore. Pole střední stěny pak mělo být propleteno 14 dráty svislými a tímž počtem i obě krajní stěny. K zamezení přelézání kůlů krajních stěn měly být na ně nabitý krátké dráty („fousy“ ohnuté nahoru). Na rozdíl od loňské varianty tam měly být kůly krajních stěn o délce 250 cm, což v terénu mohlo znamenat zvýšení krajní stěny cca na 180 cm. Pamatováno bylo i na ztížení překonání prostoru mezi stěnami, kde se měl nad zemí položit vodorovně křížem přes jedno pole DZ od kůlu krajní stěny ke kůlu střední stěny ostnatý drát. Mezi střední stěnou a krajní stěnou směrem do vnitrozemí měla být zřizována ještě šikmá stěna ze dvou drátů, vedoucích na vypínací (kotevní) kolíky od střední stěny.⁶² Byly to však složitější úkony, spíše se přikláníme k „cik-cak systému“ horizontálně položeného drátu v celém DZ.

V močálovitém, bahnitém či naopak skalnatém terénu mohla brigáda využít křížového drátěného zátarasu, jehož výhodou byla rychlejší výstavba a delší životnost, neboť kůly nebyly zaráženy do země.⁶³ O tom, jaké druhy drátěného zátarasu byly užity v případě Chebu, a pro představu o druzích drátěného zátarasu a jeho trvanlivosti máme informace až z odstupe několika let: v úseku brigády bylo roku 1961 dochováno 40 677 m třístěnného drátěného zátarasu z let 1952, 1954 a 1955, 19 044

61 Tamtéž.

62 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 22, čj. PS-0010836/11-OS-54, s. 3-6.

63 Tamtéž, s. 7n.

m křížového drátěného zátarasu z roku 1954. Další údaje zprávy lze interpretovat tak, že v úseku hranice s NDR (prapor Vojtanov) byl rovněž v roce 1952 vybudován třístěnný drátěný zátaras, jenž až na výjimky byl v 2. polovině 50. let nahrazován jednostěnným bez elektrifikace.⁶⁴

Drátěný zátaras v úseku pohraniční roty si nelze představit jako celistvý. Mezi jednotlivými úseky byly průchody (průjezdy) zprvu zahrazené přenosnými překážkami (rozsocháči), později byla zhotovována vrata (trojitá), se střední stěnou rovněž vybavenou elektrifikovanými ostnatými dráty. Při otevírání pak bylo (mělo být) technicky zajištěno (stykače), aby se do nich přerušil přívod elektrického proudu a přitom aby nebylo nutné vypínat přívod proudu do zátarasu.⁶⁵ Mimo to bylo možné budovat v DZ pro pohraničníky průchody či podchody.

Jak naznačily zmíněné varianty, stavba DZ nebyla z těch, které by beze změny přetrvaly několik let. Ať už v úseku chebské brigády docházelo k prodlužování DZ, přebudovávání po následcích zimního období, letních průtrží či po „interakcích“ s minami, vždy se v určité míře zohledňovaly dosavadní zkušenosti získané s jeho stavbou a exponovanost daného úseku státní hranice. Proto lze v časovém vývoji chebského DZ rozlišit několik stavebních fází.

První fází výstavby drátěného zátarasu byla práce soustředěných ženijních jednotek od všech brigád a oddílů PS. Práce probíhaly od listopadu 1951 a řídil je ženijní náčelník PS.⁶⁶ Jedním z výstupů práce těchto jednotek bylo vystavění drátěné překážky v místech, které brigáda považovala za tzv. ohrožené. Překážka byla hotova počátkem roku 1952, a to v délce 36 791 m.⁶⁷ Soustředěné jednotky tato opatření provedly tedy během dvou měsíců, přičemž mezi prvními jednotkami, jejichž úseky byly zmiňovány v souvislosti se začátkem budování drátěných překážek, byla tehdejší 11. rota Polná, v prosinci jsou pak zmíněny 16. a 18. rota.⁶⁸ V zásadě se tak dává odpověď na to, co bylo v úseku chebské brigády považováno za ohrožená místa: byl to prostor poblíže Aše⁶⁹ (úsek rot 9. Selbská, 10. Nový Žďár, 11. Polná) a prostor od města Chebu směrem ke státní hranici, podél železnice, kudy chodili ti, kteří nebyli zachyceni hlídkou na chebském nádraží (16. rota Dubina, 17. rota Pomezná, 18. rota Pomezí nad Ohří).

Od počátku roku 1952 mohly tedy hlídky řady rot zahájit střežení svěřených úseků

64 AMV Brno-Kanice, f. 2342, k. 142, i. j. 359, čj. PS-0123/10ž–1961, březen 1961.

65 AMV Brno-Kanice, PS, k. 108, i. j. 226, složka DZ.

66 Tamtéž, k. 7, Vyhodnocení výkonu služby PS za listopad 1951, s. 5. Též viz dopis velitele PS Hlavačky náměstkovi MNB Kotalovi, podle něhož nařízení o soustředění bylo ze dne 21. 11. 1951. Ovšem zadání pro soustředění ženijních jednotek zjevně neodpovídalo možnostem... Viz MP, Sbírky, mat. PS, 1951, sv. 26/2.

67 AMV Brno-Kanice, f. 2342, i. j. 336, k. 128, čj. PS-001815/01-OS–52 z 8. 11. 1952, s. 10.

68 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 10, Vyhodnocení výkonu služby za měsíc prosinec 1951, 5. brigáda. Odvelení ženijní čety je potvrzeno např. u 4. pohraničního oddílu Znojmo. Viz tamtéž, k. 10, čj. PS-002341/11-OS–51 z 2. 12. 1951.

69 Ještě o několik let později konstatuje schůze kolegia nebezpečnost tohoto úseku. Ulice Selbská se nachází 330 m od státní hranice, asi 100 m od jejího okraje začíná zakázané pásmo a 150 až 200 m od okraje města jsou drátěné zátarasy. Viz AMV Brno-Kanice, f. A2/1, i. j. 272, Hraniční režim v okrese Aš (1958), příloha č. III, s. 2.

podél drátěných překážek. Bylo tomu tak i v průsecích. Zde však po počáteční chvály na postavenou překážku⁷⁰ přibývá první výtka (a další příjdu): jelikož jsou překážky v průseku „voleny na les“, nemají hlídky možnost upozorovat narušitele přicházejícího z vnitrozemí k drátěnému zátarasu, neboť plot z ostnatého drátu je vytvořen prostým přibitím na stromy na straně průseku směrem do vnitrozemí. Narušitel se tak mohl snadno dostat do blízkosti překážek „a tyto pomocí stromů lehko zdolati“.⁷¹ U první fáze stavby DZ zatím nemůžeme rozhodnout, jaký podíl z její délky cca 36 km tvořila třístěnná překážka a jakou část jednostěnná. Faktem je, že část trojstěnné byla v březnu v oblasti Aše zaminována (8 500 m – viz níže) a také elektrifikována (500 m – viz níže). V letních a podzimních měsících téhož roku pak byla dobudována jednostěnná překážka na trojstěnný drátěný zátaras,⁷² což v každém případě znamenalo, že kolem stromů, na nichž byl ostnatý drát, musel být vykácen směrem do vnitrozemí další pás (cca 6 m), ostnatý drát strhnout a stromy, na nichž byla trasa vedena, skáceny. Přebudování drátěné překážky ze závěru roku 1951 bylo tedy opakováním stavby drátěného zátarasu v určitém úseku. Brigáda pak měla koncem roku 1952 veškerý drátěný zátaras deklarovaný jako třístěnný a na počátku listopadu udává, že v jejím úseku je zbudováno celkem 89 193 m třístěnného drátěného zátarasu.⁷³ Vzhledem k tomu, že na další část roku 1953 již nebyla v plánu další stavba DZ a tatáž hodnota je pak udávána i k 31. 3. 1953,⁷⁴ tj. ještě před rozšířením délky strážného úseku státní hranice o 3 roty karlovarské brigády, lze se domnívat, že oněch 89 km bylo před rozšířením úseku i definitivní délkou DZ a že bylo možno na této trase čekat spíše přebudování, náhrady některých úseků, zlepšení návaznosti jednotlivých částí či jiná „zdokonalení“.

Sníh v zimě 1952–53 přinesl problémy, které se předešlou zimu buď nemusely u jednostěnného drátěného zátarasu projevit, nebo u trojstěnné překážky nebyly příliš rozsáhlé. Pokud totiž drátěný zátaras zcela nebo částečně zapadl sněhem (ten se do něj mohl i navát a vytvořit v něm závěj), pak sníh při tání strhával drát s sebou. Navíc tající sníh mohl způsobit i zborcení drátěného zátarasu, neboť při tání nejprve odtával sníh na zemi a na vzniklou prázdnou kapsu dosedaly horní sněhové vrstvy, které samozřejmě byly protnuty šikmým ostnatým drátem, vedoucím k ukotvovacím kolíkům. Po určitém mezním odtání spodních vrstev došlo k sesuvu sněhu, který s sebou strhl i ony šikmé dráty. Následkem toho se pak vychýlily či vyvrátily krajní stěny směrem ke střední.⁷⁵ Proč jen krajní stěny: ty byly totiž, na rozdíl od střední stěny,

70 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 7, Vyhodnocení výkonu služby za měsíc prosinec 1951, PS, s. 3.

71 Tamtéž, k. 25, Vyhodnocení výkonu služby za leden 1952, 5. brigáda, poslední strana. Tamtéž, Doplňující zpráva k výkazu činnosti... za únor 1952, s. 8. Podobný problém řešili i u sušické brigády, kde drátěná překážka nebyla ani přibita, nýbrž byla vytvořena prostým omotáním ostnatého drátu kolem stromů. Viz tamtéž, k. 22, Nařízení NS HS PVS č. 01, září 1952.

72 Tamtéž, k. 27, Doplňující zpráva k výkazu činnosti... za říjen 1952, Závěr, 5. brigáda.

73 AMV Brno-Kanice, f. 2342, i. j. 336, k. 128, čj. PS-001815/01-OS-52 z 8. 11. 1952, s. 10.

74 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 40, čj. PS-00468/10-OS-53 z 22. (23). 4. 1953, příloha č. 1.

75 Tamtéž, k. 22, čj. PS-0601/OS-01-1953 z 19. 5. 1953.

kotveny pouze z jedné strany, zevnitř drátěného zátarasu, a tudíž tlak na ně přicházel pouze z jedné strany. K těmto vlivům pak lze připočíst ještě výbuchy min v zimním období (viz níže).

Jestliže přesto došlo v roce 1953 vedle oprav DZ k novému budování, tak je to především v důsledku již avizovaného převzetí tří karlovarských rot. Závěrem roku 1953 dosáhla délka DZ v úseku brigády celkem 111 km,⁷⁶ což bylo maximum. Podrobněji se tímto a dalším vývojem DZ do roku 1955 budeme zabývat v části věnované elektrifikaci drátěného zátarasu.

Tzv. zpevňování drátěného zátarasu elektrifikací

Využívání drátěného zátarasu bylo doplňováno natažením osnova několika vodičů, jež byly zapojeny do rozvodu vysokého napětí. Vznikl tak *elektrifikovaný drátěný zátaras* (EDZ), přičemž pro vodiče proudu v drátěném zátarasu, přívodní, ovládací, signalizační a transformační zařízení jako celek byl rovněž užíván název, spíše eufemismus, *elektrické zařízení ochrany státní hranice* (EZOH).⁷⁷ Transformátor přeměňoval nízké napětí z místní sítě na vysoké napětí 2 000–4 000 V. Transformátor byl nebo měl být umístěn v transformační stanici, z níž pak vedlo vysokonapěťové vedení po sloupech k drátěnému zátarasu. Toto vedení mělo spočívat ne níže než 7 m nad zemí, přičemž v místech, kde měnilo výšku, tj. mezi transformační stanicí a prvním sloupem a mezi posledním sloupem a drátěným zátarasem, mělo být vedeno vysokonapěťovým kabelem. Nástražné vodiče byly vedeny rovnoběžně nad sebou po izolátorech na kůlech střední stěny zátarasu na straně do vnitrozemí.⁷⁸ K rozmístění těchto elektrifikovaných ostatních drátů jsme řekli několik slov dříve. Lze předpokládat, že elektrický obvod takto vytvořený neměl při zapojení elektrického proudu velkou spotřebu vyjma transformačních ztrát v rozsahu cca 10 % z transformovaného výkonu (v závislosti na provedení a způsobu zapojení lze uvažovat ještě další úbytky).

Pro napojení osnova vodičů ve střední stěně na rozvodnou síť byly splněny dva základní předpoklady: zásadní námitky nemělo ministerstvo energetiky a resort národní bezpečnosti byl s to uvolnit na odběr proudu do drátěných zátarasů příslušné finanční krytí. Na rozdíl od dob plánování a vytyčování hraničního a zakázaného pásma v roce 1951, kdy národohospodářské otázky měly být považovány za druhořadé,⁷⁹ jsme v roce 1953 již svědky toho, že bezpečnostní resort více vnímá hospodářskou mez svých požadavků, jak svědčí upozornění v jinak souhlasném stanovisku ministra národní bezpečnosti, že je „*třeba brát v úvahu otázky spojené s potřebami národního hospodářství a nedostatky, které jsou v energetice*“. Náměstek ministra národní bezpečnosti proto upozorňuje Hlavní správu PVS, že neustále zapnutý proud

76 AMV Brno-Kanice, f. 2342, i. j. 335, čj. PS-0025/11-OS-53 ze 7. 1. 1954, s. 26.

77 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 103, Rozkaz velitele PVS č. 0090 z 12. 6. 1953.

78 Tamtéž, s. 2 a 3.

79 AMV Brno-Kanice, f. PS, k. 107, i. j. 225, čj. PS-010037/11-OS-51 ze 17. 3. 1951.

v dlouhých úsecích rot by znamenal „značně vysoké úhrady“.⁸⁰ V této souvislosti je třeba říci, že toto je vůbec první stanovisko orgánů nadřízených PS k elektrifikaci drátěného zátarasu po zhruba půl roce, jenž uplynul od prvního doloženého použití EZOH. Pravděpodobně se tedy jedná o dobu, kdy se v masovém měřítku přistupuje k používání elektrifikovaného drátěného zátarasu po celém úseku státní hranice střeženého Pohraniční stráží, a tudíž odběr elektrické energie (transformační ztráty) již není v rozpočtu ministerstva zanedbatelný.

Elektrifikované vodiče střední stěny byly nebezpečné osobám, které se přiblížily do jejich blízkosti, svým vysokým napětím. Dotkla-li se osoba i jednoho z nich, docházelo ve většině případů k jejímu usmrcení vlivem napětí a průchodu zkratového nadproudu mezi drátem pod napětím a zemí, resp. mezi dráty navzájem. Jistící zařízení vzápětí rozpojilo elektrický obvod. Jestliže byl úsek EDZ dané rotý rozdělen na několik podúseků, rozsvítla se žárovka signalizující úsek, kde ke zkratu došlo. Zkratovým nadproudem reagoval tento elektrický obvod i na přestřižení drátu.⁸¹

Záměrem využití elektrického proudu o vysokém napětí bylo užít jej v nepřehledných úsecích, zejména zalesněných, „...které nelze přehradit z pozorovaten, dále při rozednění, stmívání a v době mlhy“.⁸² Toto říká ovšem až směrnice z listopadu 1954, tj. takřka ze závěru zkoumaného období. Pro rok 1953 je typičtější, pokud nebyly technické problémy, časově delší zapojování elektrického proudu a do všech úseků. Snahu o co nejdelší zapojování elektrického proudu do DZ lze předpokládat i pro závěr námi zkoumaného období (rok 1955), neboť kontrolní orgány z brigády či z praporu na rotách dodržování směrnice spíše nevyžadovaly; raději tolerovaly co možná nejdelší zapojení během dne – tzv. „pro jistotu“.

Problémem byla bezpečnostní opatření, neboť vysoké napětí bylo životu nebezpečné bez rozdílu, zda šlo o tzv. narušitele nebo pohraničníka. V podstatě měla pro hlídku platit zásada, že tam, kde je DZ elektrifikován, je stále zapnut elektrický proud. Přes tuto zásadu mělo být hlídkám před vysláním do služby oznámeno, zda proud v DZ je či není.⁸³ Aby nedošlo k ohrožení života pohraničníků, měl transformační stanici obsluhovat pouze velitel rotý, jeho zástupce nebo tzv. dozorčí důstojník rotý. Odstraňování zkratů a opravy DZ měla provádět hlídka „zvlášť k tomu školená“. „Běžné“ hlídky PS měly tyto činnosti zakázány a směly překonávat DZ jen v místech k tomu určených. Rozkazy také stanovovaly signály pro vypnutí proudu, průchody hlídek DZ a další věci, tak, aby hlídky neustále věděly, zda je proud zapnut či ne. Zapnutí EZOH mělo být zaznamenáno také v pohraniční knize.⁸⁴

Pokyny k obsluze EZOH se tedy během doby používání postupně zpřesňovaly

80 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 22, čj. N/4-00267/1953 z 23. 6. 1953.

81 Tamtéž, k. 103, Rozkaz velitele PVS, č. 0090 z 12. 6. 1953, s. 3.

82 Tamtéž, k. 22, čj. PS-0011153/11-OS-54 z 10. 11. 1954.

83 Tamtéž.

84 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 103, Rozkaz velitele PVS č. 0090 z 12. 6. 1953.

a, s ohledem na bezpečnost obsluhy a hlídek, též zpříšňovaly. V případě chebské brigády to bylo více než na místě, neboť její výkazy zaznamenávají v letech 1952–55 jeden případ zadržení s využitím elektrického proudu v DZ, zato však ve velké míře hovoří o nutnosti oprav EZOH, aby vyhovělo pracovním bezpečnostním požadavkům. Bez vlivu na dodržování bezpečnostních předpisů nebyly také chabé elektrotechnické znalosti většiny pohraničnicků, jakož i obecně známá skutečnost o nepřilíh vysoké úrovni řídicí práce funkcionářů na rotách, v jejímž důsledku běžně existovaly tendence obcházet pravidla bezpečnosti práce.⁸⁵

Precizace pravidel pro obsluhu EZOH byla u chebské brigády (a též ostatních brigád) prováděna prostřednictvím již zmíněných směrnic, nebo (a to častěji) prostřednictvím poučných rozkazů, které zpravidla zpřesňovaly výkon obsluhy po nějaké tragické události či naopak beztržném narušení. Obecně lze říci, že poučné rozkazy vydávané k „odstranění nedostatků“ v práci s EZOH byly zaměřeny z hlediska tragických událostí (úmrť a úrazů pohraničnicků) do tří oblastí. Především řešily zabezpečení transformátoru a jeho bezprostředního okolí proti přístupu nepovolaných osob.⁸⁶ Dalším okruhem byla problematika kontrol a údržby elektrifikovaného drátěného zátarasu ze strany pohraničních hlídek, neboť většina úrazů vznikala z domněnky, že je proud vypnut. Konečně se pak jednalo o apely na zvýšenou kontrolní činnost funkcionářů rot, neboť úrazy pohraničnicků pramenily z části i z ignorování směrnic.⁸⁷ V této souvislosti nelze nezmínit též usmrcení služebních psů elektrifikovaným zátarasem poté, co navěřili zvěř a vysmekli se.⁸⁸

První doklad elektrifikace drátěného zátarasu je z února 1952 u rot 2. praporu Aš, konkrétně u 9. roty Selbská, kdy je uveden elektrifikovaný úsek DZ o délce 500 m,⁸⁹ a o měsíc později u 10. a 11. roty, kde je uvedena délka drátěného zátarasu s nataženými vodiči celkem 7 200 m.⁹⁰ Ještě to však neznamená, že daný úsek je pod proudem, tj. že je vybudováno přírodní vedení vysokého napětí, ovládací zařízení a zhotoven (dodán) transformátor. Faktem je, že s elektrifikací se začíná, jako již dříve s budováním DZ, na „ohroženém“ místě. Vlna opatřování vybudovaného či budovaného DZ osnovou vodičů pak pokračuje až do podzimu 1952. V závěru roku pak brigáda hlásí, že v celém jejím úseku je vybudována třístěnná drátěná překážka

85 Výše citovaný rozkaz velitele PVS č. 0090/1953 ústí v tento příznačný apel (s. 5): „*Ukázným pohraničním hlídkám je elektrifikovaný DZ velkým pomocníkem a naopak pohraničnickům, kteří nedbají rozkazů a nařízení, může se stát nebezpečným.*“

86 Zde je třeba připomenout, že ke zpřesnění předpisů „příspěla“ i 5. brigáda – případem úmrtí pohraničnicka v důsledku přiblížení se k transformátoru u chebské brigády v březnu roku 1953. Viz f. 2357, k. 38, čj. PS-010332/11-OS-53 z 27. 4. 1953. Pokud lze věřit výkazům brigády, byl to jediný smrtelný úraz u této brigády na EZOH do roku 1955 včetně.

87 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 38, viz např. čj. PS-0010473/11-OS-53 z 27. 5. 1953 nebo čj. PS-010740/11-OS-53 z 10. 7. 1953.

88 Tamtéž, čj. PS-011223/11-OS-53 z 24. 10. 1953, a AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 49, Vyhodnocení výkonu služby za červen 1953, 5. brigáda.

89 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 25, Vyhodnocení výkonu služby za únor 1952, 5. brigáda, s. 2.

90 Tamtéž, Vyhodnocení výkonu služby za březen 1952, 5. brigáda, s. 2. Od dubna se pak přikročuje k elektrifikaci všech překážek. Viz tamtéž, Vyhodnocení výkonu služby za duben 1952, 5. brigáda.

a kromě úseku 13. (Hazlov) a 14. roty (Dolní Paseky) a 10 % úseku 9., 10. a 15. (Doubrava) roty je zavedena rovněž elektrifikace překážek a až na 13. a 14. rotu jsou také vodiče překážek napojeny na elektrický proud. Vysoké napětí o zmíněné velikosti 2–4 kV bylo vedeno na třech či čtyřech vodičích a bez úsekového zapojení.⁹¹ Vidíme, že počtem vodičů ještě tato první fáze nedosahuje pozdějšího „ideálu“, který byl zmíněn výše v pasáži věnované budování drátěného zátarasu.

V zimě 1952–53 trpěl EDZ „interakcemi“ s minami položenými v prosinci a v lednu 1953,⁹² neboť potrhány byly nejen dráty, ale i osnova vodičů. Společně s DZ byly totiž potrhány i dráty elektrického proudu. Zkratky takto vzniklé se těžko hledaly, nejen v důsledku zimních podmínek, i též v důsledku zaminování. Proto se stávalo, že úsek některé z rot zůstal i několik dnů bez proudu, neboť bylo nutné čekat na poruchovou hlídku, složenou z ženistů, která byla vyčleněna u velitelství brigády.⁹³ Příčinou řady zkratů (a jejich obětí) byla také zvěř.⁹⁴

Ženijní práce na budování EDZ v tom rozsahu, jak jsme to poznali v roce 1952, již nejsou pro rok 1953 typické. Místo toho se setkáváme s poměrně rozsáhlými opravami destruovaných částí zátarasu po zimním období a výbuších min. V tomto ohledu jde o první zimní zkušenost PS s tímto ženijnětechnickým opatřením a je zřejmé, že poškozené úseky nejsou stavěny jako doposud, ale podle nových směrnic (viz výše), tj. „zdokonalují se“. Druhou věcí vedle oprav či znovuvybudování DZ bylo budování průchodů a vrat, neboť v první fázi budování zátarasů byly mezery mezi jednotlivými úseky přehrazeny přemístitelnými zátarasy (rozsocháči). Konečně třetím důvodem, proč i nadále pokračovaly práce na budování zátarasu a jeho elektrifikaci, bylo převzetí tří rot s jejich úseky od sousední karlovarské brigády v polovině dubna 1953. Z převzatých rot měla souvislý drátěný zátaras vybudována pouze jedna z nich (13b. Kámen), ovšem bez natažené osnovy vodičů. Dobudování překážek pokládala chebská brigáda v nové části svého úseku za problematické jak z důvodu nedostatku materiálu, tak z nutnosti rozšiřovat úzké průseky.⁹⁵ Rozdíl mezi stavem prací na budo-

91 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 27, Vyhodnocení výkonu služby za prosinec 1952, 5. brigáda, s. 3; též AMV Brno-Kanice, f. 2342, i. j. 336, k. 128, čj. PS-001815/01-OS-52 z 8. 11. 1952, s. 20; též tamtéž, Situční zpráva 5. brigády za rok 1952 (pro kolegium MNB). Vyhodnocení za prosinec 1952 však nelze číst takto optimisticky. V několika případech, hlavně na rotách na hranici s NDR, byl drátěný zátaras pouze elektrifikován, tj. jeho střední stěna byla opatřena osnovou vodičů na izolátorech, ovšem zbylá část EZOH ještě nebyla vybudována či zprovozněna. Viz níže o situaci v polovině roku 1953. Typický příklad: za březen 1953 pak brigáda hlásí, že se vybuřovala elektrifikace DZ na posledních rotách na straně s NDR, „takže nyní není již žádná roty v dosavadním úseku brigády, která by byla bez zavedení el. proudu v DZ“. (AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 48.) I v tomto hlášení jde pouze o natažení osnovy vodičů, nikoli o připojení k síti. Argumentaci o nezapojení proudu do překážek na hranici s NDR podporuje i nařízení náměstka MNB O. Jeleně, který budování EZOH na zátarasech procházejících obcemi zakázal – mohlo se to vztahovat též na úsek chebské brigády s NDR. (AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 22, čj. N/4-00267/1953 z 23. 6. 1953.) Viz např. lokality Vojtanov nebo Plesná.

92 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 48, Vyhodnocení výkonu služby za leden 1953, 5. brigáda, s. 2.

93 Tamtéž, Vyhodnocení výkonu služby za měsíc únor a březen 1953, 5. brigáda.

94 Někdy se stávalo, že tato zvěř, ač vlastnictví nájemců honiteb, byla příslušníky PS konzumována. Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 103, Rozkaz velitele PVS č. 061, čl. 2, z 15. 5. 1953.

95 Vytváření pracovních skupin na tyto práce mohl brigádě ulehčit rozkaz velitele PVS č. 0088 z 11. 6. 1953 o dřívějším ukončení pěších poddůstojnických škol u brigád PS, jejichž absolventi byli tak dříve zařazeni na státní hranici. PŠ měly být doplněny na plánované počty mužstvem, organizovány v technické roty a čtyři a použity od 16. 6. do 30. 9. 1953

vání DZ u karlovarské a chebské brigády tak do jisté míry zrcadlí slabší lidské a technické zdroje u brigád na tzv. vedlejších směrech.

Poté, co byl DZ v úseku dosavadních 26 chebských rot elektrifikován,⁹⁶ a takřka vzápětí, co byly realizovány či začaly být realizovány opravy DZ po zimě (květen až červen), přichází požadavek komisionálně přezkoušet a převzít dosud používaná EZOH. Na této akci nás zaujme především to, že k ní dochází až po (přínejmenším) půl roce víceméně trvalého používání elektrické energie v drátěných zátarasech chebské brigády. Důvody akce můžeme hledat vedle kontrol ženijních prací z Hlavní správy PVS také v úrazech a úmrtích pohraničníků při obsluze EZOH. To vše vede ke zjištění, že EZOH nelze dlouhodobě používat bez rizika újmy na zdraví pro obsluhu. Z tohoto důvodu mělo komisionální přezkoušení EZOH klást důraz na umístění vodičů v drátěných zátarasech, stav izolátorů, vyčištění okolí DZ od předmětů, které by mohly sloužit k vytvoření zkratu, příklady k DZ a zařízení transformační stanice.⁹⁷ Komise prověřila v období 15.–23. 6. 1953 všechny rotu s výjimkou 13. Vojtanov, 14. Dolní Paseky, 15. Doubrava a 13b. Kámen, 14b. Luby a 15b. Plesná, kde EZOH v té době ještě nebyl, tedy u 23 rot. O tom, jak byl EZOH technicky proveden, svědčí fakt, že komise⁹⁸ zjistila závažné nedostatky u 3., 7., 10., 26. (Pata), 11., 12., 16.–20., 23. rotu – tedy u 12 rot z prověřovaných 23 – a zakázala je až do odstranění používat.⁹⁹ Znamenalo to, že v té chvíli mohla chebská brigáda počítat jen s úsekem u 11 rot, přičemž tzv. hlavní směry postupu narušitelů byly přehrazeny s využitím elektriny jen z části.

Po odstranění závad během následujícího měsíce stoupl počet rot s povolením k zapnutí EZOH na 16. Nejdéle do října zůstalo nezapnuto vedení u čtyř rot 3. praporu (tj. až na jednu všechny z exponovaného úseku 16. Dubina až 20. Svatá Anna) a též u Aše u 11. rotu Polná a sousední 26. rotu Pata; v této souvislosti se dozvídáme, že u rotu Pata ani nebyl počátkem července dosud zaveden elektrický proud.¹⁰⁰ V říjnu pak je

(AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 103). O jaké množství vojáků šlo, vyplývá z toho, že tabulkové počty poddůstojnické školy 5. brigády v Aši činily 152 frekventantů. Máme-li věřit vyhodnocení za květen 1953 (AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 49), tak souvislý DZ je u 27 rot a u rotu 14b. a 15b. vybudován není – jsou pouze natlučeny kůly a kotevní kolíky. Pro dobudování není u brigády drát a průseky jsou úzké.

96 S výjimkou 13.–15. rotu na hranici s NDR. Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 49, Vyhodnocení výkonu služby za květen 1953, 5. brigáda.

97 Rozkaz velitele PVS ze 14. 10. 1953. V listopadu 1953 byl podle tohoto rozkazu schválen EZOH u rotu 15. Doubrava. Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 22, čj. PS-011348/11-OS-53 ze 17. 11. 1953.

98 Komise byla tvořena: náčelníkem štábu brigády, náčelníkem operačního oddělení, ženijním náčelníkem, náčelníkem pro spojení, odborníkem na „vysokoproudou elektřinu“, velitelem praporu, velitelem příslušné rotu. Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 103, Rozkaz velitele PVS č. 072 z 27. 5. 1953.

99 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 22, bez čj., 9. 7. 1953, Komisionální převzetí EZOH u 5. chebské brigády. Podle zprávy chebské brigády za měsíc červen povoleno 12 rot. Tamtéž, k. 49, Vyhodnocení výkonu služby za červen 1953, 5. brigáda. Mezi nejzávažnější příčiny zákazu užívání EZOH patřily, vedle nezajištění transformační stanice proti přístupu nepovolaných osob, též nesprávné uzemnění a špatná izolace vývodů z trafostanice. Při vedení vysokého napětí volným prostorem byla sledována bezpečnostní výška nad průchody a podchody v DZ, kvalita ukotvení sloupů a výška vedení nad komunikacemi. Již zmíněn byl velký počet rozbitých izolátorů. V neposlední řadě hodnotila komise znalosti o technické obsluze. Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 103, Rozkaz velitele PVS č. 072 z 27. 3. 1953.

100 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 49, Vyhodnocení výkonu služby za červenec 1953, 5. brigáda. Pravděpodobně jen natažená osnova vodičů u této rotu, chceme-li vzít v úvahu i předešlé výkazy.

dán do provozu úsek EDZ u 15. roty Doubrava¹⁰¹ – jako zatím jediný doložený u rot na státní hranici s NDR. U dalších pěti rot na hranici s NDR není (13. Vojtanov, 14. Horní Paseky, 16. Kámen, 17. Luby a 18. roty Plesná),¹⁰² a to z důvodu nedostatku materiálu – přírodních vodičů a transformátorů.¹⁰³ Nevybudováno EZOH zůstalo i do jara 1954 a ani po zbytek zkoumaného období zde nebylo uvedeno do provozu. Pokud se skutečně dodržoval Jeleňův zákaz ohledně nepoužívání EDZ v obydlených lokalitách, pak lze soudit, že ani v úseku roty Doubrava nebyl EDZ využíván. Koncem roku 1953 tedy měla brigáda 111,193 km elektrifikovaného zátarasu. Z toho bylo u pěti rot provedeno již zmíněné rozdělení EZOH na dílčí podúseky a u čtyř rot na státní hranici s NDR nebyla elektrifikovaná stěna zapojena.¹⁰⁴

Vedle toho, že předešlé řádky poukazují na rozpor mezi elektrifikací DZ udávanou brigádními výkazy činnosti za měsíc a akcí komisionálního převzetí EZOH, a tudíž ukazují, že využívání EDZ postupovalo v průběhu roku 1953 pomaleji, je třeba poukázat ještě na další fakt, který v roce 1953 a dále (roku 1952 se ještě neprojevil) ovlivňoval užití proudu v DZ. Jednalo se o přerušování dodávek elektrické energie Karlovarskými energetickými rozvodnými závody pohraničním rotám, a tedy i do EZOH.¹⁰⁵ Brigáda v důsledku toho vyvolala jednání s rozvodnými závody, ovšem jednání delegace brigády s ředitelstvím rozvodných závodů nebyla z pohledu brigády úspěšná. Zůstal zachován vypínací výkon, předepsaný centrálním dispečinkem, podle něhož prováděly rozvodné závody vypínání sítí v jednotlivých okresech. Brigáda neuspěla ani při otázce denní doby. Proud byl vypínán ve špičkách, což znamenalo vypnutí dodávky ve večerní době, zrovna v čase, kdy pohraniční rota přestávala střežit svůj úsek především z pozorovatelů a své hlídky přesunovala na zem, k hlídkování po trase zátarasu. Že nedošlo ke kýženému závěru, svědčí i stejné stesky brigády ve zprávách pro HS PVS za leden až březen 1954.¹⁰⁶

S jarem 1954 sice ustaly problémy s vypínáním proudu do DZ, ale opakuje se množina problémů, kterou již řešila brigáda po zimě v roce 1953: poškození DZ účinkem sněhu, námrazy a min. Zatímco však loni se hovoří o opravách a jejich dlouhém trvání, v roce 1954 jsou dlouhé úseky DZ označeny rovnou jako zchátralé, které hrozí zřícením.¹⁰⁷ Když k tomu přičteme problémy vyplývající z trvalého zapnutí

101 Tamtéž, k. 50, Vyhodnocení výkonu služby za říjen 1953, 5. brigáda. Jako reakce na přechody v této lokalitě.

102 Tamtéž, k. 103, Rozkaz velitele PVS č. 00145 z 29. 8. 1953. Rota byla mezitím přestěhována z Dolních do Horních Pasek.

103 Tamtéž, k. 50, Vyhodnocení výkonu služby za měsíc listopad 1953, 5. brigáda.

104 AMV Brno-Kanice, f. 2342, i. j. 335, čj. PS-0025/11-OS-53 ze 7. 1. 1954.

105 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 50, Vyhodnocení výkonu služby za listopad 1953, 5. brigáda.

106 Tamtéž, k. 22, čj. PS-01651/11-OS-53 z 12. 11. 1953, Jednání s energetickými závody – hlášení. Bezvýsledně skončila i jednání HS PVS (ženijního náčelníka) s ministerstvem paliv a energetiky proti vypínání. Proto bylo rozhodnuto dodávky z ministerstvem znovu neprojednávat. Viz tamtéž, k. 22, bez čj., Vyjádření pro náčelníka operačního odboru HS PVS z 9. 3. 1954. Stesky na vypínání proudu viz tamtéž, k. 58, Vyhodnocení výkazu služby za únor a březen 1954, 5. brigáda.

107 Opravy byly plánovány (včetně oprav elektrifikace) na 81 km, stavba nového pak na 30 km s tím, že mají být skončeny do 30. 6. 1954. Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 105, Rozkaz velitele PVS, č. 0062 z 12. 3. 1954. Zpráva

EZO, které se projeví na jeho provozních potížích (nedostatek oleje do transformátorů, nedostatek dimenzovaných vodičů), dostaneme 7 rot v úseku celé brigády (z celkových 28 rot), u nichž bylo možné na jaře počítat se zapnutím elektrického proudu.¹⁰⁸ Z hlediska vývoje ženijnětechnického zabezpečení státní hranice v dalších letech a desetiletích je zajímavé, že se v tomto roce setkáme i s dokladem o hledání možností jak snížit náročnost nákladů na střežení pomocí EZO zkonstruováním nízkonapěťového signalizačního zařízení pro úseky rot.¹⁰⁹

Jako řešení situace byla zvolena nová výstavba DZ, nejprve u 4. praporu Čech a následně i u 3. praporu Čech. Rysy této přestavby byly zmíněny výše při pasáži věnované variantám drátěného zátarasu. Zde jen doplníme, že na rozdíl od dosavadního průběhu DZ byla nová trasa napřimována s cílem dosáhnout lepší přehlednosti a tím i zkrácení úseku rot na DZ.¹¹⁰ Pro účinný zásah pohraničních hlídek proti narušitelům byly stanoveny na 1 km zátarasu 2 průchody (podchod pod DZ nebo vrata)¹¹¹ a bezpečnosti práce přispělo i pokládání vedení vysokého napětí od transformátoru k DZ do země.¹¹² Samozřejmě, že dílčí změny trasy si vyžádaly i další práce na rozsahu průseku atd. Proto se budování nové trasy zátarasu protáhlo více, než by HS PS chtěla, z části i vlivem váznoucích dodávek materiálu. Drátěný zátaras u 4. a 3. praporu (časově v tomto pořadí) byl dokončen koncem léta, včetně instalace a zapnutí EZO. Následně pak bylo započato s výstavbou u některých rot 2. praporu kolem Aše (zmiňována je v této souvislosti 8. a 9. rota).¹¹³ Na hranici s NDR 5. prapor Vojtanov „přečkal“ tento rok i nadále bez zavedení EZO, ač materiál a odpovídající finanční zajištění bylo ze strany brigády vytrvale požadováno; to mohlo svědčit jak o nedostatku finančních a materiálních prostředků, tak o uplatňování rozkazu náměstka ministra O. Jeleně. Ukončení prací na výstavbě DZ umožnilo 3. a 4. praporu na podzim rozpustit své ženijní skupiny a opět posílit pohraniční rotu. Na rozdíl od dřívějších již není zmínka o zaminovávání nového DZ.¹¹⁴ V roce 1955 pak byl vybudován v létě a na podzim nový drátěný zátaras u 1. až 5. rot 1. praporu Hranice, tj. u těch jeho rot, které střežily státní hranici s NSR, a dále u zbývajících rot 2. praporu Aš, 10.–12. rot. Délka v tomto roce vybudovaného zátarasu dosáhla 21,8 km.¹¹⁵

5. brigády za rok 1954 toto potvrdila v plánovaném rozsahu – 81 a 30 km. Příznáčně: „Starý drátěný zátaras již neodpovídal dané operační situaci, byl ve špatném stavu, sloupky byly uhníly, byl potrhán minami, které ohrožovaly bezpečnost hlídek, a nedovoloval [DZ] plně využití EZO.“ Viz MP, Sbírky, mat. PS, rok 1954, sv. 51/4, s. 6. Zpráva pravděpodobně neoperuje s čísly snížení v důsledku převodu rot Kámen sousední 3. karlovarské pohraniční brigádě.

108 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 58, Vyhodnocení výkonu služby za květen 1954, 5. brigáda.

109 Tamtéž, k. 105, Rozkaz velitele PS č. 0151 ze 7. 7. 1954.

110 Stavby DZ u chebské brigády byly prvními stavbami zátarasů nových typů. Podle jejich výstavby byla pak dělána směrnice pro ostatní brigády PS. Viz tamtéž, f. 2357, k. 22, čj. PS-0010836/11-OS-54 z 6. 9. 1954.

111 Tamtéž, k. 105, Rozkaz velitele PS č. 0215 ze 17. 9. 1954.

112 Tamtéž, k. 58, Vyhodnocení výkonu služby za duben 1954, 5. brigáda.

113 Práce byly spojeny i s rozšiřováním, resp. kácením nového průseku (10 km). Viz MP, Sbírky, mat. PS, 1954, sv. 51/4, s. 6.

114 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 56, Vyhodnocení výkonu služby za 3. čtvrtletí 1954, 5. brigáda, s. 2n.

115 AMV Brno-Kanice, f. 2342, i. j. 336, k. 128, čj. PS-001023/11-OS-56 ze 4. 1. 1956, list 5.

Následně pak velitel PS hodnotí vybudování drátěného zátarasu u 5. pohraniční brigády jako „vzorné“.¹¹⁶ Pokud byly v této době instalovány nové transformátory, je možné, že jejich napětí mohlo být i vyšší, až 6 kV. Lze tedy shrnout, že na konci námi zkoumaného období je na hranici s NSR vybudována nová generace DZ. DZ je v celém úseku elektrifikován, ale není zaminován. Provedení elektrifikace s dočasným zapnutím proudu na státní hranici s NDR lze potvrdit u roty Doubrava. Naopak u ostatních rot 5. praporu Vojtanov lze konstatovat pouze natažení osnova vodičů na střední stěnu.

Celková délka elektrifikovaného drátěného zátarasu na konci námi zkoumaného období při délce střežení státní hranice 144,6 km je brigádou udávána v hodnotě 95,5 km. Znamená to tedy zmenšení délky zátarasu ze 111 km v roce 1953, když je zohledněno zkrácení úseku 5. brigády (a pochopitelně též zkrácení délky drátěného zátarasu) vrácením 16. roty Kámen po jednom roce 3. karlovarské pohraniční brigádě. Zkrácení mohlo dále ovlivnit i budování nové generace DZ a s tím související možné napřímení jeho trasy. Tuto hodnotu do určité míry podporuje i údaj z roku 1958 (97 km).¹¹⁷

Tzv. zpevňování drátěného zátarasu minováním

Úvahy o zřízení minových polí či pásů se objevují prakticky od počátku budování drátěných překážek. Je možné, že jedním z podnětů k použití minových polí v podmínkách PS byly události, ke kterým došlo v ašském výběžku¹¹⁸ a jež měly za následek ještě silnější apel na zbudování neprostupného ženíjňotechnického zabezpečení.

V souvislosti s těmito případy bylo konstatováno, že kontrolní (orný) pás a překážky umožní „kontrolu [nelegálních] přechodů a ztíží nepříteli jeho postup, pronikání však nezastaví“. Proto velitel Pohraniční stráže Ludvík Hlavačka navrhl ministru národní bezpečnosti, „aby některé nepřítelům nejvíce používané a z hlediska výkonu služby nebezpečné a nepřehledné úseky státní hranice byly zaminovány“. Mezi drátěné překážky měla být umístěna řada střepinových min s nástražným drátem o délce 15 m. Původně bylo pro podmínky 5. brigády uvažováno minové pole délky asi 34 km (tj. úsek průměrných pěti pohraničních rot na západní hranici), přičemž jako nejnebezpečnější část se výslovně uvádí úsek v okolí Aše v délce cca 8 km, který „bylo by třeba okamžitě zaminovat“.¹¹⁹ Myšlenky v té době předhánějí zjevně možnosti, neboť v té době bylo hraniční a zakázané pásmo vytyčeno čerstvě (15. listopadu 1951 pak byl

116 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 108, Rozkaz velitele PS č. 088, prosinec 1955.

117 MP, Sbírky, mat. PS, 1955, sv. 56/12, čj. PS-00695/01-OS-55 ze 7. 10. 1955. AMV Brno-Kanice, f. 2357, 179, čj. 00473, březen 1958, 5. brigáda.

118 Motivace pramenila z toho, že brigáda pokládala 15 % obyvatelstva Aše za nepřátelské režimu. Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 9, Vyhodnocení výkonu služby... za září 1951, 5. brigáda. Návrh na minování by však mohl být též veden reminiscencí na přejezd 14 osob na Tatře 111 28. 7. 1951 u Aše a „vlaku svobody“ z 11. 9. 1951 (viz níže).

119 AMV Brno-Kanice, PS, k. 107, i. j. 225, čj. PS-0010870/11-OS-51 z 9. 11. 1951.

pojat do hraničního pásma i celý ašský výběžek),¹²⁰ a navíc režim v zakázaném pásmu ještě nemohl být pro přítomnost obyvatelstva v něm v té době plně uplatňován.

Po formulaci těchto záměrů se uskutečnila první vlna minování. 17.–19. 3. 1952 byl zaminován úsek rot Krásná, Selbská, Nový Žďár (8.–10. rota) 2. praporu Aš a v návaznosti na to v sousedství roty Krásná díl úseku 5. roty Štítary 1. praporu. U 8.–10. roty šlo celkem o 6 056 m, o minové pole v délce 755 m se „dělila“ Krásná se Štítary a dalších 1 659 m bylo samostatně u Štítar. Dohromady 8 470 m. V zátarasech byly umístěny 27 m od sebe granátové miny PP-Mi-Gr s nástražným drátem o délce 25 m, vedeným na kolících nízko při zemi.¹²¹

Zaminování provedla ženijní poddůstojnická škola. Při zkouškách těchto min asi měsíc po položení bylo ověřeno, že miny jsou schopny zasáhnout figurínu do 30 m, přičemž průraznost střepin byla značná. Účinek rostl s položením miny na pevný podklad: mina mohla poničit až 5 polí drátěného zátarasu.¹²²

Zavedením min do drátěného zátarasu vyvstaly problémy, které velení PS ve snaze vyloučit beztestné narušení státní hranice buď neznalo, nebo je nepokládalo za příliš závažné, avšak pro každodenní službu pohraničnicků – vojáků základní služby – znamenaly komplikace i ohrožení. Ukázalo se totiž, že miny jsou přiváděny k výbuchu poměrně snadno, neboť 25 m dlouhý nástražný drát vlivem nárazů větru působil tahem na závlačku rozněcovače miny, a tudíž po vytažení závlačky mina mohla vybuchnout prakticky kdykoli.¹²³ Dalším problémem bylo vedení nástražného drátu po kolících. Zprvu byl veden při zemi, kde ovšem do něj narážela zvěř a ptactvo. Následně byl zvednut do výšky 45–50 cm, nicméně to snížilo četnost výbuchů jen částečně, protože na zvýšený drát naopak ptactvo usadalo a navíc poblíže miny byl tažen šikmo od země, takže u miny do něj mohla zvěř při prolézání stále narazit.¹²⁴ Bylo tedy rozhodnuto tento způsob minování opustit¹²⁵ a ponechat jej jen do dohotovení betonových min. Z předchozího vyplývá, že velení PS i brigády vystavilo pohraničnický ohrožení, aniž by tento způsob užití min vyzkoušelo. Přitom počáteční situaci ještě zhoršoval nedostatek vycvičených pohraničnicků pro doplňování a udržování mino-

120 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 7, Vyhodnocení výkonu služby za měsíc listopad 1951, PS.

121 Tamtéž, k. 20, čj. PS-00472/10-OS-52 z 28. 3. 1952. Pravděpodobně se dochovaly všechny záznamy o minových polích z této vlny minování, neboť i zpráva o situaci 5. chebské pohraniční brigády ze závěru roku 1952 udává, že okolí Aše bylo zaminováno v délce 8 500 m granátovými minami. Viz tamtéž, k. 41, čj. PS-001815/01-OS-52, 8. 11. 1952. Tyto miny byly vyzvednuty ze zátarasu v závěru roku.

122 Tamtéž, k. 20, čj. PS-00612/10-OS-52 ze 17. 4. 1952.

123 V této souvislosti je „pozoruhodný“ přístup při nedostatku vycvičených pohraničnicků: pojistné kolíky, na něž je připevněn nástražný drát, je třeba kontrolovat a průběžně je zasunovat. Život ohrožující úkon. Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 80, Záznam o minovém poli v úseku 10. roty Nový Žďár.

124 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 20, čj. PS-001270/10-OS-52. Tamtéž, k. 80, záznamy o minových polích výše zmíněných rot Krásná, Selbská, Nový Žďár a Štítary. Jen za květen šlo o 20 výbuchů, a to i přesto, že drát byl v první polovině května zvednut, aby drobná zvěř mohla podbíhat. Viz tamtéž, k. 26, Doplňující zpráva k výkazu činnosti... za květen 1952, 5. brigáda.

125 Tamtéž, k. 20, čj. PS-00666/10-OS-52 z 3. 7. 1952.

vých polí. V raném období to byli pouze dva: ženijní náčelník brigády a velitel ženijní čety.¹²⁶

Přesto, že první použití min bylo z hlediska náročnosti údržby minového pole i drátěného zátarasu neefektivní, konečné vyhodnocení z brigády bylo příznivé, neboť vyzvedávalo v okolí Aše jejich význam, „a to hlavně morální, poněvadž výbuchy min byly dobře slyšet ve městě“.¹²⁷ Ke zraněním pohraničnicků zřetel brán nebyl. Původně se dokonce uvažovalo o tom, že miny budou rozmístěny i jinde a utajeně před pohraničníky, aby se tak eliminovalo riziko jejich zběhnutí.

Druhá vlna minování byla u 5. brigády započata v posledních dnech měsíce listopadu 1952. Započalo se od rot s nejvyšším pořadovým číslem, tedy od styku s plánskou pohraniční brigádou tak, že do konce roku byl zaminován protipěchotními minami s nástražným drátem celý úsek 4. praporu Cheb a ještě 20. rota Svatá Anna od 3. praporu. Do konce ledna 1953 pak byly zaminovány úseky 3. i 2. praporu¹²⁸ (jen část – 8., 9. a 10. rota). Zpětně to znamená, že nejpozději koncem roku 1952, možná začátkem listopadu,¹²⁹ byly dosavadní miny v úseku 2. praporu vyňaty z drátěného zátarasu. Na konci března 1953 se udává 32 219 m zaminovaného drátěného zátarasu.¹³⁰

Ověříme-li to podle dochovaných protokolů o předání minového pole, existovala u 4. praporu minová pole o úhrnné délce 11 179 m, položená v prosinci 1952, přičemž v úseku jedné roty vzniklo zhruba 4–5 minových pásů, rozdělených průchody v drátěném zátarasu. U 3. praporu Cheb to bylo již 15 290 m, takže na jednu rotu připadaly více než 3 km minového pásu, oproti více než dvěma u 4. praporu. Nad průměr praporu přitom vystupují 17. a 18. rota, jejichž úsek byl hodnocen jako „exponovaný“. Konečně v úseku 2. praporu bylo možno nalézt 5 964 m minového pole. Součet jednotlivých minových polí se v zásadě shoduje s hodnotou uvedenou výše (32 433 m) a můžeme předpokládat, že minovací akce v prosinci a lednu měla za následek použití cca 2 800 min. Do konce roku 1953 pak byly zaminovány, jak vyplývá z докладů o výbuších min,¹³¹ i části úseků zbylých rot 2. praporu, tj. u Polné a Paty. Lze pak říci, že toto bylo v podstatě maximum, jakého bylo u brigády dosaženo. V dalším průběhu doby se jednalo spíše o doplňování minového pásu, resp. odminování a položení nášlapných min.

126 Příslušníci ženijní čety brigády ještě v té době nebyli pro práci s minami vycvičeni. O nedostatku pohraničnicků na tuto práci vypovídá i to, že výše zmíněné pole instalovali příslušníci ženijní poddůstojnické školy (viz výše AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 20, čj. PS-00472/10-OS-52). Další zvýšení počtu ženistů proběhlo až s organizačními změnami v březnu 1953, kdy bylo zřízeno na velitelství praporů místo ženijního instruktora, a o rok později, kdy na praporech přibyla ženijní družstva.

127 AMV Brno-Kanice, f. 2342, i. j. 336, k. 128, Situační zpráva 5. pohraniční brigády za rok 1952 pro kolegium MNB, s. 20. Tamtéž, s. 21: „Po celou dobu, co bylo minové pole položeno, nedošlo k narušení bez zadržení v Aši.“

128 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 48, Vyhodnocení výkonu služby za leden 1953, 5. brigáda. Též tamtéž, k. 80, Záznamy o minových polích 5. brigády.

129 AMV Brno-Kanice, f. 2342, i. j. 336, k. 128, čj. PS-001815/11-OS-52 z 8. 11. 1952.

130 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 40, čj. PS-00468/10-OS-53, příloha 1.

131 Viz výkazy o činnosti za rok 1953, 5. brigáda (AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 48 až 50).

Způsob minování započatý na přelomu let 1952 a 1953 se s akcí z března 1952 shodoval v tom, že miny, instalované do drátěného zátarasu, byly opatřeny nástražným drátem. Na rozdíl od předešlé délky nástražného drátu cca 25 m byly miny opatřeny nástražným drátem o délce 6 a 9 m v závislosti na druhu miny.¹³² Z toho lze usoudit, že na rozdíl od předešlé situace dosáhla HS PVS přidělení velkého množství min, a tudíž mohla být vzdálenost mezi minami zkrácena. Tím se také mohlo zdát, že se určitým způsobem vyřeší zimní obtíže s náhodnými výbuchy, kdy drát při své délce vlivem větru, námrazy a sněhu vytahoval závlačku rozněcovače, v důsledku čehož se mina stávala potenciální hrozbou, neboť mohla kdykoli vybuchnout. Vedle toho je možné také předpokládat úmysl větší blízkostí min zvýšit pravděpodobnost zasažení tzv. narušitele.

Druhý rozdíl mimo délky drátu byl v minách. Místo granátových min (PP-Mi-Gr) byly používány do drátěného zátarasu (mezi 1. a 2. stěnu směrem od státní hranice) střídavě protipěchotní miny s dřevěnou krabicí a miny s betonovým obalem (PP-Mi-D a PP-Mi-B). Pro zvětšení účinku měli pohraničníci miny vylepšovat, přičemž v prvním případě měl být do dřevěné krabice dodán železný šrot (nasekaný či nastříhaný), v druhém případě byl železný šrot dán do betonu. Odlišností též bylo, že miny byly upevňovány na kolík, v ideálním případě do výše 80 cm, v praxi to kolísalo zhruba v intervalu 60–80 cm nad terénem. Ve stejné výši pak byl veden i nástražný drát od miny.¹³³ Perfekcionalizace minových polí se později projevila v tom, že v pozdější fázi mohla být do metrové mezery mezi kolíkem, na kterém byla upevněna mina, a kolíkem s koncem nástražného drátu položena jedna nášlapná mina (PP-Mi-D).¹³⁴

Začátek třetí fáze vývoje kladení minových pásů v úseku pohraničních rot je možné položit do srpna 1953, kdy lze pozorovat záměr využívat nášlapných minových pásů (polí), což byla řada min za sebou, pokládáná mezi dvě stěny DZ podle určitého schématu v různé vzdálenosti od sebe i od drátěné stěny. Příklon k instalaci nášlapných min vycházel asi ze zkušenosti, že ve většině případů narušitel překážku buď přešel vrchem, nebo celou překážku (a tím i nástražný drát) podlezl.¹³⁵ Dosavadní minová pole s nástražným drátem se měla stále udržovat a doplňovat, nová pak měla vznikat jako nášlapná, pokládáná PP-Mi-D nebo DO-Mi-N.¹³⁶ V nejnebezpečnějším úseku, jímž bylo i nadále hodnoceno území u Aše, poblíž lokality Kaolínka, mělo být

132 Tamtéž, k. 80; tamtéž, k. 103, Rozkaz velitele PVS č. 00125 z 8. 8. 1953, s. 4 a 6.

133 Tamtéž, k. 80 a k. 103, Rozkaz velitele PVS č. 00125 z 8. 8. 1953, s. 3.

134 Nebyla to ovšem jediná možnost „zdokonalení“ nástrah v minovém poli. Jednalo se též o to, aby mina vybuchla nejen tím, že narušitel zavadí o drát, ale i tím, že narušitel drát přestříhne. Proto bylo možné vybavit miny nástražným drátem vedeným na obě strany a přichyceným na koncové kolíky pružinami. Prakticky to znamenalo použít betonových min s délkou nástražného drátu vpravo i vlevo 9 m. Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 103, Rozkaz velitele PVS č. 00125 z 8. 8. 1953.

135 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 22, čj. PS-00864/10-OS-53 z 20. 5. 1953. Chebská brigáda uváděla případ, kdy tzv. narušitel během 1,5 min přestříhal DZ a vyhnul se nástražným drátům min.

136 Tamtéž, k. 22, Nařízení náčelníka štábu PVS č. 0042, čl. 56, 11. 6. 1953, s. 2. Minování u 5. brigády je plánováno v délce 79 km.

zaminováno náslapnou minou DO-Mi-N ve dvou řadách 500 m zátarasu. Brigádě na tento úsek mělo být dodáno 1 440 min.¹³⁷

Navíc měla chebská brigáda, jako každá brigáda na západoněmecké hranici, zaminovat úsek dvou rot (cca 8 000 m) minami na elektrické odpálení. Při tomto způsobu minování mělo být užíváno PP-MI-B s elektrickou rozbuškou místo rozněcovače. V obvodu elektrického vodiče, jenž z miny vycházel, bylo zařazeno několik elektrických spínačů, tj. náslapná čidla. Dále byl elektrický vodič z miny veden též po střední stěně DZ, po 2. a 3. vodiči od země. V případě přestřížení tohoto vodiče mělo dojít k iniciaci miny. Konečně třetím způsobem iniciace miny mělo být vychýlení, zatažení či přestřížení nástražného drátu o délce 9 m. Celkově tak mina měla kombinovat vlastnosti nástražných i náslapných min (též svým umístěním na kolíku ve výši cca 60 cm nad zemí).¹³⁸ U chebské brigády nemáme doklad, že by byly použity. Podle zkušeností odjinud však nelze předpokládat, že by nějak výrazně ovlivnily praxi používání min v drátěném zátarasu.¹³⁹ To vede k závěru, že již uvedená souhrnná délka minových polí u brigády (přes 32 km) nebyla přes velké plány navýšena, a pokud ano, tak nikterak dramaticky, o čemž svědčí údaj o odminování z roku 1954 (34 km).¹⁴⁰

V podstatě tak závěr roku 1953 vyčerpává škálu minování, které bylo možné v DZ realizovat. Do popředí se tak dostává otázka údržby zaminovaného drátěného zátarasu. Zásadním problémem druhé a třetí vlny minování byly, vedle výše popsanych, zimní měsíce. Zde není třeba rozlišovat, zda šlo v době užívání min o zimu první (1952–53) či druhou (1953–54), protože problémy byly obdobné. Lze říci, že v závěru roku 1953 byl hotov minový pás nejen u obou praporů, jejichž velitelství sídlila v Chebu (tehdy 4. a 5. prapor), ale též u 2. praporu Aš. Zprávy jsou již realističtější – na rozdíl od „minové euforie“, která ve zprávách chebské brigády vrcholil někdy počátkem roku 1953, kdy velitel brigády K. Peprný žádá povolení k zaminování části železniční trati Aš – Selb v prostoru od DZ ke státní hranici pro případ, že by se měl opakovat pokus o přejezd státní hranice vlakem jako v září roku 1951.¹⁴¹ Hodnocení po roce 1953 již nepřičítalo minám žádoucí výsledek, kromě snad „morálního působení“ na narušitele.¹⁴²

Snaha o dokonalé zneprostupnění státní hranice, tak typická pro léta 1952–53, vedla k tomu, že se oba druhy „zpevnění“ zátarasu, minování a elektrifikace,

137 Tamtéž, k. 103, Rozkaz velitele PVS č. 00129 z 10. 8. 1953.

138 Tamtéž, Rozkaz velitele PVS č. 00125 z 8. 8. 1953, s. 4.

139 7. 9. 1953 musely být zastaveny u 7. brigády práce na minování DZ minami na elektrické odpálení: po adjustaci totiž ve třech dnech vybuchlo 20 min. Závada byla v onom nástražném vodiči, jehož izolace nebyla v dobrém stavu. Jak se konstatuje, „*klesla důvěra v minovací systém*“ a pohraničníci „*bojí se přiblížit k minovému pásu*.“ Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 40, čj. PS-001098/11-OS-53 z 8. 9. 1953.

140 MP, Sbírky, mat. PS, 1954, sv. 51/4, zpráva 5. brigády za rok 1954.

141 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 48, Vyhodnocení výkonu služby za únor 1953, 5. brigáda.

142 U rozněcovače „*stačí, aby si na nástražný drát sedl pták a dochází k výbuchu*“. Viz AMV Brno-Kanice f. 2342, i. j. 335, čj. PS-0025/11-OS-53 ze 7. 1. 1953, s. 20. Jako východisko se vidí u brigády vybudovat před kontrolním pásem nízkokopýtné překážky a tyto zaminovat minami na náslap (viz tamtéž, s. 26).

vzájemně negovaly. „V DZ vznikají zkratky a v důsledku zaminování DZ se velmi těžko hledají. Proto se stává, že úsek některé roty zůstává i několik dnů bez proudu... a nutno čekat na poruchovou hlídku složenou z ženistů, která je vyčleněna u velitelství brigády.“¹⁴³ V zimě přiváděl miny k výbuchům mokrý sníh. Pohraničníci se pak báli chodit do blízkosti DZ a bylo tak ztíženo zjišťování stop na ženijnětechnickém zařízení po případném narušiteli.¹⁴⁴

V podstatě totéž se opakuje i v zimě 1953–54. Jen pro ilustraci, v lednu 1954 vybuchlo 49 min, hlavně v prostoru Aše,¹⁴⁵ což způsobilo vyřazení elektrického proudu v úseku celého 2. praporu.¹⁴⁶ Výbuchy min způsobovaly také jarním táním povalené vnější stěny DZ.¹⁴⁷ Poškozené části DZ zničené minami byly přechodně přehrazovány nástražnými osvěcovadly, eventuálně velením hlídek do těchto prostorů.¹⁴⁸ V některých úsecích brigády byl stupeň destrukce DZ tak vysoký, že vylučoval opravy a DZ musel být vybudován nový – viz příkladně jeden z praporů s velitelstvím v Chebu.¹⁴⁹

Tab. Výbuchy min v letech 1952–54

Měsíc	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1952	–	–	6	18	20	11	1	11	6	4	4	2
1953	7	88	3	4	23	6	n.u.	12	10	5	2	7
1954	49	5	5	6	13	2	4	n.u.	n.u.	n.u.	n.u.	n.u.

(n.u. – není uveden)

Situace roku 1952 zachycuje kratší časový úsek než v dalších letech. Minimum výbuchů v červenci 1952 je dáno zvednutím nástražných drátů a v důsledku toho snížením výbuchů způsobovaných zvěří, minimum v prosinci pak vyzvedávání tohoto typu min a kladení jiného typu. Z čísel za léta 1953–54 jednoznačně vyplývá závislost počtu výbuchů nástražných min na zimním období, zvýšený počet výbuchů v květnu

143 Tento „nedostatek“ měl být odstraněn zavedením tabulkového místa ženijního instruktora na velitelství každého praporu. Ti měli být schopni „ihned reagovat na každou závalu v technickém zabezpečení SH a provádět rychle opravu DZ a elektrifikace“. Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 48, Vyhodnocení výkonu služby za březen 1953, 5. brigáda. Stejná motivace – údržba ŽTZ – stála i za zařazením ženijního družstva do velitelství praporu o rok později. V obdobném duchu viz tamtéž, k. 40, čj. PS-00675/10-OS-53, z 8. 5. 1953, kde se upozorňuje mj. též na zdržení oproti v plánech výstavby a údržby ŽTZ a na to, že jsou minová pole „svým stavem značně nebezpečná i pro vlastní jednotky“.

144 AMV Brno-Kanice, k. 50, Vyhodnocení výkonu služby za 1. čtvrtletí 1953, 5. brigáda.

145 Tamtéž, k. 58, Vyhodnocení výkonu služby za leden 1954, 5. brigáda.

146 Tamtéž, Vyhodnocení výkonu služby za únor 1954, 5. brigáda: „...časté výbuchy min, které způsobují zkratky na DZ následkem přetržení vodičů EZOH v DZ střepinami. Opravu EZOH není možno provést ihned, jelikož hrozí výbuchy dalších min a zranění příslušníků při provádění opravy.“

147 Tamtéž, k. 58, Vyhodnocení výkonu služby za duben 1954, 5. brigáda.

148 Tamtéž, k. 49, Vyhodnocení výkonu služby za květen 1953, 5. brigáda.

149 Tamtéž, k. 58, Vyhodnocení výkonu služby za květen 1954, 5. brigáda.

pak souvisí s doplněním min po zimním období, resp. s rozšířením zaminovaného úseku dominováním úseku 2. praporu.

Fakt, že archivní materiály chebské brigády nedokládají ve zkoumaném období žádné zadržení tzv. narušitele účinkem minového pásu, svědčí spíše o tom, že zaminovaný drátěný zátaras byl mnohem nebezpečnější svým tvůrcům a „ochráncům“ než tzv. narušitelům. A to jak při každodenní údržbě a kontrole, tak při větších opravách. Některé případy z jiných brigád ovlivnily praxi u chebské brigády nepřímo, neboť byly rozebírány v nařízení náčelníka štábu PS či rozkazu velitele PVS a jako takové i podnětem pro změny v minovacích směrnicích.¹⁵⁰ K výbuchu mohl pohraničník přivést minu z důvodu obtížné koordinace pohybů, když se musel při minování proplétat mezi šikmým drátem nataženým mezi stěnami.¹⁵¹ Újma na zdraví mohla vzniknout při odminování náslapných min ze zmrzlé země.¹⁵² Problémem třeba bylo i vytahování zvěře, zabitě EZOH, z drátěného zátarasu. To se dělalo tak, že pohraničník prolezl krajní stěnu a vzal předmět rukou. Po několika „mimořádných událostech“ bylo nařízeno vytahování zabitě zvěře pouze pomocí tyče s hákem.¹⁵³

Stalo-li se nějaké neštěstí při minování DZ, bývalo minování na nějakou dobu i zastaveno¹⁵⁴ a zpřesňovaly se prováděcí předpisy. Kupř. směrnice ze srpna 1953 pak již zakázaly jakékoliv práce v DZ, kde jsou položeny miny. V případě vysekávání trávy, vytahování spadlých větví, oprav DZ atd., měly být miny nejprve ženisty zajištěny proti výbuchu.¹⁵⁵ Přesto pohraničníkům, ať už vykonávajícím hlídkovou činnost podél DZ či kontrolujícím zátaras jako technické hlídky, nezaručovalo bezpečí před úrazem způsobeným výbuchem miny ani dodržení směrnic. Ohrožení byli při postupu podél drátěného zátarasu, i když šli po vybudovaných pěšinkách (technická pěšinka 4 m od DZ). Pokud se silným větrem nebo vlivem tíhy námrazy na nástražném drátě uvolnila závlačka u rozněcovače, mohlo dojít k výbuchu miny, právě když ji hlídky mýjely.¹⁵⁶

Rokem 1954 končí u chebské brigády používání min v drátěných zátarasech.¹⁵⁷ Ve výsledcích činnosti za rok 1955 již minování není zmiňováno, na rozdíl od stavby drátěného zátarasu, EZOH a instalace nástražných osvětlovadel.¹⁵⁸ Důvod bylo mož-

150 Např. nařízení náčelníka štábu PS č. 011, čl. 16, z 18. 3. 1953. Nedodržování bezpečnostních opatření při manipulaci s trhavinami řešil i rozkaz velitele PVS č. 0017 z 15. 1. 1954, který, ač poukázal na „četná usmrcení a zranění při ženijních pracích u 4., 5., 7., 10. a 15 brigád“, řešil především usmrcení pěti příslušníků ženijní čety a zranění dalších protitankovou minou u 9. brigády (AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 105). Zhruba o rok dříve to byl rozkaz velitele PVS č. 0119 z 28. 11. 1952 (viz tamtéž, k. 101).

151 Tamtéž, k. 40, čj. PS-01133/10-OS-53 z 16. 9. 1953, 7. brigáda.

152 Tamtéž, k. 40, čj. PS-001911/OS-53 z 1. 12. 1953, 15. brigáda.

153 Viz tamtéž, k. 38, čj. PS-011412/11-OS-53 z 26. 11. 1953: pohraničník vstoupil do DZ a byl zraněn náslapnou minou.

154 Např. jedno takové zastavení minování v rámci celé brigády následovalo po těžkém zranění pohraničníka u 11. rotý Polná (2. prapor Aš). Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 50, Vyhodnocení výkonu služby za říjen 1953, 5. brigáda.

155 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 103, Rozkaz velitele PVS č. 00125 z 8. 8. 1953, s. 15.

156 Tamtéž, k. 68, čj. PS-01897/11-OS-53 z 29. 12. 1953.

157 MP, Sbírky, mat. PS, 1954, sv. 51/4, Zpráva 5. brigády za rok 1954: odminováno 34 km drátěného zátarasu.

158 AMV Brno-Kanice, f. 2342, i. j. 336, k. 128, čj. PS-001023/11-OS-56 ze 4. 1. 1956.

né hledat ve výše zmíněných obtížích a také v tom, že značná část min byla už vadná (zrezavělé rozněcovače, zvlhlé náložky, které již nebyly schopné aktivování).¹⁵⁹ U vědomí nebezpečí pro vlastní jednotky, minimální podíl na zadržení tzv. narušitelů a „interakce“ min s jinými ŽTZ se také těžko sháněla motivace pro organizování sil na přeminovací práce.

Pozorovatelný

Střežení úseků pohraničních rot z pozorovatelů bylo jednou z hlavních činností pohraničních hlídek. Velitelé rot vysílali hlídky na pozorovatelný v době denní, za snížené viditelnosti a v noci naopak prováděli pohraniční střežení na trase drátěného zátarasu. Pokyn k sestupu z pozorovatelny měly hlídky i při bouřích a silném větru; ovšem až časem, poté, co vlivem meteorologických jevů došlo k újmě na zdraví.¹⁶⁰

Využívání pozorovatelů lze předpokládat prakticky od počátku existence nové sestavy, pro jejíž útvary bylo pro roky 1951 a 1952 stanoveno, aby na každou rotu PS připadly 1 až 2 pozorovací věže, jedna zemní pozorovatelna a dva vysoké posedy.¹⁶¹ Lze se ovšem domnívat, že zpočátku byly zřizovány a využívány pozorovatelný na budovách, event. posedy, neboť pro stavbu pozorovacích věží nebyl dostatek spojovacího materiálu.¹⁶² Zmíněný obecný požadavek velitelství PS byl v případě chebské brigády v roce 1952 naplněn, neboť brigáda měla ve svém úseku 44 pozorovacích věží, přičemž 20 bylo vybudováno v předešlém roce. Dále měla 12 pozorovatelů zemních, z toho 6 opět z minulého roku. K tomu pak bylo vybudováno 21 pozorovatelů na budovách, zpravidla tam, kde byla stanoviště (ubikace) roty nebo na jiných (vyšších) budovách (kostelní věže). Krom toho se uvádí 50 vysokých posedů, nicméně s nimi nepanuje spokojenost.¹⁶³ Se závěrem roku se o pozorovatelnách hovoří jako o telefonizovaných.¹⁶⁴

Když tedy má brigáda mít v roce 1953 u každé roty po dvou pozorovacích věžích, v podstatě se zdá, že by dobudování nemělo být již tak náročnou položkou ve výčtu ženijních prací, neboť i s třemi novými rotami převzatými v polovině dubna 1953 od karlovarské brigády (pokud byly bez pozorovatelů) mělo být vybudováno jen

159 Ač tato dedukce vychází z příkladu československé pohraniční brigády, lze ji uplatnit i v případě chebském. Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 85, složka Různé, čj. PS-0172/10-OS-55 z 5. 4. 1955.

160 Vyvrácení pozorovací věže silnou vichřicí. Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 68, čj. PS-01804/11-OS-54 z 24. 12. 1954.

161 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 7, Plán ženijních prací v roce 1951 a 1952, vložka č. 2. Vznik nejpozději počátkem listopadu 1951 jako příloha Zprávy o činnosti Pohraniční stráže z 1. 11. 1951.

162 Např. AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 9, Vyhodnocení výkonu služby za říjen 1951, 5. brigáda, s. 2: Nedostatek hřebíků, seker a pil...

163 AMV Brno-Kanice, f. 2342, i. j. 336, k. 128, Situační zpráva 5. brigády za rok 1952 (pro kolegium MNB), s. 19. Podobně o pozorovatelnách tamtéž, čj. PS-001815/11-OS-52 z 8. 11. 1952, s. 11. Nicméně počet posedů situační zpráva pro kolegium silně nadsadila. Ve zprávě k 31. 3. 1953 jich PS uvádí u chebské brigády stejně jako ve zprávě z 8. 11. 1952 pouze 13. Viz tamtéž, k. 40, čj. PS-00468/10-OS-53, příloha č. 1.

164 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 27, čj. PS-0047/11-OS-53 ze 7. 1. 1953.

6 pozorovatelů.¹⁶⁵ Skutečný počet však byl vyšší, přičemž v tomto případě nehrála hlavní roli kvalita pozorovatelů, zhotovených v obou předchozích letech, jako spíše příkaz umístit, nově postavit či přestavět věžové pozorovatelný po vybudování trasy drátěného zátarasu na jeho vnitřní stranu; u 5. praporu Cheb se tak stalo ještě v říjnu 1953.¹⁶⁶ Dva důvody tohoto opatření jsou nasnadě: hlídce na pozorovatelně měl být umožněn jednodušší a rychlejší zásah proti tzv. narušitelům, kteří přicházeli takřka výhradně z vnitrozemí, a dále se tím omezovalo riziko beztržného zběhnutí pohraničníka. Zřejmě v souvislosti s touto akcí má na rok 1954 brigáda v plánu postavit 34 nových pozorovatelů,¹⁶⁷ i když nelze ani vyloučit zahušťování dosavadního řetězce pozorovatelů. Vliv na výstavbu nových pozorovatelů mohlo mít též, pro závěr zkoumaného období charakteristické, postupné zpřesňování požadavků na konstrukční provedení pozorovatelů ze strany Hlavní správy, dále i důraz na kvalitu použitého dřeva a jeho impregnaci.¹⁶⁸

V závěru zkoumaného období se také prosazuje, obdobně jako u ostatních druhů ženíjnétechnického zabezpečení, protokolární předávání pozorovatelů a jejich kontrola. Věžové pozorovatelný měly být stavěny výhradně podle plánu, což navozuje myšlenku, že dosud se tomu ne vždy dělo a že po eventuálních problémech (stabilita či zřícení) byla pociťována nutnost toto upravit řídicím aktem. Při předávání měly být kontrolovány jak rozměry, síla jednotlivých profilů a ukotvení, tak zhotovení pozorovací plošiny, zábradlí a schodů. Podle archivních dokladů pozorovatelná vyšší než 8 m nemusela patřit mezi neobvyklé.¹⁶⁹

Další druhy ŽTO

Kromě shrnutí nelze nezmínit alespoň dva další druhy. Prvním z nich je *sněžný pás*. Ten zřizovaly roty ve svých úsecích již od zimy 1951–52 a do přehledu jsme jej nezařadili proto, že jeho zřízení bylo rychlé a nevyžadovalo větších nákladů. Jednalo se o pruh sněhu, plnící v zimě obdobnou funkci jako kontrolní orný pás po zbytek roku. Sněžný pás však nebyl apriori vázán na trasu drátěného zátarasu a nemusel být také pouze jeden. Bylo možné v různých vzdálenostech od státní hranice zřizovat i několik (zpravidla dva) sledů těchto pásů kontrolovaných pohraničníky na lyžích.

Na rozdíl od sněžného pásu bylo *zabezpečení proti nedovoleným přejezdům* motorových vozidel či vlaků náročné na vstupy i techniku. Jeho zřizování mělo spíše kampaňovitý charakter. Úvodem k těmto opatřením byl již dřívější (před rokem

165 Tamtéž, k. 22, Nařízení náčelníka štábu PVS č. 0042, č. 56 z 11. 6. 1953, s. 3 a příloha. Ovšem cifra pochází již z přehledu k 31. 3. 1953, tudíž nezahrnuje případnou stavbu pozorovatelů u rot převzatých od 3. karlovarské brigády. Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 40, HS PVS, čj. PS-00468/10-OS-53 z 22. nebo 23. 4. 1953, příloha č. 2.

166 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 50, Vyhodnocení výkonu služby za říjen 1953, 5. brigáda. Doklady o budování nových pozorovatelů pocházejí ze srpna.

167 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 105, Rozkaz velitele PVS č. 0062 z 12. 3. 1954, příloha č. 5, 5. pohraniční brigáda.

168 Tamtéž, k. 68, čj. PS-02681/10-OS-54 z 12. 4. 1954.

169 Tamtéž, k. 68, čj. PS-011155/11-OS-54 z 11. 11. 1954, s. 2.

1951) příkaz přehradit závorami a event. překopat všechny (nepoužívané) cesty vedoucí přes státní hranici, krom vybraných. Kampaňovitost opatření proti nedovoleným přejezdům státní hranice vozidly a vlaky byla vyvolána především událostmi, ke kterým došlo v ášském výběžku v roce 1951, kdy v krátkém časovém odstupu přejely státní hranici 28. 7. 1951 v prostoru Benešova paloučku u Aše nákladní automobil Tatra 111 se 14 osobami a vlak se 107 osobami 11. 9. 1951 z Aše do Selbu, oba později vrácené do ČSR.¹⁷⁰ Na to konto dochází k instalaci výkolejek, těžkých závor a dalších překážek na železniční a silniční přechody.¹⁷¹ V druhé vlně pak šlo o zabezpečení státní hranice (v některých lokalitách) proti nedovolenému přejezdu státní hranice i mimo silnice. Impulsem pro budování byl známý přejezd obrněného pásového vozidla řízeného Václavem Uhlíkem přes drátěné zátarasy v srpnu 1953 u 9. poběžovické pohraniční brigády v úseku 10. roty Nemanice.

2. Ženijnětechnická opatření v úseku 4. znojemské pohraniční brigády

Analýzu vzniku a ustálení ženijnětechnického opatření u chebské pohraniční brigády srovnáme se situací u znojemské pohraniční brigády. Podnětnost srovnání vyplývá z řady faktorů. V závislosti na tom, zda šlo o hranici s NSR nebo Rakouskem, vznikaly dva různé druhy útvarů (brigád) Pohraniční stráž Ministerstva národní bezpečnosti. Přitom byly útvary na „západní“ hranici mnohem více personálně dotovány, na rozdíl od hranice s Rakouskem, kde byly postaveny útvary nejen s menší početní dotací a chudší strukturou, ale též s mnohem delším úsekem státní hranice ke střežení. Úsek znojemského oddílu (přejmenovaného od 15. 1. 1952 na 4. pohraniční brigádu) tvořila státní hranice s Rakouskem v tom délkovém rozsahu, který s Rakouskem měla Morava, přibližně 200 km, zatímco chebská brigáda střežila jen asi 168 km.¹⁷²

Nejjednodušším a také nejdříve využívaným tzv. ženijnětechnickým opatřením k ochraně státní hranice bylo, stejně jako u chebské brigády, i ve znojemském úseku *nástražné osvěcovadlo*. Určitou odchylkou od chebské situace bylo jen to, že v počátečním stádiu je u znojemského pohraničního oddílu využíváno nástrahovadel bateriových popsaných výše. První zmínky o nich jsou ze srpna 1951¹⁷³ v oblasti rot Mikulov a Sedlec. Ke zhotovování nástrahovadel v hromadném měřítku se u brigády přikročilo v lednu 1952, tehdy také jsou poprvé zmíněna i nástrahovadla na signální náboj.¹⁷⁴ Jsou tedy doklady o používání nástražných osvěcovadel ještě z doby, než byl

170 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 5 a k. 9, Vyhodnocení výkonu služby... za září 1951, 5. brigáda. Tzv. vlak svobody měl „zásluhu“ na odstoupení ministra národní bezpečnosti L. Kopřivy. Zajímavé je i personální zeměřesení u chebské brigády. Zde mj. je odvolán dosavadní velitel brigády Ilja Marcij a nahrazen 20. 10. 1951 Karlem Peprným. Éra K. Peprného (velitelem od října 1951 do dubna 1953) a náčelníka štábu brigády V. Pokorného (ve funkci působí od září 1951 do září 1954) je tedy dobou budování a vybudování ženijnětechnických opatření u chebské brigády.

171 V souvislosti s přejezdem „vlaku svobody“ se budují opatření na železničních přechodech k zamezení přejezdu do ciziny. Viz tamtéž, k. 7, Vyhodnocení výkonu služby za prosinec 1951, s. 3, velitelství PS.

172 MP, Sbírky, mat. PS, r. 1953, pořadač 66/3, čj. PS-010593/11-OS-53 z 16. 6. 1953.

173 Tamtéž, k. 9, Vyhodnocení výkonu služby za srpen 1951, 4. brigáda.

174 Tamtéž, k. 25, Vyhodnocení výkonu služby za únor 1952, 4. brigáda.

vystavěn drátěný zátaras. Pro jejich další používání během zkoumaného období lze v zásadě potvrdit již nastíněné problémy, jež byly popsány u chebské brigády: jednalo se o problémy při adjustaci a z nich plynoucí častá zranění pohraničníků.¹⁷⁵ Vedle toho to byly záležitosti spojené s jejich údržbou. Nešlo jen o to, že nástrahovadla rozmístěná v terénu víceméně trvale bývala dlouhou dobu vystřelená (bez signálního náboje), ale také o to, že jejich využívání problematizovaly klimatické vlivy: nástražný drát korodoval a vlhkost ve výmetné trubici vedla ke ztrátě funkčnosti signálního náboje. Toto zjišťovaly nejrůznější kontroly, avšak vzhledem k tomu, že se tyto problémy opakovaly pokaždé, lze říci, že konkrétní pohraniční jednotky neměly ani zdroje, ani motivaci k zabezpečení úplné funkčnosti stacionárních osvěcovadel.¹⁷⁶

Pohraniční roty zřizovaly od počátku svá pozorovací stanoviště. Podle počátečních propozic velitelství PS měla každá rota krom jiného postavit 1–2 věžové pozorovateln, 2 vysoké posedy atd. První zmínky o výstavbě nových pozorovatelů jsou ze srpna 1951,¹⁷⁷ přičemž využívány byly i pozorovateln zřízené předchůdcem, praporem PS Znojmo tzv. staré sestavy PS. Pro brigádu s takto dlouhým úsekem a nižším počtem pohraničníků bylo zvláště významné zvolit výhodná stanoviště pro své *pozorovateln*, aby bylo možné daný úsek kontrolovat. Proto byla věnována výstavbě pozorovatelů značná péče. První známé údaje tohoto druhu uvádí brigáda koncem března 1952, kdy hovoří o 23 věžových pozorovatelích, 9 pozorovatelích na budovách a také o posedech.¹⁷⁸ Další fáze výstavby pak souvisela s budováním nové trasy drátěného zátarasu a kontrolního orného pásu v říjnu 1953, kdy jsou stavěny pozorovateln, které sledují takto postavenou trasu DZ. Jejich počet postupně narůstá a např. koncem roku 1953 je u brigády celkově udáváno přes 80 postavených pozorovatelů. Na všech jsou údajně vybudována telefonní spojení s rotou.¹⁷⁹ V souvislosti s vyvrácením věže vichřicí v prosinci 1954 máme doloženou maximální výšku pozorovateln 14 m.¹⁸⁰ (Viz obr. 2.)

Pokud se týče *zabezpečení proti nedovolenému přejezdu vozidel*, v případě znojemské brigády se jednalo hlavně o přejezdy železniční. Vedle toho, že lze předpokládat existenci mechanických zábran různého druhu, počínaje zastavováním vlaku na trati Břeclav – Vídeň před státní hranicí, výkolejkami v Šatově a vytrháním kolejí mířících ze Slavonic do Rakouska,¹⁸¹ liší se znojemská brigáda od chebské tím, že reaguje na týž příkaz i změnami v organizační struktuře. Jde o zřízení detašované čety 8. roty Devět Mlýnů v Šatově na železničním přejezdu Šatov – Retz v červenci 1952; později

175 Např. tamtéž, k. 18, čj. PS-001183/11-OS-55 ze 17. 3. 1955.

176 AMV Brno-Kanice, f. 2341, 4. brigáda PS Znojmo, k. 18, čj. PS-0013136/13-OS-55 z 24. 5. 1955.

177 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 9, Vyhodnocení výkonu služby za srpen 1951, 4. brigáda.

178 Tamtéž, k. 25, Operativně-služební činnost za 1. čtvrtletí 1952, 4. brigáda.

179 AMV Brno-Kanice, f. 2341, k. 17, Plán ŽTZ, 11. 10. 1953. V roce 1955 je to 81 věžových, 21 zemních a 19 pozorovatelů na budovách. Viz tamtéž, k. 18, čj. PS-01114/11-OS-1955, příloha č. 1.

180 Tamtéž, k. 68, čj. PS-01804/11-OS-54 z 24. 12. 1954, Zřízení pozorovací věže u 2. roty a zranění příslušníků PS – vyšetřovací zpráva, 4. brigáda.

181 Tamtéž, k. 13, čj. PS-00136/11-OS-52 z 2. 1. 1952, s. 4.

zde byla zřízena pohraniční rota. Dále rota Poštorná, ustavená počátkem července 1952, vytvořila detašované družstvo a umístila je na tzv. vídeňskou trať z Břeclavi. Pokud se týče možnosti násilných přejezdů, byla zde československá strana oproti západní hranici ve výhodě: do září 1955 mohla počítat s pomocí sovětského kontingentu v Rakousku.

Kontrolní orný pás

Kontrolní orný pás byl v první fázi orání zřizován ve velmi malé vzdálenosti od státní hranice. S oráním se započalo v říjnu 1951, kdy bylo zřízeno prvních 12 km pásu.¹⁸² I když záhy přišly stesky na malou operační hloubku, která souvisela se zemědělským využíváním okolní půdy až ke státní hranici, byl za rok 1951 orný pás zorán v délce 67 km.¹⁸³ Během jara následujícího roku byl pak zorán v dostupných místech zcela, tentokrát se udává již 134 km.¹⁸⁴

Vzdor udané délce byla v této době místa bez kontrolního pásu poměrně častá. Nelze totiž ještě uvažovat o kontrolním pásu v lesních průsecích, kde nebyly ani vytrhány pařezy. Zrovna tak nelze uvažovat o těžším terénu, jako např. močalovitý či naopak skalnatý terén, břehy řeky Dyje a jejích přítoků.¹⁸⁵ Na zorané pásy v těchto místech navazoval přinejmenším v létě roku 1952 jednostěnný drátěný zátaras.¹⁸⁶ Rovněž nebylo možné hovořit o tom, že by byly rozorány cesty nebo příkopy. Nebyl to tedy pás souvislý.

Další výhodou pro tzv. narušitele bylo, že trasa sledovala průběh státní hranice z poměrně malé blízkosti (10 m až několik desítek metrů), neboť při zjištění stop neměla hlídka časový prostor k zásahu proti nim.¹⁸⁷ Krom toho se vzhledem k množství zákrutů trasa pásu dosti prodlužovala, a proto hůř kontrolovala. Pohraniční hlídky také měly stopy, které občas zanechávali na trase orného pásu rakouští občané, pracující na polích při státní hranici.¹⁸⁸

Co se vzniku týče, takto zřizovaný kontrolní pás byl pro nedostatek techniky vytvářen prostředky JZD a STS a nikoli brigády. To pak kladlo omezení pro údržbu z hlediska potřeb PS (vláčení, přeorávání), neboť v první řadě byly zemědělské organizace vázány polními pracemi. Proto musela znojemská brigáda strpět podstatné omezení jeho funkčnosti, když např. po deštích zůstával na kontrolním pásu škráloup a rychle zarůstal travou, což hlídkám zhoršovalo detekci stop.¹⁸⁹

182 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 9, Vyhodnocení výkonu služby za říjen 1951, 4. brigáda.

183 Tamtéž, čj. PS-00136/11-OS-52 z 2. 1. 1952. Podle odhadů pak zbývalo zorat asi 100 km.

184 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 26, Vyhodnocení výkonu služby za červenec 1952, 4. brigáda.

185 Tamtéž, Vyhodnocení výkonu služby za květen 1952, 4. brigáda.

186 K 24. 9. 1952 se jej udává 5,8 km. Viz MP, Sbírky, materiály PS, pořadač č. 56/14, čj. PS-001936/01-OS-52 z 25. 9. 1952.

187 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 25, Operativní činnost za 3. čtvrtletí 1952, 4. brigáda.

188 Tamtéž, k. 26, Vyhodnocení výkonu služby za srpen 1952, 4. brigáda. Starého orného pásu bylo k 24. 9. 1952 138 km. Viz MP, Sbírky, materiály PS, pořadač č. 56/14, čj. PS-001936/01-OS-52 z 25. 9. 1952.

189 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 25, čj. PS-001267/11-OS-51 ze 3. 7. 1952.

Koncepční změna nastala až v důsledku kontroly z Ministerstva národní bezpečnosti v červenci 1952. Zde bylo jednak 55 km ze 134 km pásu rovnou označeno za nevyhovující, jednak se měl vytrasovat nový kontrolní pás dále ve vnitrozemí, aby se tak pohraničnickům zvětšila operační hloubka mezi pásem a státní hranicí.¹⁹⁰ Nové trasování v srpnu a září 1952 pak spadá do souběhu s novou výstavbou DZ.¹⁹¹ Vzápětí po zřízení nového DZ byl podél této nové trasy zřízen i nový kontrolní pás. Nová trasa kontrolního pásu byla přímější, její charakteristikou je vedení po vnitřní hranici zakázaného pásma. Napřímení trasy mělo též umožnit jak méně náročné obdělávání a údržbu, tak zjednodušit sledování stop. Do konce podzimního období 1952 lze akceptovat jako reálný údaj, že je podél DZ zřízeno 126 820 m nového kontrolního orného pásu,¹⁹² přičemž zbývalo, pravděpodobně v obtížnějších úsecích, vytvořit kontrolní pás na 8 852 m. Vedle toho stále chyběl kontrolní pás na 34 742 m v lese, neboť stále nebyly vytrhány pařezy z průseků.¹⁹³

Mimo zlepšení kontroly orného pásu v důsledku napřímení mohlo jisté ulehčení přinést i využívání jezdeckých koní. Na druhé straně, alespoň zpočátku, jízda na koni kontrolu pásu, vzhledem k nízkému jezdeckému umu pohraničnicků, spíše zhoršovala.¹⁹⁴

V roce 1953 bylo přikročeno k vytrhávání pařezů v lesních průsecích. Následně se zřizuje orný pás i tam.¹⁹⁵ Ačkoli též směrnice MNB stanovila konec roku 1953 jako nejzazší termín pro doorání kontrolního pásu na celém úseku brigád,¹⁹⁶ problémem i v této fázi zůstala „obtížná“ místa v terénu. V podmínkách znojemské brigády šlo hlavně o místa s velkými výškovými převýšeními, mnohdy skalnatá či spadající až k řece.¹⁹⁷ Typickými byly v této souvislosti úseky u rot Čížov a Lukov.¹⁹⁸

Zřizování a údržba orného pásu si i na nové trase vyžadovaly velkého objemu prací. K těm závažným patřilo uvedení do použitelného stavu po zimě, rychlé zarůstání travou a poškození ornice při velkých průtržích.¹⁹⁹ Po deštích vznikal škraloup, když naopak dlouho nepršelo, byl povrch orného pásu hrudkovitý, takže rovněž zachycoval špatně stopy.²⁰⁰ Z hlediska funkce orného pásu bylo problematické též období, kdy mrazem ztuhlý orný pás již nedetekoval stopy, a ještě nenapadl sníh, aby bylo možno zřídít kontrolní sněžný pás.²⁰¹ Přes tyto problémy, tedy problémy z hlediska potřeb PS

190 Tamtéž, k. 26, Vyhodnocení výkonu služby za srpen 1952, 4. brigáda.

191 Tamtéž, k. 27, Vyhodnocení výkonu služby za září 1952, 4. brigáda.

192 Tamtéž, k. 40, čj. PS-00468/10-OS-53 z 22. (23.) 4. 1953, Hlášení o vykonaných ženijních pracích.

193 Tamtéž, k. 22, čj. N/4-00418/1953 z 11. 5. 1953.

194 Tamtéž, k. 48, Vyhodnocení výkonu služby za únor 1953, 4. brigáda.

195 Koncem 1. pololetí 1953 upraveno 4 350 m v lese. Viz tamtéž, k. 50, čj. PS-001326/11-OS-53 z 3. 7. 1953.

196 Tamtéž, k. 22, Nařízení náčelníka štábu PVS č. 0042, čl. 56, 11. 6. 1953.

197 Tamtéž, k. 50, Operačně-situační hlášení za 3. čtvrtletí 1953, 4. brigáda.

198 AMV Brno-Kanice, f. 2341, k. 17, plán ŽTZ 1953.

199 Např. při průtrži 24. 6. 1953 bylo poškozeno asi 14 000 m kontrolního pásu, zvláště v obtížných místech. Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 49, Vyhodnocení výkonu služby za červen 1953, 4. brigáda.

200 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 50, Operačně-situační hlášení za 3. čtvrtletí 1953, 4. brigáda.

201 Tamtéž, k. 50, Vyhodnocení výkonu služby za listopad 1953, 4. brigáda.

nikoli tzv. narušitelů, se však stav kontrolního pásu v úsecích rot, zejména od jara 1954, zlepšoval, i když i nadále měl k představám velitelských článků (brigády nebo Hlavní správy) daleko. Vliv na údržbu mělo přidělení páru tažných koní každé pohraniční rotě a vybavení nejen velitelství brigád, ale též velitelství praporů traktory. Po zimě 1954 se udává další nárůst délky orného pásu na 153,361 km a vybudování orného pásu v těžkém terénu 3,5 km, mimo les 2,5 km, tedy téměř 160 km celkem.²⁰²

Výstavba drátěného zátarasu

Výstavba drátěného zátarasu a jeho následné „zpevňování“ elektrifikací a minováním jsou u znojemské brigády poněkud zpožděny, bereme-li jako předmět srovnání chebskou brigádu. Počáteční fáze výstavby DZ, která u Chebu začala v prosinci 1951, zde spadá do období února a března 1952 (27,5 km drátěného zátarasu), ovšem stejně jako v chebském případě probíhá DZ především v lesnatých úsecích brigády. Stejně je také to, že je prováděna soustředěním ženijních jednotek od PS, a tudíž překážky vznikly poměrně rychle.²⁰³ Na rozdíl od chebské akce jde výhradně o stavbu tříštěnné překážky. DZ byl vytvářen v úsecích rot Slavonice, Písečné a Podhradí (vše 1. prapor Jemnice). U 2. praporu Znojmo se zřizují drátěné překážky v úseku od Podmyče po Hnánice (od detašované čtyři Kratochvílova hájenka 6. roty Čížov po detašovanou četku Šatov 8. roty Devět Mlýnů). Jediný DZ zřízený mimo les probíhal poblíž Mikulova podél trati Mikulov–Břeclav tam, kde se přibližovala státní hranici.²⁰⁴ Pak zřizování ustalo, některé úseky vybudovaného DZ byly koncem června 1952 zaminovány nástražnými minami.²⁰⁵

Druhá etapa výstavby DZ se zaměřila, ve shodě s trendem, který byl pozorovatelný i u chebské brigády, na výstavbu DZ v co možná největší délce. Zatímco chebská toto činí během roku 1952 a včetně elektrifikace, znojemská „dohání“ opět kampaní, na jejímž uskutečnění mohla mít podíl i červencová ministerská kontrola u brigády.²⁰⁶ Poté, co brigáda vytyčila novou trasu a vybuodovala vlastními silami 20 km tříštěnného DZ během září,²⁰⁷ bylo k ní soustředěno na 900 nováčků nástupního termínu z léta 1952.²⁰⁸ S pomocí těchto byl za 18 dnů měsíce října vybudován DZ o délce 130 km.²⁰⁹

202 Tamtéž, k. 18, PS-001114/11-OS-1955 z 18. 1. 1955, příloha č. 2. Hovoří se též o tom, že je „*KP po celé délce DZ*“. Viz MP, Sbírky mat. PS, rok 1954, pořadač 52/1, čj. PS-001680/01-OS-54 z 27. 11. 1954. Dle rozkazu velitele PVS č. 0062 z 12. 3. 1954 byla délka DZ 165 km (AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 105).

203 Ve výkazu počtů 4. brigády k 1. 3. 1952 je uvedeno 240 přivelených mj. od ženijních čet brigád Volary, Cheb, Planá, Poběžovice, Sušice, Č. Budějovice, K. Vary. Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 28.

204 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 25, např. čj. PS-00716/11-OS-52 ze 4. 4. 1952, a Vyhodnocení výkonu služby za březen 1952, 4. brigáda.

205 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 25, čj. PS-1267/11-OS-1952 z 3. 7. 1952.

206 Kontrola byla ve znamení kritiky všech dosud vybudovaných ŽTZ: orného pásu i drátěného zátarasu. Viz tamtéž, k. 26, Vyhodnocení výkonu služby za červenec 1952, 4. brigáda.

207 Tamtéž, k. 50, Vyhodnocení výkonu služby za září 1953, 4. brigáda. K 24. 9. 1952 uvádí znojemská brigáda celkově 39 km DZ – viz MP, Sbírky, mat. PS, čj. PS-001936/01-OS-52 z 25. 9. 1952.

208 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 22, Nařízení náčelníka PVS č. 010 z 8. 11. 1952. Podle výkazů počtů (tamtéž, k. 29) dokonce k 1. 10. 1952 i 136 přivelených – od brigády Planá a Sušice a z Prahy.

209 AMV Brno-Kanice, f. 2341, k. 16, čj. PS-00421/01-OS-53 z 18. 2. 1953, s. 5.

Poté může brigáda vykázat 165,614 km DZ. V tom je zahrnut dílem i DZ z první etapy. Jelikož není zahrnut celý, je zřejmé, že část (oblast Mikulova) byla přestavěna.

Jak již bylo řečeno, ve srovnání s Chebem nebyla vybudována na střední stěně osnova vodičů elektrického proudu vysokého napětí. Místo toho se u 4. brigády sází na zaminovávání DZ a opatřování nástražnými osvětlovadly. Tzv. zpevňování DZ elektrifikací je za chebskou situaci zpožděno o rok, když první úsek elektrifikovaného DZ je dán do provozu v březnu 1953 u roty Jaroslavice v délce 9 150 m.²¹⁰ Přitom chebská brigáda má v této době již 58 579 m elektrifikovaného DZ, což svědčí o věnovaném důrazu na západní hranici. Pak se pokračuje podle „zatíženosti úseků“: sousedé Jaroslavice z 3. praporu, roty Ječmenišť a Hevlín, dále Novosedly a Mikulov. Koncem 1. pololetí roku 1953 byl touto akcí elektrifikován drátěný zátaras v délce 44 513 m.²¹¹

Při zjišťování dalšího vývoje výstavby elektrifikace DZ lze v případě Znojma využít skutečnosti, že se časově téměř kryje s komisionálním přezkušováním a přebíráním EZOH. S využitím těchto předávacích protokolů dokumentů a také plánů z roku 1953 lze usoudit, že koncem roku 1953 z rot 1. praporu Jemnice zůstala nezapojena pouze rota Kratochvílova hájenka, u rot 2. praporu Znojmo nebyla natažena osnova vodičů u rot 7. Čížov, 8. Lukov, 9. Devět Mlýnů. Roty 3. praporu Hrušovany měly vybudovány EZOH všechny, poslední přišly na řadu v prosinci též všechny roty praporu Břeclav. Tudíž lze vyslovit závěr, že koncem roku 1953 je elektrifikován drátěný zátaras u 21 rot z celkových 25. I přes riziko povodní byl tedy elektrifikován a připojen na síť úsek od Poštorné po soutok Dyje s Moravou²¹² a během roku 1954 je pak doloženo elektrifikování i zbylých čtyř rot s obtížným terénem.²¹³ Poté dosáhla délka elektrifikovaného DZ shody s dosud postaveným třístěnným drátěným zátarase.

V souvislosti s údržbou vybudovaného EZOH se během roku 1953 objevily v obdobném vydání tytéž problémy, jež byly zmíněny při rozboru chebské situace. Kontroly totiž konstatovaly nepřehledný DZ v průsecích vlivem blízkých keřů a stromů, množství ponechaného dřeva podél trasy DZ, které by mohlo usnadnit překonání DZ, a pozastavovaly se nad zanedbáním oprav DZ po vystřelování pařezů. Obtížná byla údržba DZ při vysekávání trávy, problém vznikal zvláště při zaminovaném DZ, neboť jej bylo nutné odminovat DZ a travu žnout srpem.²¹⁴ Jelikož k této činnosti nebylo pohraničnicků nazbyt, vedlo to zhusta k tomu, že pro zkratky způsobené vzrostlou

210 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 49, Vyhodnocení výkonu služby za březen 1953, 4. brigáda. Reakce na připojení elektriny do DZ nepostrádá nádechem komiky: „...dosud zde bylo nalezeno 60 mrtvých zajíců... Jestli nebudou podniknuta nějaká opatření k zabránění přístupu zvěře do DZ, bude prakticky vyřešena myslivost v ZP.“

211 Tamtéž, k. 50, čj. PS-001326/11-OS-53 z 3. 7. 1953.

212 Tamtéž, k. 22, Protokoly o předání a převzetí EZOH. AMV Brno-Kanice, f. 2341, k. 17, Plán ŽTŽ, 11. 10. 1953.

213 AMV Brno-Kanice, f. 2341, k. 17, Plán ŽTŽ na rok 1954.

214 Občasná zranění minou při vysekávání trávy (viz např. AMV Brno-Kanice, f. 2341, k. 48, čj. PS-011332/11-OS-55 z 22. 7. 1955) vedla vždy k obnově zákazu vysekávat zaminovaný DZ. Zatím nebyl nalezen jediný doklad, který by svědčil o vyzvednutí min z minového pole za účelem kosení trávy v drátěném zátarasu.

travou byly dlouhodobě vypnuty první a druhý vodič ze čtyřdrátové osnova vodičů.²¹⁵ Vzhledem k tomu, že většina překonání EDZ se dala podlezením drátů, jsme konfrontováni se zajímavým dokladem funkčnosti tohoto zabezpečení... Ohled na snadnější údržbu vedl v roce 1955 k volání po slaboproudé signalizaci.²¹⁶ Připočteme-li ještě vlivy počasí, které se u Chebu neprojevily – přívalové deště (červen–červenec 1953)²¹⁷ a povodně, zvláště pod Břeclaví u rot Lány a Ruské Domy,²¹⁸ je zřejmé, že všechny tyto potíže při udržování DZ ve funkčním stavu jsou pro znojemskou brigádu svízelnější než pro chebskou.²¹⁹ Na jedné straně je zde větší délka ŽTZ a na straně druhé méně početné zabezpečovací jednotky než u chebské brigády. I to může být jedním z důvodů, proč nedochází k tak rychlé obměně ŽTZ či výstavbě jiného druhu DZ jako u chebské brigády.

Průchody mezi jednotlivými úseky byly zprvu zahrazeny přemístitelnými rozsochácí, později, od léta 1953, byly zhotovovány podchody a vrata; ta se následně elektrifikují.²²⁰ Při zapínání proudu do DZ pociťují tytéž problémy s brněnskými rozvodnými závody ohledně vypínání elektrického proudu do vodičů DZ.²²¹ Stejně jako v chebském případě byla jednání bezvysledná.

Na konci roku 1954 se uvádí 172 km DZ, z toho 10 km nové trasy, v DZ 80 vrat a 70 podkopů.²²² V podstatě se udržuje to, co již bylo vybudováno při velké stavební akci koncem roku 1953.

Minování drátěného zátarasu

Rovněž započítí minování bylo, stejně jako zřizování jiných druhů ŽTO, pozdější než u chebské brigády, ač ne tolik jako v případě elektrifikace DZ: první minování drátěných překážek bylo uskutečněno koncem června 1952²²³ a doložitelná délka minových polí je 7,5 km. Jednalo se o lesní úseky 1. a 2. praporu (Jemnice a Znojmo), u rot 1. Slavonice, 2. Písečné a 7. Lukov. K minování bylo využito protipěchotních min PP-Mi-D s nástražným drátem.²²⁴

215 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 58, Vyhodnocení výkonu služby za duben 1954, 4. brigáda; tamtéž, k. 59, Vyhodnocení výkonu služby za červen 1954, 4. brigáda.

216 AMV Brno-Kanice, f. 2341, k. 19, čj. PS-00796/01-OS-56 z 27. 4. 1956, Návrhy na opatření ku zlepšení provádění ostrahy státních hranic a organizace práce PS, od 4. brigády pro ministra vnitra Baráka. Zde též zmíněn předešlý návrh brigády čj. PS-0011449/11-OS-55 z 19. 11. 1955 pro HS PS.

217 Viz výše u popisovaného poškození orného pásu.

218 Viz opravy DZ u těchto dvou rot po povodních ve 3. čtvrtletí 1954. AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 56, čj. PS-001377/11-OS-1954 z 5. 10. 1954.

219 Při stálých změnách DZ v důsledku elektrifikace, minování i zajišťování nástražnými osvětlovadly hlídky nejsou s to „dešifrovat“ změny DZ vzniklé vlivem překonání DZ tzv. narušitelem. AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 48, Vyhodnocení výkonu služby za duben 1953, 4. brigáda.

220 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 50, čj. PS-001964/11-OS-1953 ze 4. 10. 1953.

221 Tamtéž, k. 22, čj. PS-002160/11-OS-1953 ze 4. 11. 1953.

222 AMV Brno-Kanice, f. 2341, k. 18, čj. PS-001114/11-OS-55 z 18. 1. 1955, přílohy č. 2 a 7.

223 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 26, Vyhodnocení výkonu služby za červen 1952, 4. brigáda.

224 AMV Brno-Kanice, f. 2341, k. 15, Položení minových polí v roce 1952. Způsob minování byl rozebrán v pasážích věnovaných chebské brigádě.

Už první zaminování drátěného zátarasu (červen, červenec 1952) bylo prováděno množstvím výbuchů. K aktivování min docházelo v důsledku nárazů větru na nástražný drát, usednutím ptáků na nástražný drát, zvěří, námrazou na drátu.²²⁵

Přes tato, z hlediska PS, známá negativa a odmítavou dikci hodnocení přínosu zaminovaných drátěných zátarasů ve zprávách brigády byly během listopadu a prosince 1952 zaminovány dvě třetiny drátěného zátarasu vystavěného říjnovým soustředěním několika set pohraničnicků. Doložit lze, dle dochovaných záznamů o minových polích, bezmála 67 km DZ zaminovaného protipěchotními minami s betonovým obalem (PP-Mi-B) a s nástražným drátem. V menší části se tyto miny střídaly s již zmíněnými protipěchotními minami s dřevěným obalem (PP-Mi-D).²²⁶ Vzhledem k tomu, že betonové miny měly větší dosah, byly umísťovány na tzv. nebezpečné úseky, tedy na místa, kam se soustřeďovaly pokusy o přechod státní hranice. Při této fázi minování byl zaminován DZ všech rot v souvislém pásu od 10. roty Ječmeniště (prapor Znojmo), přes Jaroslavice, Hevlín, Hrabětice, Novosedly, Březí a Mikulov 3. praporu Hrušovany až po Sedlec, Valtice a Boří Dvůr u praporu Břeclav.²²⁷

Po následném jarním přeminovávání či dominovávání některých úseků je na konci prvního pololetí 1953 udáváno zaminovaných necelých 83 km DZ minami s nástražným drátem.²²⁸ (Viz obr. 3.) Jsou zaminovány lesnaté úseky při státní hranici u 1. praporu, exponovaná místa u 2. praporu od roty Devět Mlýnů po Hatě. Další souvislý pás pak začíná mezi Ječmeništěm a Jaroslavici a končí s mikulovskou rotou. Pak následuje menší mezera a další úsek minových polí, jenž začíná u roty Sedlec a končí v úseku roty Poštorná na břehu Dyje.²²⁹

K již zmíněným 83 km nástražného minového pásu přibýlo v téže době ještě 15 km minových polí náslapných.²³⁰ Částečně byla tato pole položena samostatně do dosud nezaminovaného DZ [viz v květnu 1953 2 242 m u 1. praporu roty 1. Slavonice, 3. Rancířov, 4. Uherčice a u 2. praporu rota Devět Mlýnů (3 268 m)], částečně zdvojovala již položená pole min s nástražným drátem (např. u Novosedel cca 2 610 m).²³¹ (Viz obr. 4.)

Vlivem důrazu na minování měla znojemská brigáda více zraněných výbuchem miny než chebská. Na vině mohlo být několik faktorů: od nižší vycvičenosti ženistů, přes rutinu při minování po přírodní vlivy či rozlehlost úseku a dodržování předpisů normálními pohraničníky při hlídce.

225 Např. u roty Devět Mlýnů došlo během července 1952 k 26 výbuchům min. Zpráva brigády poznamenává, že zaminování překážek „dosud nám prakticky nepomohlo, ba naopak nám udělalo v překážkách mnoho škody“. Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 26, Výhodnocení výkonu služby za červenec 1952, 4. brigáda. Též pro zimní podmínky AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 27, Výhodnocení výkonu služby za prosinec 1952, 4. brigáda.

226 AMV Brno-Kanice, f. 2341, k. 15, Položení minových polí 1952.

227 Tamtéž, k. 17, Plán ženijního zajištění, 18. 11. 1952.

228 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 50, čj. PS-001326/11-OS-53 z 3. 7. 1953.

229 AMV Brno-Kanice, f. 2341, k. 17, plán ŽTZ 1953.

230 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 50, čj. PS-001326/11-OS-53 z 3. 7. 1953.

231 AMV Brno-Kanice, f. 2341, k. 15, Položení minových polí v roce 1953.

Vedle stížností na časté výbuchy min z blíže neurčených příčin, které ohrožovaly hlídkující pohraničnický a zhoršovaly stav DZ, jsou zde i stesky na „šablonovitost“ minového pole, které tzv. narušitelé znají, a proto úspěšně překonávají. Pohledem PS bylo nevýhodou i to, že minové pole bylo blízko státní hranice, tudíž dobře pozorovatelné.²³² Snad jen časté výbuchy (podobně jako v Aši) mohou odrazovat od přechodu, jinak převažovaly nevýhody, k nimž se přidávalo též zmíněné obtížné vysekávání trávy mezi nástražnými dráty a drátěným zátarasem. I „zdokonalení“ nášlapnými minami mělo řadu obtíží: oproti chebské situaci se setkáme s odplavováním zeminy z položeného minového pole v důsledku průtrží.²³³ Další minování probíhá od sklonku června do sklonku srpna a poté v říjnu 1953 po provedené elektrifikaci.²³⁴ Koncem roku tak dosahuje minové pole na nástražný drát svého maxima, cca 111 km.²³⁵ Tímto minováním dochází ke scelení úseků, které dosud existovaly a jak jsme je zachytili na jaře 1953. Drátěný zátaras byl zaminován nástražnými minami v celistvém pásu od roty Devět Mlýnů (od břehu Dyje) po břeh Dyje u Poštorné. Čili došlo k dominování úseků mezi Hatěmi a Ječmeništem a mezi Mikulovem a Sedlcem. Stranou scelování zůstal i nadále 1. prapor, jehož jen některé rotý měly DZ zaminován (1. Slavonice, 3. Rancířov a 5. Stálky). Některé z pohraničních rot měly již zmiňované souběžné kladení minového nášlapného pole – např. Slavonice, Rancířov, Jaroslavice, Ječmenišť, Valtice, Březí, Mikulov, Sedlec. Naopak bez minových polí zůstaly 2., 6. až 8. rota. 4. rota Uherčice měla položený (v části úseku) nášlapné miny.²³⁶

Když po zimě 1953–54 znojemská brigáda bilancovala možnosti dlouhodobého využívání minového pole jako jednoho z druhů ŽTO, došla obdobně jako o rok dříve k závěru, že používání min pro dlouhodobé umístění na státní hranici je nemožné. Funkčnost min totiž klesla na minimum – vlivem povětrnostních podmínek nástražné dráty rezivěly, rozněcovače rovněž (v případě rozněcovačů se to vztahovalo jak na nástražná, tak na nášlapná minová pole). Tyto závěry však nevedly HS PVS k vyloučení min ze znojemského systému ŽTZ jako v případě chebském, kde byla do konce roku 1954 likvidována minová pole jako celek. V případě znojemské brigády totiž došlo k modifikaci, když se místo nástražného minového pole přikročilo k vytváření minových polí nášlapných. Zjevně se tak zohlednilo pouze to, že v nástražných minových polích byly miny i dráty viditelné, a jelikož se tento způsob vyskytoval v celé PS, tak „skuteční agenti“ mohli bez předchozího průzkumu přecházet v kterémkoli prostoru.²³⁷

Po likvidaci (odminovávání) 111 km nástražného minového pole a starého nášlap-

232 Jsou doklady střelby do min v DZ rakouskými občany s použitím loveckých zbraní. Viz např. AMV Brno-Kanice, f. 2341, k. 14, čj. PS-02425/11-OS-52 z 11. 12. 1952. DZ byl vzdálen 26 m od státní hranice.

233 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 49, Vyhodnocení výkonu služby za červen 1953, 5. brigáda.

234 Tamtéž, k. 49 a 50, Vyhodnocení výkonu služby za měsíce červenec, srpen a říjen 1953, 4. brigáda.

235 AMV Brno-Kanice, f. 2341, k. 18, čj. PS-001114/11-OS-55 z 18. 1. 1955, přílohy č. 2 a 7.

236 Tamtéž, k. 17, Plán ŽTZ, 11. 10. 1953.

237 AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 58, Vyhodnocení výkonu služby za březen 1954, 4. brigáda.

ného pole (26 km) se tedy přistoupilo ke zřizování výhradně nášlapných polí. Toto rozhodnutí se realizovalo navzdory tomu, že byly známy případy odplavení min na komunikace v důsledku dešťů nebo splavení zeminy z minových polí. Přesto se tedy přikročilo během dubna a května 1954 k zaminovávání poměrně rozlehlých úseků nášlapnými minovými poli. Jelikož množství min bylo nad síly ženijní čtyř brigád, byly k položení min povolány od čs. armády, 2. vojenského okruhu 8. pevnostní brigády Rajhrad, jednotky dvou ženijních praporů, resp. poddůstojnické školy. Původní ideou bylo položit nášlapná minová pole v celém rozsahu 111 km pole nástražného. Nakonec však touto akcí, trvající od sklonku dubna 1954 do srpna 1954, položená minová pole dosáhla délky „pouze“ 49 km.²³⁸ Lze říci, že, tento rozsah minování se zaměřil na některé oblasti podle „zatíženosti“ úseku. U prvního praporu nelze stanovit jediný úsek (např. to byla oblast Slavonic), u znojemského praporu oblast od Dyje u Hnánic po Ječmenišť, u 3. praporu oblast Mikulova a okolí. Na toto navazoval 4. prapor se zaminovaným úsekem od Valtic po železniční trať na Vídeň. Reálně lze odhadnout, že na tuto akci bylo spotřebováno minimálně 70 000 protipěchotních min, pravděpodobně však více.²³⁹ Při hledání vysvětlení, proč byla minová pole na rozdíl od chebské situace v roce 1954 na znojemském úseku ještě „v rozkvětu“, je možné vyslovit několik hypotéz. Vliv mohla mít plánovací činnost HS PVS, kdy bylo nutno žádat o odebrání min s velkým předstihem. Druhou příčinou mohla, i přes každoroční posilování, být nižší hustota pohraničnicků na kilometr státní hranice oproti chebské, a tím i snaha vyvážit slabší pokrytí úseků rot. Třetí příčinu bylo možné vidět v komunikační přístupnosti hranice s Rakouskem a v malé šíři hraničního a zakázaného pásma. Konečně podpůrně mohla působit i skutečnost, že nášlapnými minovými poli byly likvidovány jeden či dva pokusy o přechod státní hranice.²⁴⁰ Fáze využívání nášlapného minového pole byla po určité době také opuštěna, neboť dlouhodobě položená minová pole přestávala být funkční.²⁴¹ K likvidaci těchto minových polí pak mohlo dojít nejpozději v srpnu a září 1956, kdy je zmíněno odminování úseku Novosedly – Poštorná, resp. až v květnu 1958, kdy je zmíněno odminování v úseku Kratochvílova Hájenska.²⁴² Stejně jako u těchto, tak i u doložených odminování je třeba říci, že ztráta funkčnosti minových polí mohla nastat již dávno před termínem odminování, uvědomíme-li si stesky na rezivění rozněcovačů či rozpad náložek min. V některých případech mohlo jít i o to, že již bylo minové pole celé nebo z části

238 AMV Brno-Kanice, f. 2341, k. 18, čj. PS-001114/11-OS-1954 z 18. 1. 1955.

239 Tamtéž, k. 19, Položení minových polí 1954.

240 Zadržení manželů F. v červnu 1953. Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 49, Vyhodnocení výkonu služby za červen 1953, 4. brigáda. Druhý případ se stal v roce 1954.

241 AMV Brno-Kanice, f. 2341, k. 19, čj. PS-001109/11-OS-56, s. 10.

242 Tamtéž, Položení minových polí 1954. Doklady o odminování zbylých úseků nebyly nalezeny. Poslední rotu, které vykazovaly nášlapná minová pole ve svém úseku, celkem přes 10 km, byly počátkem roku 1958 8. rota Kratochvílova Hájenska a 22. Mikulov. Viz AMV Brno-Kanice, f. 2357, k. 179, čj. 00473, březen 1958.

odminováno a bylo třeba mít jistotu vzhledem k bezpečí pohybu osob tímto prostorem.

Závěr

V nastíněném přehledu jsme zmínili hlavní druhy ženijnětechnických opatření. Pojednali jsme je částečně samostatně, i když působily v „koexistenci“, neboť tento způsob poskytl prostor jak pro charakteristiku konkrétního ženijnětechnického opatření, tak k nastínění jeho využívání v podmínkách chebské brigády během zkoumaného pětiletého období. Přitom bylo možné ukázat i vzájemné souvislosti mezi jednotlivými druhy ŽTO. Pořadí, v němž bylo o nich pojednáno, lze částečně ztotožnit s časovou posloupností započetí zřizování či používání těchto zařízení. Pasáže o vzniku a ustálení ŽTO u 4. znojemské pohraniční brigády pak dané poznatky doplňují o srovnání s tím úsekem státní hranice, kde vznikala jiný typ pohraničního útvaru, jehož úsek hranice nebyl tak preferován.

V době bezprostředně následující po zaujetí nové sestavy oběma útvary PS na státní hranici nebylo budování tzv. ženijnětechnických opatření na pořadu dne. Důvody byly mnohostranné. Tvořila se pravidla služby a řešily především problémy organizačního charakteru: dislokace rot, výstavba jednotek, včetně zabezpečovacích jednotek, řešily se stavy jednotek, jejich ubikace a zásobování. Z hlediska výstavby bylo další velkou skupinou problémů zásobování příslušným materiálem, nástroji a technikou. Svou roli sehrálo i zimní počasí, pro které nemohlo dojít k dostatečnému průzkumu lokalit. Vedle těchto, řekněme objektivních problémů, je nutno zmínit i vyjasňování koncepce v budování ženijnětechnických opatření, která se v roce 1951 teprve rodila a během zkoumaného období vykazovala určité korektury.

Studiem ženijnětechnického zabezpečení pak bylo možné ve zkoumaném období zjistit dvě tendence, mezi nimiž lze (při určitém zjednodušení) stanovit časový předěl na konec roku 1953, resp. do zimy 1953/1954. Charakteristickými rysy období prvního (či první tendence) je především postupné zřizování ŽTO a započetí jejich využívání. Ve snaze eliminovat úspěšné přechody státní hranice bylo usilováno o vybudování určitého druhu ŽTZ v co největším rozsahu v co možná nejkratší době. Přitom šlo též o to zřídit co nejvíce druhů ŽTZ, aby vytvořily systém, přičemž do pozadí byly odsouvány možné negativní dopady jak hospodářské, tak na zdraví pohraničníků.

Zdá se, že existující „idea“ ŽTZ byla zhmotněna u chebské brigády snad nejlépe ze všech brigád PS. Zde se po naznačeném „zpoždění“ práce na zřizování ženijnětechnických zařízení rozběhly v závěru roku 1951 (kontrolní orný pás a kácení průseků). Důležitost úseku chebské brigády je přitom zdůrazněna i tím, že jsou na její úsek jako k první z brigád asi na dva měsíce převeleny ženijní jednotky z celé sestavy PS. Do konce roku 1952 měla chebská brigáda ve svém úseku třístěnný drátěný zátaras, v lesních úsecích rozšířené průseky. Mimo les byl podél většiny zátarasu vybudován kontrolní orný pás. Kromě toho bylo v únoru 1952 přistoupeno k elektrifikaci drátě-

ného zátarasu a v březnu k zaminování drátěného zátarasu. Všechny práce započaly na úseku státní hranice s NSR, a to konkrétně poblíž Aše (10. rota Nový Žďár a 11. Polná). To mělo před 1. 5. 1952 své „opodstatnění“, neboť z města ještě nebylo vystěhováno „nespolehlivé“ obyvatelstvo. Rok 1953 budování rozvíjel: kontrolní orný pás se budoval i v méně přístupných místech, s cílem scelit již vybudované úseky v co nejdelší bez přerušení. Po vystřelení pařezů z průseků byl zřízen i v lesních průsecích. Zaminovávají se další úseky a doplňuje elektrifikace překážek. Přitom se navíc již vybudované ženijní zajištění přebudovávalo či korigovalo: rozšiřovaly se průseky, kontrolní pás, modifikoval se elektrifikovaný zátaras a měnil způsob zaminování.

Budování ženijnětechnických opatření bylo nesporně během na dlouhou trať. To je vidět i z toho, že chebská brigáda splnila tuto politickou objednávku co do extenze v zásadě na přelomu let 1952–53, tedy téměř po dvou letech. Nejvyšší hodnoty údajů o zřízení ŽTZ pak vykazala brigáda na konci roku 1953. Tehdy byl takřka celý DZ elektrifikován (111 km), i když EZOH bylo zřízeno jen na hranici s NSR. K tomu bylo 32 km DZ „vybaveno“ minovými poli a v úseku sedmi pohraničních rot bylo na trase DZ instalováno 450 ks elektrických nástražných osvětlovadel. K tomu měla mít pohraniční rota po 50 nástražných osvětlovadlech na signální náboj. Ve značné délce procházel DZ lesními průseky (49 km) a podél DZ bylo zřízeno přes 100 km kontrolního pásu.

V průběhu zkoumaného období, úměrně s tím, jak přebírají pohraniční rotu do užívání ženijnětechnická opatření k výkonu služby, se uplatňuje druhá ze zmiňovaných tendencí. Její dominantou bylo udržení ŽTO v provozuschopném stavu. Na rozdíl od hektičnosti předchozí etapy měla v sobě tato tendence, zkoncentrovaná hlavně do let 1954 a 1955, příznak dlouhodobosti, snahy o spolehlivost a kvalitu, můžeme-li ovšem takto pozitivních slov s ohledem na osoby, vůči nimž bylo ŽTZ namířeno, v tomto případě užít. Příznakem byla snaha zřídit kontrolní pás i na extrémně náročných úsecích, jako byly bažiny, skalnatá podloží a terén s velkými výškovými rozdíly. Vedle toho se zkoušely další varianty minování DZ, včetně nášlapných minových polí. Precizace systému služby vedla i k modifikaci konstrukce drátěného zátarasu, k překládání průběhu jeho trasy, k jeho napřimování a v důsledku toho k přemisťování trasy orného pásu a pozorovaten.

Toto období doplňování a stabilizace systému přineslo i vědomí limitů ženijnětechnických opatření, což je v určitém smyslu vyjádřeno i tím, že rostl počet směrnic pro stavbu a údržbu ŽTO s cílem ujednotit jejich technické parametry, vlastnosti, způsob výstavby a používání. Směrnice totiž reagovaly na praktický stav. V prvé řadě vycházely z uvědomění si nutnosti dlouhodobé a neustálé péče o ŽTO. To vedlo jednak k vytváření tabulkových míst vojáků pro tyto účely (příkladem jsou ženijní družstva na praporech), ale současně i k zaměření na snižování materiálních nákladů. V případě snahy o snížení materiálních nákladů na přebudovávání drátěného zátarasu vyústila tato snaha v chebském úseku po polovině roku 1954 v odstranění min z DZ. Vyřazení min znamenalo jisté zvýšení „trvanlivosti“ DZ, zjednodušení a zkrácení oprav

a údržby drátěného zátarasu i pruhu země v něm. Elektrifikovaný DZ tudíž nemusel být „zbytečně dlouhou dobu“ mimo provoz.

Odstraňování min z drátěného zátarasu bylo současně i jedním z projevů snížit rizika zranění pohraničnicků ve službě. Opět to souvisí s obzorem dlouhodobosti: bylo třeba zajistit relativně bezpečné využívání ženijnětechnických opatření. I z díkce písemností je patrné, že se směrem k roku 1955 prosazuje vědomí, že Pohraniční stráž nemůže vůči veřejnosti obhájit úmrtí a těžká zranění pohraničnicků při využívání nástrahovadel či při službě a údržbě EZOH. Z toho pramenil tlak na dodržování bezpečnostních předpisů ve službě a projevem této tendence bylo koneckonců i nařízené komisionální přebírání EZOH v polovině roku 1953.

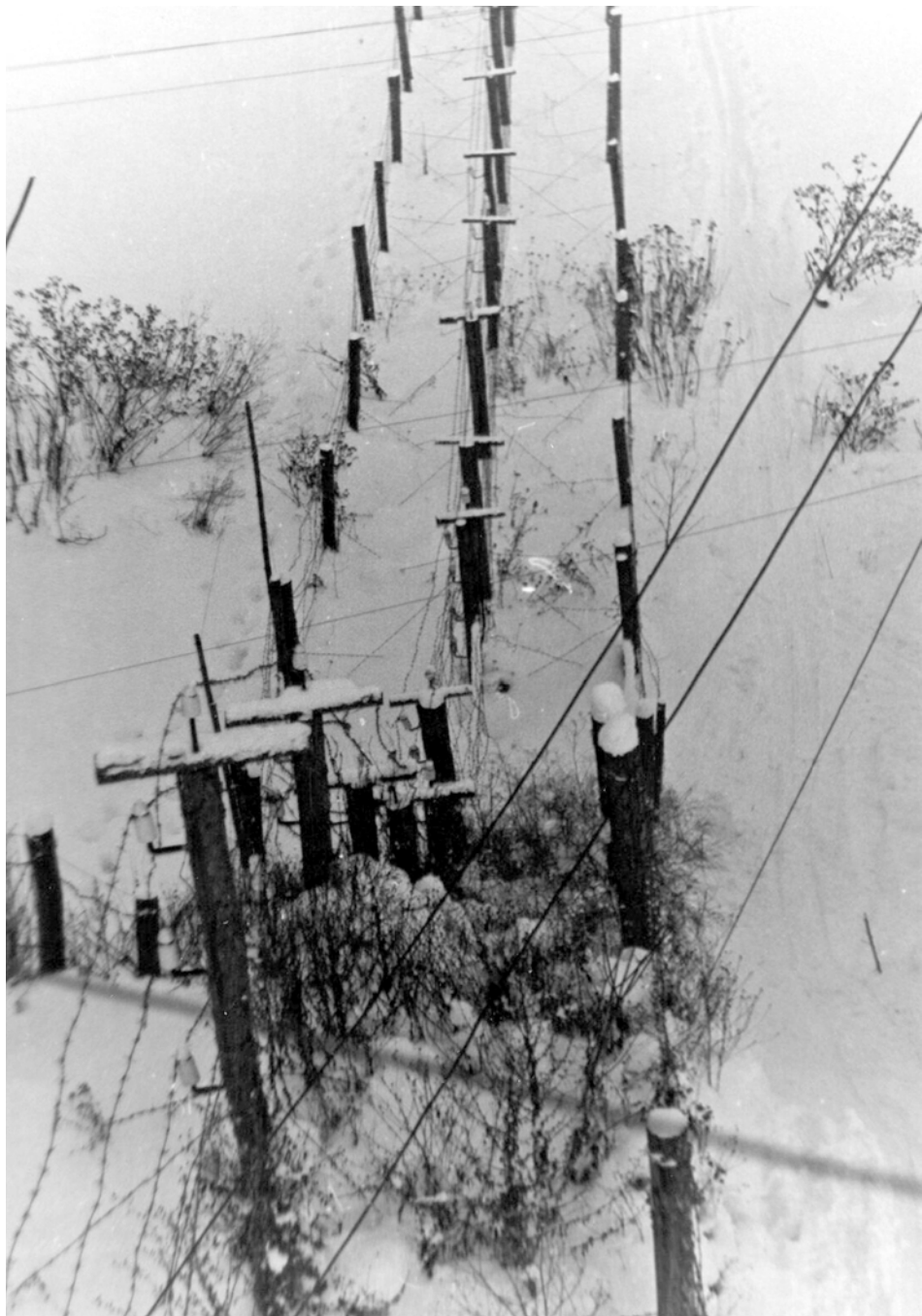
Komparace chebské situace se znojemskou umožnila v řadě případů rozšířit naše závěry. Základní shoda mezi oběma úseky panovala především v druzích ženijnětechnických opatření a jejich parametrech. Na druhé straně znojemská brigáda jak pro delší úsek státní hranice, tak pro početně méně dotované zabezpečovací jednotky spoléhala při zřizování svých ŽTO v mnohem větší míře na kampaňovité provádění prací přivolenými jednotkami: typickými příklady jsou provádění výstavby drátěného zátarasu na podzim 1952 či jeho elektrifikace o rok později, eventuálně minování v roce 1954 jednotkami čs. armády. Z chápání úseku znojemské brigády jako tzv. vedlejšího vyplývá i určité zpoždění za vývojem zřizování ŽTZ u chebské brigády. Kupř. v zásadě plně elektrifikace jejího úseku bylo dosaženo v závěru roku 1953, tedy zhruba s ročním zpožděním. Největšího rozsahu DZ (170 km) bylo dosaženo až v roce 1954. Tato pozdní elektrifikace byla kompenzována zvýšeným důrazem na minování. Zde měl začátek minovacích prací zpoždění za chebskými pouze 2 až 3 měsíce, ale zaminovány pak byly dvě třetiny úseku (111 km koncem roku 1953), zatímco chebská brigáda zaminovala jen asi třetinu. Určité vývojové zpoždění ve využívání min se však u znojemské brigády projevilo jinak. Zatímco chebská od minování po polovině roku 1954 zcela ustoupila, znojemská brigáda jen zaměnila nástražná minová pole za rozsahem poloviční (nikoli počtem min) pole nášlapná, jichž se zbavila nejdříve v roce 1956. Z toho pak vyplynula mnohem větší rizika pro její pohraničnický.

Zpracování vzniku a ustálení systému ŽTZ na státních hranicích umožňuje ukázat i na to, co pro republiku budování „železné opony“ znamenalo z hlediska národního hospodářství a jak silná musela být politická objednávka, aby bylo možné akceptovat tyto náklady jako daň za prosazení jejího záměru. Byly to především ekonomické ztráty spojené s úbytkem dřevní hmoty v příhraničních lesích, vznikající také z důvodu nemožnosti zpracovat všechno dřevo vytěžené při zřizování průseků. Bez významu nebylo ani druhotné poškození stromů vystřelováním pařezů, případně poškození lesa větrem (polomy) vlivem ztráty kompaktnosti lesního porostu. K tomu přistupovala nemožnost hospodářsky využívat prostor, v němž byla ŽTZ situována. Mimo to zde byla spotřeba ostnatého drátu, materiálu k výrobě transformátorů a dalších elektrotechnických zařízení. Nelze také zapomenout na odběr elektrické energie z rozvodné

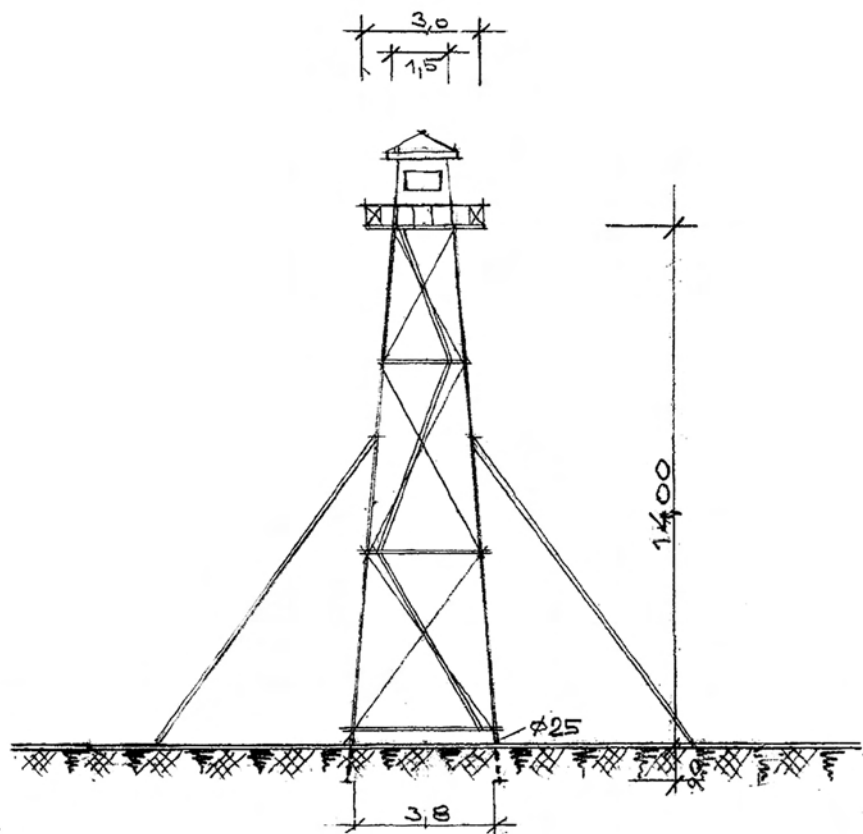
sítě, i když v tomto případě se obě pohraniční brigády musely smířit s vypínáním elektrického proudu ve špičkách a s příkazem zapínat EZOH jen na omezenou dobu.

Z hlediska pokusů o nedovolený přechod hranice je nesporně zajímavé zjištění, že po určitou dobu v roce bývala funkčnost systému podstatně omezena. Vedle problémů s funkčností druhů ŽTZ v zimě jmenujme jako zásadní alespoň vyřazení EZOH v důsledku výbuchů min, nucené vypínání proudu do spodních drátů pro zkratky způsobované vzrostlou travou nebo přerušení dodávek elektrické energie rozvodnými závody v době špiček (za soumraku a svítání). Přesto máme důvod se domnívat, že se to na zvýšení úspěšnosti tzv. narušitelů příliš neprojevalo, neboť v důsledku umístění ŽTZ v zakázaném pásmu nemohly jeho defekty vejít ve známost veřejnosti. Vedle toho měly hlídky PS zpravidla na své straně také lepší znalost daného prostoru.

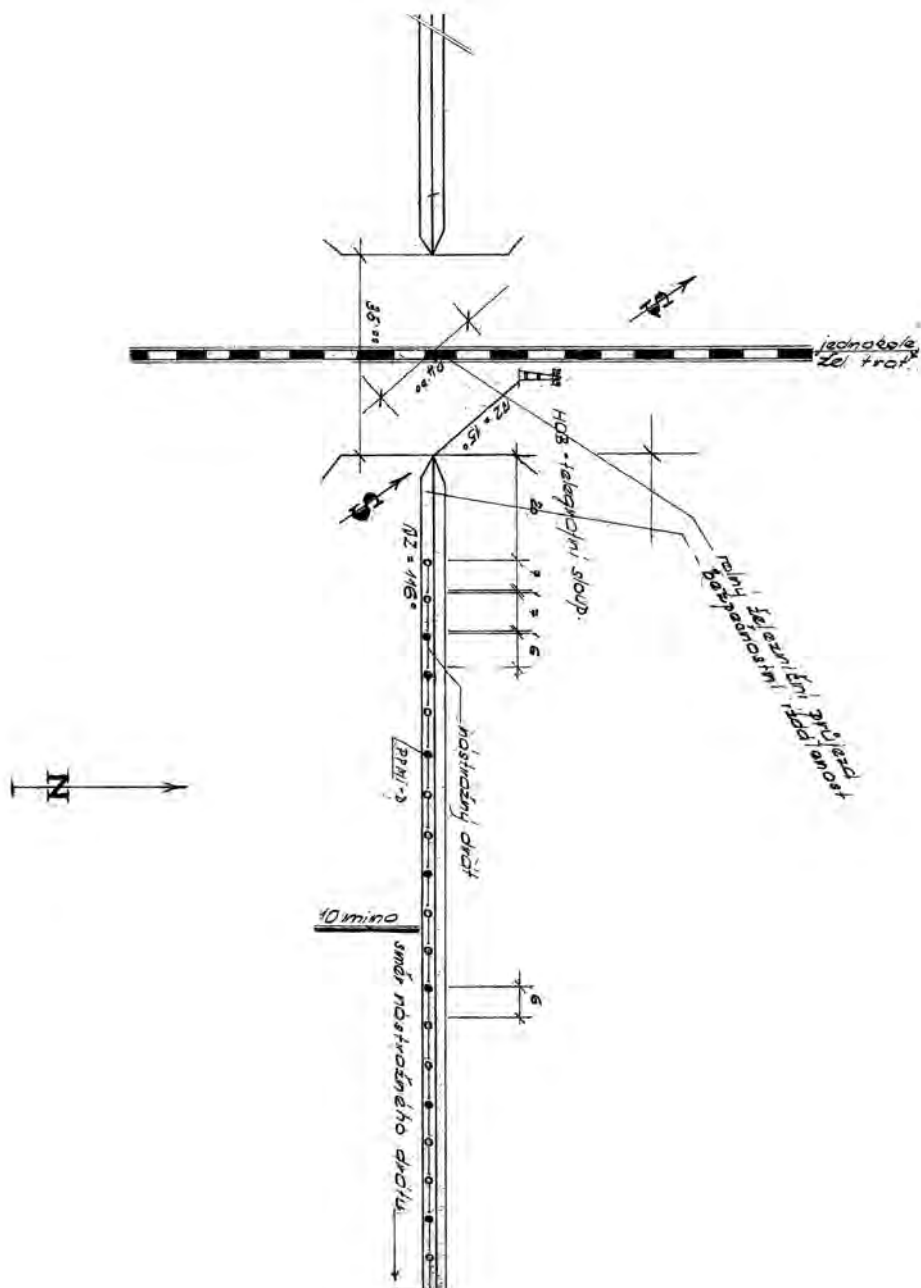
Tento článek se z rozsahových důvodů nemohl zabývat případy těch, kteří svůj pokus o překonání státní hranice neuskutečnili v důsledku existence ŽTZ, nebo těmi, jimž se rizika plynoucí ze služby při ženijních opatřeních stala osudnými. V souvislosti s tím, v jaké podobě danou problematiku různé publikace zmiňují, chtěl příspěvek nalézt především odpověď na otázku, v jaké podobě existovala ženijnětechnická opatření krátce po svém vzniku. Přitom chtěl poukázat na odstranění extrémů v jeho vybavenosti, jako bylo používání min, nepřetržitého zapnutí proudu atd., což způsobilo, že systém ŽTO mohl dlouhodobě „přežít“ své zakladatelské období. V důsledku toho se pak ŽTO s elektrifikovaným drátěným zátarasem v čele mohla stát ztělesněním železné opony až do konce roku 1965, v modifikované podobě až do sklonku roku 1989.

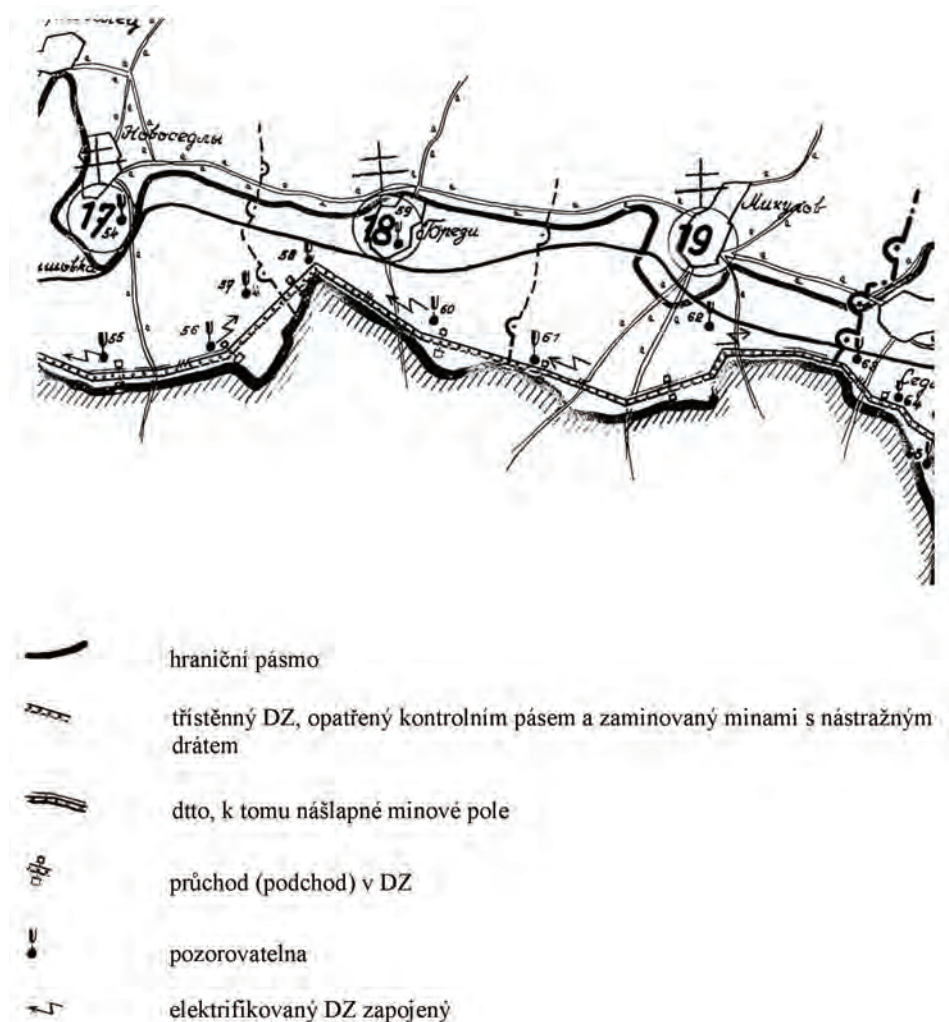
Obr. 1: Třístěnný elektrifikovaný drátěný zátaras z roku 1952 (AMVK, f. PS, k. 108).

Obr. 2: Věžová pozorovatelná z roku 1954, výška 14 m. Postavena byla u roty Písečné 4. znojenské pohraniční brigády (AMVK, f. 2341, k. 68).

Obr. 3: Část nástražného minového pole u Šatova. Zaminovaný drátěný zátaras u železničního přejezdu do Rakouska Šatov – Retz. Stav k 30. 6. 1953 (AMVK, f. 2341, k. 17).

Obr. 4: Ženijnětechnické zabezpečení v úseku 4. znojemské pohraniční brigády. Novosedly (17.), Březí (18.), Mikulov (19.) (AMVK, f. 2341, k. 17).

Biografie

Bedřich Pokorný – vzestup a pád

Jiřina Dvořáková

Na myšlenku zabývat se životními osudy Bedřicha Pokorného mne přivedla v podstatě náhoda. Při pořádání archivního fondu bývalé IX. správy FMV se mi do rukou dostal strojopis *Sborníku vzpomínek a dokumentů*, který k 25. výročí vzniku SNB v roce 1970 připravovala k vydání Ideologická komise Hlavního výboru KSČ při MV ČSSR. Po zběžném prolistování se zpočátku nezáživné články staly velice zajímavým čtením a inspirací. Bývalí zaměstnanci MV zde vzpomínají na dobu před 25 lety a na začátky svého působení na vnitra. Jména některých autorů příspěvků jsou více než zajímavá, např.: Gríša Spurný (Jindřich Spurný) – bývalý osobní tajemník ministra vnitra V. Noska, Karel Smíšek – bývalý náčelník operativní techniky, Jindřich Veselý – bývalý velitel Státní bezpečnosti a další.

Z 22 příspěvků jsem vybrala tři. Všechny totiž vzájemně propojuje osoba kdysi mocného a obávaného muže, majora Bedřicha Pokorného, bývalého přednosty odboru pro politické zpravodajství, později zástupce velitele StB Jindřicha Veselého. Autoři článků Pokorného dobře znali, jako jeho podřízení s ním několik let úzce spolupracovali. V době, kdy psali své vzpomínky, byl již Pokorný po smrti, ale psal se rok 1970...

Jak vyplývá z dochovaných písemností zpracovávaného fondu, *Sborník vzpomínek a dokumentů* nakonec vydán nebyl, ale přesto stojí zato začíst se do některých jeho pasáží.

Nostalgie vzpomínek

První příspěvek napsal JUDr. Zdeněk Lukeš, bývalý tajemník přednosty odboru Z škpt. Bedřicha Pokorného a následně plk. Františka Jandy, pozdější náčelník legistativního oddělení sekretariátu MNB a zástupce náčelníka vnitřní správy MV. Článek se jmenuje *Vzpomínka na soudruhy*.

„Každá vzpomínka na události před 25 lety a postavy, s nimiž jsme se v té době setkali, je nutně zabarvena dalším vývojem, pozdějšími událostmi i dnešní podobou života. Je to zcela přirozené, člověk v 60 letech není týž jako ve 40 nebo 35 letech. Proto, a je to koneckonců osud každé vzpomínky na minulé vzdálené události, i mé obrazy, které se mi vybavují na můj příchod na Ministerstvo vnitra v r. 1945 a na soudruhy, s nimiž jsem tam spolupracoval, nemusí být zcela přesné. Mnoho věcí, které

by bylo třeba snad připomenout, bylo zatlačeno jinými vzpomínkami a dalšími událostmi. Tak tomu zřejmě je i se vzpomínkou na Bedřicha Pokorného a Františka Jandu, na první, dnes už méně známé, představitele čs. bezpečnosti z let 1945 až 1948.

Nepochybné je, že doba, v níž vykonávali svoje odpovědné funkce pod vedením ministra vnitra soudruha Václava Noska, byla svým způsobem velmi složitá: územím republiky prošla válka, hospodářství a doprava byly rozrušeny, zásobovací situace svízelná: to na jedné straně. Na druhé straně obrovské nadšení lidí, že jsme svobodní, úcta a láska k Sovětskému svazu, komunistické straně i odhodlání budovat nový život podle Košického vládního programu. Jen postupně se konstituoval centrální a místní státní aparát a jeho součást: Bezpečnost. Před bezpečnostními orgány stály úkoly, jaké tu dosud nebyly: potíh válečných zločinců a zrádců, zabezpečení obrany státu i jednotlivých občanů i obnova bezpečnosti a pořádku za existence složitých společenských vztahů znásobených nebývalým pohybem obyvatelstva souvisejícím s odsunem Němců, osídlováním pohraničí a repatriací a především důsledky okupace.

Lidově demokratický státní aparát se však teprve postupně zřizoval nejdříve na Slovensku a pak i u nás. Tak to bylo i s výstavbou bezpečnostního aparátu. V nejsložitější situaci r. 1945 tu nebyla centrálně řízená Bezpečnost, nýbrž ústředně řízené vojensky organizované četnictvo, ve velkých městech státní policie a ve většině měst a obcí obecní policie. Připomínám jen pro zajímavost, že ještě koncem května 1945 byl směrnicemi Ministerstva vnitra utvrzen stav, že si místní národní výbory mohou zřizovat k udržení Veřejné bezpečnosti a veřejného pořádku vlastní (obecní) bezpečnostní sbor organizovaný z občanů podle zásad vojenské organizace. Jeho velitele jmenoval předseda národního výboru na základě usnesení pléna. Teprve v červnu 1945 byl právně postaven SNB jako samostatný a úředně organizovaný sbor, do něhož byly začleněny dosavadní tzv. uniformované složky: četnictvo, uniformovaná státní i obecní policie.

Taková byla tedy, stručně řečeno, situace, kdy do Prahy na Ministerstvo vnitra přišel soudruh Bedřich Pokorný do funkce vedoucího bezpečnostního odboru, v níž byl podřízen přímo ministru vnitra soudruhu Noskovi. Soudruh Pokorný předtím působil v Brně, kde od osvobození, jako čelný funkcionář ilegálního a pak revolučního národního výboru, rovněž zastával vedoucí funkci na úseku bezpečnosti. Pocházel z brněnské komunistické rodiny a sám důstojník – patřil mezi jistě ne velkou skupinu důstojníků čs. armády, která otevřeně prosazovala své progresivní přesvědčení. Jeho úkol byl zaměřen na výstavbu čs. státní bezpečnosti. K tomu měl nepochybné předpoklady i zkušenosti jako bývalý důstojník obranné vojenské služby i jako čelný představitel ilegálního odboje. Měl však málo lidí, kteří by měli pro takovou práci potřebné předpoklady: zároveň politickou uvědomělost, vzdělání i odbornou kvalifikaci. Byli tu po jedné straně kvalifikovaní odborníci, většinou však apolitici, a na druhé straně soudruzi straně oddaní a pro práci nadšení, ale nezkušení, kteří odborně znali buď velmi málo, nebo dokonce nic. Soudruh Pokorný i v této situaci hledal a podporoval pozitivní stránky rozporu mezi staršími odborníky a novými pracovníky bez zkuše-

ností: usiloval, aby se soudruzi, které strana do Bezpečnosti posílala, intenzivně učili a na pochodu získávali kvalifikaci. On nešetřil svých sil (pracovalo se tehdy od 8.00 hod. s polední přestávkou do 20 – 22 hod., včetně soboty a nevyloučaje i neděle dopoledne), aby každému, komu svěřoval úkol, dopodrobna až pedanticky všechno vysvětlil: pak sledoval další průběh a výsledky znovu probíral, diskutoval s příslušnými pracovníky i s ostatními, aby i oni získávali zkušenosti a učili se z úspěchů i chyb. Nebyl to žádný izolovaný funkcionář, každý měl k němu přístup a pro každého si našel čas. Dával příkazy, ale bral na sebe odpovědnost i tehdy, kdy ten, který plnil úkol, nepostupoval podle pokynů a rady. Nevymlouval se na nikoho a myslím, že mu byly přičítány na vrub věci, o nichž ani vůbec nevěděl, nebo jež byly provedeny jinak, než si přál. To si postěžoval, ale navenek se na nikoho nevymlouval, a to ani v palbě ostré kritiky. Soudruh Pokorný byl velmi vzdělaný marxista. Znal snad celou tehdy známou marxistickou literaturu a měl ji i promyšlenou. Říkal, že řadu věcí četl už před válkou a celou okupaci věnoval důkladnému studiu. Měl doma velikou knihovnu, kde nechyběla snad žádná významnější kniha klasická, naší i cizí beletrie: přátelil se s několika spisovateli a básníky (např. s Fr. Halasem). A hlavně miloval obrazy. Měl doma několik originálů českých malířů, ovládal jednotlivé malířské školy a dovedl hodiny vykládat o moderním francouzském umění a jeho vlivu na české malíře. Lehce konci- poval dopisy i výnosy a poučné rozkazy, snad se někde v archivech ještě najdou jako dokumenty doby.

Soudruh František Janda byl nástupcem Bedřicha Pokorného. Jeho zájem byl širší, řídil nebo velel už celému Sboru národní bezpečnosti, přitom státněbezpečnostní složka se postupně osamostatňovala v obsahové stránce i organizačně. Za něho šlo zejména o konsolidaci uniformovaných složek bezpečnostního aparátu i kriminální služby a o vymezení vztahu SNB k národním výborům. Došlo konečně k přijetí prvního zákona o národní bezpečnosti (který se projednával v Národním shromáždění po řadu dlouhých měsíců), byly budovány tzv. pohotovostní útvary SNB, z nichž byla později budována Pohraniční stráž, dokončena výstavba hlavního velitelství SNB, zemských, oblastních a okresních velitelství SNB i odpovídajících útvarů Státní bezpečnosti a kriminálních úřadoven. V této etapě jsme prožívali únorové události a budování Lidových milic. (Starší funkcionáři LM z pohraničních okresů si snad ještě připomenou staršího plukovníka SNB, když se v jednotlivých okresech na jaře 1948 účastnil stranicko-služebných shromáždění příslušníků LM a skládání přísahy.)

I soudruh František Janda byl důstojníkem čs. armády. Rodem rovněž z Moravy prošel řadou posádek, absolvoval školu generálního štábu a skončil jako profesor na Vojenské akademii v Hranicích. Znal proto osobně i odborně velkou většinu důstojníků. Byl vězněn po celou dobu okupace, po osvobození, po kratším působení na MNO, přešel na Ministerstvo vnitra jako velitel SNB. Vysoký, štíhlý, šedovlasý, s klidnými pohyby a s laskavými očima. Člověk, který se dovedl radovat i z malých věcí (kdo prošel koncentrákem, říkal, váží si už toho, že žije). Ale muž plný energie a vážnosti, když šlo o věc, a zejména, když někdo neposlechl nebo jednal na vlastní pěst ve

vážné věci, nebo se dopustil nezákonnosti. Pak neznal slitování a dovedl si energicky zjednat pořádek. Disciplínu, kterou vyžadoval od svých nejbližších podřízených, přenášeli tito pak zase na své a tak myslím, že tato metoda vykonala své kladné dílo v krátkém čase. Když někomu musel ostřeji něco vytknout, nebylo mu dobře ani předtím, ani pak, zejména když šlo o člověka, jehož si jinak vážil. Ale i on dovedl vzít své podřízené v ochranu a nepřenášel odpovědnost na nižší články, když šlo o věci, které patřily do jeho kompetence. Byl jsem např. svědkem toho, jak odmítl žádost vysokého funkcionáře o okamžité potrestání. Řekl: „Nejdříve si věc prošetřím a vyslechnu toho, na něhož si stěžujete, pak teprve rozhodnu.“ Nebyl ukvapený a vůči vyšším byl rovný, nikomu se neklaněl. Nejšťastnější byl doma v rodině a na cestách, zejména na Moravě. Tady se stavěl na známých místech a vzpomínal. Když jsem jej zavedl na válečnou historii, byly z toho celé přednášky, např. o bitvě u Lipan, u Kolína, u Slavkova aj., abych jmenoval jen tu známou trasu Praha – Bratislava.

Myslím, že soudruh Janda, později generál Janda, měl velkou zásluhu na dobrých vztazích se slovenskými bezpečnostními pracovníky. Jezdili jsme do Bratislavy na pověřenectvo a oni zase k nám. Stýkali jsme se také s představiteli bezpečnostních aparátů socialistických zemí. Prostředí, které dovedl soudruh generál Janda vytvořit, už samo o sobě napolovic pomohlo při řešení problémů spolupráce.

Oba z ministerstva odešli. Stýkal jsem se se soudruhem Bedřichem Pokorným i pak písemně a osobně, když jsem se dostal do Brna, se soudruhem generálem Jandou jsem se stýkal mnohem častěji. A vím, že oba na svoji práci v Bezpečnosti nezapomněli. Oba byli hodní lidé a dobří komunisté, kteří dali své nejlepší síly a schopnosti pro výstavbu čs. Bezpečnosti. Nyní jsou oba mrtví. Myslím, že by se na ně nemělo zapomenout.“

Jmenovec Bedřicha Pokorného, Jaroslav Pokorný, další bývalý tajemník B. Pokorného, nazval svůj příspěvek *Na dvou frontách*. Přináším jej ve zkrácené podobě.

„Po návratu z koncentračního tábora někdy v červenci 1945 prošel jsem branou závodu Motorlet v Praze Jinonicích. ...Blízko továrních vrat byla tabule se jmény padlých za nacistické okupace a v Pražském povstání. Mezi mrtvými bylo i méno moje. – Budu dlouho živ! – pomyslíl jsem si a šel dál, do dílny, kde jsem před zatčením Gestapem pracoval jako pomocný dělník. Na jedné z ustavujících schůzí mě waltrováci zvolili za sekretáře závodní organizace strany... Později na krajské konferenci jsem se stal členem pražského krajského výboru. Z okresu přišel kádrovák a řekl mi: „Zítřka se hlas na Ministerstvu vnitra na Letné u soudruha Veselého. Strana potřebuje posílit Bezpečnost.“ Na rozmyšlení nebyl čas. Byli jsme zvyklí poslouchat. Jménem strany se později oháněli i lidé, kteří se stranou a jejími cíli neměli nic společného.

2. února ráno ohlásil jsem se u soudruha Veselého v budově na Letné. – „Ty jsi ten komunist z Waltrovky?“ Přivítal mne v rohové světlé kanceláři hezký chlap středních let, trochu podobou připomínající mladého Dimitrova. – „Tady máš klíč od staré Wertheimky. Budeš tam ukládat tajné spisy, které ti svěřím. Ostatní se dozvíš později. A ještě

pro pořádek. Kolik jsi měl ve fabrice?’ zeptal se věčně. – ,Tisíc, tisíc sto.‘ – ,Tak ty budeš mít pro začátek tady taky. Ještě chceš něco vědět?’ ,Ne.‘ ,Tak tu Wertheimku dobře zavírej.‘ Trochu se usmál a tím zpečetil mé přijetí za aktuárského eléva Ministerstva vnitra. Začal pro mne nový život...

Jednoho dne mne zavolał odborový rada Jindřich Veselý a řekl: ,Budeš sedět v před-pokoji u šéfa politického zpravodajství majora Bedřicha Pokorného. Ty jsi Pokorný, on je Pokorný, dejte tedy rozum dohromady. On dobře ovládá zpravodajské řemeslo, uč se tedy pilně od něho. Nenadělejte společně příliš velké boty.‘ Přikývl jsem na znamení, že souhlasím, a odebral se k šéfovi. – ,Mám ti dělat tajemníka,‘ vyřídil jsem vzkaz od rady Veselého. ,Politického komisaře nepotřebuji,‘ odsekl Bedřich. Chvilí bylo ticho: ,Jak jsi poznal, že mám být tvým komisařem,‘ pokusil jsem se o žertovný tón. Podíval se na mne a přešel taky k žertování. ,Pro mne to vlastně bude výhoda. Přijde třeba terorista a zeptá se, jestli jsi ten převít Pokorný. Ty přikývneš, on tě klidně odstřelí a já se vedle v pokoji budu chechtat,‘ zažertoval Bedřich. – ,Ano, to bude dobré,‘ na to já. – ,Přijde terorista, zeptá se, jsem-li ten pověstný Pokorný. Já mu odpovím, ten sedí vedle a pošlu ho k tobě. On tě klidně odstřelí a já se budu v před-pokoji chechtat.‘ – Čekal jsem, jak žert Bedřich přijme. Přijal. A tak jsme začali plodnou spolupráci.

Bedřich Pokorný rozuměl žertu. Byl vtipný, pohotový, vysoce kultivovaný, neobyčejně vzdělaný, jemný, nesmírně pracovitý člověk. V mládí se stýkal s Halasem, Nezvalem, Vincou Nečasem, Stavinohou, Markalousem a řadou levých intelektuálů z Devětsilu. Miloval obrazy, krásné sochy, znal perfektně naši i světovou literaturu, mnoho četl a stále se vzdělával. Při naší práci nám často do žertů nebylo. Časem, od května 1945 do února 1948, přibývalo nepřátel na domácí i zahraniční frontě. Bedřich Pokorný v čele odboru politického zpravodajství neúnavně sledoval úklady našich nepřátel. Spolu s desítkami prvních pracovníků mladé československé kontrarozvědky jsme čelili pokusům o kontrarevoluci, ať se o ně pokoušeli luďáci na Slovensku, nebo banderovci ve spojení s domácí reakcí, či agenti zahraničních rozvědek různých proveniencí. Třídní boj byl v těch letech krutý a nelítostný. Buď my – nebo oni. Na naší straně bylo mnoho ztrát. Gustav Schramm byl první, žel ne poslední obětí bílého teroru.

V těch krutých letech padly mu za oběť desítky funkcionářů, poslanců národních výborů, poctivých a čestných lidí. Babice, Řevničov, jižní Čechy, Mladoboleslavsko, Vysočina, Valašsko, Ostrava, Žilina i kraj pod Tatrami a nejvýchodnější cíp republiky – všechna ta místa mají své památníky na oběti teroru.

Měl jsem možnost sledovat činnost řady soudruhů i soudružek, které jsme v té kruté době museli vysadit přímo do centra nepřítelů, aby přísně zakonspirování mohli odhalovat protistátní činnost i zločiny proti míru a lidskosti. Měl jsem tu možnost obdivovat nejen jejich obětavost a odvalu, ale i um a opravdu mistrné kousky zpravodajské kontrarozvědné práce.

Myslím, že je na čase ocenit práci majora Bedřicha Pokorného. Byl v prvním období bojů na vnitřní i zahraniční frontě jedním z nejúspěšnějších. Skutečný mistr kontraroz-

vědné práce na obou frontách. Byl do morku kostí věrným synem naší k socialismu vykročivší země, oddaným vojákem strany, učenlivým a oddaným žákem Klementa Gottwalda. V padesátých letech i on zaplatil svou daň za poctivost a věrnost straně. A 25. března 1968 byl nalezen oběšen v lese nedaleko Brna, kde dožíval na penzi po návratu z Ruzyně.

Když rakev s jeho pozůstatky odplouvala do žároviště – tu nezůstalo ani jedno oko těch, kteří ho znali, suché...“

Poslední článek s příznačným názvem *Jak jsem začínal na Ministerstvu vnitra* napsal PhDr. Jurij Křížek, bývalý archivář odboru Z, později vedoucí pomocného oddělení archivu a ústřední evidence StB. Kromě toho byl v letech 1946–48 zaměstnán částečně i v archivu evidenčního odboru Karla Švába na sekretariátu ÚV KSČ.

„V září 1945 jsem začal pracovat jako smluvní zaměstnanec na Ministerstvu vnitra. Přešel jsem tam na doporučení strany z Archivu hlavního města Prahy. Dostal jsem za úkol shromáždit úřední písemnosti centrálních německých úřadů kromě materiálů bezpečnostních složek. Zároveň jsem je měl předběžně vyhodnocovat pro potřeby Státní bezpečnosti. Z dnešního hlediska by oba úkoly nebyly ničím obtížným. Ale tenkrát na podzim 1945 to bylo všechno mnohem složitější.

Především na Ministerstvu vnitra, včetně odboru státní bezpečnosti, nebyly ještě vyjasněny mocenské poměry. Vlastní zápas o budování nové revoluční lidové Bezpečnosti mezi námi komunisty a skupinou kolem generála Bartíka, který byl hlavním představitelem benešovské londýnské buržoazní skupiny na MV, teprve začínal.

Za druhé měl jsem pracovat v oboru, o němž jsem neměl žádné představy. Postrádal jsem také skutečné politické i třídní zkušenosti. Odborně jsem sice rozuměl moderní spisovně a bylo mi jasné i to, co bych měl z hlediska archiváře dělat, abych ze spisovenských fondů vytvořil archiv. A zhora nic jsem nevěděl o práci Bezpečnosti a o významu písemností pro tuto práci. Vůbec mi nebylo jasno, co je třeba dělat, aby byl vyhodnocen písemný materiál z okupace pro potřeby Státní bezpečnosti.

A konečně nikdo – včetně mě – neměl představu, jak vlastně by měl vypadat takový bezpečnostní archiv, který by shromažďoval okupační písemnosti a vyhodnocoval je. Proto také veškeré materiální vybavení, jež jsem dostal, bylo zcela nedostatečné, ba žádné. Pravda, když jsem nastoupil do ministerstva, obdržel jsem stranické pokyny, jak mám politicky postupovat, a příkaz, že se mám se vším obracet na štábního kapitána B. Pokorného, který mi také skutečně velmi pomáhal a zasvětil do nejzákladnějších úkonů podobné práce.

Úředně jsem však podléhal bezprostředně dr. V. Tomanovi, který byl právníkem a politicky patřil k sociálním demokratům, a přednostovi dr. Fr. Kropáčovi, který byl rovněž právníkem a byl, jestliže se nemýlím, členem lidové strany. Oddělení, které dr. Kropáč řídil, mělo připravit historicko-dokumentační publikace o teroristickém nacistickém zákroku proti vysokým školám 17. listopadu 1939 a o vyhlazení Lidic a Ležáků.

Proto se také dr. Kropáč a dr. Toman snažili mě orientovat na to, abych jim pomáhal sbírat materiál k oběma připravovaným publikacím.

Stranický úkol však byl trochu jiný: shromáždit co nejvíce materiálu proti nacistickým okupantům a jejich českým pomahačům. Proto mě také B. Pokorný vedl k tomu, abych všechn materiál, jež jsem přebíral, co nejdříve prošel především z tohoto hlediska. Připravovaly se totiž procesy proti K. H. Frankovi a protektorátní vládě a bylo třeba získat co nejvíce důkazního materiálu.

Tento stranický úkol se mi však zdál zpočátku téměř nesplnitelný. První dny jsem byl už skoro rozhodnut, že raději z vnitra odejdu. Nevěděl jsem, kde začít a jak by vůbec bylo možno na věc jít.

Přidělili mi sice místnost v hlavní budově ministerstva na Letné. Dokonce pěknou místnost mi dali! Ale do ní mi postavili jenom jeden starý nevelký manipulační stůl, jeden obyčejný dřevěný regál na spisy, rozviklaný a úplně prázdný – a jednu židli. Pokud si vzpomínám, nebyla tam zpočátku ani skříň.

A dole ve vestibulu budovy se na mě každý den zrána šklebilo 25 či 35 – nepamatuji si to už přesně – poměrně velkých beden. Ty byly plné nějakých německy psaných spisů. Bedny byly zachyceny při ústupu nacistických jednotek v Plzni. Údajně obsahovaly archiv říšského protektora. To se potom potvrdilo. A těch několik desítek metrů německých písemností jsem měl ve směšně krátké době utřídit, prohlédnout a rozebrat. A neměl jsem žádný soupis písemností ani popis úřadu říšského protektora. A ani jsem vlastně nevěděl, co se ode mne chce. Byl jsem však tenkrát ještě mladý a dost nerozvážný. Myslel jsem si, že stačí chuť do práce a zápal pro věc. A pustil jsem se do beden. Bral jsem jednu po druhé. Otevíral je bez ohledu na to, zda materiál v nich na sebe navazoval. To mi nikdo stejně nemohl říci. Přitom jsem četl stránku za stránkou od rána do večera, často i do pozdní noci. Musel jsem s tím být co nejdříve hotov. Přečtené spisy jsem třídil a srovnával. A poměrně brzy, i když s mnohými omyly a chybami, se začínala rýsovat část spisovny říšského protektora. Ta, která byla v květnových dnech zachycena. Současně se však ukazovalo, že mnohé a mnohé písemnosti – a často ty nejdůležitější – chyběly. Přesto zachovaný materiál byl cenný a obsahoval některé závažné doklady.

Po několika týdnech tápavé a usilovné práce se mi přece jenom – za značné podpory B. Pokorného a později i Jindry Veselého, který byl jako člen ÚV KSČ poslán na Ministerstvo vnitra a staral se i o práci nás mladých komunistů, – podařilo orientovat se plně v materiálu a mohl jsem začít shromažďovat podklady pro práci bezpečnostního aparátu.

A právě tehdy, kdy moje námaha přinášela první výsledky, dostal jsem se do těžkého sporu s generálem Bartíkem, který byl šéfem celého odboru státní bezpečnosti, kam jsem patřil i já. Bartík – zdá se mi – někdy koncem října nebo začátkem listopadu 1945 rozhodl, že písemnosti úřadu říšského protektora budou zapůjčeny představitelům americké armády. Podle dohody mezi Spojenci o válečné kořisti měli si je prý prohlédnout a vyhodnotit. Bartík mi dal příkaz, abych všechny spisy uložil zpět do beden

a bedny připravil k odvozu. Ocitl jsem se v těžké situaci. Služebně jsem nemohl generálu Bartíkovi odporovat, ale rozkaz jsem splnit nemohl a nechtěl. Byl jsem rozhodnut, že zabráním tomu, aby písemnosti byly Američanům půjčeny. Byl jsem totiž přesvědčen, že nejen z politického hlediska, nýbrž i z bezpečnostního hlediska by tím byly poškozeny zájmy naší republiky. Vždyť jsme ještě sami nevěděli, co všechno bedny obsahují! A navíc jsme neměli žádnou záruku, že materiál nám bude vrácen všechn a tentýž. O celé věci jsem ihned informoval soudruhy G. Spurného a B. Pokorného. Několik dní bylo ticho. Až náhle jsem byl předvolán do kanceláře generála Bartíka. Ten se na mne prudce obořil a křičel, že jsem jej pomluvil u ministra, že jsem neměl právo bez jeho vědomí informovat o jeho rozkazu někoho druhého, že učiní vše, abych z ministerstva odešel a byl případně potrestán i jinak. Nebylo mi tenkrát dobře. Dr. Kropáč mě začal mnohem více kontrolovat a přiděloval mi četné úkoly, které mě měly odvádět od mé hlavní práce. Dokonce dr. V. Toman, který se ke mně choval přátelsky a pomáhal mi zlepšit mé pracovní podmínky, mě tentokráte varoval.

Ale nakonec všechno dobře dopadlo. A pro mě bylo nejdůležitější, že jsem spor vyhrál a písemnosti zůstaly u nás na ministerstvu. Mohl jsem bez přerušení pokračovat ve své práci a plnit svůj první úkol, který mi strana dala: pomáhat budovat nový bezpečnostní archiv.“

Hodnocení B. Pokorného jeho bývalými spolupracovníky již známe, seznamme se tedy se základními údaji jeho profesního života, jak se je podařilo sestavit z dochovaných pramenů, které byly v Archivu MV k dispozici.

Kariéra

Bedřich Pokorný se narodil 6. 3. 1904 v Brně. Absolvoval 4 třídy reálného gymnázia a 4 ročníky obchodní akademie s maturitou. Do armády vstoupil 1. 10. 1924 jako vojín prezenční služby k pěšímu pluku 31 v Jihlavě. Odtud byl vyslán na Vojenskou akademii v Hranicích, kde studoval do roku 1926. V letech 1926–27 absolvoval jednorozhodčí důstojnickou aplikační školu pro pěší vojsko v Milovicích, která připravovala budoucí velitele, a o rok později armádní plynový kurs v Olomouci. V roce 1934 absolvoval také zpravodajský kurs při Zemském vojenském velitelství (ZVV) v Košicích a byl ustanoven zpravodajským důstojníkem u 10. hraničního praporu 12. divize. Po reorganizaci v roce 1936 byl zařazen jako zpravodajský důstojník na PAÚ (Předšurná agenturní ústředna) v Michalovicích. V roce 1938 byl přidělen jako vedoucí na PAÚ „Rudolf“ v Košicích se zaměřením proti Maďarsku a od prosince 1938 do března 1939 působil u PAÚ Prešov. Po návratu ze Slovenska v březnu 1939 nastoupil na Ministerstvo financí – odbočka Brno ve funkci aktuárského tajemníka v revizní komisi. Již v dubnu 1939 se zapojil do boje proti okupantům, stal se členem komunistické buňky intelektuálů, která kolportovala ilegální tiskoviny, letáky a brožury. V revizním odboru Ministerstva financí pracoval až do března 1945, kdy byl nucen uchýlit

se do ilegality.¹ Po osvobození Brna se stal od 26. dubna 1945 velitelem nově utvořeného SNB Brno-město a v době od 16. května do 2. července byl zemským velitelem SNB na Moravě.

Dne 3. července téhož roku nastoupil v hodnosti štábního kapitána a jako člen KSČ na Ministerstvo vnitra v Praze, kde se stal přednostou jednoho z nejdůležitějších útvarů Ministerstva vnitra, obranného zpravodajství, podřízeného odboru Z, tj. odboru pro politické zpravodajství, v jehož čele stál tehdy plukovník, později generál Josef Bartík.²

V lednu 1946, přesněji 15. ledna, nahradil Pokorný gen. Bartíka ve funkci přednosty odboru Z, kterou vykonával do 3. listopadu 1946. Tehdy, na základě dohody zástupců komunistické a sociálnědemokratické strany, byl odvolán a přednostou zpravodajského odboru byl jmenován plk. František Janda. Pokorný se stal jeho zástupcem. V témže roce byl také povýšen na majora.³

Dnem 2. 12. 1946 byl odbor Z přejmenován na odbor VII. Jeho součástí se stal nově utvořený slovenský referát s označením VII-SL, do jehož čela byl postaven mjr. Bedřich Pokorný. Následně byl přechodně vyslán do diplomatických služeb do Vídně, kde však působil velice krátce, a sice od 1. února do poloviny března 1948.⁴ Tento fakt potvrzuje i úřední dokument ze dne 19. ledna 1948 s hlavičkou Ministerstva zahraničních věcí, ve kterém zmíněné ministerstvo oznamuje Pokornému, že jej dnem 1. února 1948 překládá jako legačního radu z ústředí na velvyslanectví ve Vídni a uvádí výši jeho ročního přídatku zahraniční služby.⁵

Druhý dokument MZV datovaný 24. března 1948 oznamuje zpětné přeložení Pokorného do ústředí dnem 1. dubna a zastavení výplaty dosavadního služebního příjmu k 31. březnu téhož roku.⁶

Ke dni 17. listopadu 1948 byla zřízena Skupina I-Bezpečnost, pod kterou spadal i odbor BA, též označovaný jako odbor Státní bezpečnosti nebo Velitelství Státní bezpečnosti, který byl řízen Jindřichem Veselým. Jedním z jeho zástupců se stal i Bedřich Pokorný.⁷

Dnem 1. ledna 1949 byl Pokorný jmenován zástupcem přednosty odboru BA pro věci skupiny BAc, tzv. malé Státní bezpečnosti, která pracovala na případech podle zákona na ochranu republiky, spadala pod ni veškerá prověřovací agenda včetně udělování medailí, retribuce, dohled nad výkonem VI. oddělení KV StB a cenzura veškerého periodického tisku a filmu. Kromě toho podléhala Pokornému skupina

1 AMV Praha, sign. Z-6-314, s. 2; sign. M-7-20, s. 115; a. č. ZV-4, sv. I, s. 108.

2 Tamtéž, f. A 34, i. j. 3257.

3 KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*. Brno 1997, s. 94; AMV Praha, a. č. ZV-4, sv. I, s. 1, Záznam o výpovědi B. Pokorného z 3. 2. 1951.

4 KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*. Brno 1997, s. 133, 134, 161.

5 AMV Praha, a. č. ZV-4, sv. 2, s. 31.

6 Tamtéž, a. č. ZV-4, sv. 2, s. 9.

7 AMV Praha, sign. 310-2-4, s. 62, a sign. 310-2-3, s. 1 a 15.

BAP – pasové oddělení.⁸ V březnu se stal zástupcem číslo 1 přednosta odboru BA Osvald Závodský a B. Pokorný se stal zástupcem číslo 2.⁹

1. října 1949 vznikla samostatná skupina BAC, jejíž náplní bylo řízení, kontrola a správa táborů nucené práce a mjr. Pokorný se stal jejím přednostou.¹⁰ Zároveň ale zůstal i zástupcem Jindřicha Veselého.¹¹ V září 1950 byl Pokorný jmenován přednostou vězeňského sektoru, do něhož vplynula i správa TNP a jemuž podléhaly všechny věznice KV-StB. Dnem 7. října 1950 byl na jeho místo dosazen škpt. Jiras a Pokorný se stal jeho zástupcem. V této funkci působil až do doby svého zatčení, tj. do ledna 1951.¹²

Konec kariéry

28. ledna 1951 byl mjr. Bedřich Pokorný na příkaz ministra národní bezpečnosti L. Kopřivy zatčen, na základě důvodného podezření z protistátní činnosti, a dán do vyšetřovací vazby.

Dne 23. 12. 1953 zasedal Nejvyšší soud, který pravomocným rozsudkem uznal Bedřicha Pokorného vinným trestným činem sabotáže podle § 85 odst. 1 písm. b), odst. 2 písm. a) c) d) tr. zák., s odůvodněním, že „od roku 1945 až do svého zatčení v roce 1951 spolu s obviněným Karlem Černým jako členové spolčení ve vysokých funkcích záměrně kryli nepřátelskou činnost zrádců a konfidentů Gestapa, rozmísťovali je do důležitých funkcí v Bezpečnosti, brzdili kádrovou výstavbu Bezpečnosti, zaváděli do práce Bezpečnosti gestapácké metody a jiným nepřátelským způsobem porušovali soustavně svoje povinnosti v úmyslu způsobit vážnou poruchu v činnosti bezpečnostního aparátu, v této skutečně vážnou poruchu způsobili a činu se dopustili za okolností zvláště přítežujících.“

Za to byl odsouzen podle § 85 odst. 2 tr. zák. k trestu odnětí svobody na 16 roků, podle § 43 tr. zák. ke ztrátě čestných práv občanských s dočasnou ztrátou práv uvedených v § 44 odst. 2 tr. zák. na 10 let a podle § 47 tr. zák. k propadnutí celého jmění.

Při revizi jeho odsouzení před vojenským kolegiem Nejvyššího soudu v Praze dne 10. 11. 1956, sp. zn. Tv/11/56, byl Pokorný zproštěn podle § 162 písm. a) tr. řádu žaloby pro sabotáž, ale byl uznán vinným trestným činem zneužití služební moci podle § 380 bývalého tr. zák. a za to byl odsouzen podle § 382 bývalého tr. zák. a za použití § 92 bývalého tr. zák. k trestu odnětí svobody na 1 rok. Podle § 24 tr. zák. byl výkon tohoto trestu podmíněně odložen na zkušební dobu dvou let.

Podle článku II číslo 3 rozhodnutí prezidenta republiky ze dne 4. 5. 1953 o amnestii

8 AMV Praha, sign. 310–2–4, s. 63–68.

9 Tamtéž, sign. 310–2–4, s. 56; a. č. ZV–4, sv. I, s. 117, Výpověď B. Pokorného z 27. 8. 1952.

10 Tamtéž, sign. 310–2–4, s. 88; a. č. ZV–4, sv. I, s. 117.

11 FROLÍK, Jan: *Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948–1989*. In: *Sborník archivních prací* č. 2, R. XLI, Praha 1991, s. 460.

12 AMV Praha, a. č. ZV–4, sv. I, s. 717, Výpověď B. Pokorného z 27. 8. 1952.

byl odsouzenému Bedřichu Pokornému prominut tento trest s tím účinkem, že se na pachatele hledí, jako by nebyl odsouzen.¹³

Po pěti a půl letech byl tedy Pokorný s podlomeným zdravím propuštěn z vazby, rehabilitován a bylo mu vráceno členství v KSČ. Vzhledem ke svému zdravotnímu stavu dostal invalidní důchod¹⁴ a v pozdějších letech mu byla přiznána a vyplacena finanční náhrada za škodu způsobenou výkonem trestu ve výši 90 000 Kčs.¹⁵

Dne 31. března 1968 byl Bedřich Pokorný nalezen mrtev v lese v blízkosti města Brna, kde bydlel. Příčinou smrti byla sebevražda oběšením. Pohřeb proběhl v tichosti 5. dubna 1968.¹⁶

Odbojová činnost – mýtus nebo skutečnost?

Po roce svého působení na vnějšku byl škpt. B. Pokorný ve funkci přednosty odboru pro Státní bezpečnost a celostátní politické zpravodajství navržen v červnu 1946 na povýšení do hodnosti podplukovníka pěchoty. V odůvodnění návrhu je kromě jiného vyzdvížena jeho záslužná práce a značné přispění ke konsolidaci státněbezpečnostních poměrů v osvobozeném státě, jeho odbojová práce a účast v boji proti okupantům. V samotném návrhu na povýšení se uvádí: „*Jako zpravodajský důstojník se velmi osvědčil v kritické době od Mnichova do událostí po 15. 3. 1939 na východním Slovensku, kde několikrát zasáhl proti fašistickým skupinám a dal podnět k organizaci ozbrojené akce proti maďarským vojskům a bandám, za nichž se mohli ohrožení Češi klidně odsunout do českých zemí. Tím zachránil mnoho českých rodin a jejich svršků. Po příchodu do Brna v dubnu 1939 spolupracoval ilegálně ve skupině nynějšího plk. gšt. Hanuse a po jeho odchodu do Hradce Králové se skupinou škpt. gšt. Schejbala. Když ten odešel do zahraničí a skupina v souvislosti se skupinou Schmoranzovou byla rozbita, organizoval malé ilegální komunistické buňky, které se rozrůstaly a měly veliký vliv na odbojovou práci na Moravě. Prostřednictvím por. Tišnovského byl napojen na partyzánské skupiny velitele Murzina a v březnu 1945 musel odejít do ilegality, protože mu hrozilo zatčení. Za bojů o Brno organizoval během bitvy a bombardování stavbu mostu pro RA přes tankový příkop.*“

Návrh byl zaslán náčelníkovi hlavního štábu MNO armádnímu generálu Bočkovi. Na spisu je rukou připsána poznámka s podpisem dr. Z. Tomana, že gen. Boček přislíbil povýšení na majora.¹⁷

Ve vyšetřovacím spisu, který byl zaveden k osobě B. Pokorného v souvislosti s prověřováním jeho protistátní činnosti, vylíčil Pokorný svoji odbojovou činnost následovně:

13 Tamtéž, sign. 319–31–15.

14 Tamtéž, f. A 34, i. j. 3257.

15 VHA, f. MNO – Správa vojenských soudů 1961, kart. č. 650.

16 AMV Praha, f. A 34, i. j. 3257.

17 Tamtéž, a. č. ZV–4, sv. 9, s. 51–53.

Do ilegální činnosti se zapojil již v dubnu 1939, kdy jej získal ke spolupráci pplk. generálního štábu Karel Hanus, kterého znal Pokorný z Košic, kde svého času absolvoval zpravodajský kurs. Ilegální činnosti je myšlena vojenskovýzvědná činnost proti říšské branné moci a proti českým fašistům a národním socialistům. Pokorný dodával pplk. Hanusovi zprávy o posádce v Brně a o přesunech německé armády. V únoru 1940 byl Hanus zatčen (podle Pokorného), ale ilegální síť, kterou vybudoval, nevyzradil.

Druhé období odbojové činnosti Pokorného se vyznačovalo tím, že se stýkal s komunistickou buňkou a „*šířil myšlenky odporu proti okupantům a jistoty vítězství Sovětského svazu*.“ Kolportoval ilegální tiskoviny *Rudé Právo*, *Rudou Rovnost*, *Nástup a Předvoj*.

Třetí období odboje začíná podle Pokorného listopadem 1944, kdy jej vyhledal ing. Tišnovský, architekt z Brna, který organizoval z příkazu Smrkovského činnost několika ilegálních skupin na Moravě, a vyzval jej k účasti na přípravách vybudování národního výboru v úřadu, kde působil (revizní odbor Ministerstva financí v Brně). Jeho úkolem bylo také podávat zprávy o opevňovacích pracích v prostoru Brna a vyhledávat uložení zbraní a třaskavin. Všechny tyto úkoly Pokorný plnil, a stal se tak zpravodajským důstojníkem Tišnovského ilegální skupiny. V bytě Pokorného se uskutečnilo několik schůzek dalších osob.

Počátkem února 1945 poskytl 3x nocleh Tišnovskému, který odešel do ilegality, a týden u sebe uschoval veškerý jeho materiál politického komisaře. Po zatčení Tišnovského varoval Pokorný ostatní členy skupiny a sám odešel do ilegality. Asi měsíc se skrýval na adrese V Aleji 8 v Brně. Zatčen nebyl.

Boje o Brno prožil s rodinou a s dalšími osobami v tunelu u Cacovic u Brna, kde zůstali asi 13 dní. Po příchodu Rudé armády se Pokorný zúčastnil stavby mostu přes protitankový příkop na silnici Husovice – Soběšice. V tunelu organizoval národní výbor spolu se šesti osobami, jejichž jména nezná.¹⁸

Odbojovou činnost B. Pokorného dosvědčují dvě potvrzení, která byla nalezena v archivu Jindřicha Veselého.¹⁹

V prvním z nich stvrzuje vlastnoručním podpisem plk. generálního štábu Karel Hanus, že se Pokorný zapojil do ilegální činnosti jím řízené počátkem dubna 1939 a že potvrzení platí pro tuto činnost až do doby zatčení Karla Hanuse, tj. do 14. 12. 1939. Dále se uvádí, že „...*B. Pokorný se velmi činně uplatnil ve všech směrech, jeho zprávy o transportech německé branné moci byly velmi hodnotné a došly plného ocenění v ústředí v Praze*...“²⁰

Druhé potvrzení bylo napsáno 23. 11. 1946 a dosvědčuje aktivní účast Pokorného v podzemní činnosti proti okupantům, a to již od roku 1939. Jeho činnost byla zpo-

18 Tamtéž, a. č. ZV–4, sv. I, s. 114–116, Výpověď B. Pokorného z 27. 8. 1952.

19 Tamtéž, a. č. ZV–4, sv. 2, s. 11.

20 Tamtéž, s. 12.

čátku rázu čistě politického, kdy svůj byt propůjčoval ke schůzkám ilegálních pracovníků. Podporoval osoby pronásledované Gestapem i rodiny pozůstalých po obětech Gestapa. Školil politicky své spolupracovníky a instruoval je též i po stránce vojenské. Poskytoval přístřeší lidem pronásledovaným Gestapem, případně ilegálním pracovníkům, přechovával ilegální materiál apod. Kolportoval ilegální tiskoviny jako letáky, rozkazy, instrukce a noviny *Nástup*, *Rudé Právo* a *Předvoj*. Působil nejen v Brně, ale i mimo brněnskou oblast. Byl příslušníkem revoluční skupiny *Předvoj*, k níž se připojil v roce 1944, a členem vojenské složky NRA (Národní revoluční armáda). Podílel se také na dalších akcích této odbojové skupiny. Pro zpravodajské účely předal Pokorný vedení NRA šifrovací klíče.

Následuje 11 podpisů s adresami, mezi jinými jsou zde podepsáni již zmíněný ing. Vladimír Tišnovský a Vladimír Matula, pozdější předseda NV v Brně a vyslanec ČSR v Kodani.²¹

A jak vypovídali po letech ti, kteří s Bedřichem Pokorným bojovali proti okupantům?

Ing. Vladimír Tišnovský ve svých výpovědích z 23. 10. a 29. 10. 1952 uvedl, že se s Pokorným seznámil během studií na Vysoké škole technické v roce 1922 nebo 1923. Potom se setkali náhodně po roce 1939 v Brně. V té době Pokorného několikrát žádal, aby se zapojil do ilegální činnosti, ale Pokorný vždy odmítl s tím, že je ve spojení s Matulou a že k tomu není ještě vhodná doba. K jeho zapojení do ilegální činnosti došlo až v roce 1944. Tehdy také seznámil Tišnovského s dalšími lidmi. Na otázku, jak Pokorný plnil příkazy dané mu v zájmu ilegální organizace, Tišnovský odpovídal:

„Pokud šlo o styky s jinými lidmi, toto Pokorný splnil. Rovněž tak, alespoň z velké části, plnil zpravodajské posláním a letákovou akci. Předal mi šifrovací klíč armády s tím, aby ho bylo pro náš styk jak s Rudou armádou, tak pro vnitřní službu v organizaci použito. K tomu dodávám, že klíče jsem nepoužil, protože i přes zdůrazňování, že se nemůže nic stát, jsem tomuto nedůvěřoval. V přímých akcích, kde šlo o osobní nasazení, však se Pokorný neuplatnil, protože se vymlouval na všechny možné věci (ischias, rodina atd.). Také se žádné akce nezúčastnil, takže nikdy nebyl dělat třeba záštitu, a pokud vím, nebyl také nikdy ozbrojen. Jako příklad uvádím případ připravovaného přepadení skladiště zbraní a střeliva v Brně-Husovicích, kde byl skladníkem člen naší organizace Hlava. Když se toto připravovalo, Pokorný odmítl účast a přímo říkal, že půjde do kina nebo divadla, aby měl důkaz, že se toho nezúčastnil. Nakonec pak k přepadení skladiště nedošlo, protože jsem byl zatčen... Před svým zatčením jsem se již od února 1945 ukrýval u svých známých, kteří byli zapojeni do ilegální organizace. Asi 4 dny až týden před zatčením jsem také byl u Pokorného, kde jsem přespával... Pokorný jen po velkém přemlouvání mne nechal u sebe přespát a stále měl obavu

21 Tamtéž, s. 12–13; a. č. ZV–4, sv. I, s. 113.

z prozrazení. Více jak jednu noc mě u sebe nenechal. Pokornému jsem také řekl o tom, kde jsem se schovával a kam půjdu... Nyní vidím, že jsem spal u Pokorného předposlední den před svým zatčením... Gestapo znalo další podrobnosti o mé činnosti, např. chystané přepadení skladiště zbraní, o nichž věděl jen Vojta, Pokorný, Hlava a já. Přesto, že jsem já při výslechu neuvedl nic podstatného, jistě když Gestapo vědělo o chystaném přepadení skladiště, vědělo také již o Pokorném a Hlavovi. Přesto však tito dva nebyli zatčeni... Po mém zatčení manželka šla za Pokorným tohoto varovat... Přitom ho žádala, aby odešel k partyzánům, čemuž se Pokorný vzpíral a projevil velkou zbabělost. Po dlouhé době přece jenom svolil a to proto, že manželka slíbila starat se o jeho děti a celou rodinu podporovat. Přesto však Pokorný neodešel a uschoval se do tunelu v Brně s jinými lidmi... Pokorný své úkoly, které mu byly v organizaci uloženy, nesplnil, i když měl k tomu možnost... Pokud jde o akci proti provokatérům a agentům Gestapa, která byla široce organizována, choval se Pokorný trpně a neodvážil se zúčastnit nějakých přímých zákroků. Měl značné vědomosti o této akci, dokonce mu byly předány fotografie provokatérů a agentů Gestapa jako byli: Vlček z Tišnova, František Dvořák z Brna, Franta Šmíd, Viktor Ryšánek. Pokorný naopak projevoval přímo panický strach z Gestapa, ba dá se říci, že za každým keřem viděl gestapáka, což bylo o něm všeobecně známo. Rovněž tak poznatky o německé armádě Pokorný nikdy neodevzdal, ačkoliv měl k tomu všechny možnosti. Ústně o různých poznatcích mluvil, avšak na papír nikdy nic nedal.“²²

V zápisu s Karlem Hlavou, zaměstnancem firmy Velflík, z 28. 1. 1946 se uvádí:

„...Když nastalo bombardování města Brna Rusy a jevíly se příznaky nástupu Rusů na Brno, ukryli jsme se v tunelu nad Cacovicemi. Pokorný vůbec nevycházel z tunelu ven... Choval se úplně zbaběle. Tak např. když Němci vyhodili most na soběšické silnici, nešel nám pomoci zbudovat most nový, aby Rudá armáda snadněji mohla postupovat, ačkoliv všichni muži byli vyzváni. Teprve na rozkaz kapitána Rudé armády, ba možno říci na ostrý zákrok, museli jsme donutit Pokorného i ostatní k práci... Když už byl téměř klid zbraní, přišel [Pokorný] do tunelu z města a jménem Národního výboru města Brna prohlásil pořadatele tunelové za členy národního výboru v tunelu... důstojníkovi Rudé armády se představil jako kapitán partyzánů.“²³

O nejasné Pokorného minulosti v době okupace vypovídali i další svědci. Jedním z nich byl bývalý plukovník Karel Veselý-Šteiner, který ve své výpovědi z 29. 5. 1952 uvedl, že Pokorný byl ve spojení s podplukovníkem generálního štábu Jizerou, který byl vedoucím ilegální organizace Obrana národa na Moravě. Tato skupina byla odhalena jako volavčí síť, kterou si vybudovalo Gestapo. Jizera byl zaměstnán jako vedoucí cenového úřadu v Brně, kde pracoval i B. Pokorný. Jizera tvrdil, že má ve skupině zapojeny všechny úředníky – bývalé důstojníky.²⁴

²² Tamtéž, a. č. ZV-4, sv. II, s. 170–177.

²³ Tamtéž, a. č. ZV-4, sv. I, s. 35–36.

²⁴ Tamtéž, a. č. ZV-4, sv. II, s. 98.

Bývalý štábní kapitán SNB a krajský velitel StB v Praze Alois Zahajský dne 2. 4. 1951 vypověděl, že chování Pokorného v posledních měsících před osvobozením charakterizoval jeden z členů ilegální skupiny, Zounek, jako velmi zbabělý. Odmítl odejít do ilegality a v době bojů o Brno byl ukryt v tunelu na nové dráze Brno-Tišnov.²⁵

Když se v roce 1952 ptali vyšetřovatelé B. Pokorného v souvislosti s jeho pozdějším obviněním, jak je možné, že nebyl nikdy stíhán Němci, odpověděl, že Němcům nebylo známo, že je bývalý zpravodajský důstojník. Kromě toho prý Němci nejevili zájem o zpravodajce pracující proti Maďarsku, což byl jeho případ.²⁶

To však vyvrací zpráva pocházející od přednosta oddělení BP/5 majora Vacka z 3. 5. 1949, která uvádí, že „...bývalý prezidiální šéf ZNV ze staré ČSR dal po příchodu Němců do Prahy Sicherheitsdienstu jmenný seznam všech vojenských zpravodajů. Na základě tohoto seznamu byli všichni, kteří byli tehdy k dosažení, zatčeni, a někteří z nich po celou dobu okupace vězněni. Nestalo se tak u kpt. Bedřicha Pokorného, nynějšího v. o. r. [vrchní odborový rada – pozn. J. D.] Ministerstva vnitra, přesto, že působil celou dobu okupace v Brně...“ V textu je zároveň poznamenáno, že tato zpráva je neproověřena, ale že je možno ji klasifikovat I, poněvadž pochází ze spolehlivého zdroje.²⁷

Minulost Pokorného nepříznivě hodnotily i další osoby. V případě bývalého spolupracovníka Gestapa Bohumila Sieberta, který se stal jedním z klíčových svědků v procesu proti Pokornému, lze mít pochybnosti o věrohodnosti jeho svědectví, protože byl znám tím, že dosvědčil cokoli proti komukoli. Ve své výpovědi z 8. 3. 1951 uvedl, že v době svého působení na pražském Gestapu viděl v kartotéce zpravodajských důstojníků čs. armády založenou kartu Bedřicha Pokorného s poznámkou – „služebně spolehlivý“ (týkala se vyplněné rubriky o spolehlivosti k Říši). Kromě toho žádal údajně Pokorný Sieberta, se kterým se setkal koncem roku 1945 nebo začátkem roku 1946 v zajišťovací vazbě na ZOBU (Zemský odbor bezpečnosti) ve Washingtonově ulici v Praze, aby zamlčel, že se znají z dřívějších let, a chtěl vědět, jestli je o něm záznam ve spisech Gestapa. Pokorného a Sieberta seznámil údajně někdy v letech 1936–38 Dr. Bertl, který pracoval pro britskou zpravodajskou službu a chtěl s oběma domluvit spolupráci, k níž však nedošlo. Pokorný také prý od Sieberta chtěl, aby napsal něco o jeho ilegální činnosti a pronásledování Gestapem, což Siebert odmítl.²⁸

Dalším svědkem proti Pokornému se stal rovněž bývalý spolupracovník Gestapa, Miloš Krejčí, který ve svých výpovědích z 23. 8. a 12. 12. 1951 a 23. 10. 1952 potvrdil, že na příkaz tehdejšího vedoucího SD (Sicherheitsdienst) v Brně, Taudta, v roce 1942 prověřoval Bedřicha Pokorného, Taudtova agenta, zda nedubluje, což se neproká-

25 Tamtéž, a. č. ZV-4, sv. II, s. 411–412.

26 Tamtéž, a. č. ZV-4, sv. I, s. 112.

27 Tamtéž, a. č. ZV-4, sv. I, s. 137.

28 Tamtéž, a. č. ZV-4, sv. II, s. 126–130; sign. H-205, s. 88.

zalo. Kromě toho později, v roce 1945, v době, kdy Pokorný působil jako velitel SNB v Brně, přislíbil Krejčímu pomoc pro významného spolupracovníka SD redaktora Aujeského.²⁹

Vážné pochybnosti o Pokorného minulosti projevovali i někteří jeho kolegové na Ministerstvu vnitra: „...*V Ministerstvu vnitra se často uvažovalo o tom, jak může jedno z nejodpovědnějších míst tak důležité pro bezpečnost státu zastávat člověk, jehož minulost za protektorátu byla nejasná a vlastně neprověřená a jehož neodpovědnost byla zjevna na každém kroku...*“³⁰

Sám bývalý nadřízený Pokorného gen. Bartík, jehož zásluhou se Pokorný dostal na Ministerstvo vnitra, k tomu v pozdějších letech ve své výpovědi z 26. 4. 1950 uvedl: „...*Pokorný mi nesdělil o své vlastní činnosti v době okupace nic takového, co by nasvědčovalo tomu, že by se byl nějakým způsobem uplatnil v podzemní anebo jiné ilegální odbojové činnosti. Řekl mi jenom tolik, že v otázkách bezpečnostních spolupracuje se sovětskými zpravodajskými důstojníky.*“ První setkání obou mužů se uskutečnilo při uvítání členů vlády v Brně Zemským národním výborem v květnu 1945, kde Bartík doprovázel ministra Noska a Pokorný působil jako bezpečnostní referent ZNV na Moravě. Pokorný pak po svém uvolnění z Brna přechodně bydlel u Bartíka, se kterým údajně vedli politické diskuse a rozhovory. Ale ani při těchto příležitostech, kdy Bartík vyprávěl Pokornému o své zahraniční odbojové činnosti, Pokorný svoji činnost v době okupace nijak neosvětlil a uváděl pouze, jak v Brně a na jeho předměstí, zejména v Králově Poli, organizoval v době revoluce místní národní výbory. Bartík také uvedl, že bývalí úředníci MV z doby protektorátu, jejichž jména neznal a kteří zůstali ve službách ministerstva i po osvobození, si, z obavy o své vedoucí pozice, všemi dostupnými prostředky zjišťovali u každého nově přiděleného úředníka jeho předcházející služební činnost, chování během okupace, činnost v zahraničním odboji a politickou příslušnost. Tímto způsobem prověřovali celou řadu osob včetně Josefa Bartíka a Bedřicha Pokorného. V jeho případě si opatřili z Brna fotokopii policejní přihlášky Pokorného manželky, o níž měli zjištěno, že se prý během okupace vydávala za Němku, a že Pokorný ve své funkci bezpečnostního referenta u Zemského národního výboru v Brně odstranil z její policejní přihlášky označení německé národnosti. O Pokorném tito úředníci šířili zprávy, že během okupace ve své úřední funkci v Brně spolupracoval s Němci. Zprávy o těchto zjištěních předkládali Bartíkovi Dr. Malač, Dr. Lukeš, Dr. Toman nebo major Fárek. Bartíkovi dokonce předložili

29 Tamtéž, a. č. ZV-4, sv. II, s. 131–136; sign. 305–577–3, s. 42.

30 Tamtéž, sign. 310–107–8, s. 81. Písemné záznamy z jara 1953, které sepsali bývalí zaměstnanci MV, Jan Chudoba a Vladimír Toman, odsouzení a odpykávající si trest u správy NB Jáchymov. JUDr. Jan Chudoba, za okupace policejní ředitel v Náchodě, účastník domácího odboje, od listopadu 1945 člen komise vyšetřující činnost protektorátní vlády v Praze, později vedoucí reemigračního a repatričního oddělení MV, v roce 1948 byl odsouzen k 10 letům vězení za podporu nacistického hnutí. Propuštěn v roce 1954. – Osudu JUDr. Chudoby se podrobně věnuje ve své diplomové práci JARKOVSKÁ, Lucie: *Ve službách ministerstva vnitra, JUDr. Jan Chudoba, 1898–1983*. Hradec Králové 2003. – JUDr. Vladimír Toman, vedoucí studijní skupiny zpravodajského odboru MV, v roce 1948 byl odsouzen za vyzrazení státního tajemství. AMV Praha, sign. 310–107–8, s. 98 b.

kopii policejní přihlášky paní Pokorné, na které bylo skutečně jasně poznat, že záznam v rubrice určené pro vyznačení národnosti byl odstraněn. Ani to však Bartíka nepřesvědčilo a dal pokyn fotokopii zničit a veškerá obvinění proti Pokornému dále neprověřovat.³¹

Pokorného okupační minulost nebyla nikdy objasněna. Ani při vyšetřování jeho údajné protistátní činnosti v letech 1951–53 nebyly zjištěny přímé důkazy o jeho spolupráci s Němci. Můžeme se pouze domnívat, že k tomu přispělo i to, že v poválečném období u sebe Pokorný soustřeďoval zabavený materiál Gestapa a ostatních nacistických složek, a měl tak přístup ke všem případným usvědčujícím dokumentům. V záznamu jednoho z mnoha výslechů, kterým byl Bedřich Pokorný podroben, se uvádí, že v rámci vyšetřování bylo také zjištěno, že v roce 1945 převzal Pokorný zvláštní kartotéku brněnského Gestapa, která byla registrací tzv. volavčí sítě důvěrníků pracujících pro Gestapo. Pokorný byl údajně jejím členem, a proto ji ve vlastním zájmu zničil.³²

JUDr. Štěpán Plaček,³³ se kterým se B. Pokorný spřátelil brzy po svém nástupu do služby na Ministerstvu vnitra a který měl značný vliv v ústředí KSČ, ve své výpovědi z 30. 7. 1953 na otázku, co je mu známo o tom, že Pokorný u sebe soustřeďoval materiál Gestapa, uvedl: „*Pokud se v ČSR zachovaly některé karty Gestapa, byl zabavený materiál vesměs v dispozici Pokorného, jenž veškeré spisy držel v evidenční skupině Ministerstva vnitra odboru Z, kterou vedl reakcionář a předválečný zpravodajec mjr. Fárek. Sovětské orgány v Sasku mě upozornily v r. 1946, že tam našly část spisového archivu brněnského Gestapa a projevily ochotu předat mi tento materiál pro potřeby čs. Bezpečnosti. Organizoval jsem převzetí a převoz těchto materiálů do ČSR a převzetí tohoto v Praze organizoval Pokorný.*“

Na další otázku, zda měl Pokorný pod svým dozorem i jiný materiál Gestapa, odpověděl: „*Ano. Pokornému podléhal archiv tzv. štěchovického materiálu a byl to Pokorný, který organizoval jeho převzetí a zajištění.*“³⁴

V kartotéce, která byla podle záznamu z 15. ledna 1981, zpracovaného náčelníkem 4. oddělení 2. odboru XIII. správy SNB majorem Komendou, zavedena v tehdejšímu Studijním ústavu MV asi v roce 1955 a jsou v ní uvedeny osoby podezřelé ze spolupráce s nacistickými bezpečnostními složkami jako Gestapo, SD nebo Abwehr je vedena karta se jménem Bedřich Pokorný, s poznámkou: čsl. kapitán – působil do konce r. 1939 v Košicích, pak odešel do Čech. KV StB Košice, č. j. A–745/10–51.

31 AMV Praha, a. č. ZV–4, sv. II, s. 32–35.

32 Tamtéž, a. č. ZV–4, sv. I, s. 326.

33 Štěpán Plaček, v letech 1945–46 vedoucí oddělení politického zpravodajství na ZOB II, ve 2. polovině roku 1946 přednostou skupiny A zpravodajského odboru MV, v roce 1948 přednostou politického zpravodajství MV. V listopadu 1948 odvolán z funkce a později propuštěn z Bezpečnosti. 22. 11. téhož roku zatčen, 20. 1. 1954 odsouzen k 15 letům vězení za porušování socialistické zákonitosti (spoluúcast na vraždě F. Novotného). V roce 1957 propuštěn. AMV Praha, a. č. ZV–4, sv. II, s. 46, Výpověď Š. Plačka z 28. 8. 1951; KAPLAN, Karel: *Nebezpečná bezpečnost*. Brno 1999, s. 100–101; TÝŽ: *StB o sobě, výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*. Praha 2002, s. 55.

34 AMV Praha, a. č. ZV–4, sv. II, s. 71–72.

Nástup na Ministerstvo vnitra, léta 1945–46

Příležitosti, kterou získal nástupem na Ministerstvo vnitra, využil Bedřich Pokorný dokonale. Jako člen KSČ (od roku 1945), navíc s odbornými zpravodajskými znalostmi, brzy dosáhl ve zpravodajském odboru MV vlivného postavení, o čemž svědčí mimo jiné i fakt, že většina dokumentů, které odbor Z vydával, nese podpisovou doložku „za ministra“ s vlastnoručním podpisem Pokorného.

Začínal jako přednosta jednoho z nejdůležitějších oddělení – obranné skupiny, brzy však dosáhl postu nejvyššího – funkce přednosty odboru pro politické zpravodajství namísto svého přímluvce gen. Josefa Bartíka, kterého z této funkce pomohl odstranit.

Ve své výpovědi z 29. 10. 1952 k tomu uvedl: „*Bartík byl zatčen z mého popudu. Důvod zatčení si již nepamatuji, ale byl jsem upozorněn někým z Ministerstva vnitra nebo z MNO na nějaký Bartíkův čin, na který mohl být zatčen. Šel jsem za Reicinem a sdělil jsem mu to a řekl jsem Reicinovi, že na to může být Bartík zatčen. Bartík na základě toho skutečně zatčen byl.*“³⁵

Po nuceném odchodu gen. Bartíka v lednu 1946 začal Bedřich Pokorný budovat zpravodajství podle svých představ a v duchu stále vzrůstajícího vlivu KSČ. Jeho odbor pro politické zpravodajství výtečně posloužil záměrům představitelů KSČ jako zdroj informací proti nekomunistické opozici, právě tak jako Reicinovo vojenské obranné zpravodajství (OBZ) a Ministerstvo informací v čele s dalším komunistou Václavem Kopeckým.³⁶

Jak chutná moc

Pozdější nadřízený Pokorného, Jindřich Veselý, hodnotil jeho činnost takto: „...vydával příkazy národním výborům a správním komisím ve věcech státobezpečnostních. Téměř denně vydával nebo rozesílal nějaký příkaz. Zvláště agilní byl v pronásledování bývalých gestapáků a příslušníků Sicherheitsdienstu.“³⁷

Pro své cíle a svůj prospěch využíval Pokorný i bývalé konfidenty Gestapa a SD,

35 Tamtéž, a. č. ZV–4, sv. I, s. 73. Podle výpovědi Josefa Bartíka z 24. 10. 1952 byla žaloba proti němu vedena v několika bodech: a) Při odchodu z MV odnesl domů svůj elaborát o zpravodajské činnosti, který vypracoval na základě svých zkušeností získaných v Anglii a ze zkušeností z práce s IS (britská zpravodajská služba), podle kterých chtěl vybudovat novou zpravodajskou službu v ČSR. Svůj elaborát napsal jako studijní práci, která mohla být i zveřejněna. Bylo mu však kladeno za vinu, že tímto postupem ochromil a zpomalil chod a vývoj čs. zpravodajské služby. b) Spolu se svými spisy odnesl i návrh B. Pokorného na zřízení zpravodajských ústředí u všech ONV, což považoval Bartík za nesmysl, protože existovaly ZOB-y. Bartík proto tento návrh zamítl, spis podle svých slov označil slovem sabotáž, uložil jej ke svým materiálům a chtěl jej použít proti Pokornému. c) Bartík vypracoval svého času pro sociálnědemokratickou stranu návrh nové organizace zpravodajské služby – při domovní prohlídce byl nalezen koncept tohoto návrhu. d) Bartík ve svém bytě přechovával přísně tajný šifrový klíč z Anglie, který nechal sám vypracovat pro styk MV ČSR s MV v Londýně, které bylo v likvidaci. Tamtéž, a. č. ZV–4, sv. II, s. 23–28. – Z výpovědi B. Pokorného z 29. 10. 1952 vyplývá, že Pokorný svědčil při procesu s Bartíkem jako hlavní svědek a dosvědčil, že spisy, které byly u Bartíka nalezeny, byly spisy ministerské a ne jeho vlastní elaboráty staré 20 let a že Bartík Pokorného návrh na zřízení OZO a OZPO vydával za svůj. Tamtéž, a. č. ZV–4, sv. I, s. 74–75. Případu Josefa Bartíka se také věnuje své knize *Pět kapitol o únoru* Karel KAPLAN, s. 82–85.

36 Blíže HANZLÍK, František: *Bezpečnostní složky v boji o uchopení politické moci v českých zemích v letech 1945–1948*. Brno 1996. V této habilitační práci je také uvedena struktura a vývoj odboru pro politické zpravodajství.

37 AMV Praha, a. č. ZV–4, sv. II, s. 246. Záznam s Jindřichem Veselým ze 17. 6. 1952.

ačkoli to o nich věděl, a nutno připustit, že v některých případech s vědomím čelných představitelů komunistické strany. Tato praxe však byla běžná i v jiných zpravodajských službách. Nejznámějším konfidentem byl Dr. Jiří Smíchovský, pražský advokát, který na pokyn Pokorného zpracovával poznatky z dob své spolupráce s pražským Gestapem. Přes varování gen. Bartíka jej Pokorný pověřoval i různými zpravodajskými úkoly. Kromě Smíchovského úkoloval Pokorný také další bývalé agenty Gestapa a SD, např. Pospíšila a Dr. Opatrného.³⁸

Agent Pospíšil, jinak také mjr. Josef Pospíšil, byl nechvalně proslulý agent SD a bývalý aktivistický redaktor Josef Vondráček. Pokorný ho převzal od Dr. Štěpána Plačka a údajně jej nabízel jako svědka, který dosvědčí vše, vyšetřovací komisi proti protektorátní vládě, právě tak jako dalšího agenta, sudetského Němce ing. Kurta Wilferta.³⁹

Wilfert, „...*který jako konfident [SD] vystupoval jednou pod jménem Havlíček, podruhé Růžička a byl ochoten podepsat protokol a jakoukoliv výpověď o událostech, s nimiž vůbec nepřišel do styku...*“, byl použit jako svědek vnucený Pokorným členovi vyšetřovací komise Dr. Chudobovi proti bývalému ministru zemědělství Adolfu Hrubému.⁴⁰

Pokorný využil i služeb JUDr. Ivana Holého, generálního ředitele bývalých Baťových závodů, později n. p. Svit Gottwaldov, jehož spolupráce s Gestapem v době okupace byla známa a věděl o ní i generální tajemník KSČ Rudolf Slánský. Vyplývá to z dostupných archivních materiálů uložených v Archivu MV.⁴¹ Pro Pokorného pomáhal vyhledávat usvědčující materiály a svědky proti Janu Baťovi. Jeho přičiněním bylo dosaženo odsouzení Jana Bati lidovým soudem jako kolaboranta a zabavení veškerého jeho majetku v Československu ve prospěch státu. Podrobnosti o činnosti Ivana Holého, o roli, kterou sehrál v případě Baťa, a situaci nejen ve Zlíně v letech 1939–45 popisuje ve své knize *Hyeny* JUDr. Jaroslav Pospíšil. Jeho závěry se shodují s výsledky studia archivních materiálů k osobě Bedřicha Pokorného.

V knize *Hyeny* věnuje její autor velkou pozornost také životu a činnosti Vladimíra Hájka, drogisty ze Zlína, kolaboranta, který figuruje i v dokumentaci k B. Pokornému a o kterém ještě bude řeč. Jaroslav Pospíšil odhaluje minulost některých poválečných „hurá komunistů“ a jejich praktiky při cestě k moci. Mezi těmi, kteří stáli v pozadí těchto událostí a drželi ochrannou ruku nad takovými bezcharakterními lidmi, byl i Bedřich Pokorný.

38 Tamtéž, a. č. ZV–4, sv. II, s. 19, Výpověď gen. J. Bartíka z 12. 10. 1951.

39 Blíže o Wilfertovi viz STÁTNÍK, Dalibor: *Agenti nacistických bezpečnostních složek Gestapa a Sicherheitsdienstu ve službách StB (Kurt Wilfert a ti druzí)*. In: *Sborník Archivu MV*. Praha 2003, s. 5–53.

40 AMV Praha, sign. 310–107–8, s. 65b, 78.

41 Tamtéž, a. č. ZV–4, sv. II, s. 8–10, Výpověď I. Holého z 11. 7. 1953; tamtéž, s. 46–61, Výpověď Š. Plačka z 28. 8. 1951 a 4. 4. 1952; tamtéž, a. č. ZV–4, sv. I, s. 337–340, Výpověď B. Pokorného z 11. 5. 1953; tamtéž, sign. 305–460–2, s. 1–6, Návrh na zatčení JUDr. Ivana Holého z 22. 6. 1951. Později se stal Holý náměstkem ministra vnitřního obchodu a poslancem Národního shromáždění za KSČ. 30. 6. 1951 byl zatčen a 7. 8. 1954 odsouzen podle § 78, 85 tr. zák. na 18 let vězení. V roce 1956 mu byl přerušen trest a Holý byl propuštěn na svobodu. Tamtéž, sign. Z–10–237, s. 15–18.

V roce 1945 byl vyslýchán v rámci prošetřování činnosti válečných zločinců Karl Herman Frank, bývalý říšský zmocněnec pro Protektorát Čechy a Moravu. Kromě vedoucího Úřadu pro stíhání válečných zločinců Bohumila Ečera prováděli výslechy Franka také zpravodajci MV, kromě jiných i Pokorný a Plaček. Cílem B. Pokorného bylo přimět K. H. Franka k výpovědi o údajné spolupráci Dr. Vladimíra Krajiny s Gestapem. Záměrem bylo obvinít tohoto významného představitele nekomunistického odboje ze zrady odbojového hnutí, a tak zdiskreditovat jeho osobu i národně socialistickou stranu. Protože K. H. Frank nevypovídal v neprospěch Krajiny, Pokorný jednu z jeho výpovědí zfalšoval. Ústřední vedení národně socialistické strany v čele s Dr. Petrem Zenklem tento postup tvrdě kritizovalo a žádalo Pokorného odvolání.⁴²

V březnu roku 1946 byl Pokorný spolu s dalšími pracovníky MV určen ke zpracovávání materiálů tzv. štěchovického archivu (podrobněji viz dále oddíl Archivy).

Po zpracování těchto písemností byla uspořádána konference se šéfredaktory novin, kterým Pokorný oznámil, že téměř všechny bývalé ilegální organizace, až na komunistické, byly pod kontrolou Gestapa a některé byly dokonce Gestapem vedeny. Členové národně socialistické strany na Pokorného ostře zaútočili a žádali, aby byl ze své funkce na MV odvolán, protože zlehčuje práci mnoha poctivých vlastenců, kteří byli popraveni. Velkou měrou k tomu přispěl i Krajinův případ.⁴³

Na základě toho byl Pokorný skutečně zbaven funkce přednosta zpravodajského odboru a nahradil jej plk. František Janda z vojenského zpravodajství. Situace v odboru se tím však příliš nezměnila, protože Janda i nadále schvaloval veškerá opatření učiněná Pokorným, který zůstal jeho zástupcem.⁴⁴

O průběhu konference Pokorného s novináři svědčí opis záznamu, získaného z archivu Dr. Huberta Ripky, bývalého ministra zahraničního obchodu, jehož pisatelem, jak vyplývá z připojené poznámky datované 31. 1. 1951, je patrně některý z jeho tajemníků. Popisuje v něm průběh setkání šéfredaktorů všech pražských deníků (kromě *Svobodných novin*) a zástupců tiskového odboru Ministerstva informací se štábním kapitánem B. Pokorným, které svolal tiskový odbor Ministerstva informací na 8. duben 1946 pod záminkou založení sdružení zpravodajsko-politických redaktorů. Pokorný, který hovořil téměř tři hodiny, „...ujistil přítomné šéfredaktory o tom, kolik má práce on a jeho oddělení, které od revoluce vyřídilo dvacetsedm tisíc aktů, a jak tuto práci svědomitě provádí: jde přece většinou o české lidi a já nemám to svědomí bezdůvodně zavírat Čechy... my máme teď v rukou asi třístasedmdesát gestapáků, které vyslýcháme tak zvaně hloubkově, abychom se od nich dověděli celou organizaci Gestapa a hlavně, kdo z českých lidí s nimi spolupracoval... Ačkoliv tyto

42 Blíže KAPLAN, Karel: *Případ Vladimíra Krajiny*. In: *K počtu historika mnichovské konference. Sborník příspěvků k osmdesátinám Bořivoje Čelovského. Slezský sborník*. Opava 2003, s. 327–338.

43 AMV Praha, sign. Z–6–314, s. 2; sign. M–7–20, s. 115.

44 Tamtéž, sign. 310–107–8, s. 88.

výslechy nebyly ještě skončeny, máme v rukách už takový materiál, že mne zachvacuje hnus a hrůza o mravním rozvratu českého národa. Až se to veřejnost doví, otřese to celým národem. Máme už sto vagónů gestapáckých archivů a právě jsme získali kartotéku čtyřiceti tisíc českých udavačů Gestapa. Bude to trvat tři až pět let, než se všechno zpracuje, ale bude to strašný mravní ořes pro celý národ. Abyste tomu lépe rozuměli, pokračoval Pokorný, musím vám vyložit, jak to ve skutečnosti podle tohoto gestapáckého materiálu vypadá s naším domácím odbojem. Řeknu vám to rovnou, že množství těch zasloužilých ilegálních pracovníků, kteří se dnes chlubí medailemi za zásluhu, půjde za mříž. Skutečnými ilegálními pracovníky byli vlastně jenom Češi, kteří byli zatčeni v roce 1939 a snad ještě na počátku roku 1940.“

Poté Pokorný, podle pisatele záznamu, došel k závěru, že většina lidí, která začala spolupracovat s Gestapem, se rekrutovala z řad inteligence a lidí zámožných, kteří se báli nejen o život, ale i o své majetky a s ilegalitou neměli žádné zkušenosti, kdežto „...v komunistickém ilegálním hnutí to bylo docela jiné... Komunistům sice zavřeli vůdčí hlavy hned po 15. březnu, ale drobní a neznámí ilegální buňkaři pracovali dál, protože v tom byli vycvičeni. Sem tam byl některý zatčen, ale lze říci, že komunistické podzemní hnutí pracovalo celou válku, aniž se o tom Gestapo něco podstatného dozvědělo.“ Dále hovořil Pokorný kromě jiného i o tom, že je jemu a jeho kolegům vytýkáno, že „pěstují gestapáctví“. Přiznal, že se staly přehmaty, ale že je proti tomu celkem bezmocný, protože to ve věznicích provádějí osvobození političtí vězni, kteří si tak vyřizují svou zášť proti Němcům a kolaborantům, což je lidsky pochopitelné. Na závěr znovu opakoval, že národ užasne, až se dozví pravdu o takzvaném domácím odboji. Sdružení zpravodajsko-politických redaktorů založeno nebylo.⁴⁵

Bez skrupulí

V tom, že se „někteří zasloužilí ilegální pracovníci“ po válce neoprávněně chlubili svými medailemi, měl Bedřich Pokorný naprostou pravdu. On to totiž musel vědět, protože byl jedním z nich.

Při domovní prohlídce 3. února 1951 byla v bytě zatčeného Pokorného zabavena kromě jiného tři vyznamenání: dvě jugoslávská – „Partizánská hvězda“ III. stupně s červenožlutou stuhou a „Bratrstvo a jedinstvo“ I. stupně s modro-bílo-červenou stuhou – a Pamětní medaile SNP. Důvody udělení jugoslávských medailí nejsou v dochovaných materiálech osvětleny, ale posledně uvedené vyznamenání má zajímavou, ale nikoli ojedinělou historii.

Vypověděl o tom přímý účastník jejího předání Josef Vávra-Stařík,⁴⁶ který vylíčil danou situaci takto:

45 Tamtéž, sign. 310–94–4, s. 30–34.

46 Josef Vávra-Stařík, původním povoláním učitel, jeden z organizátorů Národopisné Moravy, spolku, jehož cílem bylo připojení Slovácka k samostatnému slovenskému státu, podle některých spolupracovníků SD a Gestapa, později údajný partyzán, první poválečný zlínský starosta, předseda krajského a zemského vedení Sdružení českých partyzánů, člen

Bedřich Pokorný obdržel Pamětní medaili SNP z pověření Slovenské národní rady na znamení zásluh o obnovení ČSR a osvobození slovenského národa na návrh Vladimíra Hájka, který byl funkcionářem Svazu partyzánů a důvěrníkem partyzánského ústředí v Praze pro východní Moravu. Medaili mu předali oba jmenovaní při návštěvě Pokorného v jeho kanceláři na Ministerstvu vnitra v roce 1946. Hájek předání doprovodil slovy: „*Tady máš důkaz, že jsme na tebe nezapomněli.*“ Vávra také v jedné ze svých výpovědí uvedl, že je mu známo a může prokázat, že Pokorný ani Hájek se ani nepřímo nezúčastnili slovenského odboje proti Němcům a že jediným důvodem k vyznamení Pokorného byla jeho známost s Hájkem.⁴⁷ Pokorný poznal Hájka jako frekventanta poddůstojnické školy 10. hraničářského praporu v Trebišově, kde v letech 1932–34 vyučoval.⁴⁸ Po válce se stal Hájek i přes svoji temnou okupační minulost (mnoho lidí jej vinilo ze smrti několika osob, které vyzradil Gestapu, a z účasti na likvidaci obce Ploština) vedoucím hospodářského oddělení KV KSČ, členem ÚV Sdružení českých partyzánů, předsedou OV Svazu národní revoluce ve Zlíně, předsedou Svazu československo-sovětského přátelství, bezpečnostním referentem ve Zlíně a členem bezpečnostní komise ONV ve Zlíně. Autor knihy *Hyeny* JUDr. Pospíšil tuto skutečnost objasňuje následovně: „*Od osvobození Zlína... se Vladimír Hájek ve městě stále neukazoval... vyčkával příznivějšího klimatu pro svůj návrat... Teprve až po nějakém čase zjistil, že jeho přátelé obsadili ve Zlíně všechna důležitá místa, dodává si odvahy a vrací se domů. Vyhledává své bývalé ‚spolupracovníky‘ v odboji a žádá je, aby mu potvrdili, že za okupace působil v užším vedení Naší pravdy [zlínská odbojová skupina]. S puncem odbojáře pak pospíchá na sekretariát komunistické strany...*“⁴⁹

Po opětném setkání Hájka s Pokorným na ministerstvu začíná mezi oběma oboustranně prospěšná spolupráce. Hájek spolu se svým přítelem JUDr. Ivanem Holým a s Josefem Vávrou-Staříkem dodávají potřebné informace ze Zlína, Pokorný je na oplátku zaštiťuje svým vlivem. Ani jeden z nich však svému osudu neunikne.

Archivy

Jak již bylo zmíněno, měl Bedřich Pokorný od počátků svého působení na vnitru na starosti soustřeďování veškerého písemného materiálu zabaveného po Gestapu a ostatních nacistických složkách pro potřeby odboru Z. V srpnu 1945 byl přijat archivář Jurij Křížek, jehož úkolem bylo vybudovat archiv odboru pro politické zpravodajství podle požadavků nové doby. Své dojmy z nového prostředí a situace, která

ústředního vedení Sdružení českých partyzánů v Praze, v roce 1948 obviněn ze zosnování vraždy mjr. Augustina Schramma. Odsouzen v nepřítomnosti a nakonec popraven v roce 1953. Blíže POSPÍŠIL, Jaroslav: *Hyeny*, nakladatelství Lída, Vizovice 1996.

47 AMV Praha, a. č. ZV–4, sv. II, s. 313, 326–327, Výpověď J. Vávry-Staříka ze 7. 4. 1952 a 2. 6. 1952.

48 Tamtéž, a. č. ZV–4, sv. I, s. 297, Výpověď B. Pokorného z 5. 4. 1952.

49 POSPÍŠIL, Jaroslav: *Hyeny*, s. 165, 238.

panovala v tehdejší bezpečnostním archivu, popsal výstižně již ve svém článku. Připomeňme jen, že archiv odboru Z organizačně spadl pod studijní oddělení řízené Dr. Františkem Kropáčem a jeho bezprostředním nadřízeným byl Dr. Vladimír Toman.

Brzy se však ukázalo, že toto vedení je pouze formální.⁵⁰ Křížka v podstatě úkolovali B. Pokorný, Dr. Štěpán Plaček, později také Karel Šváb. V roce 1946 začal Jurij Křížek na vyžádání vypomáhat i v archivu Švábova evidenčního odboru na sekretariátu ÚV KSČ, kde vypracoval archivní plán na uložení spisů a podle potřeby ukládal a evidoval spisy týkající se ostatních politických stran Národní fronty a různých kádrový materiál členů KSČ. Tam působil do léta 1948.

Ve zpravodajském archivu MV vyhledával písemnosti buď na zakázku, nebo podle své úvahy sám upozorňoval na důležité dokumenty. O některé materiály projevil osobní zájem i tehdejší generální tajemník KSČ Rudolf Slánský.⁵¹ Ještě koncem roku 1945 vypracoval archivář Křížek na základě podkladů Dr. Vladimíra Tomana zprávu o stavu a potřebách archivu při odboru pro politické zpravodajství,⁵² ve které se mimo jiné uvádí: „*Pevné zřízení a uspořádání tohoto archivu je věcí vysoce politické a státní důležitosti a je nutno podtrhnout, že jde většinou o materiál mezinárodní důležitosti a povahy a že, bude-li archiv řádně vybudován, budou se naň obracet i osobnosti ze zahraničí. Má-li býti vyhověno všem těmto požadavkům, je nutné, aby byla umožněna jeho okamžitá výstavba.*“ Tehdejší stav archivu hodnotil Křížek takto: „*Archiv má přiděleny 2 místnosti a 1 skladiště, což je úplně nedostačující, bude-li uváženo, že jen v Praze je prozatím materiálu na 10 nákladních aut. Personálně je prozatím obsazen jen jednou odbornou archivní silou – archivářem a je mu zapůjčen jeden zřízenec, kteří by museli pracovat aspoň jeden rok bez ohledu na pracovní čas, kdyby museli zpracovat materiál pro první chvíli nejnutnější a nejpotřebnější, který však musí býti zpracován v několika měsících.*“

V návrhu prozatímního řádu archivu odboru Z,⁵³ který je datován 8. 9. 1945, Křížek upřesňuje úkoly archivu:

- „a) *Shromažďovati písemný materiál o nacismu a fašismu, potřebný pro zpravodajské účely z let 1939–45.*
- b) *Shromažďovati písemný materiál o politickém a veřejném životě ČSR a pozůstalý spisový materiál bývalých politických stran a organizací dnes netrpěných a s nimi splynulých do 14. 3. 1939, osobní archivy vedoucích osobností z let 1918–45, pokud projevíly protistátní činnost.*
- c) *Shromažďovati písemný materiál o státní spolehlivosti občanů ČSR.*
- d) *Shromažďovati písemný materiál protistátní činnosti v ČSR a mimo ni.*
- e) *Shromažďovati veškerý potřebný odborný materiál pro činnost odboru pro politické zpravodajství.*

50 AMV Praha, sign. 310–107–8, s. 83.

51 Tamtéž, sign. 310–50–6, Výpověď Jurije Křížka z 3. 3. 1951.

52 Tamtéž, sign. 310–4–8.

53 Tamtéž.

f) *Postupně přebíráti spisový materiál, vzniklý z činnosti odboru (běžnou registraturu odboru Z) v lhůtách pětiletých.*

g) *Ukládáti veškeré sborníky, věstníky, výnosy, oběžníky týkající se činnosti odboru Z.*

h) *Ukládáti veškerá periodika, tisky a povinné výtisky došlé odboru Z.“*

V roce 1945 obsahoval tedy archiv odboru pro politické zpravodajství zejména písemnosti říšského protektora, a postupně se do Prahy svázely další zabavené dokumenty: agenda a kartotéky kolaborantských a nacistických organizací, materiály vzniklé činností nacistických vojenských a bezpečnostních složek (Gestapo, SS, Sicherheitsdienst), po únoru 1948 i zabavené písemnosti politických stran, spolků a institucí nebo archivů význačných osobností apod.⁵⁴

V květnu 1946, přesněji 3. 5., byla odboru pro politické zpravodajství MV protokolárně předána část materiálů tzv. štěchovického archivu.⁵⁵ Jednalo se o materiály později zpracované do fondů č. 109 „Státní tajemník při říšském protektoru K. H. Frank“, č. 110 „Německé státní ministerstvo“ a části fondu č. 114 „Říšský protektor v Čechách a na Moravě“. Tato část štěchovického archivu byla předána do oddělení Dr. Jana Hory, který byl koncem října 1945 jmenován přednostou vyšetřující komise proti protektorátní vládě. Komise byla zřízena ke dni 8. listopadu 1945 a jejím úkolem bylo i vyšetřování činnosti K. H. Franka a bývalých poslanců Sudetoněmecké strany. Nadřazeným Dr. Hory byl Bedřich Pokorný. Štěchovický archiv byl v té době uložen v Rudolfově galerii na Hradě a klíč od něho měl pouze Hora, který vydával povolení ke vstupu. Po odchodu gen. Bartíka z funkce šéfa odboru Z nesli plnou zodpovědnost za tento archiv plk. Janda, škpt. Pokorný a Dr. Hora. Podle sdělení J. Chudoby

54 Blíže FROLÍK, Jan: *Osud fondů Studijního ústavu MV*. In: *Archivní časopis*, 1998, č. 1; AMV, sign. 304–81–1, Výnosy MV o zajišťování německého spisového materiálu, kartoték a archivů z doby okupace.

55 Obsah štěchovického archivu tvořily různé písemnosti z činnosti německých okupačních úřadů, část soukromého archivu Dr. Eduarda Beneše z let 1920–38 a část archivu Ústředního výboru národně socialistické strany do roku 1938. Tyto materiály ukryli Němci v dubnu 1945 do asi 30 beden a zakopali je v prostoru obce Hradištko u Štěchovic. Dne 11. února 1946 byly bedny na základě informace bývalého příslušníka SS vojsk, německého zajatce Güntera Aschenbacha, který se účastnil ukrývání materiálu osobně, vykopány příslušníky americké armády a odevzeny z ČSR. Po rozsáhlých diplomatických jednáních se podařilo docílit jejich vrácení zpět do ČSR. Stalo se tak 2. března 1946, materiál byl s omluvou z americké strany přivezen do Prahy, odevzdán Kanceláři prezidenta republiky na Hradě a střežen hradní stráží. Již 3. března byly bedny s dokumenty ve Španělském sále komisionálně otevřeny a písemnosti se začaly třdit. Těchto prací se zúčastnili zástupci předsednictva vlády, Ministerstva spravedlnosti, Ministerstva národní obrany, zástupci stran Národní fronty – československé národní strany socialistické, lidové, sociálnědemokratické a komunistické. Archiv prezidenta republiky zastupoval Dr. Bohuslav Matouš, který zároveň reprezentoval i archiv Ministerstva zahraničních věcí. Za Ministerstvo vnitra prováděli třídění orgánové Státní bezpečnosti včetně archiváře Jurije Křížka pod vedením Bedřicha Pokorného. Jako první dostali spisy prokurátoři lidového a národního soudu, potom zástupci Národní fronty, kteří si vybírali spisy potřebné pro lidové soudy nebo věci k přípravě Frankova procesu. V druhé řadě nastoupili tehdejší zaměstnanci archivu zpravodajského odboru MV. Ti spisy razítkovali a označovali pořadovým číslem. Potom se spisy podle spisových značek zapisovaly do celkových seznamů, ale bez dalšího věcného označení. Jako poslední dostali písemnosti k dispozici orgánové Státní bezpečnosti, kteří měli za úkol pořídit k materiálu nejnutnější osobní a věcné kartotéční listy. Tato práce byla podle archiváře Křížka provedena nedostatečně a neodborně, protože někteří orgánové neuměli německy. Již při prvních třídících pracích docházelo k velkým zmatkům, evidence vyjmutých spisů byla velmi špatná, často se ani nezaznamenalo, že spis byl vytažen, nebo zůstala jen cedulka s nečitelným podpisem. Týž názor projevil i Křížkův nadřízený Dr. Vladimír Toman, podle kterého znamenalo zpracování štěchovického archivu hlavně osobní reklamu pro B. Pokorného – o zpracovávání tohoto archivu byla natočena reportáž. – AMV Praha, Zpráva o štěchovickém archivu z 24. 5. 1957 I. zvláštního odboru MV-ASÚ; tamtéž, sign. S–450–6, s. 113–116, Zpráva J. Křížka z 10. 5. 1951, a sign. 310–107–8, s. 90.

a V. Tomana došlo k tomu, že se ze štěchovického archivu ztratily důležité spisy a průkazní materiál proti různým osobám. Např. Dr. Chudoba, člen téže vyšetřující komise jako Dr. Hora, vyšetřoval činnost bývalého ministra zemědělství protektorátní vlády Adolfa Hrubého, který měl styky s nejvyšším představitelem SD v protektorátě Waltrem Jakobim. Jakobi podával reichsprotektorovi zprávy, které se dozvěděl od Hrubého a jiných českých představitelů. Sám Jakobi se na tyto zprávy často odvolával a zdůrazňoval, že vše je možné najít v materiálech štěchovického archivu. Po získání povolení k nahlédnutí do těchto spisů Chudoba zjistil, že ze zpráv Jakobiho zůstala v archivu pouze nepatrná část a že nebylo vůbec zaznamenáno, kdo, kdy a za jakým účelem si tyto zprávy z archivu vyzvedl. Hlavní Horova činnost spočívala podle Chudoby a Tomana v tom, že pro B. Pokorného sbíral materiál, o který měl zájem. Dr. Hora se později stal přednostou Ústředny státní bezpečnosti, která zahájila svoji činnost k 1. lednu 1948.⁵⁶

O tom jak bylo nakládáno s písemnostmi ze štěchovického archivu, které převzalo Ministerstvo vnitra, vypovídal v roce 1952 jako svědek i Karel Veselý-Šteiner, který od května 1945 do srpna 1946 zastával funkci zemského velitele SNB u Zemského národního výboru v Praze.

Po navrácení beden Američany zasedala Komise vnitřní národní bezpečnosti při ZNV, která jednala i o tomto archivu a o zajištění jeho bezpečnosti. Na jedné schůzi komise referoval jeden z jejích členů, Štolovský, o tom, že se byl přesvědčit, jak jsou písemnosti uloženy a zjistil, „...že materiál je stále rozkrádán starými úředníky z Hradu a některými zpravodajskými orgány Ministerstva vnitra.“ Když Veselý-Šteiner žádal, aby byl archiv řádně zabezpečen, bylo mu řečeno, „...aby se nestaral, že se o to postará Pokorný, který o tento archiv projevoval mimořádný zájem. I na dalších schůzích Pokorný stále prohlašoval, že o bezpečnost archivu je řádně postaráno. Přesto však jsme se přesvědčovali, že... byl materiál dále rozkrádán. Z této skutečnosti vyvozují, že Pokorný záměrně umožnil odstranění kompromitujícího materiálu z archivu a dále, že se zmocnil materiálu na některé lidi, aby je měl v ruce.“⁵⁷

Štěchovický archiv byl uložen v Horově oddělení do doby, než bylo jeho oddělení rozpuštěno, a následně byl tento archiv převezen do zpravodajského archivu ve Valdštejské ulici a svěřen do péče Jurije Křížka. Za dobu působení jmenovaného archivaře⁵⁸ byl využit ještě jednou při příležitosti přípravy akce proti vysokým církevním hodnostářům, kdy se hledaly doklady o spolupráci s Němci.⁵⁹

Při pozdějším prošetřování závadné činnosti Pokorného bylo mimo jiné jmenovanému kladeno za vinu, že na pokyn Karla Švába vyškrtl ze seznamu udavačů a konfi-

56 AMV Praha, sign. 310–107–8, s. 90, a sign. 304–60–2, s. 41.

57 Tamtéž, a. č. ZV–4, sv. II, s. 97.

58 V září 1950 byl přes svůj nesouhlas Křížek jmenován velitelem II. operativního oddělení sektoru BAb – zahraniční zpravodajství. AMV, sign. 310–50–6, Protokol s J. Křížkem z 3. 3. 1951.

59 AMV Praha, sign. S–450–6, s. 113–116.

dentů Gestapa a SD některá jím doporučená jména osob,⁶⁰ dále pak, že propouštěl z vězení některé spolupracovníky Gestapa.⁶¹ Vedle těchto závažných činů se jeví následné obvinění jako fraška: Bedřich Pokorný rozvracel lidovědemokratickou Bezpečnost také tím, že nechával překládat do češtiny knihy západních imperialistických států a podle nich se pak školila naše Bezpečnost v duchu západních imperialistů. Příkladem jsou knihy *Fašismus v činnosti* – zpracováno zákonodárnou dokumentární službou knihovny Kongresu ve Washingtonu v roce 1947 – nebo *F. B. I. v míru i ve válce* od Fredericka L. Collinse z roku 1943.⁶²

Je pozoruhodné, že při obnově trestního řízení proti odsouzenému Pokornému v roce 1956, jak již bylo uvedeno v jeho životopise, byl tento člověk zproštěn žaloby pro sabotáž a uznán vinným pouze trestným činem zneužití služební moci za používání nezákonných vyšetřovacích metod.

V zájmu strany

Veškerá závažná obvinění ohledně krytí konfidentů, falšování důkazů či maření vyšetřování byla v podstatě vysvětlena zásahy reakce do vyšetřování a protistranickou předvolební kampaní. Ve prospěch Pokorného svědčil Jindřich Veselý, podle něhož „obviněný neudělal nic, co by bylo proti zájmům strany a SSSR. Naopak měl zásluhy na tom, že se podařilo odstranit Bartíka z ministerstva. Mnoho prospěšné práce pak vykonal – podle přesvědčení tohoto svědka – obviněný Pokorný pro stranu před únorem a v únorových dnech. Např. získal nejdůležitější zprávy o poradách reakčních ministrů, např. zprávu o chystané demisi den předtím. S. Gottwald po únorových událostech hodnotil tyto zprávy velmi kladně a velmi pochvalně se o jeho práci vyjádřil. Pokud jde o vyškrtnutí některých osob ze seznamu konfidentů Gestapa, stalo se tak dle výpovědi svědka Veselého na rozkaz Švába. Šváb to odůvodnil tím, že v seznamech byli uvedeni též lidé, kteří mají funkce ve straně, že jejich případy prošetří strana sama a že není možné jejich jména uvádět v seznamech pro podřízené složky Bezpečnosti, v nichž bylo před únorem ještě mnoho starých policajtů a příslušníků reakčních stran.“⁶³

Rok 1947 přinesl Bedřichu Pokornému změny. Již od konce roku 1946 začal působit jako přednosta nově utvořeného tzv. slovenského referátu VII-SL. Ten měl za úkol zajišťovat obranné politické zpravodajství s přímým nebo nepřímým vztahem ke Slovensku. V rámci této příslušnosti spolupracoval se VII. odborem Pověřenectva vnitra na Slovensku, zároveň nad ním vykonával přímý dohled a vypracovával o Slovensku situační hlášení.⁶⁴ Slovenský referát se zapojil do bezpečnostních akcí namířených

60 Tamtéž, a. č. ZV–4, Osobní spis B. Pokorného, s. 20, doličný dokument č. 9.

61 Tamtéž, doličný dokument č. 6, 7, 8.

62 Tamtéž, doličný dokument č. 10.

63 Tamtéž, sign. 319–31–15, Usnesení a Rozsudek Nejvyššího soudu Vojenského kolegia z 8. – 10. 11. 1956.

64 Tamtéž, sign. 300–29–2, s. 83.

proti Demokratické straně Slovenska, které byly připravovány již od roku 1946, hned po parlamentních volbách, ve kterých tato strana zvítězila. Začalo odhalování ilegální protistátní činnosti na Slovensku za účelem diskreditace DS a strany l'udové, které vyvrcholilo na podzim 1947.⁶⁵ Sám Pokorný se hrdě hlásil k tomu, že v roce 1947 přispěl rozhodující měrou k odhalení velkého spiknutí l'udáků a k zneškodnění více než tisíce špiónů, zrádců, spiklenců a rozvratníků.⁶⁶

V téže době, někdy na podzim 1947, došlo ještě k jedné pozoruhodné události. Svědectví o ní podal jeden z jejích přímých účastníků, Jaroslav Hošek, zvaný též Jarin Hošek, bývalý španělský interbrigadista, agent NKVD, svého času tajemník ministra vnitra Kopřivy a pozdější pracovník ÚV KSČ.⁶⁷ Tehdy se sešli JUDr. Karel Černý,⁶⁸ JUDr. Štěpán Plaček a mjr. Bedřich Pokorný a vymysleli novou taktiku politického boje:

„...vybrat z materiálů všech OZPO a OZO [Obranné zpravodajství politického okresu, Oblastní zpravodajství oblasti – pomocné složky podřízené Zemskému odboru bezpečnosti II – pozn. J. D.] kompromitující materiál týkající se osob reakčního zaměření a zaujímajících vedoucí funkce ve stranách a složkách Národní fronty, jakož i zničení všeho tohoto materiálu. Na schůzce, která se uskutečnila v kanceláři tehdejšího vedoucího organizačního oddělení ZOB II Ladislava Hudce ve Washingtonově ulici na Praze 2 za přítomnosti několika dalších vyvolených soudruhů (budoucích členů tzv. likvidačních komisí), byly předloženy tyto argumenty: Osnova zákona o SNB padla již asi sedmkrát. Strana nutně potřebuje, aby tato osnova prošla, neboť jinak hrozí nebezpečí, že ZOB II bude zrušen protikomunistickou většinou parlamentu jako ilegální zpravodajská organizace jedné politické strany a zpravodajština bude pak přičleněna k předsednictvu vlády. To nelze za žádnou cenu připustit. Proto musí jít strana na dalekosáhlé ústupky. Jsou to však ústupky jen na oko nám nepřijatelné. V osmém (nebo již devátém?) znění zákona o SNB, který jsme promysleli a předkládáme, je např. zmínka o tom, že zpravodajština bude ku dni 31. prosince 1947 vůbec zrušena. Je zde však pasus, který se nám tam podařilo vsunout, že ministr vnitra má právo a možnost k řešení určitých úkolů si udržet skupinu zvláštních orgánů, čímž je dána možnost i ve ztížených podmínkách dělat totéž, co jsme dělali pod firmou ZOB II dosud. Dále ochotně připouštíme, že sama složka Státní bezpečnosti, jakmile splní své poslání, splyne v kriminální složce s touto... Tak a podobně bylo argumentováno. Hrozilo prý nám nebezpečí, že v předsednictvu vlády bude nebo snad již byl vytvořen zvláštní parlamentní vysoký orgán, který bude složen snad z předsedů nebo místo-

65 Blíže KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*, s. 132–149; TÝŽ: *Nekrvavá revoluce*, s. 85–95.

66 AMV Praha, sign. 319–39–4, s. 19 b.

67 Tamtéž, sign. 310–118–6, s. 164–168, Úřední záznam z 30. 4. 1951.

68 JUDr. Karel Černý, pracovník zpravodajského odboru, patřil spolu se Š. Plačkem k nejužšímu kruhu přátel B. Pokorného. Po roce 1948 byl jedním ze zástupců velitele StB J. Veselého a zároveň vedoucím administrativního sektoru BAd, později obviněn, zatčen a souzen spolu s Pokorným. Viz KAPLAN, Karel: *Nebezpečná bezpečnost*, s. 14–15; AMV Praha, sign. 319–31–15 a sign. 310–107–8, s. 69.

předsedů jednotlivých stran, který bude nebo snad již je vyzbrojen legitimacemi opravňujícími k provedení zevrubné kontroly, jak se zobácká zpravodajština dělá a nejsou-li snad jejími objekty parlamentní nebo ústavní činitelé a podobně. Proto prý musí zpravodajština splynout respektive rozplynout se ve Státní bezpečnosti, kde nás za boha nechťeli, a je to tudíž úspěch, a proto bude muset snad i v budoucnu buď být bojováno o udržení složky státněbezpečnostní, nebo se zařídit na to, že tato bude provádět ‚zpravodajsky‘, ‚kamuflovane‘ své poslání i v rámci kriminálky, kdyby věci dopadly špatně. Nu zkrátka dobře argumenty š í l e n é , průhledné i mobilizující.“

Mnohým z účastníků schůzky se celá tato akce jevila jako něco neslýchaného a netajili se svými názory, a to včetně autora této informace, Jarina Hoška, který však nenašel podporu ani u J. Veselého, ani u Osvalda Závodského, v té době zástupce evidenčního odboru KSČ Karla Švába.

„Ničeno mělo být podle výslovného pokynu všechno, co mohlo kompromitovat zmíněné parlamentní činitele, poslance různých politických stran a podobně. Byl to výslovný příkaz Plačka a členům zmíněných likvidačních komisí byl předáván L. Hudcem. Musím spravedlivě říci, že posledně jmenovaný se nebránil naší iniciativě a připouštěl, že věci velmi závažné, které by bylo škoda zničit, mohou být přivezeny do Prahy a tady že se uvidí, co se s tím dá dělat. Sám jsem byl poslán do OZO v Hradci Králové... Potom jsem byl ještě poslán se stejným účelem do Pardubic... Průběh této likvidační akce byl v různých místech různý. Ač direktiva byla jasná: Všechno kompromitující a závadné pálit, a to bez spalovacích protokolů, nepálilo se všude. Tak např. v Kutné Hoře a Pardubicích, pokud vím, to šlo bez ohně. Zato v Hradci Králové se páliło poměrně mnoho... Závažný materiál jsem si dal zabalit a ze všech tří míst jsem asi šest objemných balíků přivezl do Prahy, kde jsem je předal v organizačním oddělení jednak s. Ladislavu Hudcovi, jednak Josefu Tremlovi a Rudolfu Procházkovi, jeho zástupcům. Kam se poděl tento materiál, mi není známo.“

Ničení kompromatériálů OZO probíhalo na přelomu let 1947–48.⁶⁹

Vítězný únor – muž v pozadí

Vraťme se nyní přímo k osobě Bedřicha Pokorného a sledujme dále jeho kroky. Ve funkci šéfa odboru VII-SL působil podle svých slov do 2. 2. 1948.⁷⁰

Jak již bylo konstatováno dříve, oficiálně byl převeden dnem 1. února 1948 do služeb Ministerstva zahraničních věcí a vyslán jako legační rada do diplomatických

69 Situaci, která nastala v souvislosti s prosazováním zákona o SNB, a další vývoj událostí popisuje podrobně ve své knize KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*, s. 86–100, 116–132; rovněž tak HANZLÍK, František: *Bezpečnostní složky v boji o uchopení politické moci v českých zemích v letech 1945–1948*, s. 155–160.

70 AMV Praha, a. č. ZV–4, sv. I, s. 117, Výpověď B. Pokorného z 27. 8. 1952.

služeb do Vídně, kde setrval až do konce března téhož roku. To však zcela vyvrací výpověď Miroslava Picha-Tůmy⁷¹ z 26. 9. 1951, ve které uvádí:⁷²

„Koncem ledna nebo začátkem února 1948 mi bylo nařízeno Švábem a Jindřichem Veselým a Zelenkou,⁷³ že budu až do voleb k dispozici Bedřichu Pokornému, který má na starosti po zpravodajské linii boj proti nár. soc., a to jednak připravit proti nim materiál a jednak připravit obranný materiál, proti připravovaným akcím z jejich strany proti KSČ. Aby tak nár. soc. neodhalili, že akci proti nim vede Pokorný, byl jmenovaný poslán min. vnitra do Rakouska jakoby za služebním účelem, ale ve skutečnosti se Pokorný nacházel ve svém bytě, odkud měl dle slov Jindř. Veselého, Švába a jeho samého zakázáno vyjít z bytu, aby utajení jeho přítomnosti v Praze bylo zaručené a mohl plnit výše uvedený stranický úkol. Mně jako referentu referátu nár. soc. ZOB II v Čechách nařídil Šváb a Veselý jednak osobně a jednak prostřednictvím Zelenky přes Plačka vyřizovat pro Pokorného všechny věci, které bude požadovat, a to jak z hlediska spisového, tak operativního. První schůzky u Pokorného v bytě, která byla začátkem února 1948, byl přítomen Šváb a Jindra Veselý, který ji také řídil. Na této schůzce jsme probrali všechny materiál, který připadal v úvahu proti nár. soc., z činnosti mého referátu, zpravodajské činnosti min. vnitra a zpravodajské služby Švába z ÚV KSČ. Dále tam byl projednáván způsob odražení útoku nár. soc. proti řediteli Holému z Gottwaldova. Některé z předložených materiálů měly být využity v tisku a články měl napsat B. Pokorný. Jiné případy měly být urychleně operativně zakončeny a použity proti jednotlivým význačným funkcionářům nár. soc. Pokud si pamatuji, materiál proti Holému obsahoval, že se nár. soc. připravují zkompromitovat Holého pomocí jistého advokáta z Uherského Hradiště (jméno si již nepamatuji), který má mít dokladný materiál o tom, že Holý byl v době okupace konfidentem Gestapa. Od této schůzky až do dne, kdy podali reakční ministři demisi, jsem Pokorného navštívil v jeho bytě asi 5x až 8x. Při jedné z výše uvedených schůzek mi Pokorný řekl, že přijede Holý a že se ho zeptá na podrobnosti připravovaného útoku proti němu. Skutečně po krátké chvíli Holý přijel a Pokornému předal nějaké boty a punčochy pro jeho ženu...“

Dále vylíčil Pich-Tůma, jakým způsobem měl být realizován Pokorného návrh na odražení útoku proti Holému.

„U jistého advokáta v Uherském Hradišti, který měl mít materiál proti Holému, se měl udělat výjem a v případě, že by výjem učinit nešel anebo materiál by se u něho

71 Miroslav Pich-Tůma, bývalý politický komisař v partyzánské jednotce Mistr Jan Hus, po roce 1945 pracoval na ZOB II v referátu zaměřeném proti straně národně socialistické, v roce 1948 byl vedoucím oddělení 2 II. sektoru – politického zpravodajství odboru BA, v roce 1951 zatčen, v roce 1953 odsouzen za vraždu a sabotáž na 15 let do vězení (případ Konečného a Novotného), následovaly amnestie a milost prezidenta republiky, podmíněčně propuštění, v letech 1968–69 znovu vazba a přešetřování případu. V roce 1969 uznán vinným trestným činem vraždy, po roce 1990 případ Picha-Tůmy znovu otevřen Úřadem pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu. Dříve, než došlo k prvnímu výslechu, spáchal Pich-Tůma sebevraždu. – AMV Praha, sign. Z-978-77-1 a sign. Z-979.

72 Tamtéž, a. č. ZV-4, sv. II, s. 104-106.

73 Ladislav Zelenka, vedoucí II. sektoru – politického zpravodajství Velitelství StB. Viz FROLÍK, Jan: *Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948-1989*, s. 457.

nenacházel, měla mu být učiněna domovní prohlídka a při této mu podložit nějaké výkresy nebo graf o výrobě silonu, a zároveň to u něho nalézt, a na základě tohoto ho zatknout a označit ho jako špiona v gottwaldovských závodech. Od tohoto se očekávalo, že tento advokát odhalí záměry reakce a tak bude paralyzována akce proti Holému.⁷⁴ To bylo ujednáno v přítomnosti Kionky⁷⁵ v bytě u Pokorného s tím, že Kionka potřebný materiál k položení onomu advokátovi nám předá...”

O chystané akci byli informováni velitel Bezpečnosti na Moravě Vala, velitel ZOB na Moravě Rudolf Procházka, Zahajský a vedoucí OZ Hlavačka. Kionka dodal požadovaný materiál a Hlavačka si jej ponechal s tím, že ve vhodnou dobu věc provede. Podle Picha-Tůmy akce provedena nebyla, protože únor změnil situaci a provedení bylo již bezpředmětné. Pich-Tůma se později od Valy nebo Hlavačky dozvěděl, že osoby, které figurovaly v případě Holého, byly zatčeny.

Bedřich Pokorný k těmto událostem v roce 1951 vypověděl toto: „V únoru r. 1948 jsem byl od 21. 2. již na svém místě na MV, kam jsem byl povolán J. Veselým, ačkoliv jsem byl v té době legačním radou MZ. V únorových dnech těsně před výše uvedeným datem jsem připravil koncept řeči pro p. ministra do vlády. Rozvíjel jsem na základě zpráv politickou akci, která odhalila puč nár. soc., který připravovali pomocí armády. Vzpomínám si na jméno kpt. Křemen, jehož zpráva byla zachycena a panem ministrem Noskem předložena prezidentu republiky ještě s jinými podobnými zprávami. Odhalil jsem vyzvědačskou kancelář v ústředí nár. soc. strany. Přemluvil jsem J. Veselého, aby přes příkaz p. ministra vnitra nepropustil zatčeného mjr. Prossera,⁷⁶ ale nechal ho podrobit výslechu. Prosser byl během dvou dní také mými orgány Dr. Píseckým a J. Pokorným [Jaroslav Pokorný – jeden z autorů vzpomínek na B. Pokorného – pozn. J. D.] usvědčen z vyzvědačství a veškerý usvědčující spisový materiál odevzdaný Prosserem gen. tajemníkovi soc. dem. strany Vilímovi a poslanci Erbanovi byl jimi nalezen a přivezen na vnitra. Přesto byl Prosser panem ministrem Noskem na intervenci Fierlingera z vazby propuštěn. Upozorňoval jsem při tomto, že Prosser uteče. Tak se také stalo. Odhalil jsem výsledkem zatčených příslušníků SNB v Bartolomějské ulici, že se zúčastnili schůze na ústředí nár. soc. strany u Krajiny, kde se připravovalo budování zpravodajské sítě v SNB. Na základě toho bylo zatčeno asi 50 osob (příslušníků SNB), kteří měli tuto zpravodajskou síť budovat, a vedl jsem využití těchto věcí pro tisk.⁷⁷ Roku 1948 mi bylo řečeno J. Veselým, že jsem v únorových dnech udělal

74 O tomto, ale i o dalších případech provokací píše ve svých knihách *Pět kapitol o únoru*, s. 116–132, a *Nebezpečná bezpečnost*, s. 86–96, Karel KAPLAN.

75 Josef Kionka, místopředseda Krajského vedení KSČ ve Zlíně, pozdější komunistický odborářský předák n. p. Svit. Viz POSPÍŠIL, Jaroslav: *Hyeny*, s. 147, 158.

76 Jaroslav Prosser, velitel zemské úřadovny StB, sociální demokrat; o jeho případu blíže Karel KAPLAN: *Pět kapitol o únoru*, s. 479–480.

77 K této akci jsou v archivu MV uloženy pod sign. 310–78–5 zprávy o stavu šetření ve věci zpravodajské činnosti organizované ve straně národně socialistické vždy k určitému datu od 24. února do dubna 1948. Kromě jiného obsahuje tento materiál i přehledy zajištěných účastníků tajných porad národních socialistů v Praze, konaných 21. ledna, 13. února a 20. února 1948.

velmi záslužnou práci pro stranu, stejně tak já považuji tento rok za svůj nejúspěšnější rok ve svém životě. Byl to únor a potom proces s Chocem mimo mnoha jiných zdařilých akcí.“⁷⁸

Další vítězství – případ Choc a jiné případy

Bedřich Pokorný měl pravdu. V tomto roce se mu skutečně neobyčejně dařilo. Kromě odhalení „Krajinovy vyzvědačské kanceláře“ se podílel i na odhalení další vyzvědné kanceláře, a sice v ústředí sociálnědemokratické strany v Praze, u jejích představitelů, Václava Majera, tehdejšího ministra výživy, a Blažeje Vilíma, generálního tajemníka této strany.

Dále pak osobně odhalil vraha Augustina Schramma, čelného představitele Svazu partyzánů a významného člena ÚV KSČ,⁷⁹ který byl zastřelen 27. 5. 1948 údajně na příkaz Josefa Vávry-Staříka, žijícího v zahraničí,⁸⁰ který si s ním tak chtěl vyřídit účty za to, že Schramm zpochybňoval jeho partyzánskou činnost. Podle Pokorného byl vykonavatelem vraždy Miloslav Choc, bývalý kulturní referent národně socialistické strany Pražského kraje. Choc i Vávra-Stařík (v nepřítomnosti) byli v listopadu 1948 odsouzeni k trestu smrti, Choc byl popraven. Ve vyšetřování kromě jiných podezřelých figurovalo i jméno Zdeňka Bočka, syna náčelníka Hlavního štábu MNO. Generálův syn přepsal ve zkratkách údaje o počtu výzbroje čs. armády, získané tajně z otcových dokumentů, na malý lísteček, který byl nalezen u zatčených spolupracovníků Choce.⁸¹

Když byl B. Pokorný v roce 1952 vyslýchán bezpečnostními orgány, vypověděl, že Jindřich Veselý mu po doznání Choce řekl, že by bylo třeba najít osobu, která by odstranila Vávru-Staříka, protože hrozí nebezpečí dalších vražd nejvyšších politických činitelů. Pokorný tehdy navrhl, že účelnější by podle něho bylo „...vylákat jej do Vídně do nějakého slušně placeného zaměstnání, a odtud že bude snadné pomocí Rusů dostat Vávru-Staříka na naše území. Veselý vzal můj návrh v úvahu a řekl, že je to dobrá myšlenka. Je mi známo, že Vávra-Stařík byl do ČSR nějakým způsobem dopraven, jak, to nevím.“⁸²

Josef Vávra-Stařík byl zatčen ve Vídni v roce 1949 spolu s jistým kpt. Bartáčkem, který mu měl zprostředkovat návrat do Československa, o nějž Vávra usiloval. V noci pak byl dopraven na čs. hranici a tam předán orgánům Státní bezpečnosti. Dne 2. 11.

78 AMV, a. č. ZV-4, sv. I, s. 122.

79 Tamtéž, sign. 319-39-4, s. 19 b.

80 Podle JUDr. Pospíšila měl Vávra-Stařík odejít do zahraničí z pověření Slánského, Schramma a Reicina – tuto informaci získal při osobním rozhovoru s bývalým ministrem vnitra Rudolfem Barákem v roce 1995. V zahraničí měl působit rozkol mezi emigrací a podávat o ní informace. Podrobněji o jeho úloze po únoru v knize Hyeny, s. 268-272.

81 AMV Praha, a. č. ZV-4, sv. II, s. 71, Výpověď Š. Plačka z 30. 7. 1953; a. č. ZV-4, sv. I, s. 335, Výpověď B. Pokorného ze 7. 5. 1953; blíže pak PALEČEK, Pavel: *Zapomenutý generál. Příběh náčelníka hlavního štábu Bohumila Bočka (1945-1948) a jeho syna Zdeňka*. In: *Po stopách nedávné historie. Sborník k 75. narozeninám doc. Karla Kaplana*. ÚSD AV ČR v Praze, Brno 2003, s. 232, 235-245.

82 AMV Praha, a. č. ZV-4, sv. I, s. 125.

1949 byl dán do vazby pankrácké věznice, potom převezen do Ruzyně a 18. 6. 1953 byl opět umístěn na Pankrác k výkonu trestu smrti. Předtím byl dlouhodobě vyslýchán. Zvláštní komise, která rozhodovala o Vávrově osudu, došla nakonec k závěru, že se Vávra na vraždě nepodílel, o čemž existovaly i důkazy, přesto byl popraven. Tyto události zachycuje ve své knize *Nebezpečná bezpečnost* historik Karel Kaplan.

V pozdějších letech bylo Pokornému na základě svědeckých výpovědí prokázáno používání násilných vyšetřovacích metod při výsleších obviněných. Při vyšetřování nejen tohoto, ale i dalších případů používal totiž Pokorný osvědčené způsoby výslechu – dle vlastního vyjádření tomu říkal použít „špendlíčky a fídlátka“. Za zneužití služební moci byl nakonec i uznán vinným a odsouzen.

Na počátku 90. let došlo k revizi procesu Choc a spol. a všichni ze čtrnácti odsouzených byli rehabilitováni. Ani po letech se však nepodařilo jednoznačně prokázat, kdo vraždu naplánoval a spáchal.⁸³

Kromě vyšetřování vraždy Schramma se Pokorný účastnil i vyšetřování dalších případů, kterými ho čas od času pověřoval jeho nadřízený Jindřich Veselý. Počátkem března 1948 byl totiž jmenován zástupcem přednosty odboru pro zvláštní úkoly. Podle svého vyjádření připravoval v té době 18 (!) soudních procesů.⁸⁴

Na své pracovní úspěchy byl Pokorný náležitě hrdý, chlubil se, že o něm mluví Hlas Ameriky, který ho označoval za „*Rudého kata republiky*“.⁸⁵ Mluvil o tom, že případ vraždy mjr. Schramma zlikvidoval během čtyř dnů⁸⁶ a dokonce si zajistil publicitu tohoto případu. U Eduarda Kirchbergera⁸⁷ si objednal román, který měl oslavit úspěchy SNB, s názvem *Poslali mne střítet*. Námět pro román čerpal E. Kirchberger po dobu dvou měsíců přímo z trestního oznámení na Miloslava Choce a spol., které mu dal k dispozici B. Pokorný ve své kanceláři ještě před vlastním procesem.⁸⁸

Kirchberger také upozornil Pokorného na plánovaný útěk Žofie Veselíkové,⁸⁹ která ho požádala, aby jí zajistil převod přes hranice.

83 Blíže o případu KAPLAN, Karel: *Nebezpečná bezpečnost*, s. 212–224.

84 AMV Praha, a. č. ZV–4, sv. I, s. 128, Výpověď B. Pokorného z 5. 9. 1952; tamtéž, s. 117, Výpověď B. Pokorného z 27. srpna 1952.

85 Tamtéž, a. č. ZV–4, sv. I, s. 3, Agenturní zpráva z 3. 9. 1951.

86 Tamtéž, a. č. ZV–4, sv. II, s. 150, Výpověď E. Kirchbergera z 25. 9. 1952; a. č. ZV–4, sv. I, s. 200, Zápis o konfrontaci E. Kirchbergera a B. Pokorného z 13. 10. 1952.

87 Eduard Kirchberger, bývalý úředník Legiobanky a později nakladatelské firmy „Sula a Maják“ v Liberci, který v červnu 1948 odešel ilegálně do Německa a vrátil se v srpnu téhož roku do ČSR. O svých poznatcích z Německa byl ochoten vypovídat a také promluvit do rozhlasu. Pokorný mu za to dopomohl k místu redaktora týdeníku *Květen*. Viz AMV Praha, a. č. ZV–4, sv. II, s. 152–154, Výpověď E. Kirchbergera z 25. 9. 1952; a. č. ZV–4, sv. I, s. 204–206, Zápis o konfrontaci E. Kirchbergera a B. Pokorného z 13. 10. 1952.

88 Tamtéž.

89 Žofie Veselíková, manželka pražského advokáta a známého kabaretiéra Jiřího Červeného. Po rozvodu druhým manželem Karel Veselík, majitel společnosti zabývající se námořní a říční dopravou. Po jeho smrti získala Veselíková značné jmění, mimo jiné vlastnila i pražský dům Na Struze 3, sídlo dnešního Archivu MV, a statek Veselíkov v Voticích. Za okupace se stýkala s německou vyšší společností, přijímala vysoké hodnostáře SS a SD. Po válce byla odsouzena Mimořádným lidovým soudem v Táboře na 3 roky vězení, část jejího majetku propadla státu. Na intervenci Dr. Štěpána Plačka byla na podzim 1947 ze zdravotních důvodů propuštěna. Podepsala spolupráci s StB. V roce 1948 jí hrozilo nové zatčení, proto chystala útěk z ČSR. Zaslouhou Kirchbergera a Pokorného byla 6. 11. 1948 zadržena na útěku a uvězněna v Ru-

Vyřešení vraždy A. Schramma se stalo podnětem pro odhalování dalších nepřátel. Podle Pokorného přispělo k odhalení a zneškodnění 147 vyzvědačů a rozvratníků a zároveň vedlo k odhalení další velké skupiny vyzvědačů kolem národně socialistické poslankyně Milady Horákové.⁹⁰

O tom, jakých rozměrů dosáhl v roce 1948 boj proti ilegálnímu podzemí a cizím zpravodajským agenturám, svědčí i „Zpráva o katastrofální situaci 2. oddílu II. sektoru skupiny BAa v boji proti ilegality“ ze dne 19. 10. 1948, kterou zaslal její vedoucí kpt. Pich-Tůma veliteli StB Jindřichu Veselému.⁹¹ Pich-Tůma měl na starosti referáty 61 až 64,⁹² které byly podle jeho názoru nedostatečně kádrově zabezpečeny. Ve svém elaborátu kromě jiného uvádí tehdejší pracovní využití jednotlivých referátů:

„Referát 62a – široké evidence ilegálních skupin: pozoruje 10 drobných ileg. skupinek a dalších 60 rozpracovává, ref. 62b – referát akcí: má na starosti 14 ileg. skupin, ve kterých je celkem 14 agentů nebo informátorů. Nejdůležitější z těchto skupin je centrální organizace soc. dem. strany se zahraničním vedením. Ref. 62c – referát akcí, má stejné úkoly jako ref. 62b: kontroluje 12 ileg. organizací, proniká do dalších 9 organizací. Celkem řídí práci 10 agentů. V čele stojí organizace gen. Kutlvašer, druhá je Šříbrná nit, která se nachází v bezpečnostních složkách, a to hlavně na oblastní kriminální úřadovně v Praze. Ref. 63a – referát ilegálních přechodů a s nimi souvisejících ileg. organizací a teroristických skupin: má na starosti 5 ileg. skupin, 1 teroristickou skupinu, která má organizovat dle rozkazu CIC v Bavorsku partyzánské hnutí v Čechách a organizuje též ilegální přechody pro zpravodajskou potřebu a provádí též zvláštní akce na hranicích viz tzv. akce Kámen – fingované hranice. Obsluhuje 2 agenty v emigrantských táborech v Bavorsku a 3 agenty pracující mezi ileg. organizacemi, které se zabývají ileg. přechody. Ref. 63b – referát zahraniční emigrace: v této době však provádí realizace illegality a špionáže v bezpečnostní službě. Likviduje ileg. skupinu a zpravodajskou síť na pražské oblastní úřadovně StB a pražské oblastní kriminální úřadovně. Referát má zatčeno 14 osob a obsluhuje 3 agenty. Ref. 63c – referát akcí – jako referát 62c a 62b: kontroluje a řídí práci 14 ileg. skupin, nejdůležitější je Judexova odbojová protikomunistická organizace řízená volyňskými Čechy a Ukrajinci, případ Choc – Šram a pronikání mezi tvořící se partyzánské skupiny. Referát pracuje s 1 odloučeným ileg. činitelem a usměrňuje práci 9 agentů. Ref. 64 – referát akcí – jako referát 62a a 63c: pracuje na jedné z nejdůležitějších akcí – Skaut – a to od února 1948, když odloučil jednu z nejdůležitějších osob nár. soc. podzemí. Pomocí této akce pronikl do 14 důležitých ileg. skupin, kontroluje spojení těchto skupin se zahraničím, a to s Bavorskem, Anglií, Švýcarskem, úřadovnou CIC a v jednom případě i IS, a s ambasádami americkou,

zyni, kde 12. listopadu téhož roku zemřela na otravu luminalem. Blíže STÁTNÍK, Dalibor: *Podzimní kámen. Osud a smrt Žofie Veselíkové*. In: *Po stopách nedávné historie. Sborník k 75. narozeninám doc. Karla Kaplana*. ÚSD AV ČR, Brno 2003, s. 109–123.

90 AMV Praha, sign. 319–39–4, s. 19 b.

91 Tamtéž, sign. 310–87–14, s. 1–10.

92 FROLÍK, Jan: *Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek SNB v letech 1948–1989*, s. 457.

francouzskou a holandskou. Odeslal do zahraničí 4 osoby, používá 3 agenty. Je ve spojení pomocí této akce Skaut jako Strana práce s čs. emigrací v Paříži a v Londýně. Mimo to pracuje na odhalení sítě IS a CIC mezi některými váženými soudruhy KSČ. Zásluhou akce Skaut byl odhalen jeden zrádce v našich řadách a jeden dublagent, který je toho času odloučen. Výsledky práce: 1) průnik do 19 ileg. organizací a jejich realizace, 2) na základě agenturních zpráv dopadeny 2 skupinky teroristů, kteří přišli vraždit, zatčeni 2 agenti CIC, 3) agenturní průnik do 8 ileg. přechodů, jejich likvidace, 4) odhalení 2 zrádců ve vlastním aparátě.“

Jak patrně nejen z předchozích řádků, základem zpravodajské činnosti je práce s agenturou.⁹³ Bedřich Pokorný ji pro své účely využíval maximálně. Jeho nejvýznamnějším a nejúspěšnějším agentem byl V-101 nebo také V-101 Sergej a později AV-6045 Karger. Tato krycí označení patřila Valeriji Vilinskému, vedoucímu sekretariátu ministra dopravy za Demokratickou stranu Ivana Pietora. Vilinský byl předním funkcionářem DS a obstarával veškeré informace o této straně a jejích představitelích. S jeho pomocí se podařilo vyvolat „*spiknutí na Slovensku*“.⁹⁴ Kromě toho byl agent V-101 podle Pokorného tím, kdo mu pomohl „*udělat únor*“.⁹⁵ Ke spolupráci byl Vilinský získán Pokorným v roce 1946 pravděpodobně na základě kompromateriálu z doby okupace za účelem zjišťování poznatků v řadách katolické církve a Demokratické strany, slib spolupracovníka podepsal až v roce 1951. Přímo byl řízen také Miladou Trískalovou-Vašovou (sekretářka Pokorného – podle zjištění J. D.), dále pak Osvaldem Závodským a orgány Košařem a Zelenkou. V únoru 1951 jej převzal npor. Jaroslav Miller, velitel II. sektoru. V letech 1951–54 byl zaměřován k některým problematikám po linii bývalé III. správy MV (vnitřní zpravodajství), ale jeho zprávy již nebyly konkrétní a jejich poskytování podmiňoval Vilinský získáním místa přednosty důležitého odboru v některém z klíčových ministerstev. V roce 1954 převzala agenta V-101 pod krycím jménem Karger bývalá V. správa MV (problematika železnic). Důvodem byla jeho údajná činnost pro německou rozvědku. Spolupráce s ním byla pouze předstírána, aby nepostřehl, že je sám rozpracováván. Svoji agenturní činnost vykonával až do roku 1955, kdy spáchal sebevraždu zastřelením – údajně z existenčních důvodů.⁹⁶ Mezi další významné agenty Pokorného patřila osoba označená jako V-220, která podávala zprávy o kancléři Jaromíru Smutném a dění v Kancléřské kanceláři prezidenta republiky (z kontextu agenturní zprávy datované 20. 9. 1948 vyplývá, že agentem s tímto označením byl osobní řidič Dr. J. Smutného, i když není přímo jmenován – pozn. J. D.). Třetím agentem Pokorného, o němž se dochovaly informace ve vyšetřovacím spisu B. Pokorného, byl spolupracovník s krycím číslem T-120 po-

93 Blíže o agentuře KAPLAN, Karel: *Nebezpečná bezpečnost*, s. 73–82.

94 AMV, f. A 31, i. j. 246, Poznátky o činnosti bývalých orgánů ZOB a jejich agentů, s. 81–86.

95 Blíže KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*, s. 156–157, 238–239, 244, 248, 253.

96 AMV Praha, a. č. ZV–4, sv. I, s. 12, Záznam o výpovědi Vlasty Pitrové, bývalé sekretářky B. Pokorného v letech 1948–49, z 3. 10. 1952.

skytující poznatky o Hubertu Ripkovi, ministru zahraničního obchodu za stranu národně socialistickou. Tuto osobu se nepodařilo ztotožnit.⁹⁷

Jak již bylo řečeno, znamenal rok 1948 pro Bedřicha Pokorného vrchol jeho celoživotní kariéry. S příchodem roku 1949 však začala jeho hvězda pohasínat. Podle mínění Jindřicha Veselého bylo prvotní příčinou to, že se jednalo o bývalého zpravodajského důstojníka kapitalistické armády, který z těchto důvodů nemohl natrvalo zůstat na tak významném místě ve státněbezpečnostní službě lidovědemokratického státu.⁹⁸ Skutečnost byla trochu odlišná...

TNP

V říjnu 1948 byl přijat Národním shromážděním zákon č. 247/48 Sb. o táborech nucené práce. Přípravou zřizování těchto táborů bylo pověřeno Ministerstvo vnitra na pokyn ÚV KSČ již od září téhož roku. Vlastní provedení akce nazvané T-43 zajišťoval Bedřich Pokorný, v té době zástupce přednosty odboru BA a přednosta samostatné skupiny BAc. Cílem akce bylo očistit republiku od třídních a politických nepřátel z řad kapitalistů a střední buržoazie odsunem těchto osob do pracovních táborů a vysídlením jejich rodin z velkoměst na venkov. V Praze měla být akce zahájena 1. 10. 1949, v celé republice pak 1. 11. 1949 za pomoci Státní bezpečnosti a pod jejím vedením. Měsíčně mělo být zařazeno do TNP asi 3 000 osob. Časem byli do TNP zařazováni i lidé, kteří se pokusili o ilegální přechody hranic, a další osoby. Nezřídka se stávalo, že se do TNP dostali i dělníci např. za pozdní příchody do zaměstnání apod.⁹⁹

To, jakým způsobem postupoval Pokorný při plnění svých úkolů, vylíčil jeho tehdejší nadřízený Jindřich Veselý ve své výpovědi ze 17. 6. 1952:

„Pravdou je, že Pokorný byl vždycky divoch a i tentokrát, snad ve snaze znovu získat ztracenou reputaci – vrhl se plně do příprav. Připravil několik TNP, dále seznamy buržoazních elementů, které byly pořizovány bezpečnostními orgány za pomoci strany, národních výborů atd. Jednoho krásného dne byla akce spuštěna – tuším ve dvou buržoazních čtvrtích Prahy současně. Snad během týdne za pomoci SNB a Lidových milic bylo zajištěno okolo 2 000 lidí buržoazního, z větší části příživnického charakteru. Tato akce dělaná příliš divoce, široce a koncentrovaně na jednom místě měla velkou a hrozně nepříjemnou ozvěnu. V zahraničí nám vynesla velikou akci proti republice. Byly nám vyčítány nacistické metody. A i v našem lidu měla nepěkný ohlas – byla příliš silnou i pro naše běžné veřejné mínění... Asi po 10 dnech jsme dostali nový příkaz od Slánského, ...abychom v Praze akci dočasně zastavili.“¹⁰⁰

Kromě této akce civilní řídil Pokorný i akci vojenskou, nazývanou akcí „D“, která

97 Tamtéž, s. 16, 18–22; a. č. ZV–4, sv. 5, s. 33.

98 Tamtéž, a. č. ZV–4, sv. II, s. 247.

99 KAPLAN, Karel: *Tábory nucené práce v Československu v letech 1948–1954*. ÚSD ČAV 1992; kolektiv autorů: *Tábory nucené práce a další projevy perzekuce 1948–1954*. In: *Sborník konference SÚ ČSAV a KH FF SU*, 1991.

100 AMV Praha, a. č. ZV–4, sv. II, s. 247.

byla namířena zejména proti důstojníkům, ale i poddůstojníkům i vojínům čs. armády. Jednalo se především o důstojníky vyakčňené po únoru 1948, účastníky západního zahraničního odboje a příslušníky velitelského sboru sloužícího za 1. republiky. Akce „D“ probíhala na celém území republiky v několika etapách v letech 1949–50, v některých případech až do roku 1953.¹⁰¹

V písemnostech B. Pokorného týkajících se agendy TNP je založen originál konceptu dálnopisů, které byly rozeslány všem KV StB v českých zemích a Poverenictvu vnitra v Bratislavě, v nichž Pokorný nařizuje provést v noci ze dne 10. na 11. 1. 1950 IV. díl akce („D“ – pozn. J. D.) přesně podle pokynů č. j. S–2626/010–1949 z 8. 4. 1949. Cíl: Mírov u Olomouce. Akce má být provedena přesně a vzorně. Podpisová doložka – Za ministra: Pokorný.¹⁰²

V rámci přípravy akce T-43 byly vytvářeny kartotéky třídních a politických nepřátel, tedy osob přicházejících v úvahu pro zařazení do TNP, které se průběžně doplňovaly a rozšiřovaly. Časem byly využity i k dalším účelům, jako byla např. akce „B“ – byty, tj. vystěhování nespolehlivých osob z velkých měst. Později se staly základem pro další evidence podchycující veškeré tzv. nepřátelské osoby.¹⁰³

Ani během působení ve funkci přednosta skupiny BAč nepolevovala Pokorného horlivost v předávání agenturních zpráv, stále získávaných od bývalých informátorů, svým nadřízeným, tj. veliteli StB Veselému a jeho novému zástupci Karlu Švábovi. Šváb přešel na Ministerstvo vnitra z funkce vedoucího bezpečnostního a branného oddělení sekretariátu ÚV KSČ v říjnu 1949 a měl za úkol řídit zvláštní útvar v rámci StB, specializující se na stranické a státně důležité případy. Jeho skupina měla výsadní postavení. Podle příkazu Jindřicha Veselého ze 7. 11. 1949 byl Šváb oprávněn dávat příkazy v zastoupení velitele StB všem podřízeným sektorům a skupinám.¹⁰⁴ Šváb postupně ovládl pozice, využil delší nepřítomnosti Veselého a převzal veškeré jeho pravomoci. Po zjištění této skutečnosti se Veselý neúspěšně pokusil o sebevraždu. Do své funkce se již nevrátil. Místo něho nastoupil Osvald Závodský.¹⁰⁵

Ve snaze získat ztracené renomé byl Pokorný tak agilní, že v březnu 1950 dostal přípis, ve kterém jej velitel sektoru II.a mjr. Zelenka důrazně žádal, aby korespondenci zasílanou k rukám Švába omezil a zasílal jen případy, které jim přísluší, a nezatěžoval tak zbytečně administrativu.¹⁰⁶

Jako velitel táborů nucené práce si Pokorný nezískal přízeň ani příslušníků správy TNP. Měli výhrady k jeho chování při kontrolách jednotlivých TNP, kdy podrýval autoritu velitelů tím, že jejich chování kritizoval před nastoupenými chovanci, „brat-

101 Kolektiv autorů: *Tábory nucené práce a další projevy perzekuce 1948–1954*. In: *Sborník konference SÚ ČSAV a KH FF SU*, 1991.

102 AMV Praha, sign. 310–82–1, s. 1.

103 KAPLAN, Karel: *Nebezpečná bezpečnost*, s. 82–86.

104 AMV, sign. 310–82–2, s. 50.

105 KAPLAN, Karel: *Nebezpečná bezpečnost*, s. 39–40.

106 AMV Praha, sign. 310–82–1, s. 96.

říčkoval se“ s chovanci buržoazního původu a od nich pak získával stížnosti proti příslušníkům SNB. Ke svým podřízeným se choval povýšeně až sprostě a údajně se postaral o odstranění asi pěti velitelů TNP. Několikrát se zasloužil o to, že byli propuštěni někteří bohatí chovanci.¹⁰⁷ Z toho pak pramenilo i podezření, že B. Pokorný přijímá úplatky od vězňených osob za jejich propuštění.¹⁰⁸

Poslední dny svého působení v sektoru TNP, jehož velitelem se stal jeho bývalý zástupce škpt. Jiras, trávil Bedřich Pokorný podle svědectví tehdejší osvětové pracovnice sektoru Bertý Kosinerové bez jakékoli pracovní náplně: „...doslova celý den seděl ve své kanceláři a četl knihy nebo chodil po druhých kancelářích a vykládal. ...Po dohodě se s. Jirasem navštívila jsem s. náměstkyni Nunu s tím, aby Pokorného již někam dali. S. náměstka Nun mi tehdy řekla, že Pokorný má jít do Státní banky.“¹⁰⁹

To potvrzuje i vyjádření Pokorného, že koncem září 1949 žádal kádrového náměstka Nuna o přemístění na Ministerstvo financí.¹¹⁰

Zatčení, vyšetřování a výkon trestu

Bedřich Pokorný byl zatčen spolu s dalšími příslušníky Bezpečnosti a bývalými interbrigadisty¹¹¹ na podkladě materiálů Komise stranické kontroly (KSK), která vznikla v listopadu 1948 a měla za úkol kontrolovat komunistické funkcionáře. Tak jako evidenční odbor, který byl zřízen už v roce 1946, byla jedním z útvarů ÚV KSČ. KSK získávala své poznatky na vedoucí funkcionáře Bezpečnosti zejména prostřednictvím členů tzv. náhodské komise (JUDr. Bohumil Smola a Karel Aresin),¹¹² ale i od dalších zneuznaných příslušníků a také z materiálů oddělení interbrigadistů II.a sektoru, které se touto problematikou přímo zabývalo. Evidenční odbor, do té doby sledující činnost nekomunistických stran, se po jejich rozprášení po únoru 1948 začal také zajímat o nepřátele ve vlastních řadách. Z toho důvodu si obě složky začaly postupně konkurovat a snažily se navzájem získat co největší vliv ve Státní bezpečnosti. O ovládnutí Bezpečnosti usilovalo i bezpečnostní a branné oddělení ÚV KSČ, jehož vedoucím byl až do podzimu 1948 Josef Pavel. Po něm tuto funkci převzal Karel Šváb a působil v ní do října 1949, kdy přešel na Ministerstvo vnitra. Z nejvyšších funkcionářů KSČ stranicky řídil úsek Bezpečnosti její generální tajemník Rudolf

107 Tamtéž, a. č. ZV-4, sv. II, s. 73–89, 330–342.

108 Tamtéž, a. č. ZV-4, sv. 6, s. 93, Hlášení F. Putny, bývalého poručíka SNB z 11. 4. 1951.

109 Tamtéž, s. 87, Záznam s Bertou Kosinerovou ze 30. 4. 1951.

110 Tamtéž, a. č. ZV-4, sv. I, s. 117.

111 Účastníci mezinárodních brigád dobrovolníků v boji proti španělskému diktátoru Frankovi; většina čs. interbrigadistů se hlásila ke komunistické straně, ale časem mezi nimi vznikly rozpory a následně nepřátelství. Někteří z nich dosáhli vysokých funkcí v Bezpečnosti. Tažení proti nim vyvolal i proces s Lászlo Rajkem, bývalým ministrem vnitra a zahraničí, čelným představitelem Maďarské strany práce a státu v Maďarsku, který byl označen za nepřitele lidu a který sám patřil k interbrigadistům. Podle maďarského modelu odhalování nepřátel ve straně bylo zahájeno i v Československu za účinné pomoci sovětských poradců hledání československého Rajky. Blíže KAPLAN, Karel: *StB o sobě, výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubky*, s. 84; *Nekrvavá revoluce*, Mladá fronta, Praha 1993, s. 345–365.

112 Blíže JARKOVSKÁ, Lucie: *Ve službách ministerstva vnitra. JUDr. Jan Chudoba, 1898–1983*.

Slánský. Všechny tyto stranické instituce a osoby vedly mezi sebou mocenský boj ovlivňovaný i působením sovětských poradců, který měl za následek zatýkání vedoucích funkcionářů StB. Vlna zatýkání byla zahájena 27. ledna 1951 a postihla i Bedřicha Pokorného. Kromě něho byli postupně zatčeni i O. Závodský, K. Černý, I. Milén, M. Pich-Tůma, J. Pavel, později i K. Šváb, L. Zelenka a další. Tzv. „Kolodějská akce“ probíhající od 27. ledna do 24. února 1951 získala svůj název podle věznice v Kolodějích, která byla pro ten účel zřízena v prostorách tamějšího zámku. Podrobným rozbořem příčin, které vedly k výměně vedení Státní bezpečnosti, se zabývá ve své knize *Nebezpečná bezpečnost* Karel Kaplan.¹¹³

Ve věznici v Kolodějích působily dvě skupiny vyšetřovatelů, které spolu soupeřily, skupina Bohumila Doubka a Jaroslava Janouška. Bedřich Pokorný byl spolu s ostatními bývalými vedoucími funkcionáři Bezpečnosti vyšetřován Janouškovými lidmi, kteří se sami cítili poškozeni jednáním těch, které měli vyšetřovat. Byli mezi nimi již zmíněný JUDr. Bohumil Smola¹¹⁴ a Dr. Vladimír Mudra,¹¹⁵ dále pak Karel Aresin a Jiří Čermák.¹¹⁶ Tato skutečnost se pochopitelně promítla i do způsobu vyšetřování.¹¹⁷

Agenturní zprávy z cely

V únoru 1951 byla věznice v Kolodějích zrušena a vyšetřování bylo přemístěno do Ruzyně. 10. května 1950 byl Bedřich Pokorný umístěn na celu č. 315 ke spolupřezní Miloslavu Kovaříkovi. To bylo krycí jméno agenta, vlastním jménem Miloslava Rychtaříka, kterému vyšetřovatelé stanovili tzv. legendu o jeho odsouzení za krádež, podezření ze špionáže a pokus o ilegální přechod hranic. Zároveň dostal Kovařík pokyn, aby se choval jako prostý a trochu hloupější člověk vzbuzující důvěru. Od května 1950 až do října 1951 pak podával písemné zprávy o Pokorného chování a o informacích, které od něho získal.

113 Kapitoly nazvané *Personální kolotoč a poměry ve Státní bezpečnosti*, s. 33–50, *Státní bezpečnost a komunistická strana*, s. 172–182, *Ze svědectví o zatčení vedoucích funkcionářů Bezpečnosti v lednu 1951*, s. 225–230.

114 JUDr. Bohumil Smola, původně soudce Okresního soudu v Náchodě, člen okresní vyšetřovací komise. Znal se s K. Švábem a J. Veselým, navrhl opatření k odhalení starých sítí Gestapa, SD a policie. Stal se vedoucím tzv. náhodské skupiny (komise), která šetřila mj. i případ Dr. Chudoby obviněného ze spolupráce s Gestapem. Smola se stal později zástupcem předsedy komise, od listopadu 1948 byl zaměstnancem MV. Koncem roku 1949 byla skupina převedena také na MV, z její části vznikl samostatný referát v rámci sektoru IIa – „staré sítě Gestapa a policie“, v čele referátu s JUDr. Smolou. Spolu s Aresinem psali stížnosti na Švába, Miléna a Závodského. Od ledna 1951 se účastnil Smola výslechů zatčených ve skupině J. Janouška. Viz JAROKOVSKÁ, Lucie: *Ve službách ministerstva vnitra. JUDr. Jan Chudoba, 1898–1983*.

115 Dr. Vladimír Mudra, od roku 1945 pracovník zpravodajského odboru, v roce 1946 řídil v Moskvě repatriaci Volynských Čechů, v roce 1947 byl přidělen do reemigračního a repatričního oddělení JUDr. Chudoby. V roce 1948 vedoucím oddělení pro prověřování státních zaměstnanců Ústředny StB. Původně velký oblíbenec Pokorného, odsouzen k pobytu v Jáchymově. Na přímluvu vedoucího skupiny vyšetřovatelů, Jaroslava Janouška, propuštěn z tábora. – AMV Praha, sign. 310–107–8, s. 97; KAPLAN, Karel: *Nebezpečná bezpečnost*, s. 226.

116 KAPLAN, Karel: *Nebezpečná bezpečnost*, s. 46, 226.

117 KAPLAN, Karel: *StB o sobě, výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka*; AMV Praha, sign. 319–39–4, s. 4, Dopis B. Pokorného ministru R. Barákovi z 30. 7. 1956.

Ve své první zprávě z 11. 5. 1950 popisoval Kovařík seznámení s Pokorným. Pro ilustraci uvádím výseče neupraveného textu i s autorovými chybami:

„Dne 10. V. 1950 v době polední, byl na moji celu dán člověk, který se mne asi za hodinu představil jménem Bedřich a řekl mne, že je nejvyšším úředníkem ze státního aparátu. Více mne však nemůže říci. Řekl mne, že je člen KSČ a že jest úplně nevinný. Když se vrátil ještě téhož dne od výsledku, řekl mně, že se jmenuje Bedřich Pokorný, šef bezpeč. odboru MNB... Když jsem jej přesvědčil pokud možno, že jsem reakcionář, nabádal mne, abych hlasitě nemluvil, že jsou umístěny v cele odposlouchávače, což prý velmi dobře ví, abych mluvil šeptem. Krátce potom mne nanessl, že jistý vězeň odsouzený lid. soudem, který se jmenuje Siebert, ...jej viní se špionáže pro Anglii... Když později tohoto dne jsme se sblížili, řekl mne Pokorný následující, což však velmi potichu a opatrně šeptal. Je prý to velká chyba, že se znal osobně se Šlingem, Švermovou a její sestrou a bratrem buď Švermové nebo Šlinga... Ve věci TNP se prý cítí vinný a dozrává, že snižoval autoritu orgánů před vězni, což prý mělo svůj účel. Je prý mu známo, že mezi chovanci TNP byli dělníci, ale podle jeho nebylo v tom nic nečestného... Velmi horlivě mne vysvětluje různá tajemství služební ve věci bezpeč. aparátu, kde pro jaký účel se staví věznice, zařízení její, metody vyšetřovací a podobně. O místních org. MNB se vyjadřuje, že je vesměs všechny zná a že jsou to vcelku samí lumpové... Peníze, jako součást rozpočtu MNB, které mu byly svěřeny k různým výdajům pro bezpečnost použil též prý pro méně závažné věci, jako byl nákup hodin nástěnných, per a podob. ale odůvodňoval že co jest takových 20 až 40 tisíc, proti obrovským příjmům MNB... Je přímo rozezlený a stěžuje prý si, že jej vyšetřují tací „chlapečkové“, kteří věci vůbec nerozumí, takže se s nimi nedá ani řádně o věci diskutovati. Diví se, že jej nevyslychá nějaký vyšší org. MNB... Mimo jiné též Pokorný říká, že se cítí vinný, ale ne v tom rozsahu, jak mu orgánové nanášejí...“

...K charakteristice Pokorného uvádím: Člověk vychloubavý, zvyklý na pohodlí, odvolávající se na přízeň pres. Gottwalda aj. Snaží se předstírat svoji skromnost před výhodami, které mohl využít, což je však jen maskou jeho původního života, který mne vysvětlil. Další svoje poznatky oznámím.“

Poznatky z následujících dní od května 1950 do října 1951 byly psány ve stejném duchu. Kovařík zachycoval Pokorného názory na způsoby vyšetřování, neboť Pokornému čím dále více vadilo, že jej vyšetřují mladí nezkušení vyšetřovatelé, kteří nemají potřebné znalosti ani všeobecný politický přehled. Nazýval je „orgány-primitivy“ a dokonce pro ně vymyslel termín „smrkodráti“. Podle jeho názoru se stále odvolávají na dělnickou třídu, s níž ale nemají naprosto nic společného. Také se snažil zjistit jejich hodnosti. Postupem času je chtěl nějakým způsobem vyprovokovat tak, aby si mohl stěžovat na nevhodné zacházení.

Stále více se také zabýval svým případem, zvažoval, co vše na něho vyšetřovatelé vědí. Často přemýšlel, jaký může dostat trest a neustále mluvil o tom, že jej nemine provaz. Také se vyjádřil v tom smyslu, že kdyby mohl, tak by se hned zastřelil nebo by

si doma pustil plyn a otrávil se s celou rodinou. Hlavní viníky viděl v Dr. Smolovi a Dr. Mudrovi, o kterých se vyjadřoval velice nelichotivě, a samozřejmě v Siebertovi.

Časem se rozhovořil o poměrech na MNB, kde se drží různí „lumpové a grázlové“, a ti spolu s ostatními mystifikují prezidenta Gottwalda, ministra Kopřivu a předsedu vlády Zápotockého. Sama politika a generální linie strany je přitom velmi dobrá, ale točí se kolem ní lumpové jako např. Smola a jiní. Do bezpečnostního aparátu jsou sice vybíráni poctiví lidé – dělníci, ti se však naučí dělat různé podfuky od těch, kteří je zaučují.

Ve zprávě ze 6. srpna 1951 uvedl Kovařík, že Pokorný mluvil o tom, že až nyní poznal, jak byly a jak jsou vedeny soudní protistátní procesy u nás i v ostatních lidovědemokratických zemích. Uvedl doslova: „*Rajk, Mindsenty a všechny naše velké procesy byly politickým propagačním hnojem, aby masy byly snadněji udržitelné a lépe se nechaly vésti.*“ Podle Kovaříka Pokorný „...nevěřil v plnou vinu všech odsouzených, neboť jsou to vždy vyvolení, aby se staly obětí k propagaci... Je to prý všechno podfuk a lumpárna na lumpárnu. Dnešní režim má prý v hesle vše pro člověka...“

Již dříve se Pokorný vyjádřil, že lituje odsouzenou Horákovou, protože trest smrti si přece jen nezasloužila. Také uvedl, že odmítl napsat znalecký posudek k tomuto případu a předal jej Dr. Smolovi.

Už od svého příchodu na celu se Pokorný snažil ohromit Kovaříka svým bývalým postavením a známostmi. V průběhu dalších měsíců seznamoval svého spoluvězně s fungováním MNB, Státní bezpečnosti i svého bývalého odboru Z. Vysvětloval mu organizaci zpravodajské služby, náplň práce jednotlivých sektorů a oddělení, činnost věznic i průběh vyšetřování zatčeného. Seznamoval jej také s evidencí a zakládáním karet na jednotlivé sledované osoby, dokonce rozebíral i záležitosti týkající se spisové služby včetně toho, jak je tvořeno číslo jednací. Vyprávěl i o některých vysokých veřejných činitelích, kde kdo bydlí, jaké mají záliby apod. Byl velice sdílný.

Své mínění o Pokorném Kovařík v podstatě definoval již ve své první agenturní zprávě. K tomu lze dodat pouze to, že Pokorný byl podle něho „*typ buržua a velký hladovec po penězích*“. Jeho domácnost rozhodně nestrádala, ale podle Pokorného jeho manželka nevystačila měsíčně s 9 000 Kčs. Uvedl doslova: „*Moje Zdenka má ráda tisíce.*“

Během vazby trpěl Pokorný občas bolestmi u srdce, měl předepsány léky, které však odmítal užívat. Podle Kovaříka občas předstíral větší srdeční záchvaty než ve skutečnosti měl. Vždy, když se otevřelo okénko u cely, začal se Pokorný silně třást a hrál „*divadýlko*“. Také se zabýval myšlenkou sebepoškození. Schovával si různé ostré předměty, které se Kovařík snažil tajně likvidovat. Přesto se mu podařilo požívat vylámané zuby ze hřebenu a stěžoval si pak na bolesti slepého střeva. Po výsledcích, zejména nočních, býval deprimovaný a málomluvný.

Celé dlouhé měsíce neměl Pokorný ani tušení, že jeho spoluvězeň pracuje pro vyšetřovatele. Proto jej neustále instruoval o možnostech odposlechu strážní službou nebo nainstalovaným zařízením. Teprve 9. září 1951 nastal u Pokorného zvrat v cho-

vání vůči Kovaříkovi. Tehdy mezi nimi došlo k prudké výměně názorů ve věci retribuční, potom se začali dohadovat o chování jednoho vůči druhému. Pokorný obvinil Kovaříka z toho, že se jmenuje Rychtařík a že je nejméně poručíkem StB. K tomuto zjištění dospěl tak, že si povšiml různých Kovaříkových výhod při nákupech potravin, ale zejména toho, že se na dokladech při vyúčtování podepisuje jiným jménem. Kromě toho docházelo občas k různým nesrovnalostem v časech, kdy měl být Kovařík údajně u výslechů. Je nepochopitelné, že tak zkušený zpravodajec a vyšetřovatel, za jakého se Pokorný považoval, prohlédl tuto hru tak pozdě.¹¹⁸

Vyšetřování protistátní činnosti Bedřicha Pokorného včetně přípravy procesu trvalo celé tři roky. Celkem desetkrát byla podána žádost o prodloužení výkonu vazby. V šesti případech byly žádosti zdůvodněny tím, že případ není v takovém stadiu, aby mohlo být zpracováno trestní oznámení. Vyšetřování skončilo v květnu 1953 a bylo zahájeno sepisování soudního protokolu. Poslední žádost o prodloužení vazby s termínem do 30. září 1953 z důvodů nutnosti schválení soudního protokolu, je datována 24. srpna téhož roku. Obviněný Pokorný podepsal protokol o skončení vyšetřování a seznámení se s jeho výsledky 30. září 1953.¹¹⁹ Soud s obžalovanými proběhl 23. prosince 1953.

Na svobodě

V březnu 1956 byl Pokornému ze zdravotních důvodů přerušen trest a byl převezzen do radioléčebného ústavu v Brně. Do domácího ošetřování byl propuštěn v červnu téhož roku. Zůstal však zcela bez finančních prostředků. Obrátil se proto na tehdejšího ministra vnitra Rudolfa Baráka s prosbou o pomoc. V několikastránkovém dopisu datovaném 30. července 1956 vylíčil své zásluhy (v některých případech poněkud nadnesené) o upevnění lidovědemokratického zřízení v ČSR a zároveň popsal svoji zoufalou životní situaci. Dopis se tak stal nechtěným svědectvím o jeho činech a podílu viny na nezákonnostech, které se udály v období let 1945–50 v naší zemi. Vzhledem k závažnosti obsahu tohoto dopisu uvádím část jeho autentického znění:

„Vážený soudruhu!

Obracím se na Tebe jako bývalý úředník Tvého resortu s prosbou. Sloužil jsem v ministerstvu vnitra a národní bezpečnosti více než pět a půl roku v letech 1945 až 1951. V roce 1946 jsem byl přednostou odboru pro politické zpravodajství a v letech 1945/46 jsem řídil po linii stb denacifikaci v celostátním měřítku. Řídil jsem ji vždy podle pokynů a směrnic, jež jsem dostával z ÚV KSČ. Již v srpnu 1945 jsem odhalil býv. gen. tajemníka nár. soc. strany Krajinu jako spolupracovníka K. H. Franka a pražského Gestapa. Spolu se s. Jindřichem Veselým jsem sehnal materiál proti agrárníkovi Beranovi pro lidový soud a zdiskreditovali jsme tak dokonale v očích veřejnosti před-

118 AMV Praha, a. č. ZV–4, sv. III.

119 Tamtéž, a. č. ZV–4, Osobní spis B. Pokorného, s. 6–17, 87.

válečnou a válečnou zrádcovskou politiku agrární strany. Odhalil jsem v r. 1948 v únorových dnech v ústředí nár. soc. strany v Praze Krajinovu vyzvědačskou kancelář. V téže době jsem rozhodujícím způsobem přispěl k odhalení vyzvědné kanceláře Majera a Vilíma v ústředí soc. dem. strany v Praze. V roce 1946 jsem odhalil a jako vedoucí vládní komise pro kontrolu správnosti voleb na Slovensku zveřejnil podvody páchané o volbách demokratickou stranou Slovenska na úkor svobody voleb KSS na Slovensku. Odhalil jsem podvody rodiny Baťů při převodu majetku z Tomáše Bati na jeho bratra A. Baťu a podvod s tak zvanou akciovou společností fy Baťa. Dosáhl jsem souhlasu býv. pres. Beneše ke stíhání a odsouzení A. Bati jako válečného zločince a prohlášení všeho majetku fy Baťa za propadlý majetek ve prospěch státu. V roce 1947 jsem přispěl rozhodující měrou k odhalení velkého spiknutí l'udácků řízených ze zahraničí Ďurčanským a k zneškodnění více než tisíce špiónů, zrádců, spiklenců a rozvratníků. Osobně jsem odhalil a usvědčil nám. předsedy vlády Ursínyho ze spoluičasti na vyzvědné činnosti l'udáckého vyzvědače Obucha. V únorových dnech 1948 jsem získal téměř veškerý materiál, jímž operovali soudruzi Gottwald a Nosek u pres. Beneše při jednáních o propuštění zrádných ministrů. Odhalil jsem přípravy nár. soc. strany k ozbrojenému puči a ke zřízení úřednické vlády bez komunistů. Po únoru 1948 jsem vedl téhož roku přípravu 18 polit. procesů proti nár. soc. a jejich pomahačům. Osobně jsem odhalil vraha Choce, býv. kulturního referenta nár. soc. strany pražského kraje, který zavraždil úkladně mjra RA partyzána s. Šrama, člena ÚV KSČ. Přispěl jsem tím k odhalení 147 vyzvědačů a rozvratníků a k jejich zneškodnění. Tato věc přispěla i k odhalení další velké skupiny vyzvědačů kolem býv. nár. soc. poslankyně Horákové. Mohl bych uvést stovky podobných případů, jež jsem jako přednosta odboru nebo zástupce vel. stb s. Jindry Veselého odhalil, řídil nebo se jich účastnil. Podle dopisu s. Dr. Daxnera, předsedy národního soudu na Slovensku, zaslaného jím v r. 1947 s. min. Noskovi, by nebyl mohl bez mé pomoci provést s úspěchem soud (opatřil jsem mu z Rakouska v r. 1945/46 archiv t. zv. Slovenského státu a dal dopravit do republiky ze západních okupačních zón slovenské válečné zločince). Přispěl jsem k zachránění t. zv. Štěchovického archivu, na základě čehož bylo ještě zavčas postiženo mnoho válečných zločinců a udavačů Gestapu. Je přirozené, že tato má činnost, známá našim nepřátelům, proti mně vyvolávala od r. 1946 řady obviňování, sočení, nenávistného nactiutrhování a špinění.

...Po únoru 1948 jsem se stal terčem štvání naší zrádné emigrace a zahraničních rozhlasových stanic. ...Když se po dvou letech bezvýsledných výsledků prováděných často nejbrutálnějšími metodami a mučením bitím, hladem, zimou, nucením chodit 16 hodin bez zastávky a bez dovolení usednout po cele, temnicí apod. ukázalo, že obvinění byla jalová, došlo ke změně ministrů a k jiným proudům v bezpečnosti. S. Doubkovi a jeho pomahačům nebylo teď možné propustit zajištěné soudruhy, které dával svými podřízenými tak mučit, poněvadž by se byla zpráva o jejich výsledkových metodách ihned dostala k sluchu povolaných činitelů v bezpečnosti a ÚV KSČ, což

bylo pro Doubka a spol. přirozeně nežádoucí...¹²⁰ Po mém odsouzení učinila StB taková opatření, že jsem nesměl nikdy hovořit s manželkou o návštěvě o svém případě, jinak by byla návštěva ihned přerušena. Doporučuji toto zařízení ve věznicích StB zrušit. Je to nástěnka ke krytí různých nešvarů ...“ Dále ve svém dopisu popisuje Pokorný zdravotní následky, které mu způsobilo dlouhodobé věznění, a vyjadřuje přesvědčení, že vzhledem k jeho tíživé finanční situaci – odsouzením ztratil nárok na veškeré penzijní či jiné dávky – se ministr zasadí o to, aby mu byla vyplácena penze ještě než skončí revize jeho případu, protože nemá z čeho žít.¹²¹

Po posouzení Pokorného žádosti schválil náměstek MV plk. Karel Klíma poskytnutí jednorázové finanční výpomoci ve výši 10 000 Kčs.¹²² Mezitím došlo k revizi případu, v listopadu 1956 byl Pokorný zproštěn žaloby pro sabotáž a na základě amnestie prezidenta republiky mu byl zbytek trestu prominut. V lednu 1957 doporučil náčelník Správy kádrů MV pplk. Karel Zíka předsedovi Státního úřadu sociálního zabezpečení v Praze Evženu Erbanovi započtení doby výkonu trestu B. Pokorného v době od 22. 3. 1951 do 10. 11. 1956 pro nárok na důchodové zabezpečení.¹²³

Po propuštění z věznice Bedřich Pokorný opustil Prahu a následoval rodinu do místa svého rodiště, do Brna. Vzhledem ke špatného zdravotního stavu mu byl přiznán invalidní důchod. Po své rehabilitaci se znovu zapojil do stranické práce ve výborech brněnských organizací KSČ a začal se opět stýkat se svými stranickými kolegy. Období „Pražského jara“ v roce 1968 nesl velice těžce. Dotýkaly se ho útoky na „pochtivé“ členy KSČ, na spojenectví se Sovětským svazem a pošpinění února 1948. Podle svých blízkých projevoval obavy o osud komunistické strany a o socialistické zřízení.¹²⁴

Svědomí, strach?

Své úvahy o životě, o minulosti i budoucnosti vyjádřil v poznámkách svého zápisníku s datem 25. března 1968.¹²⁵ Pro úplné pochopení stavu jeho mysli si tento dokument dovolím ocitovat celý bez jakýchkoli úprav:

„Komunista velkého února 1948 nemůže přežít strašnou porážku KSČ.“

120 Paradoxně to byl právě Pokorný, který v době své slávy proškoloval nové pracovníky určené pro práci vyšetřovatelů v kurzech v Kolodějích o výsledkových metodách. Podle Pokorného je pro zpravodajce dobrý každý člověk, který uměl a nic nespáchal. Až do té doby je vlastně podezřelý každý, protože existuje možnost jeho kontaktování cizí rozvědkou. Čím výše postavený, tím větší pravděpodobnost kontaktování. Přesto, že v přednáškách o vyšetřování bylo poukazováno na obecný zákaz bití při výslechu, výchozí metody vycházely ze zažitého: „účel světí prostředky“. Sám Pokorný propagoval bití vyšetřovanců tak, aby nebylo vidět, a poukazoval na praxi z první republiky. – AMV Praha, sign. H-782-7, s. 94–95, Zpráva o situaci a prověřování nezákonných metod na bývalém III. sektoru v letech 1949–54 z r. 1963, a s. 179–180, Zpráva o prošetřování příčin porušování socialistické zákonnosti při vyšetřování osob v rámci tzv. politických procesů v letech 1949–54 z téhož roku.

121 Tamtéž, sign. 319–39–4, s. 19 a–21 b.

122 Tamtéž, s. 22 b.

123 Tamtéž, s. 32 b.

124 Tamtéž, f. A 34, i. j. 3257.

125 Tamtéž.

Karle Švábe, Jindro Veselý, jdu dobrovolně vaší cestou! Je tragické i potupné zemřít v takové hanbě. I my máme na ní každý svůj zvláštní podíl viny. I před stranou, až napáchala v revoluční atmosféře diktatury proletariátu a schválena a usměrňována, je nesmytelnou hanbou nás i řídících, na straně i lidu.

Porážka komunistického režimu v československé socialistické republice je katastrofální. Je strašlivá. Je důkazem, že Marxova poučka nutnosti rozbít státní aparát je pouze relativně platná. V aparátu nutno nechat dělnické třídy nejoddanější odborné kádry a v celé soustavě pracující inteligence od samého počátku ponechat spoustu nejlepších odborníků, ale kontrolovat jejich práci soustavně, opět odborníky s velkým politickým rozhledem.

A inteligenci dát za dobrou práci větší plat, než měli za kapitalismu. Nešetřit pochvalami a vyznamenáními se zvláštními finančními efekty. Věnovat největší a nejtrpělivější pozornost mládeži, učňovskému dorostu, studentům středních a vysokých škol. A získat ji nejrozmanitějšími divy moderní techniky za jejich průmě účasti a vysledovat a mnohem zdokonalit zábavy, které ji těší. Ty jí nabídnout za pakatel.

Revoluční tvrdosti a brachiální moci použít zcela výjimečně a jen proti prokázaným zločincům, zcela krátkodobě v okamžicích nevyhnutelné nutnosti, hrozí-li nebezpečí života osob, nebo únik velmi významných vyzvědačských, teroristických nebo rozvratnických jednotlivců nebo tlup.

Zneužívání teroru bylo zcela neúčinné, ba pro pachatele zhoubné.

Je to jedna z velkých chyb uplynulého období.

Vina všech je kolektivní, i vinou jednotlivců, lze ji vysledovat a upřesnit. Ale za diktatury na to není, bohužel času. Vina je dlouho bez působení na city, jež ji mají avizovat a tlumit. Je holým nesmyslem, že účel světí prostředky. Platnost tohoto tvrzení je časově jen velmi krátce efektivní, pak se obrátí v paradoxní protiklad a její hrot zasáhne citelně a trvale původce, realizátora, výsledek se v konečné fázi, i kdyby trvala staletí, projeví zcela negativně, jak se v našich dějinách několikrát stalo. Nejtrvanlivější zhoubné následky zanechává na lidech nehumánní jednání. Dnes, když se celý náš svět zbořil, (věřím, že dočasně) byl i na delší období, než si mnozí myslí a doufají, (pomůže podstatně velký společenský pohyb pracujících i celých národů mimo hranice našich zemí, kde jsou tyto síly ve stavu zrodu nebo kratičkého vývoje a v samém státu nejvyspělejších kapitalistických států) vezmou si z našich politování hodných chyb poučení s vystříhají se jich. Ne-li, dopadnou jako my. Vítězství, stagnace, ústup, porážka, následuje a bude následovat v různých variantách. Způsobili jsme svými činy chyby, jež jsou dočasně nenapravitelné, i když jsme za ně byli potrestáni a odpykali si tresty. Způsobili jsme lidem zbytečně velká utrpení a hluboký žal. Litujeme, litujeme a platíme svými životy.

V kontrarevoluci inteligence a studentů proti straně, nebylo teroru. Je příkladem úspěchu skvělého prudkého, ale kratičkého stupňovaného útoku pouhé propagandy, před tím jistě dlouhodobé a trpělivé (trvala jistě celých 20 let), a nadmíru inteligentně prováděné, alespoň ve svém vlastním jádru. Podceňování a šlapání inteligence do stavu

méněcenné vrstvy, pasivní a loyální je holý nemarxistický nesmysl. Proud dělnických nálad proti inteligenci v samých počátcích diktatury, podporovaný polointeligenty, přispěl k rozpadu KSČ velmi podstatně. – Obsazení téměř všech velitelských a hospodářských i jiných míst systémem nepolitismu a kamarádskými klikami byl třetím hřebíkem do rakve strany, zvlášť tam, kde šlo o kádry bez jakýchkoli odborných znalostí a vědění, kromě několika brožůrek nepochopených a nezažitých, neosvojených vědomím a poznáním.

Frázovitá šroubovaná ideologie místo živého slova, donekonečna opakovaná, zdánlivě přepolitizovaná a přitom výrazně nepolitická, nebyla přesvědčivým ryším strhujícím pramenem osvěžení srdce a přesvědčením rozumu. Byl to umrtvující suchopár. Lenivost funkcionářů dávajících se kýmkoliv a jakýchkoliv kvalit radostně zastupovat v činnosti v masách – další negace.

Málo starosti a potřeby lidí bez ohledu na třídu a sociální skupinu nebo společenskou vrstvu a hrabivá starost o získání nejvyšších výsad pro sebe, jako stará šlechta, se v poslední době vždy výrazněji projevovalo a provalovalo. Skandální aféry, korupce všeho druhu, tutlaná a šmahem odpouštěná, aby se neodkryly další, to vše, rozdíl mezi slovy a činy, nás komunisty zhnusoval poctivým soudruhům, ne potom našim nepřátelům.

Ach, je toho mnoho, co rozrušilo náš život, život celého národa, až ke dření kostí.

Dnes jsme poraženi, pohrdáni, brzy budeme tupeni, pronásledováni, zavíráni, mučení a popravováni.

Naše srdce, naše mysli jsou vyprahlé, práchnivina, jsme všemi opuštěni a vše opouštíme. Jsme sami. Atomizujeme se v zoufalé bloudící jednotlivce. Touláme se lesy, plní žalu a hořkosti.

Je nepochopitelné, že vše bylo tak snadné, k neuvěření snadné pro naše protivníky.

Všichni věří ve fungující ještě výbory aparátníků, kteří věří v udržení svých skvěle placených funkcí a řeční a řeční, ač jsou sami bezradní a vedení odevzdali bez odporu, jak byli zvyklí po celá léta předávat rozkazy a plány. Věří v kolektivnost a obrození strany. Ta není možná na řadu let, nepřijde-li silný impuls zmenšit.

On ovšem přijde. V tom je zákonitost a logika politiky, hnutí milionů, jak jsme mu svědky dnes a jež už v sobě nese nové zárodky odporu a odboje. Komunistické světové hnutí nikdo v příští dějinné etapě nezdočí. A to je v naší nejistotě a zoufalství z porážky naše jediná naděje budoucnosti pro příští pokolení malých lidí, z nichž jsme vzešli. Budou se zase vaše chyby, váš útlak soudruhů kupit a hromadit a stlačovat jako pružina k novému výbuchu. Brzo po vašem vítězství i vaše vlastní mládež přejde do opozice a půjde se světovou revoluční vlnou proti vám samým. Je to opět otázka 5, 10, 20, let. Za 20 let se doposud každý politický směr v Evropě, který se dostal k moci (s výjimkou Sovětského svazu) moci sám zbavil. Lépe, připraví se o ni svými chybami.

Dovedli jste nám chyby podsunovat a nalétávali jsme na vějíčky. Kroutili jste nás přímo k chybám. I když naši mládež otupíte, ona poroste po svém, jako rostla vaše, a jejich kamarádi z vašich řad se k nim budou brzy připojovat.

Jste vzdělaní a chytří.

Bude to tedy dlouhý, tvrdý a urputný proces. Ale bude a projeví se. To je jisté.

Z proletářských rodičů jsem vzešel. Za proletáře jsem se bil a své vědomosti ze zpravodajské služby jsem využil, abych jim pomohl k vítězství.

Porážka mě zbavila duševní i tělesné rovnováhy.

Netupte, prosím, mou rodinu. Za nic nemohou.

Za své činy, jež byly, jak poznávám nyní, někdy zlé a špatné, jsem seděl 5 a 1/2 roku v žalářích jako přívěšek tzv. Spikleneckého centra Slánského. Souzen a odsouzen svými soudruhy. Za nic podle tehdejších názorů. Vím, že má skutečná vina ve vašich očích je stonásobně větší a obludná, ač na ní mám jeden z nejmenších podílů. Podle nich jsem byl měkký, jinak by mě přece nebyli žalářovali. Bylo to bolestné a dlouhé utrpení.

Utrpení vašich lidí bylo ovšem početnější a stejně je patrně bolestné.

Nezasloužím si od vás nic než odsouzení a potupu. Odsouzení a výkonu předcházím vlastní rukou.

Vím, že mi vámi nebude nikdy odpuštěno.

Umřu smuten a v hanbě. Všichni mě budou tupit a hanět.

Co se stalo, nelze odčinit. Ani smrtí.

Bedřich Pokorný ukončil svůj život dobrovolně ve věku 64 let. „Internacionální pomoci“ armád Varšavské smlouvy se již nedočkal. V letošním roce uplynulo 100 let od jeho narození.

Vyšetřování prováděl

Poř. číslo	Kdo	Od	Do	Podpis
1.	por. Leop. Amoser	1.3.51	29.3.51	Amoser
2.	ml. st. Strojčák Miloš	29.1.51	25.7.52	Strojčák
3.	Bošer V. (stráž.)	25.7.52	8.8.52	Bošer
4.	ml. Strojčák Miloš	8.8.52	14.12.1952	Strojčák
5.	por. Kleinert Jan	18.12.1952	10.4.1953	Kleinert
6.	mpor. Běhulík Jan	10.4.1953	30.9.53	Běhulík

Věc uzavřel:

Dne 30. října 1953 mpor. Běhulík Jan.
hodnost, jméno

Agent A-54 a StB

Jiří Plachý

Životu nejslavnějšího československého vyzvědače Paula Thümmela byla věnována celá řada článků a publikací. Ve většině z nich byla poměrně velká pozornost věnována i ženám okolo něj – není divu. Ženy, kterými se tento tajemný muž obklopoval, jsou stejně tajemné jako on sám. Když nic jiného, milostné úspěchy k úspěšnému špiónu tak nějak patří a jsou příjemným zpestřením jinak poněkud fádního výčtu konspirativních schůzek budoucích adeptů koncentračních táborů, emigrace a berlínské sekerárny.

„Kolik žen v historii jedenapůlroční spolupráce s A-54 vlastně bylo? Milenka, pozdější manželka Gertruda Kirschnerová. Pak velká láska Elsa Jensenová, s níž v říjnu 1936 začal nový život. A vedle nich paní a dívky, které uváděl na scénu očividně jen proto, aby vylákal od svých partnerů co největší odměnu. Druhá žena jednoho německého důstojníka, rodačka z Prahy a údajně iniciátorka celé špiónážní transakce s velkými životními nároky z předpokojů hejtmana Noaka. A nyní se jako třetí v pořadí vynořila za stejně podivných okolností stenotypistka Lydie Goroschkovová...“ Tak například popisují Thümmelovy „úspěchy“ v letech 1936–38 Jaroslav a Stanislav Kokoškovi ve své práci *Spor o agenta A-54* (vyd. NV Praha 1994, s. 64, dále jen c. d.). Ženy však nebyly pro Thümmela jen luxusním doplňkem – byly jeho skutečnými partnerkami, a to nejen v soukromí, ale i ve světě tajných služeb. Alespoň ta poslední jmenovaná, Lydie Goručkovová. Jen málokdo tuší, že se s ní ještě počátkem 70. let mohl setkat tváří v tvář v pražských ulicích.

Lydie Petrovna Goručkovová spatřila světlo světa v německém Výmaru v roce 1908. Její otec byl pravoslavným knězem, působícím v konzulárních službách carského Ruska. Přestože její matka byla švýcarská Němka, byla celá rodina po vypuknutí 1. světové války z Německa vypovězena a usadila se v Petrohradě. Do školy začala Lydie chodit až ve svých osmi letech – předtím ji, jak bylo zvykem v „lepších rodinách“, vyučoval doma otec.

Bolševický převrat znamenal pro Goručkovovi, tak jako pro řadu dalších, konec světa, ve kterém žili. Stali se z nich znovu běženci. Během evakuace z Jekatěrinodaru do Anapy na Kubáni v červenci 1918 byl Petr Goručko zavražděn bolševiky. Ve zmatku ruské revoluce se vdově s malou Lydií daří opustit Rusko až v listopadu

1919. Přes Turecko, Itálii a Rakousko se vrací zpět do Německa a počátkem roku 1920 se usazuje v Drážďanech, kde má příbuzné.

Do roku 1924 Lydie studovala střední školu pro ženská povolání a dalších šest let se věnovala studiu jazyků. Školní docházku údajně zakončila maturitou. V roce 1929 vyměnila svůj nansenovský pas za občanství Německé říše.¹ Dalších pět let pracovala u různých soukromých zaměstnavatelů a jí samotné i její rodině se zřejmě nevedlo nejlépe. Někdy koncem roku 1935 nebo nejpozději začátkem roku 1936 se stala zaměstnankyní nacistického Abwehru.²

Zhruba někdy v té době dostává tehdejší pplk. František Moravec na stůl pověstnou žlutozelenou obálku s nabídkou, která se stane zárodkem kontroverzní legendy. Podle úředního záznamu, zhotoveného Moravcem 6. dubna 1936 při první schůzce v Krušných Horách, odůvodnil Paul Thümmel svoji nabídku spolupráce s československou tajnou službou: „...z důvodů zjištěných, aby zaplatil dluhy a mohl se oženiti s civilní zaměstnankyní téhož oddělení, zaměstnanou v registratuře Abwehrstelle Abtlg 1 cu H[au]ptma[na] Noacka, vedoucího tohoto oddělení: Jeho snoubenka o [...] nabídce ví a spolupracuje s ním. Podle jeho prohlášení byla to ona, od které vyšel podnět k této akci. Z jeho řeči bylo jasné, že uvedená má ‚velké životní nároky‘, jak to u žen obvykle bývá. Vzhledem ke svému služebnímu přidělení má přístup k nejrozličnějšímu druhu materiálu.“³ Tajemná kolegyně vystupující pod jménem Yvonna se ve vyprávění A-54 často měnila – jednou byla jeho snoubenkou, podruhé ženou německého důstojníka a dodnes převládá názor, že si ji agent prostě vymyslel, aby československým zpravodajcům ztížil odhalení své vlastní identity. Yvonna však skutečně existovala – v předpokoji kanceláře Nowaka úřadovala – Lydie Petrovna Goručkovová. I přesto, že pravděpodobně nikdy nebyla s Thümmelem zasnoubena, vznikl mezi nimi někdy v té době vztah, který s krátkými přestávkami vydržel až do roku 1942.

Pod svým pravým jménem (Goroschko) byla Lydie Moravcovým zpravodajcům známa až od září 1937. A-54 se však snažil vzbudit dojem, že se jedná o někoho úplně nového, se kterým teprve navázal známost. V prosinci 1937 agent hlásí, že s Goručkovou navázal intimní poměr a nabízí její získání ke spolupráci. To je mu pražskou centrálou zakázáno z bezpečnostních důvodů. V následujících měsících je v Praze rozhodnuto, že Goručkovová bude oslovena přímo, bez Thümmelova prostřednictví.⁴ Jestli byl tento záměr realizován, se po válce nepodaří zjistit ani velmi podrobným šetřením StB.

Agent podává o své známosti do Prahy podrobné informace. V létě 1938 údajně

1 Lydie Goručkovová-Langenhaunová při různých příležitostech (např. v zaměstnání, v žádosti o vystěhování, ale i pro potřeby StB) několikrát zpracovávala svůj životopis. Srovnej např. AMV Praha, sign. S-432-4, AMV Praha, sign. 325-1-1; Archiv Ředitelství služby cizinecké a pohraniční policie PČR (AŘSCPP), L. Langenhaunová – vystěhovalecký spis aj.

2 V poválečných výpovědích se snažila toto datum samozřejmě co nejvíce posunout, takže se pohybuje v rozmezí 1935 až 1937. Počátek známosti s Thümmelem však datuje do prvních měsíců roku 1936.

3 AMV Praha, sign. 302-195-7, Úřední záznam pplk. Moravce z 6. 4. 1936.

4 AMV Praha, sign. 302-195-6, Korespondence s A-54 z roku 1937.

potřebuje peníze, protože nemá z čeho zaplatit potrat.⁵ Goručková je v létě 1938 skutečně v jiném stavu – za otce je však (podle jejích poválečných výpovědí) označen lotyšský rodák, sochař Alexander Langenhaun, kterého si má brát. Koncem října, ještě před svatbou, však umělec zahynul při autonehodě. V březnu 1939 německé úřady alespoň dovolí nastávající svobodné matce (syn Axel se narodil 20. dubna 1939), aby si změnila příjmení na Langenhaunová.

V lednu 1940 je Lydie Langenhaunová přeložena (podobně jako Thümmel) k Abwehrstelle (AST) do Prahy. Stará známost je tady obnovena. Po Thümmelově zatčení je i Langenhaunová několikrát vyslýchána Gestapem – její spojitost s velezrádцем však není prokázána. Dokumenty, na kterých figuruje její jméno, jsou v bezpečí londýnského sejfu plukovníka Moravce. Přesto musí nastoupit nucenou dovolenou, po které na podzim 1942 nastupuje jako sekretářka velitele pražské Wehrmachtweissstelle (instituce podobná vojenskému evidenčnímu archivu). Její sousedé po válce dosvědčili, že se chovala jako Němka – dokonce v klopě nosila odznak s hákovým křížem. Zároveň se však k Čechům chovala slušně a na veřejnosti se příliš neprojevovala. V létě 1944 byla přeložena do další významné nacistické instituce – osobního oddělení Feldzugkommando, majícího za úkol zásobování jednotek německé armády v celém tzv. Protektorátě Čechy a Morava. Tam ji také zastihlo Pražské povstání.

Hned po vypuknutí květnového povstání byla Langenhaunová jako Němka internována povstalci. Na zákrok sovětského důstojníka mjr. Markova (vystupujícím zřejmě i jako mjr. Karkoven) však byla ještě v průběhu bojů propuštěna. Mjr. Markov, který byl do Protektorátu pravděpodobně shozen jako parašutista, ji tedy musel velmi dobře znát ještě z doby, kdy pracovala pro velitelství Wehrmachtu. Podle pozdějšího svědectví Langenhaunové byl Markov v době těsně po osvobození „*velitelem ruské policie* [tedy NKVD – pozn. aut.] *pro osoby ruské národnosti v Praze*“.⁶ Pro osoby „ruské národnosti“ znamenalo setkání s mjr. Markovem a NKVD v květnových dnech roku 1945 pouze jediné – volnou jízdenku na Sibiř. Ne tak pro bělogvardějskou emigrantku ve službách nacistů Langenhaunovou. Sovětským velvyslancem jí bylo nabídnuto sovětské státní občanství a návrat do SSSR.⁷ Langenhaunová tuto nabídku odmítla a místo toho požádala koncem roku 1945 o čs. státní příslušnost. Bydlela stále ve svém bytě a i když její válečná činnost byla dostatečně známá, nebyla (až do poloviny 50. let) povolána k žádnému výslechu. Nemusela ani jako říšská Němka nosit žádné označení – naopak: Dne 18. listopadu 1946 jí bylo Obvodní radou pro Prahu XIX vydáno „*Osvědčení o státní a národní spolehlivosti*“

5 AMV Praha, sign. 302–195–5, Korespondence s A-54 z roku 1938.

6 AMV Praha, sign. S-432–4.

7 Podle sovětské doktríny z roku 1938 byli za občany SSSR považováni všichni, kteří měli k 7. 11. 1917 ruské občanství, bez ohledu na to, jestli mezitím získali občanství jiné. Langenhaunová, která byla pouze naturalizovanou Němkou, z pohledu úřadů SSSR sovětskou státní příslušnicí byla a pokud o jejím případě byli na sovětském konzulátu tak podrobně informováni, je téměř mimo jakoukoliv pochybnost, že se v Československu zdržovala s jejich tichým souhlasem.

a o týden později i policejní „Vysvědčení o zachovalosti“.⁸ Od září 1945 do června 1947 pracovala jako dělnice (firma JAKO, Praha XI), ale již před únorem 1948 zaujímala opět administrativní místo jako překladatelka a tlumočnice ve strategicky důležitých strojírenských a kovodělných závodech (pozdější Kovo – Omnipol a Kovo – Podnik zahraničního obchodu Praha 7). Policejní hlášení z poloviny 50. let o ní hovoří jako o osamělé ženě, která se kromě své rodiny stýká jen s úzkým okruhem známých – mezi ně patří i bývalý major NKVD Markov, který se po válce i s manželkou usadil v Praze. Byty Langenhaunových a Markovových jsou vzdáleny jen několik minut chůze...

V dubnu 1948 byla Langenhaunová na základě udání vyšetřována Ústřednou StB Praha pro podezření z nedovoleného styku s cizinou a z hospodářské špionáže. Šetřením se skutečně podařilo dokázat, že se snažila prostřednictvím švýcarského obchodníka Ing. Otty Khima odeslat do Švýcarska a západního Německa asi 15 dopisů. Přestože v této době stačilo k usvědčení ze špionáže mnohem méně, „spokojila“ se StB s jejím tvrzením, že šlo o rodinnou korespondenci. Langenhaunová neměla kvůli této aféře ani potíže v zaměstnání a na svém exponovaném místě bez problémů vydržela téměř celá 50. léta.⁹

Nedá se ovšem říct, že by Langenhaunová pozornosti StB unikla docela. V roce 1951 byla Krajským velitelstvím StB Praha zařazena do celostátního seznamu „Bělogvardějců“.¹⁰ Na zákrok StB jí do roku 1956 zároveň nebyla kladně vyřízena několikrát opakovaná žádost o československé státní občanství.

Impulsem k novému rozpracování se stala teprve na první pohled nevinná zmínka v dopise ze dne 7. února 1956, který Langenhaunová adresovala své přítelkyni Ines Gomesové, majitelce penzionu na portugalské Madeiře. Cenzura dopis zachytila a jeho fotokopii postoupila Krajské správě MV [StB – pozn. aut.] Praha. V německy psaném dopise si Langenhaunová stěžovala na problémy v osobním životě: „*Musím říct, že jsem s ‚láskou‘ vlastně definitivně skončila od té doby, co mě opustil můj ‚Medvěd‘ (‚Bär‘), ale že mi strašně chybí chápající citově založený, kultivovaný kamarád, který by byl mého věku, rozuměl mi a mohl by být mým rádcem.*“ Na okraji strojopisného dopisu byla odesílatelkou dopsána ještě jedna věta: „*Ostatně mi můj ‚Medvěd‘ před rokem [v jednom] milém pozdravu slíbil, že přijede..., ale u toho zůstalo až dodnes.*“¹¹

Na tomto místě je třeba udělat malou odbočku. Státní bezpečností byla v té době prováděna hloubková analýza archivních materiálů z doby první republiky a především 2. světové války, kterých se vnitro zmocnilo hned po roce 1945 a které ležely

8 AMV Praha, sign. S-432-4.

9 K odeslání dopisů došlo v září 1947. Teprve po komunistickém převratu, dne 2. 4. 1948, začala Ústředna StB v Praze půl roku staré udání šetřit. Šetření bylo ukončeno po více než roce – 22. 4. 1949. (AMV Praha, sign. S-432-4.)

10 Tamtéž.

11 AMV Praha, sign. S-432-4, ofotografovaná korespondence z roku 1956. Langenhaunová udržovala čilý písemný styk s „kapitalistickou“ cizinou. Tato korespondence byla, na rozdíl od dopisů odeslaných z území ČSR, pod dohledem StB.

dosud nezpracované ve Studijním ústavu MV. Několik let např. probíhala tzv. akce „REKONSTRUKCE“ mající za úkol sestavit seznamy čs. občanů, kompromitovaných spoluprací se složkami nacistického bezpečnostního aparátu. U těchto osob se pak většinou přikročilo k jejich novému zaverbování, tentokrát ve prospěch komunistické StB. Vedle toho byly např. analyzovány i metody a agenturní síť předválečné a válečné zpravodajské služby generála Moravce.¹² Spolu s ním byl pro Státní bezpečnost i téměř deset let před vydáním prvních serióznějších historických prací o nekomunistickém odboji objeven i jeho nejslavnější agent: A-54.

Dopis Langenhaunové, která byla StB známá jako Thümmelova předválečná spolupracovnice a přítelkyně, tak na Krajské správě MV Praha vyvolal poprask. „Bär“, tedy „Medvěd“, bylo jedno z Thümmelových krycích jmen a z kontextu dopisu bylo zřejmé, že řeč je opravdu o něm. Rukou dopsaná noticka pak znamenala téměř zaručenou zprávu, že Thümmel žije a možná dokonce v Československu. (Tento závěr není v materiálech MV dostatečně objasněn. Je možné, že StB tak vyvozovala z toho, že „Medvědův pozdrav“ unikl poštovní cenzuře.)

V následujících dvou letech se Langenhaunová stala „objektem“ státní bezpečnostní akce II. odboru Krajské správy MV Praha, vedené pod krycím heslem „AST“. Přestože většina archivních materiálů se nedochovala, je zřejmé, že akce měla dva cíle: zjistit místo pobytu Paula Thümmela a získat Langenhaunovou ke spolupráci. Na základě materiálů, které měla StB v ruce, se zdálo, že jde o pouhou rutinu. Lydie Langenhaunová však projevila nečekanou rozhodnost – Paula Thümmela od roku 1942 neviděla a ani si s ním nikdy později nedopisovala. Spolupráci s StB pak rozhodně odmítla.

V průběhu akce „AST“ se nepodařilo zjistit ani to, jestli byla skutečně realizována nabídka spolupráce Moravcovy zpravodajské služby s Langenhaunovou z roku 1938. Gen. Paleček se při výslechu vyjádřil, že Langenhaunovou vůbec nezná, a další Moravcův zpravodajec, bývalý špkt. František Fárek, podal zřejmě podobné svědectví.¹³

Po odmítnutí spolupráce změnila Langenhaunová zaměstnání. Kdo by však očekával, že byla za trest poslána „k lopatě“, by se velice mýlil. Jejím novým zaměstnavatelem se v roce 1958 stala Správa diplomatických zařízení Ministerstva zahraničních věcí, kde nastoupila jako učitelka dětí diplomatů pracujících na velvyslanectví Spojených států amerických v Praze (o dva roky dříve konečně získala československé občanství). [Na tomto místě je třeba poznamenat, že (i když v Kovotexu byla kvalita její práce – na rozdíl od její pracovní morálky a vztahu k „lidovědemokratickému zřízení“ – hodnocena kladně) se nikdy nenaučila bezchybně česky a v psaném projevu užívala i po téměř dvaceti letech v Československu řadu rusismů.] Tato na první pohled neuvěřitelná skutečnost má své opodstatnění. Krajská správa MV Praha se

12 K akci „REKONSTRUKCE“ srovnej např. AMV Praha, sign. 325–62.

13 AMV Praha, sign. 302–243–2. K realizaci akce „AST“ se zachovala pouze torzovitá dokumentace.

během akce „AST“ několikrát obrátila s žádostí o součinnost na IV. odbor I. správy MV (civilní rozvědka StB). I když Langenhaunová nebyla zřejmě spolupracovnicí ani této součásti, rozvědka ji minimálně v jednom případě použila „*pro své účely*“ (v roce 1966 jí krátkodobě dokonce vytvořila falešnou identitu).

Rozvědka dovedně využila ne zcela jasných okolností Thümmelova úmrtí a blamáž, kterou skončila akce „AST“, přeměnila v dezinformaci, která ve svém důsledku byla namířena pravděpodobně především proti západoněmecké Gehlenově službě. Na historika Rudolfa Ströbingera se tehdy písemně obrátila jistá Lidka („*Lída Langová*“ – Langenhaunová). Ve svém dopise uvedla, že Thümmel na konci války přežil a byl zachráněn s pomocí americké CIA, pro niž zřejmě dosud pracuje.¹⁴ Dopis pravděpodobně psala sama Langenhaunová a StB jí dodala pouze jeho osnovu. Aby si osvěžila realie, byla s falešnou legitimací zaměstnankyně Ministerstva vnitra vyslána do rezortního archivu, který tehdy sídlil ve Sněmovní ulici, aby zde studovala v příslušných dokumentech.¹⁵ Dopis byl zřejmě tak přesvědčivý, že Ströbinger ještě v německém exilu v polovině 70. let po Thümmelovi pátral. Pokud komunistická rozvědka používala Langenhaunovou v tak delikátních záležitostech, zdá se nanejvýš pravděpodobné, že jí opatřila i výnosnější a exkluzivnější zaměstnání.

Naposledy se Státní bezpečnost s Lydií Langenhaunovou setkala za zcela překvapivých okolností. 1. oddělení II. odboru Správy vyšetřování StB bylo specializovaným útvarem, který měl za úkol v součinnosti s Československou vládní komisí pro stíhání válečných zločinců pátrání po dosud nepotrestaných nacistech. Příslušníci tohoto oddělení neměli většinou odpovídající kvalifikaci, takže ponechme stranou někdy kuriózní metody šetření a zanedbatelné výsledky. V roce 1967 byl v rámci dokumentace období tzv. druhého stanného práva (tzv. „*heydrichiády*“) pověřen starší referent kpt. František Svoboda pátráním po dosud pohřešovaných lidických dětech.¹⁶

Ten pravděpodobně někdy na podzim roku 1969 při studiu archivních materiálů narazil na výslechový protokol bývalého majora pražské služebny Abwehru Josefa Alfonse Kratochvíla (resp. Kratochwilla) z roku 1945. Před rokem 1938 byl sudetský

14 KOKOŠKOVI, J. a S.: c. d., s. 310–312.

15 AMV Praha, sign. 325–1-1. Dokonce v tomto smyslu dne 22. 2. 1966 podepsala StB i prohlášení o tom, že „*je jako antifašistka připraven(a) dobrovolně a podle svých sil a schopností pomáhat při odhalování nacistické minulosti*“. Zároveň Státní bezpečnosti slibovala naprostou poslušnost a mlčenlivost. Následně jí byl na jméno „*Lída Langová*“ vystaven „*zvláštní průkaz MV č. 140*“.

16 František Svoboda (* 1918). Původním povoláním strojní zámečnick, člen KSČ od 19. 7. 1945. K SNB přijat 1. 8. 1951. U StB od 1. 1. 1953. V letech 1958–64 zařazen na I. zvláštním odboru MV (Studijní ústav MV). Dne 15. 12. 1964 přemístěn k 8. odboru II. správy MV (od 1. 3. 1969 2. odbor Správy vyšetřování StB). Tato součást se zabývala pátráním po nacistických válečných zločincích a úzce spolupracovala s oficiální Československou vládní komisí pro stíhání válečných zločinců, která vznikla v roce 1964. Hodnostní postup: 1. 8. 1951 mladší strážmistr, 1. 8. 1952 strážmistr, 1. 5. 1953 štafbní strážmistr, 1. 1. 1954 starší seržant, 1. 3. 1955 staršina, 1. 11. 1956 ppor., 1. 11. 1958 por., 1. 12. 1961 npor., 1. 1. 1968 kpt., 1. 5. 1973 mimořádně major. Naposledy ustanoven dočasně do funkce staršího referenta specialisty 1. odd. 1. odb. Správy vyšetřování StB FMV. Zemřel 28. 1. 1975.

Němec Kratochvíl aktivním důstojníkem československé armády¹⁷ a představa šibenic, ke které by mohl být pro vojenskou zradu odsouzen, mu pomohla k tomu, aby se na řadu věcí (týkajících se samozřejmě působení těch druhých) upamatoval. Ve své obsáhlé výpovědi tedy uvedl mimo jiné to, že jeho spolupracovnice slečna Langenhaunová získala v době války k osvojení dítě z Lidic.

Kpt. Svoboda pátral dál a zjistil, že Kratochvílovým údajem se v roce 1945 (kdy po nezvestných dětech pátral téměř celý čs. bezpečnostní aparát doma i v zahraničí a kdy byly prověřovány mnohem pochybnější indicie) nikdo nezabýval. Další bomba vybuchla poté, co zjistil, že Langenhaunová žije doslova jen pár metrů od letenské budovy Ministerstva vnitra, dokonce pořád na stejné adrese jako za války.¹⁸

Na počátku roku 1970 se Svoboda obrátil na berlínské Ministerstvo Státní bezpečnosti s žádostí o prověření osobních údajů jejího syna Alexandra Langenhauna. V březnu 1970 dostal od Stasi přípis, který uváděl, že dne 20. dubna 1939 se v Drážďanech nikdo stejného nebo podobného jména nenarodil.¹⁹

Přestože i dokumentace této „akce“ se zřejmě nedochovala kompletní, zdá se, že v tomto okamžiku se nad Langenhaunovou opět rozprostřela neviditelná ochranná ruka a nebyla předvolána ani k rutinnímu „podání vysvětlení“. Šetření nyní nanejvýš zpochybněného narození Alexandra Langenhauna bylo zastaveno „jako když utne“. Důvodů pro to mohlo být několik. Ten oficiální uvádí závěrečná zpráva k „lidické“ dokumentaci kpt. Svobody z roku 1972:

„Od roku 1967 v průběhu šetření byly získány poznatky, že z pohřešovaných dětí mají dvě žít ve Vídni, jedno v NSR a jedno v Praze. Vzhledem k tomu, že v současné době se jedná již o dospělé osoby, které žijí samostatně a mají své rodiny, nebylo by účelné, vzhledem k lidickým ženám [! – pozn. aut.], které své děti dosud postrádají [,] získané poznatky o pohřešovaných dětech šetřit do konce nebo je uvádět na veřejnost.“²⁰

Dalším z důvodů může být i skutečnost, že Alexander (resp. Axel), který se pro svůj chatrný kádrový původ mohl jen vyučit v modřanské Tesle a na vojně jako „nespole-

17 Josef Alfons Kratochwill (* 1891) se narodil v rodině obchodníka v Mojiříně u Ústí nad Labem. V letech 1902–1906 navštěvoval reálku v Litoměřicích, 1906–10 absolvoval kadetní školu v Praze. Sloužil u 81. pluku v Jihlavě (1910), později u 32. pluku v Haliči. Dne 21. 12. 1914 se dostal do ruského zajetí. Prošel několika zajateckými tábory a později pracoval u repatriční mise Červeného kříže. Ještě v Rusku požádal o přijetí do čs. armády a domů se vrátil s 37. transportem legií v roce 1920. V republice sloužil u 22. pěšího pluku v Jičíně (1921–22), 23. pěšího pluku v Trnavě a Bratislavě (1922–27), 37. pěšího pluku v Levoči (1927–30), 41. pěšího pluku v Žilině (1930–36). V té době byl odsouzen k 6 týdnům ztráty hodnosti a o rok později (14. 3. 1937) byl penzionován. Odvolal se a 17. 3. 1938 byl znovu povolán do činné služby k 10. pěšímu pluku do Brna. V mobilizaci velel v hodnosti škpt. 2. praporu 60. pěšího pluku v Cvrčenicích. Dne 10. 10. 1938 byl jako Němec propuštěn z čs. armády. V červenci 1939 byl povolán k pražské služebně Abwehru. Do roku 1941 byl údajně ve skupině překladatelů, od roku 1941 sám vedl skupinu vyhodnocující ukořistěné spisy čs. zpravodajské služby. Od srpna 1944 pracoval proti občanskému odboji ve služebně pražského Gestapa. V roce 1947 byl MLS v Praze odsouzen na doživotí.

18 Langenhaunová bydlela od 8. 1. 1940 do 8. 11. 1940 v podnájmu na adrese ul. Dr. Wintera 22 (4. patro), Praha-Bubeneč. Pak získala vlastní byt v Ovinecké ulici (za války Schillerstrasse) č. 37 (2. poschodí) ve stejné čtvrti. Tam bydlela až do 29. 4. 1971.

19 AMV Praha, sign. 325–1—1, Přípis náčelníka sekretariátu MV ČSR Správě vyšetřování StB ze dne 4. 3. 1970.

20 AMV Praha, sign. 325–1–5.

hlivý“ sloužil u 6. skupiny vojenských staveb v Plzni, po srpnové okupaci v roce 1968 emigroval do Kanady.²¹

Do emigrace jej konečně v roce 1971 následovala i jeho matka. Na rozdíl od něj se mohla vystěhovat legálně! Nikoliv však do Kanady za rodinou svého syna, ale do Spolkové republiky Německo, ke svým blíže nespecifikovaným „*přítelkyním z dětství*“. Žádost o vystěhování podala ve stejné době, kdy bylo na Správě vyšetřování StB ukončeno vyšetřování okolností narození jejího syna.²² Šlo skutečně jen o shodu náhod?

Sám kpt. Svoboda byl krátce na to mimořádně povýšen do hodnosti majora. O tři roky později zahynul při autonehodě, která „*neměla přímou souvislost s výkonem služby*...“

Počátkem roku 2003 zahájil Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu v Praze prošetřování materiálu shromážděného Správou vyšetřování StB v letech 1967–72 v kauze nezvestných lidických dětí.²³ V případě Alexandra Langenhauna vyšlo najevo překvapující zjištění: Axel Peter Adolf Langenhaun se v den „Vůdcových“ 50. narozenin nenarodil v Drážďanech, ale v asi 10 km vzdáleném městečku Radebeul. Jako jeho otec pak není uveden baltický emigrant Alexander Langenhaun, ale nám dosud neznámý Dr. Otto Friedrich Wilhelm Wegner z Berlína, Kastanienalle 29.²⁴

Kolem syna Lydie Langenhaunové tak zůstává přinejmenším tolik otazníků jako kolem jeho matky. Byl jeho otcem baltický emigrant Langenhaun, berlínský doktor Wegner nebo nejslavnější československý agent všech dob Paul Thümmel? Po více než šedesáti letech od lidické tragédie se podařilo prokázat alespoň to, že Axel Langenhaun nebyl „lidickým dítětem“. Ve Státním ústředním archivu byl totiž objeven originál policejní přihlášky Lydie Langenhaunové a jejího syna z roku 1941...²⁵

21 AMV Praha, KS Praha, Hlášení z 17. 4. 1970. Axel Langenhaun se nevrátil dne 17. 11. 1968 z Rakouska, kam vycestoval na povolenou návštěvu příbuzných.

22 AŘSCPP, L. Langenhaunová – vystěhovalecký spis. „*Žádost o povolení k vystěhování z ČSSR do NSR*“ Langenhaunová podala 16. 7. 1970. Již dne 6. 4. 1970 s ní však bylo na ONV pro Prahu 7 sepsáno „*Prohlášení o postoupení pohledávek pro případ vystěhování*“. Dne 22. 10. 1970 byla propuštěna ze státního svazku České socialistické republiky, ale teprve 29. 4. 1971 odcestovala přes Cheb do SRN.

23 ÚDV-49/VvP-2001. Copyright k tomu článku: © Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR.

24 Jenom v dnešním Berlíně můžeme napočítat přinejmenším 6 ulic s tímto názvem.

25 SÚA, Kamýk nad Vltavou, Evidence obyvatel, policejní přihláška Lydie Langenhaunové z 2. 10. 1941.

Paul Thümmel,
agent A-54.

Lydie Langenhaunová
(foto z přelomu 60. a 70. let).

Grüsse auch Floro !
 Behalte auch weiterhin lieb
 noch nachlässig alles, alles gute für 1956!
 Ich bin's, meine Blume!
 Meine liebe I n e l i !
 "Schande und Schmach über mich schreibfaules Wesen" - so beginnt Dein lieber Brief v. 5. Juli ! 55, u. dasselbe kann ich jetzt von mir auch behaupten! Da der sonst übliche Datumvermerk der Antwort fehlt, muss ich annehmen, dass ich Dir bis heute noch nicht für Deine Teilen vom 5.7. dankte u. auch leider nicht für Deinen Brief vom 13.9.55 (ach, meine Güte, und dabei habe ich Dich noch genau so lieb wie je, denke oft an Dich und spreche auch von Dir u. wie es Dir jetzt wohl gehen mag! Nimm also den reuigen Sünder doch liebevoll an Deintreues Herz u. verzeih die grässliche Verzögerung meiner Antwort !
 Sicher habt Ihr jetzt "season" u. Du bist voll beschäftigt. Hoffentlich sind unter den Gästen auch einige nette Leutchen, nicht nur anspruchsvolle, ältere Herrschaften, und hoffentlich macht Dir Floro Dein Amt der "lady of the hose" nicht zu schwer u. verträgt Ihr Euch soweit. Wie magst Du wohl diesmal Weihnachten verleben haben? Wohl unter "Mimosen und Palmen", aber sicher betrußt ohne die Töchter. Oder kamen diese etwa über die Festtage dennoch zu Euch ? Wenn nicht, so verlebten die Mädels im Pensionat sicherlich auch nette, für sie neuartige Weihnachten, da sie ja eigentlich an das deutsche Leben, besonders zu solchen Gelegenheiten, nicht gewöhnt waren. Ich wüsste gern, dass Du von den beiden gute Nachrichten bekommst, dass sie dort gut aufgehoben u. zufrieden sind, dass also das "Umtopf-Experiment" wohl gelungen ist u. aller Aufwand sich lohnt. Im Sommer wirst Du sie ja wieder besuchen, bis dahin heisst es eben tapfer auf dem Posten aushalten, was sicher, mit einem solchen Ziel vor Augen, nicht ganz so schwer fallen darf. -
 Ist in Wiesbaden alles noch beim Alten? Tanté Anni hält sich ja famos u. ich hoffe doch sehr, dass Ihr Euch beim letzten Zusammensein voriges Jahr wieder recht nahe gekommen seid, - soweit dies zwischen Generationen möglich ist. Denn man sollte es nicht für möglich halten, wie weit sich hochbetagte Menschen, auch die nächststehenden, von uns innerlich entfernen können, trotz aller Liebe u. auch gutem Willen, - es ist einfach, als ob immer stärker eine Nebelwand zwischen uns und ihnen wächst, das Zueinanderkommen wird immer schwieriger, weil wir nicht ständig in der Vergangenheit zu leben vermögen, dies auch nicht wünschen, und sie wiederum der Gegenwart, viel mehr noch der Zukunft, fremd, ablehnend und meist verständnislos gegenüber stehen. Wenigstens ist dies bei uns zu Hause der Fall, - Omi ist ein famoser Mensch, liebt uns sehr, dabei aber wird sie immer wunderlicher, unausgeglicher, exzentrischer, - vermag zu keinem Gegenwartsproblem /ob persönlichen oder allgemein/ eine sachliche, objektive Stellung einzunehmen, die mir evtl. bei schwerwiegenden Existenz-Entschlüssen helfen könnte, oder auch wegen z.B. Axels weiterer Zukunft usw. So leben wir leider zwar eng zusammen, dabei aber innerlich eigentlich nur nebeneinander, nicht im Gleichschritt beieinander. Beim völligen Mangel an persönlichen Freunden, - alle nahen Menschen sind weit weg - empfinde ich diese Isolierung im zunehmenden Masse schmerzlich u. deshalb ist mir auch mein Sohn je länger desto mehr mein ganzer Lebensinhalt, den ich schmerzenseich liebe. Denn wenn er mich natürlich auch liebt u. ein im Kerne sehr ordentlicher, guter u. kluger Mensch ist, so ist er doch viel zu jung noch /wird im April 17/ um meine Konflikte, Sorgen u. vielseitigen Nöte begreifen und mir wenigstens teilweise bei der Bereinigung derselben helfen zu können. Ich halte A. zwar ständig dazu an, mir im Haushalt zu helfen, er ist auch unser geschickter u. bewährter "Hausmechaniker", der alles repariert u. ich unterhalte mich über alle unsere Existenzprobleme, über das allgemeine Geschehen usw. ganz kameradschaftlich mit ihm u. wir sind ganz einer Meinung. Aber natürlich ist er mit meinen eigenen Erfahrungen, mit dem ganzen seelischen Ballast meiner Vergangenheit nicht besichert, urteilt vielmehr rasch u. meist radikal, denkt sich auch vieles leichter durchführbar, als wie es tatsächlich ist. Ich muss schon sagen, dass ich zwar mit "love" d. g. endlich endgültig abgeschlossen habe, seit mein Bär von mir ging, dass ich aber einen verständnisvollen, feinfühlenden, kultivierten usw. Kameraden schrecklich vermisse, der meines Alters wäre, mich verstände u. mich beraten könnte. *hlieb es bis heute.*

Faksimile dopisu zadržného StB, ve kterém Langenhaunová v narážkách píše o Thümmelovi (AMV Praha, sign. S-432-4).

Ve druhém patře tohoto domu v Ověnecké ulici č. 37 Langenhaunová v letech 1940 až 1971 žila.

FONDY

Zvláštní fond (fond Z) operativního archivu Státní bezpečnosti

Jan Frolík

Počátky tohoto dodnes mediálně hojně prezentovaného fondu (byť se z archivního hlediska nejedná o fond v pravém slova smyslu, nýbrž o uzavřený depozitář s režimovým přístupem) lze – alespoň v podobě, v jaké existoval v roce 1989, – časově poměrně přesně určit do doby po 1. lednu 1958. Fond Z tedy nevznikl až na jaře 1990 z iniciativy (a buňh ví jakých úmyslů) tehdejšího federálního ministra vnitra JUDr. Richarda Sachera jako utajovaný depozitář materiálů, jejichž původcem byla bývalá StB a které dokládaly spolupráci tehdejších prominentů (především ministrů či poslanců) se Státní bezpečností, jež měla být před veřejností zatajena v rámci jakéhosi tajuplného (a zavrženého) spiknutí, jak dodnes tvrdí s nepolevující, ba přímo vášnivou vehemencí Petr Cibulka.

Vrátíme-li se tedy ve shodě s prameny k 1. lednu 1958, musíme konstatovat, že k tomuto datu vstoupila v platnost služební kniha Ministerstva vnitra, známá jako předpis A-oper-II-1, tvořící přílohu k rozkazu ministra vnitra (dále jen RMV), podepsaného ovšem v jeho zastoupení náměstkem Štefanem Demjanem,¹ č. 199 z 10. 12. 1957, jejíž plný název zněl *Administrativa v agenturně-operativní práci součástí ministerstva vnitra*.² Její článek 14, upravující postup při ukončení svazku a jeho uložení do archivu Ministerstva vnitra,³ se v odst. 2, písm. g) totiž také zmiňuje o „fondu zvlášť-

1 Demjan Štefan (1923–1996), plukovník, ve funkci náměstka ministra vnitra od 16. 4. 1956 do 30. 6. 1968, ve funkci vystřídal nechvalně proslulého I. náměstka Antonína Prchala, jehož agendu (především řízení operativních ústředních správ StB) z větší části na několik let převzal. Po odvolání z funkce sloužil krátkou dobu jako náčelník IV. správy a svoji kariéru ukončil jako referent krajského odboru pasů a víz v Praze. Nic jiného než „pracovat na vnitru“ zřejmě neuměl. Penzionován 28. 2. 1978.

2 V této době se pojmy „součást MV“ a „příslušník MV“ používaly v rozporu s věcným stavem jako ekvivalent pojmů „součást StB“ či „příslušník StB“. Blíže k tomu srov. FROLÍK Jan, *Ještě k nástinu státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 – 1989*, Sborník archivních prací č. 2/2002, s. 517, pozn. 527. Tato pojmová nejednoznačnost skončila až v červenci 1964, kdy byl vydán RMV, který aplikoval zákon č. 101/1964 Sb. o sociálním zabezpečení v podmínkách rezortu Ministerstva vnitra. Ten jako první (pokud vím) zavádí legislativní zkratku, kterou definoval pojem „příslušník MV“ jako příslušníky StB, NZ, VB a vojsk Ministerstva vnitra. Srov. RMV č. 31 z 10. 7. 1964.

3 Jsou tím míněny výlučně operativní archivy StB, protože rezortní Archiv Ministerstva vnitra vznikl až o řadu let později. Srov. RMV č. 31 z 30. 8. 1966, jímž byl k 1. 10. 1966 zřízen Centrální archiv Ministerstva vnitra (CA MV), který po dalším vývoji, ovlivněném zejména federalizací Československa v roce 1969 a jeho zánikem k 1. 1. 1992, se stal základem dnešního Archivu MV. Tento Centrální archiv MV však nepečoval o svazkovou agendu StB, jak nepřímě vyplývá z uvedeného rozkazu ministra vnitra o jeho zřízení. Později snad došlo k bližší nejasným sporům, a proto bylo třeba rozdělení odpovědnosti stanovit zcela přesně. „Archivuje písemnosti vzniklé z činnosti útvarů FMV a federálních útvarů SNB s výjimkou písemností, na něž se vztahují služební předpisy A-oper-II-1, A-oper-VI-2 [obdobný předpis o svazcích vzniklých z činnosti útvarů operativní techniky StB – J. F.] a přílohy k RMV č. 44 z 23. 12. 1963.“ Srov. RMV

ního uložení“, do kterého měly být ukládány operativní svazky, „k jejichž zavedení dal souhlas ministr vnitra nebo jeho náměstek, a svazky, v nichž jsou soustředěny materiály celostátního významu“. Zde má tedy fond, později v profesním slangu označovaný jako „fond Z“, nepochybně svůj původ. Čl. 14 také stanovil, že svazky zvláštního uložení jsou ukládány přímo v centrálním archivu StB („u I. zvláštního odboru“) a že o způsobu uložení rozhoduje náčelník tohoto odboru, jímž byl tehdy Bedřich Radoň.⁴ Uvedený předpis rovněž stanovil, že při uložení do fondu Z je také určen funkcionář, který schvaluje případné zapůjčení svazků z archivu. Obdobné předchozí předpisy se o podobném fondu (či depozitáři) nezmiňují, a proto tuto problematiku nijak neupravují.⁵

Na druhé straně je ovšem také jisté, že cosi jako fond Z existovalo v podobě neupravené žádným předpisem i před tímto datem. Zachovaly se totiž archivní protokoly nadepsané „*Zvláštní fond vyšetřovacích spisů*“, vedené od 4. 3. 1952 do 3. 12. 1957, a také archivní protokol označený pouze zkratkou „ZO“ (zjevně „*zvláštní operativní*“), vedený od 15. 8. 1957 (první osobou, jejíž svazek byl zde zapsán byl jistý Marx; bohužel Josef) do 22. 10. 1958. Ze záznamů v těchto protokolech je také zřejmé, že z těchto tematických řad (obdobný archivní protokol uložených agenturních svazků se nezachoval) byly některé spisy a svazky převedeny do fondu Z, jehož „řádne“ zřízení jsem popsal výše, jiné byly předány do archivů krajských správ a zbylé byly zařazeny do pražského archivu, což bylo nutně spojeno s rozsáhlým přemanolováním fondů v operativních archivech i přečíslováním uložených spisů.

Ani to však není všechno: vyšetřovací spisy osob, odsouzených ve stranických procesech, či operativní svazky stranických prominentů, jímž svého času StB rovněž věnovala tzv. kontrarozvědnou pozornost, o nichž bude ještě řeč níže, zde rovněž nenajdeme. Zřejmě byly uloženy někde jinde (snad v trezorech sekretariátu ministra atp.). To se však zřejmě již nikdy s jistotou nedovíme. Můžeme pouze spekulovat nad skutečností, že tyto nejstarší archivní protokoly „protofondu“ Z jsme našli v roce 1991 při vyklízení trezorové místnosti ve Studijním ústavu, kam byly zřejmě urychleně předány po ukončení manipulačních aktivit, nejspíše ještě v roce 1958, jistě však před vznikem rezortního archivu v roce 1966. Některé registrační protokoly krajských správ, zrušených při reformě státní správy v roce 1960, byly totiž naopak objeveny ve fondech nástupnických krajských správ. Z toho lze vyvodit závěr (možná ukvapený), že k uložení těchto archivních protokolů došlo v době, kdy nic vhodnějšího než místnosti Studijního ústavu k dispozici nebylo.

Fond Z (tedy fond zvláštní úlože) nebyl zrušen ani pozdějšími novelizacemi pří-

ČSSR č. 27 z 6. 5. 1971, kterým byl vydán organizační řád vnitřní správy FMV, pasáž týkající se oddělení archivní a spisové služby.

4 Radoň Bedřich (1911–1961), podplukovník, ve funkci náčelníka I. zvláštního odboru od 1. 12. 1954 do 31. 1. 1960. Služební poměr ukončen úmrtím.

5 Srov. zejm. TRMV č. 77 z 28. 4. 1954.

slušného předpisu A-oper-II-1.⁶ Jedinou změnou, kterou tyto novelizace zavedly, byla změna oprávnění při rozhodování o tom, zda má být příslušný svazek (či vyšetřovací spis) uložen ve fondu Z. Jestliže původní předpis z roku 1958 striktně stanovil, že zde mohou být uloženy pouze materiály, které vnikly se souhlasem ministra či jeho náměstků, postupně se okruh osob, oprávněných rozhodnout o tom, že takový materiál bude uložen ve fondu Z, rozšířil i na náčelníky ústředních správ a správ StB při krajských správách SNB, ba dokonce i na náčelníky odborů ústředních správ.

Tři měsíce po schválení předpisu, tedy po uplynutí doby, která byla pravděpodobně nutná k vybudování příslušného odděleného a chráněného depozitáře (počátkem léta 1990, kdy jsem tento depozitář viděl já, měl podobu trezorové místnosti v budově centrály Státní bezpečnosti v pražské Thákurově ulici a klíče od něj měli pouze pracovník pověřený jeho správou a náčelník statisticko-evidenčního odboru FMV, do jehož trezoru je správce fondu ukládal při jakémkoliv odchodu z pracoviště), v pondělí 3. března 1958, začalo – zjevně bez zbytečných průtahů a ve spěchu – vlastní soustřeďování vybraných svazků do „*fondu zvláštní úlože*“. O jeho počátcích a dalším průběhu nás informují pouze archivní protokoly fondu Z, protože jiný pramen, s výjimkou dílčích a zcela obecných zmínek, uvedených v pozn. 6, na několik desetiletí k dispozici není. Z tohoto pramene ovšem lze zjistit jednu velmi podstatnou věc. Svazky byly do fondu Z ukládány ve třech tematických řadách: svazky agenturní, svazky tzv. kontrarozvědného rozpracování (tj. osob tehdejšími režimem sledovaných) a řada vyšetřovacích spisů, označených ZA, ZO (zvláštní operativní) a ZV.

Z této nesporné a plně doložitelné skutečnosti ovšem vyplývá nesmyslnost tvrzení, že do fondu Z byly ukládány pouze a výlučně svazky tzv. špičkových agentů bývalé StB (přiznávám se, že obsahu tohoto pojmu příliš nerozumím). Opak je pravdou, od samého počátku vzniku fondu Z tomu tak nebylo. Agenturní svazky tvořily vždy pouze část fondu Z, a to nikoliv tu nejobjemnější. Tato „hypotéza“ má i své věcné a logické vady. Při vzniku agenturního svazku nemohl pochopitelně nikdo předpokládat, k jakým výsledkům právě navázaná spolupráce povede a jak významným se čerstvě získaný agent stane, jaké budou posléze jeho zpravodajské možnosti a tedy i využití. Proto byl takový svazek přinejmenším od června 1954 zapsán (jako kterýkoliv jiný) do příslušného registračního protokolu. Teprve po ukončení spolupráce byl takový svazek po vyhodnocení vzhledem k svému obsahu uložen do fondu Z. Jinak řečeno i svazky agenturních spolupracovníků z fondu Z i se jmény osob, ke kterým byly vedeny, jsou zapsány v registračních protokolech a nikdy nebyl učiněn pokus takový zápis v registračních protokolech zničit či znečitelnit. V důsledku této dokazatelné skutečnosti se tvrzení, že fond Z měl zlikvidovat všechny stopy po existenci

6 Srov. zej. RMV č. 78 z 1. 10. 1959, RMV č. 24 z 15. 9. 1962, RMV č. 44 z 22. 9. 1973 a nakonec poslední novelizaci, vydanou formou RMV č. 4 z 25. 1. 1978.

takových (či jiných svazků a spisů v něm soustředěných), jeví jako věcně a logicky neudržitelné.

Jak již bylo řečeno, s ukládáním bylo započato podle nesporně dobových zápisů 3. března 1958. Zajímavé ovšem je, že do fondu Z byly uloženy i vyšetřovací spisy, na něž se předpis A-oper-II-1 vůbec nevztahoval. Toto zatím nevysvětlitelné překročení rámce platného předpisu bylo napraveno až v roce 1963.⁷

Nelze však přehlédnout, že právě do řady vyšetřovacích spisů bylo během doby učiněno nejvíce zásahů, v jejichž důsledku se zdaleka nezachovala v původní podobě. Ostatně není ani divu, neboť první vyšetřovací spis, který zde byl pod pořadovým číslem 1 založen, se týkal Rudolfa Slánského. Najdeme zde i jména jako Artur London, André Simon, Karel Šváb, Otta Šling a řadu dalších. Mj. i Antonín Patejdl a Jaroslav Brož.⁸ Jde prostě o rozsáhlou kolekci vyšetřovacích spisů, vztahujících se k tzv. stranickým procesům. Prakticky všechny tyto vyšetřovací spisy byly v roce 1962 postoupeny ÚV KSČ (zbytek v roce 1965) a do fondu Z se jich vrátilo počátkem 70. let pouze několik. Vlastně jen ty, které patřily k osobám, které byly rehabilitovány soudně i stranicky a před zatčením sloužily jako příslušníci Sboru národní bezpečnosti, jako Josef Pavel, Osvald Závodský, Ivo Milén, Oskar Valeš, Vladimír Šmolka a ještě několik dalších, mj. i Miroslav Pich-Tůma.⁹

Z historického hlediska je však velmi důležité, že do této tematické řady byly

7 Teprve *Směrnice pro spisový pořádek, hlásnou službu a statistické vykazování na úseku vyšetřování ve Státní bezpečnosti*, vydaná jako příloha k RMV č. 44 z 23. 12. 1963, v čl. 9 upravovala vyřizování a zvýšenou ochranu některých vyšetřovacích spisů. Po pěti letech tak bylo umísťování vybraných vyšetřovacích spisů do fondu Z formálně legalizováno. Tentýž předpis také striktně stanovil (čl. 4, odst. 1), že „do vyšetřovacího spisu nelze zakládat agenturně-operativní materiály; tyto materiály se vrátí operativním součastem“. Od této doby se přestaly u vyšetřovacích spisů vyskytovat informačně poměrně bohaté (a v některých případech obzvláště cenné operativní podsvazky, s jejichž pomocí lze často zjistit zákulisí případu, tj. metody, jakých příslušníci StB použili, aby jimi rozpracovaný případ skončil u soudu).

8 Antonín Patejdl, svého času tajemník Rudolfa Slánského, byl vyšetřován několik let a posléze bez soudního uzávení případu propuštěn z vyšetřovací vazby. Po několika letech se stal ředitelem tehdy prestižního gymnázia Nad Štolou (byl měl učitelskou aprobaci pouze pro nejvyšší stupeň), sousedícího s budovou Ministerstva vnitra. Jeho manželka Marie Patejdlová se v 70. letech v hodnosti plukovníka stala jako jediná žena v historii FMV náčelníci Správy pasů a víz, tedy jedné z ústředních správ, a stala se tak – až do r. 1990 – jedinou ženou v nejvyšší funkci na FMV vůbec. Z hlediska vývoje fondu Z je však spíše zajímavé, že za ředitelování A. Patejdlu zasedl do středoškolských škamen i pozdější pilř české křesťanské pravice Václav Benda, jehož vyšetřovací spis umístil do fondu Z pro změnu zase JUDr. Richard Sacher. Obdobný byl případ Jaroslava Brože, bývalého přednosty pasového a vízového odboru, který se v roce 1968 na Ministerstvo vnitra vrátil do funkce zástupce náčelníka Správy pasů a víz a po srpnu 1968 umožnil řadě osob (mj. i Jiřímu Pelikánovi) vycestovat z Československa s pomocí krycích cestovních pasů. Sám poté emigroval do Velké Británie, kde se jeho stopa ztrácí. Jeho operativní svazek, vzniklý po jeho emigraci, však ve fondu Z uložen není, nýbrž byl po ukončení uložen v „běžném“ depozitáři. Což opět odporuje všemu, co nám o fondu Z tvrdí pan Petr Cibulka a jeho věrní.

9 Srov. AMV Praha, f. A 31, i. j. 22, Záznam o předání písemností k osobám: O. Závodský, K. Černý, I. Milén, B. Pokorný, V. Šmolka, O. Valeš, Š. Plaček, M. Pich-Tůma, F. Novotný. Šlo o vnitřní převod, kterým tyto materiály předalo tehdejší 5. oddělení statisticko-evidenčního odboru tehdejšímu 1. oddělení „do trvalé úlože“. Průvodní dopis nese datum 25. 3. 1971. Znamená to, že někdy předtím se tyto spisy vrátily na Ministerstvo vnitra. Není ovšem vyloučeno, že odesílatelem nebylo ÚV KSČ (respektive některé oddělení jeho aparátu), nýbrž Vyšší vojenský soud v Příbrami. Otázka předávání materiálů z archivu a registratur Ministerstva vnitra stranickým komisím a orgánům je totiž zatím velmi nepřehledná. V Archivu Ministerstva vnitra existuje řada předávacích seznamů a vyžádá si ještě dlouhou a mravenčí práci, než se nám (ve spolupráci s kolegy ze SÚA Praha) podaří zjistit, o jaké materiály vůbec šlo (z některých předávacích protokolů to jasné není, protože je tvoří pouze přehled čísel jednacích, takže je pouze zřejmé, že nejspíše nešlo o vyšetřovací spisy či operativní svazky). Teprve pak bude možné konstatovat, které z předaných materiálů se dnes nacházejí v Archivu ÚV KSČ, které byly případně dále předány tzv. archivu Ústavu dějin socialismu, které se vrátily zpět do Archivu MV a byly následně zmanipulovány do jeho fondů a které je nejspíše bohužel nutno považovat za ztracené.

založeny i výsledky vyšetřování, které z popudu L. Štrougala shromáždila od roku 1962 zvláštní komise, jejímž cílem mělo být objasnění mechanismu tzv. porušování socialistické zákonnosti, stejně jako i objasnění některých konkrétních případů (např. akcí Kámen, Čihošfský zázrak a ještě několika dalších). Tyto spisy zůstaly zachovány a po roce 1991 byly z operativního archivu převedeny do pražského oddělení rezortního Archivu MV a zpřístupněny badatelům. Zejména cenná je kopie dopisu „Velkému metaři“, jehož originál, jak známo, adresátka zničila. Před doručením jej však kurýr (a dvojí agent) poskytl StB, která pořídila jeho fotokopii.

Obdobně archivní protokol svazků operativního rozpracování, tj. osob, jež StB sledovala, obsahuje zpočátku především jména prominentních komunistů, případně funkcionářů Národní fronty. Nalézáme zde totiž jména jako Václav Nosek (ministr vnitra), Jindřich Veselý (první velitel StB), dokonce i jméno Ladislava Kopřivy (první ministr národní bezpečnosti), Anežky Hodinové-Spurné, Ladislava Štola, Bohumíra Lomského, ale také Josefa Plojgara, Jana Fierlingera, Otokara Šimůnka či Aloise Zahajského (druhdy velitel krajských útvarů StB v Brně a v Praze). I tyto svazky byly vesměs v roce 1962 či 1965 předány ÚV KSČ a někdy se u nich objevuje pozdější poznámka, že budou uloženy v Archivu ÚV KSČ.

Archivní protokol agenturních svazků obdobná „politická“ překvapení neobsahuje. Zpočátku jsou zde zanesena zjevně jména cizinců (a jde o jména, která dnes již nikomu nic neříkají), což bylo v souladu s dobovým předpisem: v 1. polovině 50. let totiž souhlas k zavázání agenta-cizince mohl vydat pouze ministr.¹⁰ Ovšem tento protokol se zřejmě nezachoval v původním stavu: první zápis pochází až z 5. 9. 1963. Samotná kniha (má formu předepsaného tiskopisu, včetně příslušného skladového čísla – 732–55) archivního protokolu sice vykazuje zřetelné známky častého používání, obsahuje však i dnes původních 200 listů. Zdá se tedy, že nejde o původní tiskopis. Spíše se proto kloním k názoru, že tento původní tiskopis, který zřejmě obsahoval jména agentů, jejichž svazky byly zapsány od roku 1958, byl počátkem 60. let předán rozvědce Ministerstva vnitra (I. správě).¹¹ Ta pak možná – věrná svému zvyku utajit pokud možno všechno, co se týkalo již jen samotné její existence, – trvala na co možná největší míře konspirace i v tomto případě. Jde ovšem pouze o dohad, je však možné, že právě zde je třeba hledat příčinu toho, že nejstarší záznamy počínaje rokem 1958 v tomto případě k dispozici nejsou.

K dalšímu rozšíření fondu Z došlo v 2. polovině roku 1963, kdy byl do tohoto depozitáře na určitý čas uložen i tzv. fond R (rehabilitace). Dne 4. dubna 1963 totiž plénium ÚV KSČ projednalo *Zprávu komise o porušování stranických zásad a socialistické zákonnosti v období kultu osobnosti*. Zpráva shrnovala závěry zvláštní komise k politickým procesům v letech 1949–54. Pod slovem „politický“ se ovšem rozuměli

10 Srov. tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti (dále jen TRMNB) č. 36/1951, čl. 49.

11 Srov. FROLÍK Jan, *Ještě k nástinu organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948 – 1989, Sborník archivních prací* č. 2/2001, s. 398 a zejm. s. 490, pozn. 107.

prakticky výlučně tzv. stranické procesy, tj. represivní zásahy politické policie a justice proti stranickým funkcionářům a členům KSČ v důležitých hospodářských funkcích. V návaznosti na závěry pléna ÚV KSČ vydal tehdejší ministr vnitra Lubomír Štrougal rozkaz shromáždit veškeré materiály, kterými disponovala Státní bezpečnost, ať už vyšetřovací či operativní, soudně a stranicky rehabilitovaných osob, vyjmout z evidence evidenční karty těchto osob a uložit je odděleně od běžných archivních fondů.¹² Depozitář fondu Z se pro tento účel přímo nabízel. Přinejmenším v Praze, fondy R byly totiž vytvořeny i v operativních archivech StB při krajských správách.

Bohužel všechny materiály fondu R, které byly soustředěny v Praze do fondu Z, s výjimkou těch, jež byly předány stranickým orgánům a komisím k dalšímu šetření, byly později, v době, kterou se nám bohužel nepodařilo blíže vymezit (nejspíše ale v 70. letech), bez výjimky zničeny. Přinejmenším v Praze. V českých zemích zůstaly fondy R zachovány pouze v Hradci Králové, Brně a v Ostravě, ačkoliv právě v těchto dvou posledních krajských městech byly operativní archivy jinak popleněny velmi důkladně a důsledně, ba přímo se znalostí věci. V depozitáři fondu Z zůstaly pouze vyjmuté evidenční karty a také evidenční soupisy, obsahující obvykle pouze stručnou anotaci, shrnující v několika krátkých větách obsah zničeného spisu, stejně jako jméno osoby, ke které byl veden.

Po této nedlouhé epizodě s fondem R již fond Z „žil“ svým vlastním životem, řídícím se podle předpisů, uvedených v pozn. 6. K posledním „řádým“ uložením archivních materiálů do fondu Z došlo ještě v lednu a v únoru 1990. Pro náš další výklad je však mimořádně důležitá skutečnost, že fond Z měl vlastní archivní protokoly, z čehož vyplývá, že zde ukládané materiály nejsou zapsány v ostatních archivních protokolech, vedených do konce roku 1989.

Na samém počátku dubna 1990 došlo k události, která založila mediální slávu fondu Z. Dne 2. dubna tehdejší federální ministr vnitra JUDr. Richard Sacher vydal pokyn, podle kterého byly do fondu Z soustředěny materiály (avšak pouze z pražského archivu StB,¹³ které se týkaly nově kooptovaných členů Federálního shromáždění, členů vlád a ústavních činitelů vůbec. Mimopražské archivy StB, tj. archivní depozitáře bývalých 1. (statisticko-evidenčních) oddělení správ StB při krajských správách SNB, se tehdy totiž již nalézaly v působnosti nově založeného Úřadu na ochranu ústavy a demokracie, na nějž se sice jeho pravomoc rovněž vztahovala, ale pokud jde o archivy na území dnešní Slovenské republiky, šlo by již tehdy o opatření mimořádně politicky choulostivé, které by se jistě setkal se značně negativním ohlasem slovenských politiků.

Pokud jde o povahu soustředěných materiálů, jednalo se především o vyšetřovací spisy, druhou největší skupinou byly operativní svazky kontrarozvědného rozpraco-

12 Srov. RMV č. 28 z 9. 9. 1963 a zejména obšírně AMV Praha, f. A 6/3, i. j. 907.

13 Pražský archiv byl společným archivem centrály StB a pražského útvaru StB.

vání a pouze čtyři svazky svou povahou patřily do tematické řady agenturních svazků (dva důvěrníci, jeden kandidát tajné spolupráce a jeden agent). V žádném případě tedy není pravda, že všechny svazky a spisy, které nechal tehdy JUDr. Richard Sacher soustředit do fondu Z, byly svazky vysoce postavených agentů bývalé StB, respektive agentů, kteří po listopadu 1989 zaujali místa vysoce postavených ústavních činitelů či vysokých úředníků státní správy, což před zahájením razantní privatizace zahrnovalo i klíčové pozice v hospodářsko-správním aparátu.

Tyto materiály původní archivní čísla měly, protože původně byly zapsány v běžných archivních protokolech. Jestliže u starších materiálů, tj. uložených do fondu Z před 2. dubnem 1990, nebyly původně vyznačené blokace, tedy souhlas předlistopadových vyšších funkcionářů StB a Federálního ministerstva vnitra, respektovány, u skupiny materiálů uložených do fondu Z na základě výše uvedeného rozhodnutí ministra Sachera zůstala tato blokace zachována v podobě souhlasu ministra vnitra se zpřístupněním uložených materiálů. Ministr Sacher však učinil bohužel ještě jeden zcela nesystémový krok. Do evidence zájmových osob nechal založit i nové karty se jmény těch ústavních činitelů, k nimž žádné materiály v operativních archivech StB neexistovaly. Chtěl tím docílit toho, aby mu byl ohlášen pokus o lustraci jakéhokoliv ústavního činitele bez výjimky.

Ve skutečnosti tím však dosáhl – jistě nechtěně – toho, že obrátil-li se kdokoli z tehdejšího Úřadu na ochranu ústavy a demokracie na ústřední lustrační pracoviště s dotazem na kteréhokoliv kooptovaného poslance, člena vlády atp. dostalo se mu automaticky odpovědi, že jde o osobu, jejíž materiály jsou přístupné pouze se souhlasem federálního ministra vnitra. Protože zpočátku tvořili zaměstnanci Úřadu na ochranu ústavy a demokracie převážně reaktivovaní příslušníci StB, kteří byli po roce 1968 propuštěni a kteří o systému blokad a existenci fondu Z věděli, byla legenda o rozsáhlosti fondu Z a zejména jeho novém obsahu na světě. Tu pak předali mladým nadšencům, kteří od konce jara 1990 přicházeli budovat novou, tehdy ještě československou kontrarozvědku. Šlo většinou o muže a ženy, plné entuziasmu, ale bohužel i romantických představ o tajuplném zákulisí světa zpravodajských služeb, pro něž bylo odhalování spiknutí, sahajících až na místa nejvyšší, vysněným cílem.

Byli zřetelně ovlivněni knihou Josefa Frolíka *Špión vypovídá*, která v té době právě vyšla v oficiálním českém vydání (do té doby ji znali pouze čtenáři samizdatů). Mjr. Frolík se v ní mnohokrát zmiňuje o kompromitujících materiálech, přechovávaných v trezorech ministra vnitra Rudolfa Baráka i jeho předchůdců, jež měly dokládat spolupráci tehdejších čelných funkcionářů KSČ s německými bezpečnostními složkami či prvorepublikovou státní policií či četnictvem.¹⁴ Analogicky dospěli k závěru,

14 V rámci zpravodajského oddělení pražského policejního ředitelství existoval útvar, který se dokonce i oficiálně nazýval „Protikomunistická centrála“. Jeho úkolem bylo v celostátním měřítku koordinovat policejní (a četnickou) činnost

že fond Z je oním Barákovým trezorem nové doby a jeho obsah je podobný, pouze s tím rozdílem, že Gestapo či SD nahradila Státní bezpečnost.

Svá podezření (a v podstatě obskurní úvahy) poté, co jim jejich lépe informovaní nadřízení nepopřáli příliš sluchu, pak ochotně poskytovali Petru Cibulkovi, v jehož službách (případně ve službách málo čteného, ale zato hlučného *Českého deníku*) také někteří z nich skončili. Výsledkem celého tohoto sledu nepochopení pravého stavu věcí bylo ovšem to, že legenda o fondu Z získala pozoruhodnou a zřejmě nezničitelnou životnost.

Příspěl k tomu i nepříliš šťastný krok nového vedení Federálního ministerstva vnitra, které vzniklo po volbách v roce 1990, jímž opatření exministra Richarda Sacherera vlastně ponechalo v platnosti. 8. října 1990 adresoval tehdejší ředitel statisticko-evidenčního odboru mjr. JUDr. Josef Rambousek federálnímu ministrovi vnitra Ing. Jánů Langošovi referátník, v němž mu navrhl aktualizovat původní Sacherovo opatření z 2. dubna 1990 podle aktuálního politického stavu a s přihlédnutím k personálním změnám ve složení vlád a zákonodárných sborů. Příslušný referátník se však ani slovem nezmiňuje o materiálech, které byly do fondu Z uloženy před listopadem 1989, a proto ani neobsahuje žádné návrhy, jak s nimi v radikálně změněné situaci naložit.¹⁵ To, že ministr Ing. Ján Langoš v této podobě návrh schválil, aniž si nechal pořídit zevrubnou informaci o rozsahu a původu fondu Z, považuji za zásadní chybu, která umožnila legendě o fondu Z další existenci. Je sice na jednu stranu nesporné, že určitá ochrana materiálů, existujících k ústavním činitelům, jejichž původcem byla Státní bezpečnost, byla v oné vzrušené, ba spíše hektické době nejspíše nezbytná. Chránit obdobným způsobem fond Z jako celek již však nemělo věcné ani politické opodstatnění.

Tento pokyn byl závazný až do přijetí zákona o ochraně utajovaných skutečností č. 148/1998 Sb., který vstoupil v platnost 1. listopadu 1998. Po přijetí tohoto zákona nelze pracovníkům Národního bezpečnostního úřadu či pracovníkům Bezpečnostní informační služby, pokud provádějí k jakýmkoliv osobám šetření o státní spolehlivosti, odpírat či podmiňovat přístup k jakýmkoliv informacím. Lze tedy říci, že

namířenou proti KSČ, vést kartotéku jejích členů a sympatizantů a také řídit její infiltraci policejními informátory; dodejme, že nikoliv bezúspěšně. Některé z těchto informátorů státní policie a četnictva pak převzalo do svých služeb Gestapo; dost možná, že kariéra neslavnějšího a nejnebezpečnějšího informátora Gestapa v řadách ilegální KSČ Jaroslava Fialy začala již za první republiky. V tomto případě však jde o velmi vratkou hypotézu, opírající se o pramennou základnu povahy spíše narativní. A není divu, materiály příčinnivě shromážděné pracovníky „Protikomunistické centrály“ české policie v souladu s nařízením svých nadřízených disciplinovaně předali pražské službě Gestapa, jejíž písemnosti byly – jak známo – bezmála v úplnosti spáleny v prvních květnových dnech roku 1945 na nádvoří pankrácké věznice. Zachovalo se pouhých šest kartonů, obsahujících i některé ohořelé listy, jež jsou uloženy ve Státním ústředním archivu v Praze. Jaroslav Fiala byl pak popraven samotnými Němci 2. 5. 1945 v Terezíně. Budíž zde připomenuto, že infiltrace komunistické ilegality (jeden u ústředních výborů nevyjímaje) konfidenty Gestapa byla po celá 50. léta tabuizovaným tématem. Teprve v „liberálních“ 60. letech byla její existence přiznána, příznačně ovšem v málo čtených (a dnes bohužel bezmála zapomenutých) sbornících *Příspěvky k dějinám KSČ* a nástupnické *Revue dějin socialismu*, kde o ní psali Jan Kuklík a dnes již nežijící Ladislav Niklíček.

15 Srov. AMV, f. A 31/3, i. j. 22, Referátník ve věci ochrany údajů v evidencích statisticko-evidenčního odboru Úřadu pro koordinaci a řízení.

k 1. listopadu 1998 systém blokáci (ministerské nevyjímaje) ztratil svoji funkčnost, protože se ocitl v rozporu s platným zákonem. Interní opatření, mající povahu podzákonné normy nejnížší právní síly, muselo ustoupit normě výrazně vyšší právní síly, ztratilo následně účinnost a fakticky zaniklo i bez formálního zrušení.

Závěrem lze tedy shrnout: fond Z přestal jako funkční část operativního archivu existovat po vzniku Národního bezpečnostního úřadu, protože opatření o blokáci některých archivních materiálů se ocitla v rozporu s nově přijatou legislativní úpravou. Jedinou „vzpomínkou“ na fond Z (která však nemá prakticky žádný význam a funkční dopad) jsou původní archivní čísla z archivních protokolů fondu Z, týkající se materiálů, uložených do tohoto fondu před listopadem 1989. Jak jsem již uvedl, je tomu tak proto, že tyto materiály, pokud vznikly od dubna 1958 do února 1990, nikdy „obvyklá“ archivní čísla neměly. Jejich připsání k „běžným“ archivním protokolům by narušilo vypovídací hodnotu archivních čísel (podle výše archivního čísla lze s přesností tří až pěti let odhadnout dobu, kdy byl svazek či spis archivován) a nutně by si vyžádalo kompletní přečíslování záznamů na evidenčních kartách. To představuje takový objem práce, že by šlo o operaci časově značně náročnou a vzhledem k jejímu faktickému významu i značně ztrátovou. Zpětné zařazení spisů do běžných archivních řad podle doby vzniku by znamenalo navíc i následné kompletní přečíslování všech archivovaných spisů. Jejich pouhé přiřazení na konec uzavřených řad v archivních protokolech by totiž pouze existenci fondu Z převedlo do jiné podoby.

Zdůrazňuji, že zachování původního číslování neznamená, že jde o materiály nepřístupné osobám, k nimž se vztahují (nebo jejich příbuzným, pokud tyto osoby již zemřely, ve smyslu archivního zákona, což se týká vyšetřovacích spisů), nebo oprávněným subjektům z řad státních orgánů či institucí či zájemcům z řad žadatelů ve smyslu zákona č. 107/2002 Sb.

VARIA

Odbor archivní a spisové služby MV: rok 2003

Vladimíra Vaníčková

Náplní činnosti odboru archivní a spisové služby je jednak řízení a výkon spisové a archivní služby v rezortu Ministerstva vnitra, a to včetně útvarů Policie České republiky a Hasičského záchranného sboru ČR, jednak plnění úkolů vyplývajících z archivního zákona a dalších právních předpisů.

Pracovníci Archivu Ministerstva vnitra, který byl zřízen v roce 1966 a v současnosti je rozčleněn na tři samostatná pracoviště (AMV Praha, AMV Kanice, archiv vyšetřovacích a operativních spisů), spravují celkově cca 16 km písemností, vzniklých z činnosti tzv. bezpečnostního úseku Ministerstva vnitra České republiky a jeho předchůdců od roku 1945. Nejstarší část představují fondy tzv. Studijního ústavu, časově přesahující do doby nacistické okupace a 1. republiky (např. Sbírka písemností politických stran, spolků a organizací z let 1918–48, písemnosti nacistických bezpečnostních složek, protektorátních úřadů apod.), „nejmladší“ například materiály dokumentující činnost bezpečnostních složek v roce 1989. Výpovědní hodnota těchto archiválií je vzhledem ke zcela mimořádnému postavení bezpečnostních složek v totalitní společnosti vskutku velká, pro studium nejnovějších dějin představují historické prameny mnohdy zásadní povahy.

Fondy archivu byly v minulosti využívány téměř výlučně pro úřední (respektive služební) potřebu, k zásadní změně došlo po roce 1989, kdy se archiv otevřel a umožnil studium zde uložených materiálů široké veřejnosti. Mnozí historikové a další badatelé této možnosti využívají, o čemž svědčí následující čísla: v roce 2003 bylo v Archivu MV uskutečněno celkem 2 295 badatelských návštěv (z toho bylo cca 40 % „služebních“, jedná se zejména o pracovníky Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu Policie ČR a Národního bezpečnostního úřadu) a prostudováno 55 knih, 59 balíků, 169 samostatných spisů, 13 838 svazků a 1 298 kartonů archivního materiálu v originále a 2 819 svazků na mikrofiších. Ve srovnání s rokem předchozím to představuje téměř 40% nárůst množství studijně využívaného archivního materiálu a 20% badatelských návštěv.

V rámci běžné agendy se pracovníci archivu dále zabývají vyhledáváním podkladů k žádostem o restituce, rehabilitace a odškodňování osob perzekvovaných v 50. letech nebo za okupace a vyřizují další individuální žádosti občanů. Na základě požadavků Českého úřadu sociálního zabezpečení např. vyhledávali doklady a podklady v souvislosti s uplatňováním nároků na odškodnění osob zavražděných po roce 1945 do

SSSR a v roce 2003 zpracovali 496 žádostí od Ministerstva obrany, týkajících se vydávání osvědčení o odbojové činnosti za 2. světové války podle zákona č. 255/1946 Sb. V neposlední řadě se zabývají archivním zpracováním uloženého materiálu – v současnosti např. probíhá inventarizace fondu II. správy StB, bývalé komunistické kontrarozvědky, IV. správy StB (Správy sledování), krajských správ StB Brno a Hradec Králové, byla dokončena inventarizace V. správy (Správy ochrany stranických a ústavních činitelů) a Brigády Pohraniční stráže Cheb – a rovněž zajišťují tzv. předarchivní péči ve spisovnách jednotlivých složek MV, z nichž jsou posléze do archivu přijímány nové písemnosti s trvalou archivní hodnotou. V roce 2003 vykonali pracovníci archivu v Praze a v Brně-Kanicích celkem 78 archivních prohlídek.

Do odboru je začleněna rovněž centrální spisovna MV, které přísluší dohled nad všemi spisovnými rezortu a jejich metodické vedení, a oddělení spisové služby, jež provádí pravidelné kontroly na pracovištích Ministerstva vnitra a Policie ČR, zda je s písemnostmi nakládáno v souladu se *Spisovým řádem MV a PČR* (nový spisový řád, vypracovaný tímto oddělením, byl vydán nařízením ministra vnitra č. 95/2000), a v současné době se podílí na přípravě projektu elektronické spisové služby Ministerstva vnitra.

K nejvýznamnějším právním normám, jejichž naplňováním se odbor zabývá, patří zákon č. 140/1996 Sb. (ve znění zákona č. 107/2002 Sb.), tedy zákon o zpřístupnění svazků vzniklých činnostmi bývalé Státní bezpečnosti. Zde je třeba podotknout, že jako v jediné z postkomunistických zemí umožňuje tento zákon v takovém rozsahu nahlédnout do „svého“ svazku lidem, kteří byli StB sledováni, a zároveň zpřístupňuje občanům svazky bývalých spolupracovníků StB (v kategoriích tajný spolupracovník, rezident, agent, informátor, držitel propůjčeného bytu a držitel konspiračního bytu). V roce 2003 patřila činnost zabezpečující plnění úkolů vyplývajících z tohoto zákona ke stěžejním, a to zejména v souvislosti s vydáním tzv. seznamů spolupracovníků StB v tištěné podobě i na internetu, kde jsou průběžně aktualizovány (podrobněji k tomuto tématu následující příspěvek Jana Frolíka „*Několik poznámek...*“).

Zpřístupněním svazků (konkrétně svazků bývalé československé kontrarozvědky) se zabývají pracovníci archivu vyšetřovacích a operativních spisů a další pracoviště odboru, zajišťující přijímání žádostí (tuto agendu jsme převzali 1. 7. 2003 od bezpečnostního odboru, bližší informace o této problematice, včetně vzorů žádostí, najdete na webových stránkách Ministerstva vnitra www.mvcr.cz/agenda/labyrint/svazky.html) a související úřední agendu. Ta zahrnuje tzv. lustraci jednotlivých žádostí, respektive osob, prováděnou ve spolupráci s Úřadem pro zahraniční styky a informace, spravujícím archiválii z pozůstalosti po bývalé I. správě StB, tj. komunistické rozvědce, vyhledávání materiálů, jejich odtajnění, digitalizaci a následnou úpravu v souvislosti se zákonnou ochranou osobních údajů až po předložení spisů na detašovaném pracovišti v Pardubicích. V roce 2003 tam bylo celkem 565 tzv. oprávněných žadatelů předloženo ke studiu 77 242 stran archivního materiálu a, opět v řeci čísel, od

září roku 1997, kdy se toto pracoviště pro veřejnost otevřelo, do konce roku 2003 zde žadatelé prostudovali 3 931 tzv. operativních a agenturních svazků, vedených bývalou komunistickou Státní bezpečností.

K prohloubení „otevřenosti“ archivu ve vztahu k veřejnosti, k lepší orientaci v jeho fondech a k ujasnění či upřesnění jistého přehledu o tématech, která zde lze studovat, by měl přispět i tento Sborník, jehož první číslo vyšlo v minulém roce. I nadále se bude zaměřovat na materiálové studie, případně tematické rešerše, přibližující archivní dokumenty nebo celé fondy uchovávané v AMV a zachycující fungování a strukturu jednotlivých součástí bezpečnostních složek Ministerstva vnitra (v příštím čísle to bude např. anotovaný soupis fondů tzv. Federálního depa, který připravuje Mgr. S. Ptáčníková, dále *IV. správa, Chebská brigáda Pohraniční stráže*, rešerše *Judaika v AMV* nebo článek věnující se problematice tzv. pravicových sociálních demokratů od poloviny 40. do 2. poloviny 80. let 20. stol.), zároveň samozřejmě vítáme časově a tematicky „spřízněné“ příspěvky, dokreslující obraz totalitní společnosti, v níž Ministerstvo vnitra a jeho represivní složky sehrály jen jednu z rolí.

Několik poznámek k „Zveřejnění evidenčních podkladů a seznamu personálních spisů podle zákona č. 107/2002 Sb.“ Ministerstvem vnitra České republiky

Jan Frolík

Povinnost vydat tiskem a na elektronických médiích evidenční záznamy z protokolů, svazků a dalších evidenčních pomůcek bezpečnostních složek Ministerstva vnitra (tzv. seznamy spolupracovníků StB) uložil ministerstvu zákon č. 107/2002 Sb., který se zabývá zpřístupněním svazků vzniklých činnostmi bývalé StB, a to za období od 25. února 1948 do 15. února 1990, kdy byla komunistická tajná policie rozkazem ministra vnitra zrušena. „Seznamy“ vydané v knižní podobě 20. března 2003 (a zároveň publikované na internetu), tvoří 12 dílů formátu A4 o celkovém počtu 5 680 stran (jejich pozdější jednodílný doplněk má 585 stran) a obsahují údaje taxativně uvedené v § 7 odst. 1 tohoto zákona.

Postup při jejich kompletování byl následující: Z evidence registračních a archivních protokolů, která vznikla přepsáním rukopisných záznamů z protokolů do počítače, byly vybrány všechny záznamy odpovídající kategoriím spolupracovníků StB podle ustanovení § 7 odst. 1 zákona, tj. spolupracovníci StB v kategoriích TS (tajný spolupracovník), R (rezident), A (agent), I (informátor), PB (držitel propůjčeného bytu) a KB (držitel konspiračního bytu). Seznamy tedy nezahrnují další kategorie možných spolupracovníků, např. KTS (kandidáty tajné spolupráce) a D (důvěrníky). Dále byly seznamy porovnány s evidencí CRO (centrálního registru obyvatel), neboť zákon ukládá nezveřejňovat údaje osob, které nejsou občany ČR, což se ve větší míře týká zejména „československých“ spolupracovníků StB slovenské národnosti, u nichž se nepodařilo prokázat české občanství. Přitom uvedený systém CRO je v praxi jediným, byť dosti nespolehlivým instrumentem, který má v tomto ohledu státní správa k dispozici. Navíc samotný zákon č. 107/2002 Sb. v § 10e opravňuje Ministerstvo vnitra využívat ke „zjištění zda osoba evidovaná jako příslušník bezpečnostní složky je státním občanem České republiky“ právě CRO, žádné jiné evidenční databáze zde nejsou uvedeny ani taxativně, ani příkladmo. Z toho ovšem plyne, že Ministerstvo vnitra žádné jiné evidenční databáze k danému účelu využívat nesmí, neboť jejich využití nemá zákonné zmocnění, a pokud by tak činilo, jednalo by v rozporu se zákonem.

Podle § 7 odst. 1 zákona se může jednat o záznamy „ze zachovaných nebo rekonstruovaných protokolů“. Vzhledem ke značnému množství evidenčních záznamů, zachovaných v archivních a registračních protokolech (cca 550 000) a torzovitosti archivního materiálu bývalých státních bezpečnostních složek je ovšem úplná rekonstrukce protokolů zcela nereálná. Částečně se však podařilo rekonstruovat agenturní

sítě (sítě tajných spolupracovníků StB) tzv. malých krajů, zrušených v roce 1960, jejichž registrační protokoly se nedochovaly. Stalo se tak s využitím záznamů v archivních protokolech, takže znění příslušné části zákona, která hovoří o rekonstruovaných evidenčních podkladech, bylo respektováno v maximální možné míře.

Při takovém obsahu dat a složitosti a problematice je bezchybnost seznamů fakticky vyloučena. Chyba mohla vzniknout už v originálu registrů, pokud pracovníci StB nesprávně zanesli do protokolů evidované údaje (např. podoba jména a příjmení, chybné datum narození), nebo při přepisu záznamů do počítačového systému. Zde byla stanovena chybovost překlepů 5 – 7 %, což je běžný průměr u takto rozsáhlých evidencí. Pokud bylo tedy jméno agenta, kupříkladu *Adama Nováka*, přepsáno do počítačové databáze v podobě *Adam Novak*, nedošlo při počítačovém srovnání s databází CRO k tzv. ztotožnění osoby a dotýčný agent Novák se v seznamu nenachází. Zjištěné chyby se však průběžně opravují, aktualizace seznamů v jejich elektronické podobě probíhá neustále. V současnosti představují soubor cca 85 000 jmen.

Často se spekuluje o tom, kolik jmen ve srovnání s tzv. Cibulkovými seznamy na oficiálním seznamu chybí. Odpověď není složitá: chybí zde osoby zanesené do původní databáze z registračních protokolů, které byly v rámci archivní rozluky při zániku Československa předány zástupcům Slovenské republiky, a dále „kandidáti tajné spolupráce“ a část osob, vedených v kategorii „důvěrník.“ Do této kategorie byly totiž v roce 1991 zahrnuty jak osoby, vedené v kategorii „informátor“ tak v kategorii „důvěrník“. Tu první náleží Ústavního soudu ČSFR v listopadu 1992 ze zákona č. 451/1991 Sb. (tzv. lustrační zákon) nevyloučil, druhou však (stejně jako kandidáty tajné spolupráce) ano, a proto se v oficiálním seznamu nemohla objevit.

Přítom skutečný stav lze zjistit pouze ze záznamů v registračních, případně archivních protokolech. Z toho ovšem vyplývá, že ten, kdo je k dispozici nemá a pouze mechanicky srovnává počty jmen v seznamu oficiálním a seznamu pana Cibulky, se kloudného výsledku nedobere, protože je to metodologicky, tedy i věcně vyloučené. Tyto skutečnosti, spolu s obtížemi při prokazování českého občanství a přirozenou (tj. bezděčnou, neúmyslnou) chybovostí, mohou skutečně vytvořit rozdíl v řádu deseti tisíců.

Na druhé straně kritici oficiálních seznamů ignorují poměrně rozsáhlý soubor jmen, který v tzv. Cibulkových seznamech nenajdeme. Jde o jména z archivních protokolů, které v roce 1991 zůstala stranou pozornosti. Právě v nich se však podařilo identifikovat části agenturní sítě krajských útvarů tzv. malých krajů, zrušených v roce 1960. Jedná se zejména o kraje Liberecký a Pardubický. Pokud jde o Moravu, je zde situace z hlediska pramenné základny velmi složitá a přehledný a přitom výstižný výklad by sám o sobě vystačil na drobnou studii, pro kterou zde není prostor.

Z povinnosti ověřovat existenci českého státního občanství u osob, které zákon č. 107/2002 Sb. definuje jako spolupracovníky, pak vyplývají i některé nesrovnalosti, jež značně udivily veřejnost. Jde o případy, kdy se v uveřejněném seznamu neobjevila jména, která již Ministerstvo vnitra oprávněným žadatelům sdělilo při zpřístupňování

„jejich“ svazků v Pardubicích. Důvod je jednoduchý, a to právě legislativní: jestliže předchází zákon č. 140/1996 Sb. povinnost ověřovat občanství osob, jejichž identitu oprávněným žadatelům „dešifroval“, neobsahoval, zákon č. 107/2002 Sb. tuto povinnost Ministerstvu vnitra ukládá ve všech případech (§ 4, odst. 1, písm. b, § 5, písm. a, i § 7, odst. 1). To se ne vždy podaří. Už výše bylo řečeno, že systém CRO zdaleka není dokonalý, nic lepšího však k dispozici nemáme a státní správa se prostě musí pokusit splnit povinnost, kterou jí zákon ukládá, a nemůže příslušná ustanovení zákona prostě ignorovat.

V případě archivních materiálů z pozůstalosti po bývalé I. správě SNB, tedy československé komunistické rozvědce, byly v seznamu publikovány údaje v podobě, v jaké je odboru archivní a spisové služby Ministerstva vnitra poskytla nástupnická organizace I. správy, Úřad pro zahraniční styky a informace.

Co se základních evidenčních pomůcek bývalé StB (archivní protokol, registrační protokol) a administrativních údajů zveřejněných v seznamech týče, jsou podrobně popsány v úvodní části seznamů a v informacích k evidenčním záznamům z pozůstalosti po I. správě a nemá smysl je zde znovu rozebírat. Snad jen zmínka k dotazu, se kterým se často setkáváme: datum registrace (evidence) svazku vypovídá o době, kdy se začala StB o uvedenou osobu zajímat, datum archivace svazku, tedy jeho uzavření a uložení do archivu, však nemusí být totožné s datem, kdy byla spolupráce s agentem ukončena, ta mohla skončit už dříve. Samotné seznamy, průběžně aktualizované na webových stránkách Ministerstva vnitra, však jsou jen evidenční pomůckou, ničím jiným. Vypovídají o pouhém faktu registrace příslušné osoby jako tajného spolupracovníka StB a nelze v nich najít odpověď na další otázky: *jak, co a proč*, případně *za kolik*. Pokud bych parafrázoval výrok významného činitele StB Josefa Pavla z roku 1949, že Státní bezpečnost je „*politická policie, oči a uši strany*“ a síť spolupracovníků její prodloužená ruka, dovoluji si navíc konstatovat, že v některých případech agentů se opravdu jednalo o uši značně nahluchlé a oči, jimž chyběly silné dioptrické brýle.

Nedémonizujeme tedy seznamy. A nehedejme rovněž „kostlivce“ ve skříních úředníků, archivářů a historiků Archivu Ministerstva vnitra, o což se snaží někteří publicisté. Je to ztráta času – žádný tam totiž není. Snažme se raději najít odpověď na otázku, která je v již zmiňovaném zákoně č. 107 definována jako účel, a to „*co nejširší odhalení praxe komunistického režimu při potlačování politických práv a svobod vykonávané prostřednictvím tajných represivních složek totalitního státu*“ (§ 1).

ANOTACE

Z knihovny Archivu Ministerstva vnitra

připravil Radek Minárik

BIMAN, Stanislav, DUŠKOVÁ, Sabina, RADVANOVSKÝ, Zdeněk (ed.): *Kdo byl kdo v říšské župě Sudety. Biografická příručka*. Sv. 1. A – B. Ústí nad Labem, Albis International 2003. 306 s.

Biografické záznamy osob, které udržovaly a spoluvytvářely nacistický režim v oblasti politické, státní, policejně-bezpečnostní, soudní, hospodářské a kulturní na území odtrženém od českých zemí v letech 1938–45. Osoby v politické správě NSDAP; nositelé výsostných mocí, političtí vedoucí, vedoucí úřadů, další vedoucí funkcionáři, důvěrníci, pověřenci, samostatní pracovníci. Velitelé a osoby ze štábů vyšších úseků, praporů, rot a čet u SA a SS.

BLAŽEK, Petr, LAUBE, Roman, POSPÍŠIL, Filip: *Lennonova zeď v Praze. Neformální shromáždění mládeže na Kampě 1980–1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny 2003. 340 s., fotograf. příl., zvuk. příl. 1 CD.

Pomník Johna Lennona na Velkopřevorském náměstí v Praze – vznik v roce 1980, pietní shromáždění mládeže. Policejní zásahy a protirežimní vystoupení od roku 1984. Nezávislé mírové sdružení. Iniciativa za demilitarizaci společnosti. Mírový klub Johna Lennona. Převzetí organizace výročního shromáždění funkcionáři SSM v roce 1988. Společenství u Lennonovy zdi – kulturněantropologická studie. Archivní dokumenty ze zasedání operačních štábů pražské správy SNB. Rozhovory s účastníky výročních shromáždění v osmdesátých letech. – Zvukový nosič CD: zvuková kulisa pochodu na Pražský hrad 8. 12. 1985, projev Otakara Veverky z 8. 12. 1987. Dobové fotografie.

BORÁK, Mečislav: *Perzekuce občanů z území*

dnešní České republiky v SSSR. Sborník studií. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2003. 331 s.

Českoslovenští občané perzekvovaní v SSSR – cíl, předmět a metody výzkumu. Prameny. Formy perzekuce. Národní, státní a územní příslušnost perzekvovaných. Okruhy perzekvovaných Čechů. Osoby odvečené do SSSR. Čs. váleční zajatci. Celkový rozsah perzekuce čs. občanů v SSSR. Přílohy: vydané soupisy zastřelených a perzekvovaných osob, seznam zajateckých táborů v SSSR. – *Zvláštní fondy Státního archivu Ruské federace* (Dušan Janák, Zdeněk Jirásek). *Slovenské oběti perzekuce v archivech Ruské federace* (Tamara Juríková). *Váleční zajatci v jáchymovských dolech* (Dušan Janák). *Osoby zavlčené z čs. území do SSSR v závěru 2. světové války* (Milada Polišenská). *Odvlečení ruských a ukrajinských emigrantů z ČSR* (Vladimír Bystrov). *Perzekuce Čechů na Ukrajině* (Evžen Topinka). – Rejstřík, přílohy, výběr pramenů.

BYSTROV, Vladimír: *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945–1955*. Praha, Ministerstvo vnitra 2003. 343 s. Ed.: Svědectví.

Pronásledování československých občanů represivními orgány SSSR na území Podkarpatské Rusi a Slovenska na konci 2. světové války a po ní. Odvlékání ruských emigrantů a českých reemigrantů. Odsouzení a věznění v sovětských koncentračních táborech. Prosovětský oportunismus čs. vedení a arogance sovětského státního teroru v jednáních o navrácení odvečených osob. Repatriace. – Dokumentové přílohy. Jmenný rejstřík.

ČELOVSKÝ, Bořivoj: *Ta ženská von Hohen-*

lohe. 2. vydání, Šenov u Ostravy, Tilia 2004. 291 s.

Steffi Richterová, alias kněžna Stephanie Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfuerst (1905–1972), studie životopisná a historiografická. – Období nástupu fašismu a nacismu v Evropě, mnichovská konference, 2. světová válka, špionáž, poválečné období v USA. – Fritz Wiedemann, Edgar Hoover, Axel Springer. Archivní a jiný pramenný materiál, jmenný rejstřík, fotografie. – „[Knihu] považují... za strhující dílo i literaturu faktu, odbornost se v ní spojila s umným literárním zpracováním. Ústřední figura... byla dobrodružkou mimořádných společenských a politických styků, ženou bez skrupulí a zábran.“ (Robert Kvaček, s. 11).

DRÁPALA, Milan: *Na ztracené varě Západu. Antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945–1948.* Praha, Prostor 2000. 682 s.

Helena Koželuhová, Pavel Tigrid, Jan Kolár, Luděk Forman, Bohdan Chudoba, Ladislav Jehlička, Miroslav Skácel, Bohuslav Brouk; výbor z novinových a časopiseckých článků. – Poměry v žurnalistice poválečné republiky – studie. Biografické medailony autorů publikovaných textů. Bibliografie, poznámky, jmenný rejstřík.

HANZLÍK, František: *Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc 1945–1950.* Praha, Ministerstvo vnitra 2003. 357 s. Ed.: Svědectví.

Místo a úloha vojenského obranného zpravodajství v mocenském zápase v Československu v letech 1945–51. Vznik OBZ a postupné systematické rozšiřování jeho vlivu a působnosti i mimo armádu. Podíl OBZ při upevňování moci komunistické strany po únoru 1948 a jeho podíl na nezákonné perzekuci příslušníků armády v tomto období. – Archivní prameny. Bibliografie. Dokumentová příloha.

JARKOVSKÁ, Lucie: *Ve službách ministerstva vnitra. JUDr. Jan Chudoba 1898–1983.* Hradec Králové, Univerzita Hradec Králové 2003. 178 s. Ed.: Dissertationes historicae. Sv. 9, 2003. Jan Chudoba (1898–1983), 1938–45 ředitel

Státního policejního úřadu v Náchodě. Studie životopisná a historická. – Kariérní postup, činnost v době 2. světové války, odboj, revoluce. Působení ve státní správě od r. 1945, zatčení, vyšetřování, věznění. Průběh rehabilitace. Seznam pramenů a literatury, obrazová příloha, jmenný rejstřík.

KUTHAN, Pavel J.: *Česká družina 1914–1916.* Hradec Králové, Kuthan 2002. 83 s.

1. světová válka, čeští dobrovolníci v Rusku, ruští odvedenci českého původu. Vznik České družiny, průběh výcviku a bojového nasazení, faktické splynutí s československou legií (Československý střelecký pluk). – Dobové fotografie, mapa, nákresy, výzbroj a výstroj, přehledy ztrát a vyznamenaných příslušníků, významní velící důstojníci. Literatura a prameny.

LOEVENSTEIN, Bedřich: *Civilizace a fašismus. Studie z let 1969–1971.* Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2003. 91 s.

Analýza fenoménu fašismu filosofická a sociologická (politologická). Shrnutí dosavadních pojetí; fašismus jako a) krize (křeč) moderny, „revoluce nihilismu“ (pojetí křesťanské), b) hnutí regresivní (balkánské kořeny fašismu, původ z nedostatečně vyvinutého kapitalismu; pojetí liberální), c) deformovaný národní vývoj, novobarbarství. Novost fenoménu fašismu ve 20. stol., relativizace stávajících politologických kategorií. – Fašismus v dějinách evropské civilizace (humanity). Historický rozbor pokroku civilizace – systém vytlačování činitele násilí ve prospěch praktických dovedností (průmyslu a obchodu), měšťanská racionalita, mentální změny (zvyšování citlivostního prahu). Formování civilizačního konceptu v 18. stol. Osvícenství versus latentní barbarství. Herder, Kant, Holbach, Ferguson, Rousseau. Kulturní pesimismus romantismu. Koncepce lidských práv a počátky mezinárodního práva. Novodobý historismus a jeho původ v osvícenství, nehistoričnost barbarství. Herní pojetí fenoménu civilizace (Huizinga). Evropská identita (Burckhardt) – tendence ke kompromisním řešením, schopnost renesance, civilizační syntéza. Selhání ideologií a násilných universalisujících pokusů (válka strašidel). Revolučnost, ideologičnost, dynamika. – Vý-

voj evropské racionality: práce, právní myšlení, klášterní kázeň. Prolomení uzavřené společnosti racionalizační (kapitalistickou) dynamikou, odtabuizování. Ústup iracionality a syntéza kulturních prvků setkáváním na tržišti, „neutralizace“ skutečnosti. Historické vědomí a snaha po ovlivnění dějinného vývoje, vykročení z pouhé přítomnosti. Relativizace a zesvětštění, kvantifikace zkušenosti, technika. Demytologizace politicko-právního systému, funkcionalizace pojmů viny a trestu, přechod od statusové k funkční autoritě, politická racionalizace. Zesoukromění náboženství (ideologie) v občanské společnosti. T. G. Masaryk, Max Weber. Moderní stát, byrokracie, veřejná kontrola, technokracie („*felahizace*“). Absolutismus racionalistické doktriny, osvětský patos a vůle k rozumu. Vznik demokratického systému kombinací „anglického“ empirického pluralismu a „francouzského“ abstraktního egalitarismu. Racionální vzorec tvorby a prosazování politické vůle. Konservatismus, utopismus, komplementárnost svobody a rovnosti. Hodnotová škála. Evropské kulturní korektivy. – Starší vrstvy vědomí přetrvávají překryty racionálním universem. Špatná integrace civilizačních sfér, specializace, vědeckotechnický pokrok a informační přívál vyvolávají krizi hodnotové škály. Kulturní vědomí souvislosti, „*současnost nesoučasného*“. Konservatismus reakcí na novodobou dynamiku, protiosvětská tendence (restaurace), fetišizace společenského celku (nacionalismus, národní, organický stát), kritika kapitalismu. Ztráta přehlédnutelných poměrů, vykořenění, bezradnost, přetřetí. Ztráta víry a strach ze skepse, moderní neurotizismus a obrat k „*sekundárním kultům*“, nacionalismus pokračovatelem tradičního katolického organicismu. Zesilování iracionální tendence v krizových dobách, manipulace agresivních odreagovávacích aktů – Bismarck, marxismus. Frustrace, paranoidní projekce, antisemitismus. Snaha zastavit racionalizaci, regres, programová uzavřenost, návrat předindustriálních idyl. Reintegrační pokusy („*nelegitimní přechody hranic*“) v politice a manipulace ostatních sfér (poezie, věda), tendence k vojenským hodnotám proti rozkladnému liberalismu (Prusko). Biologismus a (sociální) darwinismus, pozdní Nietzsche, rasové teorie

a eugenické snahy (Gobineau, Chamberlain), vitalismus. Ztroskotávání regresivních pokusů, rovnováha civilizace. – Duchovní, politický a sociální vývoj Německa v 19. stol. Romantický protest, odcizení, zkušenost francouzské revoluce a prvních kapitalistických krizí. Romantické kořeny klasického historismu a nových civilizačních forem. Romantika překračuje práh nelegitimnosti – aktualizace středověkých struktur (stavovský stát), absolutizace původnosti, nacionalismus a nacionální mesianismus. Protifrancouzské resentimenty. „*Německá ideologie*“. Dichotomie kultury a civilizace. Etatismus. Brutalizace romantiky a romantizace cynismu. Předindustriální elity v čele státní byrokracie, polovičatá forma vlády buržoazie. Bismarck, syntéza racionálních a iracionálních komponent. Vilémovská éra, iracionální nihilismus (Max Weber), epigonská romantika, protianglický komplex, imperialistická expanze. – Německý „válečný zážitek“ vede k zesílení proticivilizační tendence. Protofašistická tendence. Fašismus jako nový civilizační fenomén a setrvačnost tradičních ideologických schémat. Komplex „*morální obroda válek*“, úleva z války, útěk vpřed. Znefunkčnění a odromantizování války vojenskou technikou, Thomas Mann. Komplex „*paranoické národní soběstačnosti*“ a „*narcisovské sebezbožnění*“. Komplex „*sociální císařství*“, „*národní pospolitost*“, „*válečný socialismus*“. Oswald Spengler. Militarizace zázemí, autarkie. Romantická idealizace venkova. Válečné metody v mírových podmínkách. Ideologie 1. světové války a nacistický kultický ceremoniál, mýtus, iracionální dynamika. Výmarská republika – nezvládnutý mír. Mýtus krve a rasy v kombinaci s technickou racionalitou. Symptom civilizační krize. – Doslov po třech desetiletích: „...*náčrtu evropské racionality či spíše modernizace... lze vytknout ne-li pokrokářské iluze, tak aspoň odmítání heideggerovské denunce moderny jako patogeneze.*“ (s. 88).

MATOUŠKOVÁ, Miroslava, HEJLÍK, Ladislav: *Osobní údaje a jejich ochrana. Knížka pro praxi.* Praha, ASPI 2003. 415 s.

Smysl a právní zakotvení ochrany osobních údajů. Osobní údaje a právo na informace. Osobní údaje a utajované skutečnosti. Defi-

nice a typologie osobních údajů. Dokumenty a formy záznamu. Zpracování a povinnosti při zpracování osobních údajů. Subjekt údajů a jeho práva. Úřad pro ochranu osobních údajů – postavení, působnost, úkoly. Příloha: legislativní normy k ochraně osobních údajů v plném znění. Rejstřík věcný a názvový. Rejstřík právních předpisů.

Nepřicházt-li práce k Tobě. Různé podoby nucené práce ve studiích a dokumentech. – Kommt die Arbeit nicht zu dir. Verschiedene Formen der Zwangsarbeit in Studien und Dokumenten. Praha, Česko-německý fond budoucnosti 2003. 405 s.

Nucené práce v období nacionálního socialismu. Definice pojmu nucené práce. Mimo-pracovní život nuceně nasazených, ubytovací zařízení pro nuceně nasazené. Životní podmínky občanů polské národnosti nasazených na území landrátu Jablonné v Podještědí. Postavení vězňů internovaných v nacistických káznicích a věznicích na českém území a v Rakousku. Pracovně-výchovné tábory pro ženy. Tábory pro osoby částečně židovského původu či arijské partnery ze smíšených manželství. Systém pronásledování a germanizačních snah zaměřený na potomky českých obětí či odpůrců nacismu. Rekvizice a odvoz zvonů z území protektorátu a odtřazeného pohraničí ČSR. – Sborník studií, dokumentová příloha.

Profesor Václav Chytil a uranové doly. Praha, Univerzita Karlova 2003. 214 s. Editor Pavel Klener, doslov (Jiří Pulec).

Václav Chytil (1907–1980), edice textů z vězení. – *Úvod* (Zdeněk Pousta); československo-sovětské vztahy po 2. světové válce, těžba uranové rudy na Jáchymovsku a na jiných místech (Krušnohoří, Příbram, Českomoravská vrchovina), zajatecké, pracovní a vězeňské tábory 1945–konec 50. let, poměry. Politické procesy. – *Chytilův příspěvek k logice* (Miroslav Jauris); Chytilovo *Pojmosloví*, analýza, historie a okolnosti vzniku díla. – *Pojmosloví* (Václav Chytil); symboly – druhy, funkce, vazby, definice symbolové, definice matečné, difference, tvorba. Pojem, pojmové myšlení, tvorba pojmu, vazba pojmu na symbol. – *Několik poznámek k Chytilově spisu Vina a trest* (Jiří Příbání) – analýza díla. Vina a trest v práv-

něfilosofickém myšlení u Kanta a Hegela. – *Vina a trest. Právněfilosofické pojednání* (V. Chytil); pojmy vina (viník) a zásluha (záslužník), trestnost, trestní sankce, normativní struktura trestu, norma, retribuce (retribuční akt), reparace. Determinismus a indeterminismus v sankčním právu. – *Poslední rozloučení s Englišem* (V. Chytil); Karel Engliš (1880–1961), filosof, národohospodář, právník – nekrolog. – „Skloníme-li se před Chytilovou vězeňskou státi jako před obdivuhodným příkladem nepoddajnosti intelektu vůči násilí, ať se tím zároveň skláníme i úctou k tomuto intelektu samému.“ (M. Jauris, s. 54)

První správa. Československá rozvědka v dokumentech. 1945–1990. 1. díl. Praha, Úřad pro zahraniční styky a informace 2000. 170 s.

Místo rozvědky v právním systému poválečného Československa. Rozvědka v organizační struktuře SNB, resp. StB. Funkce rozvědky v represivním systému. Vojenská a civilní rozvědka. Rudolf Barák, význam. Lubomír Štrougal. Rok 1968, příprava zákona o zpravodajských službách. Nový statut rozvědky. Období po r. 1968, vědecko-technická rozvědka. Osmdesátá léta, organizační řád. – Chrestomatie základních dokumentů.

Sborník referátů ze semináře Historie emigrace z českých zemí, který se konal při příležitosti Setkání krajanů v Mladé Boleslavi 22.–25. 6. 2000. Mladá Boleslav, Okresní muzeum 2001. 176 s.

Studie etnologické (etnografické). Příspěvky k dějinám vysťahovalectví do Ameriky, Slezska, na Volyň. Emigrace z Mladoboleslavska. Reemigrace. Krajské spolky, exilové organizace. Česko-německé vztahy.

STRIK, Gretl: *Tragické májové dny 1945 v Městečku Trnávce. Pokus o dokumentaci.* (Die tragische Maitage 1945 in Markt Tuernau. Versuch einer Dokumentation.) Středokluky, Susa 2002. 91 + 77 s. ...za spolupráce s rodinnými příslušníky obětí a s německými i s českými obyvateli vesnice!...unter Mitarbeit von Angehörigen der Opfer sowie Deutschen und tschechischen Dorfbewohnern. Ed.: V živé paměti/In lebendiger Erinnerung. Rekonstrukce událostí v Městečku Trnávce

(okr. Moravská Třebová) bezprostředně po ukončení 2. světové války. Vraždy (popravy) německého civilního obyvatelstva a válečných zajatců spáchané (vykonané) příslušníky tzv. Rudých gard a vojáky Rudé armády. Výpo-

vědi pamětníků. – Česko-německé vztahy; usmíření. Dodatek: dějiny rodiny Wenzlů ve 20. stol. Proslov z 13. května 2000 na hřbitově v Městečku Trnávce při odhalení pamětní desky. – Bilingva.

Resumé/Summaries

The Organizational Development of the National Security Corps Public Safety Sector in the 1950s

Iva Kvapilová

The political developments in Czechoslovakia after the February 1948 Communist takeover and the interrelated operations of Soviet advisors brought further changes and adjustments of state management and the entire security apparatus. By accepting the constitution law no. 47 from May 18, 1950, the government could set up and dissolve state departments or other central authority bureaus of state management. Without delay, a government mandate from May 23, 1950 established the Ministry of National Security. Dividing the original Ministry of Interior into two departments – National Security and Interior – was merely validating an already existing two-part organization of the original Ministry. These mandates were further specified in a joint decree of the Ministry of Interior and the Ministry of National Security on July 7, 1950, spelling out detailed activity specifications of both departments. The control of the National Security Corps and some management agencies went to the Ministry of National Security's jurisdiction. In addition to the State and Public Security, thanks to setting up a military sentry of the state border (Border Guard) and vital indu-

ustrial, transportation and energy establishments (Internal Guard), the army of the Ministry of National Security was also created. The Ministry of Interior was going to oversee People's Committees and remaining management matters.

The Ministry of National Security issued its own statute on July 7, 1950. It said that the tasks of National Security was to be performed in districts and counties directly by the Ministry, or through the auspices of the district and country headquarters of the National Security or the appropriate headquarters of the State Security according to how tasks were divided between State Security and Public Security. Individual headquarters already performed tasks independently, without the appropriate People's Committees. Through the means of reports by District People's Committees or County People's Committees for internal affairs and security, only general legal rulings pertaining to national security were issued. On this point the officers answered directly to the Ministry of National Security. The rest of their work was directed by the Ministry of Interior. The County Headquarters of National Security and State Security, District Headquarters of National Security and the Sectional Headquarters of State Security were already independent, organized by the military, and run only on a vertical line by the Ministry of National Security with headquarters of Public Security and State Security. In this time public

security sector of the security apparatus was formed.

Already in 1951 a further reform of Public Security was approved. National Security Corps was dissolved and replaced with a system of precinct service and deputies. The work of National Security Corps was assumed by country sectors of National Security, and in 1953 by district and city sectors of Public Security. Precinct service was reinforced in 1952 by the establishment of the Auxiliary Guard of Public Security. Precincts were formed in the railroad system. From 1953, the responsibility for keeping order on the railroad was shouldered by Public Security.

1952 saw more changes in the Ministry of National Security organization. Individual headquarters were dismantled and a system of management offices put in place. At the operational sectors of the Ministry, background check, economic and health offices were launched; at executive sectors it was the Principal Board of State Security, Principal Board of Public Security, Principal Board of Border Guards, and the Principal Board of Military Counter Espionage. District Headquarters of National Security were renamed District Boards of Public Security, and County Headquarters were renamed County Sectors of Public Security. The prison system went through significant changes when by a secret order of the Ministry of National Security this sector and the members of the Prison Guard Corps were transferred from the jurisdiction of the Ministry of Justice to the Ministry of National Security. Thus the Board of Correctional Institutions was

set up, and in September 1952 its district sectors began to operate.

The system of government management strongly felt a decree from September 11, 1953 which disbanded the Ministry of National Security and integrated security divisions into the reorganized Ministry of Interior. However, the minister of interior ran the security apparatus only (the system of civilian defense and its army units came in 1945 under his jurisdiction). The general management of People's Committees was reassigned directly to the government. Some tasks were shifted onto other high level offices; for instance the local economy sector or certain legislative work. But the Ministry of Interior regained its jurisdiction over the Ministry of National Security and a considerable number of management agencies. One could say that after 1953, the Ministry of Interior was again evolving in the spirit of its traditional concept of security and management nature. But the security apparatus on which the Ministry of Interior focused showed a tendency to use the management sector chiefly for its own purposes, and in reality it did control it. As a result, the methods of security apparatus work permeated the management agencies. This deformation was the result of the existing political situation as well as certain arbitrariness and individual blunders that occurred as numerous reorganizations were created on immediate need without considering future developments.

By January 1, 1954, district managements of Ministry of Interior and country managements of the Ministry of Interior were launched. Both security sectors –

state and public – were assigned under individual command of the division chiefs. Public security in the districts was headed by the Public Security Office. Similar organization began to operate in the county sectors of the Ministry of Interior.

The investigation department was also subject to significant changes. By late 1953 the criminal sector was separated into a sector of criminal offences and fraud and embezzlement. The criminal offences sector was also a part of the newly created independent investigation sector. During 1954 such divisions were implemented in lower corps as well.

Organizing transportation was also radically changed in the 50s. Between 1945 and 1953, it was controlled by the Ministry of Transportation. National Security Corps dealt with problems of road and highway safety only in the framework of public order. Direct supervision of transportation was initially part of National Security Corps stations and road control stations. The steady growth of car traffic forced a further fragmentation of transportation that was already a part of Public Safety and which took over more agencies (such as driver's license testing). In 1953, new transportation inspectorates in districts and counties began to operate and were given full responsibility for highway maintenance depots and other organs of state head agencies, especially People's Committees. In 1957 transportation depots were disbanded and merged with labor unions (factions) of external services into unions (factions) of internal and transportation services even though their mission had not changed.

All the changes in the executive development of Public (National) Security received in 1956 a legislative seal by *The Statute of Public Security* and *Statute of the Principal Authority of National Security*. In other words, as a part of the Ministry of Interior, National Security was the executive body of the state authority for public order and safety. The *Statute* also finalized the takeover of many management agencies transforming them into the organs of state authorities and transferring powers onto Public Security, as well as launching an agency apparatus inside Public Security. Because in the 50s there was no new security law (mandate no. 286 from 1948 was still in place) other changes, even sectional, were affirmed by the issue of a new *Statute of the Principal Authority of National Security* in 1958.

The chief mission and character of Public Security had changed significantly since 1948. Not only it assumed a great number of new tasks; its methods and work techniques were adapted to the priorities of the Communist regime. Still, the main task of National Security was defending public order, fighting criminal activity and protecting national and personal property. Yet it must be said that in that time, disturbing public order or expressions of dissatisfaction (connected to monetary reform etc.) were rare and National Security broke them up mostly single-handedly. On the other hand, National Security was an integral part of the totalitarian security apparatus, collaborating with State Security and assisting with various state-security actions and measures.

The Emergency Squad of Czechoslovak Public Security (1969) 1970–1990

Marie Muzikantová

With the May 28, 1970 mandate no. 37 of the minister of Interior, on June 1, 1970 an emergency body of the Police Force of Czech Republic was created and renamed by the Czech minister of Interior mandate no. 24 from 1972 as the Emergency Squad Police Force of Czech Republic Police Force.

Emergency Police divisions of the Czech and the Slovak Republics were established by the Czechoslovak government resolution no. 180 on July 23, 1969, and the Czechoslovak minister's of Interior mandate no. 10 on March 10, 1970 in reaction to the events of 1969 (large anti-regime demonstrations that required the police to use force).

The emergency divisions of the Police Force of the Czech and Slovak Republics were in the time of their inception assigned three basic tasks:

1. Create a permanent state of readiness of members and technical gear for extraordinary events, demonstrations and public disturbances by large groups of people;
2. Reinforce police operations of large groups of people in large cities;
3. Be a professional training school of members of emergency bodies.

Activity was commenced by both Public Security Emergency Squads on September 1, 1970, and formed by National Security Corps members. Their numbers were replenished by recruiting Czecho-

slovak People's Army recruits. A 1969 government decree no. 180 and implementation regulations of Ministry of Interior of the Czechoslovak Socialist Republic and Ministry of Interior of the Czech Socialist Republic from the following year developed National Security Emergency Force one step at a time. The timing of each step had to be synchronized with the terms of Czechoslovak People's Army enlistees entering training battalions of the Ministry of Interior Civil Defense, and their later transfer to the National Security Emergency Force after completing a short basic training.

The date for the initial phase of building National Security Emergency Force was September 1, 1970. After completing military training, 400 members were to be transferred to Public Security Emergency Force. Second phase came on March 1, 1971 when 400 more new military recruits went to Public Security Emergency Force and their numbers would thus reach 800. The third and final phase was scheduled for September 1, 1971 with the last batch of 400 new army recruits coming in and the planned number of 1200 members was reached. After that, a rotation system would go in place with 400 new members accepted while 400 members were sent to serve in individual police squads.

Public Security Emergency Force thus created, its chief was a direct subordinate of the main commander of Public Security, appointed and removed by the Czech Socialist Republic Minister of Interior. By a mandate no. 20 from December 12, 1975, of the Czech Socialist Re-

public Minister of Interior the Public Security Emergency Squad was placed on January 1, 1976 under the direct command of the minister of Interior of the Czech Republic. Only several specific powers went to his deputy. In time of an emergency threat of peace and public order disturbance, the Czech Socialist Republic Ministry of Interior the Public Security Emergency Squad commandant was under the direct authority of the federal minister of Interior Affairs.

Until mid 1988, the Czech Socialist Republic Ministry of Interior Public Security Emergency Squad performed smoothly the tasks it received at its inception. The chief mission of the Czech Socialist Republic Ministry of Interior Public Security Emergency Squad was to educate and train young members for service with Public Security. In addition to its basic role, the Czech Socialist Republic Ministry of Interior Public Security Emergency Squad was used to reinforcing the ground forces of National Security Corps during important social, cultural and sports events.

In the first years of its existence, the Czech Socialist Republic Ministry of Interior Public Security Emergency Squad fulfilled the role of the National Security Corps basic training school, and from 1974 it functioned as a specialized high school with baccalaureate graduation. In this way, over 13,000 force members were prepared for service, and more than 6,000 graduated from high school.

The Czech Socialist Republic Ministry

of Interior Public Security Emergency Squad gained a negative reputation in mid 1988 when its members were called on to reinforce the safety measures in the capital city of Prague.

On November 17, 1989, the intervention of the Czech Socialist Republic Ministry of Interior Public Security Emergency Squad against demonstrating students escalated to crude brutality. The chanting crowd called the Czech Socialist Republic Ministry of Interior Public Security Emergency Squad „*Jakeš Gestapo*“ and public opinion not only condemned this intervention but as the political situation in the next days crystallized, it threw doubts on the very existence of the Czech Socialist Republic Ministry of Interior Public Security Emergency Squad.

The government resolution no. 3 from January 10, 1990 abolished the Czech Socialist Republic Ministry of Interior Public Security Emergency Squad and established a basic level Public Security training school for the Czech Republic. The government resolution no. 128 from February 26, 1990 voted to dissolve the emergency Public Security squads in both republics and set up a basic level Public Security training school by the power of the national ministers of Interior.

By the February 27, 1990 command no 10. of the minister of Interior of the Czech Republic, a basic level Public Security training school for the Czech Republic was created on March 1, 1990.

Non-Alcoholic Drug Abuse on Czech territory in 1973–1978

Pavčina Trenevová

Narcotic and psychotropic substance abuse as a trait of human behavior has become a part of our civilization. Its spread is one of the elements that accompany the rising violence, vulgarity, apathy, and lack of sensitivity as by-products of a highly contentious twentieth century. Although for political and ideological reasons the Socialist government denied the existence of drug abuse, it followed the situation and made attempts to regulate it.

The objective of this text is to sketch out this process from 1973 and 1978 in the work of the Czechoslovak Ministry of Interior and its branches in the Public Security units. Drug abuse soared so high it couldn't be ignored. The law enforcement establishment began to map the situation systematically, seeking concrete measures to limit it.

The use of classic drugs was documented minimally, mostly in connection with smuggling. The Czechoslovak drug-scene in the 1970s focused mostly on obtainable types of toxicomania, i.e. inhalation of various toxic substances (dissolvents, paint thinners, cleaning agents, etc.) and abuse of medications, either on their own or as ingredients in other drugs.

Legally, the negative effects of drugs

on an international scale were defined since early 20th century. Czechoslovakia reacted with its own domestic policy. In the 70s, through the statute no. 128/1970 Vol., the drug issue was assigned to the Federal Ministry of Interior, and its effectiveness enforced by the Federal Police Administration which issued on August 6, 1973 a „*Binding coordination order of the Federal Administration Marshall of the Federal Ministry of Interior on the approach to problems of alcoholism and other toxicomanias*“. That was the base for the 1973 edition of the „*Methodic protocol for exposing illegal activities involving narcotics*“. This was updated in 1978 on the Federal Police Administration chief's order no. 28/78 from November 10, 1978 with a regulation titled „*The code of standardized method of battling non-alcoholic drug abuse*“.

Shouldering the command in the drug abuse war was shared by the Department of Criminal Police and the headquarters of the Ministry of Interior Public Security of the Czech Socialist Republic, and later independently by the Department of Criminal Police of Ministry of Interior Public Security of the Czech Socialist Republic. The work was centralized in the county (district) administrative departments of Public Security. Exposing and handling illegal activities involving non-alcoholic drug abuse was assigned to the economic crime sector.

The Country-House Subculture in Albrechtice, Jizerské hory (1950–1989)

Petra Trypesová

The author has created here an in-depth picture of the urbanites' country-house trend in the late 1900s, specifically from 1950 through 1989. It doesn't focus on variations between different districts but on the evolution of the country-house subculture, examining the small rural community in the Jizerské hory Mountains as a typical weekend country-house locale.

The weekend country-house phenomenon underwent in the latter part of the 20th century several periods dictated by circumstances and the general state of the society in a given time. These stages can't be defined by exact dates or events but can only be understood in general terms as points of reference. Often, characteristic traits and kinds of the country-house life overlap and intertwine.

At first, in the 50s and 60s, the weekend country-house culture in the borderlands was tied to the expulsion of the Germans, modernization of rural areas, and migration of country residents to cities. This reality also encouraged country-house weekenders in other regions. To the early enthusiasts a country-house was mostly a place to enjoy freedom close to nature. Some emphasized the social dimension which they later saw as thinning. The 70s and 80s stand out with their high interest in country-house weekend living that followed the

increase in car travel, shorter workweek, indirectly the lack of fulfillment at work and restricted foreign travel. Still, one of the basic motives to spend time at a country-house was the love of nature.

After the 1989 Velvet Revolution, country-house popularity fell as expected but not for long. The time spent at the country-house had shifted from exertion to relaxation.

The author has documented the distinctions between the cultures of country-houses and cottages, neighbor relationships with the locals and other weekenders, and the way country-house owners spent their free time.

1989 in a Western Regional District

Lukáš Valeš

This is a scrutiny of a mid-size county town, Klatovy, and its Communist leadership during the events of 1989 that culminated with the Velvet Revolution. It's a modified chapter of the author's dissertation work, *Klatovy in the Process of Political Changes 1989/1990*, based on archive study (town chronicles, records from the general Assembly of the District Committee of the Czechoslovak Communist Party, District People's Committee, City People's Committee, etc.) and oral history (interviews with representatives of the Party administration, city and district before 1989, and their post-revolution successors). Period press (*Nové Klatovsko*) was another valuable source of information.

This field has received its due attention on a national scale in the works of Miroslav Vaněk, Milan Otáhal, Jiří Suk etc. But their texts focus on the developments in the power center of Czechoslovakia, Prague. Yet the majority of Czech population has always lived in small and mid-size localities. The author builds on the premise that an in-depth examination of the process leading to the events around November 17th requires an evaluation of the developments in smaller communities.

In addition to providing an overview, contemporary history thus opens a door to new methodological opportunities and viewpoints. Every town or community has had its traditions, a seat structure, history, and economic and social conditions that despite the uniformity enforced by the Communist regime significantly affected the political life of each place and the political decisions of the local ruling caste.

Its borderland location, a proximity to the West German border, the agrarian character of the Klatovy County, the authority of the „agricultural lobby“ in the Communist Party county hierarchy, and a concentration of higher education all contributed to Klatovy's character. Because of the commuter students, local developments influenced a significant portion of south-western Bohemia. Another important reality in the town's political life was the presence of three large army divisions and a strong percentage of professional soldiers in the County Committee of the Czechoslovak Communist Party. The large representation of the „agrarian lobby“ and soldiers logically resul-

ted in a staunchly conservative nature of this organ.

That was apparent mostly in its representatives' official manifestos and reactions to the growing activities of the Czechoslovak opposition. Emphasis on conservative historic traditions was typical.

The year 1989 had politically begun with Prague demonstrations marking the „Palach week“. Its denunciation by the party organs was unequivocal. Their reaction showed fear of further developments colored by the rising problems in other socialist countries and the Soviet Union.

The normalization regime was based on an unwritten pact between the regime and the public, trading the power monopoly of the Czechoslovak Communist Party for a solid social and economic standard. The pre-requisite to such a pact was a healthy economy. However, since the mid 80s the economy ran into serious problems (such as poor growth in 1987) and couldn't satisfy the rapidly growing demands of Czechoslovak society that began to exhibit a new „consumer society“ phenomenon. This only furthered the skepticism and aversion of the public toward the regime.

The regime was ever more anxious about the mounting activities of the opposition and the „unfortunate“ developments in Poland, Hungary, and Soviet Union. Battling the opposition became the central theme at Party assemblies. The opposition's activities were understood as attempts to take over political power. Even if we overlook the fact that this wasn't so we must see that the regime was unintentionally

helping to increase the opposition's popularity.

The city leadership was saddled by different problems. Although its executives were high ranking Communists, managing everyday needs of the town forced them to see first hand the worsening economic problems of the regime, its inability to fulfill promises and the resulting discontent of the town residents. The awareness of the true state of affairs made them ambivalent – as parts of the regime they had to support it, but struggling with its problems at every step infected them with reservations against it. This quarrel among the party and communal politicians came to a head in November 1989.

Development of Engineer Field Maintenance System for the State Border from 1951 to 1955

Pavel Vaněk

This article focuses on the construction and first years of engineer field maintenance systems as elements in protecting the state border guard squads. Changes are examined in two border crews: one guarding part of the German border (including cca 65 km East German border), the other protecting part of the border with Austria, with their headquarters in Cheb and Znojmo respectively. Attention was given to the basic types of engineer field maintenance systems (EFMS) such as ambush lighting, forest pathways, ploughed up zones, three-deep wire

fence, electrification and mining of the wire fence, as well as constructing look out points along the state borderline.

For example, in late 1953 the Cheb border brigade was in possession of a 111 kilometers-long electric barbed wire fence. In contrast to the East German border, the part along the border with West Germany was connected to high voltage electricity (2–4 kV) so that anyone who approached its middle was risking his life. Between 1952 and 1954, in some sections of the wire barrier there was installed a minefield (a band of anti-infantry mines) that in 1953 reached its maximum length of 32 kilometers. Set up along the wire barrier for tracking purposes was a ploughed up zone 100 kilometers long. In some places, including the barrier, floodlighting was installed. Wooden watchtowers and objects designed to stop motor vehicles crossing the border were also in place.

The entire effort to create an impenetrable high security state border was marked by haste. That was apparent in several ways. Each element in the design hindered the other. 1. The heart of the project was the barbed wire fence and everything was connected to it in such a way that assured mutual hindrance or even destruction. The installed mines kept destroying the wire barrier and electricity conductors; the mines along the electrification zones hampered the maintenance of the floodlighting barriers. 2. The fact that individual types of EFMS were not tested caused problems in its long-term maintenance: frequent mine and ambush lighting systems explosions caused by birds and game, the effect of

moisture on the signal ammunition of the lighting devices and mine igniters, grass caused short circuits in the electric part of the wire barrier. 3. In the rush, insufficient attention was paid to the guards' safety in daily service. Injuries occurred because of poor training and management, miscommunication between the guards on shutting off electricity, and danger from mine explosions. 4. The effort to complete the work in the shortest time possible is apparent in the fact that constructing an EFMS was supported more at the border with West Germany as opposed to the Austrian border.

After the EFMS was completed other problems appeared. In view of the long-term use of the EFMS, steps were taken to cut costs: daytime use of electricity of the wire barrier was decreased, wire barrier maintenance was made cheaper by limiting the use of mines, and the creating of forest pathways was restricted. More precise safety rules focused on lowering the number of border guards' injuries. Thus a system of regulations for EFMS evolved that lasted with some sectional modifications till late 1965 (the end of using high voltage wire barrier) in its basic format until 1989.

Bedřich Pokorný – his Rise and Fall

Jiřina Dvořáková

The author's goal was to draw a comprehensive portrait of the professional and personal life of a foremost represen-

tative of the Czech police after 1945. From 1945 till 1951, Bedřich Pokorný (March 6, 1904 – March 31, 1968) was a leading employee of the Ministry of Interior of the post – WWI generation. He had mastered the art of adapting to an existing regime. His aspirations and ambitions lifted him to the top of the Ministry of Interior. He became the head of the Department for Political Reporting, the forerunner of what later became the seat of espionage and counter-espionage. Pokorný exploited his new power to boost his profit and a feeling of importance and superiority. His determination and „hard work“ had brought disaster upon many people. Either as a helper or initiator, he participated in creating and enforcing severe measures to advance the interests and power of the rising Czechoslovak Communist Party. Since 1946 he worked assiduously on exposing and dismantling the foes of the working class. Most significant was his personal involvement in preparing the February 1948 Communist putsch. Afterward, according to his own account, he prepared eighteen political trials. The list of his achievements includes the exposure of Dr. Vladimír Krajina as a collaborator of K. H. Frank and the Gestapo, the exposure of the so-called conspiracy in Slovakia, and the exposure of the espionage offices in the National Socialist and Social Democratic parties' headquarters. In addition, Pokorný personally „exposed“ the alleged Red Army slayer, Augustin Schramm, and was involved in the prosecution and conviction of Antonín Baťa. From fall 1948 he was in charge of preparing and running for-

ced labor camps. But after his own arrest and incarceration in 1951 he saw what it was like to fall in the disfavor of someone more powerful. It was then that he began to view the world with different eyes. The helplessness of the accused and the degradation of human dignity weighed on him heavily. This realization forced him to re-evaluate his previous actions. Near the end of his life he expressed his sentiments in a good-bye letter in which he admitted his own errors and errors of the Communist party.

The article intends to shed light on the person of Pokorný in terms of the historical context of the postwar Czechoslovakia. Evaluations of Pokorný by his own employees and verified facts provide a welcome contrast. Along with the biography, attention has been deliberately given to other interesting facts such as the report archive, the situation around the Štěchovice archive, or the poignant example of the activities of the sectors focusing on the National Socialist party.

Agent A-54 and State Security

Jiří Plachý

The existence of Lýdia Petrovna Goručková, co-worker of Czechoslovak Espionage Service agent known as Agent A-54, Paul Thümmel, has so far been a subject of doubts even though this former employee of the Nazi Abwehr had lived in Prague for several decades.

Lýdia Petrovna Goručková was

born in 1908 in Weimar to the family of a Russian diplomat. From 1914 she lived with her parents in Russia. In 1918 during the civil war she lost her father. Her mother returned in 1920 to Germany to settle in Dresden. In the late 1930s Goručková worked for an Abwehr office in Dresden where she met Paul Thümmel. In 1939 she changed her name to Langenhaunová (supposedly after a fiancée who died before their wedding) and in 1940 was along with Thümmel transferred to Prague. She had to leave the Abwehr in 1942 after Thümmel's arrest. However she kept her administrative post in the Nazi occupation apparatus until the end of WW II.

The May 1945 Prague Uprising saw her arrest, but Soviet authorities intervened and she was freed. She was permitted to stay in Czechoslovakia and keep her property, and was awarded Czechoslovak citizenship even though she had been a German citizen. Her case was examined several times by the State Security but never with serious consequences. In 1956, upon censoring her correspondence, the District Administration of the Ministry of Interior decided that Paul Thümmel must be still alive (operation „AST“). Although this conjecture fell through and the operation failed, it was used later (in 1966) by the State Security Intelligence Department (actively aided by Langenhaunová) in a mendacious campaign against the Gehlen organization.

Sector II of the Investigation Sector of State Security investigated Langenhaunová for the last time in 1969 and 1970 for allegedly acquiring a Lidice child du-

ring WW II. The case was never closed and in 1971 Langenhaunová received a permit to legally immigrate to West Germany.

This article has drawn on the records from the Office for Documentation and Investigation of Crimes of Communism by the Czech Republic Police in 2003 during the investigation of the fates of those Lidice children that are still unaccounted for.

The State Police Operational Archives Special Fond

Jan Frolík

The author has created a concise overview of the history and contents of one of the funds (or rather depositories) of the Prague State Police operational archive. In his introduction he points out that the fund has enjoyed outstanding (but unwarranted) popularity with the media, and provides evidence that the media image is not much more than a bunch of factual errors and cheap headline thrills based on an infamous widespread „conspiracy theory“ which some people think is the real force of history while

everything else is a cover-up for the authorities to deceive average citizens.

Serious analysis doesn't corroborate anything of the sort. The available sources are modest in number but adequate. The establishment of the (surviving only in fragments) Z Fund (i.e. special file fund) is linked with a new law A-oper-II-1 (addendum to the Interior Affairs' minister's mandate nr. 199 from December 12, 1957) which made mandatory storing operative files created with the approval of the Interior Affairs' minister or his deputy, and files concentrating all materials of national importance in a special fund. Files were saved in this fund after March 1958 in three compartments divided by topic and marked ZA, ZO and ZV: agency files, files of „counter-espionage treatment“ (i.e. persons watched by the regime), and investigation files. The last „regular“ filing of archive materials into the Z Fund took place as late as January and February 1990. At present, materials in this fund are available to review according to archive regulations, available to eligible applicants in agreement with statute no. 107/2002 Sb.

Přeložila Yveta Tausinger-Shanfaldová

JMENNÝ REJSTŘÍK

- ARESIN, Karel 269, 270
ASCHENBACH, Günter, 256
AUJESKÝ 248
BACÍLEK, Karol 10, 26
BALBÍN, Bohuslav 154
BARÁK, Rudolf 32, 219, 263, 270, 273,
301
BARTÁČEK 263
BARTÍK, Josef 238, 239, 240, 241, 248,
249, 250, 251, 256, 258
BAŤA, Antonín 274
BAŤA, Jan 251
BAŤA, Tomáš 274
BENDA, Václav 298
BENEŠ, Eduard 256, 274
BERAN, Rudolf 273
BERTL 247
BINDER, Antonín 157
BOČEK, Bohumil 243
BOČEK, Zdeněk 263
BRAUNER, F. A. 129
BRAUNEROVÁ, Zdenka 129
BROŽ, Jaroslav 298
BURIAN 165
BUSH, George 178
CIBULKA, Petr 295, 302, 312
ČECH, Svatopluk 129
ČERMÁK, Jiří 270
ČERNEGOVÉ, bratři 180
ČERNÝ, Karel 242, 259, 270, 298
ČERVENÝ, Jiří 264
DAGOBERT 167
DAVID, Václav 178
DAXNER 274
DEMJAN, Štefan 295
DIENSTBIER, Jiří 183
DIMITROV, Jiří 236
DOBROVSKÝ, Josef 154
DOUBEK, Bohumil 270, 274, 275
DUBČEK, Alexandr 132
ĐURČANSKÝ, Ferdinand 274
DVOŘÁK, Antonín 129
DVOŘÁK, František 246
EČER, Bohumil 252
ERBAN, Evžen 275
ERBAN, Vojtěch 262
FÁREK, František 248, 249, 285
FIALA, Jaroslav 302
FIERLINGER, Jan 299
FIERLINGER, Zdeněk 262
FRANCO, Francisco 269
FRANK, Karl Herman 239, 252, 256, 273
FROLÍK, Josef 301
GENSCHER, Hans-Dietrich 183
GOMESOVÁ, Ines 284
GOROSCHKOVÁ viz GORUČKO-
VOVÁ-LANGENHAUNOVÁ
GORUČKO, Petr 281
GORUČKOVÁ-LANGENHAU-
NOVÁ (Goroschkovová), Lydie
Petrovna 281–291
GOTTWALD, Klement 156, 162, 167,
238, 258, 271, 272, 274
GRÉGR, Julius 129
HÁJEK, Vladimír 251, 254
HALAS, František 235, 237
HANUS, Karel 243, 244
HAVEL, Václav 175, 177
HAVELKA, Jan 169
HAVLÍN, Josef 170
HLAVA, Karel 245, 246
HLAVAČKA, Ludvík 189, 195, 204, 262
HODINOVÁ-SPURNÁ, Anežka 299
HOFMAN 13

- HOCHMAN, Josef 163, 167, 168
HOLÝ, Ivan 251, 254, 261, 262
HORA, Jan 256, 257
HORÁKOVÁ, Milada 265, 272, 274
HOŠEK, Jaroslav (Jarin) 259, 260
HRADÍLEK, Ludvík 178
HRACH, Petr 180
HRDLIČKA, Josef 174
HRUBÝ, Adolf 251, 257
HRUBÝ, Josef 77
HUDEC, Ladislav 259, 260
HUSÁK, Gustav 132
HUSPEK, J. 176
HUTTEROVÁ 173, 178
CHOC, Miloslav 263, 264, 265, 274
CHUDOBA, Jan 248, 251, 256, 257, 270
JAKOBI, Waltr 257
JANDA, František 233, 234, 235, 236, 241, 252, 256
JANOUSEK, Jaroslav 270
JANULÍK, Jan 29
JELEŇ, Oskar 34, 189, 200, 202, 203
JENSENOVÁ, Elsa 281
JIRAS, Václav 242, 269
JIZERA 246
JUNGWIRTH, Karel 180
KHIM, Otto 284
KINSKÝ, kníže zlonický 128
KIONKA, Josef 262
KIRCHBERGER, Eduard 264
KIRSCHNEROVÁ, Gertruda 281
KLÍMA, Karel 275
KLOUD, Maxim 160
KOMENDA 249
KONEČNÝ 261
KOPECKÝ, Václav 250
KOPŘIVA, Ladislav 10, 213, 242, 259, 272, 299
KOSINEROVÁ, Berta 269
KOSTLÁN, František 158
KOŠAŘ 266
KOŠTÁL, Karel 34
KOTAL, Jindřich 29, 32, 34, 195
KOVAŘÍK, Jan 84, 85, 89, 90
KOVAŘÍK, Miloslav viz RYCHTAŘÍK, Miloslav
KRAJINA, Vladimír 252, 262, 263, 273, 274
KRAMERIUS, Josef Václav 154
KRATOCHVÍL (Kratochwill), Josef Alfons 286, 287
KREJČÍ, Miloš 247, 248
KROPÁČ, František 238, 239, 240, 255
KŘEMEN 262
KŘÍŽEK, Jurij 238, 254, 255, 256, 257
KUČERA, Michal 178, 180
KUČEROVÁ, Jana 178, 180
KUTLVAŠER, Karel 265
LANGENHAUN, Alexander 283, 288
LANGENHAUN, Axel (Alexander) Peter Adolf 283, 287, 288
LANGENHAUNOVÁ viz GORUČKOVÁ-LANGENHAUNOVÁ
LANGOŠ, Ján 302
LAUB, František 129
LINHART 13
LIŠKA, Josef 81
LOMSKÝ, Bohumír 299
LONDON, Artur 298
LUKEŠ, Zdeněk 233, 248
MAJER, Václav 263, 274
MALAČ 248
MARCIJ, Ilja 213
MAREK, Jiří 180
MARKALOUS, Bohumil 237
MARKOV (Karkoven) 283, 284
MARX, Josef 296

- MARX, Karel 276
MATOUŠ, Bohuslav 256
MATULA, Vladimír 245
MILÉN, Ivo 270, 298
MILLER, Jaroslav 266
MINDSZENTY, József 272
MIXÁN, Josef 170, 171
MORAVEC, František 282, 283, 285
MRAČEK, Jan 153, 162, 166, 170, 176
MRAČEK, Karel 153, 176
MUDRA, Vladimír 270, 272
MURZIN 243
NEČAS, Vincent (Vinca) 237
NEPIL, František 132
NEZVAL, Vítězslav 237
NOAK (Noack) 281, 282
NOSEK, Václav 11, 233, 234, 248, 262, 274, 299
NOVOTNÝ 261
NOVOTNÝ, František 249, 298
NOWAK 282
NUN, Josef 269
OBUCH 274
OPATRNÝ 251
PALACKÝ, František 128, 154
PALACH, Jan 75, 157, 160
PALEČEK, Pavel 285
PASKER, Otakar 167
PATEJDL, Antonín 298
PATEJDLOVÁ, Marie 298
PATOČKA, Jan 84
PAVEL, Josef 269, 270, 298, 313
PELIKÁN, Jiří 298
PEPRNÝ, Karel 208, 213
PIETOR, Ivan 266
PICH-TŮMA, Miroslav 261, 262, 265, 270, 298
PÍSECKÝ 262
PITROVÁ, Vlasta 266
PJEŠČAK, Ján 117
PLAČEK, Štěpán 249, 251, 252, 255, 259, 260, 261, 263, 264, 298
PLOJHAR, Josef 299
POKORNÁ, Zdena 249, 272
POKORNÝ, Bedřich 233–279, 298
POKORNÝ, Jaroslav 236, 262
POKORNÝ, Vladimír 213
POLÁČEK, Josef 78
POSPÍŠIL, Josef viz VONDRÁČEK, Josef
PRCHAL, Antonín 34, 295
PROCHÁZKA, Rudolf 260, 262
PROSSER, Jaroslav 262
PUTNA, F. 269
RADOŇ, Bedřich 296
RAJK, László 269, 272
RAMBOUSEK, Josef 302
RANDA, Antonín 154
REICIN, Bedřich 250, 263
RIPKA, Hubert 252, 267
RYŠÁNEK, Viktor 246
RYCHTAŘÍK (Kovařík), Miloslav 270, 271, 272, 273
SACHER, Richard 295, 298, 300, 301, 302
SCHEJBAL 243
SCHMORANZ 243
SCHRAMM, Augustin (Gustav) 237, 254, 263, 264, 265, 274,
SIEBERT, Bohumil 247, 271, 272
SIMON, André 298
SLÁNSKÝ, Rudolf 251, 255, 263, 267, 269, 270, 278, 298
SMÍCHOVSKÝ, Jiří 251
SMÍŠEK, Karel 233
SMOLA, Bohumil 269, 270, 272
SMRKOVSKÝ 244
SMUTNÝ, Jaromír 266

- SPURNÝ, Jindřich (Gríša) 233, 240
STAVINOHA 237
STRNAD, Antonín 128
STRNAD, František 173
STRÖBINGER, Rudolf 286
STUDĚNIKIN 26
SVOBODA, František 286, 287, 288
SVOBODA, Ludvík 75
ŠAŠEK, Ivo 176
ŠIMŮNEK, Otakar 299
ŠLING, Otto 271, 298
ŠMÍD, František 246
ŠMOLKA, Vladimír 298
ŠOS, Zdeněk 170, 171
ŠTEFAŇÁK, Michal 173
ŠTĚPÁNEK, Jiří 178
ŠTOL, Ladislav 299
ŠTOLOVSKÝ 257
ŠTROUGAL, Lubomír 299, 300
ŠVÁB, Karel 238, 255, 257, 258, 260, 261, 268, 269, 270, 276, 298
ŠVERMOVÁ, Marie 271
TAUDT 247
THON, Jindřich 77
THÜMMEL, Paul 281–291
TIŠNOVSKÝ, Vladimír 243, 244, 245
TOMAN, Vladimír 238, 239, 240, 248, 255, 256, 257
TOMAN, Z. 243
TOMEŠ, Josef 13
TREML, Josef 260
TRÍSKALOVÁ-VAŠOVÁ, Milada 266
TŮMA, Miroslav 85, 89
UHLÍK, Václav 213
URBÁNEK, Karel 173
URSÍNÝ, Ján 274
VACEK 247
VADOVICKÝ, Josef 77
VALA 262
VALEŠ, Oskar 298
VÁVRA-STAŘÍK, Josef 253, 254, 263
VEISHAIPL, Jaroslav 78, 81, 82, 84
VESELÍK, Karel 264
VESELÍKOVÁ, Žofie 264, 265
VESELÝ, Jindřich 233, 236, 237, 239, 241, 242, 244, 250, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 273, 274, 276, 299
VESELÝ-ŠTEINER, Karel 246, 257
VILÍM, Blažej 262, 263, 274
VILINSKÝ, Valerij 266
VLČEK 246
VONDRÁČEK (Pospíšil), Josef 251
VRBA, Zdeněk 156, 157, 160, 168, 170, 172, 173, 175, 176,
VRCHLICKÝ, Jaroslav 154
WEGNER, Otto Friedrich Wilhelm 288
WILFERT, Kurt 251
ZAHAJSKÝ, Alois 247, 262, 299
ZÁPOTOCKÝ, Antonín 272
ZÁVODSKÝ, Osvald 242, 260, 266, 268, 270, 298
ZDRÁHALA, Břetislav 90
ZELENKA 266
ZELENKA, Ladislav 261, 268, 270
ZENKL, Petr 252
ZÍKA, Karel 275
ZOUNEK 247
ZÝKOVÁ, Růžena 160
ŽUFAN, Václav 180

SBORNÍK ARCHIVU MINISTERSTVA VNITRA

2/2004

Vydává odbor archivní a spisové služby Ministerstva vnitra České republiky
Odpovědná redaktorka: **Vladimíra Vaníčková**
Obálka a grafická úprava: **Ira Shanfeld**
Sazba a tisk: Tiskárna Ministerstva vnitra, p. o., Bartůňkova 4, 149 01 Praha 4
© Ministerstvo vnitra České republiky, odbor archivní a spisové služby
ISSN 1214-4274

SBORNÍK ARCHIVU MINISTERSTVA VNITRA • 2/2004

SBORNÍK ARCHIVU MINISTERSTVA VNITRA

2/2004

Studie a materiály

Organizační vývoj SNB
v 50. letech se zaměřením na
jeho veřejněbezpečnostní
složku
Pohotovostní pluk VB MV
ČSR (1969) 1970–1990
(Nástin organizačního vývoje)
Nealkoholová toxikomanie
v letech 1973–1978 na území
ČSR (Sonda do práce
Veřejné bezpečnosti na poli
protidrogové kriminality)
Chalupářská subkultura
v Albrechticích v Jizerských
horách (1950–1989)
Rok 1989 pohledem „okresu
na Západě“
K vývoji ženijnětechnického
zabezpečení státní hranice
v letech 1951–1955

Biografie

Bedřich Pokorný – vzestup
a pád
Agent A-54 a StB

Fondy

Zvláštní fond (fond Z)
operativního archivu Státní
bezpečnosti

Varia

Odbor archivní a spisové
služby MV: rok 2003
Několik poznámek
k „Zveřejnění evidenčních
podkladů a seznamu
personálních spisů podle
zákona č. 107/2002 Sb.“

Anotace

Z knihovny Archivu
Ministerstva vnitra